TARİH DERS KİTAPLARINDA (1931-1993)

TÜRK TARİH TEZİNDEN TÜRK-İSLAM SENTEZİNE

ETIENNE COPEAUX

2. BASKI

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI

Türkiye
Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı
Yayınıdır

Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi
Barbaros Bulvarı
80700 Beşiktaş/İstanbul
Tel: (0212) 227 37 33 - Faks: (0212) 227 37 32

Özgün Adı
"De l'Adriatique à la mer de Chine"

© Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998

Yayına Hazırlayan
Tülin Altınova

Kapak Resmi
1940'larda bir ilkokulda 23 Nisan kutlaması.
(Etienne Copeaux koleksiyonu)

Kitap Tasarımı
Haluk Tunçay

Baskı
Numune Matbaacılık
(0212) 629 02 02

Birinci Basım: İstanbul, Haziran 1998
İkinci Basım: İstanbul, Mart 2000

ISBN 975-333-078-2

ETIENNE COPEAUX

TARİH DERS KİTAPLARINDA (1931-1993)

TÜRK TARİH TEZİNDEN TÜRK-İSLAM SENTEZİNE

Çeviri
Ali Berktay

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI 59

Üniversite eğitimini tarih bölümünde tamamlayan Etienne Copeaux doktorasını tarihsel coğrafya dalında verdi. Pedagojik alanda ve tarih öğretimi konusunda önemli bir deney sahibi olan yazar, 1971-1991 yılları arasında Fransa'da lise tarih öğretmenliği yaptı. 1993-95 yılları arasında CNRS'te araştırmacı olarak çalışan Etienne Copeaux, 1995'ten bu yana ise IFEA'da (Institut Français d'Etudes Anatoliennes) araştırmacı olarak görev yapıyor. Bu kitap 1994'te Paris VIII Üniversitesi'nde verdiği "De l'Adriatique à la mer de Chine": les représentations turques du monde turc d'après les manuels scolaires d'histoire (1931-1993) *başlıklı doktora tezinin yeniden elden geçirilmiş biçimidir. Aynı çalışmanın değişik bir versiyonu Fransa'da CNRS Editions tarafından 1997'de* Espaces et Temps de la nation turque *başlığıyla yayımlandı.*

Yaşamama, varolduğumu ve ne olduğumu hissetmeme
yardım etmişse gerçeklik,
benim dışımdaki varlığının ne olabileceği o kadar da önemli mi?

Baudelaire
"Pencereler"
(Petit Poème en Prose)

HATIRLATMA VE TEŞEKKÜR

Bu kitap, Stefan Yerasimos tarafından yönetilen ve Aralık 1994'te Paris VIII Üniversitesi'nde savunulan, tarihsel coğrafya dalındaki bir doktora tezinin yeniden elden geçirilmiş biçimidir. Teknik nedenlerle, Türk tarih haritacılığına ilişkin, kimlik söyleminin topografyası adını verdiğimiz bir bölümü olduğu gibi çıkartmak zorunda kaldık. Özeti 1994'te Hérodote dergisinde çıkan bu bölümün daha eksiksiz bir uyarlamasını ileride yayımlayabilmeyi umuyoruz.

Ayrıca, bu kitabın konusunu oluşturan okullardaki tarih söyleminin incelenmesi içinde, Promete hareketine ve Türk-İslam sentezinin kuramcılarından Ahmet Arvasi'ye değgin bölümler gibi kimi yan açılımlara da yer verilemedi. Promete hareketi konusunda, CEMOTI dergisinde 1993'te çıkan incelememize başvurulabilir; sözü edilen ikinci konuda da ileriki tarihlerde yayın yapılacaktır.

Bu çalışma, Elizabeth Picard, Semih Vaner, Gilles Veinstein, Stefan Yerasimos'un hiçbir aşamada bizden esirgemedikleri destekleri sayesinde gerçekleşti. Sabrı, dinleyiciliği ve titiz okuyuculuğu nedeniyle Claire Mauss-Copeaux'ya ve bizi cesaretlendiren birçok dosta ve meslektaşa da teşekkürü bir borç biliriz.

Etienne Copeaux

KISALTMALAR

AAS : Asian and African Studies
AKDTYK : Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
CEMOTI : Cahiers d'Etudes sur la Méditerranée orientale et le Monde Turco-Iranien
DTCF: Dil ve Tarih-Coğrafya Faknltesi
MEB : Milli Eğitim Bakanlığı
MEBas : Milli Eğitim Basımevi
TC : Türkiye Cumhuriyeti
TDA: Türk Dünyası Araştırmaları (Dergisi)
TDAV : Türk Dünyası Araştırmaları Vakfi
TDK: Türk Dil Kurumu
TK : Türk Kültürü
TKA : Türk Kültürü Araştırmaları (Dergisi)
TKAE : Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
TTTC: Türk Tarih Tetkik Cemiyeti
TTK : Türk Tarih Kurumu
TvT : Tarih ve Toplum

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ *1*

I- GEÇMİŞİN YENİDEN KEŞFİ
1. Tarihte Darbe: Kemalist Tarihyazımının Doğuşu *15*
2. Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine *54*
3. Tarih Dersi Söyleminin Üretildiği Kurumlar *78*

II- TÜRK KİMLİK SÖYLEMİNİN ZAMAN YAZIMI (KRONOGRAFİ)
4. İdeolojik Yuvalar ya da Kemalizm'in Açık İfadesi *93*
5. Kurucu Olaylar: İslamiyet'ten Önce Türkler *116*
6. Kurucu Olaylar: İslam'ın Bayraktarları *149*

III- RAKİPLER VE DÜŞMANLAR
7. Arapların ve İslamiyet'in Görüntüsü *201*
8. Türkiye'nin Yeraltı: Anadolu *243*

SONUÇ *306*

Kaynaklar *315*
Dizin *333*

GİRİŞ

Ders kitabı oldukça özel bir tarihsel söylem biçimidir. Bir ucunda uzmanlığa yönelik ya da basitleştirilmeyi en alt düzeyde yaşamış üniversite kitaplarının yer aldığı bir zincirin son halkasını oluşturur. Bu nedenle, uzunluğu çağa ve yere göre değişen bir süre toprağın altından akıp sonra yeryüzüne çıkan egemen tarih yazımı eğilimlerini yansıtır. Yine de, devlet, iktidardaki parti ya da ideolojik veya dinsel herhangi bir baskı biçimi tarafından da belli bir geçmiş yorumu dayatılabilir.

Bu alanın tamamen denetim dışı kaldığı pek görülmez. Eğitim, ulusal ölçekte yapılmadığı ülkelerde bile, devletin okul kitaplarının içeriğiyle ilgilenmekten vazgeçemeyeceği kadar önemli bir şeydir. Devlet, eğitimin içeriğinin ortaklaşa kabul edilen ahlakla, çoğunluğun benimsediği inaklarla çelişmemesine özen göstermelidir ve bu denetimde başarısızlığa uğrarsa, ifade özgürlüğüne sahip ülkelerde dernekler ve lobiler hatırlatma görevini üstleneceklerdir, çünkü her yerde, ortaklaşa belleğin okul çağındaki söylemden de beslendiğinin bilincine varılmıştır.

Fransa'da, 1960'ların ve 1970'lerin başkaldırı rüzgârı, iktidardaki ideolojinin bir bileşeni olarak görülen (bu görüş pek haksız da sayılmazdı) okul kitaplarının eleştirilmesi hareketini hızlandırmıştı. Otorite karşıtı bir yaklaşımdan yola çıkan ve Freyssinet'in çalışmalarından da esinlenen bu hareket, varolan ders kitapları söyleminin yerine egemen ideolojiden kurtarılmış bir "karşı-tarih" geçirmeye çalıştı. Ancak bu tür girişimlerin uyandırdığı yankının zayıflığı, bir ulusun bilincinin ve belleğinin üzerine kurulduğu büyük mitleri sorgulamanın ne denli güç bir iş olduğunu göstermektedir. Fransız tarihinin büyük isimlerini[1] yeniden inceleyen kitaplar ya da *Le Peuple Français* gibi dergiler, okuyucu kitlelerini 1970'lerin militan çevreleri dışına taşıramadılar. 19. yüzyıldan devralınmış ulusal tarih söyleminin tozunu alma girişimini yeniden başlatabilmek için, okul

1 Bkz. "Oksitan karşı-tarihi"nin çözümlemesi, M. Ferro, *L'histoire sous surveillance*, Paris, 1985, s.75-79.

kitaplarının ideolojik içeriği hakkında 20 yıllık bir üniversite çalışması gerekti.[2]

Artık ders kitabı giderek bir kaynak olarak görülmekte ve iletişim dilinin, eğitim dilinin, kimlik söyleminin, tarih pedagojisinin vb. incelenmesi gibi çok çeşitli açılardan, kullanılan dil irdelenmektedir. Fransa'da, bu konuda geniş kitlelerin en çok bildiği kitap Marc Ferro'nun yapıtıdır: *Comment on raconte l'histoire aux enfants à travers le monde entier* (Tüm Dünyadaki Çocuklara Tarih Nasıl Anlatılıyor) (1981). Almanya'da okul kitaplarının incelenmesi çok ileri düzeydedir ve başlı başına bir dal oluşturmaktadır: *Schulbuchforschung*. Bu ilerleme, savaş sonrasında beliren, nazizmin yükselişinde eğitimin oynadığı rolü anlama isteğinden kaynaklanmıştır. Bu araştırmaların başlatıcısı Georg Eckert olmuştur; Braunschweig'ta adını taşıyan bir Enstitü tarafından çalışmaları bugün de sürdürülmektedir. Georg Eckert'e göre,

> insan gelişiminin belirleyici aşamalarında kullanılan okul kitapları, gençlerin tarihsel imgelemi ve değerler evreni üzerinde kalıcı bir etki bırakmakta, hatta tüm bir yaşam boyunca onları biçimlendirebilmektedir. Bu nedenle, okul kitaplarının sürekli propaganda amaçlı olarak kullanılmalarında şaşırtıcı bir yan yoktur.[3]

2 Duygusal boyutun da önem kazandığı bir pedagojik ilişki içinde, ergenlik sınırındaki bir çocuğun aklından geçenlerin önündeki giz perdesini aralamak güçtür. Yetişkinlik çağında bu ilişkinin meyvelerinin neler olacağını kestirmek ise daha da zordur. Yirmi yılı aşkın bir süre öğretmenlik yaptıktan sonra, okul sürecinin birey üzerindeki uzun erimli etkilerinin gerçekten öngörülemeyeceğini düşünüyoruz. Öğrencinin bir derse duyduğu ilgi, kullanılan pedagoji, öğretmenin siyasal-toplumsal niyetleri ya da çocuğun gözünde temsil ettiği sistemle arasına koyduğu ya da koymadığı mesafe gibi parametrelerin, bir denkleme dönüştürülmesi olanaksızdır. Bir eğitmen, öğrencinin aldığı eğitim hakkındaki yargısının ancak yetişkinlik çağında kesinleştiğini çok iyi bilir ve kimse bu kararın bir onama mı yoksa ret mi olacağını önceden kestiremez.

Öğrencinin yetişmesinde devreye giren unsurlar sadece ders kitabı ve pedagojik ilişki değildir; okul dışı eğitim (sanatsal, sportif, dini vb.), gençlik hareketleri, ailenin ya da dostların etkisi ve örneğin bugün tele-

---

2 Bkz. J. Freyssinet-Dominjon'unn (1969); D. Maingueneau'nun (1979); S. Citron'un (1984 ve 1989); C. Amalvi'nin (1988) yapıtları.

3 G. Eckert, çeviren ve alıntılayan Rainer Riemenschneider, "Okul kitaplarının uluslararası ölçekte karşılaştırılması. Tarih dersi kitaplarıyla ortaklaşa bellek arasındaki ilişkiler sorununa katkı", H. Moniot (yay.yön.), *Enseigner l'histoire. Des manuels à la mémoire*, Bern, 1984, s.127-140.

vizyon gibi etkenler bunlara eklenmektedir. Ancak tüm bunlar, ideolojik söylemle ortak noktaları bulunduğunu göstereceğimiz ders kitapları söylemini derinlemesine incelememek için bir neden değildir.

Bir tarihyazımı okulunun ürünleri olan tarih dersi kitapları, aynı zamanda, tarihyazımının incelenmesi açısından da bir kaynak oluşturmaktadır; geniş kitlenin bilmediği okul tartışmalarının, zincirin en sonundaki tarih eğitimine nasıl yansıdığını görmek ilginç olacaktır. Hele simgelerin incelenmesine ilgi duyuyorsanız, ders kitapları birinci sınıf kaynaklardır, çünkü en çok okunan kitaplar arasında yer alır ve sadece yazarlarının düşüncelerini değil, resmi, yarı-resmi ya da en azından üzerinde uzlaşma sağlanmış bir görüş açısını yansıtır.

Ders Kitabı, Belli Bir Toprak Parçasına Ait Olan Kitap

Edebi ya da bilimsel yapıtlarla karşılaştırıldığında, okul kitabının sadece yasa metinleriyle paylaştığı bir özelliği ortaya çıkar: Devletleri ayıran sınırları aşamaz -ya da çok kısıtlı bir biçimde aşar. Fransız yazarlar Belçika'da, İsviçre'de ya da Kanada'da okunur, ama Fransızca konuşulan ülkelerin ders kitaplarına nasıl Fransız kitapçılarında rastlanmazsa, Cenevre ya da Liège raflarında da Fransız okul kitaplarını bulamazsınız.[4] Aynı dili konuşmayan ülkelerde bu durum daha da belirginleşir.

Bir okul kitabı dizisinde somutlanan dünya betimlemesi sadece bir devlete özgü olmakla da kalmaz, genellikle bu devlet içinde yaşayan gençlere yöneliktir. Yaygın, ama kapalı, başka dillere çok az çevrilen ve bu nedenle üretildiği ülkenin görüntüsünü dışarıya nasıl yansıtacağı kaygısından uzak bir söylem söz konusudur. Okuyucu genç ve algılamaya açıktır; toplumun bütününce kabul edilmiş sınırlamalar çerçevesinde okul kitabının içeriğini öğrenir. Okumaya bir kuşku duygusu eşlik etmez, tam tersine yazılanın doğruluğu *a priori* kabullenilir.

Edebiyata değgin ve ideolojiyi, en azından düşünceleri daha kolay taşıyan dersler, tüm bir toplumun ve sadece o toplumun düşüncesini, duygularını, davranışını, ahlakını yönlendirebilecek metinler önerir. Televizyonun ya da basının etkisi daha hızlı ve doğrudandır; okul yazınının etkisi ise daha yavaş, ama derinden işler, çünkü bu söylem okunmakla kalmaz, öğrenilir ve zaman zaman ezberlenir. En azından yakın bir döneme kadar korunaklı, biraz kutsal ve törensel, sonuçta farklı bir yer olan okulda yaygınlaşır; okul, bilgi ve eğitim kazanma umutlarının yöneldiği ve ilke olarak toplumdaki başarı anahtarlarından birinin dağıtıcısı konumunda görü-

4 Ya da tersine, Afrika'nın Fransızca konuşan bölgelerinde görüldüğü gibi, kitlesel okul kitabı ihracı bir kültürel hegemonya işaretidir. Bkz. H. Huot, *Dans la jungle des manuels scolaires*, Paris, 1989, s.12-13.

len bir uzamdır. Bireyin yaşamında çok önem taşıyan bu düşüncelerle birleşince, yayılırken karşısına hiç eleştirel akıl çıkmayan, ya da çok zayıf düzeyde eleştirel bakışla karşılaşan öğretmenin sözleri, *ipso facto* (kaçınılmaz olarak) en uç noktada inanılırlık gücünden yararlanır. Sınıfta öğrenilen derslerin ortaklaşa belleğin sağlam bir dayanağı olduğu söylenebilir. Onlar, tüm bir kuşağın ortak tabanını oluştururlar, pek sorgulanmayan bir uzlaşma yaratırlar ve özellikle gerilim ya da bunalım anlarında duyumsanan refleks-düşüncelere kaynaklık ederler.[5]

Betimlemelerin incelenmesi, kimliği *öteki*'nden ayırt eden sınırları belirlemeye yarar. *Ötekiler*'in, dostların, düşmanların ya da basit komşuların görüşü, kimliği oluşturan unsurlardandır. Bazı toplumlardaki betimlemelerde, sık sık düşmanın kimlik yapılandırıcı bir işlev üstlendiği görülür. *Öteki*'nin sunuluşunun sadece dost unsurların hesaba katılmasına dayandığını varsaysak bile, bu işlem onu üreten topluma özgü olmayı sürdürecektir: *Öteki*'nin sunuluşu, hem dünyaya, hem de kendine, kendi geçmişine ve kendi ilişkiler ağına bakıştır.

Yabancı Okul Kitaplarını İncelemek

Başkalarının dünyayı nasıl gördüklerinin incelenmesi pek çok sürpriz ve mutluluk içeren bir çalışmadır, ama farklı bir kültürü içeriden anlamayı sağlayacak bir esneklik gerektirir. Fakat bu çaba eksik ve sınırlı kalmaya da mahkûmdur. Her şeye karşın bakıştaki dışsallığı gideremezsiniz ve her zaman olduğu gibi, çalışma gözlemcinin de kökenlerini ve kaygılarını yansıtır; sonuçta ortaya çıkan gözlemler ve şaşkınlıklar belki de gözlenenleri şaşırtacaktır.

Dışarıdan bakıldığında, çarpıtmaların, karikatürleştirmelerin ya da hataların farkına daha kolay varılır. Sadece milliyetçi söylemin zıddına gidebilmek için, saçma sapan şeyleri ileri sürmek eğilimi kimi zaman ağır basar; aslında aynı madalyonun iki yüzünü oluşturan bu söylemler genellikle aynı nedenlerle ve aynı hedeflere yönelik olarak üretilirler. Araştırmacı, çözümlemeyle ilgisi olmayan bu tür metinler üretmekten sakınmalıdır. Yayınları, incelenen ulustan rakip(ler) tarafından polemik amacıyla yeniden kullanılabileceğinden, temkinli olmak zorundadır.

Belki de bu nedenle, yabancı bir okul kitabının söylemini inceleyen araştırmacı kendisini ilgilendirmeyen bir şeye karıştığı izlenimine kapılır; zaten bu açıdan suçlanacak ve hatta kibarca kendi işiyle uğraşması öğütle-

5 Körfez savaşı sırasında (1991) Fransızlar Roland füzelerinden ve Durandal adı verilmiş iz silici bombalardan söz edildiğini duymaya alışmışlardı. Bu durum, her Fransızın belleğine en derin biçimde kazılı tarihsel-yazınsal referansların ordu tarafından kullanılmasına bir örnektir.

necektir. Ancak böyle bir girişimin en ilginç yönü bakışındaki dışsallıktır; bu dışsallık, konuyla fazla iç içe olmanın maskeleyebileceği şeyleri görmeyi sağlayabilir. Bunun tersi de doğrudur: Dışsal bir söylemin incelenmesi, araştırmacının kendi ülkesi hakkındaki görüşünü yenileyeceğinden, çok verimli olabilir. Girişimimiz bize sık sık bir dağa tırmanıştaki mutluluğu çağrıştırdı: Tepeye ulaşıp tırmandığı yamaca bakan gözlemci, bildiğini sandığı bir manzarayı yeniden tanımakta güçlük çeker, çünkü ona yeni bir açıdan bakmaktadır ve terk ettiği dünyayı kavrayışı böylece zenginleşmiş olur; tepenin diğer yanında bilinmedik ya da az bilinen bir dünyayı keşfeder, baktığı açı gözlemi süresince onun için dünyanın yeni merkezini oluşturur.

Dışsal İnceleme, İçsel İnceleme

Her metin, üretiminin koşullarını belirleyen toplumsal ve siyasal sistemle (gönderen), yöneldiği okuyucu kitlesi (gönderilen) arasında bir yere oturur. Ders kitabı metinleri, başka yolları da kullanabilen bir söylemin taşıyıcılarından sadece biridir. Diğer taşıyıcılar arasında günümüzde en önde geleni televizyondur. Bununla birlikte bir okul kitabının içeriği eğiticidir, bilimsel de diyebiliriz ve bir başka sürecin, uğraşılan bilgi alanına içkin söylemin geliştirilmesi sürecinin sonuç noktasında yer alır. Bu bilgi alanının (hangisi olursa olsun) tarihinin belli bir anını yansıtmaktadır. Bu nedenle bir okul kitabı ikili bir söylemin sonucudur: Bilimsel ve toplumsal. Bilimselliği tartışılamayacak bir konuya (matematik, kimya...) ilişkin bile olsa, bir eğitim sisteminin istencini ve yönelişlerini taşır. Tarih söz konusu olduğunda, toplumsal içerik iyice ağırlık kazanır, çünkü tarih, kimlik söylemini taşıyan derslerden biridir. Bilimsel içeriğini ise, altını çizdiğimiz gibi, egemen tarihyazımı akımlarının küçük ya da büyük bir zaman aralığıyla yansıması oluşturmaktadır... Bir tarih dersi kitabı bu iki yönüyle, bilimsel ve toplumsal/ideolojik açılardan incelenebilir.

Dışsal inceleme, ders kitabı söyleminin üretim koşullarının incelenmesidir. Bilimsel düzlemde, son noktasında okul kitabına varan tarihyazımının gelişim çizgisini izleme ilkesini kabul edeceğiz. Toplumsal/ideolojik düzlemde, devletin işlevini, Eğitim Bakanlığı yönetmeliklerini, resmi program tercihlerini, okul kitapları geliştirilmesi yönetmeliğini, bu kitaplar üzerindeki resmi denetim biçimlerini ve derecelerini inceleyeceğiz. Kısacası, dışsal inceleme, resmi söylemin hangi kanallardan geçerek biçimlendiğini, ideolojinin hangi yasa ve yönetmelik cephanesiyle aktarıldığını, eğitim kadrolarına yönelik talimatlarda nasıl ve hangi dille iletildiğini ve söylemin ders kitabı yazarları tarafından nasıl yansıtıldığını anlamaya olanak sağlayacaktır.

İçsel inceleme, her şeyden önce, kitapların söylemini inceler. Verili bir ideolojiye denk düşüp düşmediklerini *a priori* bilmek için uğraşmaz. Tam tersine, ifade edilen ideolojinin (ya da daha genel bir deyişle düşüncenin) tanımlanması, söylemin incelenmesiyle mümkün olur. Bu düşünce bir kez saptandıktan, tercihleri, ana hatları, ayrıntıları ve evrimi tanımlandıktan sonra, terimleri kendinden önceki, sonraki ya da çağdaşı diğer söylemlerinkiyle karşılaştırılabilir ve varsa aralarındaki bağlar kurulabilir. Kimi zaman önceki dönemlerin, eski etkilerin tortuları olan ve yönetmeliğin öngörmediği ya da istemediği ideolojik öğeler, karşımıza çıkıp bizi şaşırtır. Böyle bir içsel incelemede, söylem ve içerik çözümlemesine dayanan yöntemler kullanılabilir, ama hiçbir yöntemin katı bir biçimde uygulanamayacağı ve her araştırma alanı için yeniden bir yöntem bulmak gerektiği unutulmamalıdır.

Dışsal ve içsel girişimler birbirlerini dışlamaz, tamamlar. Biz eğitimden (kurumları, yapıları, işleyişi) çok, ürettiği söylemle ilgilenmeyi seçtik. Toplumun bazı kesimlerine, kimi diğer söylemlere nasıl sızdığını anlamak için okul söyleminin üretim biçiminin tam olarak bilinmesi mutlak bir zorunluluk değildir. Buna karşılık, söz konusu kavrayışa ulaşmak için, söylemin kendisini iyi bilmekten vazgeçilemez. Biz burada bu ikinci yola öncelik tanıdık.

* * *

Tarih dersi kitaplarının incelenmesi, Türkiye'de bakir bir alan değildir. Kemalizmin önerdiği dünya görüşüne uygun tarih kitapları, Büşra Ersanlı-Behar'ın bir tezine konu olmuştur.[6] Doğan Avcıoğlu'nun *Türklerin Tarihi*[7] adlı yapıtının girişinde ve daha eksiksiz bir biçimde İsmail Beşikçi'nin bir yapıtında,[8] tarih eğitiminin ideolojik işlevi üzerine düşüncelere rastlanmaktadır. Tarih dersi kitapları ve genelde tarihyazımı, Buca Üniversitesi'nden Salih Özbaran'ın yönetiminde bir topluluk tarafından da tartışılmıştır.[9]

Türk tarih dersi kitapları incelendiğinde, Türk tarih anlatımının özgünlüğü hemen ortaya çıkar. Olağanüstü dağınık sahnelerde sunulan karmaşık bir anlatıdır bu. Sahne, sözcüğün tam anlamıyla, Adriyatik'ten Çin Denizi'ne kadar uzanırken, bu söylemin üretildiği yer olan Anadolu ise

---

6 B. Ersanlı-Behar, *İktidar ve Tarih. Türkiye'de "Resmi Tarih" Tezinin Oluşumu (1929-1937)*, İstanbul, 1992.

7 D. Avcıoğlu, *Türklerin Tarihi*, İstanbul, 1979, c.1. s. 23-24. Bu yazar hakkında bkz. S. Akşin (yay.yön.), *Türkiye Tarihi*, İstanbul, 1995, c.5, s.255-258.

8 İ. Beşikçi, *"Türk Tarih Tezi", "Güneş-Dil Teorisi" ve Kürt Sorunu*, Ankara, 1977.

9 Özellikle bkz. *Tarih ve Öğretimi*, İstanbul, 1992; ve *Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları. 1994, Buca Sempozyumu, 29 Eylül-1 Ekim 1994*, İstanbul, 1995.

Türk kültürüne ait olmayan kalıntılarla doludur. Çıkış uzamı -bugünkü yurt topraklarının çok dışında kalmaktadır- ile gerçek ulusal çerçeve - uzun süre Yunan-Ermeni uzamı olmuştur- arasındaki mantıksal çelişki çok farklı yerlerin (İç Asya, Arap Ortadoğusu ve Anadolu) geçmişleri arasında denge kurmaya çalışan bir söylemin doğmasına yol açmıştır. Bu söylemin betimlemeleri günümüzde herhalde benzeri bulunmayan bir dünya görüşü oluşturmaktadır.

Gerçekten de kökenler konusundaki söylem, bugünkü Türk topraklarının geçmişiyle karıştırılamaz. Tarih, ataları Altay'dan Viyana'ya götüren uzun bir göçün geçtiği yollar boyunca ilerlemektedir: Yarı yolda İslamiyetle kucaklaşmışlar, onun taşıyıcıları olmuşlar ve İslamiyet de onlara bir Ortadoğu mirası getirmiştir. Önce Anadolu'ya yerleşen, sonra Balkanlar'a da yayılan Türkler bu toprakların geçmişiyle ve üstündeki halklarla karmaşık ilişkiler sürdürmüş olmalıdırlar; bu ilişkiler yüzyıl başındaki dramlar ve felaketler dizisiyle noktalanmıştır. Bir halkın bu ölçüde dağınık ve çeşitli topraklarla ilişkisi (bu ilişki kendi türü içinde benzersizdir) tarihsel öykünün temelini oluşturmakta ve ders kitapları da, bu öyküden ellerinden geldiğince, bir kimlik söylemi çıkarmak yükümlülüğüyle karşı karşıya kalmaktadır.

Fransız okullarında, yavaş yavaş Fransız halkını ortaya çıkaran Keltler, Franklar gibi halkların kökenleriyle pek uğraşılmaz. Tarih, aşağı yukarı bugünkü Fransa'ya denk düşen bir toprak parçasının tarihi olarak algılanmaktadır. Bu nedenle *Fransa tarihi*'nden söz edilir. *Fransızların Tarihi* başlığını taşıyan yapıtlar bir etnik grubun tarihinin değil, daha çok günlük yaşamın ya da toplumsal yaşamın üzerinde durur.

Türkiye'de, okul kitaplarının çoğunluğunun başlığı sadece *Tarih*'tir. Ama ortaokul kitaplarında görülen *Milli Tarih* başlığı birçok karmaşayı da ortaya koymaktadır; bu kuruluşların programları Anadolu dışındaki Antik çağın (Mısır, Mezopotamya vb.) incelenmesini tamamen dışlamaktadır; bunun yanı sıra, bu "milli tarih" kitapları ulusa sadece aynı toprakta yaşamaya dayalı bir anlam yüklemekle kalmamakta (işin bu yönü biraz da kısıtlanmaktadır, çünkü eski Anadolu uygarlıkları sunulurken, Bizans İmparatorluğu'na, ya da Ermeni uygarlığına yer verilmemektedir), aynı zamanda etnik anlam da yüklemekte ve eski Asya Türklerini incelemektedir. Daha da şaşırtıcı bir unsur, aslında Arapların tarihi olan İslam tarihinin de bu "milli tarih"in bir parçası olarak görülmesidir.[10] Burada dört öğe arasında (Türklerin tarihi, Türkiye tarihi, Anadolu tarihi ve egemen dinin tarihi) bir çelişkiler ve gerilimler bütünü ile karşılaşıyoruz. Bu durum, Tür-

10 Bkz. Akşit, *Ortaokul 1-2*, 1985-87 ve Kara, *Ortaokul 1-2*, 1993.

kiye'deki ulus kavramının karmaşık niteliğini aydınlatmakta ve daha işin başında sunum sorunlarını gündeme getirmektedir.

Türklerin tarihi, 8.-9. yüzyıllardan sonra İslam tarihiyle, 11. yüzyıldan sonra Anadolu tarihiyle, ancak 1923'ten sonra ise "Türkiye" denen bir devletin tarihiyle örtüşmektedir. Türklerin tarihi ile Türkiye tarihi arasındaki bu uyumsuzluk, tarihsel söyleme özel bir nitelik vermektedir; çünkü ya sürekli olarak okuyucuların tanımadıkları topraklara ya da tamamen Türk niteliğini -etnik açıdan- kazanması yakın bir tarihe rastlayan (1922) Türkiye'ye gönderme yapılmaktadır. Ve yüzyıl başında, özellikle de Sevr Antlaşması'ndan sonra, Türkiye'nin meşruiyet temelleri bile rakipleri tarafından tartışma konusu yapılmıştır. Bu nedenle, Türk halkının bugün Türkiye olan topraklara 900 yıl önce yerleşen bölümünün toprakla ilişkisi başka yerlerde görülenden daha karmaşıktır; 19. ve 20. yüzyıllarda canlanan Asya tarihinin anısı da bu ilişkiyi bulandırmıştır. Türklerin etnik tarihi, bakışları durmadan doğuya çevirmektedir; yüzyıl önce yeniden keşfedilen bu tarih önce Kemalist milliyetçilik, sonra da aşırı milliyetçilik tarafından kullanılmıştır; bugün, Sovyet imparatorluğunun çöküşünden sonra, yeniden işlenmektedir. Uzakta kalmış, ama Türkçe konuşan ve daha da uzaktaki, ama bugün Moğol olan topraklarla duygusal bir bağ kurmaktadır ve bu duygu Pantürkizm, Turancılık ya da Panturanizm denen şeyin dayanağıdır. Bu kavramlar genelde örtük biçimde varolmuş ve Türkiye tarafından tehdit edildiklerini, doğru ya da yanlış, hissedenler tarafından dönem dönem gündeme getirilmiştir.

Türklerin özel bir bağlılık hissettikleri üçüncü bir toprak parçası daha vardır: Kuran'ın indiği halkın toprakları, büyük çoğunluğu Müslüman olan Türklerin kutsal bir saygı besledikleri Arap-Müslüman sahası. Demek ki toprakla üçlü bir ilişki söz konusudur: Türkler bir toprağın üstünde, Anadolu'da yaşamakta, onun geçmişini ancak kısmen kendi geçmişleri olarak kabul etmektedirler; genellikle anayurt adı verilen, bilinmeyen, ama düş yüklü, kökenlere yönelik nostalji yüklü bir başka yerleri vardır, en azından resmi tarih bu yeri öyle konumlandırmaktadır; son olarak da güncel bir ideoloji olan "Türk-İslam sentezi"nin Türkleri başına geçirmek istediği İslam dininin yayıldığı geniş coğrafya yer almaktadır.

* * *

Çalışmamızın ilk bölümü, bir tarihyazımı oluşturulması sürecinin izlenmesine ayrılmıştır. Okul kitaplarında hemen somutlaşan 1931-1932'nin Kemalist tarihyazımı yenilenmesi, Türkiye'deki resmi tarih bakışının kurucu eylemidir. Türklerin bakışını uzun süre Asyatik geçmişlerine çevrili tutar. Kemalizmin yerleştirdiği kurumlar yeni dünya görüşünün, 1950 ile 1970 arasında güçlü etkisi hissedilen bir kuşak aracılığıyla akta-

rılmasını sağlamıştır. Aynı dönemde yeni bir ideoloji, "Türk-İslam sentezi" yükseliyor ve bu yaklaşımın yandaşları İslam'a tarihsel söylem içindeki baş köşeyi geri vermek istiyorlar, dini Türk milliyetçiliğinin temel unsurlarından biri yapmaya çalışıyorlardı.[11] 1980'lerde etkisi en üst düzeye çıkmış, bu yıllarda yarı-resmi bir ideoloji haline gelmiştir.

Bu çalışmanın devamı, doğrudan tarih dersi kitaplarının söylemi üstünedir. İkinci bölüm, kimlik söyleminin zaman grafiğini, kurucu *deixis*'ini,[12] günümüzdeki söylemin tekrarı ya da devamı olmak istediği tarihsel dönemleri ve olayları, resmi söylemin içinde kök salmaya çalıştığı olayları ele alacaktır. Üçüncü bölümde ise, söylemdeki *öteki* kavramını belirlemeye çalışacağız. Bu kavram genellikle çok-biçimlidir ve kimlikle sınırları her zaman kesin ya da kalıcı şekilde çizilmemiştir. Biz, Türklere en yakın yabancılar olan Arap, Yunan ve Ermeni örneklerinin incelenmesini derinleştirmeyi seçtik.

Başlangıçta, okul söylemini kısaca ve kalıplarını milliyetçi söylem kalıplarıyla karşılaştırmak amacıyla işlemeyi düşünüyorduk. Bu anlamda elimizde yeterince kaynak vardı: Hatırı sayılır bir dergi koleksiyonu, *Türkiye* gazetesinden yapılmış dört yıllık bir tarama ve bu tarama aracılığıyla oluşturulmuş, çeşitli düzeylerde milliyetçilerin Türkiye ve Batı Avrupa'daki konuşmalarından, açıklamalarından, konferanslarından ve söylevlerinden alıntılar derlemesi. Ama, okul söylemleriyle milliyetçi söylem arasında çok açık bir geçirgenlik gözlendiğinden, onları ayrı ayrı incelemekten vazgeçtik; çünkü işlenen temalar anlamında, birbirini çok yineleyen iki bölüm elde etmiş olacaktık. Bunun yerine, okul söylemini incelerken, var olan iç içe geçişi kesin örneklerle göstermeyi tercih ettik.

Bu çalışmanın sınırlarının saptanması zorunluydu. Görüşlerimizi, Türklerin Türk dünyasına bakışı çerçevesinde tuttuk. İlgili coğrafya parçasının genişliği göz önüne alındığında, bu çerçevenin bile ne kadar hatırı sayılır boyutlara vardığı anlaşılacaktır. Çalışmamızda, tek başına dev bir

---

11 Milliyetçilik sözcüğü Fransızcaya çevrilirken bazı sorunlar yaratmaktadır. Fransızcada *nationalisme* hiçbir yanlış anlamaya yer bırakmayacak şekilde sağ bir ideolojiyi anlatırken, karşılığı olan Türkçe sözcük kimi zaman *patriotisme* olarak da çevrilebilir. Oysa Fransızcada *patriotisme*, daha çok bir duyguyu anlatır ve politik yelpazenin bütününde kullanılır. Milliyetçilik sözcüğünü *nationalisme* olarak çevirmek her zaman tam doğru olmayabilir. Bununla birlikte, Türkçe'de yurtseverlik, vatanseverlik gibi *patriotisme* ile aynı anlama gelen ve aynı duygusal değeri taşıyan sözcükler de vardır; bu nedenle milliyetçilik çevirisinin ideolojik rengi belli bir Fransızca sözcükle karşılanması bizce meşrudur. Bu eş değerlilik genellikle açıklama yapanların çizdikleri çerçeve ve ideolojik aidiyetleri tarafından da doğrulanmaktadır.

12 *Deixis:* Bir metnin çağrıştırdığı, gönderme yaptığı uzam-zaman unsurlarının tamamı.

konu oluşturan, Türklerin Batı Avrupa'ya bakışını dışladık, ama buna karşılık Balkan Yarımadası'nı algılayış biçimlerine yer verdik. Kendimize bir zaman sınırı da koyduk: 1918'den sonraki olayların tarihsel öyküsünü incelemeyeceğiz, çünkü ideolojinin, doğrudan Kemalizmle ilişkili olmayan bir tarihsel söylem içindeki, dağınık ifadesini incelemeyi daha ilginç bulduk.

Olivier Reboul, Dominique Maingueneau, Laurence Bardin, Oswald Ducrot ve diğerlerinin dil ve söylem üzerine çalışmalarından çok yararlandık. Kuşkusuz, Fransızca ya da ona yakın diller için tasarlanmış çözümleme kurallarını Türkçe metinlere taşımak tehlikeli bir iştir; bu riskin tamamen bilincinde olarak çalıştık; Türk ve Fransız dilleri arasında denklik kurulamadığı noktalarda sonuçlar çıkarmaktan, hatta çözümlemelere başlamaktan bile kaçındık.

Daha genel anlamda, Michel Foucault'nun "bilgi arkeolojisi", Paul Veyne'in tarih yazımı, Jean-Pierre, Edward Saïd, Bernard Lewis, Gustav von Grünebaum'un Yakındoğu'daki kültürel kimlik sorunları üstüne çalışmaları ve düşünceleri bize yol gösterdi, esin kaynağı oldu. Mitosların siyasi kullanımı hakkında, Raoul Girardet'nin, Léon Poliakov'un, Jean-Pierre Chrétien'in yapıtları ve Stefan Yerasimos'un *Légende de Sainte Sophie* (Ayasofya Efsanesi) adlı incelemesi yolumuzu aydınlattı. Yakın konulara yönelik tezler, Christine Koulouri ve Constantin Angelopoulos'un Yunanistan, Olivier Carré ve Philippe Fargues'ın Arap dünyası üzerine tezleri, bize ilginç karşılaştırma perspektifleri sağladı.

Her çalışmanın ayrı bir özgünlüğü bulunduğundan, bu geniş malzeme yığını içinde bir ilerleme yöntemi bulmak gerekti; ikinci bölümün başında bu konuda izlenen yolu açıkladık. Belli bir çokseslilik ve aynı yapıtta, bazen aynı cümle içinde birçok söylemin bir arada varoluşunu ortaya koyma olanağı bulduk. Kemalizm, Türk-İslam sentezi ve İslamcılık arasında bu alanı ele geçirme kavgası yaşanmaktadır; kimi zaman farklı ifade biçimleri kullanılmaktadır, ama bazı sorunların sergilenişinde klasik Müslüman tarihyazımının sürdüğünü görebiliriz.

* * *

Bu söylemin çözümlemesini yapmanın yolu, içkin olanın, önceden varsayılanın, tercih/tavır alma biçimlerinin ve ideolojik söylemin tüm biçimlerinin çözümlenmesinden geçmektedir. İdeolojik söylem kendini bilimsel gördüğü için, bu biçimleri ortaya koymak güçleşmektedir. Bu tür çalışmaya çok önem veriyoruz. Çünkü bugünkü birçok gerilim ve çatışma ekonomik ve stratejik etkenlerden değil, "kimlik" sorunlarına ilişkin istemlerden ya da "tarihsel vatan" olarak görülen şu ya da bu toprak parça-

sını alma isteğinden kaynaklanmaktadır; bu tür gerilimler düşünceden çok duyguya dayanmakta ve karşılıklı ileri sürülen görüşler, coğrafi ya da ekonomik oldukları kadar tarihsel, ya da sözümona tarihsel boyutlar taşımaktadır; örneğin, o toprağı ilk kimin işgal ettiği retoriğine sık sık rastlanmaktadır.

Milliyetçiliklerin her zaman tarihe gönderme yapan bir söylem üzerine oturtuldukları söylenebilir. Hepsi efsanelere, özellikle de yaratılış efsanelerine büyük önem verir. Hepsi söylemlerini tarihsel, dilbilimsel, antropolojik "kanıtlar"la temellendirmeye çalışır ve ideolojilerini bilimsel dış görünümler altında gizler. Bütün milliyetçilikler en geniş kitleye ulaşmayı amaçlar ve ders kitabı ile okul bu milliyetçiliğin ideal taşıyıcılarıdır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİHTE DARBE: KEMALİST TARİHYAZIMININ DOĞUŞU

Türkiye'de 20. yüzyılın ulusal bilinci ve tarihyazımı, sönen Osmanlı İmparatorluğu'na karşıtlık içinde biçimlendi. Tarihin bu anına gelindiğinde, Osmanlı İmparatorluğu zaten daha eskiden başlamış bir yergi kampanyasının hedefi durumundaydı.[1] Birçok Avrupalı, Rönesans çağında, Türkleri Romalıların saygın ardılları olarak görüyordu, oysa 19. yüzyıl sonunda onları barbarlıkla, tam bir kültür yoksunluğuyla, Avrupa'nın bağrındaki uğursuz ve yıkıcı unsur olmakla suçlamak konusunda tam bir ağız birliği edilmişti. Balkan Savaşları sonunda, Türkler Avrupa'nın neredeyse tamamen dışına atıldıkları sırada, Anadolu'daki varlıklarının meşruluğu bile tartışma konusu yapılmış ve geldikleri yere, Orta Asya'ya sürülmelerini isteyen sesler yükselmişti.

1915'teki Ermeni kitle katliamının ve Osmanlıların ağır askeri bozgunlarının da kışkırttığı bu eleştiri seli, inceleyeceğimiz söylemin arka planını, modern Türk tarihyazımının içinde biçimlendiği çerçeveyi oluşturmaktadır. Bu yazın, günümüze dek söz konusu etkenlerin izini taşıyacak ve Türklere yeniden güven ve gurur vermeyi, görüntülerini düzeltmeyi, kültürlerinin sürekliliğini ve büyüklüğünü kanıtlamayı, Anadolu'daki varlıklarının eskiliğini ve meşruluğunu ve binlerce yıllık devlet kurma yeteneklerini göstermeyi hedefleyen bir kendini doğrulama söylemi üretecektir. Bu kaygı, komşu halklar tarafından da paylaşılmaktadır: Yunanlılar 19. yüzyıl sonunda, Antik kültürün sürekliliği düşüncesine

1 S. Yerasimos, "Quel bonheur de se nommer turc", *Les Turcs*, Paris, Autrement, 1994, s. 16-54.

dayalı bir söylem oluşturmuşlardır[2] ve Ermeni kimlik söylemi de aynı tema üzerine kurulmuştur.

Türk karşıtı yergi, tüm 20. yüzyıl boyunca süren bir türdür ve Türk şovenizmini de beslemektedir:[3] Milliyetçi gazeteler çeşitli tehditlere yapılan göndermelerle doludur ve siyasi söylem sık sık iç ve dış düşmanların açıklanması üzerine kurulur.[4] Tarih dersi kitaplarının da, en azından kısmen, geniş bir "itibar iadesi" girişiminin özelliklerine uyduklarını göreceğiz; öyle ki, okul kitaplarının söylemi sadece bir alıcıya (öğrenciler) yönelmemekte, onun aracılığıyla bir üst-alıcıya, Türkiye'yi çekiştirenlerin tümüne seslenmektedir.

I- MUSTAFA KEMAL'DEN ÖNCE TÜRKÇÜ TARİHYAZIMI

Türklerin kendi geçmişlerini yeniden keşfetmeleri, 19. yüzyılın son 30 yılında Türk ulusal duygusunun doğuşuyla Sibirya'da yapılan arkeolojik buluşların çakışmasının sonucudur. O dönemde, İstanbul'a Rus Çarlığı'ndan birçok Türkdil[5] sığınmacı geliyordu. Bu çakışma yeni bir kavramın yükselişini kolaylaştırdı: Müslüman Arap-İran kültürünün ve milliyetçiliğe temel oluşturamayacak ölçüde kozmopolit Osmanlı kültürünün reddi üstüne kurulu ulusal bir duygu olan Türkçülük.

A- Batı Oryantalizminin Etkisi

Dışarıdan Taşınan Bir Türklük Bilinci

1870'lerde Batı Avrupa'da yayımlanan ve Osmanlı aydınları üzerinde büyük etki yapan birçok çalışma, Türklerin kendi geçmişlerini keşfetme süreçlerini hızlandırmıştır. Gerçekten de, Avrupa'daki genel görüşün ter-

---

2 Bkz. G. Prevelakis, "La "laographie" grecque, ethnogéographie ou idéologié?", *Géographie et cultures*, no: 2, 1992, s. 75-84; ve C. Koulouri, *Dimensions idéologiques de l'historicité en Grèce (1834-1914)*. Les manuels scolaires d'histoire et de géographie. Tez, Paris I, 1990, s.181-183.

3 Eski yergilerin yeniden basılması tam bir yayın savaşı oluşturmaktadır: Bkz. J. De Morgan, *Essai sur les nationalités*, 1.basım 1917, 2. b asım, Marsilya, 1982; Zarevand, Birleşik ve bağımsız Turan, Ermenice 1.basım, 1926, FRA Taşnaksiyun tarafından 1989'da Atina'da Fransızca olarak yeniden basılmıştır; geçen yüzyılın Yunan karşıtı yergilerini yeniden basan Türk milliyetçiliği de aynı yöntemleri kullanmaktadır: *Les Grecs à toutes les époques*, Paris, 1870, Türkiye'de 1985'e doğru yeniden basılmıştır.

4 Türk Başbakanı Tansu Çiller'in, 29 Ekim 1995 ulusal bayramı dolayısıyla yaptığı açıklama buna örnektir.

5 Fransızca "*turcophone*" sözcüğünü "Türkdil" ile karşıladım. Bizde çokça kullanılan "Türkî" sözcüğü daha çok etnik bir yakınlığı ifade ettiğinden yazarın niyetine ters düşüyordu; Fransızca sözcüğün tam karşılığı olarak düşünülebilecek "anadili Türkçe olan" ise sürekli kullanıldığı zaman metin akışını ağırlaştıracaktı. -ç.n.

sine kürek çeken ve Türklerin gözden düşürülmesi girişimlerine karşı çıkan birkaç ses yükselmişti. Bunlardan ilki, İstanbul'a sığınmış ve Mustafa Celaleddin ismini alarak Müslüman olmuş Polonyalı göçmen Constantin Borzecki'den geliyordu.[6] Önce İstanbul'da sonra Paris'te yayımlanan ve oldukça yankı yapan *Les Turcs anciens et modernes* başlıklı bir yapıtta,[7] bu yazar sonraki on yılların temel savunmalarının özünü sergiler. Belli kalıpların belirmeye başladığı uzun bir tarihsel anlatım bölümünden sonra, gerçeği söylemek gerekirse, çok şaşırtıcı dil benzerlikleri kurarak, Latin dilinin ve uygarlığının Türk kökenli olduğunu ileri sürer. Örneğin *gigeria* (Romalı kahinler) ile ciğer; *jus* ile yasa; *curules* ile kurultay arasında benzerlikler bulur ve daha sonra yer ismi benzerliklerine geçer: Ona göre, Tarn, Torcy, Tourcoing, Tournon, Troyes, Tournus ve Turckheim, Türklerin uğrak yerleridir.[8] Çıkardığı sonuçlardan bazılarının geleceği parlak olacaktır:

> "Türk ulusu sıradan bir ulus değil, uzun ve zaferler dolu bir geçmişin ve nedeni bilinmeyen bir sarsıntının ardından, çifte su verilmiş enerjisiyle bir yenilenme öğesi sağlayabileceği coğrafi koşullara Tanrı'nın yerleştirdiği Yafetik (Kafkasötesi) bir çekirdektir."[9]

Birçok Türk aydın kuşağını etkileyecek mantık yürütmeler, çıkarsama sistemleri 1870'ten itibaren belirmeye başlar. Celaleddin bilimsel bilginin giremediği alanları kullanarak, açıklanamayanı doğruluğu sınanamayacak tezlerle açıklayarak sonuç alıcı yöntemlere başvurur. Etrüsklerin kökenlerinin bilinmemesi ve dillerinin çözülememiş olması, yüzyıl boyunca İtalya'yı Türklerin uygarlaştırdığının ileri sürülmesini sağlar: Ak-kara mantığı sayesinde, bir şeyin zıddını kanıtlamanın olanaksızlığı, kanıt yerine geçmektedir.[10] Aynı yöntem, daha sonraları, dili belli bir sınıflandırmaya girmeyen tüm halkların Türk kökenli olduklarını ileri sürmek için kullanılacaktır: Sümerler, Hititler, dilleri Hint-Avrupa ailesinden olmadığına göre

---

6 Bkz. B. Lewis, *Islam et laïcité*, 1988, s. 302 ve 458; D. Kushner, *The Rise of Turkish Notionalism*, 1876-1908, Londra, 1977, s. 7-9.

7 Moustafa Djelaleddin, *Les Turcs anciens et modernes*, Paris, 1870.

8 Bu fikir 1993'te bile yaşamaktadır, milliyetçi *Türkiye* gazetesinin Fransa muhabiri T.Santaylı "Lübnan'dan Fransa'ya Türk köyleri" başlıklı bir röportaj hazırlamış ve araştırmasında özellikle Turckheim (Yukarı Ren) ve Osmanville (Calvados) üzerinde durmuştur (*Türkiye*, 22 ve 23 Eylül 1993; aksini belirtmediğimiz sürece, bu gazeteye ilişkin tüm alıntılarımız Frankfurt baskısından yapılmıştır).

9 M. Djelaleddin, *a.g.e.*, s. 297.

10 Bu eğilimin daha yakın tarihlerdeki bir örneği Adile Ayda'nın *Etrüskler Türk mü İdi?* adlı yapıtıdır, Ankara, 1974; bu kitap 1985'te çok daha kesin bir başlıkla Fransızca olarak basılmıştır: *Les Etrusques étaient des Turcs (preuves)* (Etrüskler Türktü -kanıtlar).

ancak Turan dili olabileceği söylenen İndüs havzasındaki İlkçağ halkları. İkinci yöntem, sözcüklerin, hatta tek tek ses birimlerinin karşılaştırılması yoluyla Türk diliyle akrabalık kurma girişimleridir; Mustafa Celaleddin'in Latin diline ilişkin gözlemleri başka yazarlarda Sümer ve Hitit dilleri konusunda yankı bulacak ve 1930'larda bu hareket, tüm insan dillerinin düşsel bir proto-Türk dilin türevleri olduğunu göstermek isteyen Güneş-Dil teorisi saçmalığına varacaktır.[11]

Belirleyici etki yapan bir diğer kişi, Fransız Léon Cahun'dür (1841-1900). Mazarine Kitaplığı'nda müdür yardımcılığı da yapan bu edebiyatçının ismi Türk tarihçileri ve tüm dünyadaki Türkologlar tarafından iyi bilinmektedir. Paris'teki Birinci Oryantalistler Kongresi'nde (1873) verdiği konferansta, kıyılarında prehistorik bir Türk halkının yaşadığı, eskiden varolmuş bir Orta Asya denizi varsayımını ortaya atmıştır. Bu deniz kuruyunca, Türkler bir Avrasya haritasında gösterilen yollar boyunca göç etmişlerdi.[12] Léon Cahun'ün bu varsayımlardan çıkarttığı sonuçlar, Türkler açısından başdöndürücüydü:

> Türkler Isık-Kul'dan Avrupa'nın kuzeyine, Aryenlerin gelişinden o kadar önce gelmişler midir ki, onlara kıyasla bölgenin yerli halkı sayılabilsinler? (...)

Eski Etrüskler ile Türk ırkları arasındaki dil ve tip benzerlikleri düşünülür, Etrüsklerin Alpler'deki Retlerle aynı dili konuştukları ve o halde kuzeyden gelmiş oldukları göz önüne getirilirse, söz konusu sorunun giderek öne çıktığı anlaşılacak ve bunu çözümlemek için gerekli öğelerin bir bölümünün hangi yönde aranması gerektiği görülecektir.

> (...) Avrupa'ya ilk gelen Turani halkların Türkler olduklarını böylelikle saptayabiliriz; Doğu Asya'nın kuzeyine doğru çıkanlar da aynı halklardır.[13]

Bu birkaç cümlede, sonraları çok genel bir biçimde yayılan, "Adriyatik'ten Çin Denizi'ne kadar uzanan" Türk dünyası imgesinin ilk dile getirilişini görebiliriz. Celaleddin'in yapıtında olduğu gibi, Cahun'de de

---

11 Kara Şemsi Reşit Saffet (Atabinen), "Contribution à une histoire sincère d'Attila", Paris-İstanbul, 1934; 1958'de *Révisions historiques* başlığıyla yeniden basılmıştır. 1934'te, "Güneş-Dil Teorisi"nin oluşum döneminde, Budapeşte'de verilen bir konferansın metnidir. O. N. Tuna, *Sümer ve Türk Dillerinin Tarihi Ilgisi ile Türk Dili'nin Yaşı Meselesi*, Ankara, 1990, s. 57.

12 L. Cahun "Habitat et migrations préhistoriques des races dites touraniens", *Congrès International des Orientalistes. Compte-Rendu de la première session*, Paris, 1873, c.1, Paris, 1874, s.431-441. İç deniz fikri daha sonraları çeşitli yazarlar tarafından kullanılmıştır; bkz. H. G. Welles'in *The Outline of History*, Londra, 1925, adlı yapıtının değişik baskılarındaki haritalar.

13 L. Cahun, *a.g.e.*, s. 437-440.

Türklere ilişkin özellikler hakkında ilerde çok yaygın kalıplar haline gelecek belirlemeler saptanabilir:

> (Türk dili) Isık-Kul'un iki yanında, bir taraftan Drava ve Tuna'ya, diğer taraftan Bering Boğazı ve Pasifik Okyanusu'na kadar yayılmıştır. (...) M.de Rosny'nin çalışmaları, çok geniş topraklar üzerindeki Türk lehçelerinin kimliğini göstermeye başlamaktadır. Lena kıyılarındaki bir Yakut'un bir İstanbulluyla kolaylıkla anlaşabileceğini ileri süren Erman'ın bu sözleri hayli abartılı olmakla birlikte, (...) iç içe geçmiş bir küme oluşturan ve Moğol dilleri grubundan ayrılan bir Türk dilleri topluluğu ayırt edilebilmektedir. (...)

Yazar "Türklerin ve Moğolların değişik halklar içinde kendi dillerini sürdürme konusunda gösterdikleri dayanıklılığa" dikkat çeker.

> Gittikleri her yerde, fonetiklerini, gramerlerini ve dil yapılarını olduğu gibi korurlar.[14]

Yazar Türk dilleri arasındaki benzerlik ve anlaşılabilirlik iddialarını reddetmekle birlikte (bu iddialar, 1990-1991'de, "dış Türklerin" yeniden keşfedilmelerinin getirdiği coşku içinde aşağı yukarı aynı sözcüklerle birçok kez yinelenmiştir)[15] resmi söylemin en gözde konularından biri olan kimliğin korunmasını dile getirmektedir. Léon Cahun aynı dönemde, "Fransa'da Ari dillerden önce kullanılan dilin Turani kökeni" başlıklı bir konferans da verdi. Bu konferansta, ses birimlerinin karşılaştırılmasına dayanan görüşlere rastlanmakta, yazar Aral-Hazar havzasındaki yer isimleriyle bazı Fransız yer adları arasında akrabalık kurmaktadır. Doğruluğu oldukça tartışmalı olan bu metnin 1931'de yapılan Türkçe çevirisi ve Kemalist tarihyazımının kuruluşundaki temel yapıtlardan biri olan *Türk Tarihi'nin Ana Hatlarına Giriş*[16] içinde yayımlanması ona özel bir önem verildiğini göstermektedir. Roman yazımına geri dönen Léon Cahun, Türk dünyası üstüne yaptığı araştırmaların verdiği esinle, bir çocuk kitabı yayımlar: *La bannière bleue* (Mavi Sancak, 1877). Bu kitabın Türkçe çevirisi de belli bir ilgiyle karşılanır. Kendisini Türkiye'de gerçekten meşhur ya-

14 *a.g.e.*, s. 434-435.

15 O sırada Kültür Bakanı olan N. K. Zeybek, 1991'de Kazakistan'dan döndüğünde şöyle demişti: "Kazakistan'da bana şunu sordular: "Türkiye'de ne kadar Kazak var?" Şu yanıtı verdim: "Türkiye'de 57 milyon, dünyada 160 milyon". (*Türkiye*, 28 Mayıs 1991).

16 Önce fasikül halinde yayımlandı (İstanbul, Cumhuriyet Matbaası, 1930, 36 s.), sonra *Türk Tarihinin Ana Hatları (Methal Kısmı)* içine eklendi, 1931, s. 77-87. Kolaylık olsun diye "Kemalist tarihyazımı" ifadesini kullanacağız; Mustafa Kemal'in çevresinin ve kendisinin bu yazımın gelişmesindeki çok önemli payları bu ifadeyi kullanmamıza izin vermektedir. Bununla birlikte, 1930'ların girişimleri daha önceden varolan bir tarihyazımı akımına eklemlenmiştir.

pan kitabını ancak 20 yıl sonra yayımlar: *Introduction à l'histoire de l'Asie* (Asya Tarihine Giriş, 1896). Bu kitaba ileride tekrar döneceğiz. Şimdilik, Mustafa Celaleddin ve Léon Cahun'ün yapıtlarının Atatürk'ün dikkatini çektiğini belirtmekle yetinelim; kendisine ait ciltlerin sayfa kenarlarına el yazısıyla düştüğü notlar bunu göstermektedir.[17]

Yüzyılın son 30 yılında bir yandan bu az çok ciddi Türkoloji biçimlenirken, Çarlığın güneyinde de çok önemli olaylar yaşanmaktadır. 1868'de Semerkand Rusların eline geçer; Aral Denizi'nin güneyindeki Hive Hanlığı Mayıs 1873'te boyun eğer ve Rus birlikleri 1885'te imparatorluklarının güney sınırını oluşturacak bölgeye varırlar. Türkistan'ın böylelikle sömürgeleştirilmesi, aynı zamanda İslam halifesi olan İstanbul'daki Osmanlı sultanına Müslümanlar arası dayanışmaya yönelik çağrılar yapılmasına neden olacaktır. O zaman Türk aydınları, Hazar Denizi'nin ötesindeki "ırkdaşları"nın bilincine varırlar. Pantürk duygunun hareket noktası budur ve bu duygunun ilk ifadelerinden biri 1873'te, Paris'te, Osmanlılardan Ali Suavi'nin (1838-1878) Hive Hanlığı'ndaki duruma ilişkin yapıtında ortaya çıkar.[18]

Demek ki, 1873 yılı civarında, Türkleri gözden düşürme yönündeki genel harekete karşı bir yayın demeti oluşmuş ve aynı dönemde Rus sö-

mürgeciliği Asya'daki Türk-Müslüman bilinci güçlendirmiştir. O zaman yaşayanların üzerinde etki yapan bu gelişmeler, milliyetçiliğin doğuşunu destekleyen bazı fikirler Türk düşüncesinde 60 yıl boyunca biçimlendikten sonra, Kemalistleri de etkiler.

Orhun Yazıtları[19]

Sibirya ve İç Asya'daki Rus sömürgeciliğinin, Müslümanlık öncesi Türk tarihini tanıtan arkeolojik ve tarihsel çalışmalar aracılığıyla, Türk bilincinde başka bir etkisi daha oldu. Bu etkinin en önemli öğelerinden biri, bugünkü Moğolistan'da, Baykal Gölü'nün güneyinde, Orhun Nehri yakınında MS. 8. yüzyıl başında dikilmiş taş yazıtlara kazılı metinlerin çözülmesi oldu. Türkler (Göktürkler) tarafından kendi tarihleri üstüne yazılmış ilk belge ve yazılı Türk dilinin, dilin gereklerine tamamen uyumlu bir alfabe kullanan en eski örneklerinden biri söz konusudur; bunlar uzun, epik ve gelişkin bir yazın biçemine sahip metinlerdir. 1887-1888'de sit alanında bilimsel keşifler yapılmış ve bunların sonucunda me-

17 Bkz. *Atatürk'ün Özel Kütüphanesi'nin Kataloğu*, 1973, notlar: 1860, 2902, 3252 ve 3832.

18 Ali Suavi, *Hive fi Muharrem 1290*, Paris, 1873.

19 Orhun, Baykal Gölüne dökülen Selenga'nın bir koludur. Yazıtlar, Ulan-Bator'un yaklaşık 250 km. batısında bulunmaktadır.

tinler çözülmüştür. Bu konudaki en belirleyici yayını 1896'da Wilhelm Thomsen yapmış ve yazıtları "Muhammed dünyasının soluğunun henüz ulaşamadığı Türk dili ve edebiyatının en eski anıtları"[20] olarak tanımlamıştır; arkeolojik buluşlarla bir tür romantik Türkoloji bir noktada buluşur ve bu buluşmayı *Introduction à l'histoire de l'Asie*[21] adlı yapıtta en tamamlanmış biçimiyle ifade eden, yine Léon Cahun olur. Thomsen'in buluşlarını Kopenhag Akademisi'nde sergilemesinden üç yıl sonra yayımlanan bu kitap, dönemin Türkoloji bilgilerinin basitleştirilerek sunulduğu en önemli yapıttır. Cahun yazıtlardan, sonraları Türk tarihçilerinin de çıkaracakları sonuçlara varır ve söyleminin bugünkü Türk ders kitaplarının söylemiyle yakınlığı, eski Türklerin yüceltilmesinde kullanılan formüllerin benzerliği çarpıcıdır: Adalet duygusu, kadın-erkek eşitliği, örgütlenme, hiyerarşi ve disiplin ruhu.[22] Yazıtlardaki metinler, bugünkü ders kitabı yazarları gibi, Cahun'ü de "ulusal duygulardan" söz etmeye götürür:

> Burada özel bir ulusal onur duygusunun, bir tür dar, ama bir diğer açıdan çok çağdaş yurtseverliğin, başka bir hedefi bulunmayan, kendi içinde bir amaç olan ve ifade edilmekten başka karşılık beklemeyen askeri saygınlık duygusunun filizlendiğini görüyoruz. (...) (Türk'te) kabile duygusu ne denli zayıfsa, birlik, ulus duygusu da o kadar güçlüdür ve askeri disiplinle, ortaklaşa kazanılmış zaferlerin yarattığı gelenekle durmadan gelişmektedir. Bayrak tapıncı, önce Türk, sonra Moğol isminin kutsanması, şovenizm buradan kaynaklanmaktadır.[23]

Bu yapıt Türkiye'de vatansever şair Namık Kemal (1840-1888)[24] ile *La bannière bleue* adlı romanı Türkçeye çeviren ve *Türk Tarihi* (1900) adlı yapıtı doğrudan Cahun'den esinlenen tarihçi Necip Asım (Yazıksız) (1861-1935) sayesinde tanınmıştır.[25] İlk Türk Türkologu olan Necip Asım'ın *Türk Tarihi* adlı yapıtı, bazı temel kalıpları 1900'e doğru artık biçimlenmiş olan Kemalist tarihyazımı üzerinde de büyük bir etki yapacaktır.

Müslüman dünyasının kendi mirasını yeniden keşfetmesinde Batı'daki araştırmaların yaptıkları etki konusunda, tek örnek Türkler değildir. Aynı olay Arap tarihyazımında da yaşanmıştır. İlk Arap İspanyası tarihini Fran-

---

20 V. Thomsen, *Les inscriptions de l'Orkhon déchiffrées*, Helsingfors, 1896. Bkz. R. Giraud, *L'empire des Turcs célestes*, 1960, s.13.

21 L. Cahun, *Introduction à l'histoire de l'Asie. Turcs et Mongols des origines à* 1405, Paris, 1896.

22 L. Cahun, *Introduction...*, s. 57-64.

23 *a.g.e.*, s. 78-79.

24 Bkz. M. C. Kuntay, *Namık Kemal*, 1944, c.1, s. 530-531.

25 Bkz. *Türk Ansiklopedisi*, IX, s. 189.

sız Louis Viardot yayımlamış (1833) ve bir süre sonra, Arap tarihçi El Makkari'nin Endülüs tarihi üzerine yazdığı, ancak 17. yüzyıldan sonra unutulan metinlerini yine Avrupalı doğubilimciler basmış, yorumlamış ve çevirmişlerdir. Endülüs geçmişinin Müslüman dünya tarafından yeniden keşfedilmesi ise önce Chateaubriand'ın *Dernier des Abencérages* adlı yapıtının Arapçaya çevrilmesi ile başlamış (Cezayir, 1864), sonra Viardot'nun kitabı Türkçeye çevrilmiş (1886) ve II.Abdülhamid'in İspanya'ya bilginler göndermesine neden olmuştur.[26] Arapların kendi geçmişlerini yeniden keşfetmelerinde Türkler de önemli bir rol oynadıklarından, Endülüs büyüsü Türkiye'de de Cumhuriyet döneminin okul kitaplarına ve politik söylemin içine kadar girdi, güçlü ve yüceltilmiş bir simgesel etkinlik kazandı.

B- Türk Tarihyazımının Uyanışı

Bir tarihyazımı okulu, diğer örneklerde de sıkça görüldüğü gibi, siyasi olaylarla ilintili olarak ortaya çıktı. İnsan yeni bir gelecek istediğinde, kendine yeni bir geçmiş,[27] sözcüğün arkeolojik ya da günlük anlamlarında, "keşfedilmiş" bir tarih arar. Kırım Savaşı (1854-1855), Ayastefanos Antlaşması ve Berlin Konferansı (1878), son olarak da Balkan Savaşları (1912-1913) ulusal bir bilinçlenmeye neden olmuşlardı; 1912 yılının sonu İstanbul'da, kentin Bulgarlar tarafından alınacağı korkusuyla yaşandı ve Aralık 1912'deki Londra Konferansı Türklerin Avrupa'dan neredeyse tamamen atılmalarını onayladı.[28]

Bu bozgun dizisi öyle bir düşünce doğurdu ki, 1914'e gelindiğinde yeni Türk tarihyazımı artık hazırdı; ancak iktidar tarafından hiç tutulmadığından kendini ifade edememekte ve alttan alta işlemektedir. Yenilgi, Yunan çıkarması (1919) ve aşağılayıcı Sevr Antlaşması (Ağustos 1920) belirleyici bir siyasi ve askeri sıçrayışa yol açacak, bunun ardından yeni Kemalist iktidar yeni tarihyazımı görüşlerini resmi tarihe dönüştürecektir. 1915'in karanlık olayları da bir kendini doğrulama söylemini her zamankinden daha gerekli kılmaktadır. Bu ardı ardına yaşanan korkular ve Cumhuriyet rejimi kurulmadan önceki geniş boyutlu dramlar dizisi, göreceğimiz gibi, Türk ortak belleğinde silinmez izler bırakmıştır.

---

26 Bkz. B. Lewis, *History: Remembered, Recovered, Invented*, Princeton (N.J.), 1976, s. 71-77. Yazara göre, bu yeniden keşif hareketi, uzun vadede, Müslüman dünya içinde Hindistan'a kadar uzanan bir "Endülüs kültü" yaratmıştır.

27 Bkz. B. Lewis, *a.g.e.*, s.11.

28 "(...) Bulgarların İstanbul surlarının önüne gelmeleri, Ayasofya'ya Haçların girmesi, Sultan'ın, Sadrazam'ın İstanbul'dan Üsküdar'a, Bursa'ya, Asya'ya kaçmaları an meselesi olarak görülüyordu." (V. Berard, Georges Gaulis'in *La ruine d'un empire* adlı kitabının önsözü, Paris, 1913).

Tarihyazımında 19. Yüzyıl Sonunda Görülen Yenilenme[29]

Yüzyıl dönemecinde Osmanlı basını (Sabah, Tercüman-ı Hakikat, İkdam gibi gazeteler) yabancı siyasal ya da kültürel düşüncelerin taşıyıcısı oldu ve Türk milliyetçiliğiyle -ya da Türkçülük ile- tarihsel duygunun buluşması yankısını orada buldu; aynı zamanda, Tatar ya da Azeri Türkçülüğünü getiren Ahmet Ağaoğlu ya da Yusuf Akçura gibi Rusya'dan göç etmiş ilk Türkdil aydınlar dalgasının seslerini duyurmalarına olanak sağladı. Buhara ve Semerkand'ın işgal edilmesinin yarattığı heyecan dilbilimsel, tarihsel sorunlara yönelik ya da bu bölgelere yapılmış gezileri konu alan yayınlara yol açtı.[30] 1900'e doğru *İkdam* gazetesi Tunguzlar, Pekin Türkleri, Başkırlar, Kırgızlar vb. hakkında dizi yazılar yayımlıyordu.[31] Hem dil hem din temelleri üstünde yükselen, Türklerle Türkistanlılar arasındaki ortak kimlik duygusunun doğuşu böylelikle belirdi; söz konusu olan sadece Müslümanlar arası dayanışma değil, ulusal -ya da etnik- bir bilinçti. Ahmet Mithat 1878'de anavatan kavramının doğuşunun altını çiziyor[32] ve 20 yıl sonra Necip Asım şöyle diyordu:

> Biz Turanlıyız, dilimiz de Turanidir (...). Sonuç olarak, öncelikle kendi anadilimize dönmek zorundayız.[33]

Buna koşut olarak, güçlü ve erdemli bir "ırka" aidiyet ve o sırada gündemdeki Türk karşıtı kampanyalara tepki olarak, bir üstünlük duygusunun doğuşu gözlemlenmektedir:

> Cesaret, dayanıklılık, uygarlık yeteneği (...) soylu Türk halkının doğal özellikleridir.[34]

Evrensel uygarlığın kökeninde Türklerin bulunduğu düşüncesi bu anlayışla ortaya atılmıştır. Kemalistlerin gelecekteki "tarih tezleri"nin dilegetirilişine 1896'dan itibaren İkdam'da rastlanmaktadır: İslamiyet'ten binlerce yıl önce Türkler Hindistan'ın kuzeyini, İran'ı, Mezopotamya'yı fethetmişler ve Mısırlılara, Asurlulara, Babillilere büyük ilerlemeler yap-

---

29 Tarihyazımındaki yenilenme ile Türk milliyetçiliğinin uyanışı arasındaki bağlar, D. Kushner tarafından ortaya konmuştur: *The Rise of Turkish Nationalism, 1876-1908*, Londra, 1977.

30 19. yüzyıl sonu basını tarafından Türkçe konuşan (Türkdil) dünyanın yeniden keşfi, 1991-1993 yıllarının milliyetçi basınının neler yazacağını da önceden göstermektedir: *Türkiye* gazetesi, *Yeni Düşünce* dergisi Türk dünyasının yeniden keşfinde aynı işlevi görmüştür.

31 D. Kushner, *a.g.e.*, s. 42-45.

32 *Tercüman-ı Hakikat*, no:139, 10 Ekim 1878. Aln.yap. D. Kushner, *a.g.e.*

33 "Makale-i Mahusa", *İkdam*, 14 Ocak 1901, D. Kushner, *a.g.e.*, s. 44.

34 "Tarih-i Etrak", *İkdam*, no: 572, 24 Şubat 1896, *a.g.e.*, s. 31-32.

tırmışlardı.[35] Üstünlük düşüncesi de komşu, düşman ya da rakip halklara (Greko-Romen mirası sahiplenen Batı, Araplar) karşı ifade edilmekte, bu da metinlere bir polemik gerginliği taşımaktadır. Aynı gerginlik daha sonra da sürecek ve günümüzde bile okullardaki tarih anlatımında gözlenecektir:

> Günümüzdeki uygarlaşmış halkların o dönemde içinde bulundukları durum Türklerin ve Moğolların (aynı dönemdeki) durumuyla karşılaştırılacak olursa, bu son saydıklarımızın yüksek ahlaki erdemleriyle çok üstün oldukları görülecektir. Romalılarda, Yunanlılarda ve Araplarda "cahiliye dönemleri"nde ortaklaşa görülen kötülüklerin çoğu, Türklerde ve Moğollarda bilinmiyordu. "Türkler olmasa, İranlıların, Çinlilerin, Arapların fikirleri kendi sınırlarının dışına çıkamazdı."[36]

Bugünkü resmi söylemin iki özelliğinin daha o dönemde belirdiğini görüyoruz; bir yandan, bir dizi olayın ilk nedeni olarak kendini görme eğilimi: Türkler olsaydı- olmasaydı gibi bir tarihdışı temel üzerinde yeniden oluşturulan geçmiş, karmaşık tarihsel bir olayın birçok değil tek bir nedeni varmış gibi sunulmaktadır. Bu tek neden de Türklerin tarihe müdahalesidir. Malazgirt Savaşı (1071) ve İstanbul'un alınması (1453) konularında karşımıza yine aynı yöntem çıkacaktır. Diğer yandan, Batı dünyasına yönelik bir polemik gerilimi gözlenmektedir: Söylem Batı dünyasına şunu haykırmaktadır: "Biz varız!". Örneğin, Orhun kültürünü sürekli Batı uygarlığıyla karşılaştırma gereksinimi saptanmaktadır: Yazıtlar çağında, "Avrupalılar henüz okuma-yazma bilmiyorlardı".[37] Tüm bunlara, uzman görüşü işlevi üstlenen Batılı yazarlardan alıntılar eklenmektedir. Örneğin zaman zaman Joseph Halévy'nin "*Ecole pratique des Hautes Etudes*"de öğrencisi olan Tatar kökenli tarihçiler Sadri Maksudov (Arsal) ve Yusuf Akçura'ya söylediği şu sözler aktarılır:

> Orhon Kitabeleri yazıldığı zaman, Avrupa'nın bugünkü dillerinden hiçbiri henüz tebellür etmemişti (oluşmamıştı). Halbuki sizin dedelerinizin ta o devirde her şeyi ifade edebilecek derecede gelişmiş bir edebi dili vardı. Sizin kültürünüz bugünkü milletlerin kültürlerinden daha eskidir, iftihar edebilirsiniz.[38]

Orhun metinlerinin sonraki kuşaklara aktarılması, üniversitede bu konuya bir ders ayıran, ders notları 1914'te öğrenciler arasında dağıtılan ve

---

35 "Türkçenin Tarihçesi", *İkdam*, no: 751, 21 Ağustos 1896, *a.g.e.*, s. 31.

36 Necip Asım, *Türk Tarihi'ne giriş; a.g.e.* s. 32-33.

37 Necip Asım, "Orhon Abideleri", *İkdam*, 5 Kasım 1895, D. Kushner, s. 32.

38 Sadri Maksudi Arsal, "Dostum Yusuf Akçura", *TK*, XV, 174, 1977, s. 347-348; ayrıca *Türk Kültürü*'nün Sadri Maksudi özel sayısı, no: 53, Mart 1957.

1924'te yayımlanan[39] Necip Asım tarafından güvence altına alınmıştır. Bu metinler Türk aşiretlerine köklerini unutmamalarını buyuruyor ve bugün kültürünü yitirme adı verilebilecek olguya karşı uyarılarda bulunuyordu; Asyalı bir coğrafya parçasında ve arı bir dilde kaynağını bulma isteğini canlandıracak ve sürdürecek gerekli çağrışım gücüne sahiptiler. Sadri Maksudov ve Yusuf Akçura, Cumhuriyet Türkiye'sinde kültürel iktidarın doruğuna çıktıktan sonra, 1931-1932 "tarih tezleri" ile bu düşünceleri daha geniş bir kamuoyuna ulaştırabileceklerdi.

Türkçülüğün İfadesinde Tarihin Yeri

Tarihsel söylem nasıl genellikle Türkçü eğilimdeyse, yüzyıl dönemecindeki milliyetçi söylem de tarih üzerine kurulmuştur. Jön Türkler döneminin (1908-1918) *Türk Derneği*, *Genç Kalemler*, *Türk Yurdu*, *İslam Mecmuası* gibi büyük dergilerinde, bir yandan Kemalist tarihyazımının, diğer yandansa daha yakın zamanın ideolojisi olan Türk-İslam sentezinin doğuşuna yol açacak eğilimler ayırt edilmektedir.[40] Resmi tarih söyleminin oluşum sürecinde, kısaca da olsa tanıtılmaları gereken üç büyük isim öne çıkmaktadır.

Yusuf Akçura (1876-1935)

Türkçülüğün ilk ifade edildiği dönemle Kemalist tarihyazımının oluşumu arasında bir köprü oluşturan Yusuf Akçura, tarih öğretmenliğine hiç ara vermedi; önce Kazan'da, sonra İstanbul ve Ankara'da bu işi sürdürdü. Sonra Kemalist tarihyazımının simgesi oldu, Mustafa Kemal döneminde Türk Tarih Kurumu'nun genel sekreterliğine getirilmesi ve 1932'deki ilk Türk Tarih kongresine başkanlık etmesi bunu kanıtlamaktadır. Kahire'de çıkan *Türk Dergisi*'nde 1904'te yayımlanan Üç Tarz-ı Siyaset yazısında Türkçü düşünceleri açıkça ilk o dilegetirdi.[41] Akçura'ya göre tarih, ulusal hareketlerin temellerinden biridir; Osmanlıların geri kalmışlığının kısmen kendi ulusal tarihleri konusundaki bilgisizliklerinden kaynaklandığını düşünmekte[42] ve Türk tarihi için, Süleyman Paşa, Bursalı Tahir ve Necip Asım gibi yazarların ardılı olacak ve gerçekten hayranlık

39 Necip Asım (Yazıksız), *Orhon Abideleri*, İstanbul, İstanbul Edebiyat Fakültesi öğrencilerine verilmiş ders, 1330 (1914), 91 fas.; bu ders notları ve Maarif Bakanlığı tarafından 1924'te yapılan basımı üzerinde Atatürk birçok not almıştı (bkz. *Atatürk'ün Özel Kütüphanesi'nin Kataloğu*, 1973, s. 266).

40 Bkz. M. Arai, *Turkish Nationalism in the Young Turk Era*, Leiden, 1992.

41 "Üç Tarz-ı siyaset"; bkz. F. Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura (1876-1935)*, Ankara, Yurt Yayınları, 1986; ayr. bkz. M. F. Togay, *Yusuf Akçura'nın Hayatı ve Eserleri*, İstanbul, 1944; A. Temir, *Yusuf Akçura*, Ankara, 1987.

42 *Ulum ve Tarih*, Kazan, 1906. Bkz. F. Georgeon, *a.g.e.*, s. 51.

duyduğu Léon Cahun'ün etkisini taşıyan bir bakış önermektedir. Önemli bir nokta; bu bakışta tarihsel anlatıyı Batı'nın dayattığı dört çağ kabuğundan (Antik çağ, Ortaçağ, Modern çağ, Çağdaş dönem) sıyırma kaygısı sezilmektedir; Akçura tarihsel zamanın yeni bir bölümlenişini önerir: Eski Türk dönemi (13. yüzyıla kadar), Cengiz Han'la birleşme, Türk-Moğol imparatorluğunun çözülmesinden doğan devletler, son olarak da Türk halklarının uyanışı; bu bölümleme ne İslam tarihini, ne de Türklerin İslamiyet'i kabul edişlerini dikkate almaktadır.

İkinci temel unsur, Cengiz Han'ın Türk ulusal tarihinin gereksinimleri için kullanılmasıdır. Osmanlılar tarafından barbar olarak görülen bu Moğol kahramanı sonradan Türklük içine özümsenmiştir; François Georgeon'un deyişiyle, Akçura'nın yeniden gözden geçirdiği tarihsel anlatı açısından "yararlıdır", çünkü o, Türk ve Moğol savaşçıları bir araya getirerek, halkları kaynaştırarak Türk-Tatar dünyasını birleştirmiştir.[43] Büyük olasılıkla Cengiz Han'ı "Türk tarihinin en büyük kahramanı" olarak gören Cahun'ün etkisiyle, Moğol Hanı'nın göklere çıkarılması 20. yüzyıl tarih söyleminin (okul kitapları da içinde olmak üzere) önemli özelliklerinden biri olarak kalmıştır.

Ancak Akçura'nın önerdiği Türk tarihi bölümlenişi, o haliyle, bir okul kitabının çatısında hiçbir zaman kullanılmamıştır. Tam tersine, Türklerin İslamiyet'i kabul etmelerinin günümüzdeki söylemin temel eksenlerinden biri olduğunu göreceğiz. Yine de Akçura'nın, tarihsel anlatının Batı'nın dayattığı büyük eklemlenişlerini sorgulama yönündeki o çok meşru kaygısının, okul kitaplarında ve milliyetçi söylemde sık sık rastlanan bir deyişle, Türklerin "tarih çağlarını açtıklarını ve kapattıklarını" kanıtlama isteği olarak tanımlanabilecek güncel kaygıyla buluştuğunu söyleyebiliriz. Akçura'nın ve bugünkü okul kitaplarının bakışındaki ortak yön, "yabancıların taktıkları gözlüklerden kurtulmaya"[44] çalışmalarıdır.

Ziya Gökalp (1875-1924)[45]

Yeni tarihyazımının Kemalist döneme kadar aktarılmasındaki bir sonraki halka, sosyolog Ziya Gökalp'tir. Kendisi Atatürk tarafından iktidar-

---

43 F. Georgeon, *a.g.e.*, s. 52.

44 Y. Akçura, "Cengiz Han", *Türk Yurdu*, I, no: 1, s. 17-18; aln.yap. F. Georgeon, *a.g.e.*, s. 53.

45 Ziya Gökalp'in biyografisi için, bkz.U. Heyd, *Foundations of Turkish Nationalism. The Life and Teaching of Ziya Gökalp*, Londra, 1950; yapıtlarının bazılarının İngilizceleri bulunmaktadır: *The Principles of Turkism*, çev. R. Devereux, Leiden, 1968; *Turkish Nationalism and Western Civilization*, alıntıları çeviren ve sunan: N. Berkes, New-York, Londra, 1959.

dan uzak tutulmuş, ama yapıtları resmi ideolojinin temellerini oluşturmuştur. İttihat ve Terakki'deki görevi dışında (1908-1918), Türk Ocağı'nda da çok etkin olmuş ve Akçura'nın *Türk Yurdu* dergisinin yönetim kurulunda da yer almıştır. Akçura'nın dışında, Azeri Hüseyinzade Ali ve yine Azeri Ahmet Ağaoğlu gibi diğer Türkdil sürgünlerle, dil reformu için çalışan Ömer Seyfeddin gibi Türk yazarlarla sıkı ilişkiler kurmuştur. O da ilişki kurduğu tüm bu insanlar gibi, Türkçülüğe kısmen Léon Cahun'ü okuyarak yönelmişti. İz bırakan yapıtları birer klasik haline gelmiştir: *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak* (1918) ve *Türkçülüğün Esasları* (1923). Gökalp, bu son yapıtında, ileride resmi tarih söyleminde karşımıza çıkacak tüm kalıpları şekillendirir; geçmiş Türk siyasi topluluklarının hepsi kıtasal, bağımsız, birleşik ve çok örgütlü devletler olarak tanımlanır; neredeyse tamamen Türk bir Avrasya konusunda, Gökalp Akçura ile aynı görüştedir ve Türk devletlerinin varlığının Hunlar'dan günümüze dek taşıdığı sürekliliğ fikrini güçlendirir.

Yüceltim, tüm kültürel biçimlere uygulanmıştır. Gökalp'e göre, bu devletler dünyaya barışı getirmek üzere tasarlanmışlardı,[46] "uluslararası bir ahlaka", hoşgörüye, eşitlikçi ve "feminist" bir topluma dayanıyorlardı.[47] *Türkçülüğün Esasları* çıktığında zaten yaygın bir inanç haline gelmiş olan bir fikri ele alan Gökalp, "milli kültür"ün rolü üstünde çok durur. Bu kavram, 1970'lerde Türk-İslam sentezi ideolojisini biçimlendirmede yeniden kullanılacaktır; tarih dersi kitaplarında da sıkça rastlanan bu tema, Türk kültürünün yüzyıllar içinden ve coğrafi göçlerden geçip gelen şaşırtıcı sürekliliğini açıklamaktadır:[48]

> Türk nereye gitse asıl yurdunu unutmazdı, çünkü atalarının mezarı oradaydı. "Türkler'in şimdiye kadar bağımsız kalması, Çanakkale'den İngilizler'le Fransızlar'ı kovması ve mütarekeden sonra, İngiliz silahlarıyla ve parasıyla donatılmış bulunan Yunanlılar'la Ermeniler'i yenerek manevi yönden İngilizler'i yenmiş sayılması hep bu milli kültürün gücü sayesindedir (...).[49]

Gökalp'in ölümünden sonra (1924) düşünceleri, 1931-1932'de saptanan resmi tarihyazımı içinde, bir sonraki dönemin Osman Turan (cihan hakimiyeti kavramını geliştirmekle uğraşacaktır) ya da İbrahim Kafesoğlu (milli kültür kavramını benzer temellerde yeniden tanımlar) gibi milliyetçi

46 *Türkçülüğün Esasları*, İstanbul, Toker, 1989, s. 45. Diğer alıntılar da bu baskıdan yapılmıştır.

47 *a.g.e.*, s. 40, 155, 165-167.

48 Milliyetçi örgütler günümüzde, Batı Avrupa'da göçmen işçi olarak bulunan Türkler arasındaki birliği sürdürmek amacıyla, bu temaya büyük değer vermektedirler; bkz. F. Antakyalı, "Türk göçmen çevreleri içinde milliyetçi sağ", *CEMOTİ*, 13, 1992, s.45-68.

49 *Türkçülüğün Esasları*, 1989, s. 153 ve 48.

tarihçileri tarafından yeniden ele alınarak ve geliştirilerek yaşar. Bugün bu düşünceler resmi tarihyazımının ideolojik temelini oluşturmaktadır: Aynı tarihsel kaynaklara dayanan aynı yaklaşımlar devlet tarafından kuşaklardır yayılmakta, okul kitaplarının söylemlerini belirlemeyi sürdürmektedir.

Ziya Gökalp başlığı altına, Moïse Cohen de (Tekinalp, 1883-1961) katılabilir: Selanik'te tanıdığı Gökalp'in doğrudan etkisi altında, 1914 ile 1937 yılları arasında önemli Türkçü yapıtlar yayımlamıştır. Türk Yurdu'nda çalışmış, Akçura ile yan yana bulunmuş, Akçura kendisinin daha önce Fransızca olarak yayımlanmış bazı makalelerini Türkçeye çevirmiştir. 1914'te, Osmanlılar neredeyse tamamen Avrupa'dan püskürtülmüşken, Turan'ı kurtarmak için enerjileri tutuşturmak amacıyla "yeni Cengizlik" kavramını ortaya atar.[50]

Zeki Velidi Togan (1890-1970)

Başkır olan Zeki Velidov (Togan), Bolşevik devriminden sonra Türkiye'ye yerleşmeye gelen ikinci göç dalgası içinde yer almaktadır; Türkolojinin, tarihin, Rus Çarlığı'ndaki, Kemalist Türkiye'deki ve Avrupa'nın Türkçe konuşan çevrelerindeki siyasi mücadelenin buluşma noktasında yer alan odak kişiliklerden biridir. *Türklerin ve Tatarların Tarihi*'nin (1911) yazarı olan Togan, kısa süren Başkır Cumhuriyeti hükümetini, sonra da *başrevkom*'u yönetti (1917-1920), Rus Çarlığı'ndaki tüm Türklerin birliğini savunanlara kararlı bir şekilde karşı çıktı. Türkistan'da Basmacılar ayaklanmasına katıldıktan sonra (1922) Türkmenistan'a kaçtı, oradan İran'a, Hindistan'a, sonra Paris'e (1923) ve Berlin'e gitti. Bu arada tarihsel araştırma çalışmalarına hiç ara vermedi. Avrupa'daki Türkdil sürgünlerin örgütü olan *Promete* hareketinin üyeleriyle ilişki kurduktan sonra,[51] 1924'te Türkiye'ye gelerek tarihçilik kariyerini sürdürdü.

1927 ile 1932 arasında, İstanbul Üniversitesi'nde Türk tarihi üzerine ders verdi; Atatürk'le anlaşmazlığa düşünce yurtdışına çıkmak zorunda kaldı. Atatürk'ün ölümünden sonra Türkiye'ye döndü ve 1939'dan itibaren aynı dersi vermeyi sürdürdü. Daha 1928'de *Umumi Türk Tarihine Giriş*[52] başlığıyla notları yayımlanan bu ders, sonraki kuşaklar üzerinde büyük etki yapacaktır. Başlığı "Türk tarihinin eski devirleri" olan birinci bölüm büyük olasılıkla, Kemalist tarih tezlerinin doğrudan esin kaynakla-

50 "Yeni Cengizlik", *Turan*'dan alıntı, İstanbul, 1330 (1914). Metin İngilizceye J. Landau tarafından çevrilmiştir, *Tekinalp, Turkish Patriot, 1883-1961*, Leiden, 1984, s. 273-276; Türkçe metin, s. 99-101.

51 Şu incelememize bkz.: "Le mouvement prométhéen", *CEMOTİ*, no: 16, 1993, s. 9-45.

52 *Umumi Türk Tarihine Giriş* 1946'da yeniden basılmıştır. Bizim alıntılarımız bu yapıtın 1981 baskısındandır (İstanbul, Enderun Kitabevi).

rından biridir; bu bölümde Togan Türk "ırkının" brakisefal özelliğini sergiler ve onları henüz uygarlaşmamış halkların Türkler tarafından "örgütleneceği" Nil'e, İtalya'ya, Mezopotamya'ya, Hindistan'a ve Çin'e doğru götüren prehistorik göçleri anlatır.

Tatar ya da Azeri kökenli diğer tarihçiler, dilbilimciler, edebiyatçılar Zeki Velidi Togan'ın çevresinde bir aydınlar topluluğu oluşturmaktadırlar. Çoğu eğitimini Sen Petersburg'da, Berlin'de yapmış, İstanbul'a yerleşmeden önce 1920'lerin ve 1930'ların büyük Türkologlarıyla tanışmışlardır. Kendi içindeki bağları güçlü, ama Türk aydınlarıyla da tamamen bütünleşmiş küçük bir toplum halindedirler. Türkiye'de tarihi yeniden yazacak olanlar kısmen onlardır.

Bir Sentez Yeri: Türkiyat Enstitüsü

Onların Türk aydınlarıyla kolayca bütünleşmesini sağlayan halka Fuat Köprülü'dür (ya da Köprülüzade Fuat, 1890-1966). Köprülü, Türkiye'de edebiyat alanındaki incelemelerin çarpıcı isimlerindendir. Türk Ocağı'nın kurucu üyesi, İstanbul Edebiyat Fakültesi dekanı olan Köprülü, 1924'te Türkiyat Enstitüsü'nü kurar. Uluslararası bilim dünyasıyla iç içe olan Köprülü,[53] Türkdil sürgünlerin Türkiye'ye yerleşmeleri ve kariyer sahibi olmaları için çok uğraşır.

İstanbul Türkiyat Enstitüsü, tarihsel, yazınsal, dilbilimsel, etnografik ve coğrafi alanlarda araştırma yapmayı hedeflemişti, Türk ve yabancı araştırmacılara inceleme olanakları sunuyordu. Rus-Tatar bilgini Katanov'un dul eşinin yaptığı 7 bin ciltlik bağış sayesinde kitaplığı kuruldu. Yine 1924'te kurulan *Türkiyat Mecmuası* sayfalarını Türkdil göçmenlere açtı: Zeki Velidov yazarlar arasındaydı ve Azeri kökenli Ahmet Caferoğlu 1968 ile 1972 arasında Enstitü'nün müdürlüğünü yaptı.[54]

Böylece Tatarların ve Azerilerin Türkçülüğü, Türk aydınları içine derinlemesine ve kalıcı bir şekilde girebildi. 1924'ten 1929'a kadar bu Türkçülüğün temsilcileri iyi karşılandılar; genellikle hepsi Kemalist cumhuriyete hayrandı ve önceleri öğretmenlik etkinlikleriyle kendilerini ifade edebildiler. Fuat Köprülü'nün Türkiyat Enstitüsü ile birlikte, kendilerine bilimsel bir kürsü verilmiş oldu. Bunun yanı sıra, hepsi İstanbul'da çıkan göçmen dergilerinde siyasal ve kültürel yazılar yazıyordu (*Azerbaycan*

53 Paris dilbilim kongresine katılışı, 1923; Bakû Türkoloji Kongresi, 1926; SSCB Bilimler Akademisi üyesi, 1925; Macar Akademisi üyesi, 1926; Heidelberg Üniversitesi onur doktorluğu, 1927; Atina Üniversitesi, 1937; Sorbonne Üniversitesi, 1939; *American Oriental Society* onur üyesi, 1947; vb.

54 Bkz. S. İlgürel, "Türkiyat Enstitüsü", *TK*, 158, 1975, s.103-105; aynı yazar, "Türkiyat Mecmuası Bibliyografyası", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, 7-8, 1976-1977, s. 233-262.

Yurt Bilgisi ya da *Yeni Türkistan* gibi). 1929'dan sonra, Türk devleti kendilerine ek ifade olanakları sağlayacaktır.

C- Bakû ile Ankara Arasındaki Rekabet

Türkiye'nin dışında gelişen bir kültürel olay da belki "yeni Kemalist tarih"in geliştirilmesini hızlandıracaktır. Şubat-Mart 1926'da Bakû Birinci Türkoloji Kongresi ile birlikte, SSCB'de Asyalı geçmişe duyulan ilgi somutlaşır: Hedef, bu kenti Türkçe konuşan dünyanın entelektüel başkenti yapmaktır. Kimileri bu olayı, Sovyet rejiminin pantürkizm olarak niteledi-ği görüşü etkisiz hale getirmek için Moskova'nın başlattığı bir karşı-saldırı olarak değerlendirirler.[55] Paris'te *Promete* hareketinin başını çeken ve *Yach Turkestan* dergisini çıkaran Türkistanlı Mustafa Çokay kongreyi "Moskova'nın fantezisi" olarak yorumlar.[56] Ancak Bakû'nün Türkçe konuşan halkların ve Türkolojinin başkenti olma olasılığı, Türkiye'nin kültürel prestijini tehdit ediyordu. Türkiye Bakû'deki kongreye Fuat Köprülü'yü ve Hüseyinzade Ali'yi göndererek, saygın Rus Türkologu V.V.Barthold'un karşısında durumu dengelemeye çalıştı. Bakû ile Ankara arasında sanki zamana karşı bir yarış yaşanıyordu:

> Birlik ülkelerinden giden Türk-Tatar göçmenleri Türkiye'ye Turan dünyası üstünde bir tür moral ve politik üstünlük sağlarlarken, Sovyetler Türkiye'den bilginlerin ve aydınların da katıldıkları Bakû Türkoloji Kongresi'ni topluyordu.[57]

Orhun yazıtlarıyla ilgili bir sergi açılır. Eski Türk tarihinin kaynaklarının kolayca anlaşılabilecek bir dilde yayımlanması önerilir; tüm Türk dillerini içine alacak bir sistem oluşturulur; Bakû, bir inceleme müzesini de içeren, büyük bir Türkoloji ve etnoloji merkezi yapılacaktır. Azeri başkentinde kültürel bir Türkçülük aşkı, geçmişe kavuşma coşkusu, "gerçek" Türk dilini yeniden bulmak için bir "halka dönüş" isteği egemendir: Mustafa Kemal Stalin'in gerisinde kalmıştır. Bakû Kongresi Türkiye'ye bir meydan okumadır ve Sovyet devleti Türkoloji incelemelerinde öne geçer gibidir. Fuat Köprülü'nün çabasıyla Mustafa Kemal için kaldırılan kadehlerin, Türk-Sovyet işbirliği ve dostluğu konusunda yeni düşler yaratması pek mümkün değildir:

---

55 J. Castagne, "Mart 1926'daki Bakû Türkoloji Kongresi", *RMM*, LXIII, 1926, s. 86.

56 *Poslednia Novosty*, no: 4-5. Aln.yap. J. Castagne, yuk.mak. Çokay hakkında, *Promete* hareketi üzerine daha önce söz ettiğimiz makalemize bakz, ayrıca M. Y. Çokayoğlu, *Eşinin Ağzından Mustafa Çokayoğlu*, İstanbul, 1972; A. Hafız, "Mustafa Çokay", *TDA*, no: 47, 1987, s. 223-229; A. Oktay (yay.yön.) *Türkistan'da Türkçülük ve Halkçılık*, İstanbul, 1954.

57 J. Castagne, yuk.mak., s. 85. Altını biz çizdik.

Bakû Kongresi'nin etkileri hissedilmeye başlar. Kongreye katılan delegelerin Türkiye'ye dönüşleri heyecanla beklenmektedir ve sunacakları raporların kuşkusuz hükümetin alması gerekecek kararlarda belli bir etkisi olacaktır.[58]

Castagné, Ankara'nın artık ne kadar hızlı hareket etmesi gerektiğini hissetmişti. Yine de, Stalin baskısının da dolaylı katkısıyla, Kemalist ideologlar birkaç yıl sonra Bakû'deki kültürel hareketi unutturmayı başaracaklardı.

II- ATATÜRK VE TARİHİN İDEOLOJİLEŞTİRİLME SÜRECİ

Anlattığımız uzun süreç son noktasına, Kemalizm'in kültürel girişimlerinde ulaşır. 1931-1932'de "tarih reformu" ya da "tarih tezleri" adı verilen olgu 19. yüzyılın son 30 yılında doğan ve sonraki altmış yılda olgunlaşan tarihyazımına oranla fazla bir özgünlük taşımıyordu. Bununla birlikte, cumhuriyetin kurulması döneminde, tarihsel söylemde önemli sapmalara yol açacak yeni unsurlar belirmişti.

A- 1919-1922 Çalkantılarının Tarihyazımı Alanındaki Sonuçları

Yeni Kemalist Türkiye, yeni toprak bütünlüğünü sağlamlaştırmaya girişir: Artık üç kıtaya yayılan imparatorluk yoktur; etnik özellikler Hıristiyan toplumların, kimi zaman en kökten yöntemlerle, yok edilmesi ya da sürülmesi sonucu değişmiştir. Kemalist Türkiye'nin gözünde, elde kalan bu son Anadolu toprağı, "Türklerin ebedi vatanı", dokunulmazlığa sahiptir. Bazı akımlar "Anadolu" adını tercih ederken, Kemalistler yeni cumhuriyet için "Türkiye" ismini seçerler ve böylelikle önceki onyılların etnik siyasetini onaylayıp sürdürdüklerini gösterirler.

Dönemin tarihyazımı vurguyu Asyalı kökenler üzerinde yapıyordu; ancak, Yunanlılar ve Ermeniler de Anadolu üstünde kendi vatanları olarak hak iddia ederlerken, bu uzak kökleri öne çıkarmak riskli bir girişimdi. Bu nedenle, ilk işgal eden haklıdır söylemi uyarınca, Anadolu'da Türk atalar bulmak gerekiyordu. Kısacası, Ermeniler katledildikten (1915) ve Yunanlılar yenilip sürüldükten sonra (1922), onların toprak istemlerinin tüm tarihsel dayanaklarını ellerinden almak ve Anadolu'nun Yunan ya da Ermeni olmadan önce Türk olduğunu kanıtlamak zorunluydu.

Uzak geçmiş bilgisindeki ilerlemeler bir kez daha Türk milliyetçiliğine hizmet etti; Kemalist rejim yerleşirken, uygarlıkları MÖ 2000'lerde gelişen Hititler hakkında giderek daha çok şey öğrenilmeye başlandı,[59] ama dilleri henüz sorun yaratıyordu: "Hiyeroglif" denen Hititçe, çözümleme

58 J. Castagne, yuk.mak., s. 68.

59 *Deutsch-Orient Gesellschaft* tarafından yapılan Boğazköy kazıları 1906'da başlar.

çabalarına direniyor ve dönemin bilginleri bilinen dillerle bir bağlantı kuramıyorlardı.[60] Milliyetçi tarihçiler, bilgideki bu boşluktan girecekler ve Hititlerin, ard arda göçlerle Orta Asya'dan gelmiş eski Türkler olduklarını ileri sürmenin çekiciliğine dayanamayacaklardır. Hitit hiyeroglifinin kısa bir süre sonra Hint-Avrupa ailesinden bir dil olarak tanımlanması onlar için çok önemli değildir, çünkü 1936'da "Güneş-Dil teorisi", tüm dillerin Türkçe kökenli olduklarını kanıtladığını iddia edecektir. Hititlerin keşfi Kemalist tarihyazımı için bir nimettir, çünkü, ikinci bir yeni geçmiş (bu kez Anadolulu) oluşturulmasına olanak vermektedir. Bu nedenle Hitit çağı, tarihyazımı açısından, Anadolu'nun siyasi birliğinin sağlandığı kutsal bir dönemi temsil etmektedir.

1920'lerde ve 1930'larda, görünürde çelişkili iki kaygının ifade edildiğini saptıyoruz: Müslüman ve özellikle de Osmanlı boyutlardan sıyrılmış bir kimlik yaratmak için Türklerin Asyalı köklerini övmek; ve Yunan ve Ermeni milliyetçiliklerine karşı Anadolulu atalar bulmak. Tarihçiler, Orhun yazıtları çağından beri (7. yüzyıl) Türklerin doğudan batıya göç etmeleri gibi, gerçek tarihsel bir süreci kullanarak ilk kaygıya yanıt verdiler. İkincisi için, Hititleri Türklerin ataları olarak sunmak yetmiyordu; Hititlere de Türk atalar bulmak ve bu ataların Hitit uygarlığı

gelişmeden önceki bir çağda batıya doğru göç ettiklerini varsaymak gerekiyordu.

Bu koşullarda, tarihyazımı ciddi tarihsel araştırmayla kopuşacak ve 1931-1932'de "tarih tezleri" adı verilecek kuşkulu spekülasyonlara yönelecekti. Birtakım yakıştırmalarla, Türk kimliği iki coğrafi kutup etrafında oluşturulacaktır: Orta Asya ve Anadolu. Kemalist tarihsel araştırma özellikle tarihöncesi ve Antik çağa yönelecek ve kökenler sorunu ölçüsüz bir önem kazanacaktır.

B- Irkçı Antropoloji ile Kemalizm Arasındaki Buluşma

Dönemin tarihçileri, klasik Antik Çağ uygarlıklarının ya da tüm dünya dillerinin Türk kökenli oldukları yolundaki iddialarını desteklemek için, antropolojik ve dilbilimsel kanıtlara başvurdular. Bu iki dal, 19. yüzyıl ortalarından beri Avrupa'da modaydı. Irkçı antropoloji, diğer bir yeni bilime, *Prehistorya*'ya koşut olarak gelişirken, dilin kökleri hakkındaki eski felsefi tartışmalar ise sürüyordu.

Avrupalı antropologlar Türkiye'de önemli etki yaptılar; daha çok 19. yüzyıl sonunda yayın yapan ve çalışmaları Birinci Türk Tarih Kongre-

---

60 Bkz. E. Cavaignac, *Le problème hittite*, Paris, 1936; bu yapıt Kemalist dönemdeki bilgi düzeyini yansıtmaktadır.

si'ndeki (1932) konuşmalarda kaynak olarak gösterilen Deniker, Quatrefages de Bréaud, Topinard ve Villenoisy'nin adları sayılabilir.[61] Ama "tarih tezleri"nin olgunlaşma çağı, 1920'lerde bir dizi önemli çalışma yapan yeni bir bilim adamları kuşağına denk düşmektedir.[62] Bunların içinde, "İnsanlığın Evrimi" dizisinden çıkan *Les races et l'histoire*'ın (Irklar ve Tarih) İsviçreli yazarı Eugène Pittard Kemalistlerin gözdesi olmuştur.[63] Rektörü olduğu Cenevre Üniversitesi'ndeki dersleri kalabalık bir kitle tarafından izlenirdi. Antropolojinin de diğer bilim dalları gibi öğretilmesinin mücadelesini veriyordu. Görüşleri dönemin havasını iyi yansıtmaktadır:

> İnsan makinesinin -türlere göre ayrılmaktadır- daha iyi bilinmesi, endüstriyel çalışmaya, okul yaşamına, mesleki yönelime nasıl daha iyi uyum sağlanabileceğinin öngörülmesine olanak tanır. (...) Antropoloji, bugün yaşanan kargaşaya, bir düzen verebilir. (...) Geleceğin siyasetinin antropolojiye dayanması gerekecektir.[64]

Les races et l'histoire'da, "*Eugenism*"e[65] göre belirlenmiş yeni bir bilim yaratma gerekliliği üzerinde birçok kez durur:

> İçinde yaşadığımız toplumsal kargaşada, Avrupa ırklarının gelecekleri açısından son derece önemli sorunlar bilimsel müdahalelerimizi beklemektedir (...). Antropolojik temellerden yoksun bir "*Eugenism*" el yordamıyla ilerlemek zorunda kalacaktır.[66]

O sıralarda bu tür sözler, en saygın bilim adamları tarafından bile, yay-

---

61 J. Deniker, *Essai d'une classification des races humaines*, Paris, 1889; J. L. A. de Quatrefages de Bréaud, *Histoire générale des races humaines*, Paris, 1889; P. Topinard, *Eléments d'anthropologie générale*, Paris, 1885; F.de Villenoisy, *Origine des premières races ariennes de l'Europe*, Paris, 1894.

62 R. B. Dixon, *The Racial History of Man*, New York ve Londra, 1923; G. Montandon, *La race, les races, mise au point d'éthnologie somatique*, Paris, 1933; bu son saydığımız yazar, dönemin antropologları götürebileceği tehlikeli sonuçlar hakkında iyi bir örnek oluşturmaktadır, çünkü "Fransız etnikliği"ni *L'éthnie française*, Paris, 1935) tanımlama iddiasında bulunmuş ve 1940'da antisemitizme kaymıştır: *Comment reconnaître et expliquer le juif?* Paris, 1940.

63 Bkz. J. Comas ve A. Kansu'nun *Mélanges E. Pittard* kitabına yaptıkları katkılar, Brive-la-Gaillarde, 1957.

64 Aln.yap. J. Comas, "Pittard et l'enseignement de l'anthropologie", *a.g.e.*

65 Yararsız sayılan genlerin üremesini engelleyerek (olumsuz *eugenism*) ya da yararlı sayılan genlerin üremesini destekleyerek (olumlu *eugenism*) ailelerin, nüfus topluluklarının ya da insanlığın genetik mirasını iyileştirmeyi amaçlayan yöntemlerin tümü.- *Büyük Larousse Ans.* II. Dünya Savaşı'nın ardından Batı Avrupa'da "*Eugenism*", Nazi düşüncesiyle neredeyse eşanlamlı olarak kullanılmaktadır -ç.n.

66 *a.g.e.*

gın biçimde kullanılmaktadır.[67] Pittard'ın kendisinin de uyarılarına karşın, bu tür yazılardan tek tek cümleleri, paragrafları alıp ırkçı kuramlara dayanak olarak kullanmak kolaydır. Ama Atatürk'ün çevresindekilerin önemli bir bölümünün Pittard'ın yazılarına ilgi duymalarının bir nedeni de Türk dünyasını iyi tanımasıdır. 1931'de, Türklerin Avrupa'daki kötü imajını düzeltmeyi amaçlayan bir Türkiye gezisi kitabı yayımlamıştır.[68] 1935'te Atatürk'ün manevi kızı Ayşe Afetinan'la (ya da Afet İnan) ilişkiye geçer, sonra hızla büyük bir saygınlık elde eder ve İkinci Türk Tarih Kongresi'nin (İstanbul, 1937) onur başkanı olur; Afet İnan antropoloji dalındaki doktora tezini 1939'da Cenevre'de onun yönetimi altında hazırlar.[69] Pittard, Türk göç dalgalarının Avrasya'yı işgal ettiklerini ve tüm neolitik uygarlıkları ilerlettiklerini kanıtlamak isteyenlere yeni araştırma perspektifleri açmaktadır:

> Neolitik çağ henüz başlamadan çok önemli bir etnik olgu gerçekleşir (...) : Brakisefal bir halkın ortaya çıkışı. (...) Yontmataş çağında Avrupa'da bilinmeyen bu yeni insan, komşu bir kıtadan mı gelmiştir ? Büyük brakisefal kitlesi ve coğrafi yakınlığı nedeniyle aklımıza hemen Asya gelmektedir.[70]

Brakisefal halkların göçü: "Tarih reformu"nun özü bu sözcüklerde gizlidir. Zaten Pittard *Revue Turque d'Anthropologie*'de araştırmaların bu yönde ilerlemesi dileğini belirtmektedir:

> Etrüsklerin de kökenleri bilinmemektedir. Keyfi bir biçimde Lidyalı oldukları açıklanmaktadır. (...) Antropoloji konusunda belgeler henüz eksiktir. Bugün eski Lidya topraklarında yaşayan halkların ayrıntılı bir incelemesine girişilmelidir. Bugünkü *Etruria* ile yakınlıklar bulunabilir (...). Ön Asya'daki antropolojik unsurların toplu incelemesi giderek bir zorunluluk haline gelmektedir. Bunu geniş bir ölçekte başlatabilmek gerekir.
> Gelecekte Küçük Asya'da yapılacak araştırmalar belki de farklı oranlarda birbirine karışmış iki ırkın varlığını gösterecektir (...). Bunu gerçekleştirmenin koşulu,

---

67 Örneğin Pittard meşhur tarihçi Camille Jullian'dan şu ilginç cümleleri alıntılamaktadır: "Irk sorunu, hangi biçimde çözümlenirse çözümlensin, halkların tarihinin en önemli sorunudur. Bu tarihi sadece ve sadece bu ırk sorununu çözümleyebilmek için anlattığımız da söylenebilir." (G. Dottin'in kitabına önsöz: *Les anciens peuples de l'Europe*, Paris, 1916).

68 E. Pittard, *A travers l'Asie Mineure. Le visage nouveau de la Turquie*, Paris, 1931 (bkz. ithaf yazısı, s. 7-8). Ayr. bkz. *Les peuples des Balkans. Esquisse anthropologique*, Cenevre ve Paris, 1904, 1920.

69 Afet İnan, *L'Anatolie, le pays de la "race" turque. Recherches sur les caractères anthropologiques des populations de la Turquie (64 000 kişiyle yapılmış anket)*. Önsöz: Eugène Pittard, Cenevre, 1941.

70 E. Pittard, *Les races et l'histoire*, Paris, 1924, s. 90.

araştırmaların çok geniş bir ölçekte yürütülmesidir. Gelişmekte olan Yeni Türkiye'nin etnik unsurlarının çözümlenmesine ilgi duyacağını umut etmeliyiz.[71]

Pittard sadece bir perspektif açıyor, belli bir sonuç çıkarmıyordu; ama belki de sözleri Türk milliyetçiliği tarafından bu brakisefal grupların "Türklüğünü" kanıtlama yönünde bir teşvik olarak algılanmıştı. İlk aşama Ankara'da, Edebiyat Fakültesi çerçevesinde, lisans ve doktora eğitimi yapan bağımsız bir antropoloji kürsüsü kurulması oldu (1933). Sonra Kemalist iktidar, Pittard'ın 1924'ten beri istediği büyük ölçekli anketin gerçekleştirilmesine izin verdi. 1937'de 40 bin Türk üzerinde Afet İnan yönetiminde antropolojik ölçümler (türünün tek örneği) yapıldı. Veriler Afet İnan tarafından tezinde kullanıldı. Bu tür yaklaşımların, aşırılıkları nedeniyle, ciddi bilimsel çalışmalara varamayacağı açıktı; ama basitleştirilerek halka yayılma alanında sonraki kuşaklarda etkileri büyük oldu ve dönemin kültür dergileri zihinlere işledi.

C- Tarihsel araştırmanın Yeniden Örgütlenmesi ve Tarihin Devletleştirilmesi

Şimdi tanımlayacağımız sürecin Türkiye'de resmi bir versiyonu da bulunmaktadır ve genellikle Atatürk'ün tarihe verdiği önem konusunda saptamalarla başlar; *İslam Ansiklopedisi* bu konudaki görüşlerini şöyle sunuyor:

> (Atatürk'e göre) milli tarih istiklal savaşımızın manevi cephesini teşkil edecektir. Çünkü topraklarımız gibi, Türk milletinin mazisi, medeni hüviyeti ve insanlık değerleri de istilaya maruz kalmıştı. Türklerin İslamlığı kabul etmeleri neticesi olarak, yaptıkları büyük işler kendi adlarına kaydedilmemişti. Bundan başka Türklerle Avrupalılar arasında çok sert tarih münasebetleri yüzünden dünya edebiyatına da Türkler için kin ve garaz mahsulü olan görüşler hakim olmuştur. Son zamanlara kadar dünya, genel olarak, Türkü sarı ırka bağlı, Garplılara nispetle daha geri bir insan tipi olarak tanıyordu. Türklerin yalnız asker ve yıkıcı oldukları, medeni kabiliyet ve istidattan mahrum bulundukları, hiçbir medeni eser yaratmadıktan başka birçok medeniyetleri de yokettikleri, ilmi hakikat kisvesine büründürülerek, ileri sürülmekte idi.
>
> Bundan başka Türklerin asırlardan beri üzerinde yaşadıkları ve medeni eserler vücude getirdikleri vatan toprakları üzerinde bile türlü Avrupa devletleri, tarihin şahitliğine başvurarak bu toprakların kendilerinin olduğunu ileri sürüyorlardı. Birinci Cihan Savaşının sonunda bu iddialar Türk topraklarının taksimi için vesile teşkil etmişti.[72]

---

71 "Contribution à l'étude anthropologique des Turcs d'Asie mineure", *Revue Turque d'Anthropologie*, no: 8, 1928; ve *Les races et l'histoire*, s. 399.

72 U. İğdemir ve diğ. "Atatürk", *İslam Ansiklopedisi*, Ankara, 1946, c. 1, s. 786-788. *İslam Ansiklopedisi*'nde "Atatürk" diye bir madde bulunması hem çok çelişkili, hem de çok anlamlıdır.

Bu metin, Kemalist tarih söyleminin çevresinde düzenleneceği üç ekseni gayet iyi tanımlamaktadır: İslamiyet, gerçek Türk kültürünün üstündeki cila gibi görülmektedir; Batılıların "kini ve hıncı" Türk imajının düzeltilmesini gerekli kılmaktadır; son olarak da, söylem, "birçok Avrupa devleti"nin iddialarına yanıt vermek amacıyla, kısmen Anadolu'daki Türk varlığının doğrulanması üzerine oturtulmalıdır. Türkler ile Avrupalılar arasındaki açıkça belirtilen "çok gergin tarihsel ilişkiler" nedeniyle, İslamiyet'e, Avrupa'ya, özellikle de Yunanlılar'a karşı gerilim üzerine kurulu bir tarihsel söylem söz konusudur. Yeni Türk tarihyazımının tamamı, bu yazın geliştirilirken egemen olan tarihsel durumun ürünüdür: Sınırlı bir toprak parçasına geri çekiliş, bu son kalenin parçalanma tehditi, genel gözden düşme, savaş sırasındaki "ihanet"i nedeniyle Arap dünyasından kopuş. En yakın tarihlerde çıkan ders kitapları bile aynı çevre düzeni üzerine kuruludur.

Resmi söylem, Atatürk'ün manevi kızı Afet İnan'ın kaleminden "tarih reformu"nun doğuşunu şöyle anlatmaktadır:

> 1928 yılında, Fransızca coğrafya kitaplarının birinde, Türklerin Sarı ırka mensup olduğu ve Avrupa zihniyetine göre ikinci (*secondaire*) nevi bir insan tipi olduğu yazılı idi. Kendisine gösterdim. 'Bu böyle midir?' dedim.
> "Hayır, olmaz, bunun üzerinde meşgul olalım.Sen çalış, dediler."[73]

O sırada henüz 22 yaşında olan Afet İnan Ankara Müzik Okulu'nda tarih dersi vermektedir; ama bazı koşullarda Atatürk'ü doğrudan temsil etme yetkisinin verdiği güçle 26 Nisan 1930'da Türk Ocakları altıncı kurultayını, sonradan meşhur olacak bir konuşmayla açar;[74] bu konuşmada tarihi, "Türklerin gerçek tarihini", ulusal ruhu ve Türk gururunu güçlendirecek en iyi imkân olarak gösterir. Daha sonra Türkçü tarihyazımının ana eksenlerini yeniden ele alır ve "tarih tezleri"nin içeriğini sergiler: Türk tarihinin eskiliği, yayıldığı alanın genişliği; Anadolu'nun en eski Türkleri olarak algılanan Hititlerin ve Orta Asya'nın[75] yüceltilmesi; Klasik Antik Çağ'ın Yunan ve hatta Etrüskler aracılığıyla Roma kültürlerini doğuran Türk uygarlığının çok parlak niteliği.

---

73 Afet İnan, "Atatürk ve Tarih Tezi", *Belleten*, III, 1939, s. 243-246; aln.yap. U. İğdemir, *Cumhuriyet'in 50. Yılında Türk Tarih Kurumu*, Ankara, 1973, s. 3.

74 Bu konuşmanın tam metni U. İğdemir'in kitabında yer almaktadır, *a.g.e.*, s.68.

75 19. yüzyılda Yukan Asya tam bir tarihyazımsal düş konusudur. H.Martin'in meşhur *Histoire de France depuis les temps les plus reculés jusqu'en 1789 (1873)* adlı yapıtı şu cümleyle başlar: "Başlangıçta, atalarımız olan Galyalılar Asya'nın ortasında, Aria denen bir ülkede oturuyorlardı." Bu cümle, ne Türk tarihçilerinin ne de kitabı notlar olarak okuyan Atatürk'ün gözünden kaçmamıştır. Afet İnan, 1932'deki Birinci Türk Tarih Kongresi'nde yaptığı konuşmada bu cümleyi aynen kullanmıştır (Birinci Türk Tarih Kongresi, s. 24).

Afet İnan'ın konuşmasını Sadri Maksudi (Arsal) ve Reşit Galip'in bildirileri izler.[76] Afet İnan'ın "Türk uygarlıktır, Türk tarihtir" formülünü kullanan Arsal, bunu artık tartışma dışı tutulacak ve her parlak uygarlığın Türk olarak nitelenmesine hizmet edecek (şu uygarlık çok parlak, o halde Türk olması gerekir), eski Türk kültürlerini yüceltecek (şu kültür Türk, o halde çok parlak) ve hep Türk geçmişinin eskiliğini vurgulayacak bir dogmaya dönüştürür.

Bu söylemlerde kullanılan yöntemler arasında, söylemin kaynağını, konuşmayı yapanı ve dinleyicileri aynı ilişki içinde birleştiren iyelik ekine çok sık başvurulması dikkat çekicidir; bu anlamda, Afet İnan'ın bir cümlesi çok zengindir:

> Bu Türkler (Akalar), bugün dahi vatanımız olan Anadolu'da kuvvetli devlet kuran Etilerimizle, yani atalarımızla konfederasyon yaptılar.[77]

Üç konuşmacı da, iddialarını temellendirmek için, sürekli Raphael Pumpely, Aurel Stein, Gustave Glotz, Henri Berr, François Lenormant vb. gibi Batılı yazarlara dayanırlar. Bu yazarların sözlerinin çok kapsamlı yorumları söz konusudur; ancak önemli olan, yürütülen mantıktaki doğruluk değil, bir otoritenin görüşlerinin kanıt olarak kullanılmasıdır: Türklerin büyüklüğü söylemi, bir Türk'ün kaleminden çok bir Batılının kaleminden çıkınca ağırlık kazanmaktadır. Yöntem yeni değildir, Léon Cahun dönemine uzanmaktadır ve Cahun'ün kendisi de sonraki yıllarda sürekli kullanılacaktır. Daha önceki söylemden, örneğin Necip Asım'dan alınmış birkaç anahtar-sözcük, Sadri Maksudi (Arsal)'da yeniden ortaya çıkar; en açık örnek, 1948'den 1995'e kadar resmi açıklamalarda neredeyse hiç değiştirilmeden kullanılan bir cümlede görülen *hizmet* sözcüğüdür:

> Türk ırkı, beşeriyet tarihine en çok tesir icra etmiş, medeniyetin ilerlemesine hizmet etmiş bir ırktır.[78]

26 Nisan 1930'da yapılan bu üç konuşmada, Türk eğitim sisteminin tarih söyleminin ön-varsayımlarının, çıkarsama sistemlerinin, anahtar-sözcüklerinin hepsi yerlerini almıştır. Bu dönem bir sahne düzenidir; bu durumda arşiv "başka söylemlerden dokunmuş çatışmalı bir evren içinde varoluşu, ritüelin istikrarını, örnek bir anlatıma ulaşılması için yinelemeyi

---

76 İğdemir, *a.g.e.*, s. 73-79. Reşit Galip ve halkçılar hak., bkz. F. Georgeon, "*Les Foyers Turcs à l'époque kémaliste (1923-1931)*", Tret, XIV, 1982, s. 168-215.

77 Afetinan, U. İğdemir, *a.g.e.*, s. 68.

78 Sadri Maksudi, U. İğdemir, *a.g.e.*, s. 75. Bkz. *İlkokul Programı*, 1948, s.124, paragraf 4; "Orta Öğretim Kurumları Tarih Programı", *Eğitim*, 3, 1993, s. 36-37, paragraf 1; ve *Ortaokul Programı*, 1995, s. 161, paragraf 1. Bu metinler dördüncü bölümde çevrilmiş ve incelenmiştir.

öngörmektedir".[79] Bu çevre düzeni kendi kurumsal *deixis*'ini (burada Kemalist devrime denk düşen, ama daha genel anlamda gerek yukarıda anlatılan tarihsel durumla gerekse Türk olan her şeyin gözden düşmesiyle bağlantılı olarak ortaya çıkan, söylem üretim koşulları) ve kurucu *deixis*'ini, "güncel *deixis*'in sürekli yinelediği ve meşruluğunun önemli bölümünü üzerine oturttuğu öncül anlatımlar"ı,[80] kapsar. Gerek zaman yazımı (*kronografi*) -Antik Çağ-, gerekse yer yazımı (*topoğrafya*) -Avrasya bölgesi- konularında çevre düzeni çok geniş boyutlar kazanır. 1929-1930'da, birkaç metinle oluşturulan bu çevre düzeni, ana hatlarıyla, sonraki 60 yılın akademik ve eğitsel tarih söylem bütünü açısından geçerliliğini koruyacaktır.

Resmi akademik söylem bu mirası sahiplenmeyi sürdürmüştür. Afet İnan, Sadri Maksudi ve Reşit Galip'in konuşmalarına 1973'te Uluğ İğdemir'in kitabında (kendisi Türk Tarih Vakfı başkanıydı) hiçbir gözden geçirme ya da eleştiri getirilmeden, yorumsuz bir şekilde olduğu gibi yer verilmesi, bu dönemin temel niteliğinin altını çizmektedir. 1950-60 arası hariç, tüm Türk rejimleri resmi olarak kendilerini Atatürk'e bağlı ilan etmişler; bunun sonucu olarak da söylemleri 1930'larda belirlenen *deixis*'e dayanmıştır. Atatürk'ün bu sürece kişisel müdahalesi de, kutsal niteliği güçlendirmekte ve dogmanın merkezi bir unsuru haline getirmektedir.

26 Mart 1930, tarihsel araştırmanın hızla devletleştirilmesine tanık olacaktır. Konuşmacıların hepsi bu parlak tarihi tanıtmak gerektiği sonucuna varırlar. Türk Ocakları Türk Tarih Tetkik Heyeti'nin kurulması derhal karara bağlanır; 4 Haziran 1930'da toplanan bu heyetin bileşimi, Atatürk'e bağımlılığı konusunda hiçbir kuşkuya yer bırakmamaktadır. Heyet başkanı, Cumhurbaşkanlığı genel sekreteri Mehmet Tevfik (Bıyıklıoğlu)'dur. Yusuf Akçura başkan yardımcısıdır ve genel sekreter olan Reşit Galip, Türk Ocakları'nın halkçı eğilimini temsil etmektedir. Üyeler arasında Maarif Vekili Vasıf Çınar ve Sadri Maksudi (Arsal) da bulunmaktadır. Bu ekip içinde Tatar unsurunun ağırlığı, tarihyazımı geliştirilmesi sürecini baştan sona belirleyecektir. Maarif Vekili'nin de heyette yer alması, Afet İnan'ın 26 Mart'taki konuşmasında altını çizdiği gibi, bilginin aktarılmasına verilen önemi göstermektedir.

III- "TÜRK TARİH TEZİ"

Kemalist dönemde Türk Ocakları birçok rol oynadı;[81] burada, tarihyazımına ilişkin kavramların Necip Asım kuşağından Kemalist yöneticiler

---

79 D. Maingueneau, *L'analyse des discours*, Paris, 1991, s. 112.

80 D. Maingueneau, *a.g.e.*, s. 113-114.

81 Bkz. F. Georgeon, yuk.adı geç.mak.

kuşağına aktarılmasındaki işlevleri üzerinde durmakta yarar var. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Türk Ocaklan ve yayın organı *Türk Yurdu*, bazı etkili kişiliklerden de kaynaklanan, sağlam bir süreklilik sağlamıştır.

Ziya Gökalp Cumhuriyet'in hemen başlangıcında ölmüştür (1924), ama Yusuf Akçura henüz sağdır ve Türk Tarih Cemiyeti'nin kuruluşunda yer aldıktan ve Birinci Türk Tarih Kongresi'ne başkanlık ettikten sonra, 1935'te bu dünyadan göçecektir. 1930'da 50 yaşındadır ve iki çağ arasında geçişi sağlayan bir kuşaktandır: Ahmet Ağaoğlu 61 yaşındadır ve Türk Ocakları'nda 1930'da yaşları 37 ile 52 arasında değişen Reşit Galip, Hasan Cemil Çambel, Sadri Maksudi (Arsal), antropolog Reşit Tankut gibi insanlar çalışmaktadır. Türk Ocakları'nın kuruluşu sırasında henüz genç olan bu kişiler, kariyer yapma zamanını bulabilmişlerdir. Bu "Ocaklar kuşağı" Jön Türklerin entelektüel mirasını antropolog Şevket Aziz Kansu (1903'te doğdu) ya da tarihçi Afet İnan (1908'de doğdu) gibi genç Kemalistlere aktaracaklardır.

Aynı zamanda Mustafa Kemal'in de kuşağı olan, 40-50 yaş kuşağı hem entelektüel hem de siyasi düzeylerde etkilidir; Akçura ve Ağaoğlu hükümete yakın kişilerdir. Aralarında hukukçu Sadri Maksudi ve Yusuf Ziya, ya da tarihçi Yusuf Akçura ve Şemseddin (Günaltay)[82] gibi tanınmış üniversiteliler vardır; müzecilere de (Halil Edhem, Hamit Zübeyr) rastlanmaktadır; çoğu milletvekilidir (Samih Rıfat, Yusuf Akçura, Reşit Galip, Hasan Cemil, Şemseddin, Vasıf, İsmail Hakkı). Türk Tarih Cemiyeti kurulmadan önce de bu kişilikler kültürel yönetimde etkiliydiler. Özetle, 19. yüzyıl sonunun tarihyazımı mirasının aktarımı, Türk Ocakları çerçevesinde, bu ocakların en önde gelen kişiliklerinin ve onların yarım yüzyıl önce filizlenmeye başlamış düşünceleri canlı tutan yayınlarının aracılığıyla gerçekleşir.

A- "Tarih Reformu"

"Türk Tarihi'nin Ana Hatları"

Heyetin tarihsel araştırmalar konusunda ilk yapıtı, 1930 sonunda yayımlanan ve *Türk Tarihinin Ana Hatları* ismini taşıyan kalın bir kitaptır.[83]

---

82 Günaltay (1883-1961) 1949'da başvekil olacaktır.

83 *Türk Tarihinin Ana Hatları*. Türk Ocağı "Türk Tarih Heyeti" azalarından Afet Hf. ile Mehmet Tevfik, Samih Rıfat, Akçura Yusuf, Dr.Reşit Galip, Hasan Cemil, Sadri Maksudi, Şemseddin, Vasıf ve Yusuf Ziya Beyler tarafından iktitaf, tercüme ve telif yollarıyla yapılmış bir teşebbüstür, İstanbul, Devlet Matbaası, 1930, xıv-605-(5)s. Bkz. Semavi Eyice, "Atatürk'ün Büyük Bir Tarih Yazdırma Teşebbüsü: Türk Tarihinin Ana Hatları", *Belleten*, XXXII, 128, 1968, s. 509-526. Eleştirel bir inceleme için, bkz. B.Ersanlı-Behar, *a.g.e.*, s. 102-107; İsmail Beşikçi, *Türk Tarih Tezi, Güneş-Dil Teorisi ve Kürt Sorunu*, Ankara, 2. baskı, 1991, s. 26-34.

Sadece 100 adet basılan ve seçkinlere yönelik bu kitap, yeni tezlerin ilk eksiksiz sunumudur. Yapıt neredeyse sadece tarihöncesine ve Antik tarihe yöneliktir. "Tarih tezleri"nin temelini oluşturan ikinci bölüm, Orta Asya'daki anayurt kavramını, bu merkezden başlayan göçlerle Türklerin nasıl dünyanın geri kalanını uygarlaştırdıklarını ortaya koymaktadır. Daha sonraki bölümler, Çin'de, Hindistan'da, Mezopotamya'da, Mısır'da, Anadolu'da, Ege havzasında, İtalya'da ve İran'da Antik çağa ayrılmıştır ve Türklerin gelişinin buralarda yarattığı olumlu sonuçlar ele alınmaktadır; Osmanlı tarihine sadece 50 sayfa ayrılmıştır. Artık Türklerin tarihi esas olarak, Neolitik ve Antik çağlarda ilerlemenin evrensel mayasını oluşturan brakisefal halkların göçlerinin yola çıktıkları Anayurt tarihidir.

Bu yenilikleri hızla geniş bir kamuoyuna ulaştırabilmek için 1931'de *Türk Tarihi'nin Ana Hatlarına Giriş* 30 bin adet basıldı.[84] Broşürde Léon Cahun'ün, Avrupa ile Orta Asya arasındaki varsayımsal dil akrabalıkları üzerine 1873'te verdiği bir konferans metninin çevirisi de yer alıyordu.

TTTC'nin Kuruluşu ve 1931'de Tarih Ders Kitapları

15 Nisan 1931'de, o çalkantılı dönem içinde önemli bir kurumsal değişiklik yaşandı: Türk Ocakları'nın bir uzantısı olan Tarih Tetkik Heyeti'nin yerini Türk Tarih Tetkik Cemiyeti (TTTC) aldı.[85] Sorumluları, yukarıda belirtilen aynı kişiler de olsa, bu basit bir isim değişikliği değildi; çünkü Türk Ocakları kapatılmış ve yerlerine rejimin doğrudan denetlediği bir kurum gelmişti. Mustafa Kemal, Kemalizmin dışında ve ondan önce doğmuş can sıkıcı bir kurumdan kurtulmuş oluyordu. Bu, Türkiye'deki entelektüel yaşamın mutlak denetim altına alınması sürecinde önemli bir aşamadır. Artık tarihsel söylemin üreticisi doğrudan Kemalizm olacaktır.

TTTC'nin ilk girişimi yeni okul kitapları yazılması oldu;[86] bu öncelik ve görevin yerine getirilişinde gösterilen çabukluk, "tarih reformu"nun yerleştirilmesinde okul kitaplarına verilen önemi yansıtmaktadır. Bu kitaplar, doğrudan *Türk Tarihi'nin Ana Hatları*'ndan esinlenilerek ve aynı ekip tarafından yazılmıştır.[87] Yazımlarında ve kullanıma girmelerinde gösterilen hız şaşırtıcıdır: Dört cilt Temmuz sonunda hazırdır ve 1931 Sonbahar'ında kullanılmaya başlanır. Bu ciltler Birinci Türk Tarih Kongresi'nden (Temmuz 1932) bir yıl önce çıkarılmış, böylece kongreye katılan-

---

84 *Türk Tarihinin Ana Hatları. Methal Kısmı*, İstanbul, Devlet Matbaası, 1931, s. 87.

85 Bkz. U. İğdemir, *a.g.e.*, 1973; F. Üstel, *Türk Ocakları (1912-1931)*, doktora tezi, Ankara, 1986; B. Ersanlı-Behar, *a.g.e.*, İstanbul, 1992.

86 Bkz. B. Ersanlı-Behar, *a.g.e.*, s. 108-116; ve İsmail Beşikçi, *a.g.e.*, s. 34-40.

87 Ekibe dört kişi eklenmiştir: Baki Bey, İsmail Hakkı (Uzunçarşılı), Şemsi bey ve özellikle Reşit Saffet (Atabinen).

lar bir oldu bittiyle karşı karşıya bırakılmışlardır: "Tarih'teki darbe" tamamlanmıştır.

B- Tarih Tezleri Ortaöğrenimde

Bu yapıtlar, biçimleri ve sunuluşlarıyla bile, Atatürk'ün tarih tezlerinin öğretilmesine verdiği önemi göstermektedir. Kaliteli kâğıda basılan, özenle ciltlenen kitaplarda bol bol resim kullanılmıştır. Çok sayıda ve özenle yapılmış harita görülmekte, bu alanda Alman etkisi hissedilmektedir.[88] Önceki okul kitaplarının kötü kalitesiyle çarpıcı bir çelişki yaratan oldukça güzel, kütüphanelik kitaplar söz konusudur. Lise ve hatta ortaokul eğitimi henüz bugünkü gibi demokratikleşmediği için, bu kitapların sınırlı bir seçkin kitlesine yönelik kaldıkları doğrudur.[89] Önce ortaokullar, sonra da ilkokullar için birer dizi basılarak tarih tezlerinin yayılması çabuklaştırılacaktır.[90]

Bu yapıtlardaki görsel bir öğe 1931 tarih tezlerini mükemmel biçimde özetlemekte ve simgelemektedir. Tüm dizilerde, tarih haritalarının ilki, Neolitik çağda yapıldığı varsayılan göçleri göstermekte ve bu amaçla, konik izdüşümü konuya çok uygun bir Avrasya haritası kullanılmaktadır: Avrupa periferiye atılmış, kıta kütlesi altında ezilmiştir; Afrika neredeyse görüş alanı dışında kalmıştır; harita aracılığıyla verilen görüntünün köşegenleri Altay yakınlarında kesişmektedir; merkezin iki yanında, Aral Denizi'nden Moğolistan'a kadar uzanan geniş bir dörtgen ***anavatan***'ın sınırlarını çizmektedir. Buradan çıkan ve göçleri gösteren oklar, kıtanın tüm uçlarına doğru, İrlanda'ya ve Endonezya'ya kadar uzanmaktadır. Bu çok şey anlatan harita modeli, ders kitapları ile birlikte, 1940'ların sonuna kadar kullanılmış; sonra uzunca bir süre yok olmuş ve 1980'den sonra yeniden ortaya çıkarak, en azından 1993'e dek, her düzeydeki okul kitabının başında, çoğunlukla bir logo gibi basitleştirilmiş şekilde, düzenli olarak yer almıştır.

88 Bazı haritalar, o dönemde Almanya'da çok yaygın olan bir okul tarih atlasından kopya edilmiştir (F. W. Putzgers, *Historischer Schul-Atlas*). TTTC'nin II. cildinin 5, 6 ve 7 numaralı haritalarını bu atlasın 1930'lardaki baskılarıyla karşılaştırın. H. G. Wells'in tarihsel yapıtlarında yer alan haritaları çizen J. F. Horrabin'in etkisi de zaman zaman sezilmektedir.

89 1930'da Türkiye'de sadece 18 bin ilköğretim diploması dağıtıldı. 1950'de, liselerde 21 bin, ortaokullarda 65 bin öğrenci gözükürken, bu sayılar 1980'de liseler için yarım milyona, ortaokullar içinse bir milyona çıkmıştı. İlkokullardaki mevcut ise 5 milyonu aşmıştı (B. Williamson, *Education and Social Change in Egypt and Turkey. A Study in Historical Sociology*, Londra, 1987, s. 143. Ayrıca bkz. çeşitli Milli Eğitim Şurası tutanaklarında Eğitim bakanlarının konuşmaları.

90 TTTC, *Ortamektep için Tarih*, 3. c., Ankara, 1934-1939 (ilk çıkan: *Ortamektep I*, 1934); *İlkokul Kitapları. Tarih* (Yazarı anonim), İstanbul, Devlet Basımevi, 1938, 2. c.

Tarih tezlerinin içeriğini somut olarak hissettirebilmek için, aşağıya ortaokul tarih kitabının birinci cildinden bazı alıntılar yaptık.

Beşer tarihine giriş

[Bu bölümde yaşamın başlangıcı, tarihöncesi, tarih ve ırk konusunda genel bilgiler yer almaktadır.]

"Türk ırkı ve Türk dili.
Tarihin en büyük cereyanlarını yaratmış olan Türk ırkı, benliğini en çok korumuş bir ırktır. Bununla beraber gerek tarih zamanlarında gerek tarihtenevelki zamanlarda yayıldığı geniş ülkelerde ve sınırlarında yaşayan komşu ırklarla da karışmıştır. Yalnız bu karışmaların ekserisinde Türk ırkının vasıfları olduğu gibi kaldığından Türk ırkı kendi hususiyetini kaybetmemiştir. (...) Tarihtenevelki zamanlarda ve tarih zamanlarında ayrı ayrı cemiyetler, medeniyetler, devletler kurmuş olan bu büyük ırkın çocukları başka başka yerlerde de müşterek dil ve kültürler ile biribirinin tesiri altında kalmışlardır.[91]

Günümüzde artık kullanılmayan ırk sözcüğü çıkarılacak olursa, bu metin yakın zamanda yazılmış bir ders kitabında da yer alabilirdi. Çok önem verilen bir tema, Türk kişiliğinin yüzyıllar boyunca korunması, onyılları aşarak günümüze ulaşmıştır. Okul dünyasının dışında, milliyetçi siyasi söylemde ve basında da sık sık rastlanan bu yaklaşımın, günümüzde, Türklükle İslamiyetin birbirinden ayrılmazlığını ifade etmeye yaradığını da göreceğiz: Ters yönde bir örnekle, İslamlaşmamış Türkler (Macarlar, Bulgarlar) Türk kimliğini yitirmişlerdir.[92]

Büyük Türk tarih ve medeniyetine umumi bir bakış"

[Bu bölüm, yanında iki kişi ve bir çocukla bir dünya haritasına bakan Atatürk'ün fotoğrafiyla başlamaktadır; bakışların Orta Asya'ya yöneldiği görülebilmektedir: Türk Anayurdu.]

"Türklerin Anayurdu"
Tarih zamanlarından binlerce yıl önce Türk Anayurdunda, şimdi yerlerini çöller, kumluklar, bozkırlar, bataklıklar, sığ göller tutmuş olan yerlerde engin bir İçdeniz vardı. Buna Büyük Türk Denizi denilir. İlk medeniyetler, bu denizin kıyılarında ve buna dökülen derin ve büyük ırmakların güzel ve bereketli boylarında filizlenmeğe başlamıştır."[93]

"Umumi göçler ve medeniyetler."
[Bir iklim değişikliği sonucunda denizler kurur, kum çölleri oluşur].

---

91 *Ortamektep I*, 1934, s. 20.

92 Bu düşünce Macarların Türk oldukları ön-kabulüne dayanmakta ve Türk dilini korumuş Hıristiyanlar olan Moldavya Gagavuzları örneğini dikkate almamaktadır.

93 *Ortamektep I*, 1934, s. 25.

"İklim değişmesi, Anayurtta kalan Türklerin tarihleri ve yaşayışları üzerinde de bellibaşlı şu tesirleri yaptı:

" 1) Türk ırkının bir kısmını göçebe hayatla yaşamağa mecbur etti. Göçebelik Türk tarihinde iklim değişmesi neticesi bir zaruret oldu.

"2) Türk yurtlarının bir kısmının bozkır haline gelmesi Türk ırkını hayati, iktisadi menfaatleri birbirinden farklı, zıt bulunan şehirli ve göçebe olarak iki zümreye böldü. (...)"[94]

"Şark ve cenuba inen göç yolları.

"Milattan en az 7000 yıl önce Çine giden bu Türklerin bıraktıkları sanat eserlerine ve yazılara göre Çin yerlilerinden çok üstün bir medeniyet sahibi olduklan (...). Medeni, yüksek ahlaklı ve saf Türkler orada asırlar ilerledikçe medeniyeti daha ileri götürerek son asırlara kadar yeryüzünün en ehemmiyetli medeniyetlerinden biri halinde saklamışlardır.

"Diğer bir kısım göç dalgaları da, yüksek Himalayaların geçilmez sarp dağlarla Anayurttan ayırdığı Hinde biri şimaligarbide, öteki şimalişarkide olmak üzere iki koldan indi. Burada da yerlilerin medeniyetleri yoktu, tarihtenevelki zamanlarda burası maymun sürülerine benziyen kara derili insan kümelerile dolu idi. Türkler bunları cenuba sürerek Hinde yerleştiler ve bugün yeni yapılan araştırmalarla Harappa ve Mohenjodaro'da eserleri ortaya çıkarılan yüksek medeniyeti kurdular.

"Garba giden göç yolları.

"(Türklerin) bir kısmı Suriye ve Palestin yolu ile Mısıra gitmişlerdir. İberler de aynı yoldan gelmişler ve Afrikanın şimalini dolaşarak İspanyaya gitmişlerdir. Şimal yolundan gidenler Karadenizin şimalinde, Tuna boylarında ve Trakyada yerleştiler. Daha sonraları bunlardan bir kısmı Makedonya, Tesalya ve Yunanistana inerek oralara yerleştiler. Yine Tuna boylarına ve Trakyaya yerleşen Türklerden bir kısmı Çanakkale ve İstanbul boğazlarından geçerek Anadoluya garp yolu ile girdiler."[95]

"Göçlerden sonra Sümer, Önasya, Eti, Elam.

"Türkler Mezopotamya'ya indikleri vakit ırmak boyları henüz bataklık idi. Burada kanallar açarak fazla suların zararını gideren, toprağı arklarla sulayarak parlak bir medeniyet yaratanlar Türkler olmuştur. Bu yaptıkları işler onların Anayurttan çıktıkları zaman medeniyetçe ne kadar ilerlemiş bulunduklarını gösterir. Bir yandan Dicle, Fırat, öte yandan Kerka ve Karun ırmakları boylarında ve ağızlarında kurulan ve güzel sanatlar, cemiyet hayatının ilerleyişi bakımından çok verimli olan medeniyete Sümer-Elam medeniyeti denir."[96]

"Mısır.

Mısıra giden Türkler de Nilin boş olan deltasına yerleştiler. Nil boyunda yaşayan yerliler medeniyetçe henüz Yontmataş devrinde idiler. Türk göçlerin-

94 *a.g.e.*, s. 26.
95 *a.g.e.*, s. 28.
96 *a.g.e.*

den sonra Mısırda hayatın birdenbire Maden Devri medeniyetine yükseldiği görülür."[97]

"Ege Havzası.

"O günden zamanımıza kalmış olan kıymetli sanat eserleri, Türk Anayurdundan ayrılmağa mecbur kalmış olan ve bu yerlere göç eden Türklerin bıraktıkları değerli yadigarlardır.

Giritte, Truvada bulunan en eski eserlerle Hazar şarkındaki Türkellerinde bulunan eserler arasındaki benzerlik Ege medeniyetinin ve onu kuranların kaynağını tanıtmağa yeter.

Anadolunun garp kıyılarında ve Yunan yarımadasında yükselmiş medeniyetler, Anadolunun içindeki, Mezopotamyadaki ve Ortaasyadaki eski medeniyetlerden ayrı değildir. (...) Yunan medeniyeti de Frikya ve Lidya medeniyetleri gibi eski ve yüksek Anadolu medeniyetinin devamından başka bir şey değildir."[98]

"Avrupa.

"Roma medeniyetinin kökü de Anadoludadır. Bunun temelini kuran Etrüskler, İtalyaya Anadoludan geçmişlerdir. Etrüsk sanatı ile Lidya ve Eti sanat eserleri arasında sıkı bir benzerlik görülmektedir. Yeni yeni araştırmalar bu münasebetin derinliklerini daha ziyade arttırmaktadır. Etrüsklerin İtalyaya aşıladıkları medeniyetten Avrupa sonraları pek çok istifade etmiştir."[99]

"Hazarın şimalindeki göç yolundan garba giden Türklere gelince, onlar da Avrupa içlerine dalarak Atlas Okyanusu kıyılarına kadar yayıldılar. En önde gidenlerden bir kısmı denizi aşarak Britanya ve İrlanda adalarına yerleştiler. İlk gidenlerin izleri üzerinden yavaş yavaş, fakat ardı arası kesilmeksizin yeni göç dalgaları geliyor ve Avrupanın o zaman içinde bulunduğu derin vahşet hayatını değiştiriyorlardı. Avrupalılara çiftçiliği, yabani hayvanları ehlileştirmeyi, çömlekçilik sanatlarını bu yeni gelenler öğretmişlerdir. Fikir, sanat ve bilgice Avrupa yerlilerinden pek yüksek olan muhacirler, Avrupayı mağara hayatından kurtarmışlar ve medeniyet yoluna sokmuşlardır."[100]

Örnekleri çoğaltmak usandırıcı olabilir. Kitabın devamında, her antik halkın incelenmesi aynı şekilde başlamaktadır: Çok ilkel bir uygarlık (Hindistan'da, Mısır'da, Mezopotamya'da, Çin'de), brakisefal Türklerin gelişiyle karanlıktan kurtulur ve daha sonra, yazarlara göre Türklerin müdahalesi olmaksızın açıklanamayacak, büyük ilerlemeler yapar.[101]

---

97 *a.g.e.*

98 *a.g.e.*, s. 29.

99 *a.g.e.* Türk kökenli bu halklar dizini içine, yazarların ne Arapları ne de Ermenileri katmadıklarına dikkat edelim. Bizce bu durum, bu iki halka özel bir nitelik verildiğine işaret etmektedir. Bu konuyu ileride tahlil edeceğiz. Bkz.yedinci ve sekizinci bölümler.

100 TTTC, *Ortamektep I*, 1934, s. 29-30.

101 Hindistan bölümündeki bir resim, kitabın yazarlarının "Türklerin gelişinden önce yerlilerin durumunu" nasıl düşündüklerini göstermektedir: ilkel bir kulübe yapan, çok kıllı maymun-adamlar (*Ortamektep I*, 1934, s. 58).

* * *

Geçmişe bu bakışın halkın ortak bilinciyle gerçekten bütünleşip bütünleşmediğini anlamak güçtür. Ama, o dönemde hazırlanan ders kitaplarının, 1931 ile 1945 arasında 15-20 yaş grubunda olan ve 1960'lar ile 1980'ler arasında Türk aydın tabakasını oluşturan gelecek kuşağa tarih tezlerini aktardıkları kesindir. Orta ve yüksek öğretimin kişiliğin gelişiminde tek başına olmasa da önemli bir rol oynadığı kabul edilirse, bu nokta günümüz Türkiye'sinin egemen siyasi ve tarihi kültürünün anahtarlarından birini bize vermektedir.

1931'in ders kitapları radikal bir kopuşu mu temsil etmektedir? Türklerin çeşitli düzeylerde kendilerini bulabilecekleri üç büyük geçmişe (Anadolu Greko-Romen Antik çağı, İslam tarihi, eski Türk tarihi) ayrılan sayfa tutarlarının incelenmesi sürprizler içermektedir. 1931'in ders kitabında, klasik Antik çağa 290, klasik İslam tarihine 105 ve eski Türk geçmişine sadece 78 sayfa ayrılmıştır. Bu denge içinde, 1931 ders kitabı geleneksel bir görünüm çizmekte ve Antik çağa yönelik Batılı bakışa bağımlı kalmakta, İslamiyet'e ilişkin tarihsel anlatım ise, yapısı ve özü bakımından, ileride de göreceğimiz gibi, klasik Müslüman tarihyazımına uygun bir çizgi izlemektedir.

Bu gözlemler, TTTC ders kitaplarındaki tarihsel anlatımın yeniliğini biraz göreli hale getirmektedir: Bir sürecin henüz başındayız; gerçekten Türkçü bir tarihsel anlatımın gelişmesi için 1976 ve 1986'daki yapıtları beklemek gerekecektir.[102] Ancak sayfa sayılarının dökümü bir okul kitabının hangi düşünceyle hazırlandığını ortaya koymakta mutlak bir ölçüt değildir. Söylemin kendisinin daha titiz bir çözümlemesi, çok az sözcükle, yoğun paragraflarla ya da çarpıcı ifadelerle akıllarda kazılı kalacak imgeler oluşturulabileceğini göstermektedir. İslamiyet hakkındaki sayfalar, klasik yapılarına karşın, bugünkü kitaplarda bulunmayan laik bir anlayışın izlerini taşımakta ve eski Türkler üstüne olan bölümler, Türklerin öncüllüğü ve üstünlüğü fikirlerini öylesine bir açıklıkla ve üstüne basa basa belirtmektedir ki sayfa sayısının bir önemi kalmamaktadır.

C- 1932 Kongresi: Bilimsel Düzeyde Gerileme

Ankara Halkevi'nde 2-11 Temmuz 1932 tarihlerinde yapılan Birinci Türk Tarih Kongresi, yukarıda anlatılan sürecin kutsanmasıdır.[103] Aynı zamanda, tartışmaların bir bölümünde hazır bulunan Mustafa Kemal'in

---

102 Kafesoğlu-Deliorman, *Lise I-II*, 1976; Sümer-Turhal, *Lise I*, 1986; Turhal, *Lise II*, 1986.

103 I. *Türk Tarih Kongresi. Konferanslar, Müzakere zabıtları*, Ankara, TTTC, XV- s. 631.

onuruna düzenlenmiş büyük bir törendir. O tarihte Gazi artık efsaneleşmiş ve tarih içinde yerini almıştı; Halkevi'nin önündeki ata binmiş heykeli sanki tartışmaların ortodoks bir çizgide ilerlemesini gözetim altında tutuyordu. Kongre belgelerinin derlendiği cilt, yeni Türkiye'nin yaratıcısı, Türk tarihinin vârisi ve yapıcısı, yeni bir tarihyazımının kurucusu olarak bir yarı-tanrı görünümü alan, "Türk tarihinin en büyük evlâdına" adanmıştır. Atatürk'ün meşhur sözü, "Tarihi yapmak kadar yazmak da önemlidir",[104] 1932'nin o Temmuz günlerinde yaşanan olaya tam anlamıyla denk düşmektedir.

Tarih Kongresi eğitsel kaygılarla doğrudan ilişkilidir. Yöneldiği kitle, çoğunlukla lise ve ortaokul öğretmenlerinden oluşmaktadır; üniversiteliler ve TTTC üyeleri azınlıktadır, bu nedenle bilimsel bir kongreden söz edilemez. Daha çok, bir ders yılı boyunca yeni tarih programlarıyla karşılaşan eğiticileri aydınlatmak üzere hazırlanmış bir basite indirgeme girişimi söz konusudur: Kongre, kitaplar yayınlandıktan sonra yapılır ve sonuçları yükseköğrenimden önce ortaöğrenimde kullanılır. Tarihyazımı alanında aceleyle kararlaştırılan ve gerçekleştirilen yenilik, okul kitlesine ulaştığında henüz olgunlaşmamış durumdadır.

Temmuz 1932'de ortaya konan temaları tek tek çözümlemekten çok, bu kongrede yaşanan bilimsel gerilemeyi gösteren bir olayı vurgulamakta yarar görüyoruz. Dönemin Türkoloji araştırmalarında Rus V.V.Barthold'un (1930'da öldü) büyük ağırlığı vardı; Cengiz Han imparatorluğu ve Türkistan'daki Moğol etkisi üzerine uzman olan Barthold, Türkdil Asya üzerine birçok yapıt vermiş ve *Encyclopédie de l'Islam*'ın çeşitli maddelerini yazmıştı.[105] Daha önce gördüğümüz gibi, Bakû Türkoloji Kongresi'ne katılmış (1926), orada karşılaştığı Fuat Köprülü kendisini Orta Asya tarihi hakkında konferanslar vermek üzere İstanbul'a davet etmiştir. Bu konferanslar, Türkiye'de, Türkiyat Enstitüsü tarafından, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler* başlığıyla hemen yayımlanmıştır. Daha sonra bu metinler Almancaya ve Fransızcaya çevrilmiştir.[106] Bu yapıt konumuz açısından çok önemlidir, çünkü tarih

104 Bu söz, Türk Tarih Tetkik Heyeti'ne yönelik tavsiyeler içinde yer almaktadır (1931). Bkz. İğdemir ve diğ., *Atatürk*, Ankara, 1963, s.203. Bu cümle, son 20 yılın okul kitaplarının giriş bölümlerinde sık sık kullanılmıştır. Bkz.daha iler., bölüm dört.

105 *Histoire du Turkestan*, Taşkent, 1922; *Turkestan down to Mongol Invasion*, Londra, 1928. Barthold ve Rus oryantalizmindeki yeri konusunda, Basile Nikitine'in *La découverte de l'Asie* kitabının önsözünde kısa bir inceleme bulunmaktadır, Paris, 1947, s. 9-15.

106 *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, İstanbul, İstanbul Darülfünunu Türkiyat Enstitüsü, 1927; *Zwölf Vorlesungen über die Geschichte der Türken Mittelasiens*, Berlin, 1935; *Histoire des Turcs d'Asie Centrale*, Paris, 1945.

tezlerinden hemen önceki dönemin Türk bilim topluluğu ondan yararlanma olanağına sahipti.

Ancak, Barthold'un yapıtında tarih tezlerine yakın hiçbir şey yoktur. Belirsizlikleri, eski Türkler hakkında süren araştırmaların eksikliğini de hesaba katan bir bilim adamının çalışması söz konusudur.[107] Örneğin birinci bölüm, kestirme yorumlara gidilmemesi uyarısını yapmakla birlikte, Orhun yazıtlarına çok geniş yer ayırmaktadır, ama Sümerlerin ya da Hititlerin Türklerle akrabalığı olabileceğini düşündürecek hiçbir şeye rastlanmaz.[108] Barthold'un dersleri de ifade edildikleri yerin, 1925-1926 SSCB'sinin bazı ideolojik izlerini taşısalar da (Göktürkler toplumuna sınıf mücadelesi merceğinden bakılmaktadır), bu sentezde Türklerin geçmişi hakkında belirsiz kalmış noktaları sergileyerek araştırma ufukları açan, temkinli, bilimsel bir görüş ortaya konmaktadır. Kemalist bilimciler bu görüşü benimsememişlerdir. 3 Temmuz 1932'de, Tarih Kongresi'nin ikinci gününde, Türk ırkının ve uygarlığının tarihi konusunda yapılan bir konuşmanın ardından Zeki Velidi (Togan), söylenenlerin bazı yönlerini Barthold'a dayanarak eleştirmek üzere söz alır. Önce başkan Yusuf Akçura'nın sabırsız bir uyarısıyla kesilen konuşmasını Reşit Galip yanıtlar ve Barthold'un anısına saldırır:

> [Barthold] bu muharrir Türklerin bilhassa medeniyet sahasında hiçbir rolü olmadığını, Türklerin Ortaasyadaki mevcudiyetlerinin çok yeni zamanlara ait olduğunu asılsız, nesilsiz bir kavim olduğunu ispat için çalışmış bir adamdır.[109]

Tartışma tutanaklarında neredeyse hiç görülmeyen ve herhalde oturumlarda da pek rastlanmayan bir şey olur; izleyicilerden biri, Antalya Ortaokulu tarih öğretmeni, Reşit Galip'in sözünü keserek bağırır:

> Doğrudur, Barthold alelade bir Türk düşmanıdır.[110]

Böylece, çalışmaları tarih tezlerine dayanak olarak kullanılamayacak doğubilimciler sonradan (*a posteriori*) Türk düşmanı olarak nitelenir ve tezleri kaçınılmaz bir sonuç olarak (*ipso facto*) reddedilir. Bu garip kongrede Barthold hedef tahtasına konmuş ve bilimsel düşüncenin yerini milliyetçi tutku almıştır. Zeki Velidi konuştuktan sonra, 7 Temmuz'da Şemseddin (Günaltay) son darbeyi indirir:

> (...) Fakat Zeki Velidi Bey Ufa Kongresinde[111] Türk namı altında Türk

107 *Histoire des Turcs d'Asie Centrale*, s. 5-12.

108 *a.g.e.*, s. 17-30.

109 *Birinci Türk Tarih Kongresi*, s. 178.

110 *a.g.e.*, s. 179.

111 Moskova'daki Rusya Müslümanları Kongresinde (Mayıs 1917), Zeki Velidi Duma

birliğinin teşekkülüne birinci derecede muariz olmuş, Başkırtları Türk camiasından ayırmıştı (*Yazıklar olsun sesleri*). Zeki Velidi Bey milli birlik duygusu ve Türk lehçesi esas olmak üzere bir vahdet yapılmasına, bütün Türk aleminde umumi hars ve lehçe birliğine doğru gidilmesine muhalefet ve mumanaat ederek Rusya Türklerinin lehçeleri ayrı, harsleri ayrı, varlıkları ayrı, Tatarlar, Başkırtlar, Özbekler, Azeriler... gibi birçok parçalara bölünmelerine sebep olmuştu.

Acaba Zeki Velidi Bey aynı rolü bu kongrede de mi oynamak istiyorlar? Fakat emin olsunlar ki bu kongrenin etrafında toplananların dimağlarından milliyet ateşi fışkırıyor. Bu ateşin karşısında her gayret, her teşebbüs erimeğe mahkumdur. (*Sürekli ve şiddetli alkışlar*).[112]

12 Temmuz'da, Ankara'da toplanan tarih öğretmenleri kongresinde, çok disiplinsiz bulunan Zeki Velidi istifa etmek zorunda kalır. O zaman Türkiye'den ayrılır ve Viyana'ya gider.[113]

Bu olay, kongrenin işlevini ortaya çıkarmaktadır; milliyetçi bir girişim olan bu kongrede ne çelişki, ne de bilimsel düşünce kabul edilebilirdi. Barthold'u kötüleyen ve Zeki Velidi'yi susturan adamlar -oysa 1938'de Türkiye'ye döndükten sonra, Velidi milliyetçilik akımına katılacaktır-, tercihleriyle onlarca yılı belirleyecek bir kültür iktidarını temsil etmektedirler.

"Yeni tarih" acele ile yerleştirildikten sonra, Kemalist kültür iktidarı, belli bir gecikmeyle, derinlemesine bir öğretiye ve tarih tezlerine ilişkin araştırma çalışmalarına çerçeve oluşturabilecek bir üniversite kurumu yaratır. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi (DTCF) 14 Haziran 1935 tarihli yasayla kurulur ve resmi açılışı 9 Ocak 1936'da yapılır.[114] Fakülte, Türk rejiminin anıtsal simgeselliği içinde yerini alır; başkentte, Anadolu'nun merkezinde, müzeler, kitaplıklar, opera ve tiyatro ile kurulan kültürel bütünü tamamlar; tüm dünya uygarlıklarının kurucusu Türklerin tarihini

---

Müslüman fraksiyonunun delegesiydi. Bu kongrede toprak özerkliğini savundu: "Rusya'da Müslüman bir ulus olmadığını anlamalıyız; (...) eğer ulusal bir düşün değil de özerkliğin peşindeysek, hükümetimizi tarihsel ve etnik temeller üzerinde örgütlemeliyiz (onun için bunun anlamı, ayrı Tatar ve Başkır hükümetleriydi) (...). Bu eyaletler (...) hatta Rus sınırları içinde bir Federasyon bile oluşturabilir." Temmuz 1917'de, Kazan Panislamist Kongresi'ne bir tepki olarak, Ufa'da Birinci Panbaşkır Konferansı'nı düzenler. Ekim'de, onun çağrısıyla, Başkırlar Orenburg'da kendi kurultaylarını toplarlar. 17 Kasım 1917'de, ömrü çok kısa süren, Başkır Ulusal Özerk Devleti kurulur; Zeki Velidi bu devletin "ruhu ve motorudur" (H.Jansky).

112 *I. Türk Tarih Kongresi*, s. 400.

113 H. Jansky, "Ahmet Zeki Velidi Togan", *Zeki Velidi Togan and his Works*, İstanbul, Maarif Basımevi, 1955.

114 Azmi Süslü, *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinin 50 yıllık tarihi*, Ankara, 1986, s. 7-21; B. Ersanlı-Behar, *a.g.e.*, 1992, s. 167-172.

simgeler; Türk tarihi olarak sadece Osmanlıların çöküşünü görmek isteyen Batı'ya yanıt verir.[115]

O tarihten itibaren, Kemalist kültürün tarih tezlerini ve diğer unsurlarını aktarmayı sağlayacak eğitim yapısı tamamlanmış olmaktadır. Bu söylem, lise sıralarındaki ve "tarih reformu"nun tapınağı Ankara Fakültesi'ndeki öğrencilerin içine işler. 1940'ta, 56'sı genç kız olmak üzere 163 öğrenci yeni fakülteden diplomalarını alırlar; Türk müzelerinde ve ortaöğretimde görev alacaklardır.[116] Aralarında Ortaçağ tarihçisi ve ileride tekrar söz etmemiz gerekecek bir akım olan "Türk-İslam sentezi"nin ideologu İbrahim Kafesoğlu ve savaş sonrasının en etkili tarihçilerinden Mehmet Altan Köymen de bulunmaktadır; her ikisi de birer tarih dersi kitabı dizisini yönetmişlerdir.

D- "Güneş-Dil Teorisi"

Tarih tezleri ile oluşturulan yapıyı mükemmelleştirmek için, Türk uygarlığının mutlak öncüllüğünü ortaya koyan kanıtlar sisteminde ilerlemeler yapmak gerekiyordu. Arkeolojik kanıtları çoğaltmak güçtü, çünkü araştırma alanları Türkiye dışındaydı ve genellikle ulaşılması olanaksızdı; zaten olmayan bir şeylerin kalıntılarını bulmak, bazı kazılara yalan söyletmedikçe, güç bir iştir. Bazıları hakkında çok az ve parçalı bilgiler bulunan eski dillere yönelik dilbilimsel kanıtlar, keyfi yorumlara daha açık bir alan oluşturuyordu.

İyi bilinen dil reformları dışında, Kemalistlerin çabaları tarih tezlerinin doğruluğunu dilbilimle "kanıtlamaya" çalışan Güneş-Dil Teorisi'ne yöneldi. Bu teoriye ilişkin çalışmalar, 1935'te Türk Dil Kurumu (TDK) ve Ankara Fakültesi çerçevesinde başladı. Teoriyi üretenler arasında Hasan Reşit Tankut, Başkır Abdülkadir İnan ve Yusuf Akçura görülmektedir: Rusya'dan gelen Türkdillerin etkisi bu alanda da kendini göstermiştir. Teori, Ağustos 1936'daki Üçüncü Dil Kurultayı'nda açıklandı.[117] Şöyle özetlenebilir: ilk, doğal dil ilk insanların doğayı yansılayan seslerinden doğmuştur; bu insanların içinde bir dilin gerekliliğini ilk hissedenler Türkler olmuş ve ilk sözcüklerini güneşi anlatmak için üretmişlerdir;

---

115 Kültür Bakanı Saffet Arıkan'ın 9 Ocak 1936 tarihli konuşması, *Cumhurbaşkanları, Başbakanlar ve Milli Eğitim Bakanlarının Milli Eğitimle İlgili Söylev ve Demeçleri*, Ankara, 1946, c. 2, s. 203-206; Refik Saydam'ın konuşması, Başbakan, 4 Kasım 1940, *a.g.e.*, s. 140-141.

116 Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel'in 4 Kasım 1940 tarihli demeci, *Milli Eğitim Bakanlarının Milli Eğitimle İlgili Söylev ve Demeçleri*, s.334-338.

117 *III. Dil Kurultayı. Tezler, Müzakere Zabıtları*, İstanbul, 1937; tezler, *Türk Dili Türkçe-Fransızca Belleten*'in özel sayısında Fransızca olarak yayımlandı, 21-22, 1937.

tüm dünya dilleri, Orta Asya halklarının göçleri sayesinde, bu anadilden çıkmıştır.

Avrupa felsefesinde, doğal ya da Tanrı tarafından verilmiş tek bir ilk dilin varlığına inanan tek-kökenciler (*monogéniste*) ile farklı birçok dilin aynı anda doğuşu tezini savunan çok-kökenciler (*polygéniste*) arasındaki tartışma en azından Platon dönemine kadar uzanmaktadır. 18. ve 19. yüzyılların birçok düşünür ve filozofu bu soruna eğilmiş,[118] daha sonra konuyu bir dilbilimciler kuşağı ele almıştır. Ernest Renan, *De l'origine du langage* adlı yapıtında, bu tartışmanın ana hatlarını çizmektedir. Ancak tek bir ilk dil düşüncesi 1850'den sonra hızla gerilemiştir: 1920'lerde ve 1930'larda, dilin kökeni sorununa sadece anıları tazelemek için değiniliyordu. Bu nedenle Türk dilbilimciler bir geriye dönüş yaptılar; tek-kökenciliğe dönüş, kökenler hakkındaki söyleme düşkün, "ilk gelen" retoriğini destekleyen sözde bilimsel kanıtlamalar konusunda çok istekli milliyetçiliğin gereksinimlerine yanıt veriyordu.

Türkiye'de, Güneş-Dil Teorisi'nin Atatürk'ün ölümünden hemen sonra bırakıldığı ve çok yapay görünümü nedeniyle zaten bir inceleme konusu oluşturamayacağı sık sık hatırlatılır. Ancak Güneş-Dil Teorisi'nin hâlâ hizmet görebileceği alanlar vardır. Amerika yerlilerinin dillerinin

Türk kökenleri üzerine, Atatürk döneminde başlamış spekülasyonlar sürmektedir;[119] burada da varsayım ilginç olmakla birlikte, kullanılan mantık çok tartışmalıdır, çünkü tarih tezlerinin getirdiği bütün ön-kabulleri kullanmaktadır.

Diğer yandan Güneş-Dil Teorisi yöntemleri, cumhuriyetin başında da günümüzdeki kadar yakıcı olan, Kürt sorunu için de kullanılabilir.[120]

---

118 Bkz. Léon Poliakov, *Le mythe aryen*, 1971, s.263. Kökenlere ilişkin mitlerin Afrika'ya yönelik sonuçları konusunda bkz. J. P. Chretien, "Şam'ın iki yüzü: Doğu Afrika örneğinden yola çıkarak Afrika ırkları konusunda XIX. yüzyılda Fransız görüşleri", P. Guiral ve E. Temime, *L'idée de race dans la pensée politique française contemporaine*, Paris, 1977, s.171-199. Çağlar boyunca dilbilim kuramlarının gelişimi için bkz. M. Olender, *Les langues du paradis. Aryens et Sémites: Un couple providentiel*, Paris, 1989; U. Eco, *La recherche de la langue parfaite dans la culture européenne*, Paris, 1994.

119 Bkz.Z.V.Togan'ın savları, *Umumi Türk Tarihi'ne Giriş*, c.1, İstanbul, 3.bas., s.16; bkz. R. O. Türkkan, "On the Turkish Presence in the Americas before Colombus", *Cultura Turcica*, VIII-IX-X, 1973, s.157-173. Bu yazar aşırı Türk milliyetçiliğinin tanınmış şahsiyetlerindendir; P. Kaya, "Search for a Probable Linguistic and Cultural Kinship between the Turkish People of Asia and the Native Peoples of Americas", *Belleten*, L, 13, 1986, s. 650-678; Mecit Doğru, "Türkiye'de Kızılderili Dilinde Yeradları ve Prototürk-Kızılderili İlişkisi", *TDA*, 19, 1982, s. 5-22.

120 Mustafa Kemal'in kültür politikası ile Kürt sorunu arasındaki ilişki, daha önce kaynak olarak belirttiğimiz İ. Beşikçi'nin yapıtında ortaya konmuştur.

Kadri Kemal Kop (Sevengil) bu düşüncenin hizmetine en erken koşmuş yazarlardan biridir. 1900 Bitlis doğumludur; geldikleri bölgenin etnik birliği düşüncesini savunmaya önem veren Doğu Anadolu kökenli milliyetçilerdendir. *Hakimiyet-i Milliye*'de gazetecilik yapmış, Basın Genel Müdürlüğü'nde görevler almış ve 1930'larda iki küçük kitap çıkartmıştır: *Anadolu'nun Doğusu ve Güneydoğusu* (1933) ve *Araştırma ve Düşüncelerim. Doğu ve Güneydoğu Anadolu Türkçesini Etkileyen Faktörler* (1938).[121] Birinci kitabın giriş bölümünde, Kop "Türklerin gerçek vatanında" dil çeşitliliği kavramını sorgular. Mantığını, tüm iddiaları tartışılmaz ön-kabuller olarak görülen tarih tezleri üzerine kurmaktadır. *Araştırma ve Düşüncelerim*...'de Güneş-Dil Teorisi'nin yöntemlerini ve sonuçlarını kullanır, Kürtçe sözcük dağarıyla Hititçe, Urartuca, Keldanice sözcükler arasında bağlantılar kurarak Kürtlerin ve Türklerin aynı kökten geldikleri sonucuna varır: Hepsi Hititlerin, Urartuların, Keldanilerin torunlarıdır; o halde, "tarih tezleri"ne göre, hepsi Türktür.

1930'lara özgü bu iki kitap, 1982'de yeniden basılmamış ve yeni bir güncellik kazanmamış olsaydı, dikkatimizden kaçabilirdi; yayıncı, önemli bir yarı-resmi kültür kurumu olan ve üç yıldan daha kısa bir sürede bu türden en az 15 kitap yayınlayan TKAE'dir. Bu durum bizce, Güneş-Dil Teorisi'nin ve tarih tezlerinin artık terk edildiği görüşüyle çelişmektedir. Resmen hiçbir zaman reddedilmeyen bu tezler hep el altındadır ve iç politika sorunlarında kullanılabilmektedir. Bu tür bir kitap az okunsa da, yayımlanması bile belli bir düşünce durumunu ortaya koymaktadır.

Türk Oryantalizmi: Özerlik mi, Batı Vesayeti mi?

Oryantalizm ışığında tarih tezlerinin oluşum sürecini incelemek ilgi çekicidir. Edward Saïd, meşhur yapıtında, Oryantalizm tanımına "Batı kültürü içinde, Doğu konusunda otorite"yi de sokmuştur:

> Bu otoritede ne gizemli ne de doğal bir şey vardır. Oluşturulmuş, yayılmış, saçılmıştır; araçsaldır, zevk kalıplarını, değerleri yerleştirir; gerçeklik saygınlığı kazandırdığı bazı fikirlerden ve biçimlendirdiği, aktardığı, yeniden ürettiği geleneklerden, algılamalardan, uygulamada ayırt edilemez durumdadır.[122]

Edward Saïd'in, Batı'nın Doğu üstündeki gücü olarak kullanılan, bilimsel bilgi yalanının boşa çıkarılmasında katkısı olmuştur. Oryantalizmin, Doğu'nun entelektüel sömürgeleştirilmesi olarak reddedilmesi bu kitabın yayımlanmasından beri, sadece antiemperyalist ve üçüncü dünyacı bir anlamda değil, ama artık İslamcı ve milliyetçi bir biçimde de sürmektedir.

---

121 Bu iki broşür 1982'de yeniden basılmıştır.

122 E. Saïd, *L'orientalisme*, Paris, 1980, s. 33.

Rus oryantalizmi de ayrı bir örnek oluşturmamaktadır, çünkü o da sonradan SSCB olan coğrafya parçasının sömürgeleştirilmesi sürecinde gelişmiştir. Ama içindeki bileşenlerde, Togan, Arsal, Battal-Taymas, İnan gibi Türkdil oryantalistlerin ve Türkologların da kısmen yer almaları, Alman ya da Fransız oryantalizmlerine oranla bir özgünlük oluşturmaktadır.

Bununla birlikte, daha Türkiye doğmadan önce bir Türk oryantalizminin var olması bile, burada entelektüel açıdan özerk bir okulun biçimlenmesine yetmemiştir. Gelişiminin tüm aşamalarında, Batı oryantalizmi sadece belirleyici itkiyi vermekle kalmamış, Türk tarih söyleminin en azından 1950'lere kadar dayandığı otoriteyi de sağlamıştır. Birinci Tarih Kongresi'nin bildirileri ve tartışmaları, Avrupalı bilim adamlarının 300'den fazla yapıtından alıntılar ve göndermelerle doludur. Daha sonra Güneş-Dil Teorisi'nde de görüleceği gibi, tarih tezleri kendine hep bir Batılı başvuru kaynağı aramaktadır; bunun asıl nedeni Türklerin özgün çalışmalarının eksikliği olsa da, Batılı oryantalizmin yetkili ağız işlevini üstlendiği de unutulmamalıdır. Bu retorik yöntem üç yönde işleyebilir.

Bir yandan, bu Batı kaynaklarından alıntılar toplanmının uysal bir bağımlılığı yansıttığı düşünülebilir: Türk tarihyazımı ve dilbilimi, Batı oryantalizminin çocuklarıdır; onun birer ürünüdürler; çünkü dönem, bugün bizi gülümsetseler de, yüzyıl dönemecinde yetkeleri tartışılmayan çalışmalar ve savlarla doluydu. Türk Türkolojisi Batı oryantalizmine, Barthold gibi belirli örnekler dışında, tam ters düşmemektedir.

Batı'da yayılmış şiddetli Türk karşıtı duyguyu da hesaba katmak gerekir. Bir yüzyıldır süren bu duygu, Ermeni katliamıyla iyice güçlenmişti. Türkleri en mükemmel uygarlaştırıcı halk yapan Türk kültürünün büyüklüğü, eskiliği, parlaklığı iddialarına dayanak olarak Batı bilimini göstermenin, bu iddialara büyük bir güç katacağı düşünülmüş olabilir: Kanıtlar karşı taraftan seçilirse, taraflılık kuşkularından arınırlar ve daha inandırıcı olabilirler.

Son olarak da, Batılı oryantalizme yapılan göndermelerin bütünü, ideolojik bir dilin doğuş hazırlığı olarak değerlendirilebilir. Daha önceki sayfalarda, yüzyıl başında tarihyazımında görülen yenilenmenin, tarihi bir propaganda aracı olarak kabul eden Kemalizm tarafından kendi yararına nasıl kullanıldığını göstermeye çalıştık. 1932 kongresinin örgütlenmesi ve akışı da bunu kanıtlamaktadır ve dönemin tarih söylemi ideoloji tarafından koşullandırılmıştır. Ama ideolojik söylem, dini söylemin aksine, akılcı ve mümkünse bilimsel olmaya çalışır. Türk söyleminin alıntılar aygıtı bu işlevi üstlenmiş olabilir; ancak alıntıların çoğu eksik, birçoğunun doğrulanması güçtür ve Batılı yazarlardan yapılan alıntılar genellikle bir parçası kesilmiş ya da çerçevelerinden koparılmış, hatta bazen saptırılmış durum-

dadır;[123] kısacası, tüm dış görüntüye karşın, söylem, yöneldiği kitleye kanıtlarını çürütebilme olanaklarını vermekten sakınmaktadır. Daha da önemlisi, resmi Türk tarih söylemi sistematik olarak tarihsel araştırmanın karanlık bölgelerine, Hitit, Sümer, Etrüsk, Hun tarihleri vb. gibi iyi bilinmeyen alanlara dayanmakta ve okul kitaplarında da sık sık yinelenen "üçüncü bir seçeneğin olanaksızlığı" mantığını kullanmaktadır: Eğer şu halk, şu dil Hint-Avrupa ailesinden değilse, o halde Türktür.[124]

Her ne olursa olsun, tarih kongresi ve daha genel anlamda Kemalist dönemin kültürel hareketi Türk biliminin özerkleştirilmesi yönünde bir girişim görüntüsü vermektedir; ama gerçekte, tüm bu bilim pek çoğu kuşkulu ve bazıları da saptırılarak kullanılmış Batılı çalışmalara dayanmaktadır. Ancak Türkiyat Enstitüsü'nün, sonra da Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin kuruluşunun, orta vadede, yeni bir tarihçiler, etnologlar ve dilbilimciler kuşağı yaratılması sonucunu vereceği ve böylece 1960'ların ve daha sonrasının çalışmalarının Türk araştırmalarını kaynak gösterme olanağını buldukları vurgulanmalıdır: İbrahim Kafesoğlu, Osman Turan, Mehmet Altan Köymen, Bahaeddin Ögel ve daha birçokları, 30 yıllık bir sürede, kendilerinden sonraki Türk araştırmacıları kuşağının dayanabileceği önemli bir kitap, dergi ve ansiklopedi makalesi birikimi oluşturmuşlardır.

123 Bunun bir örneği A.Jardé'nin *La formation du peuple grec* adlı yapıtından TTTC'nin bir ders kitabına yapılmış alıntıda görülecektir; *Lise I*, 1931, s. 184. Bkz. bölüm 8.

124 T. Tekin bu yöntemi eleştirmektedir, "Etrüskler Etrüsk İdiler", *TTV*, VII, 1987, s. 54-56.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK TARİH TEZİNDEN TÜRK-İSLAM SENTEZİNE

Atatürk'ün ölümünden günümüze dek yavaş adımlarla ilerleyen bir evrim, Müslüman değerlerini ve geçmişini daha çok kapsayan bir tarihyazımı oluşmasına yol açmıştır. Ama kutsal Kemalist değerler üzerine kurulu resmi ideoloji, kültürel alanda belirtilerini göreceğimiz yarı-resmi ideolojiler tarafından açıkça sorgulanmamıştır. Bu üst üste eklenerek birikme, bazı dönemlerde, okul kitaplarında da görülen, garip söylem karışıklıkları üretmektedir. Görünürde tekdüze bir Kemalizmin altında gizlenen bu karmaşıklığı daha iyi anlayabilmek için, Türk-İslam sentezi ideolojisinin o uzun olgunlaşma sürecini inceleyeceğiz.

I- "HÜMANİST" TEPKİ VE "TÜRKÇÜ" KARŞI-TEPKİ

Atatürk'ün 1938'de ölümünden sonra, "hümanist" adı verilen ve Kemalist tarihyazımına gizliden gizliye karşı çıkıp (ama Kemalizmi inkâr etmeden) Batı okulu ile bütünleşen bir tarihyazımı hareketinin yükselişine tanık oluyoruz. Bu "hümanist" akıma tepki gösteren ideologlar, seçkinlerin Batıcılığını eleştirmişler ve Türk tarihinin Asyalı ve Müslüman özelliklerine dayanarak Türk-İslam sentezi akımını yaratmışlardır. Bu Türkçü karşı-tepkiyi daha iyi anlamak için, Türk-İslam sentezi ideolojisinin yandaşları gözünde, insanı çileden çıkaran bir parantez oluşturan[1] "hümanist" akımı kısaca hatırlatmak gereklidir.

1940'dan sonra, sadece Türklere özgü bir dünya görüşü üretmeye yönelik araştırmalar doyurucu niteliklerini yitirir, çünkü Kemalist devrimi

1 Bkz. A. Yuvalı, "Cumhuriyet Döneminde Tarih Öğretimi", *TK*, XXV, 291, 1987, s. 389-397.

sürükleyen o coşku ve ateş sönmeye yüz tutmuştur. Entelektüel dünya, kültür iktidarının bir bölümünün de desteğiyle, yeniden Batı'ya döner ve klasik Yunan çağı uzmanı, tarihçi Arif Müfit Mansel çok farklı bir okul kitapları dizisi hazırlar. Yunan, Latin ve Batı klasiklerinin çevrilmesi ve yayımlanması sonucunu veren Klasikler Hareketi böyle başlar. Yeni bir kültürel akım, Anadolu kültürünün gerçek kaynağını Grek-Latin uygarlığında görmektedir; Türklerin etnik geçmişini değil, Anadolu geçmişini, toprağın geçmişini dikkate almak isteyenler de bu görüşü kısmen paylaşmaktadırlar. Bu durumun okul düzeyinde yarattığı sonuçlardan biri, lise birinci sınıf tarih programının neredeyse tamamen Yunan ve Roma uygarlıklarına ayrılmasıdır.[2] Ancak bu eğilim mutlak egemen değildir, çünkü aynı dönemde (1939) Maarif Bakanlığı, Müslüman uygarlığı hakkında daha Türkçü bir bakışa sahip ve Türk-İslam sentezi için ortam hazırlayan, İslam Ansiklopedisi'ni çıkarır.[3] Ama "milli kültür" kavramını yaşatmaya çalışan akım ile milliyetçilerin politik görüşlerini, devlet politikasına karşı aynı muhalefet çatısı altında birleştiren, kısmen bu "hümanist" akıma duyulan tepkidir.

Türkçü tepki, 1961'den sonra, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü'nün kuruluşuyla birlikte ciddi boyutlar alır. TKAE, aylık yayın organı *Türk Kültürü* ile, 1970'ten sonra Türk-İslam sentezi ideolojisinin yayılmasında önemli bir araç olacaktır. Bu ideoloji, siyasi iktidarın 1965'te *Bin Temel Eser* başlıklı bir kitap dizisi çıkarmaya karar vermesinde de somutlanmaktadır. Bu dizi bir yandan yabancı klasiklerin çevrilmesine, diğer yandan da dil reformlarından önceki Türk yapıtlarının günümüz diline uyarlanarak "yeni kuşaklara milli kültürümüzün entelektüel kalıtının aktarılmasına" yönelik olacaktı:[4]

> "Bir milletin kültürü, geçmişinden süzülüp gelen maddi ve manevi değerlerin tümü ve zaman içinde kendisine has duyuş, düşünüş, ifade ediş tarzı ile ortaya çıkmaktadır.
>
> "Dünya milletlerinin çeşitli kültürleri vardır. Bunlar arasında Türk milletinin kendine özgü, köklü ve zengin milli kültürü büyük önem taşır. Bu kültür, Türklüğün doğuşu ile başlamış, zamanla gelişerek, binlerce yıl, Türk toplumlarını "millet" olarak ayakta tutmuş, onlara "Türklük" damgasını vurmuştur.

2 Bkz. Niyazi Akşit ve Emin Oktay'ın ders kitabı, *Tarih, Lise I. sınıf*, İstanbul, Remzi Kitabevi; 1950'lerden 1981'e kadar pek çok baskısı yapılmıştır.

3 Özellikle, bizim de ileride değineceğimiz, İbrahim Kafesoğlu'nun yazdığı "Selçuklular" ve "Türkler" maddelerine bakınız.

4 Bu yapıtlardan biri olan, İ. Kafesoğlu'nun *Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri*'nin (1970) dönemin başbakanı Süleyman Demirel'in imzasını taşıyan (sayfa numarası konmamış) önsözü.

"Türk kültürünü meydana getiren bütün değerleri araştırmak, tanıtmak, bunları daha verimli ve yaratıcı unsurlar olarak geliştirmek milli vazifelerimizdendir. Bin Temel Eser yayını bu amaçla başlamış, sayıları arasına, milli kültür ve sanat eserlerimizle birlikte, tanınmış diğer ilim, fikir ve sanat eserlerinin tercümelerini de almıştır.

Bin Temel Eser serisinde yayımlanan kitapların, Türk gençliğinin ve vatandaşlarımızın geniş ve ileri bir dünya görüşüne sahip, geçmişine bağlı, tarihi ile gurur duyan ve geleceğe ümitle bakan vatansever, bilgili kişiler olarak yetişmelerinde faydalı olacağına inanıyorum."[5]

1970'e ait bu küçük metin, Türk-İslam sentezinin yolunu hazırlamaktadır. Aynı yıl, tarihçi İbrahim Kafesoğlu bu fikirlerin yayılmasında en etkin kurum olacak Aydınlar Ocağı'nı kurar. "Hümanist" hareket bazı okul kitaplarında 1986'ya kadar sürer, sonra yerini "milli kültür"e, Kemalizm, milliyetçilik ve İslam arasında bir sentez oluşturan yeni tarih görüşüne bırakır.

II- TÜRK-İSLAM SENTEZİ VE BUNUN KURUMSALLAŞTIRILMASI

Türk-İslam sentezi, 1930'larda biçimlendirilmiş ideoloji ile birlikte, artık alana egemen olacak, bir söylemden diğerine dereceli bir kayış yaşanacaktır. Belirli bir siyasi gruba ya da partiye özgü olmadığından, bu akımın incelenmesi çok kolay değildir; söylemi, kendilerine kaynak olarak az ya da çok Kemalizmi ya da İslamı göstermeleriyle ayırt edilen farklı aidiyetler tarafından üretilmektedir. Türk-İslam sentezi, birçok kitapta, gazetede ya da kültürel dergide açık açık ifade edilmekte, ancak eğitsel ve akademik tarih söyleminde fikirleri ancak örtülü bir biçimde belirmektedir. Siyasi iktidarla ilişkileri de pek açık değildir; öyle ki bir devlet ideolojisi haline geldiğini söylemek mümkün olmasa da, bazı devlet kurumları tarafından (ya da onlar için) üretilen söyleme sızmıştır.

Türk-İslam sentezi, kısmen, Batı karşıtı bir tepki olarak tanımlanabilir. İslamın ideolojileştirilmesinin bir biçimidir, ama sadece Kuran'daki değerlere kapanmak yerine, Türklerin kendi geçmişleriyle İslamiyet arasındaki sentezin bir ürünü olarak görülen Türk "milli kültürü"ne dönüşü öne çıkartmaktadır. Bu görüşlere göre, İslam Türk kültüründen üstündür ve eğer o olmasaydı Türk kültürü yaşayamazdı; ama Türk kültürü de İslam'ı korumuş ve güçlendirmiştir, Türk kültürü olmasa İslam dumura uğrardı. Bunların sonucu, Türk-İslam sentezinin söylemi ağırlıklı olarak tarihe ve özellikle de Türklükle İslamiyet arasındaki buluşmanın yaşandığı dönemin ve yerlerin tarihine dayanmaktadır: Aral-Hazar bölgesi, İran-Afgan yaylası, 9.-11. yüzyıllar arası Anadolu.

5 Orhan Oğuz, Milli Eğitim Bakanı, İ. Kafesoğlu'nun adı geçen yapıtına önsöz, 1970.

Demek ki milliyetçiliğini ilan eden ve Türk kişiliğini dinsel, ahlaksal ve kimliksel bir kaynak olan İslam aracılığıyla tanımlayan milliyetçi bir ideoloji söz konusudur. Ama bu sentezin yandaşları bir din adamları iktidarı kurmaya çalışmamaktadırlar: Hıristiyan değerler Avrupa'daki çeşitli tutucu akımlara (İtalyan Hıristiyan Demokrasisi, Alman CDU'su) nasıl kaynak oluşturuyorsa, burada da İslam bir siyasetin içine katılmış, onunla bütünleştirilmiştir.

A- Aydınlar Ocağı

1945'te getirilen çok partililik, milliyetçi-mukaddesatçı bir akımın, 1945'ten sonra sayıları çoğalan dergilerle kendini ifade etmesine olanak verir: *Millet*, *Orhun*, *Kopuz*, *Büyük Doğu*, *Hareket* vb. Böylece 1945 ile 1950 arasında sağda, özellikle resmi düşünceye karşı çıkan Necip Fazıl Kısakürek'in şahsında kendini gösteren daha dinsel bir eğilim belirir. 1950'de Kemalistler seçimleri kaybederler ve Demokrat Parti (DP) iktidara gelir. Bu dönemin kültür politikası fazla tutarlı değildir, çünkü Başbakan Adnan Menderes ile Cumhurbaşkanı Celal Bayar arasında çok keskin bir zıtlık vardır. Bununla birlikte, İmam-Hatip okullarının yeniden açılması ve Kemalist laiklik anlayışını reddeden bir dizi önlemle dinsel hareketler teşvik edilir.[6]

"Sentez" kuramcıları, Türk kişiliğine yeniden inanç aşıladığı için Kemalizm'in hakkını teslim etmektedirler; ama "hümanist" döneme karşı tutumları çok katıdır: Onlara göre, "Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) tarafından resmileştirilen Batıcı görüşün", Marksist düşünceyi yaydığını iddia ettikleri Halkevleri sayesinde, üstün geldiği "kayıp yıllar"dır bunlar.[7] Milliyetçilerin ve dincilerin görüşlerini karşılaştırabilecekleri, iki tutucu akım arasında tartışma yeri olan Aydınlar Kulübü 1961'de kurulur.[8] Osman Turan ve İsmail Hami Danişmend gibi tarihçiler de kulübe sürekli gidip gelenler arasındadırlar. Kulüp 1965'te kapanır, ama 1968'de devrimci çalkantıya bir tepki olarak Ülkü Ocakları kurulur. Yine üniversitelerde giderek büyüyen çalkantı, milliyetçilerin iki kongrede bir araya gelmelerine ve İbrahim Kafesoğlu'nun şu parolasını gerçekleştirmelerine neden olur: "Büyük tehlikelerle karşı karşıya olan Türklerin, cesur bir atılıma ve inanca dayalı bir harekete gereksinimleri vardır."[9]

---

6 Bkz. S. Dirks, *Islam et jeunesse en Turquie aujourd'hui*, Paris, 1977, s. 129-143.

7 S. Yalçın, "Türkiye'de Fikir Hareketleri ve Kültür Hayatımızda Aydınlar Ocağı", *Milli Kültür Politikasındaki Yanlışlar*, İstanbul, Aydınlar Ocağı, 1992, s. 11.

8 B.Güvenç ve diğ. göre 1960'da kurulmuştur (*Türk-İslam Sentezi*, 1991, s. 19).

9 Milliyetçiler İlmi Semineri (1967) ve Milliyetçiler İlmi Kurultayı (1969); S. Yalçın, yuk. geç.mak., s. 20.

Aydınlar Ocağı, 14 Mayıs 1970'te, Kafesoğlu'nun başkanlığında böyle kurulur. Kurucu üyelerin çoğu üniversite ve bilim adamlarıdır; Orhun yazıtları uzmanı, tarihçi ve filolog Muharrem Ergin; daha sonra Ocak başkanlığına gelen ve birkaç yıl milliyetçi *Türkiye* gazetesinin sorumlularından biri olan, ekonomist Nevzat Yalçıntaş; aynı gazetede köşe yazarlığı yapan Ahmet Kabaklı bu üyeler arasındaki dikkat çekici isimlerdir. Türkiye'de istikrarın tehlikede gözüktüğü bu dönemde,[10] Ocak milliyetçilerin ve dincilerin görüşlerini, "Türk insanının ve Türk ulusunun kişiliğinin ve hatta varlığının kaynağı"[11] olan Türk-İslam sentezi çevresinde birleştirmelerini sağlar. Ocak, çok gerilimli politik atmosfere karşın, olaylara ve sorunlara soğukkanlılıkla bakmayı ve uzun vadeli çözüm perspektifleri bulmayı önüne hedef olarak koyar. Bu amaçla seminerler, bilimsel toplantılar, kongreler, kollokyumlar vb. düzenleyecektir.

Aynı dönemde, Ocak ile yakın ilişkiler kuran İlim Yayma Cemiyeti[12] adında dinci bir hareket de vardır.[13] Bu cemiyet bir süre sonra, ilk üyeleri arasında gelecekteki Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın da yer aldığı, bir vakfa dönüşür. Böylece Ocak Türk sağındaki aydınların iki bileşenini bir araya getirir ve üyeleri de ters orantılı bir şekilde iki akımdan çıkan örgütler arasında bölünür. Batı emperyalizminin silahı olan "hümanist" hareketin tarih anlayışıyla Türk ulusuna, laiklik ruhuyla da İslamiyete zararlı olduğu fikri bu çevrelerde gelişecektir. Sonuç olarak, Türklere kişiliklerini veren din, diğer ulusal değerlerle bütünleştirilmelidir.

Milliyetçi çevrelerin "hümanizm"e öfkesi, yarım yüzyıl sonra hâlâ dinmiş değildir. Kafesoğlu'nun öğrencisi, Aydınlar Ocağı yürütme kurulu üyesi (1990) ve İstanbullu üniversite adamı, tarihçi Abdülkadir Donuk'un sözleri bu öfkeyi kanıtlamaktadır:

> Hümanizm, Batının Türkiye üzerinde oynadığı bir oyundur. Hümanistler milli kültürümüzü yıkmak isteyenlerdir. Komünizm Türklüğü yok edemedi, korkarım hümanizm Türk insanına daha fazla zarar verecektir. (...) Hümanistler ecdadımızı ve kültürümüzü eski Roma ve Yunanlılara bağlamaya çalışanlardır. (...) Bize kendi tarihimizi okutmuyorlar. Batılıların tarihini

10 Bu konuda bkz. S. Dirks'ün kitabında yer alan Türkiye'deki öğrenci hareketleri tarih dizini, *Islam et jeunesse en Turquie aujourd'hui*, Paris, 1977, s. 263-283.

11 S. Yalçın, s. 21. B. Güvenç ve diğ., *age.*, s. 188. Ayr.bkz. Ocak başkanı N. Yalçıntaş ile yapılan söyleşi, *Türkiye*, 28 Şubat 1992.

12 Güvenç ve diğ., *age.*, s. 189.

13 Ç. Yetkin'e göre (*Hürriyet*, 3 Mart 1988, aln.yap. Güvenç ve diğ., *age.*, s. 189) birçok Ocak üyesi aynı zamanda İYC üyesidirler. Bu üyeler arasında S. Yalçın ve N. Yalçıntaş dikkat çekmektedir.

okutturuyorlar. Türk genci Roma ve Yunan medeniyetini öğrenerek yetişiyor.[14]

Ocak taraftarlarına göre, Türk kültürünün Batılılaşması milli eğitim, radyo-televizyon ve Türk Dil Kurumu (TDK)[15] gibi bazı büyük kültür kurumları aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle Mayıs 1980'de, devletin bu kurumları daha sıkı denetlemesini isterler.[16] Aydınlar Ocağı, Eylül 1980'deki askeri darbeden zarar görmemiş, tam tersine bir yandan Kemalist tapıncı güçlendirirken, diğer yandan da her düzey okulda din eğitimini zorunlu tutarak ve "İmam-Hatip okulları"nın gelişimini tamamen özgür bırakarak[17] (İmam-Hatip okulları o zamandan beri kayda değer bir gelişme göstermiştir) dinin toplumdaki yerini resmileştiren yeni iktidar tarafından çalışmaları onaylanmıştır. Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), 1983'te, devletin kültür politikası üstündeki denetimini artırmak ve sürekli kılmak için bir "milli kültür raporu" önermiş, 1982 Anayasası ile kurulan Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu ise, 1986'da, dönemin basınmca Aydınlar Ocağı fikirlerinin onaylanması olarak değerlendirilen bir politikayı kabul etmiştir.[18]

B- AKDTYK: Resmileştirilmiş "Sentez"

Çeşitli yazarlara göre, Aydınlar Ocağı ideolojisi 1983'ten itibaren resmileştirilmiştir. Planlama raporuna göre, devletin kültür politikası, temellerini gerçek Orta Asya değerleri ile İslamiyetin oluşturduğu "milli kültür"e yerini yeniden vermeli ve korumalı ve Batı ile ilişkiler Türk ekonomisine yararlı tekniğin getirilmesiyle sınırlanmalıdır.[19] Kültür ile din arasındaki ilişkiler şöyle formülleştirilmiştir: "Din kültürün özü, kültür ise dinin bir biçimidir".[20]

14 Bu sözler *Türkiye* gazetesinde çıkmıştır, 17 Kasım 1990. A. Donuk, Aydınlar Ocağı'nın seminerlerine de konuşmacı olarak katılmaktadır; bkz. *Türkiye*, 18 Mart 1992.

15 1994'te bu kurumun başkanlığına Türk-İslam sentezi ideolojisi taraftarı olan Ahmet Bican Ercilasun getirilmiştir.

16 Bkz. Güvenç ve diğ., *age.*, s. 187-194.

17 1985'te, 584 bin öğrencinin okuduğu "genel" liselere karşılık 80 bin öğrencinin eğitim gördüğü 375 İmam-Hatip lisesi vardı. Bkz. F. Bilici, "L'Etat turc à la recherche de la cohésion nationale par l'éducation religieuse", *CEMOTI*, 6, 1988, s. 129-160.

18 1983 *Milli Kültür Raporu*'nun metni Güvenç ve diğ. yuk.adı geç. eserinde yer almaktadır, s. 48-68; AKDTYK'nın 10 Haziran 1986'da kabul ettiği raporun metni de aynı kitabın içindedir, s. 69-111; ayr.bkz. A. N. Ölçen, *İslamda Karanlığın Başlangıcı ve Türk-İslam Sentezi*, Ankara, 1991, s.170 ve B. Oran, "Occidentalisation, nationalisme et "synthèse turco-islamique", *CEMOTI*, 10, Haziran 1990, s. 33-54.

19 Bkz. Güvenç ve diğ., *age.*, s. 50, 54.

20 *age.*, s. 54.

Bu görüşler, 1982'den sonra resmi kültürel yaşamı merkezileştiren AKDTYK tarafından somutlaştırılır ve resmileştirilir. Anayasa'nın 134. maddesiyle kurulan bu kurum, Türk Tarih Kurumu ile Türk Dil Kurumu etkinliklerinin eşgüdümünü sağlamakla yükümlüdür. AKDTYK'nın 10. oturumuna sunulan ve kabul edilen rapor (20 Haziran 1986),[21] tarih tezleri mirasını da örtülü biçimde koruyarak Türk kültürünün Asyalı ve Müslüman iki unsurunu hatırlatmaktadır:

> Türkiye dünyanın en zengin kültür mirasına sahip ülkelerinden biridir. Türk milleti bozkır ve İslam medeniyetlerinin ve sentezlerinin kurucusu ve temsilcisidir. Bu medeniyetlerin asırlarca liderliğini yapmış ve sorumluluğunu taşımıştır. Rönesans'tan önce Anadolu medeniyetini tanımış ve tanıtmıştır. Çin, Mısır, İndus, Mezopotamya gibi birçok medeniyet ile en azından temas halinde olmuştur.[22]

Rapor daha sonra milli kültürün örgütlenmesi işini üstlenmesi gereken devlet kuruluşlarını saymaktadır:[23]

> "Kültür ve Turizm Bakanlığı (...) kültürel değerleri araştırmak, korumak, yaşatmak, geliştirmek, yaymak, tanıtmak ve benimsetmek, kültür konusuyla ilgili kurum ve kuruluşları yönlendirmek, işbirliğinde bulunmak ve teşvik etmek.
>
> "Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığının görevi (...) Türk milletinin bütün fertlerini Türk milletinin kültürel değerlerini benimseyen, koruyan ve geliştiren yurttaşlar olarak yetiştirmektir.
>
> "Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliğinin görevi şudur: Türk kültürü ve sanatı araştırılmalı, değerlendirilmeli ve yurt alanına yayılarak topluma tanıtılması sağlanmalı, özellikle Türk sanatı ve müziği, ulusal görüş ve duyusu aksettirilecek şekilde geliştirilmelidir. (...) Kültür politikası devletin milli güvenlik siyasetinin bir parçası olarak görülmektedir.
>
> "Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı: (...) Plan ve programların önemli bir kısmı 'Sosyal Planlama' genel başlığıyla, eğitim, milli kültür, bilim ve teknoloji alt başlıkları altında yoğunlaşan kültür hedef ve politikalarına ayrılmıştır.
>
> "Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu Genel Müdürlüğünün (...) milli hedeflerin gerçekleşmesine ve milli eğitim ve milli kültürün gelişmesine yardımcı olmak görevi bulunmaktadır.
>
> "Yüksek öğretim Kurumları (amacı şudur) (...) öğrencilerini Türk milletinin milli, ahlaki, insani, manevi ve kültürel değerlerini taşıyan, Türk olmanın şeref ve mutluluğunu duyan vatandaşlar olarak yetiştirmek ve Türk devletinin ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütün olarak, refah ve mutluluğunu arttırmak (...)

---

21 *Türk Kültür Planlama Teşkilâtı Raporu, Atatürk Yüksek Kurulu* tarafından 1987'de, *2000'e Doğru* dergisi tarafından, 25-31 Ocak 1987 ve Güvenç ve diğ., *age.*, s. 69-111, yayımlandı.

22 Güvenç ve diğ., *age.*, s. 90.

23 *age.*, s. 93-99.

"Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurulu (...): Kültür ve sanat, milli değerlerin korunmasına ve gelişmesinde olduğu kadar, milletlerarası ilişkilerde de yakınlaşma ve dayanışmanın temel unsurudur. (...) Yurt dışında çalışan vatandaşlarımızın, soydaşlarımızın[24] ve çocuklarının milli kültürümüzden kopmamaları için gerekli tedbirler alınacaktır."

Son on yılın kimi tarih dersi kitaplarının giriş bölümlerinde bu kültürel hedeflerden çizgilere rastlanacaktır: Devletin ve milliyetçiliğin hizmetinde kültür; yüksek öğretimin bile bir vatanperverlik okulu gibi düşünülmesi; kültürel anlatım bütününün şoven ve etnik bir şekilde örgütlenmesi; Avrupa'da yaşayan Türkleri köklerinden kopmamaya teşvik; son olarak da, Türk devletinin soydaşlara ya da "dış Türkler"e, bir devletin yurttaşlığından çok Türk kökenli olma fikrini güçlendirerek gösterdiği özen (en azından kültürel anlamda). Tüm bunlar resmi kültürü, Türklerin tarihinin düz çizgisel yaklaşımlı bir ifadesi, tarihte meydana gelmiş kültürel değişimleri dikkate alma konusundaki isteksizliğin ifadesi yapmaya yöneliktir: Sanki Türk halkı en eski zamanlardan beri neyse o kalmıştır ve kendisi için biçilmiş kaftan olan İslam dinine girmeye de dünden hazırdır.

Bu kültür kurumunun adım Atatürk'ten aldığını ve 1980 darbesinden sonra Mustafa Kemal kültünün yeniden güçlendirildiğini unutmayalım. Rapor Türk-İslam sentezinin onaylanması olsa da, yandaşları özel sohbetlerde Kemalizm'den kurtulabilseler mutlu olacaklarını söyleseler de, Atatürk'ün kaynak gösterilmesi zorunludur:

"Türkiye Cumhuriyeti'nin düşünce temelinde Atatürkçülük vardır. Anayasamıza başlangıç bölümünden sonuna kadar ruh ve şekil veren Atatürkçü düşünce sistemidir. Türkiye Cumhuriyeti'nin dayandığı düşünce sisteminin korunması için bunu inceleyecek, geliştirecek ve yayacak tedbirlerin de alınması gerekir.

"Bu sebeple Atatürkçülük bütün kültür unsurlarının incelenmesinde dikkate alınması gereken ilk ilkedir.

(...)

"Atatürkçü kültür politikasında, 'milli kültürümüzü korumak' ilkesi ne kadar vazgeçilmez ise, 'uluslararası kültür değerlerine göre kültürümüzü geliştirmek' de o kadar zorunludur."[25]

Bu tür ne yöne çekilse giden cümleler, Türkiye'de halen geçerli bir

24 Vatandaş modelinden türetilmiş bu sözcük, vatanımızdan olmasalar da "soyumuzdan olanlar" anlamına gelmektedir. Başka bir deyişle, Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olmayan Türkler söz konusudur: Kosova Türkleri (ya da Türk oldukları kabul edilenler), Batı Trakya Türkleri (Yunanistan), Romanya, Bulgaristan, Kıbrıs ve BDT Türkleri.

25 Güvenç ve diğ., *age.*, s. 101-103.

zorunluluk olan Atatürk'ün anısına saygı göstermek ve her türlü politikayı Kemalist ilkelere oturtarak meşrulaştırmak gereksiniminden kaynaklanmaktadır. Kemalizm yerine Atatürkçü düşünce sözcüğünün kullanılışı, ideolojiden çok kurucunun kişiliğine gönderme yapmaktadır. Bu gönderme artık biçimsel bir özellik taşımaktadır, çünkü bir politikanın bir ideolojiyle uyumlu olduğunu kanıtlama gerekliliği ortadan kalkmakta ve kurucunun anısını çağrıştırmak yeterli olmaktadır. Atatürk, onun kişiliği ve ilkeleri sökülüp atılamaz durumdadır, ama çelişkili de gözükse, bir yandan da başka bir ideoloji biçimlenmektedir.

Bu nedenle 1980'den sonraki okul kitaplarında birçok kez bir anlatımsal çokseslilik ile karşılaşacağız; çünkü bu kitaplarda iki ideoloji, Kemalizm ve Türk-İslam sentezi üst üste binmiştir.

* * *

Aydınlar Ocağı ile üst düzey devlet çarkları arasındaki yakınlık ve ilişkiler, çok çeşitli göstergelerle ortaya çıkmaktadır. Örneğin, 1987'de Ocak'ın desteğiyle İstanbul'da toplanan 4. Milliyetçiler Kongresi'ndeki[26] konuşmacılar arasında, o sırada görevde olan iki bakan (Vehbi Dinçerler ve H. C. Güzel) ve Millet Meclisi Başkan yardımcısı da (A. Ş. Bilgin) yer alıyorlardı. Ayrıca o dönemin başbakanı Turgut Özal, Kara Kuvvetleri komutanı, 11 bakan ve İstanbul belediye başkanı Kurultay'a başarı dileklerini telgrafla bildirdiler. Turgut Özal'ın bu akıma uzun süredir yakınlık duyduğu anlaşılmaktadır, çünkü daha 1979'dan itibaren ekonomist olarak Ocak kongrelerine katılmıştır.[27] Devlet ile Ocak arasındaki bu iç içe geçmişlik, üniversite, eğitim dünyası, basın ve "milli kültür"e ilişkin yayıncılık konularındaki sıkı ilişkilerle perçinlenmektedir. 1987'deki kongreye katılanlar arasında, birçok tarih ders kitabı yazarının (A.Deliorman, H. D. Yıldız), tarihçinin, edebiyatçının (M. K. Öke), Türk tarihsel milliyetçiliğinin önde gelen kişilerinin, Türk-İslam sentezine yakın *Türk Kültürü* (A.Ercilasun) ve *Türk Dünyası Araştırmaları* (T. Yazgan) gibi dergilerin yayın yönetmenlerinin isimleri dikkat çekmektedir.

Ancak iç içe geçiş yine de tam gerçekleşmemiştir ve bu bileşenler arasındaki ayrılıklar açık olmamakla birlikte, dondurulmuş da değildir. Aksine kimi göstergeler, devlet çarkları içinde laik ve Kemalist direniş odaklarının bulunduğunu kanıtlamaktadır. Örneğin, 1992 başında Danıştay, Aydınlar Ocağı'nın kamu yararlılığı taşıyan bir kurum olarak tanınmasını

---

26 *Milliyetçiler IV. Büyük İlmi Kurultayı.* Kongre tutanakları *Yeni Bir Yüzyıla Girerken Türk-İslam Sentezi Görüşünde Meselelerimiz* başlığıyla yayımlanmıştır, İstanbul, Aydınlar Ocağı, 1988, 3 c.

27 *Yeni Bir Yüzyıla Girerken...*, c. 3, s. 184.

reddeder.[28] Ayrıca sentez taraftarları genel olarak Turgut Özal'a büyük yakınlık göstermekle birlikte,[29] Özal'ın ileride yeniden söz edeceğimiz *La Turquie en Europe* kitabı bazı Ocak üyelerini derinden sarsmış ve onlar da bu rahatsızlığı konferanslarda açıkça dile getirmişlerdir.[30]

III- TÜRK-İSLAM SENTEZİNİN BİR KURAMCISI: İBRAHİM KAFESOĞLU VE "MİLLİ KÜLTÜR"

Türk-İslam sentezini günümüzdeki biçimiyle kavrayabilmek için, milliyetçiler tarafından genellikle kaynak gösterilen bir yazarı tanıtmayı yeğledik. Belli başlı yazılarını 1960'larda ve 1970'lerde, "hümanist" harekete ve 1980 darbesinden önceki çalkantılara tepki olarak kaleme alan İbrahim Kafesoğlu'ndan söz ediyoruz.

A- Tarih Tezlerinin Gölgesinde Bir Kariyer

Bu incelemenin merkezinde yer alan kişilerden biri olan İbrahim Kafesoğlu (1914-1984)[31] öğrenimini, yeni tanımlanmış Kemalist düşüncelere göre aydınlar yetiştirmesi tasarlanmış Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde yaptı ve orada Fuat Köprülü'nün etkisinde kaldı. Daha sonra Budapeşte (1944-1945) ve İstanbul Üniversitelerinde araştırmalar yürüttü; İstanbul'da doktorasını Selçuklu sultanı Melikşah üzerine verdi.[32] Üniversite öğretim görevlisi olarak Zeki Velidi Togan ile birlikte çalıştı, sonra İstanbul Üniversitesi'nde onun kürsüsünü devraldı (1970-1983).

Bilimsel düzeyde, Osmanlı öncesi Türk kültürlerine ilişkin önemli bir yapıtı, *İslam Ansiklopedisi*'ne katkıları (Selçuklular -1965- ve Türkler -1976- üzerine iki geniş makale)[33] ve 300'e yakın yazısı bulunmaktadır.

---

28 *Türkiye*, 10 ve 11 Ocak 1992.

29 Özal da birçok kez ve gösterişli bir biçimde *Türkiye* gazetesine duyduğu yakınlığı belli etmiştir; örneğin bkz. *Türkiye*, 24 Ağustos 1991 ve 31 Aralık 1992.

30 Özellikle bkz. A. Donuk, "Kültürümüzde Türk-İslam Sentezinin Yeri", *Milli Kültür Politikasındaki Yanlışlar*, İstanbul, Aydınlar Ocağı, 1992, özellikle s. 29. Turgut Özal'ın kitabı, *La Turquie en Europe* 1988'de Fransa'da basıldı (Laffont).

31 Yaşamöyküsü ve eserlerinin dökümü öğrencisi M. Saray tarafından yazılmıştır, "Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu, Hayatı ve Eserleri", *TKA*, XXIII, 1-2, 1985, s. 1-28. Gary Leiser, *İslam Ansiklopedisi*'ndeki "*Selçuklular*" maddesini çevirirken, bu yazıyı da, Türkçe bilmeyenlerin yararlanabilmeleri için giriş olarak eklemiştir, *A History of the Seljuks. İbrahim Kafesoğlu's Interpretation and the Resulting Controversy*, Carbondale, 1988.

32 *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul, 1953.

33 *İslam Ansiklopedisi*'ne katkıları: "İbn Arabşah", "İbn Batuta" ve "İbn Dokmak" maddeleri (1950); "Kalkaşandî" ve "Kansuh Gari" (1952); "Kavurd" ve "Alaüddin Keykubat III" (1954); "Kök-Börü", "Kutbeddin Muhammed Harzemşahlı", "Kuteybe" ve "Kür Boga" (1955); "Mahmud Gaznevi", "Malazgird Muharebesi" ve "Mecd-ül Mülk

İbrahim Kafesoğlu Türk eğitim sistemi üzerinde de etkisini hissettirebilmiştir, çünkü 1950'lerde Türkiye Öğretmenler Birliği'ne başkanlık eder ve onun resmi yayın organı *Bilgi*'nin yazı kurulunda yer alır. Makalelerinden bazıları *Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri* başlıklı bir derlemede toplanır.[34] Milli Eğitim Bakanlığı tarafından basılan bu politik yapıt, *Bin Temel Eser* dizisi içinde yer almakta ve "hümanizm"e karşı mücadele çerçevesi içine oturmaktadır. Son olarak, İbrahim Kafesoğlu'nun, Altan Deliorman'la birlikte, liseler için hazırlanmış ve devlet tarafından 1976'da basılan bir tarih dersi kitapları dizisinin de yazarı olduğunu belirtelim.[35]

Eğitimi ve etkilenmeleri sonucunda, Kafesoğlu siyasal ve kültürel eylemini belirleyen düşünce akımlarıyla ilişkiye girdi. Köprülü ve Togan'ın üzerindeki etkileri hissedilmektedir; Fuat Köprülü'nün kişiliğinde Türkoloji, SSCB'den gelen Türkdil sürgünlerin karşılanmasıyla ifade edilen antikomünizm sınırlarındaki politik eylem ve 1931-1932 senesinde *Atsız* dergisine katılarak[36] gösterdiği halkçı milliyetçilik buluşuyordu. İbrahim Kafesoğlu, Köprülü'nün şahsında, bilimsel uzmanlıkla "Dış Türkler" tutkusunu birleştiren bir öğretmen buldu. Köprülü'de bu tutku kitabî değildi; politik düzeyde yaşama geçirilmeye çalışılıyordu. Kafesoğlu da Türkoloji ile siyasi bağlılığı kendi biçiminde birleştirerek, bir başka Köprülü oldu.

Kafesoğlu'nun son öğretmeni Zeki Velidi Togan'dı; onda kendisini çeken her şeyin simgeleşmesini buldu: Türk-Tatar ulusal uyanışının yaratıcılarından biri; yorulmak bilmez bir Türkoloji araştırmacısı; yurtseverlik dolu ve sonra da Türk milliyetçiliğine çok bağlı siyasi bir kişilik. İbrahim Kafesoğlu böyle bir entelektüel mirası devralmıştı. Kendinden öncekiler gibi, o da Türkolojiden politikaya doğru kayacaktır. Türkiye'de sık görülen bu gel-gitler, Türkoloji kesiminin bütünündeki güçlü milliyetçi esini iyice belirginleştirmiştir: Solcu tarihçilerin bu alana çok ender yönelmelerinin bir nedeni de bu olsa gerek.

B- İbrahim Kafesoğlu'nun Yayınları

Kafesoğlu'nda tarih politikanın hizmetindedir: *Türk Yurdu* (1955-

---

Kummî" (1956); "Melikşah"; ayrıca "İstanbul" makalesi içinde yer alan "Arapların ve Türklerin İstanbul Seferleri" bölümü (1959); "Nizamü'l-Mülk" (1962); "Rebid-üd-Devle" (1963); "Salurlar" (1964); "Sadaka" ve "Selçuklular" (1965); "Tekiş (Şiab al Davla) ve "Tekiş (Ala al-Din M.Harizmşah)" (1971); ve en önemli katkısı olan "Türkler" (1976).

Bunlara *Türk Ansiklopedisi*'ndeki iki yazısını da eklemeliyiz: "İbn Dokmak" ve "İbn Arabşah" maddeleri (1971).

34 İ. Kafesoğlu, *Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri*, Ankara, 1970 (TKAE yayını, no: 17).

35 İ. Kafesoğlu, A. Deliorman, *Tarih*, Ankara, 1976, 2 c.

36 Bkz. *Atsız*, no: 10, 15 Şubat 1932, s. 239-246; ve İ. Darendelioğlu, *Türkiye'de Milliyetçilik Hareketleri*, İstanbul, 1968 ve 1977.

1960 arasında yazdı), *Milli Işık* (1967-1970) ve *Yeni Düşünce* (1981-1984)[37] gibi milliyetçi dergilerde yazılar yayımlamıştır. *Yeni Düşünce*, Alpaslan Türkeş'in aşırı sağcı Milli Çalışma Partisi'ne açıkça bağlı bir dergidir. Bu parti 1992'de yeniden Milliyetçi Hareket Partisi adını almıştır. Kafesoğlu, aşırı milliyetçi *Türk Kültürü* aylık dergisinin de başlıca yazarlarından biri olmuştur. Genel kural olarak, tarihsel görünümlü makalelerin ardında hep siyasi kaygılar vardır; görüşleri Kemalist tarihyazımıyla belli bir süreklilik içermektedir, çünkü hedefleri eski Türklerin özelliklerini ve değerini kanıtlamak, Kemalizm ilkelerinin (cumhuriyet, parlamenterizm, kadının özgürlüğü, laiklik) eski köklerini kanıtlamak, dünya tarihi içinde Türklerin önemini göstermek ve hepsinden de önemlisi Türklerde ulusal duygunun Avrupa'daki gibi 18. ya da 19. yüzyıllarda ortaya çıkmadığını, en azından 8. yüzyıla (Orhun yazıtları) ve hatta Doğu Hun imparatorlarına kadar uzandığını göstermektir.[38]

Yayın listesi etkileyicidir, ama bunlar kendilerini yineleyen yazılardır. Ana yapıtlar ya başka isimlerle yeniden yayımlanmış, ya da başka yapıtlara ve makalelere temel oluşturmuştu. Örneğin tamamen İslamiyet öncesi Türklere yönelik dev bir makale olan "Türkler"in[39] tarihsel bölümü yazarda en sık rastlanan fikirler üzerinde durmaktadır: Eskilik, dünya tarihindeki işlev ve dil, din, töre ve gelenekler gibi Türk "milli kültürü"nün bileşenleri,[40] Türklerin beyaz ırktan oluşları,[41] Türk topraklarının coğrafi yayılımı. Bozkır Kültürü'nü tanımlayan "Kültür ve Örgütlenme" ve "Dinler" bölümlerinden önce, aslan payının Hunlara, Uygurlara, Göktürklere ayrıldığı, İslamiyet öncesi Türk halkları hakkında 14 monografi yer almaktadır.[42]

Bu çalışma, TKAE tarafından, çok küçük değişikliklerle *Türk Milli Kültürü*[43] adıyla yeniden yayımlanmıştır. Bir başka basım 1987'de *Türk Bozkır Kültürü* başlığıyla[44] yapılmıştır; Altan Deliorman'la birlikte hazırladıkları ders kitabının birinci cildi de bu yapıtın basitleştirilmiş halidir.

37 İsimleri son derece anlamlı olan diğer bazı yayın organları da daha aralıklı olarak katkılarından yararlanmışlardır: *Büyük Türkiye Mecmuası* (1970-1971), *Milliyetçi Türkiye'ye Doğru* (1969), *Orkun* (1981), *İnanç* (1984).

38 Örneğin bkz. "Tarih Işığında Türk Milliyetçiliği", *TK*, 2, 1962, s. 1-5.

39 *İslam Ansiklopedisi*, 127, 128, 129. fasiküller, 1976-1979, s. 142-280.

40 *age.*, s. 142.

41 "İki dolikosefal tür, Moğollar ile Akdenizliler arasında yer alan beyaz, savaşçı, brakisefal bir ırk" (*age.*, s. 144-145); Afet İnan'ın kafatası ölçüm anketleri unutulmamış.

42 *age.*, s. 147-214.

43 İ. Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ankara, 1976.

44 İ. Kafesoğlu, *Türk Bozkır Kültürü*, Ankara, 1987.

Aynı yazılar, TKAE tarafından 1976'da yayımlanan *Türk Dünyası El Kitabı*'nın tarihsel bölümünde bir dördüncü kez daha kullanılmıştır.[45]

Bu yapıt, şabloncu niteliğine karşın, iki tarihyazımı dönemi arasında üstlendiği köprü işleviyle temel önemdedir; Kafesoğlu, Kemalist tarihi aşırılıklarından arındırarak daha kabul edilebilir kılmış ve eğitimli okuyucu kitlesini, bu terim daha kullanılmadan önce, Türk-İslam sentezi fikrine alıştırmıştır. Yine iç kullanıma yönelik bir söylemin söz konusu olduğunu bir kez daha belirtelim, çünkü Kafesoğlu yabancı bir dilde çok az yayın yapmış[46] ve yabancı dile çevrilen tek önemli yapıtı *İslam Ansiklopedisi*'nin "Selçuklular" maddesi olmuştur.[47]

C- Milli Kültür İdeolojisi

Eski Türklere Bakış

Kafesoğlu'nun geçmişe bakışını daha iyi kavramak için, eğitim amacıyla kullanılabileceği onaylanmış, *Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri*[48] adlı ilk metninden bazı alıntılar sunuyoruz.

"Tarih ve Türk Milleti.

"Türkler dünyanın en eski ve en büyük milletlerinden biridir. Son yıllarda Orta Asya'da yapılan arkeolojik araştırmalara göre, tarihimiz M.Ö.2750 yıllarına kadar geri gitmektedir. 5000 seneye yakın bir zaman kesintisiz olarak yaşamak her millete nasip olmayan bir mazhariyettir ve büyük milletimizin hayatiyet, canlılık, yaşama azim ve kudretinin de bir işaretidir. (...) Mesela 1500 yıl önceleri bir Alman milleti, bir Fransız veya İngiliz milleti mevcut değildi. Bunların millet halinde varlığını ortaya koyan hatıralar Türklerinkinden çok sonralara aittir. Orhun Kitabelerinin gösterdiği üzere, Türklerin daha sekizinci asırda gelişmiş bir edebi dilleri vardı. Batılılardan büyük çoğunluğun kendilerine mahsus bir alfabeye sahip bulunmadıkları o çağlarda Türkler kendi milli alfabeleriyle okuyup yazıyorlardı. Çin, Hind, İran gibi tarihleri masallara karışmış eski milletlere gelince, Türkler bunlarla da eskilik ve kültür yönlerinden boy ölçüşecek kudrette ve hatta daha ileri durumdadır denebilir. Çünkü eski

45 *Türk Dünyası El Kitabı*, toplu eser, Ankara, 1976, 1992'de yeniden basıldı. Kafesoğlu'nun bu yapıta katkısı yaklaşık 200 sayfadır. Bu yapıt hak.bkz. J. Landau, *age.*, s. 158.

46 "A propos du nom Turkmen", *Oriens*, IX, 1-2, Leiden, 1958; "Is there no Turkish Culture?", *Culturo Turcica*, II, Ankara, 1965; "The State Parliament among Ancient Turks", *Studia Turcologica Memoriae Alexii Bomboci Dicata*, Napoli, 1982, s. 285-290. Ayr.bkz. Kafesoğlu'nun Merçil ve Nuhoğlu'nun yapıtına katkısı, *A short history of Turkish-Islamic states (Excluding Ottoman state)*, Ankara, Turkish Historical Society Printing House, 1994, s. 3-13.

47 Bkz. Gary Leiser, *age.*

48 *Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri*, 1970, s. 1-8.

Yunanlıların, Romalıların, Cermen kitlelerinin, İslavların, Hintlilerin ve İranlılarla birlikte, ataları olan Hind-Avrupalıların tarih sahnesine çıktıkları anlarda Türklerle temas kurarak atalarımızdan kültür ve medeniyet unsurları aldıkları gün geçtikçe daha iyi anlaşılmaktadır.

"Bunlar ispat eder ki, Türkler çok köklü bir kültürün sahibi ve temsilcisi olmuşlardır. Derinleşen ilmi araştırmalar Türklerin Orta Asya bozkırlarında gelişen bir kültürün yaratıcısı olduklarını meydana çıkarmaktadır. Bu kültürün merkezinde at bulunuyordu. Türkler tarafından ehlileştirilip insanlığın hizmetine verilen at sayesinde eski Türkler sürat mefhumunu kavramışlar, komşuları üzerinde tesis ettikleri hakimiyetle dünyanın ilk fatihleri olarak görünmüşler ve yine kurdukları 'devlet' ile ilk hukuk koyucu millet olmak şerefini kazanmışlardır. Türklere yabancı kavimlere nazaran üstünlük sağlayan bir madde de demirdi. Demircilikleri ile meşhur atalarımız bu madenden imal ettikleri silahlarla kolayca fütühat yapabiliyorlardı. Bu suratle, Hind'de, Çin'de, Yakın Doğu'da ve Avrupa'da büyük kültürel tesirler icra etmişlerdir. Bütün eski medeniyetlerde Türklüğün izlerini müşahede etmek mümkündür. İlk Hind-Avrupalılar (İndo-Germenler) bir devlet nizamı içinde yaşamayı Türklerden öğrenmişlerdir (W. Koppers, O.Menghin). Çin medeniyetinin kuruluşunda Türklerin hissesi büyüktür (W. Eberhardt). Miladdan önce yaşamış ünlü Çin filosofu Konfucius çoğunlukla Türk telâkkilerini talim etmiştir. Çin dilinde muhafaza edilmiş bazı Türkçe kelimeler bunu isbat etmektedir (mesela Tanrı). (...)

"Dünya medeniyet tarihine yeni ufuklar açan eski Türklerin kendilerine mahsus bir hukuk nizamı, bir inanç sistemi ve bir sanatı vardı. Türk teamül hukukuna 'töre' adı verilir. Hususi hukuk hükümlerini olduğu kadar amme hukuku esaslarını da ihtiva eden töre'ye göre, kadına hürmet edilirdi, aile müessesesi kutsaldı, zinanın cezası idamdı, hırsızlık yasaktı, barış zamanında silah çekmek şiddetle menedilmişti, bundan dolayı katil, cinayet gibi suçlar çok nadirdi. İnsana, sırf insan olduğu için saygı göstermek töre'nin umumi hükümlerindendir. Bu sebeple de eski Türk topluluklarında kitleler ve fertler arasında ayırım yapılmazdı. Devlete karşı vazifesini yerine getiren herkes töre'nin himayesinde hürdü. En medenisi dahil bütün yerleşik kavimlerde mevcut bulunan kölelik müessesesi eski Türklerde yoktu. Türk ülkelerinde, savaşlarda yakalananlar dışında, esir bulunmazdı. Türk hükümdarı, zan edildiği gibi, zalim ve despot değildi. Zira salahiyeti ve bütün icraatı töre hükümlerinin ve bunu tatbikle vazifeli "danışma meclisleri"nin kontrolü altında idi. Hakimiyeti Tanrı müsaadesine dayanmakla beraber Türk hakanının ifaya mecbur olduğu vazifeleri vardı ki, bunların başında teb'ayı "aç ve çıplak bırakmamak" geliyordu. Milleti doyurmak ve fakirlikten kurtarmanın Türk hakimiyetinde temel prensip olduğu eski Türk kitabeleriyle ünlü Türk siyaset kitabı *Kutadgu-Bilig*'de kaydedilmiştir.

"Eski Türklerde, insandaki adalet hissini çiğneyen her türlü sosyalist eğilimden uzak, çok kuvvetli bir sosyal adalet duygusunun mevcudiyetini gösteren bu durum, eski Türk topluluklarında oldukça gelişmiş bir demokrasi haya-

tının da varlığını ortaya koyar. Bu Türk demokrasi anlayışı, Eflatun ve Aristoteles'in yazılarında açıkça görüldüğü üzere, köleliği tabii bir sosyal yapı olarak kabul eden eski Yunan demokrasisinden herhalde çok ileri idi. Hele hükümdar-teb'a münasebetleri bakımından, yazılı 'kanun'lara bile itibar etmeyen Roma İmparatorluğunu çok gerilerde bırakıyordu. Bu hak anlayışıdır ki, Türkleri eski dünyanın efendisi haline getirmişti.(...)"

Burada kullanılan retorik yöntemlere, daha önce sunulan gerek Jön Türkler, gerekse tarih tezleri dönemlerine ait metinlerde de birçok kez rastlamıştık. Tüm bu yöntemler büyük bir süreklilikle okul söyleminde kullanılmaktadır. Bu metinde gözlemlenen çok yönlü gerilimin de altını çizmek gerekir. Yayın tarihi (1970), hedefleri konusunda kuşkuya yer bırakmamaktadır; "hümanistler"e yanıt vermek söz konusudur ve bu kitabın okullarda kullanımına izin verilmesi, hiyerarşiden yana bir tepki başlangıcına işaret etmektedir. Eskilik, yüksek kültür düzeyi, devlet örgütlenmesinin erken gelişmesi, "modernlik" iddiaları hep Türkleri çekiştirenlere karşı yöneltilmiştir. Bu nedenle metin okuyucuyu birçok kez Türk kültürünü Alman, Fransız ya da İngiliz uluslarının kültürleriyle karşılaştırmaya çağırır.[49] Bu metinde de tarih tezlerinin bilinçaltı etkilerine rastlanmaktadır: Hind-Avrupalıların "kültür ve uygarlık ilkelerini" Türklerden almalarından söz edilmesi bunu göstermektedir. Hind-Avrupalılar arasında Ermenilerin unutulduğunu da bir kez daha belirtelim.

Batı'ya karşı duyulan gerilim çok biçimlidir; bir yanda modern, demokratik ve laik Batı, diğer yanda Marksist Batı, son olarak da Batı'nın mirasçısı olduğu Greko-Latin kültürü vardır. Ancak Batı, oryantalistlerinin otoritesi sayesinde, yazarın sözlerini doğrulamak açısından yararlı olmayı da sürdürmektedir. Birinci Tarih Kongresi'nde görülen uzman görüşlerini kanıt olarak sunma yaklaşımına, okul kitaplarında da düzenli biçimde rastlanmaktadır.

"Cihan Hakimiyeti" Fikri

Yukarıdaki metin, tam bir Türk-İslam sentezi yazısı değildir, çünkü İslamiyet'ten söz edilmemiştir: Daha çok tarih tezlerinin bir devamı gibidir. Sentez yandaşları yeni bir buluş gerçekleştirerek, Türkleri, yazgıları Müslümanlık olan ve kendilerini İslam'da bulan insanlar olarak tanıtmışlardır. Müslümanlığı seçmelerinin nedeni, eski Türklerin de tek Tanrı'ya inan-

---

49 Hele alfabe konusunda kullanılan yöntem çok yanlıştır; çünkü yazar Latin alfabesini ve özellikle de rakip komşular olan Arapların, Yunanlıların ve Ermenilerin -hepsi de Türklerinkinden daha eski olan- alfabelerini unutmuş gözükmektedir. Orhun yazıtlarının büyük olasılıkla Arami ya da Sogd kökenli olduğundan resmi Türk söyleminde hiçbir zaman söz edilmemiştir.

malarıdır. Bu görüşlere göre, geniş uzamları yönetme yetenekleri sayesinde cihad fikrine hızla ve dört elle sarılmışlardır; İslam adına bu kadar çok fetihi sadece onlar gerçekleştirebilir ve fetihlerdeki birliği sadece onlar sağlayabilirlerdi; Araplar bunu yapamamışlardı, o halde Türklerin 1517'de Halifeliğe el koymaları meşruydu.

Milliyetçi tarihçilerin Türklerde cihan hakimiyeti fikrinin varlığı üstünde bu kadar ısrarla durmaları nedensiz değildir;[50] bunun izlerini ve kanıtlarını eski tarihlerinde ararlar ve bu perspektifte, Türklerin İslamiyeti kabul edişleri dünya tarihinin en önemli olaylarından haline gelir, çünkü Selçukluların ilk Türk-İslam sentezini gerçekleştirmeleri böyle sağlanmış ve bunun sonucunda Moğolların, Şiilerin, Haçlıların tehdit ettikleri Sünni İslam korunabilmiştir. Kafesoğlu'nun yazıları, cihan hakimiyeti fikrine dayanak sağlayan ve gerçek metinsel haritalar oluşturan, coğrafi göndermelerle doludur:[51]

"...Orta Avrupa'dan Büyük Okyanus'a kadar..."
"...Macaristan'la Vladivostok arasındaki sahada..."

"Aynı tutumun en tabii neticesi olarak tarihte Türk'ten başka, Japon Denizi'nden Atlas Okyanusu'na, Sibirya'dan Habeşistan'a kadar (...) bir millet gösterilemez...

"Asırlar boyunca, Asya, Afrika ve Avrupa'da Türk bayrağı dalgalanmış, Türk'ün sesi dinlenmiş, Türk töresinin hükmü yürümüştür.

"Türk'ün yeryüzünde 'Efendi Millet'..."

Haritaçizim düzeyinde anlamı belli bir kalıp söz konusudur, çünkü Türk dünyasına bu bakış ancak Avrasya kıtası ölçeğinde sunulabilir: Okul kitaplarında çok küçük ölçekli pek çok Avrasya haritası bulunmaktadır. Hatta Avrasya haritası politik amblem yerine de geçmektedir; haftalık *Yeni Düşünce* dergisinin her sayısında, "Dış Türkler"e yönelik haberleri içeren Türk Dünyası sayfasının başında hep bu harita yayımlanmaktadır. Aşırı büyük bir Türk dünyasının harita ile sunumu, resmi tarih ve okul tarafından biçimlendirilen kimlik duygusunun bir bileşenidir.

Selçuklular ya da tamamlanış

Kafesoğlu Selçuklu imparatorluğunu, cihan hakimiyeti, egemen ulus fikri çerçevesine yerleştirmektedir. İslam ile sentez, Türk kişiliğinin tamamlanışı ve Müslüman dünyanın kültürel açıdan zenginleşmesi Türkle-

50 Bkz. O. Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi. Türk Dünya Nizâmının Millî İslamî ve İnsanî Esasları*, İstanbul, 1969.

51 "Türk Kültüründen Bir Yaprak" (Orhun yazıtlarının çözümüne ilişkin bir makale), *age.*, s. 235 ve 239; "Türk Zaferleri", *age.*, s. 243-244; "Türk Ordusu", *age.*, s. 248.

rin tarihinin bu aşamasında yer almaktadır. Kafesoğlu'na göre, bu imparatorluğun başarısı, büyümesi, yayılması "Türklerin geleneksel devlet kurma yeteneği"nden kaynaklanmaktadır. Anadolu'ya gelen Selçuklular, kendileriyle birlikte Hunların ve Göktürklerin, bozkır kültürünün olumlu mirasını, vatan fikrini, vatana bağlılık duygusunu taşımışlardır. "Müslüman dünyanın bağrında kurulan imparatorluk içinde Türklerin etnik bir unsur olarak kimliklerini sürdürmelerini sağlayan"[52] dilin kutsanması, Türk kişiliğinin sağlamlığı üzerinde ısrarla durma olanağı vermektedir; dil, Türklerin çevre kültürler tarafından yutulmaya karşı direnmelerini sağlamış ve onları Hıristiyanlaşan Bulgarların ve Çinlileşen Tabgaçların durumuna düşmekten korumuştur.

Anadolu'yu Selçuklulara açan Malazgirt Zaferi (1071), "sentez" retoriği içinde özel bir yere sahiptir ve "Müslüman inancı ile Türklerin özündeki gücün ideal kaynaşmasının meyvesi", yeni bir Türk vatanı varlığının başlangıcı olarak görülmektedir. Bu vatan sadece parlak bir askeri zaferle değil, aynı zamanda Alparslan'ın yeniklere karşı gösterdiği yüce gönüllülükle, hoşgörü ve bağlılık gibi yüce Türk erdemlerinin ifadesiyle de doğmuştur.[53] Kafesoğlu'nun görüşlerine göre, Malazgirt 1922'de, Atatürk'ün Yunan ordularına karşı zaferiyle kapanan bir sürecin başlangıcıdır. Okul söyleminde, bu fikrin sonraki kuşaklarda nasıl devam ettiğini inceleyeceğiz.

İbrahim Kafesoğlu'na Göre Türk Milliyetçiliği

Tüm Türk tarihi, belli başlı unsurları binlerce yıldır yaşayan ve İslamiyet'te en son aşamalarına ulaşan, bir "milli kültür" tarihi olarak görülür:

> "(...) Türkler orijinal bir kültürün yaratıcısı; töreye bağlı, hak ve hukuka saygılı; eşitliğe, sevgiye ve işbirliğine dayanan bir cemiyetin temsilcisi; insani düşünceli, kudretli, siyaseti olgun, fikren gelişmiş milli duygusu yüksek, vatanperver, çalışkan bir millettir. Zaten Türkleri yeryüzünde binlerce yıl efendi millet olarak yaşatan bu meziyetleri değil midir?"[54]

1970-1980'e doğru, milliyetçi söylem, hem "hümanist" tarihyazımı eğilimine, hem de aşırı sol hareketlere karşı koyabilmek için güçlenmek istemekte, ama deyim yerindeyse, tek hedefi Türk kimliğini güçlendirmek olan insancıl yüzlü bir milliyetçiliği amaçlamaktadır. Kafesoğlu'na göre, Türk milliyetçiliği, adalet duygusu ve "milli kültür" sayesinde, insan uygarlığının hizmetindedir; hiçbir zaman kan dökmemiştir; ne ırkçı ne de

---

52 "Türk Fütühat Felsefesi ...", yuk.mak.

53 *Yeni Düşünce*, 47, 27 Eylül 1982, s. 16-17.

54 "Türk Kültüründen Bir Yaprak", *Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri*, s. 239.

dincidir, çünkü hoşgörü ve laiklik Türk tarihinin belirleyici özellikleridir. Öncelikle diliyle, diniyle ve tarihsel bilinciyle varolan Türk ulusu, zayıfları korur ve yaşlılara saygı gösterir, adaleti ve özgürlüğü sever, kadına ve aile şerefine saygı duyar.[55] Bu fikirlere 1980'lerin ders kitaplarındaki kimi metinlerde de rastlanmakta ve Kafesoğlu, güncel okul söyleminin esin kaynaklarından biri olarak, yine karşımıza çıkmaktadır.[56]

Panturanizm Sorunu

Kıtasal boyutta coğrafi alan düşüncesi, Kafesoğlu'nu panturanizm sorununu hatırlatmaya götürür: Türk bölgelerine yayılma konusunda Türk milliyetçiliği içinde görülen gelip geçici heveslerden uzak duran Kafesoğlu, Türkiye'nin yardım ve desteğini gerekçelendiren ve "yaşamımıza gerçek anlamını kazandırması"[57] gereken kültürel ve tarihsel bağları vurgular. Böylelikle panturanizm sadece kimliğe ilişkin bir rol oynayacak, Anadolu'dan ve Türkiye Cumhuriyeti'nden çok daha geniş, uçsuz bucaksızlığıyla düş gücünü zorlayan ve yaygınlığı, zenginliği, tarihinin eskiliğiyle dünyada bir eşine daha rastlanamayacak bir coğrafya parçasına aidiyet duygusu sayesinde Türklük gururunu besleyecekti. Bu söylem başarılı olursa, Türk düşüncesinde Anadolu Türk kimliğini saran ikincil bir aidiyet duygusu belirecekti. Böylece oluşacak yakınlaşma, uzun vadede, "Dış Türkler"le iletişimi, değişimi (kültürel ya da başka alanlarda) daha verimli kılabilecekti. Bu aşırı büyütülmüş kimlik düşüncesi, 1993 sonundan itibaren okul kitaplarında ifadesini bulmuş, alınan bir kararla her kitabın sonuna Türkiye Cumhuriyeti haritasının yanı sıra bir de "Türk dünyası" haritası eklenmesi zorunlu hale getirilmiştir.[58] Ders kitabı yazarlarından biri de, Aydınlar Ocağı tarafından hazırlanan ve Ekim 1993'te *Türkiye* gazetesi tarafından dağıtılan bir harita modelini kullanmıştır.[59]

Şu sıralarda, kalplerin Türkçülük tarafından fethedilmesi ile Türk bölgelerine yayılma arasında kalan ve ulusal gururu da okşayan bir ortalama terim kullanılmaktadır: Türki dünyanın liderliği. Kafesoğlu bu düşünceyi 1981'de *Yeni Düşünce*'de örtülü biçimde ifade etmiş, gençliğin bunalımına yönelik olası önlemler konusunda şunları önermiştir:

---

55 "Tarih Işığında Türk Milliyetçiliği", TK, 2, 1962, s. 1-5; "Türk Milliyetçiliği Nedir?", *Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri*, s. 260-284.

56 Bkz. "Türk ulusunun özellikleri", Sanır ve diğ., *İlkokul 4*, 1989, s. 225-228.

57 "Bütün Türklük", *Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri*, s. 220. "Kültür Milliyetçiliği", *TK*, 5, 1963, *Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri* içinde yeniden basılmıştır, s. 67-74.

58 Talim ve Terbiye Kurulu'nun 247 sayılı ve 24 Mayıs 1993 tarihli kararı; *Türkiye*, 31 Mayıs 1993.

59 Kara, *Ortaokul I-II*, 1993, her cildin sonunda.

"Alınacak tedbirler şunlar olabilir:

"a- Yaşayan Türkçeye uygulanan tahribatı derhal durdurmak (Mahut kurum'un sultası yerine, ciddi, ilmi bir akademi otoritesi tesis etmek) ve dünya Türklüğünün lideri durumundaki Türkiye Türkçesini Türklerin yaşadığı her yerde yaymaya çalışmak.

"b- Sosyal adaleti esas alan islami akideyi ve kardeşlik temeline dayanan islam ahlâkını kuvvetlendirip, dinin birleştirici harsı üzerine işlemek.

"c- Türk milletini 3500 yıldan beri şanlı şerefli yaşatmağa muvaffak olmuş töre (örf, âdet, gelenek, görenek vb.)'yi yer yer ve zaman zaman modernleştirerek devam ettirmek vb.

"Bu derece geniş ölçüde faaliyetler, elbette, fertle ve türlü kayıtlar altında çalışan derneklerle gerçekleştirilemez. Bu devlet işidir."[60]

Son söz, sentezi gerçekleştirme yolları üstünedir; bu araçlar devletlû ve güçlü olmalıdır: Bunların içinde en önemlisi okuldur. Ama okul devlet ile yurttaşlar arasındaki ideolojik bağı sağlarken, Türk-İslam sentezi söylemini üretecek ve yayacak kurumsal bir bağ da yaratmak gerekiyordu; İbrahim Kafesoğlu'nun 1970 ile 1974 arasında başkanlığını yaptığı Aydınlar Ocağı'nın ve diğer kurumların işlevi buydu. Bu diğer kurumlar arasında, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü de (TKAE) yer almaktadır.

IV- TÜRK-İSLAM SENTEZİNİN İFADE YERLERİNDEN BİRİ: TKAE

Türk-İslam senteziyle ilişkili başlıca yayıncılardan biri, 1961'de kurulan Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü'dür. Resmi bir statüsü olmamakla birlikte, en azından başlangıçta, devlet desteğinden yararlanmış[61] ve 1968'de kamu yararlılığı olan kuruluş olarak tanınmıştır. Çoğu üniversite üyesi olan kurucuları ve üyeleri ile etkinlik alanları nedeniyle para-üniversiter bir kuruluş görünümündedir. Aydınlar Ocağı ve *Türkiye* gazetesi[62] ile birlikte, Türk-İslam sentezinin en önemli taşıyıcılarından biridir ve Kafesoğlu gibi teorisyenlerin yazılarına yayınları içinde geniş yer vermektedir.

TKAE üç dergi çıkarmaktadır: Üç dilde basılan (Fransızca, İngilizce, Almanca) ve düzenli çıkmayan *Cultura Turcica;* 1961'den beri çıkan, aylık *Türk Kültürü* dergisi; ve 1964'te başlatılan *Türk Kültürü Araştırmaları.* Bunlara ilgi alanları ve nitelik düzeyleri çok çeşitli yüz kadar kitap eklenebilir. İşlenen konular tüm Türkdil alanı kapsamaktadır: Kıbrıs, Kerkük, Kazan, Azerbaycan, Balkanlar, Türkistan, Ege Havzası ve Türkiye kültürleri.

---

60 "Gençliğin Meseleleri", *Yeni Düşünce,* 6, 1 Eylül 1981.

61 Bkz. E.Güngör, *Dünden, Bugünden, Tarih-Kültür-Milliyetçilik,* Ankara, 1982, s. 111.

62 Bu gazetenin söylemine ilişkin birçok makale yazdık; ayr.bkz. Y. Benusiglio, "Dossier sur un quotidien politique: *Türkiye*", *CEMOTI,* 9, 1990, s.49-62; ve F. Antakyalı, "La droite nationaliste dans les milieux turcs immigrés", *CEMOTI,* 13, 1992, s. 45-68.

Türk Kültürü daha ilk sayısından itibaren, 1962 ile 1984 arasında bu dergide 50 kadar makale yazan, Kafesoğlu'nun himayesine girmişti. Dergi uyumlu ve düzenli bir söylemi uzun süredir üretmektedir; öyle ki, kültür, tarih ve Türk ulusu yaklaşımı Türk aydınları dünyasının geniş kesimlerini etkileyecek zamanı bulmuştur. Bu dergiyi çıkaranların resmi tarih alanındaki etkileri, hatta otoriteleri ortadadır ve ders kitapları ile bu derginin söylemi arasındaki benzerlikleri ileride saptayacağız: Jacob Landau bu dergiyi "ılımlı Pantürkizm ile araştırmacılık bileşiminin en iyi örneği"[63] olarak görmektedir. Bu nedenle aynı dergi elinizdeki bu inceleme için de önemli bir kaynak oluşturmaktadır.

Derginin, geçmiş Türk toplumlarının sistematik yüceltimine yönelik, oldukça tarihsel bir içeriği vardır.[64] "Dış" Türk toplumlarına etkin ilgisiyle TKAE ortodoks Kemalizmden net bir biçimde ayrılmaktadır. TKAE Kürt sorunu üzerinde de oldukça özel bir söylem kullanmakta ve *Türk Kültürü* dergisi, özellikle 1984'ten beri, Kürtlerin Türklüğünü "kanıtlamak" ya da Güneydoğu çalkantılarındaki yabancı parmağını ortaya çıkarmak gibi konularda katkılar yapmaktadır. *Türk Kültürü* Türk milliyetçiliği ile de ilgilenmekte ve zaman zaman Atatürk'ün ölümünden beri Türkiye'de varolan dergiler ya da hareketler hakkında incelemeler yayımlamaktadır.[65]

Türk Kültürü dergisi ile milliyetçilik arasındaki ilişkileri gösterebilmek için, F.K.Timurtaş'ın 1978'de çıkan "Milliyetçilik ve Türk Milliyetçilerinin Vasıfları" adlı bir yazısını seçtik. Bu metinde Kemalizme hiçbir açık gönderme yapılmamakta, buna karşılık İslam'a anlamlı bir yer verilmektedir. Politik bir bildirge tarzında tasarlanmış yazı, Türk milliyetçisinin benimsemesi gereken ilkeler olarak 20 madde saymaktadır. Bu maddelerin başlıcaları şunlardır:

> "1) Devlet anlayışı: (...) Türk devletinin ebediliğine inanmak Türk milliyetçilerinin ilk prensibidir.
>
> "2) Vatanseverlik: (...) Türk milliyetçileri vatanın bölünmezliğine, parçalanmazlığına candan inanır. (...) Türklerin toplu olarak bulunduğu her yer vatandır. Türk milliyetçileri anavatan dışındaki Türk ülkeleri ile de ilgilenirler.
>
> "3) Millet bütünlüğü: Milliyetçilik, milleti bütün olarak düşünmek, sınıf

63 J. Landau, *Pan-Turkism in Turkey*, 1981, s. 158.

64 Örneğin, Batılıların göçebe barbarlar görüşünü çürütmek amacıyla, eski Türkler bir kent uygarlığı olarak sunulmakta; ya da Hunların askeri sistemi modern orduların habercisi olarak gösterilmektedir: T. Ünal, "Eski Türklerde Şehir ve Şehircilik", *TK*, XIV, 135, 1974, s. 171-178; ve İ. Kafesoğlu, "Ordu-Millet", *TK*, 167, 1976, s. 648-650.

65 Bkz. F. Tevetoğlu'nun uzun dizisi, "Türkçü Dergiler", *TK*, 296-311 (1987-1989).

esasına ve sınıf mücadelesine yer vermemektir. Türk milliyetçileri milli bütünlüğe büyük ehemmiyet verir, milleti hiçbir şekilde bölünemez bir varlık kabul ederler. Millet fertlerini aynı derecede sever; mezhep, bölge, soy gibi ayırıcı tutumları şiddetle reddederler. Milliyetçiler Türk milletini tarih ve coğrafya içerisinde bir bütün telakki eder; Türkçe konuşan, devlete bağlı, milli kültüre sahip herkesi "Türk" sayarlar. Milli birlik ve beraberlik, Türk milliyetçilerinin çok değer verdiği bir husustur.

"4) Demokrasiye bağlılık: Türk milliyetçileri, hür ve parlamenter rejime inanırlar. Komünizme, faşizme ve her çeşit dikta idaresine karşıdırlar.

"5) Kanunlara, Nizama Saygı (...).

"6) Halkçılık (...).

"7) Dine saygı ve bağlılık: Türk milliyetçileri İslam'a gönülden bağlıdırlar ve ona derin saygı duyarlar. Milliyeti meydana getiren iki büyük unsur dil ve din olduğundan, İslamiyeti vazgeçilmez bir kaynak kabul edip, onun icaplarını yerine getirmeye çalışırlar. Milliyetçilerin din anlayışı her türlü hurafe ve batıl şeylerden uzak, Müslümanlığı asli şekliyle kavrayan bir anlayıştır. Milliyetçiler, dini ve milli bütün manevi değerlere saygılıdırlar.

"8) Milli kültüre bağlılık (...).

"9) Tarih sevgisi ve şuuru: Türk milliyetçileri çok eski, büyük ve şerefli bir tarihin sahibi olmanın idraki ve gururu içindedirler. Tarihleriyle övünür, ilerlemek ve kalkınmak için ondan hız ve güç alırlar. Her sahadaki gelmiş geçmiş büyüklerini yakından tanır, onlara gönüllerinde en mutena yeri verirler.

"10) Dil şuuru: (...) Dilin sadeleşmesini ister, fakat uydurmacılıktan şiddetle kaçınır ve onunla mücadele eder.

"11) Gelenek ve töreye bağlılık: Milliyetçiler, tarihin içinden süzülerek gelen geleneklere ve âdetlere bağlıdırlar, töreye ve Türk-İslam sentezi sonunda ortaya çıkan milli ahlâka büyük önem verir, buna sahip olmaya ve buna uygun yaşamaya çalışırlar. Başka milletlerin âdet ve âhlakını edinmeye karşıdırlar, yabancılaşmayı asla hoş görmezler.

"12) Maneviyatçılık: Milliyetçiler, (...) materyalist görüşleri ve bunlarla ilgili doktrin ve sistemleri kabul etmezler.

"13) Milli köke bağlılık: Türk milliyetçileri ilerleme ve kalkınmanın yollarını kendi öz kaynaklarından bulmaya çalışırlar. Taklitçilikten kaçınırlar. Başka milletlerden kopya edilen sistem, doktrin ve rejimlere rağbet göstermezler. (...)

"14) Emperyalizme karşı olmak (...).

"15) Sosyal adaletçi olmak (...).

"16) Sosyal barış ve sevgi (...).

"17) Çağdaşlık: Türk milliyetçileri, çağdaş bir seviyeye erişmeyi isterler. İlimci ve medeniyetçidirler. Milli Benliği kaybetmeden yenileşmek ve ilerlemek için lazım gelen ıslahat (reform) ve inkılapların yapılmasına taraftardır.

"18) Ülkücülük: (...) Müslüman-Milliyetçi "Büyük Türkiye"yi meydana getirmeyi emel edinmiştir. (...)

"19) Ordu sevgisi: Türk milliyetçileri, (...) Türk milletinin eşsiz bir ordu-millet olduğu gerçeğini daima göz önünde tutarlar.

"20) İstiklal ve hürriyet aşkı (...)"[66]

Bir üniversite üyesi tarafından kaleme alınan ve ne bir giriş ne de bir yorum eklenen metin bu haliyle bir başyazı görünümündedir; işlenen bazı temalar, özellikle tarihten gelen değerlere, parlamentarizmin, ordunun, eski Türk değerlerine geri dönüşün kutsanmasına ilişkin olanlar -özellikle 13. maddede bu kutsama neredeyse Maocu renkler almaktadır- Kemalist olarak yorumlanabilir. Ama en çok dikkat çeken, milliyetçiliğin ve ulus aidiyetinin tanımında (7. madde) İslam'a verilen yerdir: "Türk" tanımı geniş kapsamlı gözükmektedir (Türkçe konuşmak, devlete ve milli kültüre bağlı olmak, 3. madde). Ama üçüncü terim bu tanımı sınırlamaktadır, çünkü milli kültür ayrılmaz şekilde İslam'a bağlanmıştır (7. madde) ve 18.madde biraz bulanık bir biçimde milliyetçinin, "milliyetçi-müslüman" olarak çizilen oldukça sınırlayıcı bir tanımını önermektedir. Hatta milliyetçi, ülkücü olarak tanımlanmaktadır; bu sözcük, siyasi terminolojide Alparslan Türkeş'in partisi MHP'nin Türkiye ve Avrupa'daki militanlarını ve sempatizanlarını ifade etmektedir. Bu nedenle, bu terim aynı paragrafta, yayılmacılık düşüncesini çağrıştıran "Büyük Türkiye" ifadesine bağlanmıştır.

Bu kavram örtülü biçimde 2. maddede de yer almaktadır. Çok yoğun yazılmış (tumturaklı cümlelerini çıkardık) ve Kürt ayrılıkçılığına karşı kaleme alınmış bu paragraf aynı zamanda, Almanya örneğindeki gibi sınırlar üstü ve etnik köken temeline dayalı bir ulus tanımı önermektedir. Bu paragraf, milliyetçilerin "Dış Türkler"e ilgi ve desteklerinin gerekçesidir.

Yukarıdaki metni, aradan geçmiş 16 yıla karşın yakınlıklarının altını çizmek amacıyla, Türkiye gazetesinin köşe yazarlarından Ahmet Kabaklı'nın bir makalesiyle karşılaştırabiliriz:

"Milliyetçilerle İslamcılar arasında soğukluk varmış gibi gösterilmesi son derece abes ve yanlıştır. Belki de maksatlı birtakım kişilerin, ajanların ileri sürdükleri, aslı astarı olmayan, hiçbir esasa dayanmayan, hiçbir zümreye dayanmadığı gibi hiçbir kitleyi de ilgilendirmeyen bir şeydir. Pan-provokatörler tarafından ortaya atılan tehlikeli ve yapmacık bir oyundur bu. Türkiye'de bölücülük yapılmaktadır. Alevi-Sünni ayırımı yapılmakta, Türk-Kürt ayırımı ve daha neler yapılmaktadır. Türk milleti bir bütünlük içindedir. Bunu reva görenler bu millete karşı olan dış kaynaklı bölücü hainler ya da kötü niyetli zümrelerle kara cahillerdir.

"Milliyetçi ne demek? Milletini, tarihini, dinini, dilini seven insan demektir. İslamiyet'ten uzak bir milliyetçi düşünemeyiz. Vaktiyle bir iki dinsiz çık-

66 F. K. Timurtaş, "Milliyetçilik ve Türk Milliyetçilerinin Vasıfları", *TK*, 188, 1978, s. 449-452.

mış olabilir. Bunu bilemiyorum. Ama bunlar fantezidir. Türk milliyetçileri aynı zamanda Müslümandırlar. Türkiye'de her neye baksanız milliyetçilikle İslam'ın terkibi vardır. Mesela şu karşınızdaki Sultanahmet'e bakarsanız, milliyetçilikle İslam'ın tam bir terkibini görürsünüz. Çünkü ne Kahire'de ne de İran'da böyle bir camiye rastlarsınız. Bu bize aittir. Türk milletinin Müslümanlığı yorumlayışıdır. Halkımız Hz.Muhammed'in dinini böyle anlamıştır. Bu mimari Türklüğümüzün ve Müslümanlığımızın eseri olmuştur.

(...)

"Türk milleti bugün Müslümanlığın dışında bir din kabul etmediği gibi, Müslümanlık da Türk milletinin bünyesini oluşturur. Yakutistan'dan Sibirya'ya, Adriyatik'e kadar Türklerin dini İslamiyet'tir. Dünyada 300 milyon Türk vardır. Bunların ancak 1 milyonu Hıristiyandır. Yarım milyon da Musevi Hazar Türkleri dersek... Onlar da önce o dinle tanışmışlar. Bu 1.5 milyonun dışında Müslüman olmayan Türk yoktur."[67]

Temalardaki yakınlık, iyi tanımlanmış ifade yollarından şaşmayan ve cümle yapısı belirlenmiş bu ideolojideki istikrarı göstermektedir. "Dış Türkler"e ilişkin düşünceler, 1986'da AKDTYK tarafından kabul edilen *raporun* belli bölümlerine, başka bir deyişle yarı-resmi bir söyleme de göndermeler içermektedir.

Gördüğümüz gibi, *Türk Kültürü* sadece kültürel bir dergi değildir. Orada Türk-İslam sentezinin açık ifadesini buluyoruz ve hatta bu ifadenin dili, aşırı sağın üslubunu hatırlatır tarzda, zaman zaman oldukça sertleşiyor; genellikle tarihsel, yazınsal ya da etnografik savlar içinde dile getirilen bu düşünceler kimi zaman açık siyasi bir nitelik kazanıyor ve resmi olarak Kemalizme sahip çıksalar da, aslında ondan oldukça uzaklaşmış (derginin kendisi gibi) inançların üstündeki örtüyü kaldırıveriyorlar.

* * *

Çeşitli kaynakların (TKAE yayınları, özellikle *Türkiye* gazetesi) incelenmesi, Türk-İslam sentezi söylemini yayan bir ağın varlığını ortaya koymaktadır. Bir seçkinler kulübü ve üniversiteliler tarafından üretilen bu görüş, yine Türkiye'de, içlerinde en önemlisi Türk Edebiyatı Vakfı olan başka aydın çevreler tarafından yeniden ele alınmıştır. Sentez temaları, taşra seçkinlerine ve toplumsal-siyasal kadrolara bazı milliyetçi partilerin aygıtları tarafından aktarılmıştır: Alparslan Türkeş'in Milliyetçi Hareket Partisi (MÇP/MHP), özellikle Anadolu'nun doğusunda orta büyüklükteki ve kimi önemli kentlerin belediye başkanlıklarını kazanmalarını sağlayan 1994 yerel seçimlerinden sonra, bu yayılımda önemli bir rol oynamaktadır. Milliyetçi partilere bağlı kimi büyük göçmen örgütleri de, Türk-İslam

---

67 Ahmet Kabaklı, "Dini dinime, dili dilime...", *Türkiye*, 9 Ağustos 1994; bu düşünceler önce 25 Haziran 1994'te *Milli Gazete* tarafından yayımlanmıştır.

sentezinin Avrupa'ya doğru yayılmasında sıçrama tahtası işlevi görmektedir; bunların içinde en önemlisi doğrudan MÇP/MHP'ye bağlı Türk Federasyonu'dur. Çok güçlü olan bu kuruluş, tüm Avrupa'da denetimi altında Türk işçi dernekleri bulundurmakta,[68] bazı toplantıları için Türk muhafazakâr liderlerini ve Aydınlar Ocağı yöneticilerini davet etmektedir. *Türkiye* gazetesi de bu tür girişimlerin sözcüsü durumundadır.

Liderlerin doğuya Kırım'a, Tataristan'a, Başkır Cumhuriyeti'ne ve özellikle de Ocak'a yakınlık duyan Elçibey'in başkanlığı döneminde Azerbaycan'a birçok yolculuk yaptıklarını görmekteyiz. Diğer girişimlerin yanı sıra, Ocak, 1992 Ağustos'unda Kazan'da "Müslümanlar ve yeni dünya düzeni" konulu bir kollokyum düzenlemiştir. Buna karşılık Ocak da sık sık Türkdil dünyanın önemli şahsiyetlerini İstanbul'da ağırlamaktadır: Kırımlı lider Mustafa Cemiloğlu,[69] yaşlı Türkistanlı önder İsa Yusuf Alptekin, ya da 1992 Kasım'ında olduğu gibi, birçok Orta Asya üniversitesinin rektörleri.[70] Türk-İslam sentezi Türkiye'deki Marksist etkiyle savaşmak için oluşturulmuştu. SSCB'nin yıkılmasından ve Türkdil cumhuriyetlerin bağımsızlıklarını kazanmalarından sonra, Ocak ve sempatizanları önlerinde yeni bir eylem alanı açıldığını gördüler ve Türkiye'nin bu bölgedeki kültürel etkisine ağırlık kazandırma çabasına girdiler. Sentez yandaşları, bu bölgede Türkiye'yi bir kültürel denge modeli olarak önermeyi hedeflemektedirler.

Türk-İslam sentezinin, ölçülmesi güç, gerçek etkisi konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Ama bu akımın elinde, kısaca gözden geçirdiğimiz, göreceli olarak güçlü olanaklar bulunmaktadır. Üniversite çevresinde yerleşiklik kazanması yüzünden, okul söylemi üretimindeki rolü önemlidir. Söylemin kendisini incelemeye geçmeden önce, ders kitabı yazarlarına hızla bir göz atarak bu konuda örnekler vereceğiz.

---

68 Bkz. *CEMOTI* özel sayısı, *L'immigration turque en France et en Allemagne*, 13, 1992.

69 *Türkiye*, 17 Şubat ve 23 Nisan 1992.

70 *Türkiye*, 21 Kasım 1992.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TARİH DERSİ SÖYLEMİNİN ÜRETİLDİĞİ KURUMLAR

I- EĞİTİM ÖRGÜTÜNÜN KUŞBAKIŞI GÖRÜNTÜSÜ

Bundan sonraki bölümlerin düşünsel temeli, her şeyden önce, ders kitaplarında ve akademik yayınlarda görüldüğü şekliyle tarihsel söyleme yönelik olacaktır. Bununla birlikte Türkiye'deki tarih eğitimine ilişkin bazı verileri önceden bilmek, aşağıda çözümleyeceğimiz derslerin hedeflerini daha iyi anlamamızı sağlayacağı için önem taşımaktadır.

A- Bakanlık İçinde Bakanlık: Talim ve Terbiye Kurulu

Kemalist dönemdeki söylemin yaratılma süreci, bir devletin -ya da onun yöneticisinin- istenci ile bu istencin eğitime aktarılması arasındaki ilişkinin mükemmel bir örneğini sunmaktadır. 1931'den 1938'e kadar, tarih global bir sistemin parçası durumundadır. Cumhuriyetin ilk Maarif Vekili olan genç ve dinamik Mustafa Necati (1923-1926),[1] programlarda ve kurumlarda reform yapmak üzere yabancı uzmanları davet etmiş, böylelikle 1924'te Türkiye'ye gelen Amerikalı Dewey'in yeni eğitim sistemi üstünde güçlü bir etkisi olmuştur. Onu diğerleri, Kühne (1925) ve E.W.Kamerrer yönetiminde bir ekip (1933) izlemiştir.[2] Dewey, genel ve değişmez bir eğitim politikasının temellerini oluşturacak ve eğitimin yaygınlaştırılmasının getirdiği maddi sorunları çözme görevini üstlenecek,

1 Bkz. İ. Başgöz, H. Wilson, *Türkiye Cumhuriyetinde Eğitim ve Atatürk*, Ankara, 1968, s. 98; N. Sakaoğlu, *Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi*, İstanbul, 1992, s. 33-35.

2 İ. Başgöz, H. Wilson, *age.*, s. 133-143. Atatürk kütüphanesi katalogunda Dewey'in Türkçeye çevrilmiş pedagojik yapıtlarının referansları bulunmaktadır (*Atatürk'ün Özel Kütüphanesi'nin Kataloğu*, 1331-1334 ve 1986 sayılı notlar).

Bakanlığa bağlı yan kurumlar yaratılmasına önem veriyordu. Talim ve Terbiye Dairesi böyle kuruldu. Amacı, "Milli Eğitim üzerinde manevi bir denetim oluşturmaktı, çünkü sadece okulları değil, halk eğitiminin temellerini de hazırlamak gerekliydi." (Mustafa Necati).[3]

Daha Cumhuriyetin başlangıcında kurulan Talim ve Terbiye kısa sürede bakanlık içinde bakanlık haline gelirken manevi ve entelektüel işlevini yitirir ve esas olarak eğitimin, programların, pedagojik sorunların düzenlenmesine yönelik bürokratik bir denetim mekanizmasına dönüşür. Okul kitaplarının programlara ve devlet ideolojisine uygun olup olmadıklarına karar veren[4] Talim ve Terbiye Kurulu, 1924'ten günümüze dek, Türk eğitim sistemi içindeki ana süreklilik etkenidir.

Buna koşut olarak, okul kitabı basımının önemli bir bölümünü üstlenen bir de yayın servisi vardır. Devlet tarafından üretilen tek tip kitap politikası 1931'de, yeni tarih programlarını çok hızlı bir şekilde uygulamaya koyma gereksinimi sonucunda, yeni tarih kitaplarının basımıyla başlamıştır.[5] Tarih dersi için uygulanan bu yol 1933'te sistematikleştirilir: Edebiyat dersleri denilen konulardaki kitapların üretimi devlet tekeline girer.[6]

Tekel sorunu, Birinci Maarif Şurası'nda (1939) bir tartışmaya konu olmuş, bu tartışmanın sonucunda, Bakanlığın her düzey eğitimle ilgili kitapların basımı konusunda yetkili kılınması kararlaştırılmıştır.[7] 1949 Ağustos'unda toplanan Dördüncü Milli Eğitim Şurası'nda, Bakan Tahsin Banguoğlu devletin okul kitapları üstündeki mutlak tekeline son veren bir kanunu açıklar;[8] bu değişikliğin nedeni öğrenci sayısındaki hızlı artıştır: 1930'da ilkokul diploması alan öğrencilerin sayısı 18 bin iken 1949'da bu sayı 133 bine çıkmıştır. Bu hızlı artışın etkisi ortaokullarda da hemen görülür: Anadolu'nun küçük kentlerindeki ortaokullar bu dönem-

3 *Cumhurbaşkanları, Başbakanlar ve Milli Eğitim Bakanlarının Milli Eğitimle İlgili Söylev ve Demeçleri*, Ankara, 1946, c. 1, s. 351.

4 *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Teşkilâtı Rehberi*, Ankara, Başbakanlık Devlet Matbaası, 1963, s. 148.

5 Tarih tezleri ilköğretim kitaplarına daha ileriki bir tarihte girmiştir; örn.bkz. Emin Ali (Çavlı), *Türk Çocuklarına Tarih Dersleri*, İstanbul, Türk Kitapçılığı Lim.Şirketi, 1932-1933.

6 Başgöz ve Wilson, *age.*, s. 110.

7 *I. Maarif Şûrası. 17-29 Temmuz 1939*, İstanbul, 1991 (yeni baskı), s. 139-179.

8 B. Güvenç ve diğ. göre (*Türk-İslam Sentezi*, İstanbul, 1991, s.189), T. Banguoğlu 1970'de Aydınlar Ocağı'nın kurucuları arasında yer almaktadır; ancak Ocak tarafından verilen kurucular listesinde adı geçmemektedir (*Dernek Ana Tüzüğü*, 1989, s. 22-25).

de çoğalır;[9] öğrenci sayısındaki böyle bir yükselmenin getireceği ek gereksinimi devlet yayınlarının karşılayabilmesi güçtür.

Genel anlamda, 1924'ten günümüze dek, Talim ve Terbiye Kurulu'nun onayını almamış hiçbir ders kitabı devlet okullarında okutulamaz. Bu izin, atlasları, okuma kitaplarını, genel yapıtları da kapsamaktadır ve devlet denetimindeki İmam-Hatip Liseleri için de geçerlidir. Bugün Talim ve Terbiye Kurulu'nun izni, önemli bir ticari anlam da içermektedir; pazar milyonlarca öğrenciye çıkmıştır[10] ve resmi zorunluluklara uymak hem yayıncıların hem de yazarların çıkarınadır; son yıllarda bu resmi baskı öyle artmıştır ki, tüm kitaplarda başlıklar ve alt-başlıklar aynıdır ve bazı önemli derslerin metinleri bir kitaptan diğerine neredeyse hiç değişmemektedir. Okul söylemindeki bu tektipleşme özellikle, çok fazla sayıda yayıncı ve yazar olmasına karşın, tarih dersi kitaplarında belirginleşmektedir.

Buna karşılık devlet de, özellikle ilköğretim alanında, fiyatlarda damping de uygulayan büyük bir yayın gücü olmayı sürdürmektedir. Yandaki tablo öğretimin demokratikleştirilmesi ve çözümleyeceğimiz söylemin etkisi hakkında bir fikir vermektedir: 1992'de seslenilen toplumsal kategoriler 1931'dekilerden tamamen farklıdır. Yandaki tirajların yanında, pazarın geri kalanını paylaşan çok sayıda küçük yayınevlerinin tirajları önemsiz kalmaktadır.[11]

Tiraj patlaması ancak 1980'lerin sonunda gerçekleşmiştir. Artık okul kitabı dizileri çoğalmaktadır, ama devletin katı denetimi gerçek bir çeşitlenmeye izin vermemiştir.

B- Programların İçeriği

1931'deki ders kitapları söylemine topluca bakıldığında, tarih tezlerinin etkisinin ilk bakışta sanıldığı kadar güçlü olmadığı görülmektedir. Türklerin tarihöncesine ve öntarihine ilişkin bölümlerin dışındaki değişiklik sanıldığı kadar derin değildir ve eski programların ağırlığı belirgin biçimde hissedilmektedir: TTTC dizisinin ilk cildinde eski Türklerin tarihine 78 sayfa ayrılmasına karşın, İslam tarihine 105 ve klasik Antik çağa 290 sayfa ayrılmıştır. Hatırı sayılır bir pasif direniş sonucunda, bu ilk Kemalist ders kitabı Antik tarih ve İslam tarihi konusunda, beklenenin aksi-

9 *4. Milli Eğitim Şurası. 22-31 Ağustos 1949*, İstanbul, 1991 (yeni baskı), s.11-15. Ayr. 1938'e kadar öğrenci sayıları üzerine bkz. H. A. Yücel, *Türkiye'de Orta Öğretim*, İstanbul, 1938, kitabın sonunda. 1923-1990 dönemine ilişkin sayılar N. Sakaoğlu'nun a.g. yapıtında bulunabilir.

10 1990'da, ilköğretimde 7 milyondan fazla, ortaokullarda 2,2 milyon ve liselerde de 750 bin öğrenci vardı.

11 Örneğin Kemal Kara'nın ortaokullar için hazırladığı kitaptan (Serhat yay.) 1993'te sadece 5 bin adet basılmıştır.

DEVLET TARAFINDAN BASILAN BAZI DERS KİTAPLARININ TİRAJLARI

Yıl	Ders	Yazar(lar)	Sınıf	Kaç baskı	Tiraj
1931	Tarih	TTTC	Lise I		30.000
1931	Tarih	TTTC	Lise II	1	25.000
1933	Tarih	TTTC	Lise III	2	10.000
1934	Tarih	TTTC	Lise IV	2	32.000
1934	Tarih	TTTC	Orta I	2	20 000
1939	Tarih	TTTC	Orta III	2	20.000
1945	Tarih	Unat-Su	İlkokul IV	5	90.000
1946	Tarih	Unat-Su	İlkokul V	4	85.000
1976	Tarih	Kafesoğlu-D.	Lise I	1	400.000
1976	Tarih	id.	Lise II	1	300.000
1978	Din	anonyme	İlkokul	29	1.400.000
1985	Coğrafya	İzbırak	Lise II	1	325.000
1985	Tarih	Akşit	Orta II	1	625.000
1986	Tarih	Şener-Karmış	Orta I	4	320.000
1986	Tarih	Tunç	Orta II	5	250.000
1987	Tarih	Bilgin	İlkokul V	6	650.000
1987	Tarih	Akşit	Orta I	3	450 000
1988	Sosyal Bilgiler	Sanır-Akşit	İlkokul V	15	300.000
1989	Atatürkçülük	Su-Mumcu	Lise IV	9	300.000
1989	Sosyal Bilgiler	Sanır-Akşit	İlkokul IV	16	600 000
1990	Türkçe	anonim	İlkokul I	2	400.000
1992	Sosyal Bilgiler	anonim	İlkokul V	3	700.000
1992	Sosyal Bilgiler	Anonim	İlkokul IV	3	1 000 000

ne, klasik bir yaklaşım sergilemiştir: 1931'deki tarihçiler, bir yandan Batılı eğitim sisteminden diğer yandan Osmanlı döneminden miras kalan tarih-yazımı alışkanlıklarından kopamamışlar, ya da kopmak istememişlerdir.

Atatürk'ün ölümünü izleyen yıllarda durum karışıktır. Ders kitaplarının yeni baskısı Şemseddin Günaltay tarafından elden geçirilmiş, ama bu çalışma ilk ciltle sınırlı kalmıştır ve bu cildin yeni hali de önceki baskılardan çok farklı değildir.[12] 1942'den sonra, klasik Yunan çağı uzmanı Arif Müfit Mansel yönetiminde, üç ciltlik yeni bir Tarih kitabı hazırlandı; daha temkinli ve ölçülü bir tarihsel söylem hedefleniyordu, ama anlaşıldığı kadarıyla bu kitap çok az kullanılmıştır.

1943, 1946 ve 1949 Milli Eğitim Şuraları raporları okunduğunda, ta-

12 Bkz. D. Avcıoğlu, *Türklerin Tarihi*, c.1, 1979, s. 23; ve B. Ersanlı-Behar, *İktidar ve Tarih*, İstanbul, 1992, s. 108-109.

rih tezlerini savunanlarla "hümanist" hareketin etkisindeki değişim yanlıları arasında ciddi gerilimler yaşandığı hissedilmektedir. Ama bakan tarafından savunulan tarih tezleri tüm değişim baskılarına karşı direnmektedir. Örneğin 1943 Şurası'nda, reform komisyonu sadece çok küçük değişiklikler önerir.[13] Çünkü tüm dünyanın tarih konusunda yanılmayı sürdürdüğü görüşünde direnen Maarif Bakanı Hasan Ali Yücel'in konuşması reformu destekleyici yönde değildir:

> (Hedefimiz:) Tarihi görüşümüzle görmek, bütün dünya tarihini bizim anlayışımızla anlamak. Çünkü her türlü objektiflik iddialarına rağmen diğer memleketlerde bitaraf alimler, müverrihler dahi tarih olaylarını tam objektif olarak görememişlerdir.[14]

On yıl boyunca bu gerilim, belki tek parti sisteminin terk edilmesi (1945) ve iktidardaki Kemalist parti CHP'nin seçim bozgunu olasılığıyla da güçlenerek sürer. 1949'daki Dördüncü Şura'da Kemalist tarih yaklaşımının korunması konusunda çok canlı tavır alışlar görülür.[15] "Tarih reformu"ndan 20 yıl sonra böyle bir tartışma yapılması, uzun süre gündemde kalıp bir öğrenci kuşağının belleklerine kazınan tarih tezlerinin kazandığı gücü ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, 1947'den itibaren bambaşka bir bakışla, "genel tarih"e, Batı tarihine büyük bir yer verecek, "hümanist" esinli ders kitapları hazırlanır. 1950 ile 1960 arasında, Batı yanlısı (anti-laik olsa da) Demokrat Parti iktidardadır. O zaman Batı'ya yaklaşmak için onun tarihini öğrenmek gerektiği düşünülür. Bu yeni perspektif, Türk tarihinin Asyatik, etnik kavranışını reddeden ve bu tarihi her şeyden önce bir Anadolu, Akdeniz tarihi olarak ele alan herkesin özlemlerine yanıt vermektedir. Yazar ve Maarif müfettişi olup 1943 ve 1946 şuralarına katılan Sabahattin Eyüboğlu bu duruma bir örnektir. Onun tarihsel söylem üzerindeki etkilerine ileride değinmeye çalışacağız.[16]

Böylece tarih eğitiminde yeni bir dönem başlar; o dönemde Niyazi Akşit ve Emin Oktay tarafından hazırlanan tarih dersi kitaplarının bir cildi klasik Antik çağa ayrılmıştır; ilginç bir tepki söz konusudur, çünkü dizinin toplam 762 sayfası içinde Türklerin tarihine yönelik olanlar 300'ü bile bulmaz.[17]

---

13 *2. Maarif Şurası*, 1943, s. 199-264, özellikle s. 201-205.

14 *age.*, s. 238.

15 *4. Milli Eğitim Şurası*, 1949, s. 91-92.

16 Bkz. Bölüm 8.

17 1961 Kasım'ındaki VI. Tarih Kongresi'nde bu duruma işaret edilir ve tartışılır; bkz. Bedii N. Şehsuvaroğlu'nun konuşması, "Tarih öğretimi", *VI. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, TTK Basımevi, 1967, s. 615.

"Hümanizm"e tepkinin 1976'da, İbrahim Kafesoğlu'nun ders kitaplarında somutlaştığını görürüz; kitabın her iki cildi de son derece "Türkçü"dür; ama bu Türkçülük kısmen terk edilmiş tarih tezleri değil, önceki bölümlerde incelediğimiz "milli kültür" doğrultusundadır; bu kitaplar, Türk-İslam sentezinin eğitim alanına girişinin onaylandığının işaretleridir. Talim ve Terbiye Kurulu başkanı Rıza Kardaş, tarihsel anlatının milli yönelişini selamladığı bir önsözle bu yapıtı onurlandırır:

> İşte bu ders kitabı ve bu serideki diğer ders kitapları, ilmi muhtevası nispetinde bugünkü Türkiye'den daha küçük bir Türkiye'ye rıza göstermeyen bir anlayış ve anlatış bütünlüğü içinde, Milli Eğitim Temel Kanununun genel amaçları paralelinde eğitimimizi "milli" hüviyetine kavuşturmak ve muhtevasını da kendi maksadıyla tertiplemiş bulunmaktadır.
>
> "Bu kitap, hususiyle (lise seviyesinde) ilk defa birinci elden kaynaklar ve konu üzerindeki ilgili bibliyografya incelenerek kaleme alınan bir tarih kitabı olarak, bu dersi okuyacak öğrencilerimize, her Türk çocuğunun öğrenme hakkına sahip olduğu milli tarih şuurunu vermeyi; Türk milletinin çağlar boyu görevini ve üstün yönlerini, çarpıcı özelliklerini belirtmeyi; en az siyasi tarih kadar, medeniyet ve kültür tarihine de ağırlık vermeyi; Türk toplumunu olmuş bulunduğu gibi yansıtmayı; Türk'ün bugününe ve yarınına da ışık tutmayı; hedef tutmakta ve ***milli tarihimize dönük*** bir tarih öğretimine yöneltilmiş bulunmaktadır.[18]

Bu ders kitapları sadece 1978'e kadar kullanılacak, yazarlar üçüncü eğitim yılı cildini hazırlama olanağı bulamayacaklardır. 500 sayfanın 300'den fazlası Türklere ayrılmıştır (Müslümanlık öncesi dönem ve Ortaçağ'ın Müslüman Türk devletleri); yine de klasik Antikçağa, İslam tarihine ve Avrupa Ortaçağı'na da önemli bir yer verilmiştir.

1980 darbesinden sonra, 1983'te yeni bir program gündeme gelir ve tarih derslerinin doğrultusunu açıkça Türkçü ve Müslüman bir yöne kaydırır; 1983 programı, temelden sorgulanması yapılmadan, 1993'te değiştirilmiştir.[19]

Kısacası, 1938 ile 1983 arasında yaşanan değişiklikler, Türklerin, siyasal ve kültürel aidiyetlerine göre, farklı önemler biçtikleri üç ayrı geçmişin göreli ağırlıkları konusundaki uzun bir duraksama sürecinden kaynaklanmaktadır: Asyalı Türk etnik geçmişi; Doğu Akdeniz ve Yakındoğu geçmişi; son olarak da İslami geçmiş. Bu 60 yıl boyunca tarih dersi programlarında meydana gelmiş dalgalanmalar, derslerin "üç geçmiş" arasındaki dağılımını ortaya koyan aşağıdaki tabloda görülebilir:

---

18 Altını biz çizdik. Önsöz, Kafesoğlu-Deliorman, *Lise I*, 1976, s.11.

19 Talim ve Terbiye Dairesi Başkanlığı'nın 109 sayılı kararı, *Milli Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi*, no: 2146, 8 Temmuz 1983; Talim ve Terbiye Kurulu'nun 246 sayılı kararı, *Milli Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi*, no: 2381, 26 Nisan 1993.

	Klasik Antikçağ[20]		Eski Türkler		Arap İslam'ı		Toplam
	sayfa	%	sayfa	%	sayfa	%	sayfa
TTTC 1931	290	61.3	78	16.4	105	22.1	473
Akşit-Oktay tarihsiz	235	72.0	22	6.7	69	21.1	326
Kafesoğlu-D. 1976	57	24.1	152	64.4	27	11.4	236
Sümer-Turhal 1986	69	34.3	83	41.2	49	24.3	201
Köymen-diğ. 1989	58	28.2	89	43.4	58	28.2	205
Uğurlu-B. 1990	98	44.5	65	29.5	57	25.9	220
Merçil 1990	65	29.9	93	42.8	59	27.1	217
Yıldız-diğ. 1991	85	38.8	77	35.1	57	26.0	219
Mumcu 1991	58	39.4	46	31.2	43	29.2	147
Şahin 1992	50	38.7	50	38.7	29	22.4	129
Deliorman 1992	42	30.0	59	42.1	39	27.8	140
Sümer-diğ. 1992	48	32.0	66	44.0	36	24.0	150
Kopraman-di. 1994	15	18.0	28	33.7	40	48.1	83

Bu sayılar ders kitaplarının evrimini ve yayınların çeşitli dönemlerde aldığı tavırları iyi bir şekilde yansıtmaktadır. En büyük sürpriz, tarih tezlerine yapılan vurguya karşın diğer gelişimlere kapalı bir model oluşturmayan, 1931'in tarih kitabından gelmiştir. Tablonun ikinci satırında "hümanist" tercih çok açık biçimde kendini göstermektedir: Klasik Antikçağ eski Türklerden on, İslam tarihinden de üç kat fazla sayfa tutmaktadır. Bu son geçmişin (İslam) dikkate değer güç kaybı da ayrı bir çelişkidir; çünkü 1950-1960 arası, Türkiye'de laikliğin açıkça gerilediği bir dönemdir;[21] "hümanist" tipte ders kitapları kamuoyunun geniş kesimlerinde, dincilerin, sağcı milliyetçilerin, Türkçü Kemalistlerin arasında hoşnutsuzluktan başka bir sonuç yaratamazdı. Kafesoğlu'nun kitabında ifadesini bulan tepki, klasik İslam tarihini daha da marjinalleştirmekte ve Müslüman Türk devletlerine verilen yer ise (150 sayfa) yazarların ve kitaplarının Türk-İslam sentezine bağlılıklarının altını çizmektedir.

Bunu, Faruk Sümer, Mehmet A. Köymen ya da Erdoğan Merçil yöne-

20 "Klasik Antikçağ": Eski Çin, Hint, Mezopotamya, Anadolu, Pers, Ege ve Roma uygarlıklarına ilişkin bölümler; "Eski Türkler": Türklerin Müslümanlık öncesi tarihine ilişkin bölümler; "Arap İslam'ı": Klasik İslam tarihi (Kuran'ın inişi, Muhammed'in yaşamı, dört halife, fetihler).

21 Akşit-Oktay'ın kitabında, İsa'yı çarmıha gerilmiş olarak gösteren bir tablonun, yarım sayfa büyüklüğündeki fotoğrafı da yer almaktadır (Akşit-Oktay, *Lise I*, tar.yok, s. 224); bildiğimiz kadarıyla, diğer ders kitaplarında böyle bir ikona resmi yoktur.

timindeki dizilerin Türkçülüğe geri dönüşüyle kendini gösteren, daha hafif dalgalanmalar izler. Kısa bir göreli denge döneminden sonra, daha yakın tarihli bazı yapıtlarda Türkçülük yeniden öne çıkar. Bunlar, 1976 ve 1986'daki kitapların çok az değiştirilmiş yeni baskılarıdır. 1994'te ise, terazi bir kez daha İslam tarihinden yana eğilir ve İslami geçmişe eski Türklerin tarihinden daha çok yer ayrılır.

Ancak farklı geçmişlere ayrılan yerin bu şekilde hesaplanması bizi hayali sonuçlara götürmemelidir: 1976 ile 1994 arasında klasik İslam tarihinin diğer iki geçmişe oranla gerilemiş olmasının nedeni laik bir anlayışın yayılmasından kaynaklanmamaktadır ve söylemi incelerken, ders kitabı yazarlarının, tam tersine, dinle aralarına giderek daha az mesafe koyduklarını göreceğiz. Görüntülerin aldatıcılığına karşın, söylemde asıl gerileyen laikliktir.

Bu gözlemler niceliksel bir incelemenin sınırlarını belirlemektedir: Bazı özlü formüllerin, kısaca aktarılan görüşlerin, art arda gelen olayları anlatan sayfalar dolusu yazıdan daha etkili ve anlamlı olabileceğini sayısız örnekle göreceğiz. Örneğin eski Türklere ilişkin dersleri ele alacak olursak, bu konuya 22 sayfa ayıran Akşit ve Oktay'ın kitabı, bir anlamda, 152 sayfa ayıran Kafesoğlu ve Deliorman'ın kitabı kadar "Türkçü"dür. Gerçekten de söz konusu kitapların ilkinde, Türklerin dağılımını ve dünya uygarlığındaki işlevini simgeleyen oklarıyla Neolitik çağın göç haritasına yer verilirken, ikinci kitap Türk tarihinin bu çok Kemalist yorumuyla kopuşmuştur. Söylemin etkililiği düzeyinde, açık, çarpıcı ve akılda kalması kolay bir haritayla birlikte sunulan Akşit ve Oktay'ın kısa bölümünün, Kafesoğlu ve Deliorman'ın haritaları iyi okunmayan, söylemi karışık demesek de, en azından karmaşık 152 sayfasına göre daha kolay özümsendiğine ve daha çarpıcı olduğuna bahse girilebilir.

Akşit ve Oktay'ın kitaplarına ağırlık kazandıran, olağanüstü uzun bir süre yayımlanmış olmalarıdır. 1950'lerde hazırlanan bu kitaplar 1980'lerin sonuna dek durmadan yeni baskı yapmıştır. Bu kitapların önemli özelliklerinden biri, milliyetçileri ve Türk-İslam sentezcilerini rahatsız etmeleridir. Ama bizce klasik Antikçağa ayrılan geniş yer, bu kitapları diğerlerinden daha az milliyetçi yapmamaktadır. Çözümlememizden çıkarttığımız sonuçlara göre ve Antik Greko-Romen çağa ayrılmış uzun bölümleri bir kenara bırakırsak, söylem temelde diğer yapıtlardaki söylemden farklı değildir. Tarih tezlerinin sonuçları dolaylı olarak kabul edilmektedir.[22]

Harita çizimi düzeyinde de, "hümanist" dönemin ders kitapları belli bir süreklilik içindeki yerlerini almaktadırlar. Kuşkusuz klasik Antikçağa

22 Akşit-Oktay, *Lise I*, tarihsiz., s. 5.

ilişkin haritaların sayısı artmıştır; ancak birçok başka harita 1931 ders kitaplarından alınmış ve "hümanist" dönemden sonra gelenlerce de taklit edilmiştir. Bu kitaplar diğerlerinden farklı olsalar da, bu farklılık okul tarihyazımını değiştirecek boyutlara varmaz. Ancak çok uzun süre kullanılmış olmaları çözümlememizde metodolojik bir soruna yol açmaktadır; bu yapıtlardan her söz edildiğinde, etkilerini gerçekten hissettirmeye zaman bulduklarını anımsamak yararlı olacaktır.

II- YAZARLAR

Bir ders kitabı hazırlatmak için, iki tür yazarı bir araya getirmek okul yayın yaşamında sık görülen bir olaydır ve Türkiye de bu kuralın dışında kalmamaktadır. Bir yandan, her zaman kendi söyleminin basitleştirilmiş bir türünü üretmeye yatkın üniversite çevresi yapıta entelektüel otoritesini taşımakta ve bilimsel güvence işlevi görmektedir. Diğer yandan da eğitim dünyası, o dünyanın içinden gelip hiyerarşi basamaklarını tırmanmış öğretmenler ya da emekli öğretmenler tarafından temsil edilmektedir. Yazarların yukarıda söz ettiğimiz iki gruptan birine ait olup, büyük resmi (AKDTYK), ya da yarı-resmi (TKAE) kültür kurumlarının işleyişine üst düzeyde katılmaları da sıkça rastlanan olaylardandır. Akademik bir söylem üreten bu tür kurumların da ders kitapları üzerinde görünür bir etkisi vardır. Son olarak da, *entelijensiya*'nın resmi ifade alanlarıyla Aydınlar Ocağı ya da *Türkiye* gazetesi gibi, Kemalizm içinde yer almayan ideolojik akımlara bağlı özel kuruluşlar arasında "köprüler" bulunmaktadır. Üniversite, eğitim dünyası, kültür kuruluşları ve siyasi görüşlerin kavşak noktasında yer alan bu tür adamların en güzel örneğini oluşturan İbrahim Kafesoğlu'na burada yeniden dönmeyeceğiz.

A- Eğitim Dünyası

Birinci kategori yazarların ilk örneği Emin Ali (Çavlı)'dır. Onun yapıtlarını, Kemalist görüşlerin zaferinden önce yayımlandıkları için, sadece karşılaştırma yapmak amacıyla kullanacağız. Lise öğretmeni olan Çavlı, eğitim dünyasının önde gelen kişilerindendir. Milli Eğitim Şuraları'nda bazen fazla uzun konuşmalar yapmakta ve bu konuşmalar, kültürel iktidarın belirlediği yönelişin ana hatlarıyla her zaman uyumlu olmamaktadır.[23] Bu konuşmalar okunduğunda, tarih tezleri yaklaşımıyla birlikte Çavlı'nın bir kenara itildiği ve bu durumun sonraki dönemde de sürdüğü anlaşılmaktadır.

---

23 Örneğin, 1949 şura raporundan ırk sözcüğünün çıkarılmasını isteyenlerden biridir; bkz. *IV. Milli Eğitim Şûrası (22-31 Ağustos 1949)*, İstanbul, 1991 (yeni baskı), s. 81.

Niyazi Akşit ve Emin Oktay'ın da aynı kategori yazarlar içinde yer aldıkları düşünülebilir. Niyazi Akşit, önce İstanbul Eğitim Enstitüsü öğretmeni, sonra da Yüksek Öğretmen Okulu müdürü olarak birçok Milli Eğitim Şurası'na katılmıştır (1949, 1953 ve 1962); sadece kitapları değil öğrencileri aracılığıyla da etkisi hissedilmiştir.

Kâmil Su ve Faik Reşit Unat'la birlikte, pedagojik ve bürokratik düzeylerde otorite sahibi yazarlar dönemi başlamaktadır. Her ikisi de idari mekanizmanın önemli kişilikleridir. Önceleri öğretmen olan Kâmil Su, 1940'ların başında müfettişti; Dördüncü Milli Eğitim Şurası'na (1949) Bakanlık yayınları müdürü olarak katıldı, beşinci şura sırasında (1953) ise Talim ve Terbiye Kurulu üyesiydi ve bu sıfatla okul yayınlarına doğrudan etki edebiliyordu; daha sonra bakanlık başmüfettişi oldu. İlkokullar için ders kitapları dışında, 1968'de resimli bir tarih atlası hazırladı; bu kitabın ilk sayfalarındaki haritalar Türklerin tüm dünyayı uygarlaştırdıkları tarihöncesi göçler görüşünü işlemektedir.

Faik Reşit Unat daha da önemli bir kişidir:[24] Uzun süre (1926-1941) bakanlık yayınlarının müdürlüğünü yapmış, 1932'de Türk Dil Kurumu'nun kurucuları arasında yer almıştır; Türk Coğrafya Kurumu üyesi de olan Unat TTK başkan yardımcılığında bulunmuş (1962), birçok makalesini hazırladığı *Türk Ansiklopedisi*'nin yazı kurulunda görev almıştır. 1940'larda Talim ve Terbiye Kurulu üyesi olan Unat, Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü'nde öğretmenlik de yapmıştır. Kâmil Su ile birlikte ilkokullar için ders kitapları, duvar haritaları, pedagojik nitelikleriyle dikkat çeken ve çok yaygın olan bir tarih atlası hazırlamıştır.

Ferruh Sanır ise, 1950'lerde ilköğretim müdürüydü;[25] N.Akşit ve T.Asal ile birlikte ilkokullar için bir "sosyal bilgiler" kitabı yazdı. Bu kitap, 1980'lerde, kendi dalında tekel haline gelmişti.

Tüm bu kişilikler, Türk tarih dersi yazımında bir çağı simgelemektedirler. Pedagojik pratikten geçmiş, kimi zaman eğitim sisteminin çarkları içinde önemli sorumluluklar üstlenmiş yazarlar söz konusudur. Bazıları uzun süre öğretmen yetiştirmişler ve etkileri bu nedenle birçok düzeyde hissedilmiştir. Kariyerleri birbirlerine çok benzeyen bu yazarların, neredeyse bir ekip oluşturdukları da dikkati çekmektedir. Unat, Su ile, Akşit ise Sanır ve Oktay ile birlikte çalışmış ve belirli bir türe saplanıp kalmamışlardır: Akşit tüm öğretim düzeyleri için yazmış, Su ve Unat kitapların yanı sıra atlaslar da hazırlamış, Oktay ise pedagojik anlamda çarpıcı haritalara imza atmıştır.

---

24 Bkz. M. Gökman, "Faik Reşit Unat (1899-1964)", *Belleten*, XXVIII, 111, s. 506-523.

25 4., 5. ve 6. Milli Eğitim Şuraları tutanakları, katılanlar listeleri.

B- Üniversiteliler

1990'larda incelediğimiz tarih dizilerini çoğunlukla üniversite adamları yönetmektedir. Bu üniversiteliler, genellikle, Anadolu ve İran Platosuna yönelik Ortaçağ Türk dünyası uzmanlarıdır. Söz konusu alanlar ve dönem, Türk-İslam sentezcilerinin sentezin gerçekleştiği yer olarak gördükleri uzama denk düşmektedir. Bu durum belki bir rastlantıdır, ama yine de dikkate alınmalı ve Türkiye'deki genel tarih anlayışında etkileri olacağı unutulmamalıdır. Bu yazarlar dizisi 1976'da, 11. ve 12. yüzyıllar Selçuklu uzmanı İbrahim Kafesoğlu ile başlar.

Mehmet Altan Köymen, Kafesoğlu'nun devamcılarından biridir. 1916'da doğmuş, Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde öğrenim görmüştür; Selçuklular Tarihi konulu bir tezin de yazarıdır. Üniversite profesörü ve Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih bölümü başkanı olan Köymen, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Vakfı'nın başkan yardımcılığını da yürütmüş ve 1970'lerde Milli Eğitim'le işbirliği içinde basılan *Bin Temel Eser* komisyonunun başkanlığını yapmıştır.[26] Kültürel iktidarın doruklarına ulaşmış Köymen'in 1990'da yayımlanan liseler için tarih dizisi, resmi tarih görüşü olarak kabul edilebilir.

Faruk Sümer de (1924-1995), Ortaçağ ve 16. yüzyıl Doğu Anadolu uzmanıydı[27] ve tıpkı M.A.Köymen gibi, Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde Ortaçağ Tarihi kürsüsü başkanlığında bulundu. İki ders kitabı dizisi yönetti. 1986'da basılan ilkinin ayrı bir önemi vardı, çünkü yıllardır değiştirilmemiş Niyazi Akşit ve Emin Oktay dizilerinin yerini alıyor ve 1983'ün yeni programlarındaki aşırı Türkçü yönelişi somutlaştırıyordu. Bu ders kitapları 1980 darbesinden sonra egemen olan anlayışa uygundu ve yoğun bir milliyetçilik içeriyordu. İkinci dizi 1992-1993'te, birinci diziyi "kredili sistem"e uyarlamak için yayımlandı; ders metinleri ve haritalar 1986'dakilerle aşağı yukarı aynıdır.

Erdoğan Merçil de yine aynı yıl liseler için çıkan ayrı bir diziyi yönetti. 1938'de doğan Merçil, Gazneliler ve Selçuklular uzmanıdır. *Gazneliler Devleti Tarihi* adlı yapıtı TTK tarafından yayımlanmıştır.[28] İstanbul Edebiyat Fakültesi rektör yardımcısı, Ortaçağ Tarihi kürsüsü başkanı ve İstanbul Üniversitesi mütevelli heyeti üyesidir. Erdoğan Merçil'in şahsında da, Türk-İslam sentezinin tarih görüşünün temelini oluşturan, Or-

---

26 *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Albümü*, Ankara, 1989, s. 99.

27 Bkz. *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara, 1976.

28 E. Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, Ankara, 1989; *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, Ankara, 1991; Bkz. *AKDTYK Albümü*, Ankara, 1989, s. 100.

Ortaçağ Türk Tarihi ile çok ilgili bir başka kültürel iktidar temsilcisini buluyoruz.

Liseler için bir diziyi yöneten (1990-1991) Ahmet Mumcu da aynı kuşaktandır. Ankara'da hukuk eğitimi görmüş, tezini Osmanlı Devleti üzerine yapmıştır; Ankara Hukuk Fakültesi'nde Hukuk Tarihi kürsüsü başkanıdır, aynı fakültede Adalet Yüksek Okulu'nu yönetmektedir ve Anadolu Üniversitesi Fen ve Edebiyat Fakültesi Tarih bölümü başkanlığına getirilmiştir. Aynı zamanda Meclis Başkanlığı kültürel işler danışmanıdır.

Yine aynı kuşaktan olan Hakkı Dursun Yıldız'ın kariyeri de öncekilere benzemektedir; Abbasi Halifeliği, 9. ve 10. yüzyıllarda Türklerin İslam içindeki rolü konularında üniversite çalışmaları yazmış olan Yıldız,[29] Marmara Üniversitesi Fen ve Edebiyat Fakültesi rektörlüğü yapmıştır (İstanbul). Yukarıda söz edilen diğer üniversite adamları gibi, o da 1989-1991'de bir tarih dersi kitap dizisi yönetmiştir.

Bu yazarlardan dördü, AKDTYK içine katılan Türk Tarih Kurumu'nun üyesidirler. M. A. Köymen, Ortaçağ bölümünün başkanı, E.Merçil yönetim kurulu üyesidir. Kültür iktidarı hiyerarşisi içinde en üst düzeyde yer alan ise Ahmet Mumcu'dur:[30] AKDTYK yönetim kurulunun yedi üyesinden doğrudan Cumhurbaşkanı tarafından seçilen üçü arasında yer almaktadır.[31] İler ki bölümlerde çözümleyeceğimiz tarihsel söylemin resmi niteliğini bundan daha iyi yansıtan bir şey olamaz. Yukarıda saydığımız beş dizi yöneticisinin beşi de, Devlet ile Üniversite arasındaki sentezi kişiliklerinde somutlaştırmaktadırlar. Yazarların incelenmesini tamamlamak için, resmi kültür dünyası ile milli kültür söyleminin diğer üretici kurumları arasındaki sentezi canlandıran kişilerden de söz etmek gerekir. Bunun en mükemmel örneğinin İbrahim Kafesoğlu olduğunu görmüştük. Onun aracılığıyla, üniversite, tarihsel araştırma ve milliyetçilik, Aydınlar Ocağı bünyesinde yan yana gelmişlerdi. Kafesoğlu'nun birlikte çalıştığı Altan Deliorman, kısa bir süre önce saymanlığını yaptığı, Ocak'ın kurucu üyeleri arasında da yer almaktadır.[32]

Günümüzde bu sentez tipini yeniden canlandıran Hakkı Dursun Yıldız olmuştur. Yukarıda saydığımız unvanları dışında, TKAE üyesi, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı başkan yardımcısı, Aydınlar Ocağı'nın İlmi-İsti-

29 İleride söz edeceğimiz *İslamiyet ve Türkler* (İstanbul, 1976) adlı kitabın yazandır.

30 *AKDTYK Albümü*, Ankara, 1989, s. 86-106.

31 *age.*, s. 31 ve 35; S. İlhan, "Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Çalışmalarının Hedefleri ve Yüksek Kurul, Başkan, Yürütme ve Asli Üye Seçimlerinin Listeleri", *TK*, XXII, 250, 1984, s. 82.

32 *Aydınlar Ocağı Derneği Ana Tüzüğü*, İstanbul, 1989, s. 25 ve 31.

şare Kurulu üyesiydi ve 1987 Nisan'ında Ocak tarafından düzenlenen 4.Milliyetçiler Kurultayı'na da katılmıştır.[33]

Tarih ve milliyetçilik söylemleri arasında köprü oluşturan özel örneklerden biri olarak, E.Merçil'in yönettiği dizinin üçüncü cildini Yusuf Halaçoğlu ile birlikte yazan İsmet Miroğlu'ndan da söz edilmelidir; Devlet Arşivleri eski genel müdürü olan Miroğlu, *Türkiye* gazetesinin köşe yazarlarındandır; ayrıca *Türkiye* ile aynı basın grubu içinde yer alan *Tarih ve Medeniyet* dergisinin de yöneticilerindendir.

Bu bilgiler, ders kitaplarındaki söylemin genellikle eğitim sistemi içinde resmi bir görevi olan yazarlar tarafından üretildiğini söylememize ve okul söylemini bir kurumun isteklerine uygun bir söylem olarak nitelememize olanak vermektedir. Ancak, yukarıda söz edilen tüm program dalgalanmalarına karşın, okul söyleminde egemenliğini sürdüren dikkat çekici bütünlüğü göstermemizi asıl sağlayacak olan, yazarların biyografilerinin değil, ders kitaplarının içeriklerinin derinlemesine incelenmesidir.

33 Bu kurultayda yaptığı "Kültür Yozlaşmasına Karşı Alınacak Tedbirler" başlıklı bir konuşmada milli kültür kavramını savunmuştur; bkz. *Yeni Bir Yüzyıla Girerken...*, c. 1, s. 129-132. Bu kurultaya Altan Deliorman da katılmıştır; bkz. *Yeni Bir Yüzyıla Girerken...*, c. 1, s. 63-68.

II

TÜRK KİMLİK SÖYLEMİNİN ZAMAN YAZIMI (KRONOGRAFİ)

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İDEOLOJİK YUVALAR YA DA KEMALİZM'İN AÇIK İFADESİ

I- TARİH ÖĞRETİMİ ÖNÜNE KONAN HEDEFLER

Eğitimin devletin elinde bulunduğu tüm ülkelerde olduğu gibi, öğretmenler Bakanlık talimatnamelerine uymak zorundadırlar. Bu konuda, Mustafa Kemal sonrası döneme ait metinlerden bazı alıntılar yapmak, bunların ders kitabı yazarları tarafından ne ölçüde uygulandığını değerlendirmeyi sağlayacağı için yararlı olacaktır.[1]

1948 İlkokullar programı, giriş bölümünde, her dersin "ilkokuldaki eğitim ve öğretim ilkeleri"ni saptar; tarih dersine ilişkin şunlar söylenir:

> Mesela Tarih dersinde öğretmenin vazifesi birtakım bilgileri sadece öğretmekten ibaret değil, tarihin en eski zamanlarından beri Türk ulusunun üstün yaşadığını, başka milletlere kültürünü yayarak onlara hayatın her yönünde güzel örnekler verdiğini, onlara daha mesut ve daha rahat yaşama yollarını öğrettiğini, Türk ulusunun dünyanın dört tarafında kurduğu yüksek uygarlık hayatını vücuda getirmek için ne kadar fedakârlıklara göğüs gerdiğini canlı misalleriyle göstermektir. Öğrenci, bu derste insanlığın geçirdiği ilerleme devrelerini anlamakla kalmıyarak bu ilerleme yolunda Türklerin oynadığı büyük rolü kavrayacak, böylece hem kendi ulusuna karşı bağlılığını arttıracak, hem de Türk ulusunun insanlık topluluğuna karşı bugün de, yarın da ne gibi ödevleri bulunduğunu daha iyi takdir etmeye alışacaktır. Bilhassa öğretmen, Tarih dersine Atatürk'ün gerek İmparatorluk devrinde, gerek İstiklal Savaşı sırasında, gerek Türkiye'de Cumhuriyet kurulduğu günden beri yaptığı büyük

1 *İlkokul Programı*, İstanbul, MEB, 1948; *Orta Öğretim Kurumları Tarih Programı*, MEB, *Tebliğler Dergisi*, 2146, Ankara, 1987; *Ortaokul Programı* (*İlköğretim II. Kademe*), MEB, 1995.

işleri anlatarak bunları İmparatorluğun son devrindeki işlerle öğrenciye canlı olarak mukayese ettirecek, bu suretle öğrenci, Büyük Önderin idaresi ve kılavuzluğu altında Türk ulusunun ne kadar önemli ve geniş adımlar attığını, başka milletler arasında kudretinin, itibarının ne kadar yükseldiğini öğrenerek, diğer taraftan milletin hem kendi refah ve saadeti, hem de insanlık için daha yapacağı önemli işler bulunduğunu daha iyi kavrıyacak, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığının kendisine verdiği ödevlerin manasını, büyüklüğünü ve genişliğini daha iyi takdir edecektir."[2]

Sonra, tarih öğretiminin hedefleri şu şekilde saptanır:

"1- Türk çocuklarını, Türk Devriminin manası ve tarihi önemi üzerinde düşündürmek ve onların Devrim değerlerine bağlanmalarını sağlamak;

"2- Bugünkü kültürün uzun bir geçmişin eseri olduğunu onlara kavratmak ve bu kültürde Türk milletinin hizmetlerini ve payını belirtmek;

"3- Çocuklara, şerefli bir geçmişi olan büyük bir milletin evlâtları olduklarını duyurarak, Türk ulusunun geleceğine olan güvenlerini arttırmak ve onları Türk milletinin ülkülerini gerçekleştirmek için her fedakârlığı göze alabilecek bir karakterde yetiştirmek;

"4- Tarihte milletlerine ve insanlığa hizmet etmiş büyük adamların hayatlarına ve hizmetlerine karşı öğrencilerde ilgi ve hayranlık uyandırmak;

"5- İnsanların çevreleriyle yaşayışları arasındaki sıkı ilişkiyi belirtmek ve insanların çevreleri üzerine nasıl tesir ettiklerini çocuklara kavratmak;

"6- Çocukların bugünü daha iyi kavramaları için onlara geçmişi inceleterek gelecek için önlerine ufuk açmak ve milletler ailesi içinde Türk ulusuna düşen insani ödevler bulunduğunu belirtip bunu onlara duyurmaktır."[3]

Yukarıdaki iki metnin işlevleri tamamen aynı değildir. Birincisi öğretmenin nasıl bir düşünceyle çalışması gerektiğini, ikincisi ise öğrenci yetiştirilirken ulaşılacak hedefleri tanımlamaktadır. Ama her ikisinde de ideoloji çok açıktır ve açık ölçütlere bağlanmıştır. Kültürün eskiliği, ulusun büyüklüğü, geleceğe güven, büyük adamların fedakârlıklarından örnekler ve ulusa karşı görevlerini yerine getirme gereği (askerlik hizmeti) üzerinde ne kadar ısrarla durulduğu dikkat çekmektedir. İlk metinde, öğretmen Türk tarih tezinin ana fikirlerini öğretmeye davet etmektedir: Türk yaşam biçiminin üstünlüğü, bu yaşam biçiminin yaygınlığı ve Türklerin "dünyanın her yanına" yaptıkları yararlı etki. Bu fikirlerin ders kitapları söylemi içinde dile getirilişleri daha örtülü hale gelmiştir, ama 1945 ders kitaplarında tarihöncesi göçlerini gösteren harita hâlâ yerini korumaktadır.[4]

---

2 *İlkokul Programı*, 1948, s. 3-4.

3 ayn., s. 124.

4 Unat-Su, *İlkokul IV*, 1945, s. 13.

Şimdi de 40 yıl sonraki tarih öğretimi hedeflerini görelim:

"Amaç: Öğrencilere;

"1- Tarih boyunca kurulmuş büyük medeniyetler, insanlığa hizmet etmiş milletler ve devlet adamları hakkında genel bir tarih kültürü kazandırırken, Türk tarihine, kültür ve medeniyetine geniş ölçüde yer vererek, Türk milletinin dünya tarihindeki önemini, milletler ailesi içindeki şerefli geçmişini ve yerini, insanlığa yaptığı hizmetleri, dünya kültür ve medeniyetinin gelişmesindeki büyük payını öğretip kavratmak, onların milli duygularını daha bilinçli ve köklü kılmak;

"2- Türk milletinin zekâ ve kabiliyetini, çalışkanlığını, ilim ve sanat severliğini, estetik zevkini, insanlık duygusunun yüceliğini benimsetmek ve bu üstün özelliklerin davranış haline gelmesini sağlamak;

"3- Tarihte büyük medeniyetler kurmuş, köklü bir geçmişe sahip büyük bir milletin evlâdı olduklarının sorumluluğunu duyurmak; gelecek için ümitle güven vererek Türk milletine, dünya milletleri içinde lâyık olduğu yeri sağlama ve Atatürk'ün direktifleri uyarınca 'Milli kültürümüzü muasır medeniyet seviyesinin üstüne çıkarma' yolunda durmadan çalışmaları, sürekli bir çaba göstermeleri ve bu uğurda her fedakârlığı göze alabilmeleri gerektiği bilincini vermek;

"4- Bugünü daha iyi değerlendirebilmeleri için geçmiş çağlardaki sosyal, ekonomik ve siyasi olayların sebepleri ve sonuçları üzerinde, günümüzle kıyaslama yaparak düşünme, araştırma ve muhakeme etme yeteneğini geliştirmek;

"5- Atatürk'ün "yurtta sulh, cihanda sulh" ilkesinin ve devletimizin bağımsızlığının ancak yurt ve millet bütünlüğümüzün bozulmasına fırsat vermemek ve güçlü olmakla devam ettirilebileceği gerçeğini kavratmak;

"6- Tarihi olaylara yön veren kişilerin, yerinde ve zamanında gösterdikleri uzak görüşlülük, yüksek kavrayış, cesaret, fedakârlık ve kahramanlıkları veya uzağı göremeyişleri ve bilinçsiz davranışları sebebiyle olayların ve tarihin akışını nasıl etkilediklerini göstermek;

"7- Toplumu yönlendiren Atatürk ve diğer Türk büyüklerinin sadece milli değil, evrensel yönlerini de kavratmak ve takdir ettirmek; milletimize düşen insanlık görevleri bulunduğunu belirtmek ve onlarda insanlığın sevgi, saygı ve hizmet verme duygusunu uyandırmak;

"8- Milli bağımsızlığımızın ve demokrasinin değerini kavratmak; yurt ve millet bütünlüğümüzü koruma, milli çıkarlarımızı ve demokrasiyi üstün tutma bilincini ve davranışını kazandırmak;

"9- Geçmişle içinde bulunduğumuz zaman arasında bağlantı kurdurup gün geçtikçe daha da çoğalarak karmaşık hale gelen yurt ve dünya sorunlarını iyi değerlendiren, sorunlar yaratmak yerine sağ duyu ile hareket ederek onlara çözüm getirebilen; milli manevi ve maddi değerlerimize yürekten bağlı bir kişilik kazandırmaktır."[5]

---

5 *Orta Öğretim Kurumları Tarih Programı*, 1987, *Eğitim*, 3, 1993, s. 36-37. Bu talimatnameler 1995 programlarında da aşağı yukarı hiç değiştirilmeden korunmuştur; bkz. *Ortaokul Programı*, 1995, s. 161-162.

1948 ile 1987 arasındaki benzerlikler çarpıcıdır ve Kemalizm'in doğuşundan itibaren egemen olan ideolojik sürekliliği yansıtmaktadır. Ulusun, onun tarihinin büyüklüğü ve bundan duyulması gereken gurur hakkındaki söylem aynıdır. Kemalizm, alıntılar ve Atatürk'ün öğretisinin evrenselliğine gösterilen saygı biçiminde yerini korumaktadır. Ama farklılıklar da göze çarpmaktadır; tarih tezlerine yapılan göndermeler kaybolmuştur: Türk ulusu büyük uygarlıklar kurmuştur, ama coğrafi yaygınlığından ya da diğer kültürler üzerindeki belirleyici etkisinden artık söz edilmemektedir. Ülkenin bütünlüğüne iki kez, yurt ve millet açılarından değinildiği dikkat çekmektedir; Kürt sorununun kastedildiği açıktır ve iki söylem arasındaki bu farklılık dağınık biçimde ders kitaplarının metinlerine yansıyacaktır.

Hizmet sözcüğü hem 1948'de hem de 1987'de özel bir öneme sahiptir. Türk söyleminde büyük bir değeri bulunan bu sözcük, Türklerin daha geniş bir topluluğa, örneğin bu metinde tüm insanlığa, yaptıkları hizmetleri anlatmak için kullanılmaktadır. 1948'deki genel çerçeve soğuk savaştır ve bu "hizmetler"in hatırlatılmasının Türklerin antikomünist mücadelede aldıkları ödünsüz tavrı ve daha ileri bir tarihte de Kore Savaşı'na katılmalarını çağrıştırdığı düşünülebilir.

Türklerin kendi uluslarına karşı yapmaları gereken hizmetler başka bir sözcükle, *ödev* ile karşılanmaktadır. Türk ulusu, Türk ile dünyanın geri kalanı arasında bir aracı olarak sunulmakta ve Türk bireyinin ulusuna karşı *ödevlerini* yerine getirmesi gerektiği, ulusun da insanlığın geri kalanına *hizmet* edeceği belirtilmektedir. Ama ders kitaplarında daha çok, bu talimatnamelerde yer almayan, İslam'a yapılmış hizmetlerden söz edilmektedir. Devlet söylemi ile, resmi olsa da doğrudan devletten kaynaklanmayan okul kitapları söylemi arasındaki başlıca farklılık buradadır; okul kitapları denetim altında olsalar da, Kemalist olmayan temalara giderek daha çok yer ayıran görüşler yaymaktadırlar. Her iki söylemde de hizmet sözcüğünün yoğun biçimde kullanılışı çarpıcıdır. Her iki söylem de, Türk ulusunu dünya çapında rol sahibi bir ulus olarak algılamaktadır.

* * *

Kemalist ideolojiye, aynı yapıtta her zaman bir arada yer almayan, üç biçim altında rastlanmaktadır. En görünür biçim, bundan sonra "Kemalist düzenek" olarak adlandıracağımız, kitapları açarken ve kaparken karşımıza çıkan, Cumhuriyet'in metin-dışı simgeler bütünüdür. İkinci biçim, Lise I kitaplarının giriş bölümlerinde görülmektedir; bunlar öğretmenin söylemini yönlendiren ve resmi talimatların tekrarı olan yoğun metinlerdir. Üçüncü biçim olarak da, Atatürk'e yapılan göndermeler ya da Atatürk'ten alıntılar sokulması yöntemi kullanılmaktadır (bundan sonraki bö-

lümlerde, bu yöntemi "Kemalist girdiler" olarak adlandıracağız); bu yönteme bazı derslerin metinlerinde ya da bazı bölümlerin sonuç paragraflarında rastlıyoruz. Bazı tarihsel anların altını çizen bu Kemalist damga, resmi tarihyazımının kurucu olaylarının listesini çıkarmakta kullanılabilir.

II- DERS KİTAPLARININ DIŞ DÜZENEĞİ: KAPAKLAR VE KAPAK SÜSLEMELERİ

1980'lerin ortalarından beri, birçok kitabın başında ve sonunda, yerleşmiş, kodlanmış, metin-dışı, kitabın içeriğinden bağımsız, bir kitaptan diğerine pek değişmeyen, söylemin içine oturduğu çerçeveyi oluşturan ve bütünün ideolojik ölçütlere uygunluğunu doğrulayan bir "Kemalist düzenek" yer almaktadır. Düzenek, tamamlanmış haliyle, yedi öğe içermektedir:

1) kitabın başında: İstiklal Marşı metni; Türk bayrağı; bir Atatürk resmi; *Gençliğe hitabe* metni (tarihsiz);

2) kitabın sonunda: Öğretmen Marşı; bölge bölge günümüz Türkiye haritası; 1993'ten beri bir "Türk dünyası" haritası.

Bunların toplamı, birbirleri üstünde de etki yapan bir simgeler kompleksi oluşturmaktadır. Ulusal marş ulusa gönderme yapmakta, ama aynı zamanda, tıpkı *Marseillaise* gibi, köken-olay olan Kemalist devrimi ve bu köken-olaya eşlik eden, ulusun ve düşmana karşı kazanılmış zaferin maddi simgesi olan bayrağı çağrıştırmaktadır. Bu simgelerin, ulusun ve ordunun temellerinin atıldığı ve iç içe geçtikleri bir dış savaşla birlikte yürüyen devrimden kaynaklanan Fransız simgeselliğiyle yakın bir benzerliği vardır.

Atatürk resmi, köken-olayla rejimin kuruluşu arasındaki bağı sağlamaktadır; Atatürk hem zafer kazanmış askeri lider, hem kurucu ata, hem de "yüce önder"dir. 20. yüzyıl Türkiye'sini şahsında canlandırmaktadır. Dönemin birçok metni gibi "Gençliğe hitabe"nin de okul öğrencileri tarafından anlaşılmasına olanak yoktur, çünkü metindeki sözcüklerin çoğu bugün artık kullanılmamaktadır; ancak, belki de bu nedenle, modern Türkçeye çevrilse yitirebileceği bir etkiye ve yoğunluğa sahiptir. Yüzyıl başı Türkçesinin bugün kullanılmıyor olması, ona bu örnekte bir kutsal kitap dili işlevi kazandırmaktadır.

"Öğretmen Marşı", öğretmenlerin görevi mesajı aktarmak olduğuna göre, önder ile gençlik arasındaki bağı sıkılaştırmaktadır. Biçimi ve başlığı metne, eğitim kadrosunu askerleştirme isteğini gizlemeyen, militarist bir nitelik vermektedir. Ulusal toprakların haritası ise (birkaç yıldır "Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti"ni de içermektedir), tüm bu öğelerin coğrafi zeminini sağlamakta ve bu coğrafya, dökülmüş kanlar nedeniyle, tarihsel söylem içinde kutsal bir nitelik kazanmaktadır.

Mayıs 1993'te bu düzeneğe çok önemli bir unsur daha katılmıştır. Turgut Özal'ın Türkdil Asya'ya yaptığı geziden kısa bir süre sonra çıkan bir kararnameyle, yukarıda belirtilen unsurların yanı sıra, yayıncıların bir "Türk dünyası" haritası da basmaları gerektiği belirtilmiştir.[6] Yeni düzenleme, 1994'te satılan ders kitaplarında uygulamaya konmuştur. Bu çok önemli olay, resmi söylemin kimlik oluşturma amacıyla kullandığı öğeler bütünü içine Türkdil dünyanın da katılması olarak yorumlanabilir.

Bu simgeler toplamı her zaman yoktu; Mustafa Kemal'in, Cumhurbaşkanı olarak, metin-dışı bir resminin konması için 1934'te TTTC tarih dizisinin dördüncü cildinin yayımlanmasını beklemek gerekecektir. 1938'de, büyük olasılıkla Atatürk'ün ölümünden önce, kapağında alışılmadık, Mussolini resimleri biçeminde bir portrenin yer aldığı bir ilkokul tarih kitabı çıkar. Bu resim bir daha kullanılmayacaktır. 1939'da Atatürk'ün resmi portresinin yerini Milli Şef İsmet İnönü'nün portresi alır. Ama 1945'ten itibaren Atatürk'ün metin-dışı resimleri kitaplardan kaybolur.

Yukarıda tanımlanan simgelerin ortaya çıkışının kaynağında 12 Eylül 1980 darbesi ve onun güçlü neo-Kemalist tepkisi yatmaktadır. Olay önce devlet tarafından ortaokullar için 1985'te basılan ders kitaplarında kendini gösterir: Kapaklarda ata binmiş Atatürk heykelinin resmi bulunmaktadır. Bir kişiyi kendi görüntüsüyle (fotoğraf ya da resim) değil de kendi heykelinin fotoğrafiyla sunmak, onu insan olmaktan çıkarıp efsaneye dönüştürmek anlamına gelir. Artık o insan değil, onun şahsında bir tarih sunulmaktadır.[7]

Sonra, Turgut Özal'ın iktidara gelişi rejimdeki yumuşamanın göstergesi olurken, simgeler grubu Milli Eğitim Basımevi tarafından yayımlanan ders kitaplarında eksiksiz olarak yerini alır. Bununla birlikte, özel yayınevleri tarafından basılan ve içerikleri genellikle aşırı Kemalist olan yapıtlarda, bu simgelere henüz rastlanmamaktadır.[8] 1989-1990'dan itibaren bu simgeleri "içeren" ve "içermeyen" diziler bir arada varolmaya başlar, ama bu, devlet yayınevleri ile özel yayınevleri arasındaki bir ayrılık değildir.

Kemalist düzeneğin ders kitaplarına dayatılması, Kemalizmin açık ifadesinin toplumda gerilediği ve iktidarın dini eğitimi desteklediği bir ana denk düştüğünden, ders kitaplarındaki bu ideolojik dış çerçevenin ortaya çıkışını yorumlamak kolay değildir. Bir yandan, Türk toplumunun bazı kesimlerinde yol tıkayıcı bir etken olarak görülen Kemalizmden bir bık-

---

6 *Talim ve Terbiye Kurulu'nun kararı, Tebliğler Dergisi*, no: 2381, 26 Nisan 1993.

7 Akşit, *Ortaokul I*, 1985. R.İzbırak'ın kitabında da Atatürk üç kez bir heykel fotoğrafıyla sunulmaktadır, *Coğrafya II*, 1985 (s. 18, 71 ve 125).

8 Atlas Kitabevi, Ders Kitapları Anonim Şirketi, Sırrat Örgün.

kınlık gözlenmekte, bu, dolaylı biçimde, Osmanlı tarihine giderek artan ilgi, dolaysız biçimde de ilginç olaylarla kendini göstermektedir.[9] Diğer yandan *Cumhuriyet* gazetesinin meşhur köşe yazarı Uğur Mumcu'nun Ocak 1993'te öldürülmesinin yarattığı tepkilerde olduğu gibi, güçlü Kemalist sıçramalara da tanık olunmaktadır.

Ancak dini hareketin gücü artık çatışmalara ve Sivas'taki gibi dramlara (2 Temmuz 1993) yol açmakta ve Kemalist tarih anlayışı giderek açık açık reddedilmektedir. Ders kitaplarında yer alan ve meydanlardaki anıtlar gibi herkese dayatılan simgeler kimileri tarafından anti-laik hareketlerin yükselişine karşı gerekli bir set; başkaları tarafından da çağdışı ve gereksiz bir ideolojinin insanı çileden çıkarıcı kalıntıları olarak algılanmaktadır.

Her ne olursa olsun, bu Kemalist düzenekle Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde yaygınlaşan bir uygulama arasındaki benzerlik çarpıcıdır: Özellikle II. Abdülhamid döneminde (1878-1908), tüm ders kitapları "bismillah" ve sultana övgülerle başlıyordu.[10] Günümüzdeki Kemalist düzenek, sadece eski bir geleneğe geri dönüş olarak görülemez mi?

III- DERS KİTAPLARININ GİRİŞ BÖLÜMLERİNDEKİ İDEOLOJİ

Giriş metinleri resmi talimatları işler; öğrencileri tarih yorumunda yönlendirmek üzere hazırlanmıştır. Bazı dizilerde, Lise I ders kitabının birinci bölümü tarihi, tarih yöntemlerini ve yardımcı bilimleri tanıtır. Yazarlar, "Tarih incelemesinin önemi", "Tarihi incelemenin faydaları" ya da "Türk Tarihini inceleme gerekliliği" gibi başlıklar taşıyan temaya bir paragraf ile iki sayfa arasında değişen bir yer ayırırlar.

Giriş metinleri, Kemalist kapak süsleriyle birlikte, ideolojinin belirli bir tarihsel temaya bağlı olmaksızın açıkça kendini ifade ettiği yuvalardan birini oluşturur. Tüm tarih dersi, talimatları uygulayan bu metinlerde özetlenir, onlar öğretmenin aktarması gereken mesajın özüdür. 1931'den beri derslerin eksenini oluşturan ideolojik ve kimliksel temaların çoğu genellikle bu kısa ve özlü metinlerde yer alır.

Ancak kitabın toplamında rastlanan büyük ideolojik ve kimliksel temalar, her zaman kitap girişinde ve açık bir biçimde karşımıza çıkmaz. 1980'ler boyunca ideolojik girdinin güçlendiğini görmekteyiz: Bunlar, Kemalist değerleri korumaya, iç ve dış düşmanlara karşı uyanık bulunmaya çağıran uyarı metinleridir.

---

9 Mayıs 1993'te Uşak ilinde Eğitim memurlarının suçlandığı bir olay patlak verdi: Bu memurlar ilkokullara, içlerindeki Atatürk resimleri kopartılmış kitaplar dağıtmışlardı (*Cumhuriyet*, 29 Mayıs 1993); Şubat 1996'da, aşırı bir dinci Bornova'daki bir Atatürk heykeline balyozla saldırdı (*Cumhuriyet*, 5 Şubat 1996).

10 Bkz. N. Doğan, *Ders Kitapları ve Sosyalleşme*, İstanbul, 1994, s. 24-34.

Kitap başında ahlâkçı ve vatansever cümlelerin belirmesi, Kemalist düzeneğin ortaya çıkışıyla koşuttur. 1931'in ders kitabının giriş bölümünde bu anlamda bir tek paragraf yer alıyor ve yurttaşın gelecek kuşaklara karşı görevleri konusunu işliyordu.[11] 1945'ten sonra, hattâ İbrahim Kafesoğlu'nun yönettiği dizide bile (1976), ideolojinin açık ifadesinde tam bir gerileme yaşandığı görülür. İdeolojinin varlığı 1980 askeri darbesinden sonra güçlenmiştir. 1980-1990 Türkiye'si kronolojik olarak iki tehlikeli dönem arasında yer almaktadır: İlk tehlike, önceki on yılın anarşisi geride kalmıştır, ama onun anıları kargaşayı kınayan, Türk büyüklüğünü yeniden oluşturmak için birlik ve beraberlik çağrısı yapan bir söylem doğurmaktadır. Tüm bunlar düzen, disiplin, gurur, devlete ve kendine güven gerektirir. İkinci tehlike devleti tehlikeye sokmamakla birlikte (ya da henüz diyelim), epey kaygı vericidir: On yıl süren çatışmaların ardından Kürt sorununda bir çözüm umudu henüz belirmemiştir; savaş kurbanların sayısını artırmakta ve halk içinde gerilimler yaratmaktadır. Bu tehlike, söylemde kardeşlik temasını olduğu kadar, bölücü girişimlerin ve bunları destekleyen dış güçlerin lânetlenmesini de güçlendirmektedir.

Demek ki bir seferberlik ve uyanıklık ruhu, adı konmasa da hep o tehdit edici konumunu koruyan düşmanın lânetlenmesi düşüncesi, 1980-1990 yıllarının kısa giriş metinlerinin gerilimini oluşturmaktadır. Bu metinler bir kaygıyı yansıtmakta ve hiç kuşkusuz bu nedenle devlet ideolojisini önceki dönemlerden çok daha açık bir biçimde taşımaktadır.

Formüllerin sayısı sınırlıdır ve üç ana eksen etrafında dönmektedir: Savunma ağırlıklı olan bir tanesi, tehlike karşısında uyanık bulunmaya çağırdır; iradeci olan ikincisi Türk gururunu, ulusun büyüklüğüne duyulan inancı dile getirir; üçüncüsü, hem girişlerde, hem kitaplarda hâlâ varlığını koruyan Kemalist düşüncedir. Bu temalardan hiçbirinin kullanımı giriş metniyle sınırlı kalmamaktadır; ifadeleri kitapların çoğunun söylemi içine dağılmış, sözlüğü ve retoriğiyle milliyetçi söylemin diğer biçimlerine benzeyen ortak bir yapı oluşmuştur.

A- Büyüklük, Gurur, Onur

Milliyetçi söylemin başlıca temalarından biridir: Her Türk, ulusunun geçmişinden gurur duymalıdır. Tarihi inceleme gerekliliğinin temelinde vatan aşkı bulunur:

> Tarih, insanda aile, millet, vatan sevgisi yaratır.[12]

---

11 TTTC, *Lise I*, s. 8-9, ve TTTC, *Ortaokul I*, 1934, s. 8.

12 Akşit-Oktay, *Lise I*, 1981, s. 6.

Vatanın kökleri de, bir ağacınkiler gibi, geçmiştedir.[13] Bu düşünce beraberinde iki düşünce daha getirir: Tarihin incelenmesi ulusal bir bilinç sağlar; bir gurur konusu olan kültür eskiliğini tanıtır. Bir topluluğa ait olma bilinci, kimlik duygusu görev duygusuna yol açar:

> Milli tarih şuuruna ermiş bir kişi, ne yapacağını, neye hizmet edeceğini ve ideallerinin neler olduğunu çok iyi bilir. (...) Milli tarih şuuru ile bezenmiş bir kişi, devlet ve idare adamı ise siyasette; öğretmen ve profesör ise eğitimde; din adamı ise ahlâk ve maneviyatta; edebiyatçı ise şiir, hikâye, roman ve piyeste sanatkâr ise resim, heykel ve mimaride milleti için değerli hizmetler ve eserler verir. (...) Böyle, yani milletinin yapısına uygun liderler Türk tarihinde çoktur. Bunun en son örneğini Atatürk oluşturur.[14]

Milliyetçi söylemde çok önemli bir tema olan kültürün eskiliğinden kaynaklanan gurura, genellikle giriş bölümlerinin hemen başında değinilir; bu, aynı zamanda, yüzyıl başındaki suçlamalara bir yanıttır:

> Tarihteki en eski, en köklü milletlerden biri Türklerdir"; "...dünya tarihinin en eski ve en değerli kavimlerinden biridir..."; "Türkler tarihin en eski milletlerinden birisidir...[15]

Gururun ifadesi önemli sayıda "en" önekiyle yapılır: En eski, en değerli,...; ya da üstünlük belirten sıfatlar sıkça kullanılır: Güçlü, büyük, şanlı, değerli, şerefli, kutsal, aziz, eşsiz, onurlu, zengin vb. Tarih bilinci sayesinde, geçmişin değerleri her yurttaşta yaşamaya devam etmelidir:

> Türkler dünyadaki bu eşsiz rollerini sürdürmek ve daha da güçlenmek için kendi tarihlerini çok iyi bilmeli.[16]

Aslında, ders kitabı yazarlarına göre, ulusal bilincin kaynağında tarihsel bilinç bulunmaktadır. Kimlik duygusunun kökleri geçmiştedir ve kendi içinde ulusal birliği taşır; ortaokullar için tarih kitabında Niyazi Akşit Atatürk'ten alıntı yapar:

> Yüce Atatürk, 'Diyarbakırlı, Vanlı, Erzurumlu, Trabzonlu, İstanbullu, Trakyalı ve Makedonyalı hep bir ırkın evlâtları, hep aynı cevherin damarlarıdır' demişti. Bunu tarihimizi okuyarak anlayacağız. Aynı cevherin damarları ve özbe öz Türk olmanın şuuruna varacağız. Bununla da gurur duyacağız, birbirimizi daha çok seveceğiz.[17]

---

13 Köymen, *Lise I*, 1989, s. 13; Mumcu, *Lise I*, 1991, s. 13.

14 Köymen, *Lise I*, 1989, s. 13.

15 Mumcu, *Lise I*, 1991, s. 13; Yıldız ve diğ., *Lise I*, 1991, s. 11; Delioman, *Lise I*, 1992, s. 11.

16 Mumcu, *Lise I*, 1991, s. 13-14.

17 Akşit, *Ortaokul I*, 1987, s. 2.

Kimlik duygusunun ifadesinde, söyleme anlamını veren bazı önemli sözcükler bulunmaktadır; *öz* sözcüğüne sık sık *Türk* sözcüğüyle bir arada rastlanır; saf, gerçek, doğru olanı ifade eden *öz*, eskilik kavramıyla da yüklüdür; Pers ve Arap etkileriyle dolu Osmanlı kültüründen çok Türk bozkır kültürünü anlatır. Aynı fikir kök metaforuyla da anlatılmaktadır (*kök, köken, köklü*).

Kimlik duygusunun dayandığı birlik fikri, Atatürk'ten alıntıda da görülen, *aynı* araç-sözcüğünün sık kullanılmasıyla kendini göstermektedir. İki ya da daha çok terim arasında bir karşılaştırmayı ifade eden bu sözcük, tekillik değil benzerlik üzerine kurulu bir kimliği anlatmakta, bunun sonucunda da karşılaştırılan terimler arasındaki, bu örnekte Türkiye sakinleri arasındaki, farklılıkların reddedilmesi eğilimini yansıtmaktadır. Daha yukarıda alıntılanan cümlede, Atatürk Türkiye'nin iki ucunu, sadece isimleriyle bile Laz, Makedon ya da Kürt gibi farklı kültürleri çağrıştıran yerleri seçmiştir. Kısacası bazı ders kitaplarının giriş sayfalarından itibaren, post-Kemalist devletin ideolojik temellerinden biri, tüm Türklerin aynı kültüre ait olmaları ve her türlü çeşitliliğin reddi kendini göstermektedir.[18] Gurur konusu ve uyumun harcı olan ulusal bilinci üreten kökler, geçmişe bağlılık, benzerlik: Giriş paragraflarında kimlik duygusunu öncelikle duygusal bir biçimde tanımlamak için birkaç yoğun ve geniş anlamlı sözcük yeterli olmaktadır.

Giriş bölümleri, uzun Türk geçmişini hatırlattıktan, onu bir dizi özel sıfatla niteledikten sonra, ana hatlarıyla geçmiş Türk toplumlarının coğrafi (yaygınlık) ve siyasi (örgütlenme türleri) özelliklerini betimler.

Coğrafi yayılım kavramı kısa notlarla, milliyetçi basında ve söylemde bol bol görülen formüllerle verilir. Türk kökenli bir yönetimin egemenliğinin ya da etkisinin hüküm sürdüğü coğrafyanın yaygınlığı başlı başına bir gurur konusudur. Bu kavram, *genişlik, yayılmış* gibi sözcüklerle, ayrıca belli şablonların kullanıldığı topografik bir tanımla anlatılır. Bu şablonlar arasında en çok kullanılanlar, *üç kıta* (Türk geçmişinin üzerine yayıldığı

---

18 Aynı ulusun içindeki durumu anlatmak için kullanılan *"aynı"* sözcüğü eşitleyici bir sözcüktür. Kullanılışı bir sınırın iki yanında yer alan karşılaştırma birimlerini birleştirdiğinde, bir nüfuz yaratma isteğine de işaret edebilir ve yayılmacılığın gerekçesini oluşturur. Yeniden keşfedilen eski SSCB'nin Türk halklarına yönelik 1990-1991'lerin milliyetçi söylemi, Türk hükümetini "ağabey" rolü oynamaya teşvik etmek için, bu tür bir kullanım içeriyordu: Bir sınırın iki tarafında, gerçek ya da varsayılan bir benzerlik bulunduğunda yayılmacılık bunu bir propaganda silahı olarak kullanır. Aynı örneğe, 1975'te, İspanyollar geri çekildikten sonra Batı Sahra'yı paylaşamayan Moritanya ile Fas arasında da rastlıyoruz.

Asya, Afrika, Avrupa'dan sıkça söz edilir)[19] ve "*Atlas Okyanusu'ndan Pasifik Okyanusu'na*"dır.[20] Bazı yazarlar metinsel haritalar çizer:

> Tarihin çok eski devirlerinden beri Türkler, millet olarak Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarında, Tuna Irmağı ötelerinden Büyük Okyanus'a, İran ve Tibet yaylalarından Kuzey Buz Denizi'ne kadar uzanan çok geniş topraklarda kurdukları onaltı büyük devlet ve imparatorlukla...[21]

Demek ki, Anadolu'nun ancak son sahnesini oluşturduğu, dünya ölçeğinde bir tarih söz konusudur. Bu ifadeler, güncel vatanperver ifadenin en sık kullanılan şablonu olan "*Adriyatik'ten Çin Denizi'ne*" (ya da: "Çin seddine") ile buluşmakta ve tarih haritalarının çiziminde de yankıları görülmektedir. Bu haritalar çeşitli Türk egemenliklerinin yayıldığı alanların coğrafi sınırlarını genişletme eğilimindedir (tabii çok açık seçik yanlışlıklar yapmamaya da özen gösterilmektedir): Neredeyse tamamında Türk varlığının izi bulunan Avrasya haritaları sunmak yazarların hoşuna gitmektedir.

Gurur duygusuna akılcı bir temel kazandırmanın diğer bir biçimi, Türk halklarının siyasi örgütlenmesi ve binlerce yıl boyunca kurdukları siyasi birimlerin sayısı üzerinde durmaktır. Hem ders metinlerinde, hem de haritalarda Türkler tarafından kurulan toplumları anlatmak için, krallık, hanlık, beylik, sultanlık ya da sadece egemenlik gibi daha doğru terimler dururken, neredeyse sadece *devlet* ve *imparatorluk* anahtar-sözcükleri kullanılmaktadır. Giriş metinlerinde kullanılan ve bir kitaptan diğerine çok az değişiklik gösteren bir cümle, Türk dehasının bir özelliğinin altını çizmektedir: Devlet kurma yeteneği.

> "Milletimiz geçmişte Asya, Avrupa ve Afrika'da onaltı büyük imparatorluk, çok sayıda devlet kurmuşlardır."
>
> "Dünyada hiçbir millet Türk milleti kadar çok devlet kurmamıştır."[22]
>
> "Tarih bilginleri 375 yılında başlayan Kavimler Göçü ile 1683'teki II. Viyana Kuşatması arasındaki uzun süreyi 'Türk Çağı' olarak tanımlamışlardır."[23]

Giriş bölümlerinde görülen tüm kavramların aslında bir duyuru işlevi

---

19 Deliorman, *Lise I*, 1992, s. 13.

20 Yıldız, *Lise I*, 1991, s. 11.

21 Uğurlu-Balcı, *Lise I*, 1990, s. 12.

22 Akşit, *Ortaokul I*, 1987, s. 1 ve Yıldız, *Lise I*, 1991, s. 11. Bu konuda Coşkun Üçok'un eleştirisine bkz., "Onaltı Türk Devleti", *Tarih ve Toplum*, 1987, 38, s. 96-99.

23 Bu cümle Sümer-Turhal'da (*Lise I*, 1986, s. 13) ve Mercil'de (*Lise I*, 1990, s. 8) aynen kullanılmıştır.

vardır, çünkü okul dünyasıyla sınırlanmayan bir söylem içinde pek çok kez karşımıza çıkmaktadır. Tarih haritaları da, bu özlü formüllerin kitapların daha ilk sayfalarından itibaren ileri sürdükleri şeyleri, başka bir dille resimlemektedir. Öğrenciler, birkaç şablonu ezberleyerek söylemin özünü yakalamak olanağını bulmaktadırlar. Alıntılanan bu cümleleri okuyunca insanın aklına ister istemez, anıtlarda ve resmi binaların cephelerinde sık sık görülen Atatürk'ün bir deyişi geliyor: "Türk! Öğün, çalış, güven!"

B- Uyarılar ve Uyanıklık

Giriş bölümlerindeki uyarılar ve hatırlatmalar da somut terimler ve yoğun bir dille yapılmaktadır. Türkiye *cennet gibi*[24] bir ülke olduğundan, başkalarının iştahını kabartması olağandır. Ülke öncelikle küçük düşürme girişimlerine karşı korunmalıdır. Yukarıda çözümlenen ve Türk büyüklüğünü öne çıkaran sözlerle örtülü biçimde yapılmak istenen budur. Ama "hasım" kaynaklardan gelen suçlamaları eleştiren açık saptamalara da rastlanmaktadır. Böylesi görüşler, birçok kez ve birçok farklı durumda gözlenen "imaj" kaygısından kaynaklanmaktadır.[25]

> Türkler, bu uzun tarihleri boyunca birçok milletle temasa geçmişler, savaşmışlar, ülkeler fethetmişler veya ülkeler kaybetmişlerdir. Bu siyasi ve askeri münasebetler, Türklere karşı düşmanlığın doğmasına sebep olmuştur. Bugün aynı ittifak içinde bulunduğumuz, görünüşte dost olduğumuz milletlerin ve devletlerin ülkemize karşı menfi tutumlarının sebepleri arasında uzun tarihimiz yatmaktadır. Türkler barbar ve medeniyet düşmanı olarak gösterilmektedir. Ders kitaplarında Türk tarihine tek satır yer verilmektedir.[26]

Türk büyüklüğünün bilincine varmayı sağlayan tarih bilgisi, bu suçlamaları yanıtlama olanağı vermelidir. Ama tarihin incelenmesinin ana hedefi, bazı metinlerde açıkça belirtildiği gibi, daha çok savaş bilimine denk düşen düşmanlarını iyi tanıma zorunluluğu değil midir?

> "Geçmiş ne kadar iyi öğrenilirse gelecekte başarı kazanmak o kadar kolay olur. Dost ve düşman iyi tanınır. Yanlışlıklar tekrarlanmaz."
>
> "Ne acı bir gerçektir ki, tarih boyunca kurulmuş olan Türk devletlerinin pek çoğu, dış kışkırtmalarla yaratılan iç karışıklıklar sonucunda zayıflatılmış ve yıkılmıştır. Milli tarihimizin acı ve hüzün dolu sayfaları buna tanıktır. Dostlarımızı ve düşmanlarımızı iyi tanımalıyız."
>
> "...bizim de geniş tarih tecrübemizden alacağımız dersler vardır. Türk

---

24 Sümer-Turhal, *Lise I*, 1986, s. 11, paragraf 16.

25 Bu kaygıya Ziya Gökalp'ten itibaren rastlanmaktadır, *Türkleşmek*,..., İnkilap yay., 1976, s. 72.

26 Yıldız ve diğ., *Lise I*, 1991, s. 12.

topluluklarının ve devletlerinin içine sokulan ayrılıkların, dışardan gelme kışkırtmaların ne acı sonuçlar verdiğini iyi bilirsek, ona göre tedbir almak imkânını buluruz."

"Bugün Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı askeri bir saldırının yapılamayacağını bilen düşmanlarımız, devletimizi içten çökertmek için her çareye başvurmakta ve özellikle içteki birliği bozmak için büyük gayretler sarfetmektedirler. (...) Milletimiz ve ülkemiz aleyhinde çevrilen entrikalar, oynanan oyunların her Türk tarafından bilinmesi lazımdır."[27]

1986'dan sonra, ortada hiçbir dış düşman tehdidi yokken, söylenen bu sözlerin hedefi uyanıklık ruhunu ayakta tutarak birliği sürdürmek olmalıdır; hiçbir tehlike yokken bir grubun birliği zayıflar ya da yok olur; gerçek ya da hayali bir tehlike bu birliği yeniden sağlamlaştırır ve milliyetçi söylemde düşmandan söz etmek her zaman sonuç alıcı bir yoldur. Ama daha kesin ve gerçek bir açıklama da bulunmaktadır: Silahlı Kürt ayaklanması. O halde, ders kitaplarının bir görevi de güdümlü iç düşmana karşı kuşkuyu uyanık tutmaktır. Tarihin incelenmesi neredeyse bir ulusal savunma sorunu, kutsal bir görev düzeyine yükseltilmiştir.[28] Türkiye'deki ve başka ülkelerdeki siyasi İslam'ın gözde temalarından biri olan, Anadolu'ya yönelik yeni bir Haçlı Seferi tehlikesinden söz eden ders kitaplarından birinde bu görüş belirginleşmekte ve *Türkiye* gazetesinin milliyetçi söylemiyle aynı çizgiye oturmaktadır:

"900 yıldan beri Türk vatanı olan Anadolu, sahip olduğu tabii zenginlikler ve stratejik önemi sebebiyle birçok devletin hedefi olmuştur. Haçlı Seferleriyle başlayan ve Milli Mücadele ile hüsrana uğrayan Türkleri Anadolu'dan atma gayretleri bugün de siyasi forumlarda üstü kapalı olarak devam etmektedir. Ülkemizi parçalamak için başlatılan hareketler, bunların desteklenmesi, ekonomik bakımdan engellenmemiz hep Haçlı Seferleri ile başlayan zihniyetin bir devamıdır."[29]

Burada yürütülen mantık, coğrafi açıdan, yeniden Anadolu'ya dönmekte, diğer "metinsel haritalar"la anımsatılan geniş Türk dünyasından geriye kalan son kaleden söz edilmektedir. Bu geri dönüş, Türkiye'yi tehdit eden ve Atatürk'ün yaptığı çıkışla günümüz Türkiye'sinin kurulmasına yol açan son ve en büyük tehlikeyi hatırlatmak için gereklidir. Yerleşimin eskiliğinden de (900 yıl) söz eden yazar, böylelikle bu topraklarda Türk-

---

27 Akşit, *Ortaokul I*, 1987, s. 1; Merçil ve diğ., *Lise I*, 1990, s. 18; Deliorman, *Lise I*, 1992, s. 14; Yıldız, *Lise I*, 1991, s. 12. Ayr. bkz. Sümer-Turhal, *Lise I*, 1986, s. 11, paragraf 16.

28 Akşit, *age* ve Merçil, *age*

29 Yıldız, *age*

lerin kısa süre yaşadıklarını ileri süren Yunanlıların ve Ermenilerin suçlamalarına parmak basmış olmaktadır. Türkler bu suçlamayı, söz konusu sürenin Ortaçağ'da kurulan Avrupa devletlerinin çoğununkiyle aynı olduğunu söyleyerek yanıtlamaktadırlar.[30] Anadolu'daki Türk varlığının meşruluğu sorunu bu şekilde gündeme getirilmektedir ve bu sorunun, başlıca gerekçesi İslamiyet'in savunulması olan, bir doğrulama gereksinimini sürekli kıldığını göreceğiz. Yukarıdaki alıntıda, Anadolu'dan söz edilmesinin hemen ardından Haçlı Seferleri anısının ve tehdidinin gelmesi rastlantı değildir.

Bu ideoloji-yoğun metnin içinde, düşünceyi taşıyan bazı sözcükler ayırt edilmektedir: *Tanımak* ve *tanıtmak* fiilleri sık sık kullanılmaktadır. Basit kullanımında *"tanımak"*, bilginin öncülü olan inceleme ve bilginin sonucu olan uyanık olma görevlerine gönderme yaparken, *"tanıtmak"* daha çok "imaj" kaygısına ilişkindir; çünkü tanıtılacak şey genellikle Türk kültürünün büyüklüğü ve eskiliğidir. "Beşinci kol" düşüncesiyle ilintili kavramlar da şöyle sıralanabilir: İç karışıklıklar, kışkırtmak ve bunlara çift çift eşlik eden sözcükler, *iç/dış, dost/düşman, askeri/siyasi.*

* * *

Özetle, tarih kitaplarının giriş bölümleri Atatürk'ün bazı deyişlerinin geniş açıklamalarından başka bir şey değildir. İşte iki örnek:

> "Türk milletinin tarihi, şimdiye kadar sayıldığı gibi, yalnız Osmanlı Tarihinden ibaret değildir. Türk'ün tarihi çok daha eskidir. Büyük devletler kuran ecdadımız, büyük ve şümullu medeniyetlere de sahip olmuştur. Bunu aramak, tetkik etmek, Türklüğü tanımak ve cihana bildirmek bizler için bir borçtur. Türk çocuğu ecdadını tanıdıkça, daha büyük işler yapmak için kendinde kuvvet bulacaktır."
>
> "Eğer bir millet büyükse, kendisini tanımakla daha büyük olur."
>
> "Tarih yazmak, tarih yapmak kadar önemlidir."[31]

Tarih söyleminde Mustafa Kemal'e yapılan göndermeler, totolojik bir görünüm alır. Yürütülen mantığın düzenlemesi şöyledir:

- Tarih bilinci ulusal bilincimizin kaynağıdır;
- Atatürk'ün güçlü bir tarih bilinci vardı;
- Bunun sayesinde Atatürk Türkiye'yi kurtardı;

---

30 Bazı milliyetçi yazarlar Avrupalılar tarafından kurulmuş, varlığı 500 yıldan daha eskiye uzanmayan ve meşrulukları tartışılmayan Amerika devletleriyle de kıyaslama yapmaktan geri kalmamaktadırlar; bkz. A. Arvasi, *Türk-İslam Ülküsü*, İstanbul, (1992), c. 1, s. 301.

31 Atatürk'ten yapılan bu alıntılar şu kitaplardan alınmıştır: MERÇİL ve diğ., *age.*, s. 18; Uğurlu-Balcı, *age*, s. 14. Ayr.bkz. Sümer-Turhal, *age*

- Tarih incelemelerinin önemini kavradığı için Atatürk onları teşvik etti;
- Tarih Atatürk'ü tanımamızı sağlar.

Demek ki, Atatürk sadece bir inceleme konusu, diğer kahramanlar, Attila ya da Alparslan gibi bir tarihsel kişilik değildir. Tarih incelemelerini doğrulayan bir gerekçedir de; özne ve nesne, yazar ve oyuncudur, Türk tarihinin kendisidir. Giriş bölümlerinde Atatürk'ten yapılan alıntılar tartışılmaz hakikatlar durumundadır; tek işlevleri kitabın içeriğindeki değerin güvencesini vermektir; dinsel bir binadaki "kutsal emanetler"den farkları yoktur.[32]

C- 1986-1992 Arasından Bir Giriş Metni Örneği

Giriş metinlerinin incelemesini, sözü edilen tüm noktaları çok açık bir biçimde geliştiren bir metin sunarak kapatıyoruz.[33]

(...)

16- **Yurdumuzun Düşmanları:** Türkiye, pek çok düşmanın göz diktiği cennet gibi bir ülkedir. Türkiye'nin iki kıtanın birleştiği çok önemli bir yerde bulunması, göz dikenlerin sayısını artırmaktadır. Sahip olduğu yeraltı ve yerüstü servetleri, iklimi, tarihi zenginlikleri birçoklarının kıskançlığını çekmektedir. Üstelik, tarihi kendilerine göre yorumlayarak, yurdumuzdan toprak isteyen bir sürü düşmanımız da vardır.

Düşmanlarımızı iyi tanımak zorundayız. Bugünkü anayurdumuza nasıl ve hangi güçlükler içinde geldik? Ne gibi fedakârlıklar ve zorluklar çekerek burasını yurt edindik? Bu vatan için, bin yıla yakın bir süre, hangi düşmanlarla ne gibi şartlarla savaştık? Atalarımızın akıttıkları kan, gösterdikleri kahramanlıklar nelerdir? Uğradığımız ihanetler, gördüğümüz dostluklar nedir? Bu tür soruların sayısı daha da çoğaltılabilir.

Yukarıdaki soruların doğru cevaplarını, tarihimizi iyice öğrenirsek verebiliriz. Ancak o zaman, ne şekilde hareket edeceğimizi bilebiliriz.

17- **Türk Tarihi Şanlı ve Büyüktür:** Türkler Orta Asya'da iken de büyük ve medeni devletler kurmuşlardı. Daha sonra Orta Doğu, Afrika ve Avrupa'da birçok Türk devleti kurulmuştur. 375 yılında başlayan Kavimler Göçü ile 1683 arasındaki II. Viyana Kuşatması arasındaki süreye, tarih bilginleri "Türk Çağı" adını verirler. Bu süre içinde Asya, Avrupa ve Kuzey Afrika'nın siyasi ve medeni hayatına Türkler hakim olmuşlardır.

Buralarda kurulan Türk devletleri, hiçbir zaman sömürgeci olmamışlardır. Hepsinde de, adaletli ve insani bir yönetim görülür. Her biri, bulunduğu bölgenin kalkınmasını sağlarken, medeniyetin ilerlemesine sayısız hizmetlerde bulunmuştur.

---

32 D. Maingueneau "kutsal emanet-alıntısı" deyimini kullanmaktadır (*L'analyse du discours*, 1991, s. 137).

33 Sümer-Turhal, *Lise I*, 1986, s. 11-13. Bu metin, 1992'de dizinin yeniden elden geçirilmiş baskısında da aynen korunmuştur (Sümer ve diğ., *Tarih I*, 1992, s. 13-14).

Bunları öğrenen bir Türk, tarihiyle gurur duyar. Atalarının başarıları kendisine örnek olur. Bu konuyu, Atatürk'ün şu sözleri çok güzel açıklar: **"Büyük devletler kuran ecdadımız büyük ve şümullü medeniyetlere de sahip olmuştur. Bunu aramak, tetkik etmek, Türklüğe ve cihana bildirmek bizler için bir borçtur. Türk çocuğu ecdadını tanıdıkça daha büyük işler yapmak için kendinde kuvvet bulacaktır."**

18- **Bugünkü Vatanımızın Değeri:** 15. yüzyılda, Anadolu'da 10 milyon dolaylarında Türk nüfusu yaşıyordu. 1923 yılında Cumhuriyetimizi kurduğumuz zamanki nüfusumuz da 11-12 milyon kadardır. 1985 yılındaki nüfusumuz ise 50 milyonu aşmış bulunmaktadır. 62 yılda nüfusumuz dört kat çoğalırken, 500 yılda pek az artış göstermiş oluyor.

Sırf Birinci Dünya Savaşı'nda, iki milyonu sivil, bir o kadar da asker olmak üzere, dört milyona yakın kayıp verdik.[34] Bir tek savaştaki kaybımız budur. Malazgirt Savaşı'ndan yüzyılımıza gelinceye kadar verilen kayıpların düşünülmesi bile, bir Türk'ü ürpertmeye yeter. Yalnız bu örnek bile, aziz yurdumuzun bize ne kadar ağıra mal olduğunu gösterir. Bunları bilen bir Türk, vatanını her şeyden kutsal sayar; onun üzerine titrer. Yeri gelince aynı fedakârlıkları gösterir. Türk tarihini öğrenmenin yararlarından biri de budur.

19- **Birlik ve Beraberliğin Önemi:** Her millet ve devletin ayakta durabilmesinin temel şartı, birlik ve beraberliktir. Bu konu, bizim için çok daha büyük önem taşımaktadır. Tarih boyunca kurulan Türk devletlerinin, dıştan gelen tehlikelerden daha çok, içten zayıflayarak yıkıldığı bir gerçektir. Pek çok Türk devleti, dış kışkırtmalarla yaratılan iç karışıklıklar sonunda güçsüz hale getirilmiş, arkasından da yıkılmıştır. Bunun en büyük acısını da Türkler çekmiştir.

Tarihimizi iyi öğrenince aynı hataya bir daha düşmekten kurtuluruz; 50 milyon Türk'ün geleceğinin, mutluluğunun birlik ve beraberlikte olduğunu iyi biliriz. Birlik ve beraberlik içindeki Türkiye'ye, hiçbir düşmanın kötülük yapamayacağı da bir gerçektir.

[Ders, tarih öğrenmenin yaran üstüne Atatürk'ten alınmış bir okuma parçasıyla sürmektedir.]

Bu "kapalı devre" söylem kolaylıkla tanımlanabilecek kaynaklardan çıkmaktadır. Bu görüşler kısmen resmi talimatnamelerde, çoğunlukla da yazı kurulu içinde üniversiteliler ve ders kitabı yazarlarının da yer aldığı *Türk Kültürü* gibi Türkçü dergilerde ifade edilmektedir. Daha geriye gidilirse, çıkış noktası olarak Zeki Velidi Togan'ın, Osman Turan'ın ya da *Türkçülüğün Esasları*'nda Ziya Gökalp'in düşünceleri karşımıza çıkar. Bu düşünceler aynı zamanda bir hareket noktasıdır, çünkü birçok Türk'ün zihninde yer ettiği -tarih dersleri iyi bellendiği ölçüde- özellikle Türklerin gururunun zedelendiği koşullarda, bazı siyasi mitinglerde ortaya çıkmaktadır.

---

34 Yazarın, savaşlar söz konusu olduğunda genellikle kullanılan *şehit* sözcüğüne değil, *kayıp* sözcüğüne yer vermesi dikkat çekicidir.

IV- KEMALİST GİRDİLER: ANLATIMDAKİ ANAKRONİZM

Bazı dizilerde tarihsel anlatım ansızın kesilir ve araya yakın tarih üstüne bir düşünce ya da Atatürk'ten bir alıntı girer. Bu girdi yöntemine, tüm ders kitaplarında eşit biçimde rastlanmaz. Bazılarında hiç yoktur, diğerlerinde ise çok sık görülür; bu dağılım, yayıncıların devlet ya da özel sektör olmalarıyla da ilgili değildir. Yazarların kemalist duygularını açıklayıp açıklamamak konusunda belli bir özgürlüğe sahip oldukları sonucu çıkarılabilir; ama, iş o kadar basit değildir, çünkü yakın tarihlerde basılmış kimi kitaplarda Atatürk'ten bazı alıntılar o derece ekleme bir görünümdedir ki, insan yetkili makamlar tarafından koydurtuldukları izlenimine kapılmaktadır. Ama, bu açıklama da doyurucu değildir. Daha önce de gördüğümüz gibi, bazı yazarlar kültür iktidarının doruk noktası olan AKDTYK'nın onur üyesidirler, ya da üniversitede, kültür alanında yüksek görevlerde bulunmaktadırlar. O halde ince eleyip sık dokuyan bir idarenin, kendileri de rejimin resmi şahsiyetleri olan yazarlara, ders kitaplarına belli alıntıları koymaları için dayatmada bulunacağı düşünülebilir mi? Her ne olursa olsun, Kemalist girdilerin varlığı ya da yokluğu, dönemler ya da yazarların eğilimleri arasında bir ayrım yapma olanağı vermemektedir: Bu çelişkiyi geçici olarak kabul edelim ve onu okul söylemindeki ideolojik varlığın bir çeşitliliği olarak görelim. Sonuç olarak, girdilerin sıklık derecesi - girdi varsa- çok değişkendir (cilt başına bir ile on arası).

A- Girdi Yöntemi

Anlatımda Atatürk'ün anakronik biçimde ortaya çıkışları iki türde olmaktadır: Bir taraftan ders metinlerinin içine katılan ve genellikle kısa (bir ya da iki cümlelik) göndermeler; diğer yandan, ders sonlarına, ders metinlerinin dışında okuma parçası olarak eklenen, Atatürk üstüne metinlerden girdiler ya da Atatürk'ten alıntılar. Her iki yöntemin de kendi özgün mantığı vardır.

Göndermeler: Açıklık

İlk yöntem, üç tarihsel anın ilişkisi içinde ortaya çıkmaktadır. Birincisi, ilk Anadolu uygarlıklarına ya da ilk Türklerin Orta Asya'daki uygarlıklarına ilişkin derslerde Atatürk'ün adı geçebilmektedir. Bu durumlarda, Atatürk Türk tarihini keşfeden (sözcüğün arkeolojik anlamında) insan ve başöğretmendir. Orta Asya incelemelerinin öneminin altını çizmek amacıyla da ondan söz edilmektedir:

> Türkler, Orta Asya'da her yönden ilerlemişler, güçlü devletler kurmuşlar, günümüze kadar kalan eserler bırakmışlardır. Atatürk, Orta Asya Türk kültür ve

medeniyetinin ülkemizde çok iyi tanınması ve değerlendirilmesini gerekli görmüş, bu konuda yapılan çalışmalara katılmıştır.[35]

Atatürk'ün emrettiği Anadolu'daki Alacahöyük kazıları[36] ya da daha genel anlamda Antikçağ konusu geçtiğinde de Atatürk'ten söz edilir. Örneğin 1992 ilkokul kitabında, "Türklerin anavatanı" ve "Anadolu uygarlıkları"na ayrılmış bölümün bütün bir sayfasında Türk Tarih Kurumu'nun tarihi anlatılmaktadır.[37] Atatürk'ten alıntılar araya serpiştirilmiş ve bir TTK oturumuna başkanlık ederken çekilmiş fotoğrafı konmuştur.

Mustafa Kemal'den bu gibi durumlarda söz edilmesi şaşırtıcı gelebilir. Ama, aslında seçim doğrudur. Çünkü ders kitapları, devlet itkisinin eski Anadolu ya da Orta Asya uygarlıklarının yeniden keşfini nasıl hızlandırdığını sergilemektedir. Atatürk burada sözcüğün alışılageldik anlamında bir kahraman değildir; kendi kurduğu cumhuriyeti 2000 yıllık bir süreklilik içine katmayı başarmış bir tür dehadır.

Göndermelerin ortaya çıktığı ikinci tarihsel an, ilk Müslüman Türk devletleri (9.-11. yüzyıllar) üstüne olan derstir. Faruk Sümer yönetimindeki ders kitabı dizisinde, Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey dönemi (11. yüzyıl başı) hakkında, "eski Türklerde din adamları devlet işlerine karışmazdı" denmektedir. Bu basit cümle, 20. yüzyıl Türk Tarihi çerçevesinde ciddi bir anlam yüklüdür: Laikliğe yapılan örtülü gönderme açıktır. Ama, yazarlar ayrıca altını çizerek de belirtirler:

> Tuğrul Bey bu geleneği devam ettirmiştir. (Atatürk'ün en önemli inkılaplarından biri olan laiklik de, bir dereceye kadar bu eski ve güzel Türk devlet geleneğine dönüştür).[38]

Üçüncü tarihsel an en önemlisidir: Selçuklu Sultanı Alparslan'ın Bizans'a karşı kazandığı Malazgirt Savaşı (1071), Türkiye'nin tarihi ile Türklerin tarihinin kesiştiği nokta. Tuğrul ile yapılan karşılaştırmada olduğu gibi, Atatürk burada da bir devamcı olarak sunulmaktadır. Ama, bu kez karşılaştırma çift yönlüdür: Alparslan/Bizans uzlaşmaz çelişki çiftinin karşılığı olarak Atatürk/Yunanlılar konmaktadır. Malazgirt Savaşı'nı 1922'deki Büyük Taarruz'un başlangıç tarihi olan 26 Ağustos'ta yaptıran rastlantı, tarihin bir cilvesidir ve yakın tarihe gönderme yapılmasını kolaylaştırmaktadır:

---

35 Akşit, *Ortaokul I*, 1987, s. 35.

36 Merçil ve diğ., *Lise I*, 1990, s. 71.

37 Milli Eğitim Bakanlığı, *İlkokul Sosyal Bilgiler 4*, 1992, s. 175.

38 Sümer ve diğ., *Lise I*, 1992, s. 192. Benzer bir formülasyon için bkz. Turhal, *Lise II*, 1989, s. 38.

Ne tesadüftür ki Kurtuluş Savaşımızı sonuçlandıran Atatürk'ün başlattığı Büyük Taarruz da Malazgirt Zaferiyle aynı tarihe rastlar. Düşmanın zorla ve hile ile elimizden aldığı vatanımızın büyük bölümü Atatürk tarafından 26 Ağustos 1922'de başlatılan Büyük Taarruzla yeniden kurtarılmıştır.[39]

Tarih çakışmasının da kolaylaştırdığı geçmiş ile bugün arasındaki bağlantı, anlambilimsel açıdan bir araç-sözcük, *de, da* ya da *aynı,* tarafından sağlanmaktadır. Bu kez Türklerin davranışlarına ilişkin bir başka örnek sunuyoruz:

İstiklâl Savaşında da düşman başkumandanı Trikopis esir alındığı zaman Atatürk kendisine çok iyi davranmıştı. Bu da Türklerin esirlere ne kadar iyi davrandığını göstermektedir.[40]

Burada söz konusu olan, Türklerin niteliklerinin özlerinden geldiğini, bozulmadıklarını ve çağlara göre değişmediklerini kanıtlamaktır. Bir üçüncü örnek, Alparslan ile Atatürk arasındaki karşılaştırmaya, daha önceki alıntılarda ancak örtülü biçimde ifade edilen, yeni bir boyut katmaktadır; Atatürk Türk tarihine anlamını vermiştir:

Anadolu'nun kesin şekilde Türk yurdu olduğunu dünyaya ilan eden zaferler zinciri, Atatürk'ün kazandığı Büyük Taarruz ve Başkumandanlık Meydan Muharebesi ile noktalanmıştı. Büyük bir tesadüf, bu savaş da 851 yıl sonra 26 Ağustos günü başlamıştı. İşte Malazgirt'teki başarı bu zaferler zincirinin ilk halkası oldu.[41]

Kimi zaman, Malazgirt'ten sonraki zaferler gelecekle ilişkilendirilir. Erdoğan Merçil yönetimindeki dizide, Süleyman Şah tarafından kazanılan zaferler (11. yüzyıl sonu), sonra da Miryokefalon Savaşı bu kapsama girmektedir:

"Türk milletinin varlığı emsalsiz tarihi gelişmesini ve ezeli bağımsızlığını bu fethe borçludur. Bu sebeple Süleymanşah tarihimizin önde gelen şahsiyetlerinden biridir. (Öte yandan Atatürk de Anadolu'yu düşman istilasından kurtararak bu güzel Türk yurdunun bağımsızlığının devamını sağlamıştır).

"Miryokefalon'da kazanılan zafer, Malazgirt'ten sonra, Anadolu tarihinde ikinci büyük dönüm noktasıdır. Bizanslılar Malazgirt Savaşı'nda yedikleri darbeye rağmen daima Türkleri Anadolu'dan atabileceklerini ümit etmişlerdi. (...) Yunanlılar da Türkleri Anadolu'dan atmak hayalleriyle yaşamışlar ve bu maksatla da I.Dünya Savaşı'ndan sonra, galip devletler gibi, Anadolu'ya asker

---

39 Akşit, *Ortaokul I,* 1987, s. 93.

40 Merçil, *Lise II,* 1990, s. 97.

41 Şahin, *Lise I,* 1992, s. 206.

çıkarmışlardı. Ancak Mustafa Kemal 30 Ağustos Başkumandanlık Savaşı'nda Yunanlıları mağlup ederek onların bu hayallerini tarihe gömmüştü."[42]

Bu birkaç anakronik gönderme örneğinden, Mustafa Kemal'in, yazgısı Tarih tarafından önceden Türkiye'yi kurtarmak olarak belirlenmiş bir kişilik olduğu sonucu çıkmaktadır; Alparslan gibi Peygamberlik düzeyine yaklaşmış insanlar onun gelişini haber vermişler ve önemli olaylar onun ileride başaracağı işlerin ön işaretleri olmuştur. Yazarların niyeti bu olmasa da, insan ister istemez vahiy tarihini kapatan son peygamber Muhammed ile bir karşılaştırma yapıldığı izlenimine kapılmaktadır.

Girdiler: Örtülülük

Araya daha uzun metinler katılması, kolaj tekniğine yakın bir yöntemdir. Bunlar genellikle ders sonlarına eklenen, Atatürk'ten yapılmış alıntılardır. Kısa bir yorumla ders metnine bağlandıkları da olur, ama çoğunlukla bağımsızdırlar, önceki bölümle ne sözel ne de başvuru kaynağı olarak bir bağlantıları yoktur ve dersler için hazırlanan alıştırma soruları bu metinleri kapsamaz. Atatürk'ten alıntılar bir giriş bölümü olmadan sunulduklarında, bazen *Atatürk diyor ki* ya da *Atatürkçü düşüncede özellik taşıyan önemli yaklaşımlar* gibi başlıklar altında verilirler. Bu sonuncu formülün iki ayrı yazar tarafından kullanılması, bürokrasi tarafından dayatıldığı izlenimini vermektedir.[43] Aynı şekilde, alıntılar birçok yazarda alt-başlıkları aynı olan bir kaneva içinde toparlanmıştır: Milli tarih, milli ahlâk, milli eğitim, milli kültür;[44] alıntılar farklı olmakla birlikte, sanki yazarlara belli temalar konusunda bir külliyat içinden seçim yapmaları dayatılmışçasına, alt-başlıklar aynıdır. Ancak bu girdilerin içeriklerinden çok ders kitabı içindeki yerleri, tamamen örtülü alana giren bir mesaj oluşturmaktadırlar.[45]

Metin-dışı alıntılar, Orta Asya'dan yapılan tarihöncesi göçlerine, ilk

---

42 Merçil, *Lise II*, 1990, s. 107-108 ve 112.

43 Merçil, *Lise II*, 1990, s. 63 ve Şahin, *Lise I*, 1992, s. 182.

44 Deliorman, *Lise I*, s. 196-197; Merçil, *Lise II*, 1990, s. 63; Şahin, *Lise I*, 1992, s. 182.

45 Bu durum şaşırtıcı yakınlaştırmalara yol açmaktadır: Örneğin, Atatürk'ün general üniformalı resmi, "Orta Asya ve Yakın Doğu'da kurulan diğer Türk Devletleri"ne ilişkin bir bölümün başına yerleştirilmektedir, Uğurlu-Balcı, *Lise II*, 1989, s. 132. Tarihöncesi göçlerini anlatan bölümden sonra, tarihöncesi ile Mustafa Kemal arasındaki bağı kuracak hiçbir yorum eklemeden, Atatürk'ün yaşam kronolojisinin konulması örtülü anlatımın doruk noktasını oluşturur (Atatürk Kronolojisi, Uğurlu-Balcı, *Lise I*, 1990, s.35-36). Burada alıntılar alanından da çıkmış oluyoruz; tarihöncesi üzerine bir dersin tamamlayıcı okuma parçası olarak doğrudan Atatürk'ün yaşamı sunulmaktadır.

Türk uygarlıklarına, ilk Müslüman Türk devletlerine, Malazgirt Savaşına, Selçuklulara ve diğer Müslüman Türk devletlere (ya da öyle görülen devletlere) ilişkin bölümlerin sonunda kullanılmıştır. Bu dizin, metin-içi göndermelerde de karşımıza çıkan düşünceyi ortaya koymaktadır. Önceki örneklerde de gördüğümüz gibi, Atatürk'ün varlığı Osmanlı öncesi tarihe bağlanmakta, imparatorluk uğursuz bir parantez olarak görülmektedir. Atatürk, Türk mirasının en Asyalı bölümünün mirasçısı ve devamcısı olarak sunulmaktadır.

Atatürk ile tarihin belirli bölümleri arasında yapılan örtülü yakınlaştırma, şaşırtıcı bir yeniliğe de ayrı bir anlam kazandırmaktadır. Osmanlı tarihine yönelik bölümler içine daha yakın tarihlerde konmuş Kemalist girdiler[46] iki biçimde anlaşılabilir: Ya imparatorluk ve halifelik kurumlarına son vermiş adam olan Atatürk oraya Osmanlı büyüklüğünün Kemalizm'in gücünü aşamayacağını hatırlatmak için konmuştur, ya da yazarların veya kültürel iktidarın Osmanlı geçmişinin reddini ortadan kaldırmak/hafifletmek ve Atatürk'ün de Osmanlı tarihinin mirasçısı olduğunu belirtmek yönündeki isteklerinin bir ifadesidir. Bunun, kültürel iktidar tarafından Osmanlı tarihinin algılanışında bir değişiklik anlamına gelecek, sürekli bir eğilim olup olmadığını söylemeye henüz olanak yoktur.

B- Şimdiki Zamanın Geçmişin Anlatımı İçine Girme Biçimleri

Girdiler, resmi düşüncenin gözünde önemli olan olayların altını çizen renkli kalemler gibidir. Dilbilimcilerin değerlendirme biçimlerine yakınlık göstermekte[47] ve retorik açıdan, bir ideolojinin formülasyonunda örtülü anlatım kullanımı üzerine güzel örnekler sunmaktadır: Bir olay ile Mustafa Kemal'in bir düşüncesi arasında yaratılan sadece maddi yakınlaşma, bunların yan yana sayfalara konması ya da bu büyük adamın hatırlatılması -ya da sadece bir resminin konması- geçmişle şimdiki zaman arasında bir bağ kurmaktadır. Başka bir deyişle, şimdiki zamanın geçmişin anlatımı içine sokulmasıyla ifade edilen yakınlaştırma, resmi ortak belleğin iskeletini oluşturmaktadır. Kemalist tarih anlayışının belli dayanakları vardır ve tarihsel anlatının akışı içinde Atatürk'e yapılan göndermeler bunları saptamamızı sağlamaktadır. Bu dönemlere ilişkin kahramanlar Atatürk'ün gelişini haber vermektedirler; bunlar Hun önderleri (Mete ve Attila), Gök-

---

46 Merçil ve diğ., *Lise II*, 1990, s. 245; Deliorman, *Lise II*, 1993, s. 29-30; Kara, *Ortaokul II*, 1993, s. 27, 34, 71, 96, 98. Yine de aynı yıl çıkan Yıldız ve diğ.'nin benzer kitabında hiçbir girdi yoktur.

47 Bkz. C. Kerbrat-Orecchioni, *L'énonciation. De la subjectivité dans le langage*, Paris, 1980.

türkler (Bilge, Tonyukuk), Selçuklulardır (Tuğrul ve özellikle Alparslan). Asya Türk mirasıyla doğrudan bir süreklilik bağı içinde konulan Kemalist göstergelerle yapılan yakınlaştırmalar yoluyla ayırt edilen, Türk tarihinin iskeleti budur. Bu tarih içinde Osmanlı kahramanları, hattâ İstanbul fatihi Fatih Sultan Mehmet bile, Atatürk'le karşılaştırılma onuruna kavuşamaz. Osmanlı tarihi bir kesinti yaratmakta, Kemalizm'in kendisini içinde tanımlayamadığı ve mirasını reddettiği bir siyasi kültür oluşturmaktadır.

1993'e kadar, saydığımız birkaç istisna dışında, yazarlar Osmanlı tarihini Kemalist düşünceyle birleştirmiyorlardı. Ama, önümüzdeki yıllarda, girdi yönteminin Türk tarihinin bu dönemine de yayılması olanaksız değildir. Birçok çevre, Osmanlı döneminin itibarının iade edilmesi, en azından bu konudaki tabunun yıkılması zamanının geldiğini düşünmektedir. Bu döneme ilişkin anlatımlara Mustafa Kemal'den alıntılar eklemek, onu bir milli geçmiş olarak geçerli saymak ve resmen üstlenmek anlamına gelecektir. Okul tarih haritaları külliyatı içinde, Balkanlar'la Anadolu'nun birçok yerde birleşik olarak çizilmesi, Osmanlı geçmişinin daha çok Avrupa'ya dönük olduğunu göstermektedir; bu geçmiş, Türk halklarının Batı'ya doğru ilerlemelerinin son aşamasıdır. Bazı Türk resmi yetkilileri, Türkiye'nin köklerinin Avrupa'da olduğunu açıklarken,[48] ders kitaplarının uzun Asyalı geçmişi öne çıkarmayı sürdürmesi bir çelişkidir. Eğer 1993'te beliren eğilim kesinlik kazanırsa, Mustafa Kemal'in Osmanlı tarihiyle birleştirilmesi gibi küçük bir adımla Fatih Sultan Mehmet de Atatürk'ün öncülleri arasındaki yerini alacaktır.

* * *

Kemalist ideolojinin açık ifadesine birçok ders kitabında rastlanır, ama hepsinde değil. 1980 darbesinden önce yayımlanmış ya da hazırlanmış yapıtlarda yukarıda anlatılan Kemalist düzenek yoktur. Kitapların giriş bölümleri, Türklerin büyüklüğü, tarihlerinin eskiliği, nitelikleri, geçmiş egemenliklerinin yaygınlığı gibi temel fikirlerle tamamen doldurulmamıştır. Bazı ders kitabı dizileri, yukarıda anlattığımız, Atatürk'e açık göndermeler ya da girdiler yoluyla yapılan anakronizmlerden de yoksundur. Ancak, bu kitapların da çoğu ideolojinin damgasını taşımakta, ama bu ideoloji Kemalizm'e gönderme yapılmadan ifade edilmektedir.

Açık göndermeler üçlü bir yarar sağlamaktadır: Tarihyazımı açısından, Mustafa Kemal imajının okul dünyasında nasıl sürdürüldüğünü ve Türk tarihine (Cumhuriyet, bu tarihin derin ve eski eğilimlerinin ulaştığı son nokta olarak sunulmaktadır) anlamını verecek ölçüde kendini nasıl dayattığını anlama olanağı vermektedir. Siyasi açıdan, 1980 darbesinden çıkma

48 Bkz. T. Özal, *age*

neo-Kemalist ideolojinin ders kitaplarına nasıl bir zaman aralığıyla girdiğini ve bu zaman aralığı nedeniyle, söz konusu ideolojinin ifadesinin gerileme sürecine girdiği bir aşamada ortaya çıktıklarını göstermektedir. Ama bu durum, Turgut Özal'ın Atatürk'e tavrına karşı Kemalist bürokrasinin bir tepkisi olarak da yorumlanabilir.

Metodolojik açıdan ise, Kemalist ideolojinin açık ifadesi söylemde özel bir önem verilen olayları ve dönemleri kolayca ayırt etmeyi sağlamaktadır. İdeolojinin açıkça ifade edilmediği yerlerde bile, bu olaylara karşı özel bir yaklaşım gösterildiğini göreceğiz. Türkiye'deki güncel duruma yapılacak herhangi bir göndermeyle de şimdiki zamanın geçmiş içine sokulması söz konusu olabilir; anlatı bir an askıya alınıp, olaya ve sonuçlarına ilişkin bir düşünce de sunulabilir. "Hatırlamak, unutmamak gerek" tarzında öğüt biçimleri, ya da okuyucuyu tarihsel kişilerle özdeşleşmeye veya kendini bir mirasın emanet edildiği kişi olarak görmeye iten ("vatanımız", "peygamberimiz" ve tüm diğer iyelik ekleri), tarihin akışı içine katan yollar kullanılması gibi gizli bağlantılı yöntemler de devreye sokulabilir.

Başka bir deyişle, bir ders kitabında hiçbir görünür ideolojik belirti olmasa da, okuyucuya ortak bellek yapısı aktarılarak, kimlik söylevi işlevi korunur. Kemalizm'in bu alanı giderek Türk-İslam senteziyle paylaşmaya başladığı ve 1931'deki ders kitaplarında bile İslamiyet ile yan yana varolduğu da unutulmamalıdır. Bu son iki ideoloji (bir din, ideolojiye indirgenebilirse) açıkça ifade edilmemektedir. O nedenle, şimdi örtülü olanın, söylenmemiş olanın, varsayılanın, imaların çözümlemesine girişeceğiz; bu çözümleme söylem içinde Kemalizm'in yerini göreceleştirmemizi ve Türk-İslam sentezinin ifade gücünü belirlememizi sağlayacaktır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

KURUCU OLAYLAR: İSLAMİYET'TEN ÖNCE TÜRKLER

Kemalizm damgasını yemiş olaylardan ilki efsanevi bir dönemdir: Türk halklarının büyük göçü. Bu bölüm, 1931'den 1993'e kadar, göçlerin kesin bir tarzda açıklanmasından daha nüanslı bir söyleme dek giden bir yelpaze içinde dile getirilmiş ve 20 yıldan fazla bir süredir, ders kitaplarında, Türklerin tarihöncesinin daha bilimsel bir anlatımıyla yan yana varolmuştur. Bu efsanevi olaya tamamen tarihsel bir kültürel olgu da eklenmiş, Orhun yazıtları uyandırdıkları dilbilimsel, tarihsel, siyasal ve dinsel ilgi nedeniyle incelenmiştir. Efsanevi göçler, yadsınamayacak gerçekler olan Orhun yazıtları ve ders kitaplarında sık sık sözü edilen kökenlere ilişkin destanlar (Ergenekon Destanı) ortak bellek ve bilinçaltında her biri ayrı bir rol oynayan ve milliyetçi çevrelerde amblem yerine geçecek kadar önem taşıyan bir bilgiler grubu oluşturmaktadır. Tüm bu olaylar Türklerin kökenine ilişkindir.

Kutsallık alanına giren bu köken sorunu, etnik köken uzamı ile neredeyse bin yıllık yerleşim uzamı arasındaki uyumsuzluk nedeniyle, bir belirsizlik örtüsü altında kalmıştır. Böyle bir uyumsuzluk sadece Türk halkının yaşadığı bir sorun değildir, ama Anadolu'daki Türk varlığının yüzyıl başında şiddetli bir biçimde sorgulanması bugün bu konunun aşırı gerilim yüklü olmasının nedenlerindendir. Tercih yapmak kolay değildir: Asyalı kökenleri öne çıkartmak, bir anlamda, rakiplerin eline koz vermek demektir; yerel kökenler üstünde durmak, Anadolu geçmişini benimsemek rakibin kültür mirasını benimseme ya da onun bu topraklardaki tarihsel varlığını inkâr etme sonuçlarına götürebilir. Olası tavırlardan her biri ayrı bir gerilim kaynağı oluşturmakta ve düşmanlık atmosferi yok olmadan bu gerilimlerin dağılması pek mümkün gözükmemektedir.

Atatürk'e yapılan göndermelerle altı çizilen olaylar içinde ikinci grup, İslamiyet'i kabul ettikleri andan Anadolu'nun fethine kadar, Müslüman Türkler üstünedir. Bir tarih dersi kitabını elinize alır almaz, yazarların öznel belirlemeler yoğunluğundan, bu olaylar içinde en önemlisinin Malazgirt Savaşı (1071) ve devamı (1176'da Miryokefalon Savaşı) olduğunu anlarsınız. Bir önceki bölümde belirttiğimiz istisnalar dışında, Osmanlı dönemiyle birlikte Kemalist girdiler sona erer.

Üçüncü olay grubu da ikinciden ayrılamaz, çünkü 1922 Kurtuluş Savaşı genellikle Malazgirt'le bir arada anılmaktadır. Bir yazarın dediği gibi, Anadolu'yu Türklerin "ebedi", "kesin" vatanı yapan "bir zaferler zincirinin son noktası" söz konusudur. Bu konu Türk tarihi içinde, basit bir tarih dersine sığdırılamayacak kadar önemli bir yer tutmaktadır. Bu nedenle özel yapıtlarda, Kemalizm elkitaplarında *(Atatürkçülük)* uzun uzun incelenmiştir.

I- GÖÇLER YA DA KÖKEN

Okul çocuğu genellikle, "çok uzak olmakla birlikte uyumuyla insana güven veren bir geçmiş hakkında açık imajlara"[1] sahip olma gereksinimi duyar. Bir tarih dersi kitabında, bir kuruluş efsanesine sanki gerçek bir olaydan söz ediliyormuş gibi yer vermek, çocuklara gerçeklikle inançlar arasındaki farkı kavratmak kolay olmasa da, sıkça kullanılan bir yoldur.[2] Ayrıca bir efsanenin ulusal kimlik oluşumunda etkili olabilmesi için, harfiyen ne anlama geldiğinin izlenmesi gerekmez: Önemli olan onun ortak bellekte kök salmasıdır. Neolitik göçler efsanesinin bu durumu kesin bir şekilde örneklediği söylenemez; Türk egosunu tatmin etmesine, bu son yıllara kadar varlığını, en azından haritalar biçiminde sürdürmesine karşın,[3] anlatımı 1931'e göre oldukça değişmiş ve o zamanki işlevinden uzaklaşmıştır.

A- Türk Halkının Evrenselliği

Tarih tezlerinin, tıpkı o dönemdeki aşırı şovenizm gibi, saygınlığını yeniden kazanmaya çalışan yeni bir ulusun kuruluşundaki kaçınılmaz bir aşama olarak gereklilikleri zaman zaman ileri sürülür. Bu görüş, bir kimli-

---

1 P. Ansart, "Manuels d'histoire et inculcation du rapport affectif au passé", H. Moniot (yay. yön.), *Enseigner l'histoire. Des manuels à la mémoire*, Bern, 1984, s. 57-76.

2 Roland destanının Fransa'daki rolünü düşünün.

3 Yıldız, *Lise I*, 1991, s. 22; Uğurlu-Balcı, *Lise I*, 1990, s. 32; Şahin, *Lise I*, 1992, s. 18; MEB, *İlkokul V*, 1992, s. 160; Kara, *Ortaokul I*, 1993, s. 13.

ği düş ürünü iddialar üzerine kurmanın ne gibi tehlikeler içerebileceğini hiç hesaba katmamaktadır: Gerçeğin bir gün keşfedilmesi, gerçek geçmişin zamanında açık bir bakışla dikkate alınmasından çok daha ağır sonuçlara gebedir. Kaldı ki, Türkiye örneğinde, gerçek geçmiş tüm bu abartmaları üretmeye gerek bırakmayacak kadar onurlu ve ilginçtir. Bu nedenle, köklü, gerçek bir efsane olmayan göçler destanı, okul kitaplarından neredeyse silinerek yerini daha bilimsel görüntülü bir söyleme bırakmıştır. Gerçekten de 1931'de ileri sürülen çağımızdan "7000 yıl" önceki göçlere ilişkin iddialar arkeoloji tarafından desteklenmemişti. Yürütülen mantık, oldukça tartışılır bir varsayımın daha da tartışılır bir şekilde ters çevrilmesine dayanıyordu: Türkler brakisefaldir, o halde tüm brakisefal halklar Türktür. Kemalist yazarlar, belirsiz bir bilimsel kaynağa ("bilginler") yapılan göndermelerin ardına gizleniyorlar, böylelikle iddialarını evrensel olarak kabul edilen bir olgu gibi sunuyorlardı.

Kırk yıl sonra, Kafesoğlu-Deliorman dizisinin ders kitabı bu açıdan hâlâ açıkça Kemalist dönem tarihçilerinin etkisindedir; yine de tezlerin ifadesi oldukça örtülü biçimde yapılmış, belki de böylece daha etkili hale getirilmiştir:

> "(Altay-Sayan Dağlarında), taş devrinin ilk çağlarından beri 'brakisefal savaşçı beyaz ırk' yani Türklerin ilk ataları yaşamaktaydı."[4]

Cümlenin öznesi olan "brakisefal savaşçı beyaz ırk" tırnak içine alınarak bir alıntı gibi sunulmuştur. Yazar böylelikle sahibi belirtilmemiş bir yetkenin ardına sığınmaktadır. *Yani* bağlacının kullanılması, söz konusu ırkın üç özelliğinin, "beyaz, brakisefal ve savaşçı", Türklerin belirleyici nitelikleri olmaktan öte, sadece onlara ait nitelikler olduğu çıkarsamasına bağlanmaktadır. Böylece bu nitelikler, artık tartışması bile yapılmayan ön kabuller haline gelmektedir. Ama 1931'deki iddialarla çok önemli bir farklılık bulunmaktadır: 1976'nın yazarları Türkleri tüm diğer uygarlıkların babaları yapmaktan vazgeçmişlerdir. Gerçekten de, göçlerin öyküsünü izleyen dersler dünyanın diğer halklarına değil, Asya'nın prototürk uygarlıklarına (Hunlar, Eftalitler -Akhunlar- vb.) yapılan iyiliklerden söz etmektedirler. En görünür farklılık da, göçlerin harita ile gösterilmemiş olmasıdır: Yazarlar sadece Orta Asya'daki "anayurdu" gösteren bir haritayla yetinmişlerdir.[5]

Böylece 1976 ders kitabı, 1931'in tarih tezleri ile gerçeğe uygunluk

---

4 Kafesoğlu-Deliorman, *Lise I*, 1976, s. 78.

5 *age*, s. 180-181. Orta Asya'nın sınırlarını çizen geniş bir dörtgenle gösterilmiştir; ama, bu alanın üstüne anayurt diye yazılmamıştır.

kaygısı arasında garip bir uzlaşma sağlamıştır. Ama "Türk ırkı"nın özünde bulunan nitelikleri sergilemek için kullanılan hatalı mantık varlığını sürdürmektedir. Coğrafi düzeyde önemli bir önkabul, 1931'den beri "anayurt" olarak tanımlanan dörtgen içinde yaşayan tüm halkların sonraki yazarlar tarafından Türk olarak nitelenmesine yol açacaktır. İki yönde de geçerli "Türkler brakisefaldir, o halde her brakisefal Türktür" varsayımı yerini, "Türkler Orta Asya'dan gelmektedirler, Orta Asya halkları Türktür"e bırakacak ve bu varsayım sayesinde, Türkistan ve antik Sibirya'da gerçekten de varolan kültürlere ilişkin arkeolojik kazılar artık tarih tezlerini desteklemek için kullanılabilecektir. Zamanla önkabuller birikir: 1931'deki yazarların mantığının bir bölümü örtülü hale gelir, ne kanıtlama gereksinimine ne de tartışmaya yer kalır.

1980'den sonraki ders kitaplarında, hem tarihöncesi göçler haritasının yerini tekrar aldığına, hem de Anau (Türkmenistan) gibi arkeolojik kazılardan söz edildiğine tanık oluruz. Ders kitaplarından biri, tarihsel ciddiyet görüntüsü ile tarih tezlerinin bir arada varoluşu anlamında güzel bir örnektir. Anau kazıları hakkında bir açıklamadan sonra, göçlerin haritasıyla birlikte Türklerin göç ettikleri ülkelerin listesini verir: İran, Mezopotamya, Anadolu, Suriye, Mısır ve Ege havzası; yazar biraz ileride şöyle devam eder:

> "Brakisefal ve Orta Asyalı olan bu insanlar, gittikleri yerin Taş Devrini yaşayan halkını, Cilalı Taş ve Maden Devrine yükseltmişler; onlara ekip biçmeyi, hayvanları evcilleştirmeyi ve maden kullanmayı öğretmişlerdir."[6]

1976'nın ders kitabında olduğu gibi, sadece brakisefal (ırksal önkabul) ve Orta Asyalı (coğrafi önkabul) olmak, Türklük niteliğiyle birlikte bir üstünlük, uygarlaştırıcı bir işlev de kazandırmaktadır. Açıkça ifade edilmeyen "üstün halk" fikri, söz konusu cümlenin mantığı içinde örtülü olarak bulunmaktadır. Bu durum, 1931'e bir geri dönüş mü, yoksa eski Türklere daha tarihselleştirilmiş bir bakışa doğru bir adım mıdır? Kesin bir yanıt vermek zordur ve bu örnek, Atatürk'ün ölümünden sonra utangaç bir biçimde kendini gösteren tarihyazımı yenilenmesinin sınırlarını da ortaya koymaktadır; tek başına göçler haritası, artık üç kuşağı etkisi altına almış fikirleri taşımayı sürdürmektedir.

Mantıksızlık sonraki ders kitaplarında da devam eder. Faruk Sümer ve Yüksel Turhal 1986'da, Orta Asya'nın gerçek kültürlerinin arkeolojik kaynaklara göre sergilendiği bir bölüm eklerler: Abakan, Anau, Andronovo, Karasuk kültürleri. Ama yazarların büyük olasılıkla yaşadıkları, tarihçi

---

6 Akşit-Oktay, *Lise I*, 1981, s. 24.

olarak yazma (profesyonel) zorunluluğu ile Kemalist tarihyazımıyla bağları ansızın koparmama (siyasi) kaygısı arasındaki çelişkiyi şu karakteristik paragraf çok güzel ifade etmektedir:

"Daha önemlisi, bu eski yurt, ülkeler arasında ilişki sağlayan yolların da pek dışında bulunuyordu. Bu sebepler yüzünden Türkler'in, Yakın-Doğu medeniyetlerinden çok erken bir zamanda ve doğrudan doğruya yararlanmaları mümkün olmamıştır. Yukarıda sözü edilen Abakan-Altay kültürü, sadece sert tabiat şartlarına göre ve ihtiyaçlar doğrultusunda gelişmiştir. Fazla olarak Türkler, hayvan yetiştirme ve ziraat kültürlerini, yaptıkları göçlerle birçok ülkelere taşımışlardır."[7]

Bu cümleler, başlangıçta tarih tezlerini inkâr eden ve hattâ tezlerdeki görüşleri tersine çeviren, ama sonra Türklerin kültürel üstünlüğü varsayımına geri dönen yazarların sıkıntısını açığa vurmaktadır. Yazarlar, karışıklığı iyice artırarak, bölüm sonunda, Sümer uygarlığının Türk kökenli olduğu savıyla da gizlice hesaplaşırlar:

"Bazı bilginler, Sümerler'in Türk asıllı olduğu veya Türkler ile akraba sayılması gerektiği üzerinde durmuşlardır. Yine bu bilginler onların, İran yaylası üzerinden Mezopotamya'ya inmiş olduklarını düşünmüşlerdir. Bu gibi görüşler daha çok, Sümer dil bilginleri tarafından ileri sürülmüştür. Gerçekten de Sümerce Türkçe'nin de içine girdiği son ekli dil kümesine dahildir.

Bugün için Sümerler'in soyu hakkında bir şey söylenemez. Onların aslının ne olduğu, ancak ileride aydınlanabilecek bir konudur."[8]

Göçler bölümü içinde Tarih'e yerini geri verme girişimi, diğer yazarlar tarafından da taklit edilmiştir. Erdoğan Merçil yönetimindeki dizide (1990), yazarlar Türklerin kökeninin gerçekten ne olduğunun bilinmediğini kabul etmektedirler. Göçlerin anlatımında önemli duraksamalar sezilmekte ve tarih tezlerinin en kuşkulu iddiaları dil önlemleriyle birlikte aktarılmaktadır:

"Öte taraftan, çok daha önceki tarihlerde ise, Türklerin İran yaylası üzerinden Mezopotamya'ya inmiş olmaları muhtemeldir. Bir görüşe göre, bunlar ilk medeni kavim sayılan Sümerlerdir. Ancak; Sümerlerin kökeni henüz tespit edilememiştir. Onların aslen Orta Asyalı ve muhtemelen Türk soyundan geldikleri ilim dünyasında kesinlikle ispat ve kabul edilmiş değildir."[9]

Ama burada tektip bir evrim söz konusu değildir; yakın tarihlerde çıkmış başka kitaplar tarih tezleri düşüncesine hâlâ çok yakındır. M.A.Köy-

7 Sümer-Turhal, *Lise I*, 1986, s. 25 ve Sümer ve diğ., *Lise I*, 1992, s.24.

8 Sümer-Turhal, *age*, s. 29 ve Sümer ve diğ., *age*, s. 27.

9 Merçil ve diğ., *Lise I*, 1990, s. 34.

men yönetimindeki dizide, Neolitik göçlere ilişkin bölüm 1931'e bir geri dönüştür:

> "Bu ülkelerde Milattan önceki yüzyıllarda yaratılan medeniyetlerde belirgin bir şekilde Türk kültürünün izlerine rastlanması, Türkler'in pek eski zamanlarda buralara göç etmiş oldukları hakkında bize önemli ipuçları vermektedir. Mesela Sümerce ile Türkçe yapı bakımından aynı dil grubuna (eklemeli veya bitişken diller) girmektedir. Hattâ, yapılan araştırmalarla 200-300 kadar Sümerce kelimenin (...) Türkçe olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca yapı bakımından aynı benzerlik Urartu dili ile Türkçe arasında da görülmüştür. Mezopotamya (Sümer) ile Pakistan'ın Harappa ve Mohenco-Daro (M.Ö. 3-2. bin) mevkiinde ele geçen buluntular arasında da çok yakın benzerlikler görülmüştür. (...) Daha da önemlisi, milliyeti hakkında bir türlü karara varılamayan Etrüskler'in bir Türk kavmi olabileceği yeni değerlendirmelerle oldukça belirli hale gelmiştir."[10]

Aynı dönemdeki başka ders kitapları da benzer düşünceler çevresinde ve benzer yöntemlerle hazırlanmıştır. Sümerliler hakkındaki görüşleri de koruyan Hakkı D. Yıldız'ın[11] ve Uğurlu-Balcı'nın dizileri bu duruma örnektir. Hattâ Uğurlu-Balcı dizisinde, bir iç deniz kurumasının göçlere neden olduğu düşüncesine (diğer yazarların terk ettikleri bir düşüncedir bu) geri dönülmekte ve Türklerin M.Ö.1000 yıllarında dünyaya dağıldıkları, bu göçler sonucunda da "farklı tarihsel dönemlerde birçok bağımsız Türk devleti"[12] kurulduğu ileri sürülmektedir.

Böylelikle, kimi eşdeğerliliklerin yanlış biçimde tersten kullanımı üzerine kurulu önkabullerin güçlendirildiğini görüyoruz: Türkçe ekli bir dil olduğundan, ekli diller Türkçedir. Bir diğer önkabul, karmakarışık bir bileşime dayanmaktadır: Sümer'in Türk olduğu kabul edilirse, o zaman Sümer'e benzeyen her şey de Türk'tür. Etrüskler konusunda da "Ak-Kara" mantığı kullanılmaktadır: Madem kökenleri hakkında bir şey kanıtlamak olanaksızdır, o halde Türk oldukları kanıtlanabilir. Kısacası, 1931 ile 1990 arasında bazı yapıtların söyleminde bir ilerleme saptansa da, çıkarsama dizgeleri genellikle aynı kalmıştır.

B- Başarıyı Sağlayan Nitelikler

1931'in ders kitaplarında, ve hattâ çok sonraki tarihlere ait kimi yapıtlarda da kalıntı biçiminde,[13] Türklerin nitelikleri, yüksek kültür düzeyleri

---

10 Köymen, *Lise I*, 1990, s. 29-30.

11 Yıldız ve diğ., *Lise I*, 1991, s. 22-28.

12 Uğurlu-Balcı, *Lise I*, 1990, s. 33; ayr. bkz. Şahin, *Lise I*, 1992, s. 14-18.

13 Örneğin bkz., MEB, *İlkokul IV*, 1992, s. 159 ve 160.

onların kent uygarlıklarına dayandırılıyordu. Orta Asya hakkındaki imaj, tüccar sahil kentleri ve hem hayvancılık hem de tarımla yaşayan kırsal alanlardı. Bu kayıp cennet imajı[14] bugün artık o kadar gerekli görülmemektedir: 1980'lerden beri, tam tersine, "anayurt"taki yaşam koşullarının güçlüğünden söz edilmektedir.

Bu gelişim, sadece gerçeklik kaygısından kaynaklanmamakta, Türk erdemini *(virtus)* tarihsel anlatının başından itibaren tartışmaya daha az açık olgular üzerine oturtmayı sağlamakta, ayrıca göçlerin, girilen macera içinde de güçlenen nitelikler sayesinde yapılabildiklerini açıklama olanağı vermektedir. Giriş bölümlerinde de sergilenen Türklerin özünde bulunan erdemler, kökendeki bir olayla açıklanmış olmakta ve bu erdemler de bu olayın nasıl gerçekleşebildiğini açıklamaya yaramaktadır.

İlk erdem, güç yaşam koşullarında gerekli olan örgütlenme ruhudur; sonra, "göç" sözcüğünü kullanan yazarların bir tür düzenli askeri akın olarak algıladıkları göçlere olanak tanıyan disiplin gelmektedir. Göçlerin askeri akınlar olarak algılanması, Türklere adalet ve eşitlik duygusunun atfedilmesini sağlamaktadır. Türkler böylece kural anlayışından yasa kavramına geçebilmişlerdir. Daha genel anlamda, kıtasal ölçekteki yer değiştirmeler, katettikleri uzamlar hakkında bir fikir, bir fütühat felsefesi ve hakimiyet ülküsü kazandırmıştır. Bu niteliklerin üst üste eklenmesi, onları "doğal olarak" devlet düşüncesine götürmüştür. Göçlerin (ister efsane ister gerçek olsunlar) sonuçları, artık diğer halkların kökenlerinin bunlara bağlanması noktasında değerlendirilmemektedir: Sadece, Türklerin göçlerle taşınan öz nitelikleri diğer halkların gelişimini ve örgütlenmesini hızlandırmıştır. Bu düşüncelerin çoğu İbrahim Kafesoğlu tarafından, bir dizi makalede ve 1976'da yayımlanan ders kitabında dile getirilmiştir:

> "Türklerin binlerce yıl boyunca hareket halinde bulunmaları, anayurtlarından çıkarak dünyanın çeşitli bölgelerine yayılmaları büyük bir tarihi oluşumdur. (...) Türk göçlerinin karakteri başlıca iki noktada özetlenebilir:
>
> "1- Göçlerin birinci karakteri, vatan kurma maksadını güden büyük çapta *"fütühat"*tır. Bu göçler belirli gayelerden yoksun ve sonu bilinmez birer macera hareketi değildir. Bütün göçler Türk hükümdar aileleri tarafından büyük bir disiplin içinde idare edilmiştir. Onları başarılı şekilde hedeflerine ulaştıran başlıca sebep de budur.
>
> "Eski Türk hükümranlık anlayışına göre hanedan üyeleri kutsal sayılmaktaydı. Onlara karşı derin bir saygı ve bağlılık duyulmaktaydı. Hanedan üyelerinin başta bulunması geniş Türk kütlelerinin uzun yollara ve çetin şartlara rağ-

14 Bkz. K. Su'nun tarih atlasındaki (1968) göçler haritası: "Anayurt" cennet gibi diye tanımlanmaktadır.

men, birliklerini korumalarını sağlamıştır.

"2- Türk yayılmalarının diğer bir şekli de 'sızma' yoluyla olanıdır. Bu şekil kalabalıkça bazı boy parçalarının, ailelerin veya sağlam yapılı gençlerin yabancı devletlerde hizmet almaları ile meydana çıkmıştır. Türkler böylece yeni katıldıkları topluluklar içinde de çok kere üstün bir kabiliyet göstererek askeri kuvvetlere veya siyasi hayata hakim olmuşlardır. Hattâ Mısır'da ve Hindistan'da olduğu gibi, bazen devlet dahi kurmuşlardır."[15]

Bu yaklaşımlar, bazı daha yakın tarihli ders kitaplarında da yeniden ele alınmıştır:

"Yukarıda kısaca sözü edilen hayat tarzı, Türklerin üstün teşkilatçılar ve eşi bulunmaz savaşçılar olarak ortaya çıkmalarının sebebi olmuştur. Türklerde, anayurtlarındayken veya gittikleri uzak ülkelerde görülen büyük teşkilatçılık kabiliyeti ve askerlik yeteneği, günümüze kadar gelişerek devam etmiştir. (...) Galip gelmelerinde, dayanıklı olmalarının ve disiplin severliklerinin de büyük rolü vardı.

"Bozkır şartlarının mücadeleci ve savaşçı olmaya zorladığı Türkler, kütlelerin bir arada ve huzurla yaşayabilmeleri için, karşılıklı saygı ile donatılmış geniş kapsamlı bir hak ve adalet düzenine ihtiyaç duyuyorlardı. Bu suretle, toplulukta herkesin uyması gereken bir 'hukuk düzeni' fikrine ulaşılıyordu.

"Şu halde Türkler, yeryüzündeki ilk siyasi kadroları kuran, ilk 'kanun koyucu' topluluk idi. Türkler, kültürleri yolu ile, eski çağlarda temasa geldikleri (Çinliler ve Avrupalıların ataları dahil) diğer kültürlerdeki bütün kütleleri hukuka, teşkilatçılığa ve devlet kuruculuğuna alıştırmışlardı."[16]

Özellikle Kafesoğlu'nun metninde çok farklı iki sürecin birbiri içine karıştırıldığı dikkati çekmektedir: Bir yandan *Antikçağ*'ın göçlerinden söz edilmekte, diğer yandan Türklerin Ortaçağ'da Hint-İran (Gazneliler, Moğol hanedanları) ya da Arap dünyasında (Selçuklu imparatorluğu, Mısır'da Tolunoğulları, İhşidi, Eyyubi, Memlûk hanedanları) kurdukları siyasi ya da askeri iktidarlara gönderme yapılmaktadır. Bu karışıklık, göçler sorununun hâlâ tarihsiz bırakıldığını göstermektedir: Hiçbir zaman hangi göçten (efsanevi ya da tarihsel) söz edildiği bilinmediğinden, yazarların görüşlerinin yanlış olduğunu ileri sürmek olanaksızlaşmaktadır. Tabii bunun tersi de doğrudur: Tarih tezlerini resmen çürütmeye hiçbir zaman gerek duyulmamıştır.

Tarihsel doğruluk erdemlerin övülmesinden daha önemsiz görülmektedir, çünkü günümüz Türkiye'sinde iki sorun giderek keskinleşmektedir: Ulusun birliği (1980'den önce siyasi ayrılıklar ve 1984'ten beri de Kürt

---

15 Kafesoğlu-Deliorman, *Lise I*, 1976, s. 79-80.

16 Sümer ve diğ., *Lise I*, 1992, s. 25-26; Deliorman, *Lise I*, 1992, s. 25.

gerilla savaşının tehditi altındadır) ve Türkiye'nin dışında "göç destanı"nı[17] sürdüren milyonlarca yurttaşın varlığı. Yurtlarından uzaktaki bu yurttaşların arasında disiplinli bir uyumu, Türklük bilincini ve Anadolu'daki anavatan ile bağları sürdürmek gerekli görülmektedir. Erdemler üzerine yürütülen söylem bir aktarma süreci doğurmakta, öncelikle, *anayurt* deyiminin içeriği *anavatan*'a, böylece Asya'dan Anadolu'ya aktarılmaktadır. Belki de terimlerdeki bu belirsizlik nedeniyle kısa bir süre önce yeni bir sözcük türetilmiştir: Anadolu'yu Asya'dan ayırmak için *atayurt* denmektedir.[18] Ders kitaplarında da çok daha sade bir deyiş giderek egemen olmaktadır: Anayurt sözcüğünün yanına bir parantez eklenmekte ve şöyle yazılmaktadır: "Anayurt (ilk yurt)".[19]

İkinci aktarma süreci bölgeye ilişkindir: Türklerin erdemleri bir ölçüde toprağa bağlıdır *(chtonien)* ve Asya toprağından kaynaklanmaktadır; sonra sanki bu erdemler göç eden Türkler tarafından taşınmış gibi anlatılır. Anadolu'ya yerleştiklerinde, bu toprak, kutsal deyişle, "ikinci vatan" olmuştur. Bu seçilen yer, Türkler onunla "anayurt"ları arasında belirli benzerlikler buldukları için seçilmiştir. Tersten gidersek, Türkler bu toprağa kendi erdemlerini taşımışlardır. Bu sürecin sonucunda, bu erdemlerle donanan Anadolu artık onları sadece günümüz Türklerine değil, geçmişe şamil bir tarzda, Antikçağ'da bu toprakta yaşamış çeşitli halklara da aktarma gücüne sahip olmuştur. Bu, iki vatanın da kutsanmasıyla gelişen, karmaşık bir aktarma sürecidir; aynı zamanda seçici bir süreçtir, çünkü bu topraklar üzerinde Türklerden çok önce yaşamış da olsalar, ne Yunanlılara ne de Ermenilere uygulanmaktadır. "Karşı taraf"ın Pasdermadjian ya da Grousset gibi bazı yazarları da, aynı şekilde, Ermeni halkına erdemlerini yaşadığı toprağın kazandırdığını ileri sürüyorlardı;[20] onlar da seçici olduklarından, bu erdemlerin Türklere de geçmiş olabileceğini düşünmüyorlardı. Demek ki, iki şovenizm tarafından da bakışımlı yöntemler kullanılmaktadır.

Aşağıda göreceğimiz gibi, Orhun yazıtlarında açıklanan erdemler, yine aynı süreç içinde, tamamen günümüz Türklerine ve Türkiye Cumhuriyeti'ne aktarılmıştır.

---

17 Bkz. "Asrımızın göç destanı", Türkiye, 26 Kasım 1992.

18 Bkz. *Türk Dünyası* başlıklı dergi, alt-başlık *Anayurttan Atayurda*; Kasım 1992'den bu yana Türk Kültür Bakanlığı tarafından yayımlanmaktadır.

19 Bkz. Sümer ve diğ., 1986 ve 1992; MERÇİL ve diğ., 1990; MEB, 1992; Deliorman, 1992; Şahin, 1992.

20 H. Pasdermadjian, *Histoire de l'Arménie*, Paris, 1986, s. 11, 12 ve 14; R. Grousset, Adontz'un kitabının önsözü, *Histoire de l'Arménie*, 1946, s. v-vii.

II- ORHUN YAZITLARI VE ESKİ TÜRKLERİN YÜCELTİLMESİ

İkinci kurucu olay, Türklerin ve Orta Asya'nın tarihi açısından çok önemli bir yazılı belgeler bütününe dayanan ve tamamen tarihsel bir kültürel olgudur. Burada, yeni şeyler uydurmaya, hattâ süslemeler yapmaya bile gerek yoktur: Metinlerin güzelliği ve uyandırdığı ilgi hiçbir kuşkuya yer bırakmamaktadır. Tarihin bu bölümüne ilişkin okul söyleminin özelliği, 8. yüzyılın bir metnini, 20. yüzyılın kimlik söyleminin temel unsurlarından biri haline getirmesidir.

A- Anıtlar

Thomsen ile Radloff'un, ve sonradan onlardan nöbeti devralan Cahun'ün çalışmaları sayesinde, Orhun yazıtları ikinci kez (ikinci kez diyoruz, çünkü 20. yüzyıl başında da Türk milliyetçileri tarafından fikirlerini desteklemek için sahiplenilmişti) yaşam bulmuştur. Örneğin Ziya Gökalp Türkçülüğü tanımlarken sık sık yazıtlara dayanır. Tüm yazıtların dizinini veren ve modern Türkçeye çeviren Hüseyin Namık Orkun yeni bir atılım yaratmış, 1936 ile 1941 arasında yayımlanan çalışması, 1987'de yeniden basılmıştır.[21] Muharrem Ergin'in yaptığı bir başka uyarlama (1970), *Türk Ansiklopedisi*'nde yeniden basılmış (1977), böylece geniş bir kitleye ulaşma şansı bulmuştur. Okul kitaplarında daha çok bu çeviri kullanılmaktadır.[22] Talât Tekin de 1988'de, iki Koşo Çaydam anıtının (Kültigin ve Bilge'ye ait oldukları söylenmektedir) eleştirel bir çevirisini yayımlamıştır. Bu çevirinin yanında kısa bir eski Türkçe sözcükler açıklaması bulunmaktadır ve modern Türkçeye yapılmış uyarlama daha anlaşılır ve durudur.[23] Sonuç olarak, 1931-1932'de, Kemalist tarihyazımı oluşurken, Orhun metinleri Türkiye'de bulunabiliyordu ve sonraları da bu konuya duyulan merak yeni yayınlarla sürekli beslendi. Bu yazıtlar Cumhuriyetin kutsal metinlerinden biri haline gelecekdi.

Bu 8. yüzyıl yazıtları, gelişkin niteliği belli bir olgunlaşma düzeyini ortaya koyan bir Türkçe ile yazılmıştır. Büyük olasılıkla Aram ya da Sogd kökenli olan alfabe, dile mükemmel bir şekilde uyarlanmıştır. Bu nedenle, Türk dilinin bilinen ilk büyük belgeleri söz konusu olmakla birlikte, Wilhelm Thomsen, René Giraud ya da Louis Bazin bunların yazılı bir kültürün doğuş dönemine tanıklık etmediğini, aksine olgunlaşmanın 8. yüzyıldan çok önce başladığını kanıtladığını düşünmüşlerdir.

---

21 H. N. Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, Ankara, 1987.

22 M. Ergin, "Orhun Abideleri", *Türk Ansiklopedisi*, XXV, 1977, s. 487.

23 T.Tekin, *Orhun Yazıtları*, Ankara, TTK Basımevi, 1988, xxiv-200 s.

Uzun süredir Türkçe konuşulmayan bir yerde, yazıtlar Göktürklerin büyüklüğünü açıklamayı ve sonuçta çökmelerine yol açan tehlikeleri bildirmeyi sürdürmektedir. Çok vurgulu, güzel bir dille yazılmış metinler karşısında ilgisiz kalmaya olanak yoktur ve okunduklarında, bu arkeolojik buluşun yüzyıl başında "Türkçü" çevrelerde yaratmış olabileceği entelektüel ve duygusal şok tahmin edilebilmektedir.

Günümüzdeki ulusal tarihsel söylem içindeki kullanımlarını ve yerlerini anlamak için, içeriklerine de bir iki sözle değinmek yerinde olacaktır. Anıtlar iki sit alanına dağılmıştır; ilkinde, Bayan Çoko'da, 715'te dikilmiş, dört yüzü yazılı iki yazıt bulunmaktadır. Bunların, "fütühatçı bir milliyetçiliğe" sahip "enerjik şad ve aygucu (yönetici-başdanışman)"[24] Tonyukuk tarafından hazırlanmış metinleri, belirgin bir tarihsel nitelik taşımaktadır. İkinci sit alanı olan Koşo Çaydam'daki iki anıtın biri Bilge Kağan'a, diğeri de onun kardeşi Kültigin'e adanmıştır; ama, her ikisi de Bilge Kağan dönemine (716-734) ilişkindir; her iki metin de çok daha lirik bir biçemdedir; epik bir destan diliyle yazılmıştır.

Belgeler Türk kağanların iktidarlarının ilahi köklerini ve büyük atalar olan Bumin ve İstemi'nin (6. yüzyıl) zaferlerini sergilemektedir. Gücünü Türklerle Oğuzların birleşmesinden alan İlteriş'in egemenliğine (681-691) denk düşen örgütlenme dönemine ilişkindir. Bu dönem, halk ile yöneticiler arasında bir gerilim ve erken bir "kimlik krizi" olarak tanımlanabilecek sonuçlar yaratmış Çinlileştirme ile birlikte yaşanan, yarım yüzyıllık bir gerilemenin ardından gelmişti. Onu Kapgan Kağan yönetiminde bir yayılma dönemi (691-716) izledi, ama Oğuzların ayrılması (716) geri dönülmez bir çöküşü başlattı. Bilge'nin ölümüyle (734) Göktürkler imparatorluğu yok oldu.

Bu imparatorluğun merkezinin sınırları Baykal Gölü, Onon Suyu (Amur'un bir kolu), Gobi Çölü ve Altay Dağları tarafından çizilmektedir. Orhun Nehri kaynağını, Moğol Bozkırı, Gobi Çölü ve kurak Zabçan Çukuru ortasında ormanlık bir adacık oluşturan Kingan tepelerinden alır; bu nedenle, eski Türkler tarafından "Ötüken Ormanı" adı verilen bu yöre kutsal bir yerdir. Merkezin çevresinde, Çin'in kuzeyini, Sibirya'nın güneyini, Araplarla 706-707'den itibaren temas içine girdikleri Aral Denizi havzasını (Tokaristan ve Sogd ülkesi) içeren Türk ordularının geniş eylem alanı bulunur. Bu atlılar, Aral Denizi ile Çin Seddi arasında kalan bozkırı

---

24 R.Giraud, *L'empire des Turcs Célestes. Les règnes d'Elterich, Qapghan et Bilga (680-734). Contribution à l'histoire des Turcs d'Asie Centrale*, Paris, 1960, s. 13 ve 18-19.

ve dağları dolaşmaktadır. Ancak, merkezin dışında, Türkler hiçbir zaman yerleşik bir iktidar kurmamışlardır:[25] Baskınlar düzenleyebiliyor, sürekli bir tehdit oluşturabiliyorlardı; ama, bu kadar geniş bir alanı işgal edecek olanaklara sahip değildiler.

Özlü yazıtlar en az fetihlerden olduğu kadar, sonunda Göktürklerin hakkından gelen tehlikelerden de söz etmektedir. Bu tehlikelerin en büyüğü askeri bozgun değil, kültür yitimi, Çinlileşme, Türk erdemlerinin, bozkır kültürünün unutulmasıydı. Bu gerçek bir tehlikedir ve geçmişin nice göçer halkı, Kuzey Çin'de başarıya ulaşan fetih hareketlerinden sonra, yerleşikleşmişler, kent yaşamının ya da tarımın çekiciliğine kapılarak Çin kültürü içinde erimişlerdir.[26] Kendisi de Çin'e büyük ilgi duyan Bilge, prenslerini baştan çıkarıldıkları için birçok kez eleştirmektedir.

Demek ki, dilbilimsel ve tarihsel ilginçlikleri dışında, Orhun yazıtlarının metinleri aynı zamanda çok günceldir, çünkü bugün Türkiye Türklerinin ve Batı Avrupa'daki Türk toplumunun karşılaştığı sorunlardan söz etmektedir. Eskilikleri ve epik dilleriyle daha da etkili kılabilecekleri bir kimlik söylemine çok yararlı olabilir.

Gerçek olayların yaşandığı Orhun bölgesi, tarihöncesinin efsaneleştirilmiş göçlerinin çıkış yeriyle kısmen örtüşmektedir. Yazıtların üzerine kazılı destanlar, çözümlemeler sonucunda ayakları havada kalan göç öyküsünün yerine, ulusal söylemde kullanılabilecek seçenekler sunmaktadır. Bu destanlar hem tarihsel, hem de çok değerlidir. Yazıtlar, bin yıldır Türk dili alanı dışında kaldığından, onlardan söz edilmesi yayılmacı bir söyleme de hizmet edemez. Bu tarihsel yöre kökenlere ilişkin bir düşün, ilk kültüre ya da erdemlere duyulan bir nostaljinin alanıdır; kesinlikle herhangi bir toprak talebinin dayanağı değildir.

Metinlerinin anlamının çözüldüğü koşullar, bu yazılara Türk siyaset imgelemi içinde öyle bir yer kazandırmıştır ki, bu konu üzerinde biraz durmak gerekir; böylelikle Orhun, Ötüken ya da Ergenekon isimleri anılınca yaratılan çağrışımları daha iyi hissetmek mümkün olacaktır. Siyasi imgelemin incelenmesinden sonra, metinlerin okul kitaplarında çevrildikleri, seçildikleri ve sunuldukları haliyle dikkatli bir okumasını yapacak ve sonra da günümüz Türk gençliği için ne anlama gelebileceklerini değerlendirmeye çalışacağız.

---

25 Bkz. R. Giraud, *age*, s.25.

26 Bkz. R. Grousset, *L'empire des steppes, Attila, Gengis-Khan, Tamerlan*, Paris, 1965 ve 1989.

B- Siyasi ve Kültürel İmgelemde Yazıtların Yeri

Türkçü Söylemde Orhun

Belki *süreklilikleri* ve güzellikleri ya da arkeolojik belgelerin *azlığı* nedeniyle, Orhun yazıtları eski Türklerin yüceltilmesine yardımcı olmuştur. Ziya Gökalp'ın *Türkçülüğün Esasları* (1923) adlı kitabındaki sözleri, bu anlamda karakteristiktir. Yazıtlardan yola çıkarak, bir vatani ahlâk, bir feminist ülkü ve hattâ uluslararası bir ahlâk tanımı yapmaktadır.[27] Bazı tarihçiler, Orhun anıtlarının daha sonra Osmanlılar tarafından hayata geçirilen cihan hakimiyeti düşüncesini doğruladığı kanısındadır.[28] Gök-Tanrı tapıncı "ulusal din" olarak kabul edilmekte ve ileriki bir bölümde göreceğimiz gibi milliyetçi tarih akımının tüm yazarları ve ders kitabı yazarlarının çoğu Türk tek-tanrıcılığını yücelterek, onu bir yandan İslamiyet'e geçişin nedeni ve diğer yandan Türklerin üstünlüğünün bir kanıtı olarak göstermektedir.[29]

Orta Asya'nın destanı ya da tarihsel temalarının kullanılması, Ergenekon Destanı ile başlar. Bu kuruluş efsanesi Göktürklerin tarihine bağlanmaktadır: Topluluktan geriye sağ kalan tek kişi olan bir çocuk (Göktürklerin atası) bir dişi kurt tarafından korunup, beslenmiştir. Cumhuriyetin başlangıcında, kurt yeni rejimin simgesiydi; Ergenekon Destanına gönderme yapıyor ve Orta Asya'daki "anayurt"u çağrıştırarak, Cumhuriyet'in öz-türk bir geçmiş içinde kök salmasına katkıda bulunuyordu.[30] Atatürk döneminde, Turancılığın tüm ifade biçimleri yasaklanınca, bu simge marjinalleşip radikalleşmiş olmalıdır. O zaman kurt imajı resmi bir simge olmaktan çıkıp aşırı sağın eline geçti ve aşırı sağ dergilerde kullanıldı. 1931'de Türkçü *Atsız* dergisinin, sonra 1938'de de, sloganı "Her şeyin üstünde Türk ırkı;

---

27 Z. Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Toker yay., s. 173. Kadının toplum içindeki durumunun yüceltilmesine örnek olarak, ayr. bkz. Necdet Sevinç, "Eski Türklerde Kadın ve Aile Hukuku", *TDA*, 8, 1980, s. 17-74; aynı başlıkla İstanbul'da TDAV yayınları no: 38 olarak basılmıştır, 1987, 96 s.

28 O. Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, c. 1, s. 83; N. Kösoğlu, *Türk Dünyası Tarihi ve Türk Medeniyeti Üzerine Düşünceler*, İstanbul, (1990), s. 37-38. Ayr. bkz. B. Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul, 1988, s. 4.

29 Bkz. O. Turan: "Din tarihçileri, haklı olarak, tek tanrıcı inancın ileri bir (kültür) durumu olduğunu düşünüyorlar", *age*, c. 1, s. 49. Böylece yazar Türkleri Yunanlılar ve Romalılarla avantajlı bir şekilde karşılaştırabiliyor; Arapların Müslüman tek-tanrıcılıkları ise, bir anlamda, çok-tanrıcı geçmişleri tarafından lekelenmiş oluyor.

30 Kurt figürü daha 1922'de bir pul üzerinde yer alıyor, Cumhuriyet döneminde yeni bir modeli çıkarılıyor (1925) ve aynı yıl bazı kâğıt paraların üstüne de basılıyordu. 1924'te kurulan son derece resmi Türkoloji Enstitüsü Dergisinin kapağında kurt simgesi vardı.

tüm ırkların üstünde Türk ırkı" olan Reha Oğuz Türkkan'ın çıkardığı ırkçı *Ergenekon* dergisinin kapağında bu simge görülür. 1939'da, Türkolog Hüseyin Namık Orkun, Başkır mülteci Abdülkadir İnan, pantürkçü Necdet Sançar'ın yer aldıkları bir yayının adı *Bozkurt*'tur; bu dergi, *Ergenekon*'un ırkçı sloganını aynen kullanır. Kurt resmi ve aynı slogan, pantürkçülerin yanı sıra Abdülkadir İnan ve tarihçi Zeki Velidi Togan'ın da isimlerinin yer aldıkları *Gök-Börü* dergisinin kapaklarını süslemeyi sürdürürler; birinci sayıda, hayvanın resmi dört kez yer almakta, bir keresinde Orhun yazıtlarından bir cümle ve Ziya Gökalp'ten iki mısranın yanında görülmektedir.[31] 1962'de *Orkun* dergisinin kapağında ve yine aynı dergi içindeki "Orkun'dan sesler" sayfasında kurt resmi bulunmaktadır; bu dergi de yine pantürkçü metinlerin (Atsız, Sançar), tarihçilerin (F. Tevetoğlu) ve Ziya Gökalp'ten alıntıların bir karışımını sunmaktadır.[32] Salihli'de yaşayan Kazak göçmenlerin aşırı milliyetçi yayın organı *Türkeli* dergisinin (1969) kapağını da bozkurt süslemektedir.[33] *Ötüken* dergisi ise, 1971'de, kurt simgesini ve şu sloganı kullanır: "Tüm Türkler tek bir ordu!"[34] *Kurultay* dergisinin iç sayfalarında da, kurt resmi ile birlikte "Tanrı Türk'ü korusun!" sloganına rastlanır.[35] Bugün ise ülkücüler kendilerine "Bozkurtlar" adını vermekte ve kurt resmi Milliyetçi Hareket Partisi mitinglerinde boy göstermektedir.[36]

Özetle, aynı simgenin kullanımı çevresinde Orta Asya tarihinin büyüleyiciliğinin, Türkdil kültürlere duyulan ilginin, Türkolojinin ve aşırı sağın iç içe geçtiği bir süreç gözlenmektedir. Yazarlar ya aşırı-milliyetçi akımdan, ya SSCB'den gelen mülteciler dünyasından, ya da tarihçiler ve Türkologlar çevresindendir. Zeki Velidi Togan gibileri ise her üçünün de içinde yer almaktadır. Hüseyin Namık Orkun da (1902-1956) soyadına kadar yansıyan bu karmaşayı kişiliğinde somutlaştıranlardandır: Macaristan'da eğitim görmüş, eski Türk yazıtlarının ilk tam uyarlamasını yayımlamış, 1944'te "Türkçü" militan olarak tutuklanmıştır. *Bozkurt* gibi aşırı sağ dergilerde de yazıları çıkmıştır.

---

31 *Gök-Boru*, no: 1, 5 Kasım 1942.

32 *Orkun*, no: 1, Şubat 1962.

33 Bkz. I. Svanberg, *Kazak Refugees in Turkey*, 1989, s. 173.

34 *Ötüken*, no: 2, Şubat 1971.

35 *Kurultay*, no: 3, 1989, *ayrıca yine* büyük olasılıkla 1989'a ait, tarihsiz ve numarasız bir sayısında.

36 Kuzey Kıbrıs'ta da oldukça yaygındır. Orada bozkurtun neredeyse resmi görünümlü kullanılışının bir örneğine tanık olduk: (Magosa Katedrali) Selimiye Camiinin hemen önündeki, üstünde "Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti" bayrağı dalgalanan, bir anıtta o şablonlaşmış biçimiyle yapılmış ve bu nedenle aşırı-sağcı çağrışımı üzerine kuşku olmayan bir kurt figürü de yer almaktadır.

Bu süreç nedeniyle, günümüzde, Orkun (Orhun), Ötüken ve Ergenekon özel isimleri eski geçmişi olduğu kadar, pantürkçülüğü ve aşırı sağı da çağrıştırmaktadır.[37] Bununla birlikte, 1990'ların başından sonra bu simgelerin ve isimlerin aşırı sağ dışında, daha ılımlı milliyetçi çevreler ve hattâ hükümet çevreleri içinde de yaygınlaştığına tanık oluyoruz; örneğin Yeniden Doğuş Partisi'nin başkanı Hasan Celal Güzel, Türkiye için bir yeniden doğuşun ve "ikinci bir Ergenekon"un gerekliliğinden söz etmektedir;[38] 1993 baharından beri, İran-Kürt bayramı Nevroz'u (21 Mart) sahiplenme girişimleri sergilenmekte, yetkili makamlar bu günü gerçek bir Türk bayramı, Ergenekon bayramı olarak tanıtmaya uğraşmaktadırlar.[39] Bu olayın yakın geçmişteki diğer göstergelerinden biri, Türk Kültür Bakanlığı tarafından Türklerin Orta Asyalı kökenlerini son derece yüceltilmiş biçimde çizgileştiren çocuk kitapları yayımlanmasıdır. Bu kitaplara ileride tekrar döneceğiz.[40]

Aşırı sağın sloganlarından birinin incelenmesi, Orhun yazıtlarının yarattığı büyüleyici etkinin bir başka açıdan değerlendirilmesi olanağını vermektedir. Orhun yazıtlarından alınmış ve özgün metni çeşitli biçimlerde çevrilebilecek bir cümle söz konusudur.[41] *Kurultay* dergisinin bazı sayılarında ve *Devlet* dergisinin (1975-1976) kapağında yer alan bu cümle şöyle der: Ey Türk! Titre ve kendine dön! (bazen bu cümlenin kısaltılmış biçimi olan "Ey Türk, kendine dön" de kullanılmaktadır). Bilge Kağan'ın halkına buyruğu aracılığıyla, milliyetçiler 20. yüzyıl Türklerine seslenerek onları uyarmaktadırlar; 8. yüzyılda en büyük tehlike Çinlileştirilmekti. 20. yüzyılda, bu tehlike kendini, duruma göre, komünizm, Batılılaşma ya da diğer yabancı etkiler olarak gösterebilir ve Kürt ayrılıkçılığı çoğunlukla bir yabancı oyunu olarak algılanmakta ve lanetlenmektedir. Bu düşünce "milli kültür" söylemi çerçevesinde açıkça ortaya konmaktadır. Orhun

---

37 Örneğin Ötüken, İstanbul'daki milliyetçi bir yayınevinin; Ergenekon Almanya ve İsviçre'de kurulmuş aşırı milliyetçi bir hareketin adıdır (*Türkiye*, 12 Kasım, 27 ve 28 Aralık 1991; 9 Aralık 1992).

38 *Türkiye*, 15 Ocak 1992.

39 Kültürel bir olgunun bu şekilde saptırılması, anlaşılan, Abdülhaluk Çay'ın bir yayınıyla başlamıştır: *Türk Ergenekon Bayramı Nevruz*, Ankara, TKAE Yayınevi, 1985. 1992'de resmi bir dergide şöyle yazılıyordu: "The beginning of Nevruz goes back to the legend of Ergenekon (...) We can say that Nevruz is a truly unique turkish tradition." *(Turkish Review Quarterly Digest)*, Ankara (Basın-Yayın Genel Müdürlüğü), VI, 30, 1992, s. 51-52.

40 Örneğin bu kitaplar arasından bkz., O. Oktay, *Göç Destanı*, 1991; ve *Manas Destanı*, 1991.

41 *Türk budun, ertir, ökün:* Kül-tigin, doğu yüzü, 22-23.

metinlerinin güncel önemini değerlendirmeye çalışan bir yazardan bir örnek sunuyoruz:

"Bugün de Türk milletinin düşmanlarının bulunduğunu unutmamak gerekir. Ayrıca bugünkü düşmanın hileleri Çin'inkinden daha tehlikelidir."[42]

Aşırı sağcı bir yayın organında değil, yarı-resmi bir kültür dergisinde yer alan bu düşünce biçimi, Orhun metinlerinin Türk siyasi yaşamı içinde geniş bir kullanım yelpazesi bulabildiğini gösteriyor. Türk değerlerine dönme sadece aşırı sağ tarafından savunulmamaktadır.

Orhun konusunun siyasi imgelem içindeki incelenmesini, birçoklarının bu konuda duydukları heyecanı belgeleyen örneklerle tamamlayacağız. Tarihçi Nejat Diyarbekirli'nin yazıtların bulunduğu sit alanına yaptığı gezinin güncesi,[43] kendi kültürünün en eski belirtilerinden biriyle karşılaşan bu Türk bilgininin duygularını anlama olanağı vermektedir. Bu duygulanma nedeniyle birçok kez *mukaddes topraklar, kutsi bölgeler* sözcüklerini kullanmakta ve bazı küçük ayrıntılar dışında pek değişmeyen bir formülü durup durup yinelemektedir:

"Türk dilinin, Türk yazısının, Türk tarihinin, bir kelimeyle Türk kültürünün en eski vesikaları olan Orhun Abidelerinin üzerinde..."

"Türk dilinin, Türk yazısının, Türk tarihinin, Türk sanatının, tek kelimeyle Türk kültürünün en eski vesikaları olan abidelere artık çok yakındım."

"Türk dilinin, Türk yazısının, Türk tarihinin, kısaca tek kelimeyle Türk kültürünün kaynağına ulaşmıştım."

"Yine bu arada, Türk dilinin, Türk tarihinin, Türk sanatının, kısaca Türk kültürünün hazinesinin eşsiz eserleri olan Orhun Abidelerinin bugünkü durumlarını diğer Türkologlara aksettirebildiğim için bahtiyarlık duymaktayım..."

Neredeyse dinsel bir renk alan böyle bir vurgulamaya, Muharrem Ergin'in yazıtlara ilişkin kitabının bir bölümünde de rastlanmaktadır:

"Türk adının, Türk milletinin adının geçtiği ilk Türkçe metin; taşlar üzerine yazılmış ilk Türk tarihi; Türk devlet adamlarının millete hesap vermesi, milletle hesaplaşması; devlet ve milletin karşılıklı vazifeleri; Türk nizamının, Türk töresinin, Türk medeniyetinin, yüksek Türk kültürünün büyük vesikası; Türk askeri dehasının, Türk askerlik sanatının esasları; Türk gururunun ilahi yüksekliği; Türk feragat ve faziletinin büyük örneği; Türk içtimai hayatının ulvi tablosu; Türk edebiyatının ilk şaheseri; Türk hitabet sanatının erişilmez şaheseri; hükümdarane eda ve ihtişamlı hitap tarzı; yalın ve keskin üslubun şaşır-

42 M. Aydın, "Orhun Abidelerinin Mesajları", *TK*, XXVIII, 329, 1990, s. 513-522.

43 N. Diyarbekirli, "Orhun'dan Geliyorum", *TK*, XVII, 198-199, 1979, s. 1-64.

tıcı numunesi; Türk milliyetçiliğinin temel kitabı; bir kavmi bir millet yapabilecek eser; asırlar içinden milli istikameti aydınlatan ışık; Türk mübarek kaynağı; Türk yazı dilinin ilk, fakat harikulade işlek örneği; Türk yazı dilinin başlangıcını miladın ilk asırlarına çıkartan delil; Türk ordusunun kuruluşunu en az 1250 sene öteye götüren vesika; Türklüğün en büyük iftihar vesilesi olan eser; insanlık aleminin sosyal muhteva bakımından en manalı mezar taşları; dünyanın bugün belki de en büyük meselesi olan Çin hakkında 1250 sene evvelki Türk ikazı vb."[44]

1990'da *Türk Kültürü*'nde yayımlanan bir makalede bu metinden alıntı yapan Mehmet Aydın, "günümüz Türk insanını ve Türk devlet adamını yönlendirmek için Orhun mesajına dönülmesi" gerektiğini belirtiyor. Yazıtların yeni kuşakların ulusal bilincine temel oluşturmasını diliyor. Değerlerini unutan bir toplumun felakete koşacağını hatırlatıyor ve Orhun metinlerindeki ulusal birlik, halkın refahı, yöneticilerin sorumluluk ruhu gibi fikirlere göndermeler yapıyor.

Kemalizm ve Orhun Yazıtları

Orhun metinlerinin politik kullanımına karşın, geçmişin bu kültürel olgusu bugün Kemalizm'in kendini tanımladığı ve Türk-İslam sentezcilerinin kendi hesaplarına yararlandıkları olaylar ya da dönemler zinciri içinde yer almaktadır. Orhun yazıtlarına yönelik Kemalist girdilerin sayısı azdır (sadece iki tane), ama lise öğrencilerinden çok daha kalabalık olan küçük yaştaki öğrenci kitlesini hedeflemeleri ilginçtir.

İlki bir ortaokul kitabında yer almakta ve Kemalist cumhuriyetle kurulan yakınlık açısından çarpıcı bir örnek oluşturmaktadır; eski Türklere ilişkin dersi, 29 Ekim 1933'teki Atatürk'ün "Onuncu yıl Nutku"nun metni izlemektedir. Bu yaklaşım, Atatürk'ü büyük Göktürk kağanlarının eşiti ve mirasçısı olarak sunmak anlamına gelmektedir.[45] Böylece iki tarihsel çağ, karşılıklı birbirlerini aydınlatmaktadır: Atatürk'ün nutkunda söz edilen bugünkü dönem, Türklerin özünde bulunan erdemler sayesinde başarılmış bir diriliştir. İki tarihsel çağın yan yana konulması, geçen zamana, coğrafi göçlere ve diğer kültürlerle sayısız ilişkiye karşın Türk değerlerinin korunması başarısının metaforik anlatımıdır. Bunun tersi de doğrudur: İki dönemin yan yana sunulması, geçmişin Türk toplumlarına modern,

---

44 M. Ergin, *Orhun Abideleri*, İstanbul, 1970. Alıntıları yapan, M. Aydın, "Orhun abidelerinin mesajları", *TK*, XXVIII (329), Eylül 1990, s. 515. Yazıtlara ilişkin, Türk-İslam sentezi akımından diğer iki yazarın makaleleri: M. Kaplan, "Orhun Abidelerinde Mekân-İnsan Münasebetleri", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 1, 1985, s.2; A. B. Ercilasun, "Orhun Abidelerinin Araştırılması ve Muhtevası", *Türk Dili*, 399, 1985, s.151.

45 Aln. yap. Akşit, *Ortaokul I*, 1987 bas., s. 40-41; 1995 bas., s. 26-27.

ileri bir nitelik kazandırmaktadır; bugünkülerle aynı niteliklere sahip oldukları ndan aynı sonuçları yaratabilirler: Laik, hoşgörülü ve kadınlarla erkeklerin eşit oldukları demokratik, örgütlü, kendilerinin bilincinde ve milli duygulara sahip toplumlar olarak görülmektedirler.

"Fransız İhtilali'nin dünyaya yaydığı milliyetçilik duygusu, ondan bin yıl önce Göktürkler'de en yüksek noktasına varmıştı."[46]

İkinci Kemalist girdiye, 1992-1995 arasındaki ilkokul kitaplarında rastlanmaktadır ve bu girdi de birincisi kadar tarihselleştirilmiştir.[47] Burada Atatürk tarih içinde rol oynayan bir oyuncu olarak değil, oyunun yönetmeni, Türkiye'nin tarihini yazan adam olarak sunulmaktadır. Çünkü yazıtlara ilişkin bölümün sonunda bütün bir sayfa, Atatürk'ün tarih bilimine ve Türk Tarih Kurumu'nun kuruluşuna verdiği öneme ayrılmıştır. Bu çerçevede Atatürk Türk tarihine değer kazandıran, onu yücelten, hem tarih incelemesinde hem de eylemde eski değerleri yeniden keşfedip onlara can veren kişidir.

Yazıtlara ilişkin Kemalist girdilerin azlığı, bazı yardımcı kitapların söyleminde bu girdilerin aynı olaylar zinciri içine katılmasıyla karşılanmıştır. Kültür Bakanlığı tarafından 1991'de yayımlanan ve Bilge Kağan Destanıyla Ergenekon Destanını resimli olarak anlatan iki çocuk kitabı bulunmaktadır; ilk kitabın son sayfalarında yazar Türklerin tarihinin aşamalarını kısaca çizerken, Bizans'a karşı kazanılan Malazgirt Zaferine, Osmanlı Türklerine değinir ve sonra cumhuriyete gelir:

"Şimdi biz Türkiye Cumhuriyeti devletinde yaşıyoruz. Hürüz, mutluyuz. Bilge Kağan'dan yüzlerce yıl öteye, ondan da yüzlerce yıl beriye doğru adımız-sanımız yok olmadı. Millet olarak çok çetin günler geçirmişiz. Yine de geçirebiliriz ama, geçmişten ders alırsak geleceğe ümitle bakıp çok mutlu yıllara kucak açabiliriz!"[48]

Bu metin, Atatürk'ü, sivil ve askeri uçakları, bir barajı, bir yüksek gerilim hattını, bir termik santralı ve Boğaz Köprüsünü gösteren resimli bir sayfa üzerinde bulunmaktadır. Böylece Atatürk, kahraman Bilge Kağan'la süreklilik içinde konulmuş ve aynı sayfada, modern ve sanayileşmiş bir toplumun simgeleriyle birleştirilmiştir. Çünkü Orhun Yazıtları, bir Türk devletinin erken varlığının görünür simgesi olmak yolunda diğer tüm tarihsel olgulardan daha etkilidir.

---

46 Sümer-Turhal, *Lise I*, 1986, s. 129.

47 MEB, *İlkokul IV*, 1992, s. 175; Serüven ve diğ., *İlkokul IV*, 1995, s. 137-138; Akşit, *Ortaokul I*, 1987, s. 40-41.

48 O. Oktay, *Bilge Kağan*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991, c. 2, res. 42 ve 43.

Ergenekon Destanını anlatan ikinci kitabın son sayfası, Birinci Dünya Savaşı'ndaki üniformalı bir Atatürk portresi etrafında düzenlenmiştir. Sayfanın üst bölümünde, Türk bayrağı ve kurt başlı bir flama yer almaktadır. Sayfadaki metin efsanevi geçmişle 20. yüzyılın tarihsel gerçeği arasındaki bağı açıkça belirtmekte ve ulusal marştan bir dörtlükle sona ermektedir:

"Türkler, yeni yurtlarına yerleşmiş, düşmanlarını da yenip, Gök-Türk devletini kurmuşlardı... Türkler, yeni yurtlarında çalıştılar, ter döktüler... Güçleri arttıkça arttı... Dört bir yanda sözleri yürür, hatırları sayılır oldu...

"Çadırları-hayvanlarıyla, toprağı-suyuyla, hakanı-halkıyla Türk milleti ve Türk yurdu, ebediyyen yaşamaya yemin eder gibiydi...

"Atalarımızın o günkü yemininde gizli olan ruh, nesilden nesile sürmüş ve bugünlere ulaşmıştır... Bugün de aynı ruh İstiklal Marşımızda yaşamaktadır...

Ben ezelden beridir hür yaşadım, hür yaşarım.
Hangi çılgın bana zincir vuracakmış, şaşarım.
Kükremiş sel gibiyim, bendimi çiğner aşarım,
Yırtarım dağları, enginlere sığmam, taşarım..."[49]

Kültür Bakanlığı, bu tür kitaplar yayımlayarak, Kemalizmin yazıtlarda ifade edilen öz-Türk değerler içinde kök salması sürecini iktidarın sürdürmek istediğini doğrulamaktadır.

C- Alıntılar Külliyatı

Orhun metinlerinden yapılan alıntılar ders kitaplarında sürekli yer almadı. Bu konuda da, daha önce anlattığımız Kemalist düzeneğin ortaya çıkışına koşut bir evrim görülmektedir. "Tarih reformu"ndan önce Orhun Yazıtlarına sadece kısa göndermeler yapılıyordu.[50] 1930'da basılan *Türk Tarihinin Ana Hatları* kitabında ise, yazıtların işlenmesine 15 sayfa ayrılır; bir yıl sonra TTTC'nin ilk ders kitabında karşımıza çıkacak yaklaşım orada geliştirilmiştir.[51] En dikkat çekici bölümde yazıtlar şöyle tanıtılmaktadır:

"Orhun Abideleri ismile malum abideler bu devirde, (...) Orhun havalisinde yaşıyan Türklerden kalmış eserlerdir.

"Orhun Kitabelerinden ve Çin vakayinamelerinden bu devirde Türklerin yüksek bir medeniyet seviyesine erişmiş oldukları anlaşılıyor.

"Orhun Kitabelerinden bu devirde Türklerin gayet koyu milli şuur sahibi

---

49 M. Demirtaş, *Ergenekon Destanı*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991, c. 2, res. 43. Siyah yazılı bölümler orijinalinde de siyah yazılıdır.

50 Bkz. Emin Ali, *Umumi Tarih II*, 1930, s. 113.

51 *Türk Tarihinin Ana Hatları*, 1930, s. 417-432. TTTC, *Lise I*, 1931, s. 41-46 ve *Lise II*, s. 52-53.

ma kitabı (1946), yazıtların bulunmasını ve yazıların çözülmesini ayrıntılarıyla anlatmakta, ama sadece çok kısa bir çevirilerini sunmaktadır.[55] Anlaşılan ancak 1970'lerde anıtlardan yapılan alıntılar okuma parçaları ya da derslerin içine sokulan kısa alıntılar biçiminde genelleşir ve aynı zamanda bir Türk ulusal bilincinin çok eski zamanlardan beri varolduğunun kanıtı olarak kullanılmaya başlar. Kafesoğlu ve Deliorman'ın ders kitabında (1976), bu konuda hâlâ çok az alıntı bulunmaktadır; metin girdileri, yazı örnekleri 1980'den sonra genelleşir.

Bu metinler aracılığıyla Türk öğrencilere nelerin kavratılmak istendiğini çıkartabilmek için, ders kitaplarında kullanılan alıntıları aşağıda bir araya topladık. Kullanılan metinlerin sayısı çok değildir: Toplam yedi metin bulunmaktadır, bunlardan birincisi beş yazar tarafından seçilmiştir. Sekizinci metin ise gerçek alıntıların arasına serpiştirilmiş ve belgenin özüne her zaman tam uymayan cümlelerle bağlanmaktadır.[56]

Metin A- Kül-tigin Yazıtı, güney yüzü[57]

(a) (1) Tanrı gibi gökte olmuş Türk bilge Kağanı, bu zamanda oturdum. Sözümü tamamiyle işit. Bilhassa küçük kardeş yeğenim, oğlum, bütün soyum, milletim, güneydeki Şadpıt Beyleri, kuzeydeki Tarkat, Buyruk Beyleri. Oğuz, Tatar... (2) Dokuz Oğuz Beyleri, milleti! Bu sözümü iyice işit, adamakıllı dinle:

(b) Doğuda gün doğusuna, güneyde gün ortasına, batıda gün batısına, kuzeyde gece ortasına kadar, onun içindeki millet hep bana tabidir. Bunca milleti (3) hep düzene soktum. O şimdi kötü değildir. Türk kağanı Ötüken ormanında otursa ilde sıkıntı yoktur.

(c) Doğuda Şantung Ovasına kadar ordu[58] sevkettim, denize ulaşmama az kaldı. Güneyde Dokuz Ersin'e kadar ordu sevkettim. Tibet'e ulaşmama az

---

55 H. N. Orkun, *Ortaokul İçin Tarih Okuma Kitabı II,* 1946, s. 41-45.

56 Parantez içindeki sayılar, bilimsel yayınlardaki satır sıralamasını göstermektedir; sözcükler arasında yerleştirildikleri yerler, eski metindeki satır atlama yerlerine tam olarak uymamaktadır. Yazarlar tarafından farklı bir şekilde yorumlanan bölümler italikle yazılmıştır. Fransızcada V. Thomsen çevirisi ve Tonyukuk metni için de R. Giraud çevirisi bulunmaktadır: *L'inscription de Baïn Tsoko, Edition critique,* Paris, 1961.

57 Ergin, *T. A.*, "Orhun Abideleri", s. 491-492. Bilge yazıtı, kuzey yüzü 1.-8. satırlara denk düşen bölüm için, bkz. *age,* s. 497-498. Bu, en çok alıntılanan metindir; en büyük parça (a-g arası paragraflar) Mumcu'dadır, *Lise I,* s. 107; Yıldız ve diğ., *Lise I,* s. 181-182'de sadece son bölüm yer almaktadır (g-i); Sümer-Turhal, *Lise I,* 1986, s. 175, orta bölümü vermektedir (e,f); Sümer ve diğ., *Lise I,* 1992, s. 136, (e) paragrafının ilk cümlesi ve (f) paragrafı; Deliorman, *Lise I,* 1992, s. 124, (e) paragrafı; Akşit, *Lise II,* s. 40: küçük kesintilerle a-g paragrafları.

58 Akşit, *Lise II,* s. 40, şunu tercih ediyor: "Türk milleti".

kaldı. Batıda (4) İnci (Sir Derya) Nehrini geçerek Demir Kapı'ya kadar ordu sevkettim. Kuzeyde Yir Bayırku yerine kadar ordu sevkettim. Bunca yere kadar yürüttüm. Ötüken Ormanından daha iyisi hiç yokmuş.[59] İl[60] tutacak yer Ötüken Ormanı imiş.

(d) Bu yerde oturup Çin milleti ile (5) anlaştım. Altını, gümüşü, ipeği, ipekliyi sıkıntısız öylece veriyor.

(e) Çin milletinin sözü tatlı, ipek kumaşı yumuşak imiş. Tatlı sözle, yumuşak ipek kumaşla aldatıp uzak milleti öylece yaklaştırırmış. Yaklaştırıp, konduktan sonra, kötü şeyleri o zaman düşünürmüş. (6) Bilgili iyi insanı, iyi cesur insanı yürütmezmiş. Bir insan yanılsa, kabilesi, milleti, akrabasına kadar barındırmazmış. Tatlı sözüne, yumuşak ipek kumaşına aldanıp Türk milleti öldün; Türk milleti, öleceksin! Güneyde Çogay Ormanına, Tögültün (7) ovasına konayım dersen, Türk milleti, öleceksin!

(f) Orda kötü kişi şöyle öğretiyorlarmış: Uzak ise kötü mal verir, yakın ise iyi mal verir diyip öyle öğretiyorlarmış. Bilgi bilmez kişi o sözü alıp, yakına gidip, çok insan öldün! (8) O yere doğru gidersen, Türk milleti, öleceksin! Ötüken yerinde oturup, kervan, kafile gönderirsen hiçbir sıkıntın yoktur. Ötüken Ormanında otursan ebediyyen il tutarak oturacaksın.

(g) Türk milleti, tokluğun kıymetini bilmezsin. Açlık, tokluk düşünmezsin. Bir doysan açlığı düşünmezsin. Öyle olduğun (9) için, beslemiş olan kağanının sözünü almadan her yere gittin. Hep orda mahvoldun, yok edildin. Orda geri kalanınla her yere, hep zayıflayarak, ölerek yürüyordun. Tanrı buyurduğu için, kendim devletli olduğum üçün, kağan oturdum. Kağan oturup (10) aç, fakir milleti hep toklattım. Fakir milleti zengin kıldım. Az milleti çok kıldım. Yoksa, bu sözümde yalan var mı?

(h) Türk beyleri, milleti, bunu işitin! Türk milletini toplayıp il tutacağını burda vurdum. Yanılıp öleceğini yine (11) burda vurdum. Ona bakarak bilin. Şimdiki Türk milleti, beyleri, bu zamanda itaat eden beyler olarak mı yanılacaksınız?

---

59 Özgün metin şöyle diyor: *Ötüken yışda yig idi yok ermiş;* Thomsen bunu şöyle çeviriyor: "Ötüken Ormanında hükümdarları yoktu". Akşit bu yorumu kabul etmektedir: Ötüken Ormanında yabancı hükümdar yoktur.

60 T. Tekin: "Türk halkının yaşadığı yer", *Orhun Yazıtları,* s. 3. Yapıtının sözcük açıklamaları bölümünde T.Tekin *il ya da el* için şu karşılığı öneriyor: Halk, ülke, devlet. René Giraud bu sözcüğü "imparatorluk" olarak çevirirken şu yorumu yapan Thomsen'i izliyor: "İl (el) sözcüğü bağımsız ve örgütlü bir bütün oluşturduğu kabul edilen ve başında bir kağan bulunan bir halkı ya da bir halklar topluluğunu anlatır. En iyi çeviri "imparatorluk"tur; ancak bu sözcüğe, fazlaca Avrupalı olan, sabit bir örgütlenmeye sahip devlet düşünceleri yüklenmemelidir (...)" *(Inscriptions de l'Orkhon déchiffrées,* s. 135-136, dipnot 2). Modern Türkçede il, vilayet anlamında kullanılmaktadır. Eli "...bölgesi" anlamında bir sonek olarak kullanılmaktadır: Türkeli (Arı dilciler tarafından Türkistan için önerilen isim) ve Rumeli (önce Rum toprağını, Bizans imparatorluğunu anlatan bu sözcük, daha sonra Balkanlar için kullanılmıştır).

Metin B- Kül-tigin Yazıtı, doğu yüzü[61]

(22) Türk, Oğuz beyleri, milleti, işitin: Üstte gök basmasa, altta yer delinmese, Türk milleti, ilini töreni kim bozabilecekti?[62] Türk milleti, vaz geç, (23) pişman ol![63]

Metin C- Kül-tigin Yazıtı, kuzey yüzü[64]

(10) Küçük kardeşim Kül Tigin vefat etti. Kendim düşünceye daldım. Görür gözüm görmez gibi, bilir aklım bilmez gibi oldu. Kendim düşünceye daldım. Zamanı Tanrı yaşar. İnsan oğlu hep ölmek için türemiş. (11) Öyle düşünceye daldım. Gözden yaş gelse mani olarak, gönülden ağlamak gelse geri çevirerek düşünceye daldım. Müthiş düşünceye daldım.

Metin D- Bilge Kağan Yazıtı, doğu yüzü[65]

(2) Üstte mavi gök, altta yağız toprak yaratıldığında, ikisi arasında insan oğlu yaratılmış. (3) İnsan oğlunun üzerinde, atalarım Bumin Han ve İstemi Han büyümüş. Büyüyüp Türk kavminin ülkesini ve töresini korumuş, düzenlemiş. Dört yön, hep düşman imiş. Asker gönderip dört yöndeki kavimleri hakimiyeti altına almış, güvenlik sağlamış; baş eğdirmiş, dize getirmiş. Bir yanda Kadırgan Ormanına, öbür yanda (4) Demir Kapı'ya dek hakim olmuş. Bilgin han imiş; yiğit han imiş. Subayları hep bilgin, hep cesur imiş. Beylerin hepsi ve milletin tümü doğru kişilermiş.

Metin E- Bilge Kağan Yazıtı, doğu yüzü[66]

(6) Beyleri, milleti ahenksiz olduğu için, Çin milleti hilekâr ve sahtekâr olduğu için, küçük kardeş ve büyük kardeşi birbirine düşürdüğü için, bey ve

---

61 Ergin *T. A.*, "Orhun Abideleri", s. 493 ve 496. Bilge Kağan yazıtının doğu yüzündeki 19.-20. satırlarla aynı. Bu metni dört ders kitabı alıntılamıştır: Sümer-Turhal, *Lise I*, 1986, s. 175; Sümer ve diğ., *Lise I*, 1992, s. 136; Deliorman, *Lise I*, 1992, s. 92; Sanır ve diğ., *İlkokul IV*, 1989, s. 214.

62 Törün: Modern Türkçede töre; Ergin'in çevirisinde ve bu kavramı açıklayan ders kitaplarında bu sözcük kullanılmıştır. Tekin "Devlet ve yasalar"ı tercih etmiştir. Giraud ise "kurumlar" çevirisini önermiştir, *L'empire des Turcs célestes*, s. 71.

63 Bu cümle *(türük bodun ertin ökün)*, yapılan Türk, titre ve kendine dön! çeviri çarpıtması ile aşırı milliyetçiliğin sloganı haline gelmiştir. Ders kitapları bu konuda klasiklere sadık kalarak, vazgeç sözcüğünü kullanmaktadırlar.

64 Ergin, *T. A.*, "Orhun Abideleri", s. 494. Bu metin iki ders kitabında yer almaktadır: Sümer-Turhal, Lise I, 1986, s. 175; Sümer ve diğ., *Lise I*, 1992, s. 136.

65 Ergin, *T. A.*, "Orhun Abideleri", s. 495. Thomsen çevirisi, Inscriptions, s. 97-98, aln. yap. Grousset, *L'empire des steppes*, s. 131. Bu alıntı Kül Tigin yazıtının doğu yüzü 1.-4. satırlarına denk düşmektedir. Şu ders kitaplarında alıntılanmıştır: Akşit, *Ortaokul I*, s. 32; Sanır ve diğ., *İlkokul IV*, s. 214; Akşit, Lise II, s. 40.

66 Ergin, *T. A.*, "Orhun Abideleri", s. 495; aln. yap. Deliorman, *Lise I*, 1992, s. 124.

milleti il (7) karşılıklı çekiştirttiği için, Türk milleti il yaptığı ilini elden çıkarmış, kağan yaptığı kağanını kaybedivermiş. Çin milletine beylik erkek evladını kul kıldı, hanımlık kız evladını cariye kıldı. Türk beyler Türk adını bıraktı. Çinli beyler Çin adını tutarak, Çin kağanına itaat etmiş. Elli yıl (8) işi gücü vermiş (...)[67]

Türk halk kitlesi şöyle demiş: İli millet idim,[68] ilim şimdi hani. Kime illi kazanıyorum der imiş. (9) Kağanlı millet idim, kağanım hani, ne kağana işi gücü veriyorum der imiş. Öyle diyip Çin kağanına düşman olmuş. Düşman olup, kendisini tanzim ve tertip edemediğinden yine tabi olmuş.

Metin F- Bilge Kağan Yazıtı, doğu yüzü[69]

(20) Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye, babam kağanı (21), annem hatunu yükselten Tanrı, il veren Tanrı, Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye, kendimi o Tanrı kağan oturttu tabii. Varlıklı, zengin millet üzerine oturmadım. İçte aşsız, dışta donsuz; düşkün, perişan millet üzerine oturdum. Küçük kardeşim Kül Tigin, iki şad, küçük kardeşim Kül Tigin ile konuştuk. Babamızın, (22) amcamızın kazanmış olduğu milletin adı sanı yok olmasın diye Türk milleti için gece uyumadım, gündüz oturmadım. Küçük kardeşim Kül Tigin ile, iki şad ile öle yite kazandım. Öyle kazanıp, bütün milleti ateş, su kılmadım.

Ben kendim kağan oturduğumda her yere gitmiş olan millet yaya olarak, çıplak olarak, öle yite geri (23) geldi. Milleti besleyeyim diye kuzeyde Oğuz kavmine doğru; doğuda Kıtay, Tatabı kavmine doğru; güneyde Çin'e doğru oniki defa ordu sevk ettim...savaştım. Ondan sonra Tanrı buyurduğu için, devletim, kısmetim var olduğu için, ölecek milleti diriltip besledim. Çıplak milleti elbiseli kıldım. Fakir milleti zengin kıldım. (24) Az milleti çok kıldım. Değerli illiden, değerli kağanlıdan daha iyi kıldım. Dört taraftaki milleti hep tabi kıldım, düşmansız kıldım. Hep bana itaat etti.

Metin G- Tonyukuk Yazıtı, doğu yüzü[70]

(1) Kapgan Kağan oturdu. Gece uyumadı, (2) gündüz oturmadı. Kızıl kanımı döktürerek, kara terimi koşturarak işi, gücü verdim hep. Uzun keşif kolunu yine gönderdim hep. (3) Geri dönen düşmanı getirirdim. Kağanımla ordu gönderdim. Tanrı korusun, bu Türk milleti arasında (4) silahlı düşman

---

67 *Işig küçüg birmiş* deyişi Ergin tarafından böyle çevrilmiş, ders kitapları tarafından da kullanılmıştır. Tekin *hizmet etmişler*'i tercih etmektedir.

68 *Illig budun:* Yukarıda da gördüğümüz gibi, bu iki sözcük çeşitli yorumlara açıktır. Tekin şöyle der: Devlet sahibi bir halk idim.

69 Ergin, *T. A.*, "Orhun Abideleri", s. 496. Aln. yap., Merçil, *Lise I*, 1990, s. 186-187; Yıldız ve diğ., *Lise I*, 1991, s. 182.

70 Ergin, *T. A.*, "Orhun Abideleri", s. 499-500. Aln. yap. Deliorman, *Lise I*, 1992, s. 124.

koşturmadım. Damgalı atı koşturmadım. İlteriş Kağan kazanmasa, (5) ve ben kendim kazanmasam, il de millet de yok olacaktı. Kazandığı için, ve kendim kazandığım için (6) il de il oldu, millet de millet oldu.

Metin H- İlkokullar için Uyarlamalı Belge[71]

Bu ilginç metin orijinal metinlerden öğeler kullanmakta, bununla birlikte, gerçeğine benzeyen, ama anlamı saptırılmış ya da tersine çevrilmiş cümleler içermektedir; bu cümleleri italikle gösterdik.

(Güney 2) İleride gün doğusunda, güneyde gün ortasına, batıda gün batısına, kuzeyde gece ortasına kadar bütün milletler şimdi bana tabidir. Şimdiki gibi kargaşalık olmaksızın, Türk kağanı Ötüken'de otururşa, Türk yurdunda sıkıntı olmaz. Ben, Ötüken'de otururak tek başıma yurdu idare ettim. *Çinlilerin altınına, gümüşüne, ipeğine, tatlı sözüne, değerli hediyesine kapılmadım. Bunlara kapılan ne kadar Türkün öldüğünü, Çin boyunduruğuna düştüğünü unutmadım.* (Güney 9) Tanrı yardım etti, Türk kağanı oldum. (10) Dağılmış milletimi bir araya topladım. Fakir milletimi zengin ettim. Azalmış milletimi çoğaltım. *Atalarım Bumin Kağan'a, İstemi Kağan'a layık bir evlât olmaya çalıştım.*

Atalarım Türk ülkesini öylesine sıkı tuttular, öylesine bilgelikle, öyle güzel törelerle idare ettiler ki Türk milleti bahtiyar oldu. Onların ölümlerine candan ağladı. Atalarıma tabi olan bütün yabancı milletler, Çinliler, Tibetliler, Moğollar bile onların çağında yaşadıkları hayatı unutmadılar. Atalarım o kadar ünlü kağanlardır.

(Doğu 22-23) Ey Türk Oğuz beyleri ! Üstte mavi gök çökmedikçe, altta yer delinmedikçe bil ki, Türk milleti, Türk yurdu, Türk devleti, Türk töresi bozulmaz. *Ey ölümsüz Türk milleti!* kendine dön, (Doğu 24) su gibi akıttığın kanına, dağlar gibi yığdığın kemiklerine layık ol!"

D- Bu Metinler Türk Gençliğine Ne Anlatmaktadır?

Orhun'dan seçilen parçaların içeriği, ders kitaplarının giriş metinlerinin sanki bir yankısı, hattâ bazen açıklaması gibidir. Gerek giriş bölümleri, gerekse Orhun metinleri ders kitaplarında eşzamanlı olarak belirir ve 1985 sonrasının ayırt edici özelliğini oluşturur; işlevleri aynıdır: Bir yandan Türklük gururunu uyandırmak, diğer yandan, iç ve dış düşmanlara karşı uyanıklığı sürdürmek.

Türk olmaktan gurur duymaya çağrı ulusun eskiliğine, eski Türk kültürünün gerçek özüne, Türk tarihinin kapsadığı coğrafi alanın uçsuz bucaksızlığına dayanmaktadır. Seçilen parçalarda bu temalara rastlanmakta-

---

71 Kül-Tigin yazıtındaki metnin özeti. Referanslar yüzü (güney ya da doğu) ve satır sırasını belirtmektedir. MEB, *İlkokul IV*, 1992, s. 172.

dır: Türk gücünün ebediliği (Metin B), fetihlerin genişliği (A 2-3, D 3-4, F 23 metinleri). Metinlerin kendileri de kültürün eskiliği ve gerçekliğinin kanıtıdır. Düşmana karşı uyanık olmaya çağrı metinlerin ana temasıdır (A 5-8, D 3, E 7-9 metinleri), ayrıca kültürsüzleşmeye karşı uyarılar da bulunmaktadır (metin E 7). Metin G ise iyi yürütülmüş bir ulusal savunmaya övgüdür.

Ayrıca alıntılar, giriş bölümlerinde görülen temel ideolojik temalara da değinmektedir. Metinler birlik ve beraberlik eksikliğinin sonuçlarını anlatmakta (metin E 6), Kağanların iyi yönetiminden (metin D), halklarına karşı bağlılıklarından söz etmekte ve "Sahip-Devlet" anlayışına yaklaşmaktadır (A 9-10, F 23-24 metinleri). Ayrıca iyi yönetim çağrışımına, halkın iktidarı, halkçı demokrasi düşüncesi eklenmektedir (E 8-9 metni). Bunların hepsi Kemalist değerlerdir ve ders kitaplarındaki giriş bölümlerinin uzantısı gibidirler.

En önemlisi, Orhun metinleri, kaynaklara, bozkır değerlerine, zorlu yaşama ve coğrafi olarak da Türk ulusunun stratejik ve kutsal merkezi olan Ötüken Ormanına geri dönüşün sağladığı bir yeniden diriliş öyküsü olarak gözükmektedir. Metinlerde bu dirilişe yönelik her değinmeye gözdağı verici sözler eşlik etmekte: "(Güneye gidersen), Türk milleti, öleceksin!"; bu gözdağı çağrılarla ("Türk beyleri, milleti, söyleyeceklerimi sonuna kadar dinleyin!"- Muharrem Ergin çevirisi) ve çöküş, geri çekilmeler, sefalet, ölümler dönemini hatırlatan bölümlerle güçlendirilmektedir.

Yazıtlar övgü metinleri değildir; geçmiş kağanların zaferleri anlatılsa, Türk halkının gücüne duyulan inanç belirtilse de (metin B), yaşanan sefaletleri ve kapıda bekleyen tehlikeleri hatırlatan uyarılar daha ağır basmaktadır. Ancak metinler, bazı yazarların "ulusal diriliş"[72] olarak niteledikleri, bizim ise bugün bir kimlik arayışı adını verebileceğimiz olaydan söz ettikleri için, yazıtlar çözüldüğü sırada uyanmakta olan Türk milliyetçiliğine olduğu kadar bugünkü Türklere de seslenebilirler.

Türklerin Müslümanlık Öncesi İdeal Toplumu

Özlü metinler, başlıca tarihsel kaynağını oluşturdukları, eski Türkler üzerine derslerin odak noktasıdır. Türklerin tarihinin bu bölümünün işlenişinde iki ana eğilim gözlemlenebilir.

Birincisi, Göktürkler bahsini milliyetçiliğin hizmetinde kullanmayan tarihçiler tarafından temsil edilmektedir; Rus Barthold'un modelini izleyen bu eğilime örnek olarak Emel Esin ya da Doğan Avcıoğlu'nu,[73] okul

72 J. P. Roux da bir "ulusal devrim" demektedir (*Histoire des Turcs*, s. 104).

73 D. Avcıoğlu, *Türklerin Tarihi*, c. 2, 1979.

kitapları alanındaysa, ders kitabı 1980'lere kadar okutulan Niyazi Akşit'i gösterebiliriz. "İslamiyet'ten Önce Türkler" başlıklı derse sadece 13 sayfa ayrılmıştır.[74] Derse ilişkin haritada kıtasal boyutta bir "Göktürkler İmparatorluğu" gösterilse de, derste bu dönem yüceltilmemektedir; devlet, bir "aşiretler ve klanlar birliği", "bir tür feodal federasyon" olarak tanımlanmıştır; yazar şamanist inançlardan ve Türk halkları tarafından benimsenmiş diğer dinlerden (Zerdüşt inancı, Manikeizm, Budizm, Nasturi Hıristiyanlık) söz etmekte, Türklerin tek-tanrıcı inanca yatkınlıklarına yönelik bir çıkarsama yapmamaktadır. Eski Türk uygarlığı çok parlak ya da ileri olarak sunulmamaktadır. Tavır/tercih belirten kalıplardan ve bugünün Cumhuriyetine göndermelerden yoksun, kuru bir betimleme yapılmaktadır. Bu görüşler ders kitaplarında oldukça uzun süre egemen olmuş (1960'tan yaklaşık 1985'e kadar) ve milliyetçi çevreleri aşırı rahatsız ederek sert bir Türkçü tepkiye yol açmıştır.

İkinci eğilimdeyse, tam tersine, Türklerin yüceltilmesi söz konusudur. İlk Türk Türkologu olan Necib Asım'dan (1861-1935) Ziya Gökalp aracılığıyla aktarılan (*Türkçülüğün Esasları*, 1923) bu eğilim, 1970'lerde Kafesoğlu tarafından *İslam Ansiklopedisi*'nin "Türkler" maddesinde yeniden formülleştirilip son şekline getirilmiştir. Kafesoğlu'nun, İslamiyet öncesi Türklere yaklaşık 150 sayfa ayıran tarih dersi kitabı (1976), okul yazını üzerinde kalıcı bir iz bırakacaktır.[75]

İbrahim Kafesoğlu örneğini izleyen ders kitabı yazarları, Kemalist cumhuriyetin kazandırdığı kabul edilen her şeyi 8. yüzyılda bulabileceklerini düşünmektedirler. Uzmanların kuşkularından hiç söz edilmemektedir. Metinlerin yorumu, öncelikle, birtakım anlambilimsel (semantik) tercihlere dayanmaktadır. Yazarlar, güncel kavramlarla ilişkilendirdikleri 8. yüzyıl sözcüklerinin anlamlarını tartışmamaktadırlar: Tüm ders kitaplarında, *budun* (aşiretler federasyonu) millet olarak çevrilmektedir. *El* ya da *il* (bölge), kendiliğinden "imparatorluk" ya da "devlet" olurken, *töre* (anlamı kesin değildir) "kurumlar"la karşılanmaktadır.[76] Haritaçizim alanında birçok abartmaya yol açan bir önkabulle, egemenliğin kurulduğu belirli uzamla geçici akınların yöneldiği geniş bölge bilinçli olarak birleştirilmektedir. Bu temeller üzerinde, Aral Denizi'nden Çin Seddi'ne kadar uzanan ve "milli bir duygu" ile canlanmış bir "imparatorluğa" dayanan eski Türklerin örgütlü bir "devlet" yarattıklarını ileri sürmek kolaylaşmaktadır.

---

74 Akşit, *Lise II*, tarihsiz, s. 31-43.

75 Kafesoğlu-Deliorman, *Lise I*, 1976, s. 83-225.

76 Köymen ve diğ., *Lise I*, 1989, s. 148 ve 150.

Aşağıda alıntıladığımız metinlerde "millet" sözcüğü tam 43 kez kullanılmıştır. Bu sözcüğün yerine "halk" ya da "aşiret" deyimi kullanılsa, metin farklı bir izlenim yaratacaktır. Kuşkusuz millet sözcüğü de o şekilde anlaşılabilir, ama dersler içine serpiştirilen açıklamalar hiçbir kuşkuya yer bırakmamaktadır: Ders kitabı yazarları bu sözcüğe devlet-millet anlamında yaklaşmaktadırlar. 1992'de, Kafesoğlu'dan çok esinlenmiş Altan Deliorman tarafından hazırlanan bölüm, *il* ve *töre* sözcüklerinin anlamlarını "devlet" ve "kurumlar" olarak belirleyerek işe başlar:

> "Eski Türkler "devlet"e "il" diyorlardı. Siyasi teşkilatlanmanın en üst kademesi devlet'ti. Devlet içinde birleşmiş olan halk, "töre" denilen ortak idari ve hukuki düzenle yönetilirdi. Yani, Türk devleti, yurdu koruyan, milleti huzur ve barış içinde yaşatan bir siyasi kuruluştu."[77]

Aynı yazara göre, "Türk devletinin özellikleri" bağımsızlık ruhunu, ülkeye, vatana bağlılığı kapsamaktadır; son olarak, Türk devletinde, halk da belli bir rol (bkz. metin E 8-9) oynamaktadır; birey ve grup özgürdür:

> "Eski Türk siyasi kuruluşları, kılıç zoru ile bir araya getirilen yığınlar topluluğu değildi."[78]

Ayrıca bu bölümde, Osman Turan'a özgü, cihan hakimiyeti düşüncesini gündeme getirme olanağı da değerlendirilmektedir. Kitabına Bilge'nin sözünü, saptırılmış "Ey Türk milleti, titre ve kendine dön!" çevirisiyle, öndeyiş olarak alan Osman Turan, cihan hakimiyeti düşüncesinin önce Hunlar, sonra Orhun Türkleri'nde çıktığını ve geliştiğini söylemektedir.[79] Bu konuda ileri sürülen kanıtlardan biri, iktidarın yazıtlarda (A 1, A 9, F 23, H 9 metinleri) ifade edilen ilahi niteliğidir. Bununla birlikte ders kitabı yazarları iktidarın mutlak değil görevlerle sınırlı olduğunu ve bu görevler içinde en önemlisinin, yazıtlarda da açıkça belirtilen (A 10, B 23 metinleri), halkın refahını sağlamak olduğunu saptamaktadırlar. Bazı kitaplarda bulunan "Sahip-Devlet" kavramı buradan çıkartılmıştır. Sık sık her Türk toplumunda var olduğu ileri sürülen kadın-erkek eşitliği, kağanın eşi hatunun oynadığı role bağlanmakta ve bazı yazarlar kadının özgürlüğü, kendisine gösterilen saygı üzerinde ısrarla durmaktadırlar. Demokrasi düşüncesi kimi zaman Meclisler başlıklı bir paragrafta geliştirilmektedir. Ordu ise, ordu-millet olarak sunulmaktadır.

Askeri erdemler, yaşamın sadeliği ve halkçılık düşüncesiyle birleşmek-

---

77 Deliorman, *Lise I*, 1992, s. 105.

78 *age*, s. 106.

79 O. Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi*, 1969. Özellikle bkz. c. 1, s. 75-132. Bu düşünce Köymen ve diğ.'de de ifade edilmiştir: *Lise I*, 1989, s. 152.

tedir. Bu temayı işleyen Mehmet Altan Köymen'in kitabı, bu konudan sınıfsız toplum değerlendirmeleri çıkarmaktadır:

"Türklerde hem hükümdar, hem beyler, hem de halk sade yaşardı. (...) Mesela, Avrupa Hun Hakanı Attila, sade yaşar, tahta bir tahtta oturur, tahta kaplardan yemek yerdi. Misafirlerine altın ve gümüş tabaklarda servis yaptıran Attila'nın bu şekilde davranması Türk devlet hayatındaki 'sadelik' geleneği ile ilgili idi. Yine bu geleneğin bir gereği olarak Türk hakanları ve devlet adamları sade fakat temiz giyinirlerdi.

"(...) İslamiyet öncesi Türklerde, Eski Yunan, Roma, Hindistan, Çin ve Avrupa'da görülen 'sınıflı' toplum yapısı yoktu. Türk sosyal hayatı sınıfsız idi. Bundan dolayı Türklerde 'sınıf mücadeleleri' ve 'kölelik' de yoktu. (...) Fakat Türklerde asalet anlayışı 'kana' değil, 'başarıya ve liyakata' dayanıyordu. Başarılı olan, çalışkan olan birisi devletin en üst makamlarına kadar çıkabiliyordu. Burada başarılı olmayan da aşağı iniyordu. Toplumda bir 'sosyal hareketlilik' vardı. Bu sosyal hareketlilik aynı şekilde, Türkler müslüman olduktan sonra kurulan Türk-İslam devletlerinde de devam etmiştir."[80]

Köymen'in bu cümlelerinde, örtülü anlam olağanüstü bir işlev üstlenmekte, düşünceleri, kuşkuya yer bırakmayacak bir biçimde, solu hedeflemektedir. Bu satırlar yazıldığında, kuzeydeki büyük komşu henüz Marksisttir. Bu anlatımdaki mantıksız ikili metaforu görmemeye olanak var mı? Eski Türk toplumu, adaletsizliğin bulunmadığı, sınıfsız, ideal toplum, komünistlerin kurmaya çalıştıkları toplumdur; ama, yazara göre, burası aynı zamanda, belli eşitsizlikler bulunsa da herkesin şans sahibi olduğu, Amerikan usulü bir "sosyal hareketlilik" yeridir. Bu küçük metinde, kendi evinde olanı başka yerde aramama ve toplumsal barışı liberal yöntemlerle elde etmeye çalışma yönünde bir buyruk sezilebilir. Türk devletine ilişkin bu hayali *nec plus ultra*'nın[81] ("sınıfsız toplum"un) klasik Ortaçağ Müslüman Türk devletleri konusunda da kullanıldığını göreceğiz.[82]

Eski Türklerin dini hakkındaki bölümler, hem İslamiyet'e geçişe yönelik dersleri hazırlamakta, hem de Türklerin öz niteliklerinden bazılarını hatırlatmaktadır. Kemalizm öncesi ve Kemalist dönemlerde, Türklük fikriyle Şamanizmi birleştirmekten sakınılmıyordu. Sibirya'nın göbeğinden gelmiş bir dine bağlanan Türk kültürünün özgünlüğü de bu yolla vurgulanmış oluyordu. *Türk Tarihinin Ana Hatları, Methal Kısmı,* Ziya Gökalp'in de *Türk Töresi*'nde (1923) yaptığı gibi, bu konuya oldukça yoğun bölümler ayırmış, ancak 1931'deki ders kitabında konu bir tek sayfaya indirgenmiş-

80 Köymen, *Lise I,* 1989, s. 157-159.

81 İyi anlamda bir niteliğin, bir halin en üst derecesi -ç.n.

82 Bkz. Şahin, *Lise I,* 1992, s. 176.

ti.[83] Ancak daha sonraları, Kafesoğlu'nun ardından, Türk-İslam sentezi çevrelerinin tarihçileri şamanizmin varlığını reddetmeyi tercih ettiler:

"Eski Türkler Şaman değildiler."
"Eski Türklerde totemcilik de yoktu."[84]

Yılmaz Öztuna, Nevzat Kösoğlu, Bahaettin Ögel de genel yapıtlarında bu çizgiyi sürdürdüler.[85] Daha yakın tarihli ders kitaplarında bu konuda bir karmaşa yaşanmaktadır; bazıları Kafesoğlu'nun açtığı yoldan yürümekte, diğerleri şamanizmi kabul etmektedirler. Aslında hedef önemlidir. Kafesoğlu'nun ve Türk-İslam sentezinin etkisiyle, eski Türklerin İslamiyet'i kabule hazır olduklarını kanıtlamak söz konusudur. Kanıtlama, Türklerin en eski zamanlardan beri tek-tanrıcı olmalarını gerektirmektedir; Kafesoğlu'nun ardından, 1992'de, bazı yazarlar eski Türklerin dinini şöyle tanıtıyorlardı:

"Tabiat kuvvetlerine inanma ve atalar kültü başka kavimlerde de görülmekteydi. Fakat Gök-Tanrı dini yalnız Türklere özgüydü. Türk topluluğunun asıl dini buydu. (...) Eski Türkler, Tanrı'nın tek olduğuna inanırlardı. Çünkü, yeryüzünde her şeyi hükmü altında tuttuğu için, Türkler tarafından Tanrı sayılan Gök, tekti. Buna göre de Türk inancında başka tanrı ve tanrıça yoktu.

"(...) Türkler, Gök-Tanrı dininden başka, çeşitli bölgelerde Maniheizm, Budizm, Hıristiyanlık, Musevilik gibi başka dinlere de girmişlerdir. Ancak, bu dinlere giren Türk toplulukları, zamanla milli kimliklerini kaybetmişlerdir.

"Yalnız İslam dini, Türklerin eski inançları ile tam bir uyum gösterdiği için, Türklüğü kuvvetlendiren bir din olmuştur. Türklerin İslamiyeti baskı ile değil, gönül rahatlığı ile kabullerinde bu uyumun etkisi büyük olmuştur."

"Nihayet, Türkler, kitle halinde Müslümanlığı kabul etmekle (10. yüzyıl) milli karakterlerine uygun bir inanca kavuştular."[86]

Kafesoğlu'ndan bu yana, Müslüman olmayan Türk halklarının kültürsüzleşmesi teması bir kalıp halinde kullanılmaktadır; öyle ki, İslam Türklükle, milli benlikle, kimlikle, hattâ Türklerin varlığıyla özdeşleştirilmiştir.[87] Çeşitli biçimlerde ve çerçevelerde yinelenen bu söylem pek çok iz bırakmıştır. Örneğin Almanya'daki göçmen Türklere seslenen imamların

---

83 Z. Gökalp, *Türk Töresi*, İstanbul, İnkılâp, 1977, s. 48-52; *Türk Tarihinin Ana Hatları, Methal Kısmı*, 1931, s. 52-59; TTTC, *Lise I*, 1931, s. 52-53.

84 Kafesoğlu-Deliorman, *Lise I*, 1976, s. 206.

85 Y. Öztuna, *Resimlerle Türkiye Tarihi*, 1970, s. 17; B. Ögel, *Türk Milleti ve Türk Devleti*, 1988, s. 3; N. Kösoğlu, *Türk Dünyası Tarihi ve Medeniyet Üzerine Düşünceler*, 1990, s. 34-36.

86 Deliorman, *Lise I*, 1992, s. 112-113; Şahin, *Lise I*, 1992, s. 107.

87 Merçil ve diğ., *Lise I*, 1990, s. 166; Yıldız ve diğ., *Lise I*, 1991, s. 170.

vaazlarında ya da milliyetçi liderlerin söylevlerinde benzer sözlere rastlanmaktadır:

> "Türkler müslümandır. Müslüman olmayan Türkler ya da İslamiyet'ten ayrılan Türkler Türklüklerini kaybederler. Macarların örneğine bakın."[88]

Eski Türkler hakkındaki söylemin bir diğer özelliği, bir yandan da rakiplere ya da hasımlara yönelik olmasıdır; öncellik her alanda kanıtlanmalıdır. İyi gelişmiş ve yazınsal bir dilin önceliği genellikle Avrupa halklarına karşı kullanılır; Romalıların ya da Yunanlıların çok tanrıcılığına karşıt olarak konan tek tanrıcı duygu, Cahiliye dönemine ilişkin derste Araplara karşı da kullanılacaktır; tüm halklar, eski Türklerde bilinmeyen, kölecilikle suçlanır; Türk toplumlarındaki kadın-erkek eşitliği ve tek eşlilik, Araplara yöneltilmiş örtülü bir suçlamadır.

III-ASYA, KURUCU VE TEMEL BİR SÖZCÜK

Eski Türkler üzerine yazılmış, genellikle kapsamlı bölümler karmaşık tarihsel anlatı içinde birçok işlevi yerine getiren çok önemli bir bütün oluşturur.

İlk belirtilmesi gereken, bu söylemin efsanevi göçlere ilişkin dersleri, genişlik ve çağrışım gücü bakımlarından, sonuçta geride bıraktığıdır. Daha inandırıcı bir anlatım söz konusudur. Eski Türk toplumları yüceltilse de, kanıtların özü gerçek tarihsel verilere dayanmaktadır. Göçlere ilişkin Kemalist söylem savunulamaz durumda olmasına karşın, Kemalizmin en yüksek kurumlarından kaynaklandığı için açıkça ve resmen terk edilmesi olanaksızdır ve bir Türk *perestroykası* yaşanmadıkça bu olanaksızlık sürecektir. Bu nedenle, yaşamını çok sınırlanmış biçimde de olsa sürdürmekte, temel abartıların yerine örtülü iddialar geçirilmektedir. "Neolitik göç" öyküleri yerini eski Türkler, bozkır kültürü, Orhun Anıtları üzerine derslere bırakmaktadır, çünkü onlar epik boyutu tarihsel gerçeklikle birleştirme avantajına sahiptirler.

Eski Türklerin yüceltilme sürecinin iki boyutu vardır. Öncelikle günümüz Cumhuriyet erdemleri, Mustafa Kemal zamanında belirlenmiş şekilleriyle, onlara yüklenmektedir. Bu erdemlerin kendilerinin de yüceltilmiş olmaları yazarlar açısından önem taşımaz. Çocuklar için bir ülkü olmayı sürdürmeleri yeterlidir. Ayrıca, cumhuriyetin tam kuruluş sürecinde Türklerin gerçek kökenini bu Asyalı geçmiş içinde aramak da gerektiğinden, eskiler Cumhuriyet değerleriyle donatılmışlardı: Laiklik, hoşgörü, parlamentarizm, kadın-erkek eşitliği, sosyal adalet, sahip-devlet, halk or-

88 M. Yüce, Berlin Türk Ocağı'nda; *Türkiye*, 17 Ocak 1992.

dusu, yöneticilerin yaşamındaki askeri sadelik. Şimdiki zamandan geçmişe yapılan bu izdüşümün işlevi, Atatürk tarafından getirilen cumhuriyet niteliklerinin Avrupa'dan kopya edilmediklerini, ezelden beri Türk kişiliğini oluşturduklarını kabul ettirmektir.

İkinci boyut dinseldir ve Atatürk tarafından öngörülmemiştir. 1960-1970'e doğru, İbrahim Kafesoğlu ve Osman Turan gibi tarihçiler tarafından yerleştirilmiştir. Şamanizm, totemcilik, çok tanrıcılık gibi fikirleri reddetmek ve atalara İslam'a çok yakın dini duygular yükleyip, bu dinin Türklerin yazgısı olduğunu göstermek söz konusudur.

Derslerde bu iki yüceltme süreci iç içe yer almakta ve Türk-İslam sentezi görüşünü yansıtmaktadır; 1990'a doğru ders kitaplarında yaygınlaşır ve Orhun Yazıtlarına dayanmaya çalışır.[89] Ancak bu metinlerin kullanımında bazı güçlükler çıkmaktadır: İnsan uzman değilse, yazıtların tarihsel bölümlerini anlaması olanaksızdır. Destansı bir havanın egemen olduğu bölümler hayal gücüne daha iyi seslenmekte, ama en az diriliş kadar bozgun ve gerilemeden de söz etmektedir. "Türk milleti, öleceksin" sözüne, "Üstte gök basmasa, altta yer delinmese, Türk milletini kim yok edebilir?" cümlesinden daha çok rastlanmaktadır. Gözdağı verici bir üslup bunalım anlarında yararlıdır, ama gençler tarafından yanlış da anlaşılabilir; hele, bu yazıtların dikili oldukları yerlerde artık Türklerden eser kalmadığı düşünülürse, bozgun yorumu perçinlenebilir. Bu nedenle çocuklara yönelik metin (metin H), gözle görülür biçimde tatlandırılmıştır.

Geriye, uzun süre aşırı sağın elinde kalmış Orhun temasının ders kitaplarında gösterdiği gelişmenin okul söyleminde aşırı milliyetçiliğin etkisi olarak yorumlanıp yorumlanamayacağı sorusu kalıyor; bu anlamda, "Türk, titre ve kendine dön" slogan-cümlesinin yakın tarihli ders kitaplarında belirdiğini görmüştük.[90] Ancak yine de böyle bir yorum pek inandırıcı gözükmemektedir. Tam tersine bazı simgelerin apolitikleşmesi sürecine tanık olduğumuz inancındayız; sonuç olarak, bu simgeler aşırı sağın mülkiyetinden çıkmakta ve eğitim aracılığıyla tüm ulusa mal edilmektedir. Bu temalar üzerine Kültür Bakanlığı tarafından çizgi romanlar yayımlanmasının da bu çizgide bir adım olduğunu düşünüyoruz. O halde uzun

---

89 Tarihyazımına bu bakış tarihçiler tarafından topluca kabul edilmemekte ve ciddi bir şekilde eleştirilmektedir. Bkz. D. Avcıoğlu, *Türklerin Tarihi*, 1979, c. 1 ve 2; H. Berktay, "Türklerin Tarihinde Temel Yanlışlar", S. Akşin (yay.yön.), *Türkiye Tarihi*, 1989, c. 1, s. 36-126; T. Akpınar, "Eski Türklerin Dini Tek Tanrı İnancı mıydı?", *TVT*, V, 1986, s. 17-21.

90 Sümer-Turhal, *Lise I*, 1986, s. 175; Sümer ve diğ., *Lise I*, 1992, s. 136; Deliorman, *Lise I*, 1992, s. 92; Sanır ve diğ., *İlkokul IV*, 1989, s. 214.

vadede, bu simgelerin, kurt da dahil olmak üzere, devlete ait olduğu 1920'lerdeki duruma yeniden dönülecektir.

Başka işaretler de, günümüz Türk devletinin Asyalı simgelere ne kadar gereksinim duyduğunu ve bunları nasıl sahiplenmeye çalıştığını göstermektedir. Kürt sorununun ağırlığı, bazı kurumları, özellikle de TKAE'yi Kürt halkının Türklüğünü kanıtlama çabalarına itmektedir. Kürt yeniyılının kutlandığı Nevroz bayramı birçok kez dramatik olaylara sahne olduğundan, bu günü etkisizleştirmek için Kürtlere özgü niteliği yok edilmeye çalışılmaktadır. Bu amaçla, Nevrozun köklerinin Ergenekon Destanında bulunduğunu ileri süren eski çalışmalar kullanılmıştır.[91] Fikir, Aydınlar Ocağı'na yakın kişiler tarafından Antalya'da düzenlenen ve Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın da katıldığı yarı-resmi Türk halkları zirvesinde, dönemin başbakanı Süleyman Demirel tarafından dile getirilmiştir.[92] Bu düşünce henüz okul söylemi alanına girmemişse de yakın bir gelecekte ders kitaplarında karşımıza çıkarsa şaşırmamak gerekir.[93]

Tüm bunlar Türklerin bakışının doğuya, Orta Asya'ya döndüğü izlenimini vermektedir. Bununla birlikte, dünyanın belli bir bölgesine değil, içeriye bir bakışın, kendi hakkında edinilen düşüncenin söz konusu olduğunu söylemek daha doğru olacaktır. Orhun metinlerinden yapılan alıntılar birer metafor gibi okunabilir ve belki de böyle okunmalıdır. Kimliğin korunduğu, hiçbir ciddi sorunla karşılaşılamayacak kutsal bölgenin bir başka Ötüken olduğu açıktır: Bu yer Anadolu'dur.

91 Özellikle A. Çay, *Türk Ergenekon Bayramı Nevruz*, Ankara, TKAE, 1985, s. 193

92 A. Çay da bu zirveye katılmıştı. Bu fikir aşırı sağın lideri olan ve Antalya zirvesine katılan Alparslan Türkeş tarafından da Hannover Türk Federasyonu'nun bir toplantısında dile getirilmiştir; bkz. *Türkiye*, 23 ve 29 Mart 1993.

93 Gerçekten de 1994'ün bir lise ders kitabında bu görüşe yer verilmiştir (Kopraman ve diğ., *Lise I*, 1994, s. 60-61).

ALTINCI BÖLÜM

KURUCU OLAYLAR: İSLAM'IN BAYRAKTARLARI

I- İLK MÜSLÜMAN TÜRK DEVLETLERİ: SENTEZE DOĞRU

Doğal olarak, Orhun metinleri modern Türk kimlik duygusunun tek kaynağı değildir. Dine dönüş de, yaklaşık 20 yıldır, Türk-İslam sentezi aracılığıyla milliyetçilik davasını beslemektedir. Türk-İslam sentezinin ilk kez, 11. ve 12. yüzyıllarda, Türklüğün, İslamiyetin ve günümüz Türkiye toprağının buluşmasıyla gerçekleştiği düşünülmektedir. Türkler, Göktürk kültüründen bu ilk buluşmaya kadar, yavaş, yüzyıllar süren bir akış içinde batıya doğru yer değiştirirler. Bu sentez sürecinin başında yer alan Arap dünyası ve İslamiyet'le buluşma, Türklere "yeni vatanları" Anadolu'nun kapılarını açan Malazgirt Savaşı ile (1071) tamamlanmıştır.

Bu iki tarihsel an ve bu iki uzam, Orta Asya ile Anadolu arasında, "ilk Müslüman Türk devletleri" bulunmaktadır. İslamiyet'e geçiş ve paralı askerlik yoluyla Bağdat Abbasi Halifeliği ile bütünleşme aşama aşama gerçekleşmiştir. Bu bahisler de Kemalist girdilerin damgasını taşımaktadır.

Bu örnekte Atatürk'e yapılan göndermenin amacı Müslüman dünyası içinde Türk kültürünün değerini ve önemini hatırlatmaktır, tersini değil. Tüm girdiler yakın tarihlidir ve Türklerin tarihinin her bakımdan eklemlenme özelliği taşıyan bir anına ilişkindir: Türkler ilk kez Müslüman siyasi kurumlar yaratmakta ve coğrafi olarak Aral-Hazar çukurunu terk edip İran-Afgan yaylalarına doğru yayılmaktadırlar. Bu siyasi birimlerin Türkleştirilme dereceleri çok çeşitlidir ve çoğunlukla İran kültürüyle bir rekabet söz konusudur,[1] ama ders kitaplarının gözünde bunlar Türk devletleridir.

1 Şah dönemindeki İran resmi görüş açısı için, bkz. Z. Safa, "Un aperçu de l'histoire de l'Iran", *Historical Atlas of Iran*, Tahran Üniversitesi, 1971.

Aral Denizi'nden İran Körfezi'ne, Anadolu'dan İndüs'e kadar uzanan çok geniş bölgeye, yazarlar Tolunoğulları (9. yüzyıl) ve İhşidi hanedanlarının (10. yüzyıl) "Türk" Mısır'ını da eklemektedirler. Burada da, o dönemin Mısırlı yorumuna her zaman uymayan ve Mısır tarihine tamamen Türklük açısından yöneltilmiş bir bakış söz konusudur. Türk tarihçilerin gözünde, bu iki alanın birbirine eklenmesiyle "ilk Müslüman Türk devletleri" tanımlanmış olur. Türkler, en azından biçimsel olarak, İran ve Arap toplumlarının yönetimini ele geçirmişlerdir ve bu toplumlara kendi kişiliklerini kazımaktadırlar: Bu ilk Türk-İslam sentezidir; tek eksik, o sırada hâlâ Ermenilerin ve Bizanslıların elinde bulunan, Anadolu toprağıdır.

Bu tarihsel dönemlerin anlatıldığı bölümlerde Mustafa Kemal'den alıntıların yer alması bir çelişkidir, çünkü Türklerin İslam'la kucaklaşarak yazgılarını değiştirdikleri bir dönem ve yazarların 1976'dan beri öğrencilere milliyetleriyle dinlerinin birbirinden ayrılamayacağını laik ve Kemalist öze ters düşen sözlerle açıkladıkları bir ders söz konusudur. Türklerin İslamiyet'e geçişleri sorununun bir tek satırda halledildiği 1931'in ders kitabında, Türk-İslam kültürü bölümü oldukça kısaydı.[2] 1931'de basılan *Türk Tarihinin Ana Hatlarına Giriş*'te, bu dönem sadece Ortaçağ İslam'ında egemen bir kültürel role sahip olunduğunu ileri sürmek ve Araplarla eski bir hesabı görmek anlamında değerlendiriliyordu; Necib Asım zamanında da kullanılmış anahtar bir sözcük yeniden ortaya çıkıyordu: *Hizmet.*

> "Daha sonraki devrelerde Türkler gerek İslam dininin, gerek haksız olarak arap medeniyeti namı verilen islam medeniyetinin tekamül ve intişarına pek büyük hizmet etmiş, İslam dünyasının en büyük alimlerini, en yüksek filozoflarını yetiştirmişlerdir."[3]

Kafesoğlu ve Deliorman'ın ders kitabında (1976) Müslüman Türk devletlere ayrılan 150 sayfanın 40'ı uygarlığa ve kültüre ilişkindir. Kafesoğlu'nun bu derse verdiği, sentez düşüncesine uygun yöneliş, sonraki ders kitaplarında da sürecektir. İlk Kemalist girdiler ancak 1989'da görülecek[4] ve artık Türk-İslam sentezinden çok "Kemalist-İslamcı" sentezden

---

2 TTTC, *Lise II*, 1931. On sayfalık bir bölümün başlığı "Abbasi döneminde Türkler ve İslamiyet'e geçişleri"dir, ama sadece olaylar anlatılmaktadır. İslamın kabülü dört sözcükle verilmektedir: *İslam camiasına giren Türkler...* (s. 156). Biraz ileride on sayfa da Samanilere, Gaznelilere, Karahanlılara ve Mısır Türk hanedanlarına ayrılmıştır (s. 185-194).

3 *Ana Hatları (Methal Kısmı)*, 1931, s. 69. Ayr. bkz. TTTC, *Lise II*, 1931, s. 163-165.

4 Turhal, *Lise II*, 1989, s. 39 ve 56; Merçil ve diğ., *Lise II*, 1990, s. 63; Şahin, *Lise I*, 1992, s. 182; Sümer ve diğ., *Lise I*, 1992, s. 203.

söz etmek gerekecektir. Örneğin, Yüksel Turhal Müslüman Türk devletlerle Atatürk arasındaki bağı şöyle kuruyor:

> "İlk Türk-İslam devletlerinde görülen bilim ve fikir adamlarının korunması geleneği, daha sonraki Türk devletlerinde de devam ettirildi. Bilhassa Osmanlılar buna büyük önem verdiler. Fakat Osmanlılar'ın son ikiyüz yılında, bilim alanında büyük bir gerileme görüldü. Avrupa ile aramızdaki mesafe iyice açıldı. Türk bilim ve fikir hayatı, Cumhuriyetimizin kurulmasıyla yeniden canlandı. Büyük Atatürk, eğitim ve öğretimi laikleştirdi. Okullarda çağdaş eğitim ve öğretim başladı. Çeşitli dallarda birçok ilim adamı yurdumuza davet edildi. Her türlü bilim alanında büyük hamle yapıldı. İlim adamları Atatürk'ten en büyük ilgiyi ve iltifatı görür oldular. Ulu önderin çağdaş eğitime ve bilime verdiği büyük önem, bugünkü seviyemize ulaşmamızı sağlamıştır."[5]

Bu metin, Müslüman Türk devletlerinin Kemalizm tarafından en iyi özümsenen mirasının bilimsel ve kültürel yaşam olduğunu göstermektedir. İdeoloji, Ortaçağ, Atatürk ve günümüz okuyucuları arasında doğrudan bağ kuran abartmalar ("büyük", "daha büyük" gibi sıfatların bolluğu) ve iyelik ekleri kullanımıyla ortaya çıkmaktadır. Ayrıca Osmanlıların reddi ve geçmişteki hataların laik eğitimle giderilmesi düşüncesi de sezilmektedir. Böylece, Ortaçağ Müslüman devletleri, Cumhuriyeti önceden haber veren bir kurgu içinde sunulmakta, kurulan bağ Osmanlı döneminin en azından son iki yüzyılını atlamaktadır; laik cumhuriyetle açık bir biçimde kurulan karşılaştırma, "Müslüman" teriminin dini içeriğini en azından kısmen boşaltmakta ve bu devletleri daha çok zaman ve uzam içindeki yerlerine oturtmaya yaramaktadır.

A- Müslüman Türk Devleti Düşüncesi ve Bir Hegemonyanın Aklanması

Kafesoğlu'nun ders kitabı (1976), yazarı tarafından birçok kez açıklanan "milli kültür" kavramına uygun olarak, Müslüman Türk Devleti kavramını ilk geliştiren kitaptır. O halde Kemalist girdiler içermemesine karşın, daha sonraki yapıtlar için de bir kaynak oluşturan[6] bu kitabı incelemeliyiz, çünkü Kafesoğlu en başta Türk-İslam devletini İslam devletinden farklılaştıran özellikleri tanımlamaya çalışır: Hükümet anlayışı, devletin as-

---

5 Turhal, *Lise II*, 1989, s. 56.

6 Bu bağlantı, diğer işaretlerin yanı sıra, ders kitabı yazarlarının belirttikleri ve genellikle İ.Kafesoğlu'nun kitaplarını ve makalelerini içeren kaynakçalar tarafından da doğrulanmaktadır: Köymen ve diğ., 1990; Uğurlu-Balcı, 1990; Deliorman, 1991; Yıldız ve diğ., 1991; Mumcu, 1991. Kopraman (1994), Kafesoğlu'nun *Türk Milli Kültürü*'nün de dahil olduğu birçok yapıtını kaynak göstermektedir.

keri niteliği, dinsel tavır, toprak sistemi ve toplumsal haklar. Bu uzun bölüm, "Türklerin Özellikleri" başlıklı bir sonuç kısmıyla kapanmaktadır.[7] Böylelikle, Türklerin İslam anlayışının sergilenmesi, onu, bir yandan tarih sırası bakımından kendinden önce gelenden (bozkır kültürü) ve diğer yandan da bugün "İslamcılık" adını alsa da, Kafesoğlu'nun zamanında henüz yükselen bir güç olarak görülmeyen olgudan ayırmayı hedefleyen saptamalarla açık bir şekilde çerçevelenmiştir.

> "İslam-Türk siyasi kuruluşları eski "Bozkır ili"nden farklıdır. (...) Bütün bunlara rağmen, Türk-İslam devletleri tam bir "islam devleti" sayılmazlar."[8]

Demek ki bir sentez söz konusudur. Henüz Atatürk'e gönderme bulunmamakla birlikte, dağınık bir milliyetçiliğe dayanan ve Türk özgünlüğü üstünde duran bir söylem bu derste öne çıkmaktadır. Kafesoğlu'ndan beri ders metinleri, bugün Türkiye Cumhuriyeti'ni yöneten ilkelerin Ortaçağ Müslüman Türk toplumları ve yine aynı söyleme göre, Orhun yazıtları zamanında da uygulandığını, dolaylı yoldan göstermeye çalışmaktadır. Bu kez, bu söylemin seslendiği dolaylı rakipler, Muhammed'den önce devlet halinde örgütlenmemiş olan Araplardır. Bu, Arap dünyasının gerileme sürecinin sorumlusu olarak Türklerin gösterilmelerine de verilmiş, bilinçli ya da bilinçsiz, bir yanıttır.[9]

Yakın tarihli tüm ders kitaplarının bu bölümlerinde, bugünkü Türk devletinin resmi nitelikleri (laiklik, hoşgörü, sosyal adalet, kadın-erkek eşitliği, parlak bir kültürel yaşam), Ortaçağ Müslüman Türk devletlerine uygulanmış olarak karşımıza çıkacaktır. Burada da, (kendileri de yüceltilmiş) güncel kavramların geçmiş devletlere izdüşümlerinin yapılması yoluyla bir yüceltmeye tanık oluyoruz. Bu işlemin amacı, Kemalizmin köklerinin Avrupa'da değil, Türklerin kendi geçmişlerinde bulunduğunu kanıtlamaktır. Bununla birlikte, Müslümanlık öncesi ile Müslümanlık döneminin doğası arasında önemli bir farklılık bulunmaktadır: Türkler artık diğer halklar, özellikle de Araplar ve İranlılar üzerinde egemendir. Bu nedenle, Göktürkler örneğinde olduğu gibi, sadece geçmişi yüceltmek yetersiz kalmakta, hegemonyayı Türklerin siyasi, ahlâki ya da kültürel nitelikleriyle olduğu kadar, din ile de doğrulamak gerekmektedir.

---

7 Kafesoğlu-Deliorman, *Lise II*, 1976, s. 155 ve 192-193.

8 *age*, s. 155. *II* sözcüğünün anlamı için, Orhun Yazıtlarına ilişkin bölüme bkz.

9 Bkz. A. Laroui, *L'idéologie arabe contemporaine*, Paris, 1970. İşte Türkler hakkında modern Arap yargısına bir örnek: "En karanlık dönem (Arap halkları tarihinin) Türk imparatorluğunun egemenliği altında yaşandı. Bu dönem, Arap tarihinde, çürümüş, soysuz, karanlık, insanlık dışı ve gerici bir iktidarın sözlük karşılığı olarak kalmıştır." (Naoual El Saadaoui, *La face cachée d'Eve*, Paris, Ed.des Femmes, 1982, s. 14).

Genellikle yakın tarihli ders kitaplarında görülen ilk tema, dünya ve din iktidarlarının ayrılmasıydı. Anlatımda bu sorun keskin bir biçimde ortaya çıkmaktadır, çünkü 1055'te Selçuklu Türkleri, o zamana dek Arap yönetiminde olan İslamiyet'in merkezini, Abbasi Halifeliğinin başkenti Bağdat'ı ele geçirmişlerdi. "Laik" Türk egemenliği kurmacası, yazarları Selçukluların iktidar anlayışını o zamana uymayan terimlerle betimlemek zorunda bırakmaktadır:

> "Selçuklu sultanları elbette halifeye gerekli saygıyı gösteriyorlardı, fakat onların nazarında halife artık devlet başkanı değil, muhterem bir vatandaştı; hilafet başkenti olan Bağdat da Türk imparatorluğunun sadece bir şehri idi."
> "Ancak hükümdar hiçbir zaman kutsal ve sorumsuz değildi."[10]

Kimi zaman Selçuklu iktidar uygulaması Türklerin geçmiş ve geleceği ile meşrulaştırılmakta ve Kemalist reform bir kez daha, bizi Avrupa'dan çok Horasan'a, Orhun'a götüren bir olaylar zincirinin ucuna eklenmektedir:

> "Halifeler bütün İslam aleminin hem dünya, hem de din başkanı idi. Tuğrul Bey dünya işlerini üzerine aldı ve halifeler sadece din başkanı olarak kaldılar. Eski Türkler'de din adamları devlet işlerine karışmazlardı. Tuğrul Bey bu geleneği devam ettirmiştir. (Atatürk'ün en önemli inkılaplarından biri olan laiklik de, bir dereceye kadar, bu eski ve güzel Türk devlet geleneğine dönüştür)."[11]

Ancak, Selçuklu sultanının iktidarını böyle "laik" bir görünümde sunmak iktidarın meşruiyet kaynağıyla çelişmektedir; çünkü Türk-İslam sentezinin etkisindeki yazarlar, laik kurmacayı sürdürmek isterlerken, aynı zamanda diğer Müslüman halklar üzerindeki Türk hegemonyasını da dini bir kanıtla doğrulamak zorunda kalmaktadırlar. Bu noktada, Sultan Tuğrul'un "çok saygın bir yurttaş olan" Bağdat halifesi tarafından tahta çıkarılması imdada yetişmektedir. Sultana verilen "cihan hükümdarı" ve "Doğunun ve Batının hükümdarı" unvanları sultanın meşruiyetini oluşturmayı, Türklerin "cihan hakimiyeti" eğilimini hatırlatmayı, Türk olmayan Müslüman ulusların siyasi yönetimini üstlenmelerini ve cihad adına fetihler yapmalarını (özellikle Anadolu'nun fethi) meşrulaştırmayı sağlamaktadır. Malazgirt Savaşı konusunda bu soruna tekrar döneceğiz.

Ders kitaplarının çoğu, yöneticinin sorumluluğu kavramını gündeme getirmek için, Türk hükümdarlarının görevlerini sıralamaktadır. Bu görevlerin ilki, halka refah ve mutluluk sağlamaktır:

---

10 Kafesoğlu-Deliorman, *Lise II*, 1976, s. 159; Merçil ve diğ., *Lise II*, 1990, s. 43.

11 Turhal, *Lise II*, 1989, s. 39; aynı cümle Sümer ve diğ. tarafından da yinelenmiştir, *Lise I*, 1992, s. 192. Laiklik sözcüğü, orijinal metinde siyah yazılıdır.

"Bu görev tarih boyunca Türk devlet anlayışının ve idare felsefesinin temelini oluşturmuştur."[12]

İkinci görev adalet, üçüncüsü ise "devletin askeri gücünü ayakta tutup zaferler kazanmak"tı:

"Hükümdarların temel görevleri, ülkeyi iç ve dış düşmanlara karşı korumak, devletin devamlılığını sağlamaktı. Yeni ülkeler fethetmek ve İslamiyeti yaymak da temel görevleri arasındaydı."[13]

Bu görevlerde bir yandan sosyal adalet, "sahip-devlet" düşüncesine (bu düşüncenin örtülü kaynakları hem Orhun Yazıtları, hem de Avrupa siyasi kültürüdür), diğer yandan da cihad düşüncesine gönderme vardır. Ama (bu konu bazı ders kitaplarında Malazgirt bölümü ardından açıklığa kavuşturulacaktır) sosyal adalet ve refah yeni eyaletler fethedilmesinin dolaylı ve "laik" haklılık zeminidir: Bu eyaletlerin neredeyse kurtarılmalarından söz edilmektedir. En azından bir ders kitabında, eşitlik ve "sınıfsız toplum"[14] gibi Marksist dili çağrıştıran kavramlar karşımıza çıkmaktadır. Bu alanda da şimdiki zamanla (yukarıdaki alıntıda "iç düşman"a karşı korunma gereğinin hatırlatılması, son 20 yılın siyasi ve etnik karışıklıklarını çağrıştırmaktadır) Müslümanlık öncesi geçmiş arasında bağ kurulmuştur. Böylece Türklerin Yakındoğu devletlerine katkıları bugünlerin habercisi olmakta ve Müslümanlık ruhuyla iç içe geçerek bir sentez oluşturmaktadır. Bu sentez, Kafesoğlu'nun kitabında (1976) olduğu kadar 1992 tarihli yapıtlarda da ön plandadır:

"İlk Türk İslam devletlerinde hukuk, İslam hukukuna dayanmakla birlikte, Türk geleneklerinin izleri de görülür.

"İslamiyetten önceki Türk devlet ve toplumlarında 'bozkır kültürü' içerisinde şekillenen töre ve âdetlerin esas olduğu bir hayat tarzı vardı. İslama girdikten sonra, bu dinin değerleri ve kurumları Türk toplumunun hayat tarzına yeni bir yön vermiştir. Bu yeni yönelmede yalnızca İslam ya da yalnızca eski Türk kültürü tek başlarına hakim olmamıştır."[15]

Ama Türkleri komşu kültürlerden farklılaştıran ve Türk-Müslüman dönemi eski geçmişe bağlayan, devletin yaptıklarından çok, bu devlet kavramının kendisidir. Kafesoğlu "cihan hakimiyeti" düşüncesi (bir bölümün altbaşlıklarından biri) üzerinde sık sık durmakta ve bunu bozkır kültürüne bağlamaktadır. Orhun Yazıtlarından bir alıntı ("güneşin doğduğu

12 Merçil ve diğ., *Lise II*, 1990, s. 41-42; ayr. bkz. Şahin, *Lise I*, 1992, s. 180.

13 Şahin, *Lise I*, 1992, s. 172.

14 Sınıfsız toplum: Şahin, *Lise I*, 1992, s. 176.

15 Şahin, *Lise I*, 1992, s. 174 ve 171.

yerden battığı yere kadar...") bu düşünceyi ve halife tarafından verilen unvanı meşrulaştırmakta, böylelikle sultanların -ya da ders kitabı yazarlarının- gözünde, dinsel meşruluğun ancak eski Türk anlayışlarıyla uyum içindeyse bir değer taşıyabileceği gösterilmektedir. Burada da, Malazgirt Zaferi bu "cihan hakimiyeti" düşüncesini açıklayan ve doğrulayan bir sonuç olarak hatırlatılmaktadır.[16] Buna, kaynağını örtülü olarak yine Araplar ile Türkler arasındaki büyük rekabetten alan, bir görüş daha eklenmektedir; Türkler, Müslüman siyasi örgütlenmeler kurmaya başladıklarında, arkalarında zaten uzun bir devlet kurma ve yönetme deneyimi vardı:

> "Türkler Müslüman olmadan önce de birçok devlet ve imparatorluk kurmuşlardı. Bu bakımdan, devlet kurma ve yönetme konusunda engin tecrübe ve geleneklere sahip bulunuyorlardı. Askerlik ve teşkilâtçılık yetenekleri de çok gelişmişti. Bu sebeplerle gittikleri her yeri kolayca ele geçiriyor, toplulukları teşkilâtlandırıyor ve adaletle yönetiyorlardı."[17]

B- Dinsel ve Kültürel Parlaklık

Buraya kadar devlet kavramının hem eski ve yüceltilmiş kökenine, hem de iktidarın Müslüman doğasına bağlandığını gördük. Buna karşın, laiklik, din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması, her Türk devletinde ulaşılmış bir ülkü olarak sunulmaktadır. Bu dengenin sonucu, ders kitabı yazarlarının her fırsatta tekrarladıkları bir ilkedir: Hoşgörü. Bu söylem türü içinde, söz konusu düşünce Türklükle öylesine birleştirilmiştir ki, metinde görüldüğü anda yazarın ideolojik bir niyeti olduğunu anlayabilirsiniz; çünkü, Osmanlı İmparatorluğu'nun eski Hıristiyan halkları tarafından zamanında dile getirilmiş, örtülü bir suçlamayı yanıtlamaktadır.

Kafesoğlu'na göre, Selçuklu İmparatorluğu'nda "birçok din ve mezhebin" varlığı Türk hoşgörüsünün bizatihi kanıtıdır.[18] Türkler hakkında genellikle söylenen, Hanefi hukukunu kabul ettikleri için hoşgörülü oldukları açıklamasını tersine çevirir: Tam tersine Türkler bu tercihi, hoşgörü onların özünde bulunan bir erdem olduğu için yapmışlardır. Hoşgörü ilkesiyle oldukça çelişkili bir görüntü verebilecek Şiiliğe karşı mücadele konusunda Kafesoğlu şu yanıtı vermekte bir sakınca görmez:

> "Şiiliğe cephe almanın Türk devletindeki dini hoşgörü prensibiyle çelişkili bir yanı yoktur. Çünkü Şiilik, daha ilk belirdiği anlardan itibaren, siyasi bir nitelik almıştı. XI. yüzyılda Mısır'daki Şii Fatimi Devleti tarafından Sünni islam

---

16 Kafesoğlu-Deliorman, *Lise II*, 1976, s. 160-161.

17 Sümer ve diğ., *Lise I*, 1992, s. 191.

18 Bkz. Kafesoğlu-Deliorman, *Lise II*, 1976, s. 159 ve 173-174; Sümer ve diğ., *Lise I*, 1992, s. 192 ve 196; Şahin, *Lise I*, 1992, s. 172.

memleketlerini karışıklığa düşürmek için en kuvvetli propaganda silahı olarak kullanılıyordu."[19]

Şiilikten koruma (özellikle Mısır'daki Fatimilerin Şiiliğinden), Türklerin İran ya da Arap topraklarında yönetime el koyarken ileri sürdükleri en önemli gerekçelerden biridir. Ayrıca yazarlar, gördüğümüz gibi, Müslüman Türk hükümdarların en önemli görevleri arasında *cihad*'ı sık sık savmaktadırlar. 11. yüzyılın Türkistanlı yazarı Kaşgarlı Mahmut'tan alıntılar arkasına sığınan Kafesoğlu, en üstün dini kanıtı, Peygamber'in bir hadisini kullanır:[20]

> "Yine Kaşgarlı, Peygamberimizin 'Benim Türk adında bir ordum vardır'..."[21]

Tüm bu unsurların sonuçta vardıkları yer, açıkça formüle edilmese de, düşünce olarak sık sık çağrıştırılan Türk-İslam sentezidir. Hoşgörü, din ve dünya işinin ayrılması itirazlarına karşın, Kafesoğlu bu dönemde, "İslamiyet-Türklük birliği şuuru"nun[22] gelişimini görmektedir. Artık söz konusu olan yeni bir uygarlıktır. Yazarlar, Türk yönetimindeki diğer devletlerden çok Selçuklulardan söz etseler de, bu kültür geniş bir alana yayılmıştır: Doğuda İndüs'e (Gazneliler ve Timur'la), batıda Mısır'a (Tolunoğulları ve İhşidiler ile), kuzeyde Aral Denizi'ne kadar uzanmaktadır. Bu kültürler arasında varolduğu iddia edilen benzerlik, haritalar üzerinde bu geniş coğrafya parçalarını aynı şekilde gösterme olanağı vermektedir. Yeni kültür parlaktı, ama kendine dokunan her şeyi de parlatmıştı: Önce İslam bir rönesans yaşadı[23] ve Mısır'da yaşayan Arap toplumları da altın çağa girdiler:

> "Tolunoğulları devri Mısır için bir altın çağ olmuştu. Bu devirde Mısır'daki yöneticiler askerlerden seçiliyordu. Bunlar genellikle Türktü. Tolunoğulları devrinde halk tabakalarına eşit davranılıyordu. Büyük memuriyetlere din ve ırk ayırımı olmaksızın tayinler yapılırdı. Tolunoğulları hanedanı ayrıca fakir halka birçok maddi yardımlarda bulundular. Halk onların bu davranışlarını devletin yıkılışından yüzyıllar geçtikten sonra da unutmadı."[24]

Ders kitapları entelektüel yaşam üzerinde daha da çok durmaktadır.

---

19 Kafesoğlu-Deliorman, *Lise II*, 1976, s. 173.

20 Bu konuda bkz. Z. Kitapçı, *Peygamber Hadislerinde Türkler*, İstanbul, TDAV, 1986 XVI, s. 109.

21 Kafesoğlu-Deliorman, *Lise II*, 1976, s. 160.

22 *age*, s. 173.

23 Şahin, *Lise I*, 1992, s. 176.

24 Merçil ve diğ., *Lise II*, 1990, s. 48.

Dönemin Farabi, İbni Sina gibi bilginlerini Türk olarak görmekte hepsi ağız birliği ederler; belki de kökleri Maveraünnehir'e dayanan bu bilginler gerçekten de Türktüler; ama, bu kişilerin Türk etnik grubuna ait olduklarını ileri sürmek, yine daha önce tanımladığımız coğrafi önkabulü kullanarak, "Orta Asyalı" olan her şeyi Türklükle özdeşleştirmek demektir ki, bu yaklaşım o dönemin kültürel gerçekliğinden oldukça uzaktır. En azından bu dünyada kültür dili Türkçe değildir; yazarlar ve bilginler, bazı istisnalar dışında, Farsçayı ve Arapçayı kullanırken, Türkçe sarayın ve ordunun dili olarak kalmıştır. İbni Sina'nın, Farabi'nin "Türk" olduklarını söylemenin o dönem açısından büyük anlamı yoktur. İlk "üniversiteler"in medreseler ile başladığını söylemek ise daha ciddi bir iddiadır ve bazen Batı'ya karşı yeni bir örtülü meydan okuma olarak sunulmaktadır:

> "Avrupa geç Ortaçağ Üniversitesinin kuruluşunda medreseden etkilenmiş olması ihtimali üzerinde durulmuştur...İslam dünyasında yüksek öğretim müessesesi olarak onbirinci asır ortalarında resmi bir hüviyetle ortaya çıkan medrese sistemi Selçukluların eseridir."[25]

* * *

Üstlerinde egemenlik kursunlar ya da kurmasınlar, Türkler yüzyıllar boyunca yabancı halklarla karışık olarak yaşadı; bu nedenle kimliklerini korumuş olmaları şaşırtıcıdır. Ders kitaplarına göre bu durum, Türk kültürünün, Türk dilinin, kuşaklar boyu taşınmış ve sonunda zamanı geldiğinde İslam'ın hizmetine sunulmuş törelerin ve kurumların gücüyle açıklanabilir. Demek ki tarihte görülen ilk Türk-İslam sentezi, Türk kimliğinin diğer kültürler içinde erimesi şeklinde gerçekleşmemiş, kültür yitimi yaşanmamış ve yaratılan yeni kültür, eski bozkır kültüründen farklı olsa da, özünde Türklüğünü korumuştur:

> "Böylece gelişen İslamiyet-Türklük birliği şuuru, Haçlıların bütün gayretlerini boşa çıkardı. Moğol istilacılığını da kendi kültür potası içinde eriterek sonuçsuz bıraktı. Türk-İslam devlet ve topluluklarında 1000 yıl sürecek ana siyaset çizgilerinden biri oldu.
>
> "Bozkır kültüründen, İslam kültürüne geçen Türkler, yeni şartlara intibak etmişler, fakat milli kimliklerini yitirmemişlerdir. Öğrendiklerini bildiklerine ekleyip yeni ve zengin bir kültür meydana getirdiler.
>
> "Eski Türk yaşayışı, gelenek ve görenekleri korunurken, bunlara yeni bir şekil verildi. Ama öz daima korundu. Zaten Türk olarak, varlığını bütün gü-

---

25 Merçil ve diğ., *Lise II*, 1990, s. 52. Tırnak içindeki bu iki cümle, kaynağı belirtilmemiş bir alıntıdır. Bu yöntem, yabancı, demek ki tarafsız yazarlar tarafından da kabul edildiğini düşündürerek, ileri sürülen görüşü güçlendirmeyi sağlamaktadır.

zelliğiyle günümüze kadar sürdürebilmesi bu yüzdendir. (...) Sonucunda eskisinden farklı, ama Arap ve Acem'e de benzemeyen Müslüman-Türk toplumu meydana çıktı."[26]

Müslüman Türk devletlere ilişkin derslere 1989'dan beri katılan Kemalist girdilerin çelişkili bir niteliği vardır. Eğer İslamiyet'in kabulü eski Türk düşüncesiyle İslam arasındaki neredeyse eşdeğerliliğin bir sonucu olarak sunulursa, niye bir adım daha atıp İslamiyet'in Kemalizm ile de uyuştuğu ileri sürülmesin? Şimdilik bu fikir pek açık seçik dile getirilmemektedir, ama 1993'te Osmanlı tarihine ilişkin bölümlere utangaç bir şekilde yerleştirilen girdilerin bu eğilimi doğruladığı düşünülebilir. O zaman Atatürk'ün gölgesi, Türk tarihinin tamamını kutsamak için kullanılacak, belki bir süre son iki Osmanlı yüzyılı bunun dışında tutulacaktır.

II- MALAZGİRT YA DA İKİNCİ VATAN: SENTEZ

Selçuklu sultanı Alparslan'ın birlikleri tarafından Bizans ordusunun yenildiği Malazgirt Savaşı (26 Ağustos 1071), Anadolu'yu kesin olarak Türklere açmış ve bugün bildiğimiz "Türkiye"nin tarihini başlatmıştır. Ders kitaplarının tamamında aşağı yukarı bu sözcüklerle, bu olayın altı çizilir. Olayın, kendi özünde bulunan tarihsel önemi dışında, güçlü bir Kemalist yan çağrışımı da vardır ve bu iki nedenden ötürü kurucu olarak nitelenebilir: Günümüzdeki Türk ulusu açısından kurucu bir olaydır, ama aynı zamanda bugünkü resmi tarihyazımının da temel dayanağıdır.

Dokuz yüzyıldan fazla bir zaman önce yapılan bu savaşın gerçekten de çok güncel bir anlamı bulunmaktadır: Kimileri için "ebedi Türk vatanı"nın, diğerleri, Yunanlılar ve Ermeniler için ise bir "işgal"in[27] başlangıcıdır. Bu "işgal", Osmanlı çöküş döneminden 1922'ye kadar, Yunanlılar ve müttefikleri tarafından her fırsatla kınanmıştır. 1919-1922 savaşından beri, Anadolu'ya yerleşmelerinin aklanması Türkler tarafından siyasi bir gereklilik olarak görülmektedir; Malazgirt Savaşına ilişkin dersler de buna yöneliktir. Evrensel Türk kökenlilik kuramı, tarihöncesi göçlerin anlatımı ve haritalar biçiminde hâlâ varlığını sürdürse de, zayıfladığı ve Hititler artık Türklerin ataları olarak görülmediği için, modern Türkiye'nin varlığını

---

26 Sırasıyla, Kafesoğlu-Deliorman, *Lise II*, 1976, s. 173; Şahin, *Lise I*, 1992, s. 175; Sümer ve diğ., *Lise I*, 1992, s. 195 (ya da Turhal, *Lise II*, 1989, s. 44).

27 Normal koşullarda birkaç yıllık ya da birkaç onyıllık bir düşman varlığını anlatan bu terim, bir rejimin şiddetle reddedildiğini belirtmekte ve yabancı, geçici niteliğiyle gayri meşruluğu üzerinde durduğu bir iktidarı olumsuzlamaktadır; ama, mantık sınırları içinde, 500 yıllık (Balkanlar) ya da 900 yüzyıllık (Anadolu) bir "işgal"den söz edilebilir mi?

meşrulaştırmak 1071 olayına düşmektedir. Olayın ideolojik önemi Kemalist girdilerin sıklığı ve 1989'dan beri, rakiplerin suçlamalarını açık ya da örtülü olarak yanıtlayarak dersi kapatan bir paragraf eklenmesiyle somutlanmaktadır.

A- Öykünün Evrimi

Malazgirt Savaşının, Türk resmi söyleminde anlatıldığı şekliyle öyküsü, 1934'te Claude Cahen, sonra da Osman Turan ve Faruk Sümer gibi Türk tarihçiler tarafından irdelenen klasik Müslüman kaynaklardan alınmadır.[28] Claude Cahen'e göre, Arap kaynakları, olaydan çok sonraya ait olsalar da (12.-13. yüzyıllar), hem gerçeğe uygundur, hem de Michel d'Attaliate (savaşa katılmıştır), Skilitzes, Nikeforos Bryenne ya da Matthieu d'Edesse gibi Bizanslı tarihçilerin anlatımlarıyla çelişmemektedir. Başlıca Arap yazarları İmadeddin el İsfahani (1183) ve özellikle, ders kitabı yazarlarından biri tarafından da kendisinden alıntı yapılan,[29] İbn ül Cevzi'dir (13. yüzyıl).

Oldukça benzeşik olan okul söylemi bu kaynaklardan alınmıştır ve üzerinde duracağımız birkaç nokta dışında kaynaklara sadık kalmaktadır. Arap vakanüvisleri gibi, Türk yazarlar da savaştan önceki günler ve saatler üzerinde çok durmakta ve kitaplar öğrencilere güncel bir anlam yüklenebilecek pek çok simgesel ayrıntı aktarmaktadır. Savaş hazırlığının ve imparator Romen Diyojen'in teslim olmasının öyküleri, güçlü bir duygu yüküyle doludur. Atatürk'le yakınlaştırmaların ve olayın ulus ve dünya çapındaki önemine ilişkin yargıların katılması, bu bölüme özgün bir renk vermektedir. Yazın mantığı açısından, bir dizi tavır/tercih biçimiyle karşı karşıya olduğumuzu söyleyebiliriz; Kemalist girdi, bu dizinin özel unsurlarından biridir.

1930'dan beri anlatımda bir evrim yaşandığı kolaylıkla fark edilmektedir. 1931'deki Kemalist ders kitapları çıkmadan önce de Malazgirt Savaşına çok büyük önem veriliyordu:

> "Bütün Türk milletinin iştirak ettiği büyük ve mukaddes bir savaştır. İstila ordularıyla beraber Türk milleti umumi bir hareket halinde Anadolu'ya akın akın, kaf ile hicret etmiş ve bu kıtayı kendisine mukaddes bir vatan ittihaz ederek oraya müebbeden yerleşmiştir..."[30]

---

28 C. Cahen, "La campagne de Mantzikert d'après les sources musulmanes", *Byzantion*, IX, 2, 1934, s. 613-642; O. Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi*, c. 1, s. 190-192; ayn. yaz., *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Ankara, 1965; F. Sümer, A. Sevim, *İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı*, Ankara, 1971.

29 Deliorman, *Lise I*, 1992, s. 243.

30 Emin Ali, *Umumî Tarih II*, 1930, s. 128.

Ama tarih tezleri döneminde (geriye dönüp bakıldığında, bu çok çarpıcı bir şeydir) 1071 olayına çok aşırı bir değer verilmemiştir; TTTC'nin lise ders kitabının anlatımında, daha ileride göreceğimiz, anekdotik, ama aynı zamanda çok simgesel öğelerden hiçbiri yer almamaktadır; bu kitapta ne dini bir boyut, ne de "ikinci vatan" ya da zaferin tarihsel anlamı üzerine düşünceler bulunmaktadır. O dönemin ders kitaplarında genel olarak gözlemlendiği gibi, Atatürk'e yönelik hiçbir açık gönderme geçmiş ile bugün arasındaki bağı kurmamaktadır.

Sadece, daha sonraki ders kitaplarının, Malazgirt ya da diğer savaşlar hakkındaki tarihsel anlatımlarında değişmez bir unsur olarak varlığını koruyan bir özellik Türklerin değerini vurgulamaktadır: Türkler sayıca düşmandan daha azdır. Bu olgu tarihsel olarak da doğrulanmaktadır, ancak sistematik biçimde hatırlatılması onu bir tavır/tercih biçimine dönüştürmektedir: Zafer durumunda, yenenin değerini artırmakta, bozgun durumundaysa yenilenin gerekçesini oluşturmaktadır. Savaşların anlatımında böyle sayısal bir ilişki kullanılması öylesine yerleşmiştir ki, kimlik belirleyici bir unsur haline gelmektedir: Öğrencilerden zayıf olanla, sayıca azlığına karşı kazananla, tarihin tüm David'leriyle özdeşleşmeleri istenmektedir. Bu özelliği diğer Türk ve Müslüman savaşlarında da bulacağız. İkinci değişmez nitelik 1931 kitaplarında da yerini almıştır: Yendiği adamı esir gibi değil konuk gibi karşılayan, sonra da serbest bırakan Sultan Alparslan'ın iyi yürekliliği. Burada iki Türk özelliğinin göstergesi bulunmaktadır: Bir yanda yiğitlik ve askeri değer, diğer yanda ruh yüceliği. Bu iki unsur, savaşın anlatımındaki tavır/tercih biçiminin asgari zeminini oluşturmaktadır.

Atatürk döneminde öykünün dini boyutundan arındırılıp, laik bir Türk *erdeminin* betimlenmesine dönüşmesi tamamen anlaşılır bir şeydir. Ama olay ulusal bir anlamda kullanılmamaktadır; Kemalist tarihyazımının çabalarını Antikçağ üstünde yoğunlaştırdığı doğruydu: Ataların bölgeye tarihöncesinde zaten gelmiş olmaları, Türklerin 11. yüzyıldaki bu "yeni" gelişlerinin önemini azaltıyordu.

Anlaşıldığı kadarıyla, okul kitaplarındaki Malazgirt söylemi çok partili dönemin başlangıcında (1945) değişmiştir. Hüseyin Namık Orkun'un (Orhun metinlerinin milliyetçi kullanımında başrolü oynadığını hatırlatalım) hazırladığı bir okuma kitabında, Müslüman kaynakların anlattıkları tüm simgesel anekdotlar dizisi gün yüzüne çıkar; Kıpçak ve Oğuz paralı askerlerinin "ırkdaşları"nın yanında yer alarak Bizans ordusuna ihanet etmelerini anlatan Orkun, dini kapsamına yeniden kavuşmuş olaya etnik-ırksal bir boyut da ekler.[31] Savaşın Türk-İslamcı bir yoruma uğratılması

31 H. N. Orkun, *Ortaokul İçin Tarih Okuma Kitabı II*, 1946, s. 94-98.

için gerekli tüm unsurlar artık bir araya getirilmiştir: 1976'da, Kafesoğlu ve Deliorman'ın anlatımında, zaferi sağlayan Müslüman inancıyla Türk erdeminin birleşmesidir. Daha önce belirtilen erdemlere, bu yazarlar çeşitli öğelerden meydana gelmiş Bizans ordusu karşısındaki Türklerin uyumunu, birliğini de eklerler.

Ama diğer konularda olduğu gibi bu derste de, Kemalist unsurun ortaya çıkıp yapıyı taçlandırması için 1980'lerin ortasını beklemek gerekecektir: Anadolu'yu düşman Yunan'a karşı koruduğu için, Mustafa Kemal Alparslan'ın devamcısıdır. Malazgirt ve 1922 Büyük Taarruzu'nun başlama tarihleri arasındaki çakışma (26 Ağustos) üzerinde o zaman durulmaya başlanır. Bu çakışma büyük bir olanaktır, çünkü anlatımda geçmişten bugüne gelmeyi kolaylaştırmaktadır. 1922 Taarruzu sadece düşmanın yine Yunanlı olması ya da sonucun aynılığı bakımından değil, Türklerin özlerinde bulunan erdemlerin yeniden sergilenmesi anlamında, 1071 savaşının bir tekrarı gibi sunulmaktadır: Askeri ve insani erdemler söz konusudur, çünkü Mustafa Kemal düşmanı Trikopis'e karşı, Alparslan'ın gösterdiği iyi yüreklilikle davranmıştır.

Başvurduğumuz ders kitaplarının en yakın tarihli olanlarında ise, dini boyutlu anekdot düzeneğinde ve doğrudan savaş öyküsünde bir zayıflama gözlenmekte, bunun yerine "Türklerin Anadolu'yu yurt edinişleri" başlıklı ve yüzyıl başında dile getirilmiş suçlamaları yanıtlayan bir paragraf öne çıkmaktadır.

Demek ki incelenen 60 yıl boyunca Malazgirt söylemi çok net bir evrim yaşamıştır. Olay, ancak 1980 darbesinden sonra, ulusal ve siyasal boyutlar almıştır. Dinsel boyut tam olarak 1976 ile 1987-1988 arasında ifade edilmiştir, ama tüm yakın tarihli kitaplar savaşın İslam'ın yazgısı üzerinde yaptığı olumlu etkiden söz etmektedir. Bu anlamda, Malazgirt Savaşı hakkındaki dersler, daha ilerde çözümleyeceğimiz "Türklerin İslam'a yaptıkları hizmetler" söylemini kapsayan daha geniş bir bütünün parçasıdır.[32]

B- Destan

Fransızların Ronceveaux, ya da Ermenilerin Avarair Savaşları gibi, Malazgirt Savaşı da tam bir destan yaratmıştır. İbn ül Cevzi'nin öyküsünde belirtilen destan unsurları, 1976'dan sonra aşağı yukarı tüm ders kitaplarında yinelenmiştir. Bu öykülerde hiçbir mucize boyutu yoktur ve Claude Cahen'e göre hepsi tarihsel açıdan inandırıcıdır.

---

32 Bkz. bölüm 7.

İslam ve Türk Ulusu Aynı Savaşta İç İçe Geçiyorlar

Malazgirt Savaşının yorumuna, Selçuklu sultanının iktidarının halife tarafından kutsanmasının niteliği ve biçimi üzerine saptamalar egemen olmuştur.Okul kitaplarındaki Büyük Selçuklu imparatorluğunun haritalarında, imparatorluk Abbasi topraklarından ayırt edilmemekte, Abbasi topraklarının da, sanki Türklerin 11. yüzyıldaki gelişlerinden önce böyle bir devlet yokmuş gibi, haritası bulunmamaktadır. Abbasilerin başkenti Bağdat'ı 1055'te ele geçiren Tuğrul Bey'den (1025-1063) sonra, Selçuklu sultanı halifenin dünya işlerine bakan kolu olarak görülmüş, halife de ona Ağustos 1061'de "Büyük şehinşah, Dünyanın (Şarkın ve Garbın) sultanı ve İslamın dirilticisi"[33] unvanını vermiştir:

> "Bağdad'a dönen Sultan Tuğrul Bey, büyük bir törenle, halife tarafından 'Doğu'nun ve Batı'nın hükümdarı' ilan edildi (25 Ocak 1058). Tuğrul Bey'in İslam dünyası üzerindeki hakimiyeti böylece tasdik edilmiş oluyor, aynı zamanda o, yeryüzünün dünyevi hükümdarı ilan edilmiş bulunuyordu."[34]
>
> "Bu tarihten sonra başta halife olmak üzere tüm Abbasi ülkeleri Selçukoğullarının egemenliği altına girdi."[35]

Bu açıdan bakıldığında, Tuğrul'un yeğeni Alparslan'ın Malazgirt Zaferi, bir savaş önderinin geçici ve zayıf başarısı değil, İslamiyet'in Hıristiyanlık karşısında kazandığı zaferdir; halifenin sefer süresince her cuma Müslüman dünyasının tamamında Alparslan'ın zaferi için dua edilmesi kararı da bu yorumu doğrulamaktadır. Klasik kaynaklara göre, Alparslan'ın, Müslüman dünya ile ruh birliği içinde olmak amacıyla, birliklerini bir cuma günü olan 26 Ağustos'ta, öğle namazından sonra savaşa sürmesi de bu kararın sonucudur.[36] Yine de burada önemli olan, bu tezin sık sık, öyküyü Türklerin İslam'a bilinçli olarak yaptıkları çok önemli hizmete doğru yönlendirmek için yinelenmesidir. Yine bu yoruma göre, Selçuklu hükümdarının taşıdığı unvanlar nedeniyle, Malazgirt Zaferi Anadolu'nun Türkler tarafından fethini aşan bir kapsama sahiptir: Bu olay dünya tarihini ilgilendirmektedir.

Bu nedenlerle Malazgirt Destanı, din coşkusuyla dolu savaş öncesi saatler üzerinde çok durur. 26 Ağustos 1071 Cuma günü, Alparslan tüm ordusuyla birlikte kıldığı öğle namazını yönetir. Bu inanç birliği, farklı yerlerden gelen

---

33 O. Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi*, c. 1, s. 190.

34 Kafesoğlu-Deliorman, *Lise II*, 1976, s. 65.

35 Oktay, *Lise II*, 1989, s. 135.

36 O. Turan tarafından savunulan tez, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*. Bkz. Kafesoğlu-Deliorman, *Lise II*, 1976, s. 70; Turhal, *Lise II*, 1989, s. 81; Uğurlu-Balcı, *Lise II*, 1989, s. 76 ve 82-84.

paralı askerlerden oluşan düşman ordusunun karışık niteliğiyle zıtlık içinde sunulmaktadır. İman ve dua savaşçıları coşturur; birçok yazara göre, sayıca az olmalarına karşın, savaşçıların moral durumları çok yüksektir; bunlar inançlı, dinç askerlerdir;[37] oysa karşı tarafın durumu o kadar parlak değildir:

"(Bizans ordusunda) birbirinin dilini anlamayan, değişik inanç, gelenek ve göreneklere sahip orduda, tam bir disiplin bulunmuyordu. (...) Böylece çarpışacakları ordunun soydaşları olduğunu anlayan Bizans ordusundaki Uz (Oğuz) ve Peçenekler'den bir bölümü, sabaha karşı Selçuklu tarafına geçti. Bu durum Bizans ordusunun moralini daha da azalttı. Buna karşılık Selçuklu ordusunda moral çok üstün bir durumda idi. (...) Üstelik Bizans ordusu gibi toplama değil, aynı inancı paylaşan Türkler'den meydana geliyordu. Komutanları tecrübeli, yetenekli, eşi bulunmaz yöneticilerdi. Askerlerin eğitim, disiplin ve tecrübesi son derece üstündü. Kendilerinden kalabalık orduları yenmeye alışık birinci sınıf savaşçılardı."

"...her ırktan paralı askerlerden oluşan Bizans ordusu..."[38]

İki ordunun kısa tanıtımı birbirine zıt dört çift kavram ya da terimden oluşan bir alaşımdır: Bizanslılar / Selçuklu Türkleri; Hıristiyanlar / Müslümanlar; dağınık / birleşik; çeşitlilik / benzeşiklik; bu alaşım her defasında bir siyasi bileşeni, bir dini bileşeni, bir moral bileşeni (sayıları az ama bir ülkü etrafında birleşmiş bir gruba karşı amaçsız bir paralı asker ordusu) ve bir "ırk" unsurunu bir araya getirir. Irk unsuru, Bizanslıların karışıklığının belirtilmesiyle örtülü olarak tanımlanır ve genellikle Oğuz-Peçenekler ile Selçukluların ortak kimliğini anlatmak için kullanılan ırkdaş, soydaş deyişleriyle altı çizilir. Türkler daha güçlüdür, çünkü daha coşkuludurlar; hem inançla, hem kan bağlarıyla birleşmişlerdir. Örneğin, Bizanslılara ihanet eden Oğuzlar ve Peçenekler kendileri Müslüman olmasalar da "kardeş kanı dökmemek"[39] isteğiyle hareket etmişlerdir. Oğuzlar ve Peçenekler'in ihaneti, Hıristiyanların dinsel dayanışmasından daha güçlü olan Türkler arası etnik dayanışmanın göstergesidir; çünkü Hıristiyanlık Ermeni birliklerini bile Bizanslıların yanında tutmaya yetmemiştir:

"Aynı dinden olan Ermeniler ve Rumlar bile birbirlerinin can düşmanıydılar."[40]

---

37 Deliorman, *Lise I*, 1992, s. 215.

38 Sırasıyla, Turhal, *Lise II*, 1989, s. 80; Mumcu ve diğ., *Lise II*, 1990, s. 24.

39 H. N. Orkun, *age*, s. 97-98. Oğuz-Peçenekler ile Selçuklular arasındaki dayanışmayı anlatmak için ders kitaplarında kullanılan sözcükler şunlardır: Kardeş, soydaş, ırkdaş. Askeri bozguna yol açan ırk dayanışması Araplarla Türkleri Çinliler ile karşı karşıya getiren Talas Savaşı'nda da (751) işlenen bir temadır: "Çin ordusundaki Karluk Türkleri savaş meydanından çekildiler, çünkü silahlarını ırkdaşlarına karşı kullanmak istemiyorlardı." (TTTC, Lise II, 1931, s. 155).

İki ordunun tanıtımı kaynaklara aşağı yukarı uygundur; Bizans ordusundaki "ırk karmaşası"ndan, disiplinsizlikten, Ermeni-Yunan din çekişmesinden, karşılıklı kuşkulardan Claude Cahen de söz eder. İmadeddin el İsfahani ve Michel d'Attaliate da Bizans ordusunda Türk birliklerinin bulunduğunu bildirirler, ama Cahen'e göre, ihanet hikâyesine kaynaklarda pek yer verilmemiştir ve bu belki de "d'Attaliate'ın palavra"sıdır: "Savaştan kaçan Türk paralı askerlerinin sayısı çok az olmalıydı, çünkü bundan ne bir Arap yazarı, ne Matthieu, ne de Bryenne söz etmektedirler."[41]

Bazı yapıtlarda sözü edilen Ermenilerin savaştan çekilmesine[42] ise Claude Cahen tarafından değinilmemektedir. Arap kaynaklarına sadık kalan ders kitabı yazarları, öykünün bazı unsurlarını çarpıtarak onu milliyetçi düşünceye daha uygun bir biçimde yorumlamışlardır: Kaynaklarda altı çizilerek belirtilen dinsel öğeye, gerçek temellerden yola çıkıp hayali sonuçlara varan etnik ve milli bir boyut eklenmiştir. Öykülere göre sayısı üç ila on kat daha fazla olan Bizans ordusunu yenmek için gerekli Türk erdemlerinden (uyum, birlik, disiplin, milli ve tarihi şuur) oluşan bir üçüncü unsur da bunlara eklenmektedir. Türk ordusu, bu sunuluş şekliyle, II yılının askerlerini ve Valmy Savaşını[43] anımsatmaktadır.

Kahramanın İnsancıl Boyutu

Yapının tamamlanması için bir kahraman gerekmektedir. Bu boyut Alparslan'da en başından hazırdır, çünkü halife tarafından amcasına verilmiş yetke ile donatılmıştır. Ama yetke ve unvanlar yeterli değildir. Alparslan'ın Tuğrul'a göre şansı, Türkiye'yi doğuran tarihsel misyonu yerine getirmesidir. Fethinin gelecekte yol açacağı sonuçlar nedeniyle kahramandır. Özellikle de Alparslan kendisine ulaşılabilen, insancıl bir kahramandır. Adamlarıyla birlikte namaza durmaya önem verir. Savaştan önce kumandanın simgesi olan ok ve yayı bırakıp, basit askerlerin silahları olan kılıç ve gürzü alır. Sonra yaptığı bir konuşmada, adamlarını kendisine karşı her türlü yükümlülükten azad eder ve sultanlık unvanını bıraktığını açıklar:

> "Biz ne kadar az olursak olalım, onlar ne kadar çok olurlarsa olsunlar, bütün Müslümanların minberlerde bizler için dua ettikleri şu saatte kendimi onlar üzerine atmak istiyorum. Ya muzaffer oluruz ya şehit olarak cennete gide-

---

40 Köymen, *Lise II*, 1990, s. 83; ayr. bkz. Mercil, *Lise II*, 1990, s. 97; Şahin, *Lise I*, 1992, s. 204.

41 C. Cahen, söz edilen makale.

42 Merçil, *Lise II*, 1990, s. 97; Şahin, *Lise I*, 1992, s. 204.

43 Dumouriez ve Kellermann yönetimindeki Fransız ordusunun Prusyalılara karşı 20 Eylül 1792'de (Fransız Devrimi Takvimi'ne göre II Yılı) kazandıkları zafer (ç.n.).

riz. Ayrılmak isteyen ayrılsın. Bugün burada sultan yoktur ben de ancak sizlerden biriyim."[44]

Bu açıklamalara, tüm kitaplarda sözü edilen bir tören eklenmektedir: Alparslan baştan ayağa beyazlara bürünür ve eski bir âdete uyarak atının kuyruğuna düğüm atar.[45] Ölüme hazırdır, oğlu Melikşah'ı yerine aday gösterir ve düştüğü yerde gömülmesini ister. Sonunda da birliklerinin önünde saldırıya geçer. Öykünün duygusal gücü bu anekdotların geliştirilmesinden kaynaklanmaktadır; klasik kaynaklara sadık kalan ders kitabı yazarları, iyi senaryocular gibi, savaş öncesi dönemi uzatarak gerilimi artırmakta ve Kemalist girdilerde olduğu gibi öykünün anlatımındaki bu gerilim de derse güç kazandırmaktadır.

Zaferi öngörülür kılan Türk erdemleridir: Bu tamamen ahlaki, erdemin ödülü olan bir zaferdir. Sonuçta fetihten çok, Türklerin ruh üstünlüğü üstünde durulmakta, savaştan sonra tutsağı Romen Diyojen'i bir konuk gibi karşılayan Alparslan'ın tavrı bunun göstergesi olmaktadır:

"Alparslan İmparatora karşı çok alicenaplık gösterdi."

"Türk hiçbir zaman esire ve acize fena muamele etmez. Çünkü kendisinden aciz olanı ezmeğe kalkmak erlik değildir."

"Böylece merhamet, olgunluk ve insanlık duygularının bir örneğini daha veren Alparslan..."

"Türk insanlık anlayışının emsalsiz bir örneğini veren Alparslan..."[46]

İki hükümdar arasındaki bu görüşme bölümü, gerçekliğin Türklerin şanı lehine güzelleştirilmesinin ikinci örneğidir. Gerçekten de Claude Cahen Romen Diyojen'in serbest bırakılmasını son derece inandırıcı diplomatik bir gerekçeyle açıklar: Diyojen, Alparslan ile yapılan anlaşmanın uygulamaya konması için hayatta ve tahtında kalmalıydı. Dahası, bir süre sonra yerine geçen Michel Dukas, Türklere hiçbir toprak vermeyen, sadece eskiden Müslüman olan sınır bölgelerini bırakan anlaşmayı tanımadı. Kuşkusuz "Hıristiyanlar Alparslan hakkında bir iyi yüreklilik izlenimi"ni korudular, ama 20. yüzyıl Türk yazarlarının eğilimi, en azından kısmen siyasi hesapların zorunlu kıldığı bir tavrı ebedi Türk erdemlerinin göstergesi olarak sunmaktı. Claude Cahen'in de altını çizdiği gibi, sultanın fetih düşüncesi yok-

---

44 Turhal, *Lise II*, 1989, s. 81. Şehid sözcüğü, doğrudan cennete girmeye hak kazanan, inanç uğrunda öldürülmüş savaşçı olarak dini anlamı içinde alınmalıdır. Ayr. bkz. O. Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti*, c. 1, s. 190-193.

45 Bazı yazarlara göre, bu hareketin şamanist bir kökeni bulunmaktadır (Merçil, *Lise I*, 1990, s. 164).

46 Sırasıyla, TTTC, *Lise II*, 1931, s. 260; Orkun, *age*, 1946, s. 98; Kafesoğlu-Deliorman, *Lise II*, 1976, s. 71; Köymen ve diğ., *Lise II*, 1990, s. 85.

tu ve kendini Mısır Fatimilerinin Şiiliğiyle mücadeleye vermek için, iki güç arasında (Selçuklu-Bizans) bir denge kurmak istiyordu.[47]

Kısacası, öykü iki kez, Türk milliyetçiliği yönünde, kaynaklardan saptırılmıştır. Dersin devamında kaynaklar bir kenara bırakılır ve sıra tamamen Türk bakışına özgü yorumlara gelir. Bu tarihyazımına göre, 1071 olayının 1922'de yinelenen yankısı, hem Atatürk'ün hem de Alparslan'ın tavırlarında kendini gösteren Türk erdemlerinin sürekliliğini kanıtlamaktadır. 1922 zaferinin 11. yüzyılda başlamış bir süreci noktaladığı da unutulmamalıdır.[48]

Alışılmadık bir biçimde oluşturulmuş bir okul söylemiyle karşı karşıyayız, çünkü öykü sık sık Mustafa Kemal'e göndermelerle kesiliyor, ya da bu göndermeler bölüm sonlarına ekleniyor; öyküyü çerçeveleyen iki kritik momentten birincisi, simge yüklü bir dizi anekdotla olayın duygusal boyutunu veriyor, diğeri ise zaferin gelecekteki sonuçlarına değinerek akılcı boyutu ortaya koyuyor. Bir kez daha, ideolojik söylemin en verimli yöntemlerinden biri olan, duygu ile düşüncenin bir arada kullanılması yoluyla okuyucunun katılımı sağlanmaya çalışılıyor.

C- Olayın Etki Alanı

Dinsel Boyut

Malazgirt başarısını açıklamak için sayılan etnik, ulusal ve dinsel etkenlerin nasıl birbirlerine sıkıca bağlı olarak sunulduklarına yukarıda değinmiştik. Olayın kendisine de, *Milli Kültür*, *Belleten* gibi resmi dergilerde, ya da diğer tarihsel yayınlarda,[49] güncel milliyetçi yayınlar-

47 C. Cahen, söz ed. mak.

48 Tarihsel zamanın eklemlenmeleri konusunda, *Milli Kültür* dergisinde İ. Parmaksızoğlu tarafından yapılan bir yorum da bunlara eklenebilir ("Anadolu, Türklerin Yurdu", Eylül 1981, s. 2-3): Malazgirt'le açılan çağ ancak Ağustos 1922'de kesin olarak kapanacaktır; Batı'nın Anadolu'daki Türk varlığını tanımayı reddettiği dokuz yüzyıllık uzun bir dönemdir bu.

49 *Milli Kültür*'de: İ. Parmaksızoğlu, "Anadolu, Türklerin Yurdu", Eylül 1981, s. 2-3; Z. Kitapçı, "Malazgirt Meydan Muharebesinden Başkomutanlık Meydan Muharebesine", 65, 1989; M. A. Köymen, "Malazgirt Meydan Muharebesinin 919. Yıldönümü", 75, 1990. *Belleten*'de: M. A. Köymen, "Malazgirt Meydan Muharebesinin Diğer Meydan Muharebeleri Arasındaki Yeri ve Önemi", *LIII*, 206, 1989, s. 375-380. Diğerleri: İ. Kafesoğlu, "Türk Fütühat Felsefesi ve Malazgirt Muharebesi", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, 2, 1971, s. 1-18; *Malazgirt Armağanı*, Ankara, TTK Basımevi, 1972; N. Y. Gençosmanoğlu, *Malazgirt Destanı*, İstanbul, Ötüken Yayınevi, 1971; B. Ögel'in *Türk Mitolojisi* kitabının 1971 baskısı; içeriğinin Malazgirt Savaşı ile hiçbir ilgisi olmayan bu kitabın alt-başlığı şöyledir: "Oğuz Türklerinin inancının ve gücünün sonucu olan Malazgirt zaferinin 900.yıldönümü nedeniyle hazırlanmış baskı" (Ankara, TTK Basımevi, 1971). Kültür Bakanlığı tarafından yayımlanan *Gençliğin Sesi* dergisini de belirtelim (Şakir Sançay, "Zaferler Ayı Ağustos...ve İki Kesit", G. S., II, 16, Ağustos 1991, s. 26-27).

da[50] ya da *Türklük* gibi eski dergilerde,[51] pek çok anlam yüklenmektedir. Demek ki Malazgirt anısına yönelik yazılar, hem Türk tarihyazımının resmi dalında hem de milliyetçi basında ve *Türk Kültürü* türünde bu iki dal arasında yer alan bir yayın ağında, en azından 1939'dan beri çıkmaktadır.

Bunun anlamı, Malazgirt'in hem Kemalizm, hem de Türk-İslam sentezi ideolojisi için bir anahtar-olay olduğudur. Okul kitaplarından yapılan saptamalar da bu gözlemi doğrulamaktadır. Türk tarihinin bu tür yorumu, tarihöncesi göçler üstüne bir çizgi çekmekte ve yine çok açık bir biçimde Hititleri Türk kökenlere bağlayan efsaneyi reddetmektedir: Türkler daha önce değil, 1071'de gelmişlerdir[52] ve Malazgirt Savaşına değerini kazandıran da budur; Türkler Müslüman olarak gelmişlerdir:

> "Biz, bin yıllık Hıristiyan Anadolu'yu aldık, Türk yurdu ve müslüman toprağı haline getirdik."[53]

1939'da çıkan milliyetçi *Türklük* dergisindeki bir başyazı, ne İslamiyet'e, ne de Atatürk'ün zaferine yer veriyordu. Bu ikili göndermeler daha yakın tarihlerde başlamış olmalıdır; Malazgirt'i öncelikle bir Müslümanlık olayı haline getirmek, hiç Kemalist olmayan bir düşüncenin sonucudur; ama, onu aynı zamanda Atatürk'ün zaferini muştulayan, hazırlayan bir olay gibi göstermek, yaratılan dinsel etkiyi karşılamaktadır: Okul kitaplarında öne çıkan ve sentez ideolojisini hesaba katsa da Kemalist kalan bugünkü yorum, bu bakış açısından kaynaklanmaktadır. Malazgirt belki de giderek daha anahtar bir olay haline gelecektir, çünkü Türk tarihi ve İslam tarihi açısından, hesap edilemeyecek kadar önemli bir etki alanı bulunmaktadır; Anadolu yarımadasının Türklüğe ait geleceğini ve Türklerin buradan başlayan yayılmasını hatırlatan yazarlar bu geniş etki alanının altını çizmektedirler:

> "Bu seferden sonra Türkler Anadolu'yu bir daha geri vermemek üzere baştan başa fethetmişler, Türkleştirmişler ve örgütü düzenli bir devlet kurmuşlardır. Daha sonra bu ülkenin dışına çıkarak bütün Balkan yarımadasını, Orta Avrupa'yı, Suriye, Mısır, Irak, Kuzey Afrika ve Karadeniz kıyılarını alacaklar ve dünyanın en büyük imparatorluklarından birini kuracaklardır. Bu bakımlardan Malazgirt Savaşı, Türk ve dünya tarihinin akışını değiştiren sayılı olaylardan biri olmuştur."[54]

---

50 *Türkiye*, 26 Ağustos 1993 ve milliyetçi ya da dinci liderlerin birçok demeci ve konuşmaları; ayr. bkz. İ. Kafesoğlu, "Türk milleti zaferler ayını yaşıyor", *Yeni Düşünce*, no: 47, 1982.

51 "Türkiye Devletinin 868. Yılı", *Türklük* dergisinin başyazısı, no: 5, Ağustos 1939.

52 A. B. Ercilasun tarafından ısrarla yinelenen düşünce, *TK*, XXII, 256, 1984, s. 492-496.

53 A. B. Ercilasun, söz ed. mak.

54 Akşit, *Lise II*, tarihsiz, s. 141.

Bu açıdan, Malazgirt Savaşının dinsel menzilinin Anadolu'daki Türk varlığına ek bir meşruiyet kazandırma avantajı vardır. Böylelikle Selçuklu Anadolusu, ebedi varlığı ve geleceği sayesinde, tarihin ilk Türk-Müslüman devleti olan Karahanlılar zamanındaki (9.-12. yüzyıllar) Maveraunnehir havzasına oranla, gerçek sentez yeri haline gelmektedir.

Dinsel ve ulusal unsurları sıkıca iç içe geçiren bu yorum, okul söyleminde Alparslan ve askerlerinin birlikte namaz kılmalarına, Bağdat halifesinin hutbesine ve yeni zaferin "Müslüman dünyanın tamamında büyük bir sevinç yaratması" olgusuna verilen önemi açıklamaktadır.

İkinci Vatan

Eşit öneme sahip bir diğer tema da, ikinci vatan ya da yeni vatandır ve bir önceki konuya yakından bağlıdır. Türkiye'nin doğuşu söz konusudur ve tarihte bu adı ilk kez taşıyan yerden bahsedilmektedir: Böylelikle doğum aynı zamanda bir vaftiz, dıştan adlandırmayla verilen kimlik olmaktadır:

> "(...) Rus-Asya bozkırında olduğu gibi ve Türklerin siyasi egemenlikleri altına aldıkları diğer ülkelerden farklı olarak, burada kendi evine yerleşen Türk halkıyla karşı karşıyayız..."[55]

Ders kitaplarının çoğu bu doğumun üstünde çok dururlar:

> "Artık Anadolu'nun doğu kapısı Türklere açılmıştı. Yüzyıllardan beri sahipsiz kalan Anadolu, Türk'e yeni bir vatan olacaktı. Bununla, Türk tarihinde yepyeni bir dönem başlıyordu."
>
> "(...) bugünkü Türkiye'nin temellerini atmış oldular. (...) Böylece boş kalan topraklara Türkler göç ederek yerleştiler ve Anadolu'yu iskâna başladılar."
>
> "Sultan Alparslan, İslam ve Batı dünyasında büyük yankılar uyandıran bu emsalsiz zaferi ile kısa zamanda Türk yurdu halini alan Anadolu'nun ebedi geleceğini tayin etmişti."[56]

Bu temanın ifade edilişi yükselen bir eğri çizmekle birlikte, çelişkiler de içermektedir. Gerçekten de Türkler, yerleşimlerini gerekçelendirmek için, önceden dünyaya dağılmış bir halk durumunda olduklarını *(diaspora)* ileri süremezler; kendilerini, siyonizmin Yahudiler için yaptığı gibi, vatansız millet olarak tanımlayamazlar: Önceki derslerde, tam tersine, Tuğrul'un Abbasi topraklarıyla örtüşen uçsuz bucaksız Selçuklu İmparatorluğu'nun tablosu çizilmiştir. Türkler bir başka topraktan kovulmuş da

---

55 Bkz. C. Cahen, *La Turquie pré-ottomane*, 1988, s. 101-113.

56 Sırasıyla, Sanır ve diğ., *İlkokul IV*, 1989, s. 217; Merçil, *Lise II*, 1990, s. 98-99; Kafesoğlu-Deliorman, *Lise II*, 1976, s. 71.

değillerdir. Oysa ders kitaplarındaki çeşitli cümlelerden, Türklerin Anadolu'da kendilerine bir sığınak buldukları, uzun yolculuklar sonrasında bir tür vaat edilmiş ülkeye eriştikleri anlamı çıkmaktadır. Belki de bu sözlerin asıl amacı, göçerliğin reddi, kendini yerleşik, başka bir deyişle Batılıların gözünde uygarlaşmış bir halk olarak sunma isteğidir. Bu nedenle, Anadolu'ya gelip yerleşme Türkler açısından gerçekten de bir dönemin kapanışıdır. Bu düşünceye ileride tekrar döneceğiz.[57]

Türklerin yerleşmesine ilişkin bu sayfalarda, Anadolu toprağının algılanma biçiminin de önemli bir evrim geçirdiğine tanık oluyoruz. 11. yüzyıl Türklerinin Anadolu'yu nasıl gördükleri konusunda sadece varsayımlar yapılabilir. Ama, bu sayfalarda karmaşık bir sunum karşımıza çıkıyor: Bize anlatılan, Türklerin atalarının Anadolu'yu nasıl görmüş olabilecekleri üzerine ders kitabı yazarlarının düşünceleridir. Bu düşünceyi belirleyen de doğal olarak yazarların kendilerinin Türkiye'yi nasıl gördükleridir. Bu görüşün, haklı çıkma kaygısının gerilimini taşıdığı söylenebilir. Bu süreçte, Anadolu'nun sunumu Orta Asya kökenleri perspektifine bağlanmakta ve iki yaklaşım arasında gidip gelmektedir; birinci yaklaşım, tarih tezlerinden önceki söylemden çıkmaktadır: Türkler cennet ülke Anadolu'ya, Orta Asya'daki yaşam koşulları çok zor olduğu için gelip yerleşmişlerdir.

> "Anadolu'nun zaptına kadar Türkler Orta Asya yaylalarında denizlerden uzak, kışın sert soğukları, yazın şiddetli sıcaklarile yalnız ot yetiştiren bozkırlarda dağınık ve müteferrik bir hayat yaşıyorlardı."[58]

Diğer yaklaşımda ise, tam tersine, Anadolu'ya yerleşme Orta Asya ile olan benzerliklerin sonucudur ve Anadolu, birincisini hatırlatan yeni bir cennet olarak algılanmaktadır;[59] Türklerin buraya yerleşmesi Asya'ya, oranın otlaklarına duyulan özlemin yanıtıdır; ülkeye, köklere (artık başka bir yerde de olunsa) bir geri dönüştür bu. "İkinci vatan" deyişini bu şekilde kavramak gerekir. Aynı zamanda, iki vatan arasındaki iklim, doğal ortam ve yaşam olanakları benzerliği, oraya yerleşmenin örtülü biçimde haklı çıkarılması yönünde de değer taşımaktadır: Burası Türklere çok uygun bir ülkedir. Bu Anadolu yazgısı, Malazgirt Savaşı aracılığıyla, Türklerin İslam'a yazgılı oluşlarıyla birleşmekte ve Anadolu, Türklerin tarihsel-dinsel

---

57 Göçebeliği görelileştirme kaygısı Faruk Sümer'in makalelerinde dile getirilmiş ("Anadolu'ya Yalnız Göçebe Türkler mi Geldi?", *Belleten*, XXIV, 96, 1960, s. 567-594) ve Claude Cahen de Türk tarihçilerin bu kaygısını hissetmişti (C. Cahen, *age*, s. 104).

58 Emin Ali, *Umumî Tarih II*, 1930, s. 128.

59 Özellikle bkz. Şahin, *Lise I*, 1992, s. 206; aynı fikre okul söylemi dışında da rastlanmaktadır: İ. Parmaksızoğlu, "Anadolu, Türklerin Yurdu", *Milli Kültür*, Eylül 1981, s. 2-3.

görevleri olan İslam savunmasını en iyi yaptıkları yer olarak sunulmaktadır. Ayrıca Türkler, Anadolu'yu alarak, bu görevi "en güçlü oldukları sırada bile"[60] başaramayan Araplar'ı da geride bırakmışlardır. Bu aşma süreci en son noktasına 1453'te ulaşacaktır; bu rekabet işaretinin gerisinde, İslam'ın Türkler tarafından korunduğu söyleminin uç verdiği ve Arapların bu görevi yerine getirememiş olmakla örtülü biçimde suçlandıkları hissediliyor.

Türklerin Varlığının Avrupa Tarafından Tanınması ve İslam'ın Kurtarılması

Ders kitabı yazarlarına göre, Malazgirt Savaşının önemli sonuçlarından biri Batılı ve Hıristiyan dünya tarafından Türklerin varlığının tanınmasıdır. Bu tema, Ziya Gökalp'in yüzyılın başında "Türk" sözcüğünün uyandırdığı küçümsemeden söz ederken kalbinden yükselen çığlığa bir yanıttır: "Türk milleti 'ben varım!' bile diyemiyor."[61] Türkler artık Arapları geride bırakmışlardı; o zamana dek İslam-Hıristiyan ilişkilerinde duyulmadık bir olayı gerçekleştirmişler, bir Bizanslı imparatoru esir almışlardı. Asıl önemlisi Hıristiyan Avrupa varlıklarının farkına varmış, yeni ülkelerinin ismini onlar koymuştu. Ve Avrupa'nın Haçlı Seferi biçiminde beliren şiddetli, askeri, saldırgan tepkisi Hıristiyanların bir gerçeği itiraflarından başka bir şey değildi: Türkler var.

Çünkü, Malazgirt Savaşının sonuçları anlatılırken, sürekli Haçlı Seferlerine yer verilmektedir. Türkler açısından, Avrupa'nın varlıklarını hissetmesi o kadar önemlidir ki, Haçlı Seferleri olumsuz bir sonuç olarak sunulmamakta, tam tersine, Hıristiyanlık için tehlikeli bir tehdit unsuru olarak görülmek, "İslam'ın mızrağı" imajını güçlendirmekte ve gurur vermektedir. Söylemin üç aşamalı kıyaslama mantığı öz olarak şunları söylemektedir:

1) Bizim gelişimiz, bir tepki olarak, Haçlı Seferlerine yol açtı;

2) Haçlı Seferleri bize İslam'ı başarıyla savunma olanağı verdi; daha da önemlisi İslam'la ilişkiye giren Avrupa uygarlaştı;

3) demek ki Anadolu'ya gelişimiz İslam'ı kurtardı ve Avrupa'nın kültürel gelişimini hızlandırdı.

Bu iki sonuç birbirine bağlıdır ve ders kitaplarında 1980'den beri buna işaret edilmektedir:

"(Türkler) Müslümanları büyük tehlikelerden kurtardılar. Haçlı Seferleri

---

60 Turhal, *Lise II*, s. 82.

61 Ziya Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlasmak*, İstanbul, İnkilap Ve Aka 1976, s. 52.

sırasında canlarını vererek, kanlarını dökerek hem yurtları Anadolu'yu savundular, hem de İslamiyet'i korudular."

"Malazgirt Savaşı, dünya tarihi açısından da önem taşımaktadır. Çünkü, bu zafere tepki olarak hazırlanan Haçlı Seferleri, Avrupa kadar, Yakın Doğu tarihi bakımından da dikkat çekici sonuçlar vermiştir. Haçlı Seferleri sonundaki kültür ve medeniyet alışverişi, Avrupa'da yeni ufuklar açılmasını sağlamıştır."[62]

Burada, bir "zamandışılık" *(uchronie)* örneği ya da geçmişin gerçekdışı olarak yeniden kurgulanması söz konusudur; Türklerin Anadolu'ya gelişlerinin Haçlı Seferlerine yol açtığı doğru bile olsa, Haçlı Seferleri Avrupa'nın yaşadığı dönüşümlerin nedenlerinden sadece biridir. Tarihçinin mantık yürütürken kullanabileceği bir araç olan zamandışılık burada mantıksal bir hataya dönüşmektedir, çünkü olayların akışında bir tek nedene belirleyici bir rol yüklenmektedir; gelecek zorunlu bir zincirlenişin sonucu olarak görülmekte ve Türkler de bu zincirleme gidişin belirleyici nedenselliği olarak kendilerini göstermektedirler.[63] *İslam Ansiklopedisi*'ndeki "Selçuklular" maddesini bağlarken, Kafesoğlu da okul kitaplarından farklı bir şey söylemiyor:

"Garba süratle zenginleşmek ve medeni merhaleler aşmak talihini bahşeden bu teşebbüste mühim amil, Avrupa'nın İslam-Türk dünyasını tanıması olmuştur."[64]

Tarihçi İsmail Hami Danişmend'in İstanbul'un alınışı konusunda çok benzer bir mantık kullandığını, bu mantığın ders kitabı yazarlarınca da benimsendiğini ileriki bölümlerde göreceğiz. Avrupa tarafından tanınma gereksinimi, bir başka tür düşüncede, tarihsel zamana egemenlik iddiasında da kendini göstermektedir:

"Bu zaferle biz Türklere yeni bir ufuk açılmış, yeni bir tarih ve yeni bir devir başlamıştır. (...) Türkler, Malazgirt Zaferinden sonra kesin olarak elde ettikleri Anadolu'yu kendileri için ikinci bir anayurt edinmişler ve Ortaçağ başlarından beri burada Roma İmparatorluğu'nun vârisi olarak yaşayan Bizanslıları Anadolu'dan sürüp çıkardıktan başka, onların başkenti olan İstanbul'u da fethederek Ortaçağı kapatmışlar ve Yeniçağı açmışlardır.

---

62 Sırasıyla, Uğurlu-Balcı, *Lise II*, 1989, s. 78; Deliorman, *Lise I*, 1992, s. 216; ayr. bkz. Turhal, *Lise II*, 1989, s. 82.

63 Bkz. P. Veyne: "(...) Olayların nedenleri vardır, nedenlerin her zaman sonuçları olmaz, değişik olayların gerçekleşme şansları da eşit değildir. (...) Neden denilen şey, sürecin içinden kesit olarak alınabilen nedenlerin birinden başka bir şey değildir, çıkarılıp alınabilecek nedenlerin sayısı sonsuzdur ve bu kesit alma işlemi ancak söylemin düzeni içinde bir anlam taşır." *(Comment on écrit l'histoire*, Paris, 1978, s. 100).

64 Bkz. G. Leiser'in çevirisi, *A History of the Seljuks*, Carbondale, Edwardville, 1988. Sözünü ettiğimiz bölüm s. 133-134'tedir. Türkçe metin 1964-1965'te *İslam Ansiklopedisi* içinde ve 1972'de ayrı bir kitap olarak *Selçuklu Tarihi*'nde yayımlanmıştır.

"Bu bakımlardan Malazgirt Savaşı, Türk ve dünya tarihinin akışını değiştiren sayılı olaylardan biri olmuştur."[65]

Bu alıntılarda kendi tarihsel rolünün tanınması kavgısı hissedilmektedir. Geleneksel olarak, "dünya" tarihinin çağları, Avrupalıların tarihinin Avrupalılar tarafından seçilmiş olaylarıyla tanımlanmıştır: İsa'nın doğumu, Roma'nın yıkılışı, Konstantinopolis'in düşüşü, Amerika'nın keşfi, Fransız Devrimi. Bu nedenle, diğer ulusların da bu sahnede kendi yerlerini aramalarında ve dünya tarihini kendi etraflarında yeniden odaklamaya çalışmalarında şaşırtıcı bir yan yoktur.[66]

Türkleşmenin Haklı Çıkarılması

Ders kitabı yazarlarının tek kaygısı, olayı yeniden dünya ölçeğinde Müslümanlık çerçevesine yerleştirmek değildir. Anadolu'nun Türkleştirilmesine ayrılmış bölümlerin son kısımları giderek, yine örtülü suçlamalara yanıt vermek ister gibi, Türk varlığının haklı çıkarılmasına yönelik savunmalarla doldurulmaktadır. Bu savunmalar Anadolu'nun göreli boşluğu, kötü değerlendirilmiş olması[67] ya da haksız bir baskının varlığı gibi düşüncelere dayandırılmaktadır:

"Yüzyıllardan beri sahipsiz Anadolu..."

"Anadolu'nun yerli nüfusu son derece azdı. Bu geniş ülke, o çağda iyice tenhalaşmıştı. (...) Kısa bir süre sonra, Anadolu'da Türkler kesin bir çoğunluk haline geldiler. Türk göçleri artınca, Hıristiyan halkın bir bölümü Balkanlara göç etti. Yerli nüfus daha da azaldı."

"Anadolu'da Bizans'ın kötü yönetiminden dolayı nüfusun iyice azalmış olması bu yerleşimlere kolaylık sağladı."

"(...) Anadolu nüfusunu çok azaltmıştı. Türkler, Anadolu'ya gelmeden önce bu ülkenin bir adı da büyük mezarlıktı. (...) Aniden ve sel halinde gelen Türkmenler karşısında, yerli halkın paniğe kapılmaması mümkün değildi. Bu yüzden köylerdeki Hıristiyanlar daha büyük merkezlere göç ettiler. Rum nüfusunun pek çoğu, Bizans Imparatorluğu tarafından adalara ve Balkanlara taşındı."[68]

---

65 Sırasıyla, Oktay, *Lise II*, 1989, s. 137; Akşit, *Lise II*, tarihsiz, s. 141.

66 Yüzyılın başında Tatar Yusuf Akçura'nın tarihsel anlatımı sadece Türk dünyasına ilişkin ölçütlere göre yeniden eklemlemeye çalıştığını hatırlatalım (*Ulum ve Tarih*, Kazan, 1906); bkz. F. Georgeon, *Yusuf Akçura*, 1980, s. 51.

67 "Boşluk" görüşü, Güney Afrikalı Beyazların söylemini hatırlatmaktadır; "kötü değerlendirilme" Fransız sömürgeci söylemi tarafından Cezayir için kullanılmıştı; siyonizm tarafından Filistin için de kullanıldı.

68 Sırasıyla, Sanır ve diğ., *İlkokul IV*, 1989, s. 216; Deliorman, *Lise I*, 1992, s. 216-217, Şahin, *Lise I*, 1992, s. 206; Sümer ve diğ., *Lise II*, 1992, s. 221-222.

Anadolu'nun gerilemesi teması, yakın tarihli ders kitaplarında giderek önem kazanmaktadır. Bu görüşler artık kodlanmış ve yerleri, 1992-1993 tarihli ders kitaplarının hepsinde aynı başlığı taşıyan bir paragraf içinde sabitleştirilmiştir:[69] "Anadolu'nun Türk yurdu olması". Böylece, olayın evrensel yorumuna bir de Yunanlılara yönelik bir mesaj eklenir: Sayınız azdı ve ülkeyi terk ettiniz. İşte incelediğimiz külliyat içinde bu konudaki en gelişkin örnek:

"Anadolu'nun Türkleşmesi ve Türkiye diye bir ülke haline gelmesi Avrupalılar'a her zaman kavranamayacak, kabul edilemeyecek bir durum olarak gözükmüştür. Anadolu'nun Batı'ya örnek olmuş medeniyeti unutulmuş ve yanlış olarak bu büyük kültür biraz da duygusal olarak Grekler'e ait sayılmıştır. Oysa Anadolu'da kültür ve bilim en üst düzeyde iken Yunanistan'daki topluluklar ilkel bir düzeyde yaşıyordu. Anadolu'da bilim ve özgürlük gelişmişken, Pelopones Yarımadası'nda kadınlar horlanıyor ve sofraya bile alınmıyordu. Halbuki Türkler'de kadın-erkek eşitliği, hoşgörü ve sosyal ilişkilerde özgürlük vardı. Türkler geldikleri zaman Anadolu önceki çağlarda İranlılar'ın daha sonra da Araplar'ın sürekli akınlarıyla yağmacılığa uğramış ve yıkıntı haline gelmişti. Bunun yanında Bizanslı senyörlerin Anadolu halkının topraklarını almaları ve bu insanları kendi topraklarında köle gibi çalıştırmalarıyla köylülerin toprağı kalmamış ve onlar da yönetime karşı memnunsuzluklarının yanında ülkenin savunmasına karşı ilgisiz kalmışlardı. Bu da Anadolu'ya gelen Türkmen gruplarıyla yerli halkın çok iyi ilişkiler kurmalarına neden olmuştur. Her iki tarafın kahramanlıklarını dile getirerek yazılmış destanlar bunun bir sonucudur.

"Anadolu'nun bazı bölgelerini önceleri göçebe Türkmen grupları yurt edinmişti. Ancak daha sonraları giderek yerleşik kültüre sahip Türk aileleri de geldiler. Bunlar eski Anadolu kentlerine komşu olarak yerleştiler veya yeni mahalleler geliştirdiler yahut yepyeni kentler kurdular. Bugün hâlâ o zamanki adlarıyla anılan yerleşim yerleri vardır. Türkler Anadolu'yu elbette ki bomboş bulmadılar. Orada iyi bir yönetim olmamasına karşılık kendi gelenek ve göreneklerıyle yaşayan insanlar vardı ve onlar Türkler'i hemen benimsediler. Ama, tabii olarak kültürlerin etkileşimi sonucu Türkler de eski Anadolu gelenek ve göreneklerinden bazı motifler aldılar. Ancak yönetici sınıfı oluşturduklarından ve daha önemlisi büyük bir medeniyete sahip olduklarından buraya kendi kültürlerini de yerleştirdiler. Giderek Türklerin yurt edindikleri yerler önem kazandı. Böylece yeni bir Anadolu Türk Medeniyeti doğdu. Bu nedenle Anadolu Türk medeniyetinin kökeninde İslam-Türk ve mahalli (yerel) unsurlar vardı. Ancak bu sonuncuların payı azdır.

"İşte Malazgirt Zaferinin gerçek tarihi önemi buradadır. Bu zafer yeni bir medeniyetin doğmasını ve mutlu bir geleceği müjdeliyordu. Böylece konumu,

69 Bu başlık 1994'te şöyledir: "Anadolu'nun Türkleşmesi"

iklimi, tabiatı güzel Anadolu sırasıyla Anadolu Selçuklu Devleti'nin, zamanının en büyük devleti olan Osmanlı İmparatorluğu'nun ve modern Türkiye Cumhuriyeti'nin doğacağı bir Türk yurdu oluyordu."[70]

Yürütülen mantık diğer yazarlarınkinden biraz farklı da olsa (ülkenin boşluğundan değil, yerli halkın Türkleri iyi karşılamasından söz edilmektedir), Türk varlığını, uygarlık alanındaki üstünlüklerini ileri sürerek haklı çıkarma kaygısına bu alıntıda da rastlanmakta, Müslüman Türk devletleri bahsinde de karşımıza çıkan ve Hititler konusunda da göreceğimiz, kadın-erkek eşitliği gibi Kemalizm'e örtülü gönderme yapan temalar yinelenmektedir: Malazgirt Savaşının tarihi, yazarları bu savaşın sınırlarından çok daha uzaklara götürmektedir. Tarihsel söylemin odak noktası olan Malazgirt, Türklerin Bizanslılara, Yunanlılara, genelde Avrupalılara ve İslam dünyasında da Araplara karşı üstünlüklerinin kutsanmasıdır. Alparslan ve Atatürk'ün aynı kumaştan iki kahraman oldukları kanıtlanarak Kemalizm'in kökleri artık sadece Orta Asya içine değil zaman ve uzam içinde daha yakın, üstelik daha Müslüman bir olaya bağlanmaktadır: Malazgirt, Türk-İslam sentezinin dört dörtlük simgesidir.

D- Okul Söylemi Dışında Malazgirt

Malazgirt Savaşı söylemi, değindiğimiz tüm bu yönleriyle, daha genel bir resmi söylemin değiştirilmiş halidir. Bu yakınlığı ortaya koymak ve bir tek metinde tüm olası şablonları verebilmek için, zaferin yıldönümü nedeniyle 1989'da devlet televizyonunda gösterilen bir konferans metnini aşağıya alma yoluna gittik. Resmi bir dergi olan ***Belleten***'de de yayımlanan bu konferans, tarih dersi kitap dizisi yöneticisi, Ortaçağ tarihçisi, AKDTYK onur üyesi, üniversite profesörü ve Ankara Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi Tarih bölümü başkanı Mehmet Altan Köymen tarafından verilmişti.[71]

> (1) Türk milleti uzun tarihi boyunca birçok mutlu günler yaşamıştır. Türkler bu mutlu günlerini büyük bir coşkunlukla kutlarlar. Türkler'in mutlu günlerinin başında kazandıkları zaferler gelir. Kutlamalarda büyük şenlikler yapılır, şölenler verilir, sazlı-sözlü toplantılar düzenlenir. Buralarda ozanlar kahramanların yiğitliklerini dile getirirler. Bunlar sonradan destan haline gelir. Oğuz Destanı, Manas Destanı, Dede Korkut Hikâyeleri gibi. Buna Türk milletinin hüzünlü ve sevinçli zamanlarını destan dili ile anlatan Orhun Kitabelerini de ilave edebiliriz.

---

70 Mumcu ve diğ., *Lise II*, 1990, s. 56.

71 *Belleten* 'de çıkan konferans metni, 206, 1989, s. 375-379. Metnin bir bölümü (16.-21. paragraflar) "Alparslan ve Atatürk" başlığıyla bir ders kitabında da yer almıştır: Köymen ve diğ., *Lise II*, 1990, s. 92-93.

(2) Bu kutlamalar, Türk milletinin kendine olan güvenini artırır; onu gerektiği zaman yeni zaferler kazanmaya teşvik eder. İşte bu sebeple, Gazi Mustafa Kemal'in sevk ve idare ettiği Başkumandanlık Meydan Muharebesi her yıl kutlanmaktadır.

(3) Bu mutlu günlerden biri de Malazgirt Zaferinden sonra yaşandı. Üstün düşman güçlerine karşı kazanılan bir zaferden dolayı yalnız Türk dünyası değil, bütün İslam dünyası sevince gark oldu. Çünkü bu zafer, Türklüğün olduğu kadar, İslamlığın da zaferi idi. Nitekim Bağdat Abbasi Halifesi Alparslan'ın zaferi için dua etmelerini İslam dünyasına emretmişti.

(4) Malazgirt Meydan Muharebesi, İstanbul'un fethi gibi, tarihin dönüm noktalarından biridir, bu bakımdan son derece önemlidir. Malazgirt Meydan Muharebesi, bilhassa Türk tarihi bakımından bir dönüm noktasıdır. Çünkü, bu savaş sonunda asıl vatan Orta Asya'dan binlerce kilometre uzakta, Asya'nın batı ucunda yeni bir Türk vatanı meydana gelmiştir. XX. asırda Türklerin Anadolu'dan hürriyet içinde yaşadıkları başka vatanları olmayışı burasının önemini bir kat daha artırmaktadır.

(5) Malazgirt Meydan Muharebesi, İslam tarihi bakımından da bir dönüm noktasıdır; çünkü İslamlık çökmekten kurtarılmış, güç kazanmıştır. Hele Osmanlı devri de dikkate alınırsa, yeni ülkelere yayılmıştır. Nitekim bazı tarihçilere göre Türkler olmasaydı, İslam dünyası XX. yüzyılda düştüğü duruma, daha XI. yüzyılda düşerdi.

(6) Bu savaş, dünya tarihi bakımından da bir dönüm noktasıdır: Çünkü, Selçukluların devamı olan Osmanlı Cihan İmparatorluğu yüzyıllar boyunca dünya siyasetine egemen olmuştur, yön vermiştir, karşısına denge unsuru bir başka devlet çıkmamıştır, çıkamamıştır.

(7) Bu meydan muharebesi, bir başka bakımdan da ele alınabilir: Malazgirt Meydan Muharebesi, Türk savaşlar zincirinin bir halkasını teşkil eder. Onun önemini ortaya koyabilmek için bu bakımdan da incelemek gerekir. Asıl konuşma konumuzu teşkil eden Selçuklu Devri dikkate alındığı takdirde, savaşlar vardır; sonucunda devletler kurulur. Tuğrul ve Çağrı Bey kardeşlerin, yine bir Türk devleti olan Gazneliler Devleti'ne karşı Doğu İran'da kazandıkları 1040 Dandanakan Meydan Muharebesi gibi... Böylece Büyük Selçuklu İmparatorluğu kurulur.

(8) Savaşlar vardır; sonucunda yurtlar kurulur. Büyük Selçuklu İmparatoru Alparslan'ın Bizans İmparatoru Romanos Diogenes'e karşı kazandığı 1071 Malazgirt Meydan Muharebesi gibi... Bu çeşit vatan kuran meydan muharebeleri son derece nadirdir.

(9) Savaşlar vardır; sonucunda kurulmuş olan vatan korunur. Anadolu Selçuklu Devleti hükümdarı II.Kılıç Arslan'ın Bizans İmparatoru Manuel Komnenos'a karşı Göller bölgesinde kazandığı 1176 Miryokefalon Meydan Muharebesi gibi... Anadolu Selçuklu Devleti'ui yıkıp, Türkler'i yeni vatanları Anadolu'dan atmak için ümidini hiçbir zaman yitirmemiş olan Bizans İmparatorluğu, Malazgirt Meydan Muharebesinden 105 yıl sonra bütün gücünü topla-

yarak hücuma geçti; yenildi ve Anadolu'nun Türkler'in ebedi vatanı olmasını kabul etmek zorunda kaldı. Burasının Türk vatanı olduğunu yalnız Bizans İmparatorluğu değil, bütün Batı dünyası buraya 'Türkiye' adını vermek suretiyle kabul etti.

(10) Son derece stratejik önemi olan Anadolu bir kavimler köprüsüdür. Burası tarihte çok el değiştirmiştir. Anadolu ancak Türk gibi cesur ve kahraman bir milletin ebedi vatanı olarak kalabilir.

(11) Savaşlar vardır; sonucunda Selçuklu hakimiyeti altında Anadolu birliği sağlanır ve hemen hemen bugünkü sınırlarına ulaştırılır. Bu siyaseti, yine bir Türk devleti olan Danişmendliler Devleti'ni ortadan kaldırmak suretiyle II. Kılıç Arslan başlatır, halefleri ve bilhassa büyük Alaeddin Keykubat tamamlar. Böylece, bütünlüğü sağlanan Anadolu, uzun tarihinde ilk defa olarak Selçuklu hakimiyetine girer. Bu durum, Türklerin Anadolu'yu savunması, burada parlak bir medeniyet kurması ve ekonomik gelişmeyi sağlaması için son derece uygun bir zemin hazırlamıştır.

(12) Nihayet savaşlar vardır; sonucunda kurulan, korunan ve bütünlüğü sağlanan vatan kurtarılır ve yeni bir rejim kurulur. Bunu Başkumandanlık Meydan Muharebesi ile Mareşal Gazi Mustafa Kemal gerçekleştirir.

(13) Malazgirt Meydan Muharebesi, belli gayeye yönelik savaşlar zinciri içinde ele alındığı takdirde, daha iyi anlaşılır fikrindeyiz.

Savaşlar amaçları bakımından iki grupta toplanabilir:

1- İstila ve sömürme amacıyla yapılan savaşlar,

2- Belli bir devlet ve medeniyet anlayışını gerçekleştirmek amacıyla yapılan savaşlar.

Birinci gruptan savaşlar, her devirde Türkler'e yabancı olan bir savaş tipidir. Bunu bilhassa Batılılar uygulayagelmiştir.

(14) Türk savaşları, Türk devlet anlayışını gerçekleştirmek için yapılmışlardır. Türk devlet anlayışı nedir? Yaptığımız araştırmalara göre, Türk devlet anlayışı hangi soydan, hangi dinden ve medeniyetten olduklarına bakmaksızın, sınırları içinde yaşayan bütün insanları refah içinde yaşatmak amacını güden bir devlet anlayışıdır. Bunu yalnızca Selçuklular ve Osmanlılar değil, o zamanın bilinen üç kıtasında kurulan ve sayıları yüzü aşan bütün Türk devletleri uygulamışlardır. Bu yüzden, Anadolu'nun rum halkı, daha ilk Türk yurdu oluşundan itibaren, Bizans idaresinde yaşamaktansa, din ve soy farkına rağmen, Selçuklu idaresinde yaşamayı tercih etmişlerdir. Bunu artık Batılı tarihçiler de kabul etmektedirler. Görülüyor ki, Türk devlet anlayışı, Batılıların yalnız kendi soyundan olan insanlara uyguladıkları hâlâ değerini koruyan son derece modern bir devlet anlayışıdır.

(15) Malazgirt Zaferinin önemini belirtebilmek için savaşları böylece türlü bakımlardan değerlendirmeye tabi tutarken, bu savaşları idare eden başkumandanlarla, savaşların kazanılmasında başlıca rol oynayan Türk ordusundan da söz etmeden geçmek istemiyoruz.

(16) Bir İngiliz tarihçisinin "Tarih kahramanların ve büyük adamların tari-

hidir" yolunda ortaya attığı tez, bilhassa Türk tarihi için doğrudur. Tarih şahittir ki, başında büyük liderler bulunduğu takdirde, Türk milletinin aşamayacağı engel, başaramayacağı iş, varamayacağı hedef yoktur. Mareşal Gazi Mustafa Kemal bunun son misalini teşkil etmektedir.

(17) Burada Türk kahraman tipine misal olarak, iki büyük devlet adamını ele aldık. Bunlardan ilki Malazgirt Meydan Muharebesini kazanarak, halen üzerinde 55 milyon insanın yaşadığı tek Türk vatanının kurulmasını sağlayan Alparslan'dır.

İkincisi ise, kurulan bu vatanı kurtaran Mareşal Gazi Mustafa Kemal Atatürk'tür.

(18) Büyük adamları büyük adam yapan birçok ortak noktalar vardır. Başta gelen ortak nokta, savaş sırasında emrindeki orduları coşturacak söz ve davranışlarda bulunmaktır. Bunu Alparslan da yapmıştır, Mustafa Kemal de yapmıştır. Mesela, Alparslan savaşa başlamadan önce ordusuna hitaben verdiği nutukta, ez cümle, 'Burada Sultan yoktur; ben de sizlerden biriyim; ayrılan ayrılsın' diyerek kendisini emrindeki askerlerle aynı seviyede tutmuştur. Bunun orduyu nasıl coşturduğu bilinmektedir. Mustafa Kemal de generallik rütbesini söküp atarak, kurtarma hareketine sade bir vatandaş gibi başlamıştır. Sonra o, 'Ordular, ilk hedefiniz Akdeniz'dir, ileri!' diyerek emrindeki askerleri coşturmuştur.

(19) Alparslan'ın esir aldığı Bizans imparatoru Romanos Diogenes'e karşı davranışı ile Mareşal Gazi Mustafa Kemal'in esir aldığı Yunan orduları başkomutanı Trikopis'e karşı davranışı arasındaki benzerlik, bir tesadüf eseri değildir. Türk'ün gelenek halini almış asaleti icabıdır.

(20) Savaşta insan ve techizat üstünlüğünün sonuç almaya yetmediğini, Alparslan ile Mustafa Kemal'in emirlerindeki orduların sayıca az ve techizatça zayıf olmasına rağmen, zafer kazanmaları ispat etmektedir. Bunda, Türk askerlerinin son defa insanlık ideali uğruna savaştıkları Kore'de, mazlum Kıbrıs Türklerini katliamdan kurtarmak için giriştikleri Barış Harekâtında olduğu gibi, herkesçe bilinen cesaret ve kahramanlıkları yanında, komutanlarının uyguladıkları savaş sisteminin de büyük rolü olmuştur. Mesela düşmanın insan ve silah üstünlüğü karşısında Türkler'in icad edip, tarih boyunca uyguladıkları savaş sisteminin zaferin kazanılmasında payı büyüktür. Uzaktan savaş ve sürat, bu savaş sisteminin esasını teşkil ediyordu. 70 ila 200 kişiden meydana gelen atlı birlikler düşmanı uzaktan ok yağmuruna tutup çekiliyor, yerlerini başka birliklere bırakıyorlardı. Klasik savaş sistemine göre, karşısında sağ kol, sol kol ve merkez olmak üzere savaşçı kitleleri bulmak için hücuma geçen Bizans İmparatoru'nun kafi derecede ilerlediğini gören Alparslan, tepelerin arkasında pusuya sokmuş olduğu birliklerle, ok yağmuru neticesinde zaten yıpranmış olan Bizans ordusunu kuşattı. Bu arada konuşmalarından ve giyim-kuşamlarından kendi soylarından Türklerle savaştıklarını anlayan Bizans ordusundaki Uzlar, Peçenekler ve Kumanlar kitle halinde Alparslan'ın ordusuna katıldılar. Bizans ordusu hemen hemen tamamıyla yok edilmekle kalmadı, Bizans İmparatoru Romanos Diogenes de esir alındı.

(21) Böylece, kazanacağından emin olduğu bir savaş sonunda, Anadolu'ya yapılan Türk akınlarına son verdikten başka, Selçuklu İmparatorluğu'nu yıkmayı ve ülkesine katmayı planlayan, bu yüzden Alparslan'ın savaştan önce yaptığı barış teklifini mağrurane ve alay edercesine reddeden Bizans İmparatoru, tahtından oldu, Bizans İmparatorluğu'nun bel kemiğini teşkil eden Anadolu'yu kaybetti ve burası Türklerin ebedi yurdu oldu.

(22) Selçuklular Anadolu'yu Türk vatanı yapmakla kalmadılar; Batılı tarihçilerin de kabul ettiği gibi, bu topraklarda, Hitit ve Roma dahil, gelip geçmiş bütün medeniyetlerden daha üstün, insanlığın henüz ulaşamadığı parlak bir medeniyet kurdular. Onların torunları olan bugünkü Türkler şimdi aynı yolda süratle ilerliyorlar. Netice olarak: 'Kurdular, korudular, bütünleştirdiler ve kurtardılar'. Bu güzel vatanın ebedi sahipleri ve savunucularıyız."

Televizyonda okunan bu metinde, sadece Malazgirt Savaşıyla ilgili olarak değil, daha giriş bölümlerinden başlayarak karşımıza çıkan ana temalar (kurulan birçok devlet, "üç kıtaya yayılma", paragraf 14) hemen ayırt edilmektedir. Geçmişe örtülü bir gönderme (1. paragrafta Orhun kültürü; bir sonraki paragrafta Atatürk'ün seferberlikleriyle aynı düzleme yerleştirilmiştir), geleceğe bir gönderme (4. paragraf, İstanbul'un fethi) ve özellikle her şeyi geçerli kılan, mutlak göndermenin (Atatürk'e gönderme) birçok kez yinelenmesiyle (2., 12., 16.-20. paragraflar), Malazgirt bir olaylar zinciri içine yerleştirilmiştir. Bu Kemalist tema diğerlerine göre ağır basmaktadır; bununla birlikte yazar, Türklük boyutu ve olayın dünyasal boyutu arasına, 5.paragrafta örtülü biçimde değinilen, bir de Müslümanlık boyutu katmıştır. Aynı zamanda, İslam'ın zafere ancak kendisini çöküşten kurtaran, güçlendiren ve yayan Türklerin zaferiyle ulaşabileceği de belirtilmektedir.

Bu metinde Batı ile karşılaştırma sistematik olarak, sömürgecilik yapmayan (13.paragraf), daha hoşgörülü olan (14.paragraf) ve devlet anlayışlan daha çağdaş olan (14.paragraf sonu) Türkler lehine çevrilmektedir; ama, düşmanların onayı dostlarınkinden daha inandırıcı ve değerli bulunduğundan, "uzman görüşü"nü sağlama görevi Batılı tarihçilere bırakılmaktadır: "Bu, Batılı tarihçilerin tamamen kabul ettikleri bir olgudur" (14. paragraf); "Batılı tarihçilerin kabul ettikleri gibi" (23. paragraf).

Bu metin, sadece yazarının kişiliği ve üniversitedeki işlevleri nedeniyle değil, daha genel anlamda okul söyleminin bir sentezini oluşturmaktadır, çünkü okul ve okul-dışı söylemler arasında çok büyük bir geçişkenlik vardır: Aslında, ortada bir tek resmi söylem bulunmaktadır. Üniversite dünyasının bir bölüğü tarafından üretilen bu söylem *Belleten, Türk Kültürü, Milli Kültür* gibi dergilerde ifade edilmekte, sonra da ders kitaplarında kopya edilmekte ya da uyarlanmaktadır. Özellikle "zaferler ayı" (Ağustos)

sırasındaki devlet propagandası, Malazgirt'i, hiçbir yorum tartışmasına yer bırakmayan ve üzerinde toplu uzlaşmaya varılan bir olay haline getirmektedir. Söylem, kapalı devre halinde dolaşmaktadır. Televizyondaki bu konferans büyük olasılıkla çok az seyirci tarafından izlenmiştir, ama bunun önemi yoktur, çünkü aynı ya da çok benzer görüşler okulda, basında, gençlik dergilerinde ve herhalde birçok camide iletilmektedir.

* * *

Kemalizm'in köklerinin uzandığı varsayılan olaylar ya da dönemlerden oluşan ve resmi kimlik söyleminin zaman yazımını (kronografi) oluşturan bu tarihsel zincirin incelenmesi bizi şu gözlemlere götürmektedir.

Okul kitaplarındaki Kemalist girdiler, 1980'lerin ortalarından itibaren sistematik hale gelmiş, en azından sıklaşmıştır. Yine aynı dönemde, Kemalist düzenek okul kitaplarının kapaklarında ve son sayfalarında yerini alır, dersleri çerçevelemeye başlar. Bu nedenle ilk bakışta ve ilk okumada, tarih dersi kitapları Atatürk'ün sağlığında bile olmadığı kadar Kemalist bir görüntü içine girmiş olur.

Ancak, 1980'den sonra getirilen rejim Atatürk'e yönelik kişi tapıncını güçlendirirken, dini ifade biçimlerine ve özellikle de dini eğitime daha geniş bir özgürlük de getirmiştir. Tarihsel anlatımda Atatürk kültü dış cepheyi ayakta tutmakta, rejimin sürekliliği görüntüsü çizmekte, rejime meşruiyet kazandırmaktadır; Türkiye'de Kemalist mirasın eleştirisini yapmak, ya da yeni bir meşruiyet yaratmak adına bu mirasın referanslarını terk etmek henüz mümkün değildir. Okul kitaplarındaki Kemalist düzenek, girdiler ve alıntılar, 1930'lardakinden hissedilir ölçüde farklı ve İslam'a çok daha geniş yer ayıran bir tarihyazımının ortaya çıkışını maskelemek amacını gütmektedir. Türk-İslam sentezi, Kemalizm'in yanı sıra, resmi tarihyazımının ikinci paradigması haline gelmiştir. Kendini ifade etmek için, ilkelerini açıkça sorgulamadığı Kemalizm'e yaslanmak zorundadır.

Tarih dersi kitaplarındaki Kemalist girdiler söylemin zaman yazımını, başka bir deyişle bugünkü kültür iktidarı tarafından Kemalizm'in kökleri olarak görülen tarihsel zamanları tanımlamaktadır. Bundan, Atatürk'ün kendisinin, ya da diğer Kemalizm akımlarının da aynı değerlendirmeleri yaptıkları sonucu çıkmaz. Bugün, okul kitaplarında, Atatürk'ün kişiliğiyle ya da Kemalist ilkelerle bağdaştırılan olaylar ve kültürel olgular, ders kitabı yazarlarının ve onların arkasındaki kültür iktidarının öne çıkarmak istedikleri ve İslam'la fazlaca iç içe geçmiş, Kemalizm'in tamamen öznel bir görüntüsünden başka bir şey değildir. Her görüntü gibi gelişebilir; Kemalizm ders kitaplarında belki başka olaylarla da bağdaştırılacaktır. Atatürk döneminde, Osmanlı imparatorluğu yüz karası bir konuma itilmişti.

Birkaç yıldır bu dönemin yeniden itibar kazandığına ve ilgi merkezi haline geldiğine tanık oluyoruz. Bir süre sonra Atatürk'ün sadece Attila, Bilge ve Alparslan'ın değil, Fatih Sultan Mehmet ya da Kanuni Sultan Süleyman'ın devamcısı olarak da gösterilmesi olanak dışı değildir. Bu nedenle şimdi kurucu olaylardan sonuncusunu, İstanbul'un fethini tahlil etmeyi öneriyoruz. Atatürk'e ölümünden sonra onaylatılmış olaylar arasında henüz açıkça yer almayan fetihin siyasi söylem ve kimlik söylemi içindeki rolü yine de giderek artmaktadır.

III- KEMALİST OLMAYAN BİR KİMLİK OLAYI: FETİH

Sadece 13. yüzyıl ortasında Moğolların ve 15. yüzyıl başında Timur ordularının akınıyla duraklayan uzun bir çatışma sonrasında, Türkler, Anadolu ve Balkanlar'dan oluşan Bizans İmparatorluğu'nun kalbini ele geçirdiler. İstanbul'un alınışına, Fetih'e giden yolu Malazgirt Zaferi açar ve tarihsel söylem fetih perspektifine göre ayarlanmıştır. Timur'a karşı yapılan Ankara Savaşının (1402) korkunç sonuçları "İstanbul'un alınışını elli yıl geciktirmek" açısından değerlendirilir.

Fetih sözcüğü ders kitaplarında her zaman bilinçli bir seçim olarak kullanılmaktadır. Çok sık olarak, çatışmanın sonucu ne olursa olsun kullanılabilen, savaş ya da meydan muharebesi sözcüklerine rastlanır. İstanbul için, alınma ya da kuşatma sözcüklerine de başvurulmakta, ama özellikle de başlıklarda ve alt-başlıklarda, fetih kullanılmaktadır. Fütuhat, "tam sözlük karşılığı 'açılımlar', (...) basit toprak kazanma anlamında fetihler olarak değil, dinsiz rejimlerin ve meşru olmayan hiyerarşilerin yıkılması ve halklarının yeni vahiye ve (dini) yasaya 'açılması' olarak görülmektedir."[72] Yakın tarihli bir ders kitabı, fetih sözcüğünün kesin anlamı konusunda iyi bir örnek vermektedir:

> "Eğer İspanya valisi Abdurrahman Gafiki, 732'de Şarl Martel'e Puatiye'de (Poitiers) yenilmeseydi belki bütün Fransa ve Almanya fethedilecekti."[73]

İstanbul'un alınması en mükemmel Fetih örneğidir, ama Müslüman olmayanlara karşı kazanılan her zafer bu sözcükle nitelenebilir. Malazgirt için, yine Arapça kökenli, ama daha tarafsız bir kullanımı olan, zafer denmektedir: Böylelikle bu zaferin dinsel alandan çok ulusal alan içinde önem taşıdığının altı çizilmektedir; bununla birlikte, genellikle, bu zaferin ardından Anadolu'nun fethedildiğinden söz edilir.[74] 7.- 8. yüzyılların Arap ya-

---

72 B. Lewis, *Le langage politique de l'Islam*, 1988, s. 142-143.

73 Mumcu, *Lise I*, 1991, s. 153.

74 Kafesoğlu-Deliorman, *Lise II*, 1976, s. 73; Kara, *Ortaokul II*, 1993, s. 95.

yılması için fetih sözcüğünün kullanılması kuraldır (1931'in ders kitapları da dahil olmak üzere);[75] aynı sözcük, Osmanlı tarihinde, Rumeli'ye, tüm Balkan bölgelerine, Ege adalarına, Macaristan'a yönelik kullanılır. Uzun süredir Arap ve Müslüman olan Trablus'un (1554) ve Tunus'un (1574) alınmaları için de bu sözcüğün kullanılması ilk bakışta şaşırtıcı gelebilir; bunun nedeni, bu bölgelerin uzun süredir Osmanlılar ile Charles Quint arasında çekişmeye konu olması ve alınmalarıyla Hıristiyan etki alanından kurtarılmalarıdır. Kimi yerde, Ankara'nın Osmanlılar tarafından alınması (1354) için bile fetih denmektedir;[76] bu durum belki de Ankara'nın 1327' de hâlâ bir Moğol valinin yönetiminde olmasının sonucudur.

Fetih sözcüğünün bu kadar düzenli kullanılmasının, Osmanlı tarihine idealist ve fazla Müslüman bir bakıştan kaynaklandığı söylenebilir: İrene Beldiceanu, Osmanlı İmparatorluğu'nun başlangıcında, Balkanlar'da "bir fetihin asla söz konusu olmadığının, sadece (Bizanslılara) yardım edildiğinin" altını çizer. "(...) Anadolu'da, Hıristiyanlar Osmanlı ordusunun saflarında dövüşmektedirler."[77] İlk Osmanlı egemenleri, ideolojik nedenlerle, kendilerine *gazi* unvanını vermişlerdi ve büyük olasılıkla bugün de aynı nedenle Osmanlı fetihleri, fetih sözcüğüyle, İslam adına yapılan savaşlar olarak gösterilmektedir. Bosna krizi, 1992'den beri, bu görüşü güçlendirmiş olabilir, çünkü Balkanlar'daki Türk gücü geri çekildikten sonra İslam dini, bir mirasın son unsuru olarak algılanmıştı.[78]

Buraya kadar Türk tarihinin kurucu olaylarını belirlemede, bize Kemalist girdiler yol gösterdi. Fetih örneğinde hiç girdi olmaması, bu olayın daha sınırlı bir etki alanına sahip olduğu izlenimini vermektedir: 1993'e kadar, 1453'ten önceki "ilk Osmanlı imparatorluğu"na ilişkin iki girdiden başka bir şeye rastlanmamaktadır; bunlar da, dersle doğrudan bağlantılı olmayan, okuma parçası olarak önerilen, Atatürk'ten alıntılardır. Burada anlamlı ve ileride gelişeceği varsayılabilecek yeni bir olay söz konusudur.[79]

Öncelikle, İstanbul'un alınmasına özel bir statü kazandıran fetih sözcüğünün kullanımıyla, bu olaya verse verse, en çok Malazgirt kadar önem

---

75 *İspanya'nın fethi*, TTTC, *Lise II*, 1931, s. 131.

76 Köymen, *Lise II*, 1990, s. 179; Yıldız ve diğ., *Lise II*, 1991, s. 148.

77 I. Beldiceanu, "Les debuts: Osman et Orkhan", in R. Mantran (yay.yön.), *Histoire de l'Empire ottoman*, Paris, 1989, s. 30.

78 Örneğin Amsterdam Milli Görüş Teşkilatı (*Türkiye*, 19 Kasım 1992), ya da Köln Eğitim ve Kültür Derneği (*Türkiye*, 27 Haziran 1992) gibi, Avrupa'daki milliyetçi federasyonlar tarafından düzenlenen konferanslar.

79 Merçil ve diğ., *Lise II*, 1990, s. 245; Deliorman, *Lise II*, 1993, s. 29-30; Kara, *Ortaokul II*, 1993, s. 27, 34, 71; Yıldız ve diğ., *Ortaokul II*, 1993, ders kitabında bu girdiler yoktur.

veren okul kitaplarındaki işleniş arasındaki çelişkinin altını çizmek gerek. Bu çelişkiyi anlamak için bir kez daha Kemal'in düşüncesine, onun Osmanlıcılığı ve bunun kaçınılmaz sonucu olarak *(ipso facto)*, Osmanlı başkentini, Mustafa Kemal'in gözünde imparatorluğu fazla simgeleyen ve çok az Türk olan Konstantinopolis/İstanbul'u[80] reddine uzanmalıyız.

1930'ların ders kitapları incelendiğinde, olayın Kemalist reddi hakkında iyi bir fikir sahibi olunabilir. Çok daha ince olmalarına karşın bugünkü kitaplarda bu konuya beş-on sayfa ayrılırken, o zaman sadece bir sayfa ile geçiştirilmiştir. Ama, sayfa sayısından çok metinlerin özü anlamlıdır. 1930'larda anlatım tamamen olaylarla sınırlanmıştır. Ne zaferin dini anlamına, ne de şehir alındıktan sonra sultanın Hıristiyanlara karşı tavrına değinilmektedir. Fetih'ten sonra Ayasofya'da yapılan ve katedrali camiye dönüştüren törenden söz bile edilmemektedir. Konu çok genel bir sonuçla bağlanmaktadır:

> "İstanbul'un o vakitler Türkler tarafından zaptı, cihanşümul bir hadise oldu. Bu hadise Orta zamanların nihayeti olarak kabul edilmiş ve medeniyet ve insaniyet için yeni bir devrin başlamasında müessir olmuştur."[81]

Yaklaşık on yıldır Fetih sözcüğünün tercihli kullanımı ve bu konuda başka bir sözcüğe yer verilmemesi, olayın dinsel boyutuna giderek artan bir önem verildiğini göstermektedir. Konstantinopolis'in simgesi olan ve kentin alınış hikâyesiyle artık iç içe geçmiş bulunan Ayasofya Kilisesi, derhal camiye dönüştürülmesiyle Fetih'in bir simgesi haline gelmiş, ama 500 yıl sonra müze yapılmasıyla da (1935) bu kez Kemalist laikliğin simgesi olmuştur. Bu iki tarihsel hareket, Konstantinopolis'in Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti olarak yaşadığı tarihi çerçevelemektedir. Bugünkü ders kitaplarının hemen hemen tamamı birinci hareketten coşkuyla söz ederken, ikincisi hakkında susmaktadır. Çağdaş tarih kitapları (Atatürkçülük kitapları) Kemalizm ilkelerinin uygulanmasına ilişkin bölümlerinde, Ayasofya'nın müze yapılması konusuna hiç değinmemektedir.[82]

---

80 Bizans imparatorluğunu işleyen dersleri incelerken, bu kente ders kitabı yazarlan tarafından verilen adlar konusuna döneceğiz (8.bölüm). Bu derslerin alıntılarında "Konstantinopolis'in kullanılmasının neredeyse yasak olduğu dikkatimizi çekecek. Bu isim, "İstanbul"dan daha Yunanca olarak algılanmaktadır; oysa İstanbul'un da kökeni Yunancadır, ama bu köken artık düşünülmemektedir.

81 TTTC, *Lise III*, 1933, s. 32-33.

82 Bu konuya yönelik taranan kitaplar: B. Bilgin, *İlkokullar İçin Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi*, İstanbul, MEB, 1987; M. K. Su, A. Mumcu, *Lise ve Dengi Okullar İçin Türkiye Cumhuriyeti İnkilap Tarihi ve Atatürkçülük*, İstanbul, MEB, 1989; Ş. Kalaycı, İlkokullarda Atatürkçülük. Sınıf 4-5, İstanbul, 1988.

Kemalist bakış açısından bu durum şaşırtıcıdır; Malazgirt Savaşı ile 1922 Büyük Taarruz'unun tarihlerinin çakışması nasıl Atatürk'e gönderme yapmak için bulunmaz bir fırsat veriyorsa, Ayasofya'daki iki statü değişikliği de bir yakınlaşma sağlayabilir ve Fetih bölümüne bir Kemalist girdi yapılarak, başka bölümlerde zaman zaman rastlandığı gibi, örneğin Gazi'nin ülkeyi laikleştirme isteğine değinilebilirdi. Gözlemlenen bu suskunluk, anlatımın olaya vermesi gereken yerin sorunlu niteliğini ortaya koymaktadır.[83] Gerçekten de Türkiye'nin ateşli Müslüman çevrelerinde Ayasofya'nın yeniden cami yapılması yönünde güçlü bir eğilim vardır. Bu talep 1980 darbesinden önce Milli Selâmet Partisi (şimdi Refah Partisi adını almıştır) tarafından dile getiriliyordu. Mart 1994'te yapılan yerel seçimlerde İstanbul Belediyesini bu parti kazandıktan sonra, bu eğilim yeniden canlandı -zaten bu seçim zaferine de Fetih adı verilmektedir.[84] Bu akım Peygamber'in bir hadisini kendisine slogan yapmıştır: "Konstantiniyye elbette feth olunacaktır, onu fetheden kumandan ne güzel kumandan ve onun askerleri ne güzel askerlerdir!" Bu dinsel sözün bir parti tarafından sahiplenilmesi, onu yan anlamları olan siyasi bir söze çevirmektedir;[85] yine de, daha ileride göreceğimiz gibi, kısa bir süredir bu söz okul söylemine sızmış bulunmaktadır.

Birçok Türk için, Ayasofya ismi bile İslamiyet simgesidir; bu isim onlarda artık hiçbir Hıristiyan çağrışımı uyandırmamaktadır. Avrupa'da yaşayan Türkler Türkiye'de şu anda yapamayacakları bir şeye Avrupa'da özgürce cesaret etmekte ve kimi camilerine bu çelişkili Ayasofya Camii adını vermektedirler.[86] Bu örnekte, Türkçe dili içinde bile Yunanca söylenişiyle kullanılan Ayasofya sözünün anlamını yitirmesinin ya da kökten bir anlam değişikliği yaşamasının hem nedeni, hem sonucu görülebilir. Avrupa'da Türkiye'yi anımsatacak bir çevre oluşturmayı hedefleyen süreç içinde, ca-

---

83 Sadece bazı ders kitaplarında ve sadece Bizans imparatorluğuna ilişkin derslerde, Ayasofya'nın bugünkü statüsünden bahsedilmektedir; ama, sadece bir kitap müze yapılma işleminin Atatürk'ün kararıyla olduğunu bildirmekte ve bu olayın tarihini vermektedir (Oktay, *Lise II*, 1989, s. 34); bkz. 8. bölüm, Bizans örneğinin incelenmesinin sonu.

84 Yine de Refah Partisi'nin, yayın organı olan *Milli Gazete*'de, 24 Aralık 1995 seçim zaferini Refah Partisi'nin büyük zaferi (fethi değil) olarak yansıttığını söylemeliyiz.

85 Bkz. "Turquie, la croisée des chemins", *REMMM*, 50, 1989, s. 170; P.Vesseyre'in Ayasofya'nın cami yapılmasını isteyen MSP taraftarlarını gösteren fotoğrafı. Pankartlardan birinde Fatih Sultan Mehmet'in resmi ve sözü edilen *hadis* yer almaktadır.

86 Örneğin Tuttlingen'de (Almanya), Diyanet İşleri Türk-İslam Birliği'ne bağlı bir cami; bkz. *Türkiye*, 22 Aralık 1992.

milerin çoğuna Fatih adı verilmektedir. Bu isim, İstanbul fatihi II.Mehmet'e gönderme yapmakta, ama bu olayın da ötesinde İslam'ın zaferini çağrıştırmaktadır.[87]

Ayasofya Kilisesi'nin bu şekilde algılanışı, Stefanos Yerasimos'un çözümlediği bazı geleneklerin yaşadıklarının bir işareti de olabilir.[88] *Basından Sonuna Konstantinopolis Tarihinin Öyküsü* kitabında şöyle denmektedir: "İkinci Heraklius için, kendisi doğduğu gece yıkılan, Ayasofya'nın kubbesini Muhammed yeniden inşa ettirir. Ve Peygamber bu izni, sadece ve sadece, *Dürr-i meknun*'da da söylendiği gibi, bir gün müminleri orada namaz kılacakları için verir." Demek ki Ayasofya efsanede, "Bizans İmparatorluğu'ndan alınıp müminler cemaatine geri verilen bir Allah tapınağı"[89] olarak görülmektedir.

Peygamber'in meşhur hadisinin, bu efsanenin ve günümüzdeki dinci partilerin yorumlarının birleştikleri ve İstanbul'un alınıp Ayasofya'nın cami yapılmasını yazgısı önceden çizilmiş bir olay haline getirdikleri görmezden gelinemez. Bu açıdan bakıldığında, yapının 1935'te laikleştirilmesi kutsallığa ciddi bir saldırıdır. Tüm bunlar, İstanbul'un alınışının daha çok dinciler ve milliyetçi sağ tarafından benimsenen bir olay olmasını açıklamaktadır; Avrupa'da yaşayan Türkler de dahil olmak üzere, bu olayın anısını daha çok bu çevreler yaşatmaktadır.[90] Türkiye'de resmi anma töreni yapılmamaktadır.[91] Ayasofya'nın Yunan duygularında önemli bir yeri olduğunu da eklemeliyiz; Türk dincilerinin, özellikle de Refah İstanbul Belediyesini aldığından beri, Ayasofya'yı yeniden ibadete açma tasarısı Yunanistan'da aşırı tepkilere yol açmaktadır.[92]

---

87 Nuremberg, Brüksel, Helmond, Krefeld, Lübeck, Mölln, Neustadt, Nurtingen, vb. camiileri.

88 S. Yerasimos, *La fondation de Constantinople et de Sainte-Sophie dans les traditions turques*, İstanbul, Paris, 1990.

89 S. Yerasimos, *age*, s. 161. Türk-İslam inancında Ayasofya öyle güçlü bir simgeydi ki, İstanbul'un dindar kişileri olanak bulduklarında Kadir Gecesini, her yılın 26 Ramazan'ını 27'ye bağlayan gece orada kutluyorlardı.

90 Bkz. anma törenleri hakkında haberler, *Türkiye*, 13 Haziran 1990, 29 ve 30 Mayıs 1991, 30 Mayıs, 1 ve 2 Haziran 1992 ve özellikle Mayıs sonu-Haziran başı 1994. Fetih sözcüğünün yüklü olduğu yoğun anlam, Ömer Öztürkmen'in 2 Haziran 1992 tarihindeki başyazısının başlığında yansıtılmıştır: *"Fatihin fethi gibi bir fethe"*. Bu yazıda, 1453'ün yıldönümü Bosna'da, Filistin'de, Kafkasya'da savaşı kazanma gerekliliğiyle birleştirilmiştir.

91 Sadece 500. yılda resmi tören yapılmış, bu anma için İstanbul'un Fethinin Kutlanması Derneği kurulmuştur. Bkz. İ. H. Danişmend, *La valeur humaine et civilisatrice de la conquete de Constantinople*, İstanbul, 1953.

92 Örneğin bkz. *O Typos*, 30 Nisan 1994.

Kentin ve kilisenin bu duygusal yükünün kısaca incelenmesi, İstanbul'un alınmasına ilişkin okul söylemine yaklaşırken yapılması zorunlu bir girişti. Fetih, Malazgirt'te olduğu gibi, cumhuriyetçi bugüne bağlanmamaktadır; tam tersine, geçmişe yapılan göndermelere olanak tanımaktadır; sadece Türklük açısından bakıldığında, toprak fetihlerinde gelinmiş son noktadır; oysa Müslüman bakış açısından, bir peygamber kehanetinin gerçekleştirilmesidir. Fetih, Kemalist şimdiki zamanın içinde kök salabileceği bir olay değildir; yeni fetihlere, yeni cihadlara esin kaynağı olması gereken bir iman eylemidir: Türkler kendilerini, İslam'ın başına geçip mücadeleyi yürütenler olarak görmeyi sürdürmelidirler.

A- Tehlikesiz Zafer

Olayın kutsal yönü, Fetih ile diğer Türk zaferlerinin öyküleri arasında önemli bir fark bulunduğunu göz ardı ettirmemelidir: Konstantinopolis'in alınışında hiçbir kahramanlık yoktur. Kahramanlık unsuru daha çok, Hıristiyanlığın geri kalanınca kaderine terk edilen, kuşatılanlar tarafındadır. Uzun süredir can çekişen bir imparatorluğun son kalıntısı olan bir kentle, karşılaştırma bile yapılamayacak kadar daha dinamik, uzun süredir Bizans topraklarının en yaşamsal bölümlerini eline geçirmiş ve Timur'a karşı 1402'de yaşanan Ankara bozgunu olmasa Konstantinopolis'i çok daha önce alabilecek bir askeri ve siyasi güç arasındaki eşit olmayan mücadele söz konusudur.[93] Fetih destanını okul kitaplarında anlatırken, kuvvet dengesini Türkler aleyhine gösterip okuyucunun sempatisini sağlamanın olanağı yoktur.

Ayrıca Fatih Sultan Mehmet'i Alparslan'la, hele Atatürk'le kıyaslamak da, II. Mehmet'in kişiliği buna uygun düşmediğinden, mümkün değildir. Ordularının en ön safında savaşmamakta, ne iktidarını, ne de kumandanlığını terk etmektedir. Hükümdara bağlanan olumlu erdemler, zaferi kazanmak için gerekli gözüpek ve belirleyici teknik çözümleri kabul etmesini sağlayan gençliği, kararlılığı, siyasi iradesidir. Şu ana kadar karşımıza çıkan biçimiyle Türk erdemi bu öyküde neredeyse hiç yoktur; Bizans surlarını kuşatmak için 70 savaş gemisinin Boğaz'dan kara yoluyla Haliç'e indirilmesi manevrası, kahramanlıktan çok sayısal ve maddi gücün göstergesidir. Ayrıca bazı ders kitaplarındaki anlatım, Bizanslıların zayıflığı üstünde öyle çok durmaktadır ki, insan kendi kendine, Türklerin bu işin hallini niye zamana bırakmadıklarını sormaktadır.

Demek ki bu öyküde kahraman yoktur: Osmanlı sancağını şehir surlarına ilk diken ve şehit düşen Ulubatlı Hasan da fazla bir ağırlık taşımaz ve

---

93 Kuşatılanların 7-8 bin askerine karşılık, sultanın ordusu yaklaşık 150 bin kişiydi.

ders kitaplarının çoğu ondan söz etmekle birlikte, özel bir kutsanmaya konu olmamaktadır. Bu nedenle, olayı destana dönüştürmek için, Bizans'ın Türkler için oluşturduğu tehlikeden, Osmanlı ordusunun gerçekleştirdiği dinsel görevden, Bizans İmparatorluğu'nun (ne kadar küçük olursa olsun) yok olmasının getirdiği siyasi bütünleşmeden ve şehrin alınışının dünya ölçeğindeki sonuçlarından söz eden bir dramatizasyon gerekmektedir. Sultanın Konstantinopolis Hıristiyanlarına karşı politikası, bir kez daha Türk hoşgörüsü söylemine olanak tanıyacaktır.

B- Olayın Nedenleri: "Jeopolitik" Gereklilik ve Dinsel Tamamlanış Stratejik Durum

Fatih Sultan Mehmet'in ordularının değeri yükseltilmek isteniyorsa, hedefin küçümsenmemesi gerekmektedir. Bu nedenle, yerin simgesel ve askeri önemi, Bizans'ın Türkler için oluşturduğu tehlike, kısacası saldırının stratejik ya da "jeopolitik"[94] gerekçeleri sürekli sergilenmektedir. Zaman zaman, Bizans'ın "Hıristiyanlığın doğudaki kalesi, dünya Akropol'ü"[95] olduğu hatırlatılır. Türk ders kitabı yazarları, örneğin Balkanların fethi konusunda, son Haçlı girişimlerine Batılı tarihçilerden çok daha fazla önem verir ve 14. ve 15. yüzyıllarda Türklere karşı Avrupalıların yaptıkları seferleri altı çizili bir dinsel yorum içinde sunarlar. Haçlı seferi korkusu[96] ya gerçekten yazarların düşüncesinde yer etmiştir, ya da bu korkuyu bilinçli olarak öğrencilerin kafasına kazımaya çalışmaktadırlar. Bu perspektif içinde, artık sadece Konstantinopolis ile sınırlı kalsa bile, Bizans İmparatorluğu "yeni bir haçlı seferi" için kullanılabilecek bir üstü ve deniz ile kara yollarının kesiştiği noktadaki stratejik konumu bir saldırıyı zorunlu kılıyordu:

> "Düşmanlar, Çanakkale Boğazı'nı kapatabiliyordu."
>
> "Karadeniz boğazı gibi önemli bir geçit, yabancıların elinde bırakılamazdı."[97]

---

94 Bu sözcük ilk kez 1993'te kullanılır, Sümer ve diğ., *Lise II*, 1993, s. 60.

95 Oktay, *Lise III*, 1983, s. 7. 11. yüzyıla kadar bu stratejik rolü Ermeni Krallığı'nın başkenti olan Ani üstlenmişti. Bkz. Kafesoğlu-Deliorman, *Lise II*, 1976, s. 66.

96 Haçlı Seferi, milliyetçi basının köşe yazılarında ve aşırı sağcı liderlerin demeçlerinde kullanılan en önemli anahtar-sözcüklerden biridir. Müslümanlarla (Boşnaklar, Azeriler) Hıristiyanları (Sırplar, Ermeniler) ya da onların "uşaklarını" (İsrail ya da Birleşmiş Milletler) karşı karşıya getiren her çatışma, "yeni bir Haçlı Seferi"dir. Arap imgeleminde Haçlı Seferinin yeri için bkz. E. Sivan, *Mythes politiques arabes*, Paris, 1995, s. 23-75.

97 Sırasıyla, Akşit, *Ortaokul II*, 1985, s. 31 ve Sanır ve diğ., *İlkokul V*, 1988, s. 19.

Tam bir kalem sürçmesi olan bu son cümle, ilginç bir bakış çarpıklığını yansıtmaktadır: Yazarlar Boğaz'ın Türklere ait olmasına öyle alışmışlardır ki, içlerinden hiçbiri Bizanslıların 1453'te henüz kendi evlerinde olduklarını düşünmemektedir; tam tersine, işgalci konumunda olanlar Türklerdir ve Bizanslılar açısından Boğaz "yabancıların eline" geçmektedir. Bu dil sürçmesi, Türk ortak bilincinde Anadolu toprağının (ve Bizans topraklarının) sahiplenilmesinin ne kadar üst düzeyde olduğunu göstermektedir. Bu ortak bilinç, bu toprağın "yabancılara ait" olabileceğini düşünememekte ve 15. yüzyıl başında Boğaz'daki Bizans varlığını meşru olmayan bir olgu gibi görmektedir. Bu duygu, sürekli ifade edilen (milliyetçi basında da) yeni bir Haçlı seferi korkusuyla çelişmektedir. Bu derste bir tek kez rastlanan "Balkanlar'ın dışına atmak" deyimi, başka bölümlerde tam bir şablon halinde kullanılmakta (özellikle 19. yüzyılda Balkanlar'daki bağımsızlık hareketlerine ilişkin derslerde) ve Balkanlar'ın neredeyse tamamen elden çıkmasının yarattığı, hâlâ süren şoku yansıtmaktadır:

> "(...) İstanbul alınırsa Avrupa devletlerinin, Türkleri Balkanlardan atmak ümitleri de ortadan kalkmış olacaktı."[98]

Yazar burada, 19. yüzyılda, hattâ 20. yüzyıl başında, Batı'nın desteklediği Balkan halklarının saldırılarıyla ortaya çıkmış bir korkuyu, geriye dönüp, 15. yüzyıl Osmanlılarına aktarmaktadır. Sözü edilen geri çekilişten sakınmak için elden gelen her şeyi yapmak en üstün haklılık gerekçesidir; bu söylem, ortak bellekte Balkanlar'a duyulan büyük özlemin ifadesidir. Bizanslılar ders kitaplarında, haklı olarak, Osmanlı devletini baltalamaya, içeriden bölmeye, isyanlar ya da ayrılıklar kışkırtmaya çalışmakla da suçlanırlar.

"En Büyük Cihad"

Fetih söyleminin dini boyutu yakın bir tarihe aittir ve üç söze dayanmaktadır. Bu sözler kimi zaman dolaylı bir biçemle anılır ya da onlara gönderme yapılır. İçlerinden biri, daha önce de değindiğimiz, Peygamber hadisidir; ikincisi, Konstantinopolis'in Ortodoks Patriğine mal edilen bir açıklamadır; üçüncüsü Ayasofya'ya sığınmış Hıristiyanlara seslenen sultandan gelmektedir. Bu üç söz, olayın üç dinden her biriyle, Müslümanlık, Ortodoksluk ve Katoliklik ile ilişkisini kurmaktadır. Söylem içinde Katolikliğin de bir yeri vardır ve ona, Hıristiyanlar arası düşmanlıkların, Müslümanlar ile Ortodokslar arasındaki düşmanlıktan daha amansız olduğunu göstermek amacıyla değinilmektedir (Ermeni başkenti Ani'nin alınması ve Malazgirt konularında da aynı şey gündeme getirilmektedir).

---

98 Akşit, *Lise III*, 1971, s. 6.

Dini gerekçe ilk kez 1985'te, hadis alıntısı yapılmaksızın, ortaya çıkar:

"Hz. Muhammed'in bir sözü İstanbul'u alacak komutanı önceden kutlamıştı."[99]

Sonra, 1990 ile 1993 arasında hadis sistematik olarak alıntılanır:

"Hz.Muhammed ashabına "Kostantiniyye elbette feth olunacaktır, onu fetheden kumandan ne güzel kumandan ve onun askerleri ne güzel askerlerdir" demişti. Bu sözlerden çok etkilenen Araplar, Bizans'ı feth için 7 defa kuşatmışlar fakat alamamışlardı."[100]

Sonraki yıllarda Peygamber'e yapılan gönderme giderek önem kazanır ve bir davayla özdeşleşmenin ifadesi olan iyelik ekine de rastlanmaya başlanır (Peygamberimiz).[101] Bu ekle, Türk yurttaşlığı ile İslam'a aidiyetin örtüştüğü açık bir şekilde ifade edilmektedir: Muhammed'in tüm okuyucu-çocukların peygamberi olamayacağı gibi bir olasılık düşünülmemektedir. İyelik ekine, Hz. şeklinde kısaltılan hazret unvanının sistematik kullanımı da eklenmekte, bu sözcük de, yazar ile Müslüman inancı arasında bir mesafe bırakılmadığını göstermektedir. Arapların ve İslamiyet'in görüntüsüne yönelik bölümde bu olaya tekrar döneceğiz. Bununla birlikte, söz konusu iki göstergenin 1931-1933 ders kitaplarında bulunmadığını kaydedelim.

Yazarların bir tek olayda tarihsel bir çağın açılışını ya da kapanışını görme eğilimleri, Fetih konusunda da yinelenmektedir. Konstantinopolis'e ilişkin hadisin 1453'te Türkler tarafından gerçekleştirilmesi, kente ilk Arap saldırısının yapıldığı 655'te açılan bir tarihsel dönemi kapatmıştır. Türkler Fetih ile Peygamberlik mirasını sahiplenmektedirler (çünkü Arapların başaramadığını gerçekleştirmişlerdir); bu süreç, 1517'de Kahire'nin alınması ve Osmanlı sultanının halifelik görevini üstlenmesiyle tamamlanacaktır. Ders kitaplarından birinde bu durum kısaca şöyle ifade edilmektedir:

"İstanbul'un fethi ile 655 tarihinden 1453'e kadar devam eden bir ideal gerçekleşmiş oldu. Fetihle Türklerin İslam dünyasındaki nüfuz ve itibarları daha da arttı."[102]

---

99 Akşit, *Ortaokul II*, 1985, s. 31.

100 Köymen ve diğ., *Lise III*, 1990, s. 9. Yazarlar, Arap kaynakları gibi, Müslüman saldırılarının sayısı konusunda birbirlerinden ayrılmaktadırlar; Yıldız ve diğ.'de, *Lise III*, 1991, s. 10, beş saldırıdan söz edilmektedir. Bu konuda bkz. S. Yerasimos *a.g.e.*, s. 160-182.

101 Miroğlu-Halaçoğlu, *Lise III*, 1990, s. 11.

102 Miroğlu-Halaçoğlu, *Lise III*, 1990, s. 16.

Olayın sadece bir Türk zaferi olarak görülmeyip bir Müslüman zaferi olarak da tanımlanması, Malazgirt Zaferini çağrıştırmaktadır ve yazarlardan biri, M. A. Köymen, Kahire'deki Abbasi Halifesi tarafından günlerce süren şenlikler düzenlendiğini, şehitler için dualar okunduğunu söyler.[103] Bu anlatılanlar, Bağdat Halifesinin dualarıyla desteklenen Alparslan'ın savaş öyküsünün bir yankısı gibidir. Düşmanın da 1071'deki düşman olması, koşutluğu daha da açık hale getirmektedir. 1991'den sonra dini boyut iyice belirginleşir:

"(...) İslam'ın gayesi haline gelen Kostantiniyye'nin Fethi en büyük cihat olacaktır."

"Türk askerleri 'Allah Allah' sesleriyle surlara çıkmaya başladılar."

"İstanbul'un fethi, dini bir görev sayılıyordu."[104]

Böylelikle Fetih'in okul kitaplarındaki yorumu, öğrenciyi ulusal nedenlerden çok dinsel nedenlerle Osmanlılarla özdeşleşmeye itmektedir, çünkü resmi söylem Türk ve Müslüman ülkülerinin beraberliğini belirtmekten artık rahatsızlık duymamaktadır.

Diğer yandan, Katolikler ile Ortodokslar arasındaki amansız bölünmenin öyküdeki işlevi, Türklerin birliğini, kararlılığını ve Müslümanlık ateşini vurgulamaktır. Söylemin dayandığı sözlerden, kimi zaman dolaylı üslupta aktarılan ve Konstantinopolis Patriğine mal edilen ikincisi, bu düşünceyi ifade etmektedir:

"Kostantiniyye'de kardinal külahı görmektense, Türk sarığı görmeyi tercih ederim."

"Ortodokslar, Türk yönetimini, Katoliklerin zorbalığından iyi görüyorlardı."[105]

Katolikliğe duyulan kuşku ve İslam'a duyulan güven ifade edilmektedir; patriğin sözü Türklerin ünlü hoşgörüsünün kanıtıdır: Bu hoşgörü düşman tarafından itiraf edilmektedir.

C- Avrupa Rönesansı'nın Etkenlerinden Biri Olarak Türk Hoşgörüsü

Türkler ne zaman kendi inançlarını paylaşmayan halklar üzerinde egemenlik kursalar, hoşgörü, Türkler ile diğerleri arasındaki doğal ilişki biçi-

---

103 Köymen ve dig., *Lise III*, 1990, s. 14.

104 Sırasıyla, Yıldız ve diğ., *Lise III*, 1991, s. 10; Uğurlu-Balcı, *Lise III*, 1992, s. 15; Sümer ve diğ., *Lise II*, 1993, s. 63.

105 Oktay, *Lise III*, 1983, s. 9; Köymen ve diğ., *Lise III*, 1990, s. 9; Akşit, *Lise III*, 1971, s. 8.

mi olarak sunulmaktadır. Ama, hoşgörü düşüncesi belli bir üstünlük ilişkisini ifade etmektedir: Bu hoşgörünün esası iyi niyettir ve üstün konumda olanın insafına kalmıştır; eşitlik ve hele zorunluluk anlamına hiç gelmemektedir.[106] Malazgirt konusunda gördüğümüz gibi, iyi yürekli bir tavır söz konusudur.

Bu nedenle okul kitapları söyleminde, 1453 Fetih'i ile Konstantinopolis'in Haçlılar tarafından yağmalanması (1204) arasında karşılaştırma yapılması, Türk erdemlerinin yeni bir göstergesi olarak kendini dayatmaktadır:

> "İstanbul, IV. Haçlı Seferi'nde (1204) Hıristiyan Avrupa orduları tarafından yağmalanmıştı. Kiliselerdeki çok değerli eşya bile ortadan kalkmıştı... Türkler İstanbul'u aldığı zaman ise, şehirde hiç kimsenin malına dokunulmadı. II.Mehmet Türk Milleti'nin büyüklüğünün, insancıl davranışın, hoşgörülülüğün en büyük örneklerini verdi."[107]

1204'te Latinlerin gelişinin Konstantinopolis açısından bir felaket olduğu doğrudur; ama, Türklerin kente girişlerini de yağma, katliamlar ve sürgünler izlemiştir.[108] Osmanlıların iyi niyeti, Konstantinopolis'i kendine başkent yapmak isteyen sultanın yağmayı, askerlerin normal koşullarda hakları olan üç gün sona ermeden durdurmasıyla kendini göstermiştir. Ders kitaplarının asıl hoşgörü örneği olarak sundukları ise, sultanın Ortodoks patriğe karşı tavrıdır. Söylemin dayandığı üçüncü söz, II. Mehmet'in patriğe yaptığı, Türk İslam'ı ile Ortodoks Hıristiyanlık arasındaki ilişkileri ifade eden ve diğer alıntılarda da olduğu gibi, kimi zaman dolaylı olarak aktarılan açıklamadır:

> "Ayağa kalk. Ben Sultan Mehmet sana ve arkadaşlarına ve bütün halka söylüyorum ki, bu günden itibaren artık ne hayatınız ve ne de hürriyetiniz hususunda benim gazabımdan korkmayınız."
>
> "Rum patrikhanesine tam bir dini hürriyet verildi."[109]

II. Mehmet'in açıklaması, kent düşmeden önce patriğe mal edilen sözlere bir yanıttır; patriğin güvenini doğrulamakta ve onu haklı çıkar-

---

106 "Benim gözümde en sınırsız din özgürlüğü öylesine kutsaldır ki, bunu ifade etmeye çalışan *hoşgörü* sözcüğü bile bana biraz zorbaca gelir (...) çünkü hoşgörmek yetkisine sahip bir makamın varlığı, düşünce özgürlüğüne saldırıdır; hoşgörü gösterebilmek, hoşgörü göstermeme hakkını da içerir." (Mirabeau, 21 Ağustos 1789, aln.yap. J. P. Faye, *Dictionnaire politique portatif en cinq mots*, Paris, 1982, s. 166).

107 Sanır ve diğ., *İlkokul V*, 1988, s. 19.

108 Bkz. N. Vatın, "L'ascension des Ottomans", in Mantran, *age*, s. 87.

109 Çeşitli biçimlerde, bkz. Akşit, *Lise III*, 1971, s. 10; Köymen ve diğ., *Lise III*, 1990, s. 13. Dolaylı biçim örneği için bkz. Miroğlu-Halaçoğlu, *Lise III*, 1990, s. 17.

maktadır. Sultanın bu iyi yürekliliği konusunda bir tek yazar, daha siyasi bir açıklama yapar: Osmanlılar, Konstantinopolis Ortodoks Patrikhanesini örgütleyerek denetimleri altında tutabilirler ve Ortodokslar ile Katolikler arasındaki bölünmeyi sürdürebilirlerdi; bu bölünme, sultanın Hıristivanlığa karşı yürüteceği siyaseti kolaylaştırıyordu.[110]

Ama, Türk hoşgörüsünden sadece Konstantinopolis'teki Hıristiyanlar yararlanmıyordu:

> "Avrupalılar (Türklerden) hür düşünceyi öğrendiler. Bu da Rönesans ve Reform'un doğuşunda önemli ölçüde etkili oldu."[111]

Böylece, hoşgörü aracılığıyla, Konstantinopolis'in alınışının dolaylı sonuçlarına geliyoruz. Söylemdeki mantık, Malazgirt olayında kullanılanı hatırlatmakta ve bir olayın dolaylı ve olumlu sonuçlarının getirisini sahiplenmek yoluna gidilmektedir. Bu örnekteki dolaylı ve olumlu sonuçlar, Rönesans, Reform ve büyük keşiflerdir.[112] Bu söylem, Türkleri Avrupa gelişmişliğinin nedeni olarak sunmaktadır. M.A.Köymen gibi bazı yazarlar, aynı düşünceyi daha genel ve kesin bir biçimde dile getirmektedirler:

> "İstanbul'un fethi yalnız güçlünün güçsüze karşı başarısı olarak kabul edilemez. Bu aynı zamanda üstün bir ahlak ve medeniyetin, bozulmuş, dejenere olmuş bir ahlak ve medeniyete karşı kazandığı başarıdır."[113]

Ama en kolayca ve ittifakla ifade edilen sonuç, Fetih'in Ortaçağ'a son verdiğidir. Bir doğrulUk görünümü altında sunulan bu yaklaşım, evrensel tarihe girmenin, dünya düzenini sarsan olaylar yaratmanın, tarihsel çağları açmanın ve kapatmanın gururunu yansıtmaktadır. Aslında tüm dersler bu olayı -haklı olarak- Türklerin Batı tarihine girişinin onanması olarak görmektedir.

İmparatorluk ve Cihan Hakimiyeti Düşüncesi

Fetih'in sonuçları arasında Osmanlı devletinin bir imparatorluğa dönüşmesi de yer almaktadır: Bizans İmparatorluğu'nun çöküşü, Osmanlı Devleti'nin imparatorluk düşüncesini devralmasını sağlıyordu. Genelde ders kitaplarının okunması ve tarih haritalarının incelenmesi, "imparatorluk" sözcüğünden aşırı ölçüde ve fazla ayırım yapmaksızın yararlanıldığını hemen ortaya koymakla birlikte, bu bölümde sözcük daha bilinçli bir şe-

---

110 Ganjuk, *Lise II*, 1993, s. 33.

111 Miroğlu-Halaçoğlu, *Lise III*, 1990, s. 17.

112 Grek kültürünü taşıyan okumuş mültecilerin, Konstantinopolis'ten İtalya'ya gelişleri de bu süreçte etkin olmuştur (Akşit, *Ortaokul II*, 1985, s. 35).

113 Köymen ve diğ., *Lise III*, 1990, s. 14.

kilde kullanılmaktadır.[114] Derslerdeki haritalar ve metinler, Fetih'i Osmanlı Devleti bahsi içinde bir aşama olarak nitelemek konusunda anlaşmaktadırlar. Bu sunuş biçimi, artık bir kentin alınması olarak değil bir imparatorluğun sona erdirilmesi ve yüce, evrensel bir siyasi ülkünün gerçekleştirilmesi olarak görülen bir olayın aklanması değil midir?[115] Düşünce çok açık olarak belirtilmese de satır aralarında hissedilmektedir, çünkü yazarlar daha önceki bölümlerde birçok kez cihan hakimiyeti kavramını tanıtmışlardır. 1990'dan beri, tüm ders kitaplarında, Osmanlı imparatorluğuna ilişkin ilk bölümün başlığı *İmparatorluğa geciş ve yükselme devri*'dir, ancak sadece bir yazar "imparatorluk" sözcüğünü açıklama zahmetine girmiş ve kavramın tarihini kısaca anlatmıştır:

"Fatih'ten başlayarak XVI. yüzyıl sonuna kadar olan 150 yıllık döneme de 'Yükselme devri' denilir. Osmanlı Devleti, bu dönemde 'imparatorluk' haline gelmiştir ve dünyanın, tartışmasız 1 numaralı devletidir. İmparatorluk, bir kavmin, daha zayıf veya yönetimi yetersiz başka kavimler üzerinde hakimiyet kurması ile ortaya çıkan toplum ve devlet şeklidir. Siyasi yapı içinde, birden çok kavim veya millet vardır. Bunlar, çok kere kendi krallarının yönetiminde bulunurlar. Krallar ise, hakim milletin hükümdarına, yani imparatora bağlıdırlar. Bu bakımdan, imparator, 'krallar kralı' anlamına gelir.

"Avrupa'da ilk imparatorluk Roma'da ilan edilmişti. M.S. 395'te Roma'nın ikiye ayrılması ile, Doğu Roma ve Batı Roma İmparatorlukları ortaya çıktı. Doğu Roma İmparatorluğu XV. yüzyıla kadar devam etti. 1453'te İstanbul'un fethi ile Doğu Roma tacı Osmanlılara geçti. Sonraki yüzyıllarda kuvvetlenen Rus çarları, Doğu Roma tacını da ele geçirmek için uğraştılar. Bu ünvan, hukuken, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışına kadar devam etti (1922).

"(...)

"İmparator kelimesi, bizim dilimize yeni girmiştir. Türk imparatorlarına, yine 'krallar kralı' anlamına gelmek üzere, çeşitli dönemlerde başka ünvanlar veriliyordu. Eski Türklerde imparator karşılığında 'yabgu', 'tanıkut', 'kağan' deniliyordu. İslamiyetin kabulünden sonra 'hakan' ve 'sultan', Osmanlı döneminde 'padişah' ve 'hünkâr' ünvanları kullanılmaktaydı."[116]

---

114 Haritalarda "imparatorluk" sözcüğünün kullanımı üzerine, bkz. *Herodote*'taki makalemiz, no: 74-75, 1994, s. 196-240.

115 Albert Hourani örgütlenme yetenekleri açısından Osmanlılar ile Romalıları karşılaştırır: "Osmanlı Türklerine, Müslüman dünyanın Romalıları adı verilebilir. Daha erken zamanlarda geliştirdikleri şeylere dayanarak kesin bir düzen kurmuşlardır: Bürokrasi, hukuk sistemi ve Sünni İslam..." ("How Should We Write the History of the Middle East?", *UMES*, 23 (1991), s. 125-136).

116 Deliorman, *Lise II*, 1993, s. 32-33.

Roma imparatorlarının yerini alma fikrinin Osmanlı sultanlarına fena halde bulaştığı anlaşılıyor, ama bu hırstan çok az ders kitabında söz edilmektedir.[117] Yukarıdaki metin, Bizans ve Osmanlı imparatorlukları arasındaki bağlantı konusunda çok açıktır, ama ortaya koyduğu süreklilik, Konstantinopolis'in alınışının nedenleri değil sonuçları arasında yer almaktadır. Yazarların kimi uzun kimi de kısa açıklamalarında, imparatorluğa geçişten, Bizans düştükten sonra ünvan kendiliğinden alınmış gibi söz edilmektedir. Bir Bayezit'in ya da II. Mehmet'in düşlerine değinmemekte, bir imparatorluk olarak Bizans'a son vermenin önemini açıklamamakta, Hıristiyanların açısından baktığınızda kutsallığa saldırı olan Ayasofya'nın cami yapılmasının gerçek boyutunu gündeme getirmemektedirler. Fetih sonrasında Osmanlı Devleti'nin imparatorluğa dönüştüğü hep belirtilmekte, ama bu durum siyasi bir iradenin değil, olayın biraz rastlantısal bir sonucu gibi sunulmaktadır. Söz konusu saptama (imparatorluğa geçiş) ilk kez 1931'de karşımıza çıkmasına karşın, ancak yakın tarihlerde genelleşti ve 1985 ile 1993 arasında tüm ders kitaplarında yer aldı:

"Osmanlı Devleti'nin bundan sonra bir imparatorluk olduğu kabul edildi."

"İmparatorluk devri başladı. (...) Böylece bir dünya imparatorluğunun temeli atıldı."

"Osmanlı Devleti kuruluş dönemini tamamlamış, imparatorluk olma yolunda ilk adımını atmıştır."[118]

Sonuçta, Talim ve Terbiye Kurulu 1993'te "imparatorluk" sözcüğünün kullanılışına bir düzen verdi. Tarihinin tüm aşamaları için, başlıklarda, alt-başlıklarda ve haritalarda, "Osmanlı Devleti" ifadesinin kullanılması istendi. En yakın tarihli ders kitaplarında Osmanlı İmparatorluğu deyimine rastlanmamaktadır. Ancak milliyetçi söylemlerde neyin nerede başlayıp nerede bittiğinin anlaşılması her zaman kolay olmadığından, bazı yazarlar Osmanlı Devleti'nin niteliğinde bir değişme olduğunu belirtmeyi sürdürmektedirler:

"Osmanlı devleti, bir imparatorluk haline geldi."

"Fetihten itibaren Osmanlı Devleti kuruluş dönemini tamamladı ve imparatorluk olma yolunda ilk adımı attı."[119]

---

117 Örneğin, Miroğlu-Halaçoğlu, *Lise III*, 1990, s. 9: "II. Mehmet dünya ölçeğinde bir devlet yaratmayı tasarlıyordu."

118 Sırasıyla, Akşit, *Ortaokul II*, 1985, s. 35; Miroğlu-Halaçoğlu, *Lise III*, 1990, s. 16; MEB, *İlkokul V*, 1992, s. 32.

119 Sırasıyla, Kara, *Ortaokul II*, 1993, s. 42; Yıldız ve diğ., *Ortaokul II*, 1993, s. 32. Kopraman bu örneğe uymamaktadır, *Lise I*, 1994.

Bu küçük çalkantı, bazı çevrelerde giderek ağır basan Osmanlıcılık modasına karşı cumhuriyetçi devletin yeni bir tepkisi olarak yorumlanabilir.[120]

* * *

Osmanlı tarihi hakkındaki derslerin hem Kemalist girdiler (üç ders kitabında saptanmıştır), hem de dini yorumun genelleştirilmesiyle sonuçlanması oldukça şaşırtıcıdır. Osmanlı İmparatorluğu hakkında Atatürk'ten alıntıların yer aldığı ders kitapları, diğerlerinden daha "laik" ya da Kemalist bir söyleme sahip değildir. Bu gözle görülür çelişki iki şekilde yorumlanabilir. Eğer uygulamada bir genelleşme gerçekleşirse, bu bölümlere Atatürk'ten alıntılar girmesinden, Kemalist söylem üreticisi makamların Osmanlı tarihine yönelik tabuları artık yıkmaya çalıştıkları anlamı çıkarılabilir. Biraz zorlayarak, II. Mehmet'i, Alparslan'ın yanı sıra, Atatürk'ün bir diğer önceli haline getirmek ve Kemalizm'in köklerini biraz da Osmanlı dönemine doğru uzatmak mümkün olacaktır.

Bir başka yorum yapmaya çalışalım: II. Mehmet gibi Osmanlı kahramanlarını uzun süre ulusal kutlamalardan uzak tutmak mümkün müdür? Onlar, en az Alparslan kadar, Türkiye'nin kurucularıdır. Fransız örneğin-

de de aynı soruna rastlanmaktadır: Cumhuriyetçi tarihyazımında Capet'ler reddedilmiştir, ama ancak bir noktaya kadar, çünkü Capet Monarşisinin başlangıcı bir anlamda, Fransa'nın da başlangıcıdır.[121] Ayrıca, tarih haritaları külliyatının analizi, hanedanın beşiği olan ve Osmanlı "Ile-de-France"ı sayılabilecek, Kuzey-Batı Anadolu'nun çok sık çizildiğini göstermektedir.

Malazgirt öyküsünde de olduğu gibi, okul söylemi hiç özgün değildir. Başka kaynaklarda da benzer yaklaşımlar ve görüşler bulmak kolaydır. Bu durum, tarihsel söylemin değişik ifadeleri arasındaki iç içe geçmişliği bir kez daha gözler önüne sermektedir. En çarpıcı örnek, Fetih'in 5.yüzyılı nedeniyle İsmail Hami Danişmend'in hazırladığı Fransızca broşürdür.[122] Yaşamının son yıllarında Türk milliyetçisi tarih yorumunun yorulmak bil-

120 Belki de "İmparatorluk" sözcüğünün yerini "devlet" sözcüğünün almasının yaratabileceği rahatsızlığı yok etmek için, "İmparatorluğa geçiş ve Yükselme devri" başlığı 1993'te, "Osmanlı Devleti'nin yükselmesi ve bir Dünya Devleti haline gelmesi" olarak değiştirildi: Kara, *Ortaokul II*, 1993, s. 35-71; Yıldız ve diğ., *Ortaokul II*, 1993, s. 26-49. Kopraman, *Lise I*, 1994'te bu yeniliğe yer verilmemiştir.

121 Hugues Capet'nin tahta çıkmasının anılması konusunda, bkz. C. Amalvi, *De l'art et la manière d'accomoder les héros de l'histoire de France...*, 1988, s. 115-144.

122 I. H. Danişmend, *La valeur humaine et civilisatrice de la conquête de Constantinople*, Istanbul, 1953.

mez elçisi olan Danişmend, olayı Peygamber'in hadisi perspektifine yerleştirmekte ve Müslümanlık ülküsünün Türklere geçmesi olarak görmekte,[123] Türk-İslam sentezi ideolojisini henüz erken bir biçimiyle dile getirmektedir:

> "O halde, İstanbul'un fethi, sekizbuçuk yüzyıllık bir din ve dört yüzyıllık bir millet ülküsü uğruna birçok kez ve oluk oluk akıtılan Müslüman ve Türk kanlarıyla bedeli oldukça pahalı ödenmiş, yüce bir sonuçtur. Bu nedenle, dünyanın tüm Müslümanları ve tüm Türkleri için, tarihin en büyük olayıdır."[124]

Fetih'in "insani ve uygarlaştırıcı değeri", okul söylemindeki gibi, Türk hoşgörüsüne değinerek sergilenmektedir:

> "(...) İstanbul'un alınması temelleri üzerinde yükselen eski Türk fetihleri, her şeyden önce vicdan özgürlüğünün, adaletin ve eşitliğin, başka bir deyişle en kutsal insan haklarının adaletsizliğe ve fanatizme karşı zaferi anlamına gelmektedir."[125]

1953 tarihli bu broşür, ders kitapları söyleminin, bir tarihyazımı bütününün parçası olduğunu ve onu yansıtmanın ötesine geçmediğini gösteriyor. Son bir örnek, bu söylemin halkın içine başka taşıyıcılarla, imamlarla da yayıldığını kanıtlayacaktır. 1993 Noel akşamı, Alman kanallarında yayınlanan İslam'da hoşgörü konulu bir vaazda, konuşmacı diğer örneklerin yanı sıra II.Mehmet'ten de söz ediyordu:

> "Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'u alıp bir çağı sona erdirdikten ve sevgili Peygamberimizin bir müjdesini gerçekleştirdikten sonra, korku ve endişe içinde Hakkı bekleyen gayrımüslimlere serbestlik tanımış, Müslüman olmayan bu topluluk Fetihten önce bile sahip olmadıkları bir hürriyete kavuşmuşlardı."[126]

Görüldüğü gibi, ders kitapları söyleminin aslına oldukça uygun bir özeti söz konusudur. Okul söylemi ile dini söylem arasında bir nedensellik bağı kurmak olanağı bulunmamakla birlikte, bu söylemlerin farklı olmadıklarını, imamların örneklerini Türk tarihinden seçtiklerini ve bu tarihe ait olayların siyasal ya da sadece tarihsel boyutlardan öte bir değer kazandıklarını gözlemliyoruz. Bu söylemin, çoğu Türk eğitim sisteminden yararlanmamış, Almanya'daki göçmen nüfusa seslendiğini ve en azından kısmen bu eğitim sisteminin yerini doldurmaya çalıştığını da unutmayalım.

---

123 İ. H. Danişmend, *age*, s. 12.

124 *age*, s. 15.

125 *age*, s. 55-56. Hoşgörü hakkında, bkz. s. 32-33.

126 *Südwest Deutsche Rundfunk/Köln*'ün günlük Türkçe programında yayınlanan sohbet, 24 Aralık 1993.

İ. H. Danişmend ile bu isimsiz imam birbirlerinden çok farklıdır: Yaşadıkları zaman, yer, konumları, hedef kitle (Fransızca konuşan aydınlar, Almanya'daki Türk işçiler). Bununla birlikte söylediklerinin özü ile tarih dersi kitapları arasında görünen yakınlık, okul kitaplarında dile getirilen düşüncelerin halka ne derece nüfuz ettikleri konusunda ayrı bir araştırmayı zorunlu kılmaktadır. Okul söylemine dini bir renk de girmeye, "sentez" ideolojisi sayesinde Türk milliyetçiliğinin ifadesi dini ifadeyle örtüşmeye başladıktan sonra, imamlar halk nezdinde bir ara konak işlevi üstlenebilirler.

IV-SONUÇ

Şimdiki zamanın geçmişin anlatımı içine girmesinin ve bazı olguları öne çıkarmanın özel bir biçimi olan Kemalist girdiler, ***kurucu olaylar*** adını verdiğimiz olayları tarayıp bulmamızı sağladı. Bunun için, günümüz resmi ideolojisinin, en azından görünürde, Kemalizm olduğu varsayımından yola çıktık; sonuçta, Türk Devleti'nin köklerini uzattığı, kendini tanımladığı ve ulusun ortak belleğini üstünde oluşturmaya çalıştığı tarihsel olguları birbirine bağlayan bu zincirdir.

Bizi yönlendirebilecek başka ipuçları da vardı ve her biri aşağı yukarı aynı sonuca, aynı tarihsel anları içeren bir zincirin ortaya çıkarılmasına varacaktı. Örneğin 1970'lerin sonunda, Avrupa'da göçmen olarak yaşayan Türklerin bir bölümünün askerlik yaptığı Güneybatı Anadolu garnizonu Burdur'da, büyük bir anıt dikilmişti. Anıtın özüne ilişkin tasarı, doğrudan İstanbul Aydınlar Ocağı'ndan ve sanat tarihçisi Oktay Aslanapa'nın da katkılarıyla, o dönem ocağın başkanlığını yapan İbrahim Kafesoğlu'ndan gelmişti. Burdur'daki taş ve bronz heykel grubunda yanında efsanevi bozkurt ile bir Hun atlısı Orhun Yazıtlarından bir cümle yer almakta, 16 metre uzunluğundaki kabartmada ise Ergenekon Destanı, Uygur atlıları, Selçuklu Sultanı Tuğrul, Malazgirt Savaşı ve Fatih Sultan Mehmet (Kemalizm'in sahiplendiği olaylar zinciri içinde yer almayan tek unsur) gösterilmektedir; son olarak da, bir heykeller grubu Kurtuluş Savaşı'nın (1922) askerlerini canlandırmaktadır.[127] Burdur'daki bu anıt da, bir ipucu işlevi görebilir ve aşağı yukarı bulduklarımıza benzer sonuçlara varmamızı sağlardı.

Milli Kültür ya da *Türk Kültürü* gibi resmi ve yarı-resmi kültür dergilerinde en çok söz edilen olayların çizecekleri yolu da izleyebilirdik; zaten bu dergiler ders kitabı yazarları tarafından da kaynak olarak kullanıl-

---

127 Bkz. N. Diyarbekirli, "Türklerde Abide Mefhumu ve Türk Tarihinin Akışını Canlandıran Burdur Abideleri", *TK*, XXI, 235, 1982, s. 803-822.

maktadır. Bir başka yöntem, tarihe gönderme yapan her düzeydeki siyasi açıklamaları kullanmak olabilirdi: *Türkiye* gazetesi, okul kitaplarının tahlilini güçlendiren ve resmi tarih görüşünün milliyetçi sorumlular tarafından en azından kısmen yinelendiğini gösteren örneklerle doludur.

Okul söyleminde (yukarıda belirttiğimiz dergilerde de), anlatılan konunun çerçevesi dışına çıkılıp Kemalist devrim ilkelerinden söz edildiği her durumu işaretlemek de bir yol olabilirdi. Bir başka yöntem, iyelik eki kullanımlarının *(Peygamberimiz, askerlerimiz* vb.) sınıflandırılması olabilirdi; ama o zaman, ortaya çıkarılan tarihsel anlar, İnebahtı bozgunu gibi (1571) Osmanlı dönemi olaylarını da kapsayan daha karmaşık bir zincir oluşturacaktı. Ölüleri ifade etmek için kullanılan sözcüklere dayanan bir tabloyu da uygulamaya çalıştık; önceki araştırmanın sonuçlarıyla çelişmeyen bu tablo, bazı olaylara farklı bir ışık tuttu. Bu konuya ileride, Balkanlar'ın fethinde tekrar döneceğiz.

Tüm bu işaretler kaba hatlarıyla *(grosso modo)* birbirini doğrulamakta, uyumlu bir bütün yaratmakta ve ortak belleğin önemli bir bölümünü oluşturduğu anlaşılan tarihsel olayları tanımlamaktadır. En azından Türk Devleti 60 yıldır söz konusu olaylara bu açıdan yaklaşmakta ve on yıldır da bu söylem son biçimini almış bulunmaktadır. Bazıları artık kural haline gelmiş bu verilerin halk tarafından özümsenme derecesi, belli anketler yapmadan anlaşılamaz. Bu nedenle sonuçlarımız, yayıncıların (yazarlar ve onların arkasında Bakanlık, Devlet ve aynı zamanda tüm kültür ve tarihyazımı aygıtı) niyetlerini tanımlamakla sınırlanmıştır; yapabildiğimiz gözlemler, Türk halkının gerçek ortak belleğine değil, yayıncıların oluşturmaya çalıştıkları ortak belleğe yöneliktir.

Malazgirt ve Fetih konularında, Türkler'i Avrupa'nın gelişiminde önemli nedenlerden biri olarak sunma isteğini ortaya çıkarmamıza karşın, kurucu olayların hepsi de Asyalı olaylardır. Türklerin Orta Asya'dan uzun göçlerinden beri onlara eşlik etmektedir. Ortaya çıkarılan her yeni olay biraz daha batıda yaşanmaktadır: Orta Asya, Maveraünnehir ve Horasan, Doğu Anadolu, Boğaziçi. Resmi tarih, incelenmesi sorunlar yaratan Anadolu toprağının tarihinden çok, etnik tarihi dikkate almakta, Kemalist olarak nitelediğimiz (çünkü resmen 1931-1932'de doğan), ama aslında 19. yüzyıl sonundan beri varolan, ana tarihyazımı tercihlerini bugün de kabul etmektedir. Asyalı kökenlerinin, göçün tamamen bilincinde olan ve durmaksızın Anadolu'ya kesin olarak yerleşme isteğini ifade eden bir tarihtir bu.

III

RAKİPLER VE DÜŞMANLAR

YEDİNCİ BÖLÜM

ARAPLARIN VE İSLAMİYETİN GÖRÜNTÜSÜ

Türkler, tarihleri boyunca, çeşitli ötekilik biçimleriyle karşılaştılar: Yabancı halklar, farklı inançlar (Hıristiyanlık, Şiilik), Türk dünyasının dışında kalan (Çinliler), ya da içinde yer alan (Kürtler) farklılıklar. Öteki, çağlar boyunca değişik bir kimliğe bürünen bir Türk halkı olan Bulgarlar örneğinde görüldüğü gibi, bölünmeyle de ortaya çıktı. Öteki kimi zaman da kimliği besledi: İslam örneğinde, Türkler İslamiyet'e, onu yönetecek denli sahip çıktılar; Arap kültürüyle ise uzun ve karmaşık ilişkiler sürdürdüler. Aşağıdaki sayfalar, resmi Türk söyleminin onları niteleme şekliyle, bu ötekilik biçimlerinden bazılarına ayrılmıştır. Yüzyıllar boyunca paylaşılmış bir tarihle, dinle (Araplar) ya da aynı toprak üzerinde yan yana yaşamakla yakınlaşmış komşular söz konusudur. Her ortak yaşam türünde görülebileceği gibi, ilişkiler, tam bir uzlaşmadan en ödünsüz kine kadar çok çeşitli bir yelpaze içinde dönüşebilmektedir.

Araplarla İslamiyet arasında var olan bir diğer ortaklaşalık nedeniyle, bu halkın ve bu dinin görüntülerini aynı anda incelemeyi tercih ettik. Türklerin ve daha pek çok halkın tarihinde, Araplarla ilişki, aynı zamanda İslam ile de ilişki anlamına gelmiştir. İslamiyet'e geçiş yabancı bir kültürle belli bir alaşım içine girmeyi beraberinde getirmiş ve Türklerin Araplarla ortak yaşamı, Yunanlılar ya da Ermenilerle olandan çok daha uzun sürmüştür. Avrupalılar Osmanlı İmparatorluğu sakinlerini uzun süre "Türkler" olarak adlandırmışlardır; bugün pek çok Avrupalı, hatta eğitimli olanlar bile, Türklerin Arap olduklarını sanmaktadırlar. Hıristiyan Avrupa için özde Müslüman *öteki*'yi temsil eden ortak bir kimlik içinde, dışarıdan adlandırma yoluyla, bir araya gelen Araplar ve Türkler, zaman zaman her iki tarafı da rahatsız eden karışıklıklara konu olmaktadırlar.

Bu rahatsızlığı Türklerle yapılan basit konuşmalar sonucunda saptamak mümkündür: Güney komşularıyla farklılıklarını -ve genellikle onlara karşı duydukları küçümsemeyi- hemen dile getirmektedirler. Tabii bunun tersi de hem Arap ülkelerinde, hem de Avrupa'daki göçmen Arap çevrelerinde kolaylıkla gözlemlenebilir. Önyargılar güçlü ve canlıdır. Ulusal hareketler nedeniyle, 20. yüzyıl boyunca her iki yanda bu önyargılar daha da güçlenmiştir. Türk dilini binlerce Arapça sözcükten arındıran ve Latin alfabesini kabul eden Kemalist dil reformu da Arap dünyasının uzaklaştırılmasına katkıda bulunmuştur.

Okul söyleminin değişmeyen özelliklerinden biri, geçmiş örneklere dayanarak, Türklerin Müslüman dünyanın yönetimine en uygun aday olduklarını kanıtlamaya çalışmaktır. Bu nedenle Arapların yaptıklarıyla boy ölçüşme kaygısı, tarihsel anlatımın alt gerilimlerinden birini oluşturmaktadır. Bu gerilim özellikle İslam'a ve/veya Araplara ilişkin bölümlerde gözle görülür hale gelmektedir. Araplar çeşitli biçimlerde sunulmaktadır: İslamiyet'in ilk kez indiği halktan söz edilirken güçlü bir nitelik kazanan sunuş, Türklerle doğrudan ilişkiye girdikleri sonraki dönemlerde (Emevi ve Abbasi dönemleri) zayıflamakta, bir kez Türk egemenliği altına girdikten sonra (Büyük Selçuklu İmparatorluğu, Ortaçağ Mısır'ı ve Osmanlı İmparatorluğu) ise, Arap kimliği artık ortadan silinmektedir, çünkü bu derslerde sadece Türk merkezi iktidarı konu edilmektedir. Araplar, ancak Osmanlılara karşı ayaklanıp kendi ulusal kimliklerini elde etmeye çalışırlarken (1916), yeniden kendi etnik isimleriyle anılmaktadırlar.

Ayrıca anlatımın bu özellikleri, Arap tarihyazımının bir eğilimine de denk düşmektedir. Klasik dönem incelemesini Bağdat'ın düşüşünden ve Osmanlı fethinden sonraki dönemlere de yayan modern tarihsel çalışmaların sayısı azdır, "çünkü halifeliğin sona ermesiyle birlikte, Arap ve Müslüman tarihlerinin de sona erdikleri konusunda bulanık bir inanç vardır".[1] İslam'ın Türkler tarafından yönetildiği bu uzun dönem, kaynakların çoğu Türk ya da Fars kökenli olduğu için de, Arap tarihçilerini pek ilgilendirmemiştir: "Arap tarihçileri Arap tarihinin bittiğini ve halk olarak Arapların artık betimlenecek yiğitlik hareketleri, destanı söylenecek zaferleri kalmadığını düşündüler".[2] Bizzat Araplar tarafından kabul edilen ve Türk şovenizminin de işine yarayan, Arap tarihinin 13. yüzyılda sona erdiği düşüncesini,

1 N. A. Faris, "The Arabs and Their History", *MEJ*, VIII, 2, 1954, s. 159. Ayr. bkz. E. Sivan, *Mythes Politiques Arabes*, Paris, 1995, s. 18: "1933 ile 1975 arasında Mısır üniversitelerinde verilen 493 doktora ve doçentlik tezinden % 43'ü 7. ve 15. yüzyıllar arasında kalan döneme ilişkindi."

2 N. A. Faris, ayn. mak., s. 161.

bu sorunlarda genellikle klasik Arap tarihyazımından esinlenen Türk söyleminin düzeltebileceği ya da düzeltmek isteyeceği düşünülebilir mi?

Tarihsel anlatımın yönlendirilmesinde Türk-Arap ilişkileri iki açıdan ilginçtir. Bir yandan, bir halkın diğer bir halkın tarihini sahiplenme derecesi üzerinde insanı düşündürmektedir; ama, ders kitaplarındaki İslamiyet bölümleri bir başka pencereden daha incelenmelidir. Külliyat, laikliği bayraklaştıran ve kendisini Müslüman dünyanın ilk laik cumhuriyeti ilan eden bir devletin yayımladığı ders kitaplarından oluşmaktadır. O zaman bu devletin tarih dersi kitaplarında İslam'ı nasıl sunduğunu incelemek bir zorunluluk olmaktadır: Söylem, diğer dinlerin içinde bir din olan İslam üzerine mi, yoksa Türklerin dini İslam üzerine mi kurulmaktadır? Dini bir olayı bilimsel söyleme özgü mesafeyi koruyarak sunmaya çalışan tarihçilerden mi, yoksa müminlere seslenen müminlerden mi kaynaklanan görüşler söz konusudur? Son soru olarak da, söylemdeki laiklik derecesi hakkında hangi ayırt edici, dilbilimsel ya da diğer işaretlerle bir sonuca varılabilir ve gözlemlenen 60 yıl boyunca bir evrim yaşanmışsa, bu ne yöndedir ve kendini nasıl belli etmektedir? Bu soruların yanıtlarını bulabilmek için, din eğitimi kitaplarından çok tarih dersi kitaplarını incelemeyi uygun bulduk. Gerçekten de, İslam'ın tarihsel anlatımın akışı içine giriş biçimine bakılarak, diğer benzeri ya da çağdaşı olaylara oranla görelileştirildiği ya da abartıldığı konusunda daha iyi bir sonuca varılabilir. Bu bölümler, geleneksel Arap-Müslüman tarihyazımının kabul ya da ret edilme derecesi hakkında da bir fikir sahibi olmayı sağlamaktadırlar.

I- TÜRKLER GELMEDEN ÖNCE İSLAM: ARAPLARIN GEÇMİŞİ

Tarih programları içinde İslam'ın genel yeri önemli dalgalanmalar yaşamıştır. El yordamıyla ilerlenen bir dönemi, 1986 ile 1992 arasında İslam'ın geçmişi ile Türklerin eski tarihi arasında kurulan göreli bir denge izlemiştir. Ama nicelik değişikliklerinin, zorunlu olarak söylem değişikliklerinden kaynaklandığı söylenemez. Söylem, 1950'lerden beri değişmeden kalmıştır. Atatürk'ün ölümünden sonra İslam üzerine metinlerde yavaş yavaş bir evrim yaşanmış, radikal gözükse de oldukça yüzeysel kalan bir laiklikten, Türk toplumunun tek dinli niteliğinden güç alan ve laikliğin en belirgin işaretlerinden vazgeçen bir söyleme geçilmiştir.

İslam'ın ortaya çıkışı hep kendi zamanı, kendi tarihselliği içinde, başka bir deyişle bir Ortaçağ olayı olarak sunulmuştur ve kendinden önce Türklerin tarihinin geldiği anlatımın akışında bir önceliğe sahip değildir. İslam'ın doğuşu, henüz değinilmemiş bir ortamın ve halkın içinde gerçekleşmektedir; bu nedenle Türk öğrencilerin Araplar ve Müslüman dini hakkında hiçbir şey bilmedikleri varsayılmaktadır. İşlenen konuyu bilmeyen

bir okuyucu kitlesi kurmacası, belli bir laik bakış açısını ortaya koymakta, yine aynı mantıkla, İslam'ın temel inançları ve beş farzı Hıristiyan nüfusa sahip ülkelerin ders kitaplarının yapacağı bir tarzda sunulmaktadır. Oysa, bu anlatılanlar doğal olarak aşağı yukarı tüm okuyucular tarafından bilinmektedir. Demek ki laiklik, dini kendi tarih dizinsel çerçevesi içine yerleştiren ve konunun, *seslenen* ve *seslenilen* arasındaki mesafeyi koruyacak şekilde düzenlendiği bir tarihsel söylemde ifadesini bulmaktadır. Diğer yandan olayın önemini vurgulayacak bir giriş bölümü bulunmamakta, dünya tarihinin akışının Muhammed'in peygamberliğiyle değiştiğini (oysa, bu doğrudur) açıklayacak bir sonuç çıkarılmamaktadır. İslam söz konusu olduğunda, sonuçların genelleştirilmesi, bugün üzerine düşünceler ancak İslam'ın Türkleştirilmesinden sonraki dönemde devreye girmektedir.

Ancak tüm bunlar görüntüdür ve söylemin daha dikkatli incelenmesi, bizi bu değerlendirmeyi oldukça değiştirmek zorunda bırakır. 1931-1933 arasındaki İslam tarihi söylemiyle bugünkü söylem arasında çok büyük farklılıklar görülmekte, söylemin genel yapısı 1931'deki geçerli ölçütlere bağlı kalsa da, ders metinlerinde laik söylemin bir ölçüde terk edildiğini kanıtlayabilecek işaretler bulunmaktadır.

Ders kitaplarındaki anlatım birçok tarihsel zaman halinde eklemlenmiştir. İlk ders İslam'ın içinde doğduğu çerçeveyi, Yakındoğu'daki siyasi durumu (Bizans, Sasani İmparatorluğu, Arap devletleri) anlatır; zaten Bizans İmparatorluğu'nun, çok kısaca da olsa, Türklerle çatışma perspektifiyle değil de kendi içinde bir olgu olarak anlatıldığı tek ders budur.[3] Sonra yazarlar Araplardan ve onların ortamından söz ederler, Kuran'ın inişini, Medine'ye hicreti, Medineli Müslümanların Mekkelilerle çatışmalarını (Bedir, Uhud, Hendek, Hayber Savaşları) anlatırlar; sonra "İlk Dört Halife" denen döneme ve Emevi, sonra Abbasi "Müslüman imparatorlukları"nın kuruluşuyla sonuçlanan fetihlere geçerler. Bu, klasik tarihçelere çok sadık kalan bir eklemlenmedir. En son bölüm de Müslüman uygarlığına ayrılmıştır. "Türkler gelmeden önce İslam" adı verilebilecek dönem böylece kapanır.

A- İslamiyet'ten Önce Araplar

Kemalist tarih tezleri dizgesinde, Araplar Ermeniler ile bir özgünlüğü paylaşıyorlardı: Onlar hiçbir Türk kökene bağlanmamışlardı. Bu iki halktan birini ya da diğerini Türklerin torunları, ya da Türklerden etkilenmiş halklar olarak sunmak kutsal sınırlara tecavüz olacaktı. En ileri gidilen

---

3 Başka hiçbir yere konmayan Ayasofya fotoğrafı genellikle bu bölümün sayfalarında yer alır.

noktada, Arabistan'ın büyük bölümünün M.Ö. 2600'e doğru Sümerler'e bağlı olduğunu söylemekle yetinilmişti. O günün dilinde bunun anlamı "Türk" etkisi olabilirdi.[4] Bu tür iddialar çok örtülü kalmıştır ve İslam tarihinin, bu konuda tarih tezlerini bile paranteze alacak kadar, kutsal ve saygın olduğunu göstermektedir.[5]

Araplar'ın tarihi Vahiy'den önceki Cahiliye döneminin anlatımıyla başlar; bu konuda Türk söylemi, Cahiliye'ye çok kesin bir yer ve işlev veren klasik Müslüman tarihyazımına tamamen uygundur. Vahiy öyle bir kopuştur ki, önceki zamanın en azından kısmen reddini gerektirmekte ve tarihsel bir döneme verilen *cahiliye* ismi bu reddi tek başına simgelemektedir.[6] Klasik Müslüman kaynakları bu döneme karşı genellikle acımasızdırlar, çünkü önceden var olanın tablosu ne kadar karanlık renklerle çizilirse, Vahiy'in gücü o oranda artar. Sözel kurgusu ve niyetleriyle Osmanlı döneminin Kemalistler tarafından reddine ve gözden düşürülmeye çalışılmasına benzer bir süreç söz konusudur.[7] Müslüman Araplarda bir kendi kendini gözden düşürme vardır; bu, kullanılması da kolay bir şeydir, çünkü tüm Arapları değil sadece yarımadadakileri ilgilendirmektedir. Bu nedenle, Suriye-Filistin (Şam), Mezopotamya (El Cizre) ya da Horasan kökenli klasik kaynakların yazıcıları İslam'dan önceki bu Arapları yeni doğan kız çocuklarını canlı canlı gömen, geri kalmış, çok tanrıcı Bedeviler olarak tanımlamaktan hiçbir rahatsızlık duymamaktadırlar.[8] Bu son özellik, Türk okul kitaplarının incelenmesinde bize yol gösterici olacaktır, çünkü yazarların klasik kaynaklara bağlılıklarını kanıtlamaktadır.

---

4 TTTC, *Lise II*, 1931, s. 80.

5 Bkz. TTTC, *Lise I*, 1931, harita no:1; ve TTTC, *Ortaokul I*, 1934, harita no: 1. Bununla birlikte, bazı işaretler bu soruna yönelik bazı duraksamalar olduğunu da göstermektedir. 1931-1934 yıllarının ders kitaplarındaki tarihöncesi Türk göçleri haritasında, Türklerin varsayılan yolculuklarını gösteren oklar Arap Yarımadası'nı kuzeyden ve güneyden dolaşmaktadır. İslam'ın çıktığı yer olan Hicaz'a yönelmemelerine özen gösterilmiştir. Ama, örneğin *Ortaokul* kitabının 1936 baskısında, oklar sadece Arap Yarımadası'nı tamamen kuşatmakla kalmamakta, içlerinden iki tanesinin uçları doğrudan kutsal yerlere yönelmektedir. Buğra Ersanlı-Behar'ın söz ettiğimiz kitabının kapağında ve Enver İs'in *Özetli Tarih Atlası*'nda (İstanbul, Emek İs Yayınevi, 1992) bu "maksimalist" harita yer almaktadır.

6 Klasik Müslüman coğrafyacılar tarafından ifade edilen bu ret hakkında bkz. A. Miquel, *La géographie humaine du monde musulman jusqu'au milieu du XIème siècle*, 1975, s.126, dipnot 1: "İşte İslam egemenliğinde bunlar artık hiç yapılmayacak, çünkü İslam kendinden önce geleni yok etti." (Amr b. al As, aln. yap. İbn al Fakih, *Kitab al Buldan*).

7 1948 *İlkokul Programları*'nda bunun güzel bir örneğine rastlanmaktadır, s. 124-134.

8 Bkz. T. H. Weir, "Djahiliya", *Encyclopédie de l'Islam*, c. 1, s. 1027-1028.

Türk ders kitaplarında, İslam'dan önceki Arabistan'ın ve Arapların anlatılması, genelde klasik yaklaşıma uygundur. Bununla birlikte 1931'in ders kitabında, Bedevi toplumundan çok kısa söz edilmekte ve kadınların durumu özlü bir cümleyle anlatılmasına karşın ("Bütün işleri kadınlar görür"),[9] Araplara karşı kınıcı bir ifadeye rastlanmamaktadır.

Sonraki ders kitaplarında geleneğin etkisi daha iyi hissedilmektedir; yaklaşık 1955'ten itibaren, Cahiliye devri Arapları, "küçük kızları diri diri gömmek" gibi "kötü alışkanlıklar"la donatılırlar.[10] Bu özellik 1991'den sonra sistematik olarak yinelenmeye başlar, oysa aynı süreçte, Araplar giderek daha az karikatürleştirilerek anlatılmaya ve yazarlar İslam'a karşı giderek artan bir saygı göstermeye başlamışlardır. Burada, sözcüğün gerçek anlamında, kaynaklara geri dönüş, eski Arap toplumu hakkında Kuran'a dayanan bir bakış açısının benimsenmesi söz konusudur. Ama, bu alışkanlık üstünde ısrarla duruşun Kemalist bir açıklaması da bulunamaz mı? Cahiliye devrinin anlatımında daha çok kadınların durumu üzerinde durulduğunu, hiçbir haklarının, hiçbir değerlerinin olmadığının vurgulandığını da unutmamak gerek:

> "Bir erkek, dilediği kadar kadınla evlenebilirdi. Çok sayıda erkek çocuk sahibi olmak ideal sayılırdı. Kız çocuklarına önem verilmezdi. Hatta, bazı dönemlerde kız çocuklarının diri diri gömüldüğü dahi görülmüştü."
>
> "Aile içinde erkek egemendi. Kadınlara fazla değer verilmezdi. Bazı kabilelerde ilk kız çocuk diri diri toprağa gömülebilirdi..."[11]

Bu olası Kemalist yorum, tarihyazımına ilişkin diğer açıklamayı da dışlamamakta ve söylemin, geçmiş Türk (ya da Türk olduğu varsayılan) toplumlarında kadının konumunun yüceltilmesine dayanan, en önemli öğelerinden birinin olumsuz karşılığını göstermektedir. Kız çocukların öldürülmesinin sadece bir ayrıntı olarak yer aldığı -ama herhalde asıl akılda kalacak olan bu ayrıntıdır- bu saptamalarda örtük bir açıklamayla alt-gerili-

---

9 TTTC, *Lise II*, 1931, s. 80.

10 Oktay, *Lise II*, 1955, s. 54; Akşit, *Ortaokul I*, 1987, s. 50; Mumcu, *Lise I*, 1991, s. 138; Yıldız ve diğ., *Lise I*, 1991, s. 191; Şahin, *Lise I*, 1992, s. 119; Deliorman, *Lise I*, 1992, s. 129.

11 Deliorman, *Lise I*, 1992, s. 129; Şahin, *Lise I*, 1992, s. 119. Bu metinle, *Sabah* gazetesinde çıkan İslam'ın ilk zamanlarına ilişkin dizinin ilk cümlelerini karşılaştırın: "O dönemde -çok uzun zaman önce- Arap halkı, Allah konusunda tam bir cehalet ve inançsızlık içinde yaşıyordu. Putlara tapıyorlar, taştan tanrılara ekmek, şarap, kurutulmuş et, kuzular sunuyorlar ve yeni doğmuş küçük kızları diri diri gömüyorlardı." (*Sabah*, 13 Şubat 1994; aynı gazetede, 1996'nın Ramazan ayında yayınlanan İslam Tarihi dizisine, özellikle küçük kızların gömülmesinin anlatıldığı 27 Ocak tarihli gazeteye bakınız.)

mi oluşturulan bir polemik niyeti sezilmektedir: Eski Türkler'de cinsiyet ayırımcılığı yoktu. Kadın-erkek eşitsizliği örneğinde kullanılan yöntem, Kemalist niyetler taşımasa da, Kemalist tarih bakışına hizmet etmekte ve Arapların yabancılaştırılmasını güçlendirmektedir.

Arapların çok-tanrıcılığı üzerinde ısrarla durmak söylemin bir başka özelliğidir. Araplar, tarihsel olarak Hıristiyan ve Yahudi de olmakla birlikte, ders kitabı yazarları onların çok sayıda puta tapmalarına ağırlık verirler. Bu anlatım, tek-tanrıcı olarak tanımlanan Müslümanlık öncesi Türklerin durumuna zıttır; ve bu söylem İslam'ı kabul üzerine olan derslerde açık hale gelirken, hemen yanında örtülü bir söylem daha yer alır: Türkler İslam'ı yönetmeyi Araplardan daha çok hak etmişlerdir.

Her iki durumda da önemli olan, Cahiliye dönemine ilişkin klasik yorumun Kemalist ya da post-Kemalist Türk tarih anlayışı ile aynı çizgide olmasıdır. Hem Türk tarihçilerin, hem de klasik Müslüman tarihçilerin az çok geri bir İslam öncesi döneme gereksinimleri vardır; birinciler bu dönemle Türk-İslam öncesinin, ikincilerse doğrudan İslam'ın karşıtlığını ortaya koyacaklardır. Cahiliye döneminin, bizzat Arap dünyası içinde, başka milliyetçi kullanımları olduğunu da belirtelim: Mısır ders kitaplarında, İslam öncesi Arapların gözden düşürülmesi, Türklerinkine çok benzeyen ve Firavunlar çağının öne çıkarılmasına dayanan bir budunmerkezciliğe hizmet etmektedir.[12] Zıt bir yöntemle, ama benzer bir amaçla, milliyetçi Baas ideolojisinde Cahiliye devrine değer veren bir eğilime rastlanmaktadır. Baas Partisi'nin kurucularından Zeki al-Arsuzi o dönemi, bir cehalet devri olarak değil, yaşam dolu bir zaman olarak görmektedir: Böylece olumlu bir anlam yüklenen ve Arap insanının kahraman ve cömert olduğu bu dönem, ideal çağ olarak sunulmaktadır.[13] İyi bilinmeyen, az incelenmiş, küçük düşürülen ya da yüceltilen Cahiliye, her ne olursa olsun, ideolojiler için vazgeçilmez bir unsurdur.

B- Vahiy: Dilbilimsel Laiklik İşaretleri Var mı?

Cahiliye devrini izleyen Vahiy döneminin anlatımı, laik bir devlet çerçevesinde çalışan ders kitabı yazarlarının, Türk öğrencilerin kendilerini dini bir tarihin ve sonuçta başka bir halka ait olan bir geçmişin mirasçıları olarak hissetmelerini sağlamaya çalışıp çalışmadıklarını ya da ne ölçüde çalıştıklarını saptamak açısından önemlidir. "İslam devletinin ilk zamanlarının yarı-

---

12 Bkz. Philippe Fargues, *Aspects idéologiques de l'enseignement de l'histoire en Egypte*, tez, E.P.H.E., 1973.

13 Bkz. Antoine Audo, *Zaki Al Arsouzi, un Arabe face à la modernité*, 1988, s. 37-47; O. Carre, *Le nationalisme arabe*, 1993, s. 72.

kutsal, tüm Müslümanlar için belleğin ve kimlik duygusunun merkezi öğesini oluşturan tarihi"[14] söz konusudur. İncelenen diğer derslerin çoğuna oranla çarpıcı olan, İslam tarihinde aldatıcı mantık oyunlarının yer almamasıdır; yazarlar kaynaklara sadık kalmaktadırlar; bir ideoloji değil bir din söz konusu olduğundan ve bu inancı genel anlamda paylaşan bir okuyucu kitlesine seslendiklerinden, ikna etmek gibi bir kaygıları yoktur. Bu, polemiksiz bir söylemdir, çünkü başka yerlerde olduğu gibi, örtülü eleştirilere yanıt vermek üzere tasarlanmamıştır. Öyküdeki iddiaları doğrulamaya hiç gerek yoktur; ama, yine de soğuk ve tarafsız bir öykü söz konusu değildir.

İslam tarihi üzerine derslerin yapısı, ana hatlarıyla, baskı tarihleri ne olursa olsun bir ders kitabından diğerine pek değişmemektedir.[15] Malazgirt ya da Fetih gibi, tarihin diğer önemli kısımlarında da görüldüğü üzere, yazarlar, Vakidi (ö. 822) *Magazi*'si ya da *Taberi* (ö. 922) *Tarih'i* gibi klasik kaynaklara dayanmaktadırlar. W.M.Watt'a göre, "nakiller genellikle temkinli bir şekilde kabul edilmeli, gizli bir amaca dayalı kurgulama kuşkusu veren her noktada olabildiğince geriye kadar götürülmeli, ancak bir iç çelişkiye rastlandığında kesin olarak reddedilmelidir."[16] Hüseyn Amin'e göre, klasik tarihçiler "kendilerini eşi zor bulunur bir nesnellik derecesine zorlamışlardır (...). Müslüman tarihçiler açısından dindarlığın anlamı, bugün bilimsel düşüncenin nitelikleri arasında sayılabilecek gerçeğe saygı ve entelektüel namustu."[17]

Başka bir deyişle, kaynaklar tarafından aktarılan ve Türk ders kitaplarında da yer alan olayların ve anekdotların gerçekliğinden kuşkulanmaya neden yoktur. Yine de bu kaynakların Vahiy mucizesine, Kuran'ın ilahi niteliğine, Muhammed'in, yoldaşlarının ve ilk takipçilerinin kutsallığına inandıklarını hatırlatalım. Bu tarihler, anlattıkları davayı benimseyen müminler tarafından kaleme alınmıştır. O halde kaynakların geçerliliği üzerine varılmış uzlaşma, tarihin akışına ilahi bir müdahale olasılığının reddedilemeyeceği önkabülüne dayanmaktadır. Bu varsayımın örtülü biçimde bile olsa sorgulanması, bir yazarın laik düşünceli olduğunun göstergesi sayılabilir. Örneğin W.M.Watt bu konuda ciddi bir disiplini benimsiyor ve şöyle yazıyor: "Allah dedi, ya da Muhammed dedi gibi ifadeleri kullanmaktan kaçındım (...) sadece 'Kuran'ın dediği gibi'yi kullandım."[18]

---

14 B. Lewis, *L'Europe et l'Islam*, 1992, s. 12.

15 Ancak ders geçme ve kredi sistemine göre ayarlanmış yeni kuşak ders kitaplarından bazıları sadece Türklerin tarihine ayrılmıştır: Turan-Ergezer, *Genel Türk Tarihi II*, 1992, İslam'a sadece dört sayfa ayırmıştır.

16 W. M. Watt, *Mahomet à la Mecque*, Paris, 1977, s. 18.

17 H. Amin, *Le livre du musulman désemparé*, Paris, 1992, s. 25.

18 W. M. Watt, *age*, s. 13.

Bu noktada araştırmacının kendi duyarlılığının ortaya çıkacağı kesindir; Türk ders kitaplarına bizim yönelttiğimiz bakış, laik düşüncesinin kökleri daha eskilere dayanan ve din olayıyla mesafesini korumanın, hatta onu açıkça eleştirmenin, tarihsel eleştiri ışığında bir dini ayrı bir kültürel olgu gibi değerlendirmenin daha kolay olduğu bir coğrafyanın eğitim sistemi içinde şekillenmiştir.[19] Bu bakış açısını daha iyi kavramak için, bazı Fransız tarih dersi kitaplarının Hıristiyanlığın doğuşuna ilişkin derslerine bir göz atmak ve onların İsa hakkındaki söylemini çözümlemek yararlı olabilir.

İsa'nın ilahi yönünün vurgulanmadığı sekiz tane 6.sınıf kitabı incelenmiştir:

"(...) İsa kendini Mesih olarak tanıtıyordu" "Havariler (...) onun dirildiğini, gökyüzüne çıktığını açıkladılar (...)"[20]

"İncil, İsa'nın ölümünden üç gün sonra dirildiğini ve kendisine inananlara Paskalya günü göründüğünü anlatır."

"İncil, o zamandan beri Hıristiyan Paskalya Bayramı olarak kutlanan, bir Pazar günü dirildiğini söyler."

"Mesajının ve ilahiliğinin kanıtı olarak dirilişine inananlar havari oldular (...)"

"Evanjelistler İsa'yı Mesih olarak kabul ederler (...). Özellikle Jean onun ilahi bir varlık olduğu üzerinde durur: Gizemli bir şekilde bakire Meryem'den doğan Tanrı'nın oğlu." "Kendisine inananlar, haça gerildikten sonra dirildiğini açıkladılar."

"İsa'ya inananlar dirildiğini söylerler."[21]

Bu basit cümleler, iki söylemin iç içe geçmesinden oluşmuştur. Bu söylemlerden biri dinseldir ve günahsız gebelik, İsa'nın dirilişi, göğe yükselmesi, ilahiliği gibi inanç maddelerini içerir. Ama, bu dinsel söylem nakledilmektedir, yazarın kendisiyle naklettiği söylem arasına koyduğu mesafeyle belirlenen bir tarihsel söylem içine sokulmuştur. Ders kitabı yazarı, taraf olmadığı için, nakledilen sözlere inanıp inanmamayı okuyucusuna bırakmaktadır. Söylemi, hem inananı hem de inanmayanı doyurabilecek tüm olasılıklara, tüm okuma biçimlerine açıktır.

Laik bir biçimde oluşturulmuş İslam sunumları, 1931 ile 1945-1950

---

19 Bkz. J. Woordenburg, *L'islam: une religion. Suivi de: Quels types d'approches requiert le phénom(ne religieux?*, Cenevre, 1989.

20 Guigui dizisi, 6e, Bordas, 1986, s.180; Grell, 6e, Istra, 1986, s. 109; Beautier, 6e, Nathan, 1981, s. 229.

21 Sırasıyla, Marseille, 6e, s. 242; Grell, 6e, s. 242; Brignon, 6e, s. 136; Knafou, Belin, 1986, s. 292; Bernard, Magnard, tarihsiz, s. 176..

arasında Türkiye'de de geliştirilmiştir. O sırada güçlü olan Kemalizm en ateşli dönemindeydi; ama, o dönemde ders kitaplarının söylemi gençliğin ancak küçük bir bölümüne ulaşabiliyordu ve dinsel söylemle gerçek bir rekabete girmeleri olanaksızdı. Konstantinopolis'in alınışı bahsinde, dinsel bir saygı işareti olan hazret sözcüğüne değinmiştik. Bu sözcüğün Arapçadaki karşılığı aşağı yukarı "bey"dir. Türkçede çoğul olarak, "hazretleri", özellikle cumhurbaşkanını anlatmak için kullanılır. Sevilen, sayılan, yakın bir insan için günlük dilde hâlâ kullanılmakla birlikte, okul kitaplarındaki kullanımı artık sadece dinsel anlamla sınırlıdır. Bu kullanım, aşırı Müslümanların günlük dilde dini şahsiyetleri sadece isimleriyle ifade etmeyip, Hazreti Ali, Hazreti Muhammed demeleriyle de çakışmaktadır. Demek ki hazret sözcüğü, ya da kısaltılmış haliyle Hz., konuşanın Müslümanlıkla ilişkisini ortaya koyan bir işarettir. Aynı zamanda İslam'a aidiyetin ifadesinde ara konumda bulunan bir sözcüktür: Hazret unutulursa inançtan uzaklaşılmış olunur, ama her dini kişinin adından önce *aleyhüs selam* gibi deyişler eklemekle daha ateşli bir Müslüman olarak gözükülebilir. 1931'in ders kitabında hazret ya da hz. hiç kullanılmamıştır ve bu da sonraki ders kitaplarıyla canlı bir çelişki oluşturmaktadır: 1945'ten itibaren hazret ortaya çıkar.[22] Bu tür laiklik işaretlerinin gerçek etki alanları-

nı saptayabilmek için, kuşkusuz tanıklıklara gerek vardır. 1930'larda öğretmenler bu işaretleri derslerinde sözlü olarak da kullanıyorlar mıydı? İçlerinden önemli bir kesimin, alışkanlık, inanç ya da toplumsal baskı sonucu, hazret unvanını kullanmayı sürdürmüş olmaları çok mümkündür. Devlet iradesi ile günlük eğitim pratiği arasındaki bu olası açıklık, tüm diğer ideolojik işaretler için ve iki yönde de (öğretmen ders kitaplarından daha Kemalist de çıkabilir) geçerli olabilir; bunu anketler dışında ölçmek oldukça güçtür.

Yazarın dinsel olayla ilişkisini ortaya koyabilecek ikinci bir işaret ise, yukarıda söz edilen Fransız ders kitaplarında olduğu gibi, kaynakların gerisine çekilmesidir. 1931'de her mucizevi ya da olağanüstü olay için bu tutum benimsenmiştir:

> "Arap an'anesi Kabe'nin inşasını İbrahim Peygambere atfetmektedir."
>
> "İslam an'anesinde bu ayetlerin Muhammed'e Cebrail adında bir melek vasıtasile Allah tarafından vahiy, yani ilham edildiği kabul olunur."[23]

Bununla birlikte, 1931'in yazarları sadece araya mesafe koymanın ilerisine geçerler. Bu derslerde egemen olan tarafsızlık değil, açık kuşkudur

---

22 Unat-Su, *İlkokul IV*, 1945, s. 91.

23 TTTC, *Lise II*, 1931, s. 85 ve 90.

ve masallar, efsane, rivayet sözcüklerinin ya da kuşkuya yer bırakan şu ifadelerin kullanılmasıyla kendisini gösterir:

> "Muhammed'in çocukluğuna ve gençliğine ait malumata sonradan katılmış çok uydurma şeyler vardır."
>
> "Muhammed'in Peygamberliğinin başlangıcına dair birçok rivayetler vardır. Bunlar pek çok efsanelerle karışmıştır. Hakikatte Peygamberin ilk söylediği Kuran ayetlerinin ne olduğu kati surette malum değildir."[24]

Burada, bu bölümün baş oyuncusunun Allah değil, Muhammed olduğuna dikkat etmek gerekir. Vahiy öyküsünde, Allah'a, ya da doğaüstüne pek önem verilmemektedir. Söylem, insanları şoketme riskini de göze alarak, bilinçli bir şekilde Muhammed'in yaşamını dünyevileştirmeyi hedeflemektedir. Ama aynı zamanda, yazarların duraksamalarının hissedildiği beceriksiz bir söylemdir bu. Örneğin, üçüncü laiklik işaretini oluşturan fiil kiplerinin kullanımında duraksamalar belirginleşmektedir.

Türk dilindeki fiil kipleri içinde tarihsel bir öyküde en çok kullanılanlar, "konuşan ya da yazan kişi tarafından gözlenen bir eylemin ya da bir sürecin varılmış sonucunu ifade eden" -di'li geçmiş ve "konuşan ya da yazan kişi tarafından gözlenmemiş bir eylemin ya da sürecin varılmış sonucunu ifade eden" -miş'li geçmiştir.[25] Bununla birlikte, -di'li geçmiş, içinde yer alınmayan çok geride kalmış bir olayı anlatırken de kullanılabilir: "Kesin ve doğruluğu saptanmış tarihsel olayların anlatımı, doğrudan gözlemle özdeşleştirilir."[26] Demek ki, dinsel inançlar, mucizeler konusunda -di'li geçmiş kullanmak bunlara inanıldığı ve tarihsel olgular olarak kabul edildikleri anlamına gelir.

1931 ders kitabının Muhammed'in yaşamına ve Kuran'ın inişine ilişkin anlatımı, fiil kipleri arasında bir tercih yapmakta zorlanmaktadır. Öyle ki öyküde şu ya da bu biçimin ortaya çıkmasına bir anlam yüklemek güçleşmektedir. Bugün ise durum çok farklıdır; bu konuya ileride geleceğiz. Doğrudan Vahiy'in anlatımında ise, yazarların temkini iki kat artmaktadır; 1931'deki formüle bir kez daha göz atalım:

> "İslam an'anesinde bu ayetlerin Muhammede Cebrail adında bir melek vasıtasile Allah tarafından vahiy, yani ilham edildiği kabul olunur."[27]

Bilinçli olarak tanımlanmamış öznenin öznelliğine gönderme yapan

---

24 *age*, s. 89 ve 91.

25 Louis Bazin, *Introduction à l'étude pratique de la langue turque*, s. 78-79.

26 *age*. Yazar bu iki biçimin Türkler tarafından kullanılışındaki kesin sınırlar üzerinde ısrarla durur.

27 TTTC, *Lise II*, 1931, s. 90.

kabul olmak fiili kullanılarak, bu cümle üç yönden açık hale getirilmektedir, çünkü fiil edilgin çatılı ve tümleçsiz olarak kullanılmaktadır. Özne-fiil grubu belli bir uzam-zaman içinde, İslam an'anesi çerçevesinde etkilidir: Bu kavram, tüm belirsizliğine karşın, söylemde evrensel geçerlilik özelliği bırakmamaktadır. Dinsel söyleme özgü olan *vahiy etmek* fiili *ilham edilmek* olarak çevrilmiş ve gerçek özne olan Allah sözcüğü, varlığı ve eylemi önceden belirtilen koşullara bağlanan bir tümleç haline getirilmiştir. Okuyucuya kendi kanıtlarını çürütme olanağı da verdiği için bilimsel söyleme yaklaşan 1931 formülasyonunun özgünlüğü ve hatta cüreti, ancak söylemin ileriki tarihlerde aldığı biçimlerle karşılaştırma yapılırsa kavranabilir. Vahiy'in gerçek değeri "İslam an'anesi" içinde geçerlidir ve okuyucu kendisini bu "an'ane" dışında tanımlamakta özgürdür. 1931'de çok belirgin olan bu laiklik işaretleri, kısmen Atatürk'ün kişisel müdahalelerinin sonucudur;[28] onun ölümünden sonra söylem içindeki yerlerini uzun süre koruyamayacakdır.

1945 ve 1955 ders kitaplarının incelenmesi, yaşanan evrim hakkında iyi bir fikir vermektedir. Yukarıda değinilen fiil kiplerinin en doğru kullanımı karşımıza 1945'te çıkar:

> "Müslümanlık dininin kitabı olan Kuran'da yazıldığına göre, Muhammed 40 yaşında iken kendisine Cebrail adlı bir melek görünmüştü. Bu melek, kendisine peygamber olduğunu bildirmek göreviyle Allah tarafından gönderilmişti. Muhammed, Cebrail'in söylediklerine inandı ve kendisinin peygamber olduğunu ilana başladı."[29]

Hazret sözcüğüne ilk kez bu kitapta yer verilmekle birlikte, yazarlar yine de çok temkinli davranmakta, kaynak kitabın, Kuran'ın gerisine çekilmektedirler; anlatım, okuyucunun konuyu bilmediği varsayımı üstüne kurulmuştur; "Kuran" sözcüğünden önce yer alan kısa ara cümleyle, yazarlar Kitab'ı öğrencilere Müslümanların kitabı olarak tanıtmakta, böylece evrensellik iddiası boyutunu ortadan kaldırmaktadırlar; son olarak da, -di'li geçmiş, Vahiy'i değil Muhammed'in tepkilerini (bu tepkilerin tarihselliklerinden kuşku duyulmamaktadır) anlatan üçüncü cümleye saklanmıştır; ilahi müdahaleyi betimleyen diğer fiiller -miş'li geçmiştedir.

On yıl sonra, Emin Oktay'ın kitabında, *hazreti* sözcüğünün kullanılması sistematik hale gelir ve fiillerin hepsi -di'li geçmişte çekilir. Bir tem-

---

28 Bkz. U. İğdemir, *Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Tarih Kurumu*, 1973, s. 7-10. Ayr. "Atatürk'ün Elyazısıyla Allah ve Peygamber", *Aydınlık* gazetesi, 12-19 Temmuz 1993.

29 Unat-Su, *İlkokul IV*, 1945, s. 93.

kin işareti yine de varlığını sürdürmektedir, çünkü yazar iki kez "Müslüman inancına göre..."[30] der. 1955'te, Kemalist laikliğe karşı tepki dönemindeyiz (Adnan Menderes hükümeti). Küçük bir "laik" düşünce kalıntısına karşın, söylem yeniden geleneksel anlatıma sadık bir hale getirilmiştir.

1930'larda dinsel olaylar konusunda laik bir söylem bulmaya çalışan Kemalist devletin iradesinin, Kuran'ın vahyedilmesinin bugünkü Türkiye'de taşıdığı anlam açısından, artık ayakları havada kalmıştır: Vahiy Müslüman Türkiye'nin köken-olayı, Türk-İslam sentezi yandaşlarının ve pek çok okul kitabı yazarının öz olarak kabullendikleri, Türk kimliğinin dinsel boyutunun köküdür. Bugünün bakış açısında, İslam'ın kutsal niteliğini, yüzeysel olarak bile sorgulamak düşünülemez; İslamcı dalganın başlıca sonuçlarından biri de "İslam'ın kendisinin kutsallaştırılması" olmuştur.[31]

1976'dan sonra, Peygamber'in ve yakınlarının isimlerinden önce sürekli *hazreti* sözcüğü kullanılır; -di'li geçmiş sistematikleşir:[32] Cebrail'in müdahalesi, Kuran'daki sözlerin ilahi niteliği, Louis Bazin'in deyimiyle, "doğrudan gözlemle özdeşleştirilen, kesin ve doğruluğu saptanmış tarihsel olaylar"dır. Dinsel olayları anlatan cümlelerde, artık edilgin çatılı fiiller de kullanılmamakta ve kuşku uyandıracak her türlü ifadeden mümkün olduğunca kaçınılmaktadır; fiillerin özneleri Allah, Cebrail ya da Muhammed olabilmektedir:

"İslam dininin iki kaynağı vardır: Allah'ın kitabı olan Kur'an ve Hz.Muhammed'in yaptığı işler ve sözler (hadis-i şerif) olan sünnet. Kur'an Allah tarafından Hz.Muhammed'e vahiy yoluyla gönderilen ayetlerin bütünüdür."

"Allah tarafından gönderilen Cebrail adlı melek ona ilk vahy'i getirdi."[33]

Bir diğer ipucu, okuyucunun hem yazarlarla hem de öykünün kahramanlarıyla özdeşleşmesini sağlayan iyelik ekinin (çok sistematik olarak kullanılmasa da) ortaya çıkmasıdır. Bu yönteme daha önce Konstantinopolis'in alınışı bahsinde Muhammed'in hadisine ilişkin olarak değinmiştik: *Peygamberimiz.*[34]

---

30 Oktay, *Lise II*, 1955, s. 58.

31 Bkz. J. Waardenburg, *age*, s. 42.

32 Kuşkuyu da içeren kiplere yalnız A. Mumcu (*Lise I*, 1991, s. 141) ve A. Deliorman'ın (*Lise I*, 1992, s. 133) kitaplarında rastlanır. Bu yazarlar artık çok az görülen -miş'li geçmişi kullanmaktadırlar: "Hz.Muhammed'e ve Kuran'a göre..." "Hz.Muhammed'in açıklamalarına göre, Cebrail onu üç kez şiddetle sarsmış ve ona sormuş... Cebrail şöyle demiş..."; Altan Deliorman kaynakçasında W. M. Watt'a da yer vermektedir ve ondan etkilendiğini ileri sürmek çok da yanlış olmaz.

33 Yıldız ve diğ., *Lise I*, 1991, s. 194; Sümer ve diğ., *Lise I*, 1992, s. 144

34 İnananlar tarafından çok sık kullanılan bu biçime, ders kitaplarında da yer yer rastlanmaktadır; T. E. Şahin, *Lise I*, 1992, s. 123.

1930'ların laikleştirme çabasından sonra daha da çarpıcı bir görünüm alan dinsellik işaretlerinin ayırt edildigi söylemin yine de ılımlı olduğunu söylemeliyiz. Bu, dinsel bir söylem değildir. Vahiy kısa bir şekilde anlatılmaktadır ve bir kez daha hatırlatalım ki, İslam şahsiyetlerinin isimlerinden önce kullanılan hazret sözcüğü konuşanın din aidiyetinin asgari biçimidir. Gerçek dinsel söylem durmadan bir sürü kutsallaştırma formülüyle kesilmekte ve farklı bir sözlük kullanılmaktadır. Yine de, son 20 yılın ders kitapları, resmi söylemin Vahiy tarihi konusunda laiklik ifadelerinden vazgeçtiği izlenimini vermektedir. Bu konudaki Kemalist çabaların başarı şansının zaten az olduğunu söylemek gerek; bugün zorluk daha da artmıştır, çünkü söylem, kararlı bir biçimde, Türk halkını bin yıldır İslam'ın bayraktarı ve koruyucusu olarak sunmaktadır. Bir yandan bunları söyleyip, diğer yandan İslam'ın temeli olan Vahiy'den olağan bir tarihsel olgu olarak söz ederek onun önemini azaltmaya ve kutsallık dışına taşımaya olanak yoktur.

C Muhammed Medine'de: Savaşların Anlatımı.

Hicret'i izleyen Medine dönemi, İslam'ın siyasi bir yapı olarak yerleşmesi dönemidir. Bu dönemin ders kitaplarında nasıl anlatıldığını incelemek için, savaş bölümlerini irdelemeyi seçtik; Müslüman Medineliler ile Mekkeliler arasında dört çatışma yaşanmıştır: Bedir, Uhud, Hendek, Hayber Savaşları. Ders kitaplarının bunlara verdikleri önem (1931'de 15 sayfadan fazla) ve anlatımın kalıplaşmış niteliği, klasik kaynakların, özellikle de Taberi'nin etkisinden kaynaklanmaktadır.[35] Tahlilimiz açısından ilginç olan nokta, savaşların Arapları karşı karşıya getirmesidir: İki taraf da -kuramsal olarak- Türklere yabancıdır. Ama geçmişteki tarihçilerin, bugün de Türk yazarların, sempatisi Medine Müslümanlarından yanadır ve tarihsel bir söylemin ilke olarak tarafsızlığı hedeflemesi gerekirken, belli istisnalar dışında,[36] Türk gençliğinin Müslümanlarla özdeşleşmeye çağrıldığını gösteren birçok işaret bulunmaktadır (gramatik biçimler ya da tavır/tercih belirtme yöntemleri). Bu yöntemlerin bazılarıyla diğer savaşları incelerken de karşılaşmıştık: Klasik olarak, özdeşleşilen taraf sayıca daha az,[37] bu nedenle de savaşın sonucu ne olursa olsun daha değerli ve kahra-

35 *Taberi Tarihi*'ne göndermelerimizde şu yapıtı esas aldık: *Mohammed, sceau des prophètes. Une biographie traditionnelle extraite de la chronique de Tabari*, Sindbad, 1980. Bu kitapta sadece Bedir Savaşının öyküsü 40 sayfa tutmaktadır.

36 Unat-Su (1945) ve Oktay.

37 Verilen sayılar genellikle Bedir'de 1000'e karşı 350, Uhud'da 3000'e karşı 1000'dir. Bu sayılar Taberi'nin verdiklerine uygundur. Bkz. *Mohammed, sceau des prophètes* s. 137, 143, 191.

mandır. Ayrıca öykü Muhammed'i manevi bir önderden çok bir savaş kahramanı olarak göstermekte ve bu yön üzerinde 1931'de bugününden daha çok durulmaktadır:

"Müsademe esnasında Muhammed'in gösterdiği harikulâde cesaret müslümanları dehşet ve hayret içinde bıraktı; hiç kimse onun kadar cesur olmadı, ve düşmana onun kadar yaklaşamadı."[38]

Diğer yöntemler anlambilimseldir. İlki, Mekkelileri anlatmak için düşman sözcüğünün kullanılma biçiminde ortaya çıkmaktadır; "Muhammed'in düşmanları" ya da "onun düşmanları" dense, düşmanlık ilişkisi görelileştirilmiş olacaktı (...'in düşmanı okuyucunun da düşmanı olmak zorunda değildir), ama ders kitapları, askerlerin diliyle, mutlak "düşman" biçimini kullanmaktadırlar.[39] O zaman, bu mutlak düşman okuyucunun da düşmanı olmaktadır. Aşağıdaki açıklama (pek sık rastlanan bir örnek değildir), aynı yöntemin değişik bir biçimini sunmaktadır:

"İslam'ın düşmanlarının çadırlarına ok yağdırmaya başladılar."[40]

Yazar, "düşmanları", hatta "Müslümanların düşmanları" bile demiyor; oysa bu örneklerde söz edilen, henüz çok küçük ve geçmiş içindeki yeri belirli Medine Müslüman topluluğunun düşmanlarıdır. "İslam'ın düşmanları" biçimiyle, Mekkeliler yalnızca Peygamber'in birkaç bin müridinin değil, okuyucunun da içlerinde yer aldığı gelecekteki tüm müminlerin düşmanı olarak gösterilmektedirler. 115

İkinci anlambilimsel işaret, tüm Müslüman toplumunun söyleminde çok önemlidir: Şehit sözcüğü. İslam'da şehit, bir cihad sırasında ölene denir ve *ipso facto* cennete hak kazanır. Daha genişletilmiş bir söylem içinde, bu söylem laik de olsa, yapılan savaşın İslam'ın yayılmasıyla hiçbir ilgisi olmasa da, kendi tarafından ölenler hep şehit olarak nitelenmektedir: Cezayir Savaşı sırasındaki FLN ölüleri, İsrailliler tarafından öldürülen Filistinliler ve Türkiye'de örneğin PKK'ya karşı çatışmalarda öldürülen askerler ve polisler bu şekilde adlandırılmaktadır. Daha genel olarak, hizmet sırasında, kazayla bile olsa, ölen asker ya da polise şehit denmekte ve bu unvan doğururken ölen kadınlara da verilmektedir. Tarihsel olsun ya da olmasın, bir anlatım içinde *öldü* ya da *öldürüldü* gibi sözcükler yerine *şehit* sözcüğünün kullanılması, konuşanın kendini hangi tarafla özdeşleştir-

---

38 TTTC, *age*, s. 95.

39 Bkz. Uğurlu-Balcı, *Lise I*, 1990, s. 203; Yıldız ve diğ., *Lise I*, 1991, s. 202; Sümer ve diğ., s. 147-148; Şahin, s. 124-126; Deliorman, s. 137.

40 Oktay, *Lise II*, 1955, s. 61.

diğini kesinlikle belirlemeyi sağlamaktadır: Şehit her zaman iyilerin tarafındandır, düşmandan şehit olmaz. Kuşkusuz ilk Müslümanların Mekkelilere karşı savaşlarında "şehit" sözcüğünün kullanılması, sözcüğün dinsel tanımına kesin olarak uymaktadır. Bununla birlikte, Müslümanlar arası savaşlarda bile, kendi ölülerini bu sözcüğün genişletilmiş bir kullanımıyla ifade etmek onu bir tavır alma biçimi, bir tercih belirtme biçimi haline getirmiştir.

Türk yazarların ilk Müslümanların savaşlarıyla diğer özdeşleşme biçimleri, olayların yorumundan kaynaklanmaktadır. Büyümesi yağma, savaş, katliam üzerine kurulu bir devletin tarihi, yazarını bu tür bir siyasi yapı üzerinde soru sormaya itebilirdi. Ancak bu savaşla özdeşleşilirse, onu determinist bir söylem içinde meşru görme ve tarihsel başarısıyla meşrulaşmış gösterme olanağı vardır. Bu sorun özellikle ilk Müslümanlar ile Medine bölgesindeki Yahudiler arasındaki çok şiddetli ilişkiler örneğinde ortaya çıkmaktadır. Yahudilerin bakış açısından, Muhammed, desteklemeleri için ortada bir neden bulunmayan sahte bir peygamberdi; oysa, Müslüman gelenek açısından Yahudiler haindi ve Medine ile Havber'de sonları katliam, köleleştirilme, zenginliklerinin paylaşılması oldu; kaynaklar bu acımasızlığı gizlemezler ve Taberi, Beni Kureyza'lara karşı girişilen seferin sonucunu şöyle anlatır:

> "Peygamber pazar yerine bir çukur kazdırdı ve kenarına oturarak Abutalip oğlu Ali ile Al Avvam oğlu Zübeyr'i çağırttı. Onlara kılıçlarını alıp tüm Yahudileri teker teker boğazlamalarını ve çukura atmalarını buyurdu. Kadınları ve çocukları affetti; fakat ergenlik işaretleri taşıyan erkek çocukları da öldürttü. (...) Az sayıda tutsak, dostlarının isteği üzerine bağışlandı."[41]

Tüm ders kitaplarında Yahudilere şiddet yoluyla boyun eğdirilmesi meşru kabul edilmektedir;[42] 1931'de bile, Mekkelilerle anlaşmakla suçlanan Yahudilerin "ihaneti" ve Müslüman ya da Arap birliğine ya da İslam'ın yayılmasına karşı oluşturabilecekleri engel, bu görüşleri destekleyen kanıtlar olarak sunulmaktadır:

> "Yahudiler (...) kayıtsız, şartsız teslime mecbur edildiler ve haklarında diğer hainlere ibret teşkil edecek surette şedit ceza tatbik olundu."[43]

Ama ilginçtir ki, bu belirli örnekte ders kitapları klasik kaynaklardaki ayrıntılara girmemekte ve W.M.Watt'ın bile o dönem açısından "normal"

---

41 Taberi, *Mohammed, le sceau des Prophètes*, s. 232.

42 Mumcu, *age*, s. 147.

43 TTTC, *age*, s. 102.

karşıladığı[44] olayı gizlemektedir; tüm ders kitabı dizilerinde gözlemlenen böylesi bir suskunluğu yorumlamak kolay değildir: Acaba Türkiye'deki Yahudi azınlık mı dikkate alınmaktadır? Yoksa Yahudilere karşı Müslümanların acımasızlığı mı gizlenmek istenmektedir? (Oysa bu olay "Araplar"a bağlanabilir ve geleneksel Türk "hoşgörüsü" ile karşıtlık içinde konarak aradaki mesafenin altı çizilebilirdi). Belki de ders kitabı yazarları bu suskunlukla, gençlerin özdeşleşme sürecini "ganimet devleti"nin "örgütlü şiddetine" (H.Djait) değil, savaşçıların kahramanlığına yöneltmeye çalışmışlardır.

* * *

Vahiy, hicret ve ilk Müslüman devletin kurulması, önce yerel çapta hissedilen önemi hızla dünyasal boyutlara tırmanan bir kriz dönemi oluşturmaktadır. Kemalistler ülkedeki egemen din söyleminden biraz sıyrılan bir bakış sunmaya çalışmışlar ve bu dinin tarihinin mucizeye en çok dayalı yönleri konusunda mesafeli bir söylemin bazı öğelerini kullanmışlardır. Ama, bu çaba sınırlı kalmış, özellikle de öykü yapısında, gelenek yenilik çabasından ağır basmıştır. Bugün Müslümanlık tarihinin yazımı tamamen klasik kaynaklara bağlıdır[45] ve Türk yazarların gözünde, ilk Müslümanların tüm yaptıkları ve tüm hareketleri tartışmasız bir şekilde meşrudur.

Vahiy indiği andan itibaren, artık Araplar yabancı bir halk olarak algılanmamaktadır. Zaten "Arap" sözcüğü o andan itibaren gündemden çıkmakta, geride sadece Müslümanlar ve düşman kalmakta, kimi zaman bu "düşman" Mekkeliler ya da Kureyşliler gibi terimlerle de anlatılmaktadır. Sanki bu ders sırasında genç Türk okuyucuları da Araplaşmakta, yabancı bir halkın tarihini tamamen sahiplenmektedirler.

II- BULUŞMA: İSLAMİYET'E GEÇİŞ VE BUNUN NEDENLERİ

Türkler ile Araplar'ın buluşması Maveraünnehir'de gerçekleşir. Göktürk İmparatorluğu çökmektedir ve Araplar bölgede güçlük çekmeden

---

44 "Olaylara katılanlar (ne de olanları aktaranlar), cezanın sözde acımasızlığından pek dehşete düşmüş görünmemektedirler." (bkz. *Mahomet à Médine*, 1978, s.257-260). Hichem Djait, "kendisini inkâr eden canlı tanıklar" olan Yahudilere karşı Muhammed'in izlediği siyaset konusunda o kadar hoşgörülü değildir: "B. Kureyza'ların soğuk ve akılcı bir kararla katledilmeleri, o zamana dek Arabistan'da görülmeyen ve eski Doğu pratiklerinden gelen gerçek bir devlet ve savaş şiddetini başlatacaktır." (H. Djait, *La Grande Discorde. Religion et politique dans l'Islam des origines*, Paris, Gallimard, 1989, s. 40-41).

45 Peygamber'in dişinin kırılması, öldüğü yolunda çıkan haber, vb. bölümleriyle Uhud Savaşının anlatımı, bu bağımlılığı açıkça ortaya koymaktadır, bkz. Taberi, *Mohammed, le sceau des Prophètes*, s. 199-200.

egemenlik kurarlar. Bu dönemin ilk onyıllarına ilişkin olarak, ardı arkası kesilmeyen savaşlardan söz edilmektedir. 1931 tarihli ders kitabı, beş yoğun sayfa ile bu konuya uzun uzun değinmekte,[46] 1945'te ise bu çatışmalara çok daha fazla önem verilmektedir:

> "Bağımsızlığa çok bağlı olan Türkler, güzel şehirlerini kahramanca savundular. Bu dayanma Araplar'ı büsbütün kızdırdı. Dayanıklılık gösteren şehirleri zaptedince yağma ettiler, zavallı halkını da kılıçtan geçirdiler. Türkler'le Araplar arasında bu kanlı çarpışmalar yıllarca sürdü. Zorla boyun eğdirilen Türkler, en küçük fırsatı kaçırmıyor, Araplar'a karşı derhal baş kaldırıyorlardı."[47]

Az rastlanan bir örnek olarak Türklerin boyun eğdiklerinin de itiraf edildiği bu anti-Arap renkli milliyetçilik belirtileri, bir algılama değişikliğinin habercisidir: Türk çocukları, Müslümanlar ile özdeşleştikten ve İslam'ın hızla ilerlemesinden gurur duyduktan sonra, Vahiy dersinde bir gömlek gibi üstlerinden çıkardıkları kendi ulusal kimliklerini yeniden sırtlarına geçirmek ve artık düşman hale gelen Arapları algılayışlarını yeniden gözden geçirmek durumundadırlar. Bu iş zor bir beyin jimnastiğidir ve Emevi döneminden sonra Türkler'in Abbasiler'in hizmetine girmesiyle yeni bir kimlik kaynaşması gerçekleştiğinden, iş daha da zorlaşmaktadır. Türk tarihinin bu aşamasında, bir yüzyıllık bir çelişki yaşayan ulusal aidiyet ile dinsel aidiyet arasında kalan okuyucuda bir kopuşma duygusu oluşabilir.

Bu nedenle uzun savaş döneminden giderek daha örtülü biçimde söz edilmeye başlanmıştır: Kabarık sayfa sayılarından 1990-1993 kitaplarında birkaç satıra kadar inilmiştir. Yukarıda verdiğimiz 1945'e ait örnekle, bir yüzyılın tarihini üç cümlede anlatan aşağıdaki örnek (1992) arasındaki fark kolayca görülmektedir:

> "İslam orduları, İran'daki Sasanilerin ülkesini fethettikten sonra, Türkistan sınırına varmışlardır (VII. yy.). Zaman zaman Maveraünnehir'e kadar giren Arap kuvvetleri, Türklerin şiddetle karşı koymaları yüzünden bu bölgede fazla tutunamamışlardır. Aralıklarla süren Türk-Arap mücadeleleri yaklaşık yüz yıl kadar sürmüştür."[48]

Bu metnin yazarı "Müslüman" ve "Arap" sözcükleri arasında duraksamakta ve sonunda bir etnik kavram (Arap) karşısına bir diğerini (Türk) koyarak ikinci tercihi benimsemektedir. Son cümlede, Türklerle Müslü-

---

46 TTTC, *Lise II*, 1931, s. 141-146.

47 Unat-Su, *İlkokul IV*, 1945, s. 99. Bu görüş, solcu bir bakış açısından da yeniden ele alınmıştır. Erdoğan Aydın, sömürgeleşmeden ve Amerika yerlilerinin İspanyollar tarafından uğratıldıkları soykırımla karşılaştırılabilecek bir trajediden söz etmektedir (*Nasıl Müslüman Olduk?*, İstanbul, 1994, s. 33-46).

48 Şahin, *Lise I*, 1992, s. 147.

manlar arası bir çatışmadan söz edilmesi düşünülemezdi, çünkü sadece okul söyleminde değil, ulusal söylemde de birbirine yapışık olarak kullanılan bu iki sözcük bölünmez bir kaynaşmayı ifade etmektedir. Aslında bu çatışmanın anlatımında, Arap düşmanlığından Emevi düşmanlığına geçiş gözlenmektedir. Bu geçiş, Emevi hanedanının fazla "Arap" siyasetiyle ve Abbasi tarih yazıcılığının Türk tarihçileri üzerindeki etkisiyle açıklanabilir. Bu uzlaşmaz, çelişkili Emevi/Abbasi çiftine ilerde yeniden döneceğiz.

A- Türk "Ön-İslam"ı ve Geçiş

Abbasi döneminin başında, Talas Savaşı (751) tam zamanında yetişip öykünün gerilimini kırar. Türkistan bozkırlarında geçen bu savaşta, Türkler ile Araplar arasında varılan ittifak, ortak düşmanları Çinlileri yenmelerini sağlamıştır; o zaman ilişkilerde bir rahatlama yaşanır ve yazarlar da tarihsel anlatımda rahatlarlar, çünkü artık iki halkı savaş meydanında biçimlenmiş bir eşitlik içinde gösterebilmektedirler. Siyasi yakınlaşma, Türklerin tarihinde belirleyici bir dönemeçtir ve "dünya tarihinin en büyük olaylarından biri" olan İslamiyet'e geçiş hareketini hızlandıracaktır:

> "Türklerin İslamiyete girişleri, dünya tarihinin en önemli olaylarından biridir. Ayrıca Türk Tarihinin de temel bir dönüm noktasıdır. Milletimizin geçmişini 'İslamiyetten önce' ve 'İslamiyetten sonra' şeklinde iki ana safhada incelemek geleneği ortaya çıkmıştır."[49]

İbrahim Kafesoğlu'nun ders kitabı, İslamiyet'e geçiş üzerine söyleme bugüne dek süregelmiş düzenini vermiştir. Bu söylem iki bölüm halinde eklemlenmektedir: Türk inançlarıyla İslam arasındaki benzerliklerin sergilenmesi (bu benzerlikler İslam'ın kabulünün açıklamasını sağlamaktadır); sonra, olayların akışını hızlandırarak, ilerki yüzyıllarda Türklerin İslama yaptıkları hizmetlerin anlatımı.

Tüm ders kitapları tarafından kabul edilen, Türklerin İslamiyete geçiş nedenleri üzerine söylem, tarihçi Halil Berktay'ın Türk resmi tarihyazımında gördüğü "temel yanlışlar"dan birini oluşturmaktadır.[50] Bazı yazarların düşündürdüklerinden yola çıkarak, bunun eski kaynağının tarih yazıcısı Suriyeli Michel (12. yüzyıl) olduğu ileri sürülebilir;[51] Michel'deki söz konusu bölüm, kısa bir süre önce çıkmış bir ders kitabında alıntılanmıştır:

---

49 Şahin, *Lise I*, 1992, s. 149.

50 H. Berktay, "Türkler'in Tarihinde Temel Yanlışlar", S. Akşin (yay. yön.), *Türkiye Tarihi*, c. 1, 1989, s. 36-126.

51 Bahaeddin Ogel, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, 1988 (önsöz), ve Nevzat Közoğlu, *Türk Dünyası Tarihi ve Türk Medeniyeti Üzerine Düşünceler* ("İslamiyet ve sonrası"), İstanbul, 1990.

"Türk milleti tek tanrıya inanmakta idi. Araplar'ın da tek Allah'a inanmaları Türkler'in İslam dinini kabul etmelerine sebep oldu."[52]

1931'de ve onu izleyen yıllarda, ders kitabı yazarları İslamiyet'e geçişin nedenlerine pek girmediler. İbrahim Kafesoğlu, eski Türklerin dini üzerine düşüncelerini 1972'de açıkladı.[53] Ders kitabı, *İslam Ansiklopedisi*'ndeki anıtsal makalesi "Türkler" ile aynı yıl (1976) çıktı. Hızla Türk resmi söyleminin en sık kullanılan düşüncelerinden biri haline gelecek olan görüşünü gerek ders kitabında gerekse ansiklopedide çok yoğun bir tek paragraf içinde açıkladığını görüyoruz: Tek Tanrı inancı, kurban geleneği, ruhun ölmezliğine ve ahirete inanç ve Türk fütühat görüşü ile buluşan cihad anlayışı İslam ile Türk dini arasındaki ortak noktalardır. *İslam Ansiklopedisi* içindeki "Türkler" makalesinde sayısız kaynak ve alıntı yer alırken, İslamiyet'e geçiş fikrinin geliştirildiği paragraf bu kaynaklardan tamamen yoksundur. Paragraf *gerçekte* sözcüğüyle başlamaktadır; bu, bir inanç konusunu evrensel olarak kabul edilmiş bir bilgi, kanıtlanması gerekmeyen bir gerçek gibi sunan klasik iddia yöntemidir.[54] Düşünce ders kitabında da bu biçimde yer almaktadır.

Yine 1976'da, tüm bu görüşlerin bir başka yapıtta, İsmet Parmaksızoğlu ile Yaşar Çağlayan'ın *Genel Tarih*'inde de ifade edilmiş olduğunu görüyoruz.[55] Bu söylemin diğer ders kitaplarına yayılması için on yıldan biraz fazla bir süre beklemek gerekecektir; bu arada, yazarlar Türklerin İslamiyet'i zorla kabul etmediklerini belirtmekle yetinirler.[56] 1989'dan sonra tüm dizilerde "Türklerin İslamiyet'e Girişi" diye bir başlık belirir. Artık Türk inançlarıyla İslam arasında karşılaştırma yapılması kural haline gelmiştir; Kafesoğlu tarafından konulan benzerlikler listesi sonraki yazarlar için de temel oluşturmaktadır. Parmaksızoğlu ve Çağlayan'ın yapıtı birçok okul dizisinin kaynakçaları içine girmiş[57] ve bu kitaplardan biri bu *Genel Tarih*'ten alınmış bir sayfayı okuma parçası olarak önermiştir.[58] Ya-

52 Yıldız, *Lise II*, 1989, s. 12.

53 İ. Kafesoğlu, "Eski Türk Dini", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, 3, 1972, s. 1-34.

54 O. Reboul, *Langage et idéologie*, s. 91.

55 İsmet Parmaksızoğlu, Yaşar Çağlayan, *Genel Tarih, I. Eski Çağlar ve Türk Tarihinin İlk Dönemleri*, Ankara, 1976, s. 361-363. İ.Parmaksızoğlu resmi tarih akımı içinde yer almaktadır. Kürt kültürünün Türklüğünü kanıtlamaya çalışan bir yapıtı TKAE tarafından yayımlanmıştır (*Tarih boyunca Kürttürkleri ve Türkmenler*, Ankara, 1983).

56 Akşit, *Ortaokul I*, 1987, s. 75; Sanır ve diğ., *İlkokul IV*, 1989, s. 211

57 Uğurlu-Balcı, 1990, Yıldız ve diğ., 1991 ve Mumcu, 1991, kaynakları içinde yer almaktadır.

58 "Türklerin İslamiyeti Kabulü", Mumcu, *Lise I*, 1991, s. 174-175.

kın tarihte basılmış bir tek ders kitabında bu görüşlere yer verilmezken, Köymen gibi yazarlar bunlara en az bir sayfa ayırmışlardır:

> "Türkler, İslam dinini bir zorlama sonunda değil, kendi arzularıyla kabul etmişlerdir. Çünkü, İslam dini ile Türklerin inanç ve gelenekleri birbirine pek yakın, hatta bir çoğunda aynı idi. Mesela İslam dinindeki tek Tanrı kavramı Türklerde de vardı ve bu Tanrı tıpkı İslamdaki gibi "kadiri mutlak" bir varlıktı. Türkler, İslam'daki gibi, Tanrı'ya kurban sunuyorlar, ruhun ölmezliğine ve ahirete inanıyorlardı. İslamda müslüman olmayanlara karşı savaş kutsal bir görev idi. Türklerde de bir kimsenin büyüklüğü, savaşlarda öldürdüğü düşman sayısı ile ölçülür ve takdir edilirdi. İslam dini savaşlarda elde edilen ganimeti helal sayıyordu. Türklerde de savaşlarda ve akınlarda düşmanın birikmiş mal ve servetini elinden almak hayatlarında önemli bir yer tutuyordu. Ayrıca, Türklerin aile ve ceza hukuklarına dair bazı kurallarla İslam dininin getirdiği kurallar arasında da benzerlikler vardı. (...)"[59]

Diğer yazarlar karşılaştırmayı daha da ileri götürmekte, Türk ozanları ve şamanları ile mutasavvıflar ve veliler arasında benzerlikler kurmaktadırlar.[60] Aşağı yukarı hepsi cihad ile Türk fütühat görüşü, cihan hakimiyeti düşüncesi arasındaki yakınlık üzerinde durmaktadır. Türk-İslam sentezi düşüncesi, Türklerin cihadı savaşçı etkinliklerinin yeni itki gücü olarak benimsemeleri olgusunda tam ifadesini bulmaktadır.[61] Türkler bunu gerçekleştirirken hızla İslam'ın önderleri haline gelmişler ve İslam da onların niteliklerini ortaya çıkarmıştır; İslam, hem Türklerin hem de Arapların yararına, onların fütühat ruhunun manevi ve ideolojik aracı olmuştur. Bu nedenle, dinsel benzerlikler üzerine olan paragraf Türklerin tarihte daha ileride oynayacakları rol üzerine düşünceleri de başlatmaktadır.

Ayrıca, dinsel benzerlikler üzerinde bu derece durulmasında, Türklerin Araplardan daha çok İslam'a hazır oldukları anlamında, örtülü olarak Araplara seslenen bir söylem bulunduğu da görmezden gelinemez. Türklerin İslam'ı daha iyi kavradıkları varsayılmaktadır, çünkü onlarda İslamiyet öncesi dönem bir Cahiliye değil, sonraki misyonlarına hazırlık dönemidir. Bu fikir, daha 1945'te bir ilkokul kitabında açıkça dile getirilir:

> "Türkler, bu devirde islamlığı da kabul ettiler ve Türk illerinde bu dinin yayılmasına çalıştılar. Müslümanlık Araplar'ın ortaya koyduğu bir dindi. Fakat Türkler, Müslüman olduktan sonra bu dinin dünyaya yayılmasında ve yeni bir uygarlığın doğmasında Araplar'dan üstün bir rol oynadılar."[62]

---

59 Köymen ve diğ., *Lise II*, 1990, s. 9.

60 Merçil ve diğ., *Lise II*, 1990, s. 11.

61 J. P. Roux'ya göre ise, tam tersine, cihadın çekiciliği İslamiyeti kabulde hiçbir rol oynamamıştır (*Histoire des Turcs*, s. 139).

62 Unat-Su, *İlkokul IV*, 1945, s. 102. A.b.ç.

B- Emeviler ve Abbasiler, Araplar ve Türkler.

Türkler, İslam'ın dünyaya yayılması görevlerini yerine getirebilmek için, İslamiyet içinde üstün bir konuma geçmek zorundaydılar. Bu bölüm, Emeviler ve Abbasiler'in oldukça düalist bir tarzda sunulmalarına ayrılmaz biçimde bağlıdır. Emeviler, Abbasi bakış açısını benimseyen 9. yüzyıl klasik tarihyazımının etkisindeki Türk yazarlar tarafından ittifakla reddedilmişlerdir. Türklerin eleştirisi daha çok, Müslümanlar arasında eşitsizliklere neden olan Şam Halifeliğinin fazla Arap merkezci niteliğinden kaynaklanmaktadır:

> "(Emeviler) Müslümanlar arasında ikilik yarattı. Türkler ve İranlılar gibi Arap olmayanları hor görmeleri, onları mevali (köle) olarak kabul etmeleri bu milletleri kendilerine düşman yaptı. (...) Türkler ve İranlılar devletin yönetiminde Emevi ailesinin bulunmasını istemiyorlardı."[63]

Her ders kitabı, ya Türklerin "ikinci sınıf vatandaş" konumunun altını çizerek ya da Emevi Halifeliğini "Arap Devleti" diye niteleyerek bu ayrımcılığa kendi tarzında değinmektedir.[64] Emevilere karşı yöneltilen diğer suçlamalar, yaptıkları çok büyük toprak fetihlerine karşın birliği koruyamamaları ve özellikle de Sünniler ile Şiiler arasındaki bölünmeyi ebedileştiren Kerbela dramıdır. Anlatım, Türklerin ve İranlıların Arap olmadıkları için dışlanmalarından söz ederken, yazarlar, yabancı olarak algılanan Emeviler'i tanımlamak için yine "Arap" sözcüğünü kullanmaya başlamaktadırlar.

Abbasi Halifeliği ise, tam tersine, ortak bir sempati ile karşılanmaktadır, çünkü Türkleri bağrına kabul eden, ordudaki rollerini öne çıkaran ve Türklerin gözünde Selçuklu Devleti'yle iç içe geçen bir devlet söz konusudur:[65]

> "Ama Abbasiler, Emeviler gibi Arapları diğer Müslüman milletlerden üstün görmediler. Onlara devlet yönetiminde görevler verdiler. Abbasiler, Türklerin önem ve etkinlik kazandığı bir Müslüman devleti oldu."[66]

Bazı yazarlar ise, Abbasi hanedanını Türklerin başa geçirdiklerini söylemekte, 750'deki Abbasi komplosunu örgütleyen Horasanlı maceracı

---

63 Uğurlu-Balcı, *Lise I*, 1990, s. 218.

64 Yıldız ve diğ., *Lise I*, 1991, s. 216-217; *Emevi halifeliği, bir Arap devletiydi*, Sümer ve diğ., *Lise I*, 1992, s. 160.

65 Bu döneme ilişkin haritalardan hiçbirinde "Abbasi halifeliği" ismine rastlanmadığını, hepsinin "Büyük Selçuklu İmparatorluğu" olarak adlandırıldığını hatırlatalım.

66 Uğurlu-Balcı, *Lise I*, 1990, s. 219.

Ebu Müslim, zaman zaman "Türk" olarak nitelenmektedir. Aslında bu, Orta Asya konusunda yapılana benzeyen aceleci bir varsayımdır ve her Horasanlının Türk olduğu düşüncesine dayanmaktadır:[67]

> "Türkler halifeliği Peygamber'in amcalarından Abbasoğulları'nın almasını istiyorlardı. (...) Horasanlı Türk komutanı Ebu Müslim'in Merv şehrinde başlattığı ayaklanma kısa zamanda büyüdü. (...) Irak'a kuvvetleriyle gelen Türk komutanı Ebu Müslim Abbasilerden Ebul Abbas Abdullah'ı Kûfe'de halife ilan etti (750)."[68]

Ders kitabı dizilerinden birini de yöneten Hakkı Dursun Yıldız, bu tür karışıklıklara gelebilecek itirazların önceden önünü kesmek amacıyla olsa gerek, *İslamiyet ve Türkler* adlı yapıtta, Horasanlılar ile Türkler arasındaki olası benzerlikten söz etmektedir. Bununla birlikte bu açıklama hiçbir şeyi halletmemekte, çünkü kuşkulu bir Horasanlı "kimliği" yaratırken, yine bölgede etnik birlik bulunduğu varsayımından yola çıkmaktadır:

> "Horasanlılar ile Türkler kardeştirler. Bunların memleketleri aynıdır. Türkler ile Horasanlılar arasındaki fark, Araplar ile Acemler, Rumlar ile Slavlar, Zenciler ile Habeşiler arasındaki fark gibi değildir. Aksine bu iki sınıf arasındaki fark, Mekkeli ile Medineli, bedevi ile şehirli, dağlarda oturan Tayy Kabilesi mensupları ile ovalarda oturan Tayy Kabilesi mensupları arasındaki fark gibidir. Horasanlılar ile Türkler, Allah'ın memleketlerine verdiği hususiyetler, hem memleketin ahalisine yarı olarak verdiği benzerlik, ahlak ve dil yakınlığı Kahaniler ile Adnaniler arasındaki yakınlıktan daha sıkı yakınlığa sahiptiler."[69]

İslam Ansiklopedisi, Ebu Müslim'in kökeninin tam bilinmediğini söylemektedir: "Büyük olasılıkla İran kökenli bir köleydi".[70] Horasan ve Maveraünnehir'de yaşanan Türk ve İran kimlikleri arasındaki kaçınılmaz ve içinden çıkılmaz karışım, Ebu Müslim konusunda da karşımıza çıkmaktadır. Zaten Ebu Müslim'in gerçek etnik kökeni sadece tarihin bu dönemini Türklerin Bağdat Halifeliği içindeki rollerini meşrulaştırmak adına kullanan Türk milliyetçisi tarih görüşü açısından bir önem taşımaktadır. Ay-

---

67 Oysa Taberi ne bu ayaklanma, hatta ne de Ebu Müslim'in kendisi konusunda etnik bir içerik belirtmemektedir.

68 Uğurlu-Balcı, *Lise I*, 1990, s. 219. Bazı kitaplardaki test soruları da Ebu Müslim'in "Türk" kökenli oluşu üstünde durmaktadır: "Soru: Halifeliğin Emevilerden Abbasilere geçmesinde büyük bir rol oynayan Türk kimdir? -Yanıt: Horasanlı Ebu Müslim" (Öymen, *Ilkokul Sosyal Bilgiler (Anadolu Liseleri ve Kolejlere Hazırlanan için Soru Cevaplı-Testli)*, 1992, s. 287).

69 H. D. Yıldız, *İslamiyet ve Türkler*, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1976, s. 51.

70 S. Moscati, "Abu Muslim", *E.I.*, s. 145.

rıca Ebu Müslim'in Türkleştirilmesi, "Araplar" olarak tanımlanan Emeviler'in farklılığını vurgulamakta ve çatışmaya açıkça etnik bir yorum getirmektedir. 1980 yılında basılan bir ilkokul kitabından alınan aşağıdaki örnek bunu kanıtlamaktadır:

> "Araplar, ele geçirdikleri Türk şehirlerini ve köylerini yağmalayıp ateşe veriyorlar savaş yapabilecek yaşta olan erkekleri öldürüyorlardı. Bu yüzden Türkler Araplara karşı kin besler oldular. Onlardan öç almak için içlerinde doğan kıvılcım sönmeyen bir ateşe dönüştü. Toparlanarak Araplar üzerine yürüdüler ve onları, vatanlarından çıkardılar.
>
> "Türkler Emevi soyundan olan Arap halifeleri devirmeye karar vermişlerdi. (...) Horasanlı Ebumüslim, henüz yirmi yaşında bir Türk genci idi. Büyük bir ordu topladı ve Araplara karşı ayaklandı."[71]

Bu sözler fazla sert bulunmuş olsa gerek ki, yukarıdaki metnin ilk paragrafı 1989 baskısından çıkarılmış[72] ve düşmanlık bir halka karşı değil, bir hanedana karşı yöneltilmişti. İleride başka belirtilerine de değineceğimiz, Arapların görüntüsündeki evrime ilişkin genel bir süreç, burada karşımıza çıkmaktadır.

Demek ki resmi söylem, beş yüzyıl sürecek parlak Abbasi Halifeliğinin kökeninde Türklerin bulunduğu düşüncesindedir. Rejimin doğuşunda varolduğu ileri sürülen Türk bileşen, öykünün devamında, özellikle de tarih haritalarında Abbasi Halifeliği ile Selçuklu İmparatorluğu arasında yaratılan karışıklığı açıklamaktadır. Yukarıda verilen örneklerden birinde, Ebu Müslim halifeye karşı değil, Araplara karşı savaşa gitmektedir. Bir sonraki hanedan kuşkusuz yine Araptı, ama Peygamber'in soyundan geldiği için her şeyden önce Müslümandı: Araplar yeniden daha üst Müslüman kimliği içinde eridiler. Bu nedenle ana konusu İslam olan tüm anlatımlarda Araplar tanımlaması yok olmaktadır. Türk ders kitaplarının söylemine göre, Abbasi Hanedanı kuruluşundan itibaren ve kuruluşundaki temel olayın seyri nedeniyle, Türk-Arap sentezini değil, Türk-İslam sentezini geliştirmiştir.

C- İslam'a Yapılan Hizmetler

Türk tarihine milliyetçi bakışın Abbasi Halifeliğinin mirasını neredeyse tamamen sahiplenmesi, İslam'a yapılmış hizmetlere ilişkin söylemin de temelini ve doğrulanmasını oluşturmaktadır. Tarihsel anlatımın öne çıkan her anında olduğu gibi, tarihin zaman dizinsel akışı kesilmekte, ama bu-

---

71 Sanır ve diğ., *İlkokul IV*, 1980, s. 210-211

72 ayn. kit., 1989 baskısı, s. 210.

radaki kesinti konuyu iki ayrı zaman yönüne doğru göndermektedir: Eski Türk geçmişinin hatırlatılması ve diğer yandan ya bugüne, ya da anlatılan zamandan sonraki bir döneme göndermeler. Bunlar, 1945'ten önce az işlenen temalardır; bununla birlikte daha *Türk Tarihinin Ana Hatları*'nda "yapılmış hizmetler" söyleminin başladığını görürüz:

> "Daha sonraki devrelerde Türkler gerek İslam dininin, gerek haksız olarak arap medeniyeti namı verilen islam medeniyetinin tekâmül ve intişarına pek büyük hizmet etmiş, İslam dünyasının en büyük alimlerini, en yüksek filozoflarını yetiştirmişlerdir."[73]

Ama, Türklerin İslam tarihindeki rolleri üzerine gerçek övgülere ancak 1955'ten sonra rastlanmaya başlanır. Emin Oktay soruna, çok anlamlı bir temayı, Endülüs'ün Araplar tarafından kaybedilmesini ele alarak yaklaşır.

> "Eğer (Türkler) bu Haçlı akınlarını durduramamış olsalardı, Endülüs'te olduğu gibi doğuda da Haçlılar üstün gelecekler, İslamlığı tekrar Arabistan'a atacaklardı."[74]

İşlenen dönemin öyküsünün askıya alınıp geleceğe göndermelerin öne çıktığı bu bölümlerde, anahtar-sözcüklerden biri *hizmet*'tir. 1948 ve 1987 resmi yönetmeliklerini incelerken, tarih eğitiminin hedeflerini tanımlayan metinler içinde bu sözcüğün ne denli önem taşıdığını ve bu önemin İslam'a değil tüm insanlığa yönelik olarak kavrandığını görmüştük. Oysa burada hizmet kavramı bu niyetleri aşmakta ve İslam'a yönelmektedir. Farabi'lerin, İbni Sina'ların, genellikle sunuldukları gibi Müslüman ya da Arap-Müslüman kültür birikiminin değil, Türk kültür birikiminin parçası oldukları iddiası söz konusudur. Günümüz ders kitaplarında da sıkça görülen bu iddia, daha önce değindiğimiz coğrafi varsayımları dayanak olarak kullanmaktadır ve daha 1885'te *Tercüman-ı Hakikat*'te ifade edilir,[75] sonra Bursalı Tahir'in 1898'de çıkan kitabında, *Türklerin Ulum ve Fununa Hizmetleri*,[76] hem tema hem de başlık olarak hizmet sözcüğüne sıkı sıkıya bağlanır. 1901'de *Ikdam*'da, başlığı yine hizmet anahtar-sözcüğünü kullanan bir makalede aynı iddia yinelenir.[77]

---

73 *Ana Hatları (Methal Kısmı)*, 1931, s. 69.

74 Oktay, *Lise II*, 1955, s. 90. Atmak fiili, "Türkleri Balkanların dışına atmak" deyişi içinde de sıkça kullanılmaktadır. Aynı sözcüğe burada yer verilmesi Osmanlı bozgununun anısını ve aynı kaygıyı açığa vurmaktadır: Eğer Bosnalı Müslümanlar Sırplar tarafından yok edilirlerse, Balkanlar yeni bir Endülüs olacaktır.

75 Bkz. "Mütenevia", *Tercüman-ı Hakikat*, no: 2241, 11 Aralık 1885.

76 *Türklerin Ulum ve Fununa Hizmetleri*, İstanbul, 1314 (1898).

77 *"İslâmları ve bilhassa Türk Millet-i necibesinin tababete ettikleri hizmetler"*, İkdam, no: 2601, 19 Eylül 1901. Aln. yap. D. Kushner, *age*, s. 36.

Türk milliyetçiliğinin ilk dönemi ile bu son yılların ders kitapları arasına, yapılan hizmetler kavramını en üst noktasına taşıyan Kemalist tarih tezleri girmektedir; 1948'deki resmi yönetmeliklerde kullanılan formülasyon onların bir kalıntısıdır;[78] 1987 yönetmeliğindeki ifade daha kaçamak yolludur, ama Türk halklarının göçü ve diğer uygarlıkların yaşadıkları ilerlemenin mayalanışındaki rolleri düşüncesiyle hâlâ uyumludur. İslam'a yapılan hizmetler kavramının söylem içine sokulması aynı mantık çerçevesinde ve yavaş yavaş gerçekleşir. Eğitim hedefleri üzerine yorumda (1948 programı) Türk milleti her şeyden önce "milletler ailesi" ya da "insanlık" içinde sayılmakta, ama dördüncü maddenin sonunda İslam da ortaya çıkmaktadır:

> "Öğretmen öğrencilere, Türklerin dünyanın her yanında, değişik isimler altında kültürlerini nasıl yaydıklarını öğretecek, Müslüman kültürlerin çoğunun Türkler sayesinde yaşayabildiklerini gösterecektir."[79]

Güzel bir "görüş çokseslilığı" örneği olan bu ifade, tarih tezleri söyleminin oluşturduğu ilk kanat ile Türk-İslam sentezi ilkesinin açıklandığı ikinci kanat arasında bir menteşe görevi görmektedir. 1948'de bu ideoloji henüz bu ad altında ifade edilmiyordu,[80] ama düşünceleri alttan alta varlıklarını sürdürüyorlardı. Ders kitaplarında Türklerin gerçekten İslamiyet'in kurtarıcıları olarak sunulmaları son on yılın işidir. Bu fikri kuvvetle savunan ilk ders kitabı yazarı Yüksel Turhal'dır ve kitabının Kemalist düşüncenin en çok duyumsandığı yapıtlardan biri olması da ilgi çekicidir:

> "Türkler'in İslamiyete hizmetleri pek çoktur. Kısaca şu başlıklar altında toplayabiliriz:
>
> "a) Türkler, çöküntü halindeki İslam dünyasının koruyuculuğunu üstlendiler. İlk önce aşırı Şiiler'in faaliyetlerine karşı Samanoğulları'nı ve halifeleri korudular. Arkasından Bizans ve ondan sonra da Haçlıları durdurup yok ettiler. Türkler'in İslam dünyasını koruyuculukları çeşitli Türk devletleri aracılığıyla olmuştur. Nihayet bu koruyuculuğu Osmanlılar, bütün Avrupa'ya karşı XX. yüzyıla kadar devam ettirmiştir.
>
> "b) Hindistan, Orta-Asya, Orta-Doğu, Kuzey Afrika ve Doğu Avrupa'da bin yıllık tarihe yön veren Türkler olmuştur.
>
> "c) Bugünümüz Afganistan, Pakistan, Bangladeş, Hindistan'ın kuzeyindeki Müslümanlar, Avrupa'daki bazı topluluklar (Arnavutlar, Boşnaklar vb.) Türkler tarafından İslamiyete kazandırılmıştır. Kendileriyle birlikte bugünkü Müslüman nüfusunun en az yarısı böylece meydana gelmiştir.

---

78 *İlkokul Programı*, 1948, s. 2-3.

79 *İlkokul Programı*, 1948, s. 126.

80 Yine de Kafesoğlu'nun milli kültür fikri üstüne ilk yazıları içinde bkz. "Dünya Tarihinde Türklük" makalesi, *Millet Mecmuası*, İstanbul, no: 11, 1943.

"d) Türkler bilim ve sanatın her dalında ölmez eserler yaratarak, medeniyetin ilerlemesine büyük katkılarda bulundular."[81]

Yaşanan evrim açıktır: 1948 yönetmeliklerinde, hem görüşlerin düzenlenişinde hem de iki düşüncenin geliştirilmesinde, evrensel misyon İslamiyet'in önünde yer alıyordu. Turhal'ın kitabında ise, tam tersine, vurgu İslamiyet'e yapılmıştır ve metnin sadece son paragrafında yazar Türk kültürünün evrensel bir etki alanı olduğunu ileri sürmekte, ama buna da Türk dehasını taşıyıcı bir rol üstlenen *Müslüman kültürü içindeki ifadesi aracılığıyla* eriştiğini belirtmektedir.

Çeşitli şekillerde geliştirilseler de varlıklarını hep koruyan aynı düşünceler, yakın tarihli tüm ders kitaplarında dile getirilmektedir. Haçlılara karşı askeri koruma en az 19. yüzyıldan beri çok sık rastlanan bir fikirdir,[82] ama perspektifin Müslüman uygarlığına kadar genişletildiği de olmaktadır:

"Türkler İslamiyetin yayılması, bu dinin bir dünya dini durumuna gelmesi için çalıştılar."

"Böylece, büsbütün sönmeye yüz tutmuş İslam medeniyeti, Selçukluların mükemmel devlet idaresi, kurdukları sosyal ve kültürel müesseseler, sağladıkları huzur ve emniyet dolayısıyla tekrar canlandı ve onların şahsında yeni bir hamle kudretine kavuştu."

"Sonuç olarak, Türkler, on asır süre ile İslamın bayraktarlığını yaptılar; ona yeni ülkeler kazandırdılar; Hindistan'dan Balkanlar'a kadar uzanan geniş ülkelerde İslam dininin yerleşmesini ve kökleşmesini sağladılar."[83]

İlk ifadede fikir çok yoğun bir biçimde açıklanmıştır; ikincisinde ise iki kavram arasında yapılan bir kaydırma gözlenmektedir: "Selçuklular" "Türkler" olmakta, eylem alanı da genişlemektedir. Tüm bu açıklamalar aslında aynı yöndedir ve önemli bir varsayıma dayanmaktadır: Araplar İslam'ı "yaşatmayı" bilememişlerdir, çünkü Türklerin gelişi sadece bir rönesans değil, aynı zamanda İslam'ı sürükleyen bir atılım olmuş ve ancak o zaman İslam evrensel bir dine dönüşmüştür. Bununla birlikte bu evrensellik kitapların sadece birinde dile getirilirken, diğerlerinde Müslüman dünyasında bir bölünme çok açık biçimde ortaya konmaktadır: Şiilik ile Sünnilik arasında ideolojik bir bölünme değil, Türk İslamı'yla diğeri, adı konmayan, Arap İslamı arasındaki bölünme söz konusudur. Bazı ifadeler-

81 Turhal, *Lise II*, 1989, s. 9-10; aynı görüşlere Sümer ve diğ.'de de rastlanmaktadır, *Lise I*, 1992, s. 176.

82 Ahmet Mithat, *Mufassal Tarih-i Kurun-ı Cedide*, İstanbul, 1303 (1887), c. 1, s. 133-140 (aln. yap. D. Kushner, *a.g.e.*, s. 139-140).

83 Uğurlu-Balcı, *Lise II*, 1989, s. 11; Köymen ve diğ., *Lise II*, 1990, s. 10.

de yer verilen coğrafi terimler, Türk çocuklarının kalbinde ayrı bir duygusal değer kazanabilecek bu Arap olmayan İslam'ın sınırlarını çizmektedir: Bu alan İslam'a "ataları tarafından" kazandırılmıştır. Bosna krizinin en üst noktasına ulaştığı 1992-1995 arasında milliyetçi basında bu duygu çok güçlü bir şekilde hissedilebiliyordu: Avrupalı İslam, bir Türk mirası olarak sunuluyordu. Milliyetçi söylemde bu mirasın sorumluluğunu üstlenmek Türkiye'ye düşüyor, Türkiye'nin tarihe dayanan müdahale hakkı doğuyordu.

D- Arap Bakışı, Türk Niteliklerinin Aynası.

Kuşkusuz kaynak yokluğundan, tarihsel anlatım Türklerin Arapları 8. yüzyılda nasıl gördükleri üzerine hiçbir şey öğretmemektedir. Buna karşılık Arapların Türkleri nasıl gördüklerini öğrenmek kolaydır[84] ve ders kitaplarında bu konuda oldukça övücü bir tablo çizilmektedir:

> "Araplar, Türklerle daha ilk karşılaşmalarında, onların son derece cesur, disiplinli, hareketli, çevik, gözüpek, dayanıklı, sadık, güzel görünüşlü ve gösterişli insanlar olduklarını görmüşler ve takdir etmişlerdi."[85]

Arapların görüşü önemlidir ve askeri konularda, işin ustalarının görüşü haline gelmektedir. Araplar Kuran'ın indiği halk olmanın prestijine sahiptirler; Türklerle çatıştıkları sırada dinsel konularda onlardan üstündürler, çünkü İslam yoluna daha önce girmişlerdir; fetihlerinin şiddeti askeri konularda en azından Türklerle eşit olduklarını göstermekte, demek ki yargıları değer kazanmaktadır; önceleri düşman, sonraları rakip olanın hayranlığı daha değerlidir. Anlatımda, karşılıklı değer verme süreçleriyle totolojiye yaklaşan bir karşılıklı etkileşim söz konusudur.

Gerek okul alanında gerekse başka alanlarda, ayna tekniği Türk yazarlar tarafından sıkça kullanılmaktadır.[86] Bu, konuşanı gizlemeyi hedefleyen bir ideolojik söylem işaretidir: Görünürde konuşan yazar değil, düşman olmaları nedeniyle övgülerinin nesnellik kazandığı varsayılan kişilerdir. Şovenizm yabancılar tarafından onaylanmaya bayılır; bu basında da çok kullanılan bir gazetecilik yöntemidir. Okul kitaplarında görülen Türkler

---

84 Arapların Türklere bakışı André Miquel tarafından incelenmiştir, *La géographie humaine du monde musulman jusqu'au milieu du 11ème siècle. Géographie arabe et représentation du monde: la terre et l'étranger,* s. 203-255; ayr.bkz. Ramazan Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri,* Ankara, TKAE, 1985.

85 Köymen ve diğ., *Lise II,* 1990, s. 10.

86 H. Amin de bu yöntemden söz etmektedir: ". .Carlyle Muhammed'i öyle iyi savundu ki, bugün bile ondan gururla alıntı yapan saf Müslümanlar çıkıyor (hep "onlar bile onu tanıyor" ilkesi temelinde)." (H. Amin, *age,* s 32-33).

lehindeki görüşler, sadece Arap yazarlarından değil, Matthieu d'Edesse gibi klasik Ermeni tarihçilerinden de alınmaktadır.

Türk yazarlar tarafından en çok kullanılan "aynalar"dan biri, Cahiz'in 9. yüzyıl ortasında yazdığı yapıttır *(Türklerin ve Halife Ordusunun Menkıbeleri üzerine Fath b.Hakan'a yazılmış Risale)*.[87] Bu metnin Türk milliyetçiliği tarafından kullanılması bugünün işi değildir. Cahiz'in sözleri, 19. yüzyıl sonunda Türk kimliği duygusunun yeniden doğuşunda büyük bir rol oynamış olmalıdır. Bu yazardan parçalar 1897'de *Malumat*'ta çıkmış[88] ve Necib Asım da *Türk Tarihi*'nde (1900) geniş alıntılar yapmıştır. Von Vloten tarafından 1903'te Leyde'de basılan *Risale*, Şerefeddin Yaltkaya tarafından kısmen Türkçeye çevrilmiş ve 1913'te *Türk Yurdu*'nda yayımlanmıştır.[89] Türklerin halifeliğin ve İslam'ın korunmasındaki askeri rollerinin takdiriyle yetinmeyen Cahiz, Müslüman dünyasının içine girdiği bunalımın bilincine varmaktan ve Türklerin bu dünyada oynayabilecekleri olumlu rolden de söz etmektedir. André Miquel de *Géographie humaine du monde musulman*'da bu konunun altını çizmektedir:

> "Türk dini ve siyasi istikrarın, tek kelimeyle Sünniliğin sarsılmaz bekçisidir. Sünniliğin baş kaygılarından biri bilindiği gibi *ümmet*'in birliğidir, (...) bu birlik yasal açıdan muhafizlığını Türk'ün yaptığı Bağdat Halifesinin şahsında somutlanmaktadır. (...) (Başlamakta olan tarih) (...) İslam'ın kaderini Türk'ün eline bırakmakta ve Sünniliğin atılımı da Türk'ün eliyle olmaktadır."[90]

Cahiz'den alıntı yapmak, bir övgüyü alıntılamaktan öte bir anlam taşımaktadır; bu yazarın yazıları, İslam'a yapılmış hizmetlere ilişkin Türk söyleminin temellerinden biridir. Daha genel anlamda, okul kitaplarının "yapılmış hizmetler" düşüncesi üstüne kurulu bölümleri yüzyıl başının Türkçü yazınına[91] ve bunun da ötesinde ilk Türk milliyetçileri tarafından Cahiz'in yeniden okunmasına çok şey borçludur. Daha sonra, "milli kültür" adı verilen yazın içinde, özellikle de Kafesoğlu'nda Cahiz'in sık sık kay-

---

87 Cahiz, *Risâla ilâ Fath b.Hakan fi manakib at-Türk va 'ammat cund al-hilâfa*, Türkiye'de *Hilâfet Ordusunun Menkıbeleri ve Türklerin Fazileti* başlığıyla çıkmıştır, çev. Ramazan Şeşen, Ankara, 1967.

88 no: 2, 3 Haziran 1897, bkz. D. Kushner, *age*, s. 107, dipnot 30.

89 Bkz. Hüseyin Tuncer, *Türk Yurdu* (1911-1931) *üzerine bir inceleme*, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1990, s. 246 ve 307. Çeviri, *"Risaletü fi fezaili'l Etrak"* başlığıyla yayımlanmıştır, *Türk Yurdu*, c. V, 2, 1329, s. 894-900; no: 3, s. 932-936; no: 5, s. 988-992. Aynı yazardan, *Türk Yurdu Bibliyografyası*, İzmir, 1993, s. 295. Türk yazar Mehmet Kaplan Cahiz'in çevirmeni R.Şeşen'i "Cahiz'i Okurken" adlı makalesinde övmektedir, *TK*, 63, 1968, s.146-150.

90 A. Miquel, *age*, s. 252.

91 Özellikle bkz. Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, 1989, s. 40.

nak gösterildiğine tanık oluyoruz.[92] Ders kitapları bu konuda da tarihyazımı ve ideoloji açısından bir süreklilik içindedir.

Ders kitapları içinde Cahiz'den yapılan alıntılar oldukça önemsizdir ve Türklerin askeri niteliklerine, savaşçı erdemlerine, örgütlenme yeteneklerine ilişkindir:

> "(bir Arap yazarı şöyle diyor:) Türk atlıları birden düşmana saldırabilir, onları tüy gibi dağıtıp, öldürebilirler. (...) Kaçanı yakalamak için Türk askeri her yöne koşar, tepelerden uçurum diplerine kadar iner..."
>
> "Türkler yaltaklanma, yaldızlı sözler, iki yüzlülük, kovuculuk, yapmacık, yerme, dostlarına karşı kibir, arkadaşlarına karşı fenalık nedir bilmezler. Çeşitli fikirler onları bozmamıştır."[93]

Bu alıntılarda Cahiz'in kaygısı gözükmüyor. Oysa Türklerin gelişi birçok başka Arap yazarı tarafından Gog ve Magog[94] zaferine benzetilmişti; İslamiyet'i kabul ettikten sonra bile, Türkler kaygı uyandırıyorlardı, çünkü onlarda kendi grup dayanışmaları ümmet aidiyetinin önünde geliyordu. Bu kaygılar, Türkler için de gurur konularını oluşturmaktadır. Milliyetçilere göre, Türk kimliğinin yabancı kültürlerle ilişkiye girdiğinde bile hayatta kalmasını sağlayan Cahiz'in de fark ettiği bu dayanışma ve birliktir. Cahiz'in tuttuğu aynada Türklerin görmek istedikleri, kendilerinin ve İslam'ın hayatta kalabilmesinin -ve zaferinin- nedenleri olarak düşündükleri şeylerdir. Ama ders kitaplarında söylenmeyen, Arap coğrafyacılarının Türkler hakkındaki görüşlerinin gerçekte çok farklı farklı olduğudur; Mesudi onları "korkunç derecede pis, kötü niyetli, kavgacı, kuşkulu" vahşi hayvanlara benzetmektedir. "Türk, ya savaşta tutsakların ve yaralıların yaşamlarını bağışlayan bir şövalye, ya da kestiği kelleleri biriktiren, düşman cesetlerini tuzlayıp yiyen bir vahşi olarak çizilmektedir."[95]

Yine de, Türklerin dehşet verici portrelerini çizdiklerinde bile, Araplar sonuçta onların yiğitliklerini, tehlikeyi hiçe saydıklarını kabul etmektedirler. Coğrafyacıların Türklere ilişkin metinlerinde her tanımlamanın karşıtına da rastlanmasına karşın, savaşçı tavır teması "kesinlikle egemendir".[96]

Türklerin dinine gelince, Araplar bunu bir erken İslam olarak görmemişlerdir; André Miquel'e göre, Türkler hep dinsiz olarak tanımlanmak-

---

92 İ. Kafesoğlu, "Tarih Işığında Türk Milliyetçiliği", *TK*, 2, 1962, s. 1-5.

93 Unat-Su, *İlkokul IV*, 1945, s. 106; Sümer-Turhal, *Lise I*, 1986, s. 225. Ayr. bkz. Yıldız ve diğ., *Lise I*, 1991, s. 159.

94 Yahudi ve Hıristiyan metinlerinde kötülük güçlerini temsil eden kişi/ Büyük Larousse Ans.-ç.n.

95 Mesudi'den alıntılar, A. Miquel, *age*, s. 235.

96 A. Miquel, *age*, s. 249.

tadır: Yazar, Türk'ü putperestliği nedeniyle mantıksız ve dinsiz, "yolunu kaybetmiş bir eşeğe" benzeten İbni Fadlan'ın ifadelerini aktarmaktadır [97] Ve günümüz Türk yazarları *hadis* külliyatı içinde bizzat Peygamber'in iyi niyetli yargılarını bulmaya çalışırlarken, André Miquel "bir hadisin İslam'a eğer Türk rahat durursa onu rahat bırakmalarını öğütlediğini" yazmaktadır; "Başka hadislere göre, Kâbe'nin kuruluşu sırasında, Allah (..) Türkleri tapınaktan uzak tutmaya özen göstermiştir."[98]

Arap coğrafyacılarının metinlerinden oluşan aynada, Türklerin kendi haklarında görmek istedikleri görüntüye hem yaklaşılmakta hem de ondan uzaklaşılmaktadır. Yazarlar bunların içinden yiğitlik övgülerini almakta, İslam'ın girdiği krizde Türklerin rolü üzerine Cahiz'in düşüncelerini kaydetmekte, ama bunları alıntı yapmadan yinelemektedirler. Arap aynasından aldıkları görüntüler aslına ancak kısmen sadıktır; okul söyleminde önemli olan, askeri ve özellikle dini konularda rakip halkın övücü bir görüşünü sergileyebilmektir: Cahiz'den yapılan alıntılar, İslam'ın yönetimine geçmek için verilen bir yetki belgesi gibidir.

Böylece 9. yüzyıl yazarı Cahiz, 20. yüzyıl Türk söyleminin önemli bir unsuru olmuş, yüzyıl başındaki ilk çevirilerden bu yana, yargıları işlevlerini alttan alta yerine getirmişti. Ramazan Şeşen'in 1967'deki yayınından sonra ise, kullanılması bir alışkanlık haline geldi. Akıllıca yararlanılan görüşleri, Türklerin İslam tarihine müdahalelerinin anlatımında ileri sürülen düşünceleri güçlendirmektedir. İslamiyet 9. yüzyılda gerçekten bir kriz yaşamıştı ve Türk söyleminin dışında da bu krizin varlığı görülebiliyordu; aynı şekilde Türklerin rolü de gerçekti. Türk söylemine bu noktada özgünlüğünü veren, yüzyılların ötesinden Türk-İslam sentezcilerini haklı çıkarabilecek bin yıllık bir yapıtın kullanılmasıdır.

II- KİMLİK İNKÂRI

Müslüman fetihlerinin yayıcısı Araplar olduğu sürece, toprakları fethedilen ya da İslam'ı kabullenen halklar Araplaştılar ve yeni bir kültür edindiler. Sadece İspanya, İran yaylası ve küçük Berberi bölgeleri en azından kısmen önceki niteliklerini korudular. Türklerle birlikte işler değişir ve halklar artık ümmetin içine kendi kişiliklerini ve dillerini koruyarak, bütün içinde erimeden girecekledir. Bu sadece Türkler için değil, onların İslam'ı kabul ettirdikleri halklar için de geçerlidir: Türkler nasıl Araplaşmamışsa, onlar da Türkleşmemişlerdir. Bu durum Şam ya da Bağdat entelektüellerini endişelendirecek boyutta bir sarsıntıdır. Yüzyıllar boyunca El Cezire ve Horasan

---

97 A. Miquel, *age*, s. 239.

98 A. Miquel, *age*, s. 245.

Arap, Türk, İranlı bileşenler arasında ortak bir yaşam şekillendiren bir kültürel mayalanma alanı olmuştur. İşte bu dönemde, Araplar Türk anlatımından yeniden çıkıp giderler; oysa iki halk arasındaki ilişkiler geniş Osmanlı toprakları içinde ve 1916'ya dek hep sıkılaşarak sürecektir.

A- Arap Tarihinin Sonu mu?

Şii Fatımi Mısır'ına Karşı Sünni Türk Mısır'ı

Türkler İslamiyet'i kabul ettikten sonra, önce Bağdat Halifeliği sınırları içinde, sonra birçok kez Mısır'da, son olarak da 16. yüzyılda neredevse bütün Arap dünyasını kapsayan ve İstanbul'daki sultanın şahsında halifelikle de iç içe geçen (1517) Osmanlı İmparatorluğu biçiminde, siyasi iktidarı fiili olarak ellerine geçirdiler. Rekabet kesin olarak sona ermedi; 19. yüzyıl ortalarında Osmanlı merkezi ile bir Arap olmamasına karşın Mısır Hidivi Mehmet Ali (1769-1849) ve sonra da son kriz sırasında 1916'da İstanbul sultan-halifesi ile Mekke Şerifi arasında yeniden ortaya çıktı.

"İlk Müslüman Türk Devletleri"ne ilişkin derslerden söz ederken, Tulunoğulları (868-905), sonra İhşidiler (935-969), Eyyubiler (1171-1250), son olarak da Memlûklar (1250-1517) dönemleri Mısır'ının bir Türk ülkesi olarak görüldüğünü belirtmiştik.[99] Bununla birlikte söz konusu olan bir kaynaşma, birleşme söylemi değildir. Ülkenin Türkleştiği söylenmemekte, ama Arap ülkesi olarak kaldığı da ifade edilmemektedir. Her şey örtülüdür ve Araplar bir olumsuzluk biçiminde var olmaktadırlar. Ders kitapları hükümetin ve ordunun dilinin Türkçe olduğunu, Türk yöneticilerin Türk olmayanlara karşı hiçbir ayırımcılık yapmadıklarını belirtmektedir. Ama, Türk dilinin Mısır toplumu içinde tuttuğu yeri gösterme istekleri, kimi zaman tüm "ırklara" karşı eşitlikçi bir siyaset izlendiğini kanıtlama kaygılarıyla çelişmektedir:

> "(Memluklar zamanında) Türkçe bilmeyen bir kimsenin yükselmesi hemen hemen imkânsızdı. Bunun için Türkçe bilen aydınlar Kölemenler katında imtiyazlı idi. Bütün Arap kaynakları Kölemen İmparatorluğu'na Türk Devleti *(Devlet-üt Türkiye)* adını veriyorlardı."[100]

Ama, en azından 1986'dan 1993'e kadar, Türk yöneticilerle Arap nüfus arasındaki ikiliğin, Sünniler ile Şiiler arasındaki ikiliğe göre geri plana itilmesi önem taşımaktadır. O sırada temel sorun ulusal ya da etnik düzeyde değildir; önemli olan, Şii Fatımiler Hanedanını parçalamaktır ve bunu da

---

99 Bkz. Kopraman ve diğ., *Lise I*, 1994, s. 112: "Tulunoğulları, kendilerinden sonra Mısır'da 1000 yıl sürecek olan Türk hakimiyetinin öncüleri olmuşlardır."

100 Turhal, *Lise II*, 1989, s. 149.

"Türk" Selahaddin Eyyubî başaracaktır (ölümü 1193). Hem Sünniliği Şii tehlikesinden, hem de İslam'ı Haçlı tehlikesinden kurtaracaktır.[101]

Söylemin Mısır'daki Türk kökenli yönetimlere ilişkin en belirgin özelliği, uygarlıktaki ilerlemeyi, bu uygarlığın Arap, daha doğrusu Fatımi yönetimine zıt parlaklığını öne çıkarmasıdır. Bu noktada, özellikle de Tulunoğulları altın çağı konusunda, en azından 1993'e kadar tüm ders kitapları ağız birliği etmektedir. Hepsi gerçekleştirilen mimari yapıtlar, kurumsal başarılar ve Türk dilinin Mısır'da yaygınlaşması üzerinde uzun uzun durmaktadır. Şiilik konusunda bazı yazarlar Kafesoğlu'nun mantığını kullanmışlardır; Şiiliğe karşı mücadele hoşgörüsüzlükten kaynaklanmamaktadır, çünkü Şiilik bir din değil siyasi bir girişimdir:

> "(...) Hükümdarlığın Tanrı tarafından bağışlanmış olduğu inancı da eklenince, bir ailedeki baba gibi halkını koruyup gözetme görevleri daha iyi anlaşılır. Bütün Türk-İslam devletlerinde bu anlayış devam etmiştir. Tulunoğulları'ndan Selçuklular'a ve atabeyliklere kadar, küçük-büyük hepsinde, çeşitli ırk, din ve mezhepteki toplumların refah ve mutluluğu için her türlü tedbiri almışlardı. Sadece devleti yıkmaya dönük Batınilik gibi zararlı çalışmalara izin vermemişlerdi."[102]

Ders kitaplarından birinde Fatımiler "Ali'yi Allah yerine koymak"la[103] suçlansalar da, eleştiriler genelde hiç dinsel nitelikli değildir. Mısır Fatımileri üzerine olan bölüm öncelikle Şii tehlikesi konusunda uyarıda bulunmakta ve bu uyarıda *propaganda* sözcüğü genellikle Şii sözcüğüyle yapışık olarak kullanılmaktadır. Mısır Fatımileri, Şam Emevileri gibi, sıçrama tahtası işlevi görmektedirler: Her ikisi de Müslüman Türk devletinin zıttıdırlar, çünkü her biri kendi tarzında hoşgörüsüz ve son tahlilde Türk karşıtıdır:

> "Siyasi ve askeri zaferlerin Selçukluları ulaştırdığı muhteşem mevki karşısında acze düşen Mısır Fatımi'leri, siyasi maksat güden Şiilik propagandası ile Selçuklu İmparatorluğunda iç karışıklık çıkarma politikasını ustalıkla uyguluyorlardı."
>
> "Bu sırada Mısır'daki Fatımiler, vatanı büyük fedakârlıklarla müdafaa eden Sünni Türkler'e karşı Haçlılarla işbirliğine girişmişlerdi."[104]

Şii karşıtı söylem, Tahran'da İslami bir rejim kurulmasından kaynaklanan bir yönlendirmenin sonucu değildir: Çok daha önce, en azından

---

101 Selahaddin Eyyubi İslam tarihinin en büyük kahramanlarından biridir; Bir Kürt ailesinden gelen Eyyubi'ye Türkler, Kürtler, İranlılar ve Araplar "kendi" kahramanları olarak sahip çıkmaktadırlar.

102 Turhal, *Lise II*, 1989, s. 37-38. Bkz. Kafesoğlu-Deliorman, *Lise II*, 1976, s. 173.

103 Hz. Ali'yi Allah yerine koydular, Sümer-Turhal, *Lise I*, 1986, s. 202.

104 Kafesoğlu-Deliorman, *Lise II*, 1976, s. 81 ve 116.

1976'da ortaya çıkar ve Türkleri Sünnilik şampiyonları yapan tarihyazımı içinde kök salmış derin bir eğilimin (Ahmet Mithat 1887'de bu konudan söz eder)[105] devamıdır. Diğer görüşlerin başına geldiği gibi, 1994-1995'te bu eğilimde de bir tersyüz oluş gözlemlenebilir: Kazım Kopraman yönetiminde devlet tarafından basılan ders kitabı Şiilik konusunda tamamen suskundur. Olayın doğuşundaki Kerbela dramı kısaca anlatılırken bile bu sözcük kullanılmamış, Mısır Fatımileri üzerine hiçbir ders konmamıştır. Bunların sonucunda, Türklerin Şiiliğe karşı koruyucu rolleri silinmektedir. Bunun dönem dönem şiddet hareketleriyle karşılaşan Türkiye'deki kalabalık Alevi azınlığa karşı alınmış bir önlem olduğu da düşünülebilir.

Osmanlı İmparatorluğu Döneminde: Yokoluş

Derslerde Ortaçağ Suriye-Filistin ve Mısır bölgesine, Türk olarak algılandığı için, uzun uzun değinilse de, bu topraklar Osmanlı İmparatorluğu'na katıldıktan sonra (16. yüzyıl başı), birden anlatım içinde tamamen silinirler. Bu olay öyle çarpıcıdır ki, bazı yazarlar kimi Arap eyaletlerinin kendilerine güç katan imparatorluğa, neredeyse gönüllü olarak katıldıklarını bile belirtme zahmetine katlanmazlar.[106] Sadece merkez önemlidir ve çevreye (periferi), ancak eyaletlerin fethedilmeleri ya da yitirilmeleri durumunda değinilmektedir.

Araplar, Osmanlı tarihi derslerinden yitip gitmişlerdir. "Arap" sözcüğüne bile sadece Arap eyaletleri terimi içinde rastlanmakta, bu terim de uzak bir bölgeye İstanbul'dan bakışı yansıtmaktadır. Bu ifade aynı zamanda Osmanlı tarihinin göreceli olarak daha geç bir dönemine, iki yakada da Boğaz'ı eksen alan istikrarlı bir bütün kurulduktan çok sonra, Arap topraklarının alındığı bir döneme gönderme yapmaktadır. Ama, artık Türkler tartışmasız bir şekilde Arap dünyasının ve hatta 1517'den beri kuramsal olarak İslam'ın efendileri olmuşlardır. Arap dünyası, Fas dışında, siyasi bir kimlik olarak yoktur. Genellikle Mağrip'in tümünü Osmanlı İmparatorluğu içine katan Türk haritacılığı bu istisnayı güçlükle kabul etmekte ve derslerdeki söylem de, Fas üstünde himaye (1578) teriminin kullanılmasıyla biraz farklılaşsa da, bu yaklaşıma uymaktadır.[107]

---

105 Ahmet Mithat, *Mufassal Tarih-i Kurun-ı Cedide*, c. 1, s. 139-140, aln. yap.D. Kushner, *a.g.e.*, s. 34.

106 Bkz. A. Raymond, "Les provinces arabes", R. Mantran (yay. yön.), *Histoire de l'empire ottoman*, Paris, 1989, s. 341-420.

107 İncelediğimiz tüm ders kitapları, en azından 1930'dan sonraya ait olanlar, bu himayeden söz etmektedir; bu tarihyazımı içinde iyice kökleşmiş bir eğilimdir. Kaynaklar burada sayılamayacak kadar çoktur. 1994'ten önceki herhangi bir ders kitabının (ilkokul kitapları hariç) Sokullu Mehmet Paşa'ya ilişkin bölümünde bu düşüncenin dile getirildiği görülecektir.

Eyaletlerin fethi ile yitirilmesi arasında geçen birkaç yüzyıllık ara boş kalmakta ve ancak rastlantısal olarak Arapların Osmanlı İmparatorluğu'na her zaman gönüllü olarak girmedikleri öğrenilmektedir. Baba Oruç ve İshak Reis'in ölümlerinden söz edilen bir bölüm bu duruma örnektir:

> "Baba Oruç ile kardeşi İshak Reis'in yerli Araplarla yaptıkları bir savaşta ölmeleri üzerine Cezayir'in yönetimi Hızır Reis'e kaldı."[108]

"Yerli Araplar" deyimi, "öteki"nin sınırlarında ilginç bir duraksamayı ortaya koymaktadır. İmparatorluğun çeşitli etnik kökenlere dayanan, ama Müslüman ağırlıklı niteliği "Müslüman" sözcüğüyle herhangi bir belirleme yapılmasını engellemekte, Türk olmayanları ifade etmek için etnik bir terim olan "Arap" sözcüğüne başvurmak gerekmektedir. Ama "yerli" ek sözcüğü, merkezi iktidarla boyun eğmiş çevre arasındaki siyasi bir ilişkiyi ifade etmektedir. Kuzey Afrika'yı fetheden korsanlar hiçbir zaman etnik aidiyetleriyle anlatılmamakta, çünkü onlar merkezi temsil etmektedirler: Öyleyse Osmanlıdırlar. Aynı düşünce dizini içinde, Mısır'ın 1517'de Yavuz Sultan Selim tarafından fethedilmesini etnik terimlerle anlatmak olanaksızdır, çünkü Memlûkların elinde bulunan Mısır kuramsal olarak hâlâ Türk'tür. Tüm bu olayları Arap/Türk zıtlığının terimleriyle anlatmak bir anlam taşımayacaktır. Yazarların çoğu, en akıllıca yol olan, siyasi tarafları egemen hanedanın ismiyle ifade etmek çözümünü benimsemişlerdir. Böylece Osmanlı fetihleri sırasında Araplar yeniden düşman konumuna geçer, ama bu durum uzun sürmez ve hızlı bir bütünleşmeye doğru yürünür, zaten ondan sonra, 1916'ya dek, bir daha Araplardan söz edilmez.

Osmanlı tarihinin bu dört yüzyılının anlatımında bir sürü konu hasıraltı edilmiştir; örneğin Türk kültürü üstündeki Arap etkisine hiç değinilmez. Bu yaklaşım, Arap dilini ve yazısını Türklerin kendilerini kurtardıkları bir yük olarak gören Kemalist bakış açısını yansıtmaktadır.[109] Bununla birlikte Arap kültürü üstündeki Türk-Osmanlı etkisi de anlatılmaz; sanki ortada Arap kültürü diye bir şey kalmamış, yerini tam bir ortak yaşam *(symbiose)* olan Osmanlı kültürüne bırakmıştır. Arap eyaletlerinin ekonomik, kültürel, siyasal alanlarda kendilerine özgü bir yaşamları olduğunu belirten hiçbir işaret de yoktur; örneğin 19. yüzyıl ortasındaki entellektüel rönesans hareketi *nahda*'dan hiç söz edilmez.

Osmanlı tarihine ilişkin bölümlerin resimli anlatımlarına bir göz atmak, merkeze verilen önemi ortaya koyar: Arap eyaletlerine ilişkin çok az resim vardır; genellikle Yavuz'un 1517'de Kahire'ye girişini gösteren bir

---

108 Oktay, *Lise III*, 1983, s. 99.

109 Bkz. *İlkokul Programı*, 1948, s. 128.

resim kullanılmaktadır. Resimli anlatımlarda gösterilen yerler İstanbul'un, bazen de Bursa, İznik ya da Edirne'nin çeşitli sarayları ve camileridir. Yazarlar ekonomiye ayrılmış bölümlerde esnaf ve sarraflar arasında çok sayıda Yahudi, Hıristiyan, Ermeni olduğuna kimi zaman değinmekte, ama Arapların özel bir işlevinden hiç söz edilmemektedir. Bir coğrafya kitabının Mısır bahsini açarsanız, Osmanlı dönemindeki Mısır tarihinin dört satırlık bir özetini bulabilir ve Kahire'nin imparatorluğun ikinci büyük kenti olduğunu öğrenebilirsiniz.[110]

İmparatorluğa girişleriyle, sonra da yitirilmeleriyle ilintili olarak incelenen Balkan eyaletleri dışında, özel bir tarihe sahip olan tek eyalet yine de Mısır, Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'ıdır (1828-1849). Okul söylemi içinde ilk kez Mısır tarihinin parlak bir dönemi Türklere hiçbir şekilde borçlu çıkmamaktadır; Mehmet Ali Paşa'nın ve devamcılarının başarılarına zaman zaman değinilse de, öykünün oluşturulmasında yine sıkıntılı bir durum söz konusudur: Mehmet Ali Arap değil Makedonyalıdır. Bu nedenle Mısır'ın ayrılması, sonra Osmanlı Anadolusuna karşı düzenlenen askeri sefer (1831-1832) -bu konulara değinildiğinde- Mısırlı yöneticilerin milliyetçi duygularıyla açıklanamaz; bu bölümün motoru bir modernleşme hareketidir, ama bu hareketin Türklere rakip olması ve Mustafa Kemal'den önce gelmesi rahatsız edicidir. Türk tarihinde, Mehmet Ali Paşa, modernliğin öncüsü olarak, Atatürk'ün imajını gölgeleyebilecek bir rakiptir.[111]

Her ne olursa olsun, okul söylemi içinde Mısır her zaman özel bir yere sahiptir ve bu gözlem Doğu Akdeniz'e ilişkin kimi haritalarda yapılabilen bir saptamaya da uymaktadır: Bu haritalar Kırım'dan Nübye'ye uzanan bir alanı kapsar ve Anadolu, Suriye-Filistin (Şam) ve Mısır'dan oluşan uzamı uyumlu bir bütün olarak gösterir. Bu haritaların eski ve özellikle de Ortaçağ tarihine ilişkin olduklarının ve Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'ının hiçbir şekilde gösterilmediğinin de altını çizelim.

Osmanlı dönemi bir uyum dönemi, halkların kaynaştığı bir dönem olarak görülmektedir. Sultan halife olmuştur, artık Osmanlı Türkleri Araplar üzerinde dinsel bir etkiye de sahiptir. Türkiye Cumhuriyeti kuru-

---

110 İzbırak, *Coğrafya II*, 1985, s. 160.

111 Modernlik yarışında bir rakibin dışlanması olayı Mehmet Ali Paşa ile de sınırlanmaz: Bir coğrafya kitabında, Süveyş Kanalının millileştirilmesinin anlatıldığı bir derste Nâsır'dan hiç söz edilmemektedir (İzbırak, *Coğrafya II*, 1985, s. 160). Türk tarihçilerinin Mısır milliyetçiliğine değgin konulardaki olumsuz bakışları Mısırlı üniversite öğretim görevlisi A. S. Nawar tarafından ortaya konmuştur; bkz. *Studies on Turkish-Arab Relations*, İstanbul, 2, 1987, s. 11-15.

luncaya dek insanların kendilerine Türk ya da Arap değil Müslüman dedikleri, dışarıda, Avrupa'da ise imparatorluğun tüm uyruklarının "Türkler" olarak adlandırıldıkları bilinmektedir. Burada dört yüzyıl süren ve en azından sözcükler düzeyinde yaşanan bir "Türk-İslam sentezi" ile karşı karşıyayız; okul kitabı yazarları kendilerini bu kaynaşma perspektifi, bir anlamda Osmanlıların ruh durumu içinde ifade etmeyi tercih etmişler, etnik olguyu pek dikkate almamışlardır. Bu bakış açısı nedeniyle, haritalar içinde imparatorluğun dini ya da etnik bileşenlerini gösteren bir haritaya rastlanmamaktadır; eyalet haritaları bile yoktur: Günümüz Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın sözleriyle, Osmanlı İmparatorluğu'nun bu açıdan bölünmez bir bütün olduğu bile söylenebilir. Nasıl haritalar sadece dış sınırları gösteriyorsa, ders metinleri de okuyucuyu tek tip bir imparatorluk kurmacasına inandırmaya çalışmaktadır: Bazı ders kitapları günümüz Türkiye'sini de böyle sunmaktadır.[112] Arapların varlığına ilişkin suskunluk olumsuzlayıcı değil, bütünleştirici niteliktedir.

B- 1916: Arap Devrimi mi, İhanet mi?

Önce *Müslüman,* sonra da *Osmanlı* olan Araplar birçok yüzyıl boyunca öyküde yer almazlarken, çöken imparatorluğun yaşadığı krizle birlikte onların ve Hıristiyan halkların geri dönüşüne tanık oluruz. İmparatorluk, dış saldırıların yanı sıra, iç ayaklanmalarla da karşı karşıyadır. Yunan, Sırp, Ermeni ayaklanmaları konusunda, bu halkların Osmanlı İmparatorluğu içindeki durumu, yaşam koşulları hakkında geriye dönük *(retrospective)* bakışlar üretilmekte ve ders kitapları ayaklanmaların bir sürecin sonucu olduğunu göstermeye çalışmaktadır. Arapların 1916'daki durumu tamamen farklıdır; ders kitaplarında Türk-Arap ayrışmasının nedenlerini anlamayı sağlayacak hiçbir şey yoktur.

Arapların yeniden ortaya çıkışı genellikle Libya'daki İtalyan-Türk Savaşına (1911-1912) denk düşer. Bu bölüm Cezayir'in ve Tunus'un kaybından biraz daha iyi işlenir, çünkü Trablus Savaşı Mustafa Kemal'in sahneye girmesinin yolunu açmıştır. Ama, imparatorluğun Arap eyaletlerinde ardı ardına yaşadığı kayıplar ders kitaplarında pek bir üzüntü yaratmaz; Cezayir'in ve Tunus'un yitirilmesine çok kısa bir şekilde değinilir: Genelde, imparatorluğun güçsüzlüğü saptamasıyla sona eren kısa bir paragrafla

---

112 "Geleneklerimiz ve törelerimiz aynıdır. Evlerimizin dış görünüşü, iç eşyası ve düzeni, camilerimiz, yaşayışımız, duygularımız, türkülerimiz, sazlarımız, oyunlarımız birbirinin aynıdır ve başka milletlerinkinden ayrıdır." (Sanır ve diğ., *İlkokul IV,* 1989, s. 227). Ancak bu tür görüşler 1992 baskısında oldukça azaltılmıştır (MEB, *İlkokul IV,* 1992, s. 242).

konu geçiştirilir. Bu umursamaz cümleler, Kuzey Afrika'da yitirilen topraklara ilişkin hiçbir harita bulunmamasıyla da koşutluk göstermektedir; anlaşılan, bu kayıplar ortak bellekte çok acı izler bırakmamıştır.[113] Bu eyaletler, coğrafi olarak Yakındoğu uzamıyla daha iyi bütünleşmiş, Türklerin çok daha erken zamanlarda girdikleri Hicaz ya da Şam gibi duygusal değerleri temsil etmemektedir. Cezayir sakinlerine "yerli Araplar" dendiğini görmüştük. Trablus'ta İtalyan birlikleriyle savaşan askerler "Türkler"[114] ya da "yerliler"[115] olarak tanımlanmaktadır; ve ders kitaplarının biri "yerliler"in kullanılmasının Türk askerlerinin sayıca yetersizliğini karşılamaya yönelik, kerhen başvurulmuş bir çare olduğunu satır aralarında ifade etmektedir. Bu örtülü sömürgeci dili içinde Arap halkı hâlâ yoktur. O sırada bu halk henüz Türklere sadık kalmaktadır; yukarıda verdiğimiz, Baba Oruç ile İshak Reis'in ölümünü anlatan örnekte, düşman "Arap" diye adlandırılmıştı. Burada dosta "yerli" denmektedir. Bir sonraki aşama olan 1916 isyanında, düşman yeniden "Arap" adını alacaktır.

Bu gözlemler, "Arap" sözcüğünün kullanımı üzerine bir düşünceye temel oluşturamayacak kadar az ve zayıftır. Yine de bu sözcüğün olumsuz bir çağrışımı bulunduğunu, çatışma olan her durumda rakip tarafın tanımlanması için kullanıldığını belirtmeden edemeyeceğiz. Bu doğruysa, Türkiye'de her gün yapılabilecek gözlemlerle de koşutluk kurulmuş olacaktır: Araplara çok iyi gözle bakılmamaktadır; zaten sözcüğün biraz modası geçmiş ve çok daha kökten bir farklılığı ifade eden bir anlamı daha vardır: "Zenci" anlamında da kullanılmaktadır.

Türkler ile Araplar arasında 1916'da yaşanan kopuşma da kökten olur. Yaranın 17 yıl sonra hâlâ canlılığını koruduğu, Kemalist ders kitaplarında görülebilmektedir. Dünya Savaşı'na ilişkin dersi "Halifeliği Savaşta Kullanmaya İlişkin Alman Umutları" başlıklı uzun bir paragraf izlemekte, hem Osmanlı tarafındaki halife, hem de Arap tarafındaki din adamları açıkça horlanmaktadır:

> "Halife namına birtakım fetva ve beyannameler yazdırıp, muhtelif müslüman dillerine tercüme ettirerek, bütün dünya müslümanlarına dağıttırdı. Müslümanların çoğu, İtilaf devletlerinin tebaası olduğundan, bu manevi silah-

---

113 Bir tek harita (Unat-Su, *İlkokul V*, 1946, s. 167), imparatorluğun merkezine ilişkin haritaya iliştirilerek katlanmış, küçük bir karton üzerinde, Afrika'da art arda gelen kayıpları göstermektedir. Cezayir ya da Tunus'un kaybına ilişkin paragraflara örnek olarak, bkz. TTTC, *Lise III*, 1933, s. 260; Akşit, *Lise III*, 1971, s. 208 ve 224; Oktay, *Lise III*, 1983, s. 255 ve 256; Uğurlu-Balcı, *Lise III*, 1992, s. 229.

114 Uğurlu-Balcı, *Lise III*, 1992, s. 232.

115 Deliorman, *Lise II*, 1993, s. 200; Sümer ve diğ., *Lise II*, 1993, s. 219.

la onları metbu devletlerinin aleyhine çevirmek, harbe iştirakten menetmek ve hatta kıyam ve ihtilallere teşvik eylemek istiyordu. Fetva ve beyannamelere *pek kulak asan bulunmadı.* İngiliz ve Fransıza tabi Hint, Cezayir, Tunus ve sair Müslüman memleketlerinin ulema denilen adamları hakimlerinin emrile, derhal bu fetva ve beyannameleri iptal edecek *aynı kıratta bir sürü* fetva, beyanname ve risaleler de kendileri yazıp neşrettiler. Hind'in, Cezayir'in ve Tunus'un Müslüman askerleri hiçbir dini ıstırap duymadan, Halifenin memleketlerine taarruz ve ordularına hücum ettiler. Hatta Osmanlıya doğrudan doğruya tabi olan Müslümanlar, bilhassa Araplar, hilafete ihanetle düşmanlarının tarafına geçip Osmanlılar aleyhine harbe iştirak ettiler. Bunların başında Peygamber sülalesinden geldiğini iddia eden Mekke Şerifi ve oğulları da vardı !...

"Bu vakıa, pek açık ve kati olarak gösterdi ki, hilafet fikrinin *bütün Müslümanların hayatında artık bir kıymet ve ehemmiyeti kalmamıştır.*"[116]

Bu metinin sertliği çarpıcıdır. İfade aşırı sözlere, sözel yöntemlere (iddia eden, denilen) ve dizgi yöntemlerine (italik kullanımı, Mekke Şerifiyle ilgili cümlenin sonuna ünlem ve üç nokta konması) dayandırılmıştır. Bir hiciv yazısından alınmışa benzeyen bu acı eleştiri, her şeyden önce halifelik ve imparatorluk taraftarlarına, ama aynı zamanda da düşmanlara ve onların "ulema denilen adamları"na seslenmekte, imparatorluk Araplarının 1916'da saflarını hangi çerçeve içinde seçtiklerini tanımlamaktadır.

Araplar düşmanla işbirliği yapma konusunda sert bir dille suçlanmaktadırlar. Arapların "1916 devrimi" adını verdikleri olguya takılan "ihanet" yaftası, onları ders kitaplarında bir süre izleyecek ve 1933 modelinde önerilen şemaya uyulacaktır; bu oyunda, üç kahraman vardır: Sonradan rejiminin gözden düşmesine karşın kendisiyle özdeşleşilen (çünkü sonuçta vatanı temsil etmektedir) ve ara sıra "Türkler" ya da "Türk ordusu" olarak da ifade edilen Osmanlı İmparatorluğu; karşıda "düşman": En başta, ortak bellekte uzun süre düşmanlık simgesi olarak kalacak İngilizler; son olarak da hiçbir zaman düşman olarak değil, daha da kötüsüyle, "düşman tarafına geçen hainler" sözleriyle nitelenen Araplar.

Bu nedenlerle, ders kitaplarındaki anahtar-sözcükler uzun süre hıyanet, kışkırtmak, düşmanla bir olmak, arkadan vurmak olarak kalacaktır. 1989'daki *Atatürkçülük* kitabında, suçlama en az 1933'teki kadar şiddetlidir:

"Ancak Osmanlı Padişahları Türktüler ve Kureyş kabilesinden değillerdi. Bu nedenle, Türkler dışında onların halifelikleri pek sayılmamıştır. Buna en

---

116 TTTC, *Lise III,* 1933, s.309; italikle yazılmış sözcüklerin metinde altı çizilmiştir. "Ulema denen adamlar"ın manipülasyon girişimlerinde bulundukları doğrudur: bkz. *Revue du Monde Musulman,* XXIX, Aralık 1914, s. 389 ve XXXIII, 1915-1916, s. 147.

güzel örnek, Birinci Dünya Savaşında Arapların durumudur. İslamların Halifesi kutsal cihat ilan etmiştir, ama Araplar hiç saymadıkları halifenin bu isteğine aldırış etmeden o zamanki en büyük düşmanımız İngilizlerle birlik olmuşlardır. Halifenin ordusunu arkadan vurmuş, onbinlerce Müslüman Türk'ü şehit etmişlerdir."[117]

Burada Kemalizm'in bir tarih kitabı söz konusu olduğundan, söylenenler özellikle halifelik kurumunu gözden düşürmeyi ve güçsüzlüğünü kanıtlamayı hedeflemektedir. Ama, aynı cümlelerin içinde hem halifelik karalanmakta, hem de Araplar *fetva*'ya uymamakla suçlanmaktadırlar. Yazarlara göre, halifeliğin hâlâ meşru bazı yönleri vardır, çünkü Türklerin elindedir ve Arapların hem askeri, hem dini boyutları olan ihaneti bu nedenle daha da ağırlaşmaktadır. Burada *şehit* sözcüğü de ikili bir anlam içinde olayın dinsel rengini güçlendirmektedir. Daha önce de gördüğümüz gibi, şehit kutsal bir savaş sırasında İslam uğruna ölenleri anlatmaktadır; ama, güncel siyasi dilde devlet hizmetinde ya da daha genel bir anlamda doğruluğuna inanılan bir dava için ölenleri de ifade etmektedir.

Bununla birlikte, tarih dersi kitaplarında Araplara yöneltilen suçlamalar on yıldır sertliğini kaybetmeye başlamıştır. "İhanet" sözcüğüne en son, çok uzun süre kullanılması nedeniyle etkisi artan,[118] Emin Oktay'ın kitabında rastlanmakta, sonra bu sözcük metinlerden silinmektedir. Ancak söz konusu düşünce İngilizlerle işbirliğine değinilmesi, kışkırtmak, isyan gibi sözcüklerin kullanılması yoluyla varlığını sürdürmekte, bazı ders kitaplarında ise, 1918 bozgununa ilişkin Alman bakışını da çok çağrıştıran, ***arkadan vurmalar*** deyimine yer verilmektedir.[119] Ama, uzlaşma düşüncesine doğru kuşku duyulamayacak bir evrim gözlenmekte, bu gelişme iki işaretle kendini ortaya koymaktadır. Her şeyden önce, yakın tarihli birçok metin, "Osmanlılar Araplarla savaşmak zorunda kaldı" deyimini kullanarak, bir tür üzüntüyü dile getirmektedir. 1915'te Ermenilerin sürülmesiyle ilgili olarak da kullanılan bu ifade, örtülü olarak sorumluluğu inkâr etmekte ve kendini haklı çıkarma girişimiyle okuyucuyu bunu kabul etmeye çağırmaktadır.

Bu uzlaşma isteği, tek düşman olarak İngilizlerin gösterildiği anlatımlarda Araplar üzerine tam bir suskunluğa kadar gitmektedir. Aşağıda bu konuda seçtiğimiz ve üstelik Osmanlıların tüm askeri bozgunlarını da örtmeyi başaran bir örnek sunuyoruz:

---

117 Su-Mumcu, *Lise İçin Atatürkçülük*, 1989, s. 188.

118 Oktay, *Lise III*, 1983, s. 264.

119 Uğurlu-Balcı, *Lise III*, 1992, s. 241.

"Bağdat üzerine yürüyen İngiliz ordusu, Kut'ül Amare'de yenilerek, başlarındaki generalleriyle birlikte teslim alındı. Medine'nin savunması büyük fedakârlıklarla savaşın sonuna kadar sürdürüldü. Gazze'deki Türk kuvvetleri, kendilerinden 5-6 kat fazla ve çok iyi donatılmış İngiliz birliklerini arka arkaya yenerek püskürttüler."[120]

En yakın tarihli ders kitaplarında düşman artık Arap değil, İngilizdir. En sert sözcükler, özellikle de "ihanet" yok olmuş ve 1993'te, 1933'ün kin dolu söyleminden oldukça uzaklaşılmıştır. Bu gelişme son zamanlara aittir ve belki de Türk-Arap İlişkileri Vakfı'nın çabalarına bağlanabilir. 1987'nin Eylül ayında, karşılıklı ilişkiler tarihinin yazımı konusunda ve ders kitaplarını da kapsayan bir kollokyumda, Arap ve Türk tarihçiler bir araya geldiler.[121] Birçok konuşmacı, fazla milliyetçi ya da şoven bakışlara son verilmesi için, karşılıklı alışverişin çoğaltılması gerekliliği üzerinde durdu. Demek ki, 1933'ten beri var olan Arap karşıtı önyargıların giderek yok olmasını en azından kısmen açıklayan bir akım bulunmaktadır.

Yine de iki dizinin yazarları tarafından sorunu ortadan kaldırmak için bulunan çözüm hiçbir şeyi halletmemekte, çünkü çözüm bir kez daha suskunluğa dayandırılmaktadır. Oysa 1916'da bir Türk-Arap sorunu yaşandığı inkâr edilemez ve suskunluk, diğer örneklerde olduğu gibi burada da, önyargıların silinmesine hizmet edemez.

* * *

İslam tarihinin tuttuğu yer, Türkiye'yi sadece tarihsel ve kültürel düzeylerde değil, inanç düzeyinde de yeniden Müslüman bir bütünün içine yerleştirmektedir, çünkü İslam tarihi yazarlar tarafından bir mesafe konmadan sunulmakta, bu tarih geçmişin, benimsenmiş yabancı bir geçmişin dokunulmaz ve kutsal bir yüzü olarak görülmektedir. İslam, ümmet, Türkleri içine kabul etmiş bir ailedir ve tarihi herhangi bir kültürün tarihini inceler gibi incelenemez, sunulamaz. Kuşkusuz bu, Arapların tarihidir, ama aynı zamanda tüm Müslümanların ortak kültür mirasıdır. O halde Arapların geçmişi kendisi için, bir merak sonucu olarak değil, Türk tarihsel kaynaklarından birini İslamiyet oluşturduğu için ve İslam'ı Türk tarihinin geleceği, ya da tersten Asya Türkleri'ni İslam'ın geleceği olarak kabul eden bir bakış açısıyla incelenmektedir. Dört yüzyıl boyunca halifelikle siyasi iktidarın iç içe geçmesi de bu buluşmayı taçlandırmaktadır.

"Öteki"nin incelenmesi perspektifinden bakıldığında, ders kitapların-

120 Sümer ve diğ., *Lise II*, 1993, s. 226; ayr. bkz. Yıldız ve diğ., *Lise III*, 1991, s. 194-195.

121 Bkz. *Studies on Turkish-Arab Relations*, 2, 1987, s. 5-34.

da Arapların incelenmesi değişken bir görüntü vermektedir. Tarihin bu başlıkta bir araya getirilen dönemleri, Kemalizm izi taşımamakta, aşağı yukarı hiçbirinde cumhuriyet dönemine ya da Atatürk'e göndermeler bulunmamaktadır. Konu, Kemalizmin içinde kökleşmeye çalıştığı kimlik olayları zincirinin parçası değildir. Yine de İslam tarihi en üst düzeyde bir kimlik unsurudur. Bugün İslam tarihi sahiplenilmiş, bu tarihin laikleştirilmesi girişimleri başarısızlığa uğramıştır ya da bugün artık bunlar geçerli değildir; İslam tarihi Türk geçmişinin bir parçasıdır. Bunu sağlamanın yolu Türk-İslam sentezinden, dini milliyetçiliğin bir unsuru ve Türkler için bir gurur kaynağı haline getirmekten geçmiştir.

Araplar bu söylem içinde saygın ve prestijli bir halktır, çünkü Vahiy onlara inmiş ve Kuran onların dilinde gelmiştir. Ama ders kitapları, ancak Türkler Müslüman dünyanın efendisi olmadan önce geçerli olan bu saygıyı çok uzun süre devam ettirmemektedir. Efendilik gerçekleşir gerçekleşmez, Araplar halk olarak silinmektedir. Emeviler döneminde ya da 1916'da olduğu gibi, herhangi bir biçim altında "Arapçılık" belirince, Türkler bunu hemen şiddetle reddetmektedirler.

Türkler tarafından "Arap" sözcüğünün rastlantısal olarak kullanılmadığını saptamıştık: Bu sözcüğün kullanımı gergin çatışma dönemlerine saklanmaktadır. Uyum dönemlerinde sadece "Müslümanlar", "Osmanlılar", hatta "Türkler" vardır. Buradan yola çıkarak Arapların ayrı bir tanımı olmadığı sonucuna varılabilir. İki halk çok uzun süre öylesine iç içe yaşamıştır ki, Türkler onları yabancı ya da komşu gibi bile görmemektedirler. Kaynaşma öyle güçlüdür ki, insan fazla alıştığı bir varlığı nasıl fark etmezse, Araplar da öyle hiç algılanmamaktadırlar. Komşu olarak Arap (günümüz Arap devletleri), düşman olarak Arap (1916) kökten yabancı gözükmektedir; ama İslam, Müslümanlık olgusu, Türkler tarafından benimsenen İslam geçmişi bu yabancıyı insanın ayrılmakta güçlük çektiği bir başka benlik haline getirmektedir.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'NİN YERALTI: ANADOLU

Şimdiye dek Türklerin Orta Asya'dan Anadolu'ya gelişini izleyerek, doğudan batıya hayali bir yolu katettik. Bugün Türklerin kimliğini oluşturduğu kabul edilen bir dizi olay fazla geniş ve çeşitli olduğundan, 20. yüzyılda, gelinen topraklardan bağımsız bir şekilde, etnik ölçütlere göre tanımlanmaya çalışılmıştır. Bu göç sırasında okul kitaplarındaki tarih söylemi zaferden zafere koşar; yabancılar ne Türk halkının varlığını, ne de ilerleyişini durduramaz. 241

Çinliler, özellikle Orhun metinleri aracılığıyla, "ebedi düşman", tipik düşman olarak tanımlanırlar; ama, o kadar uzakta ve bugünkü Türkiye ile o kadar az ilişki içindedirler ki, düşman olarak hedef gösterilmeleri - metaforik kullanımlar dışında- uzun süredir yararını yitirmiştir. Moğolların Cengiz Han'la birlikte kazandıkları askeri başarıları sahiplenebilmek için, onlara yönelik bir özdeşleşme süreci yaşanmış, ama aynı anda, Türklerin beyaz ırktan olduklarını ileri sürebilmek için reddedilmeleri de gerekli olmuştur. Batıya doğru yürüyüş sırasında karşılaşılan diğer halklardan -İranlılar, Ruslar, Hintliler- pek söz edilmez; onların Türk duygusu içinde -eğer bu söyleme inanılırsa- hiçbir yerleri yoktur ve mutlak bir "öteki" statüsündedirler, çünkü hiç tanımlanmamış, başka bir deyişle hiç algılanmamışlardır.

Türk kimliğinin yeniden tanımlanmasına neden olan ilk ciddi kriz, Araplarla büyük çatışma sonunda bir senteze yol açacaktır. Ama batıya doğru ilerleme, özellikle Osmanlı döneminde, Hıristiyan "ötekilik"le önemli ilişki sorunları çıkaracaktır. Bu sorunun yaşandığı yer, ilk Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan-Anadolu uzamıdır; Bu bölge 1359'dan 1515'e kadar, özellikle Bayezit'in (1389-1402) siyaseti sayesinde sağlam ve uyumlu bir devletin çerçevesi olmuştur.

Tarih dersi kitapları külliyatı içinde, incelenen haritaların yaklaşık % 6'sı, ekseni Ege Denizi'nden ve İstanbul Boğazın'dan geçen bu Balkan-Anadolu çiftini sunmaktadır; bu haritalardan bir uyum ve denge izlenimi yayılmaktadır: Beş yüzyıl boyunca Ege Denizi Türkiye içinde kalmıştır.[1] Bu haritaların göreceli çokluğu, 150 yıl boyunca Yunan ve Türk dünyaları arasında bir ortak yaşam yaratan ve Arap dünyasının dışında kalan bu iki yakalı devletin önemini göstermektedir. Bu haritasal betimlemenin güzelliği de atlanmamalıdır: Bütünün iki unsuru dengeli bir şekilde korunurken, nüfuslar gönüllü olarak ya da zorla birbirlerine karışmakta ve bir Balkan kültürü gelişmektedir: Harita burada, diğer yerlerde olduğundan daha fazla, bir imaj işlevi üstlenmektedir.

Balkanlar'da Osmanlı varlığının olağandan uzun sürmesi, kuşkusuz Türklerde Balkan geçmişine karşı özel bir sevgi doğmasına yol açmıştır. Bu duygu Bosna krizi sırasında kullanılan milliyetçi söylemde çok açık hissedilmektedir. İki uzam arasında daha 19. yüzyılda başlayan nüfus karışmaları görülür, bugünkü Türkiye'de yaşayan Balkan kökenli büyük nüfus bu bağı sağlamlaştırmış ve sürdürmüştür. Ege Denizi'nin batısında uzun süre yaşanan Türk varlığı, bugün, Avrupa Topluluğu'na adaylık çerçevesinde, Türkiye'nin Avrupa'ya aidiyetini öne çıkarma isteğine de hizmet edebilir.

Ancak 16. yüzyıl başında Sultan I.Selim'le birlikte, Avrupa ile Anadolu arasındaki bu dengeli durum değişir ve Doğu'nun ağırlığı belirleyici ölçüde artar. Osmanlı toprakları doğuya (Çaldıran Savaşı, 1514) ve güneydoğuya (Mercidabık savaşı, 1516; Mısır'ın alınması, 1517) doğru yayılır ve imparatorluk Bizans mirasını sahiplendikten sonra, Arap dünyasının büyük bir bölümünü de kapsamaya başlar.

Ama, Balkan-Anadolu çifti imparatorluğun kalbi olarak kalmıştır: Balkanlar Osmanlı vesayetini aşağı yukarı Anadolu kadar erken ve neredeyse aynı uzunlukta bir süre tanımışlardır. Bu olgunun yanında Arap eyaletleri sonradan eklenmiş parçalar gibidir. Bu olay ders kitaplarındaki haritalar yardımıyla da ölçülebilir: Osmanlıların 19. yüzyılda Balkanlar'dan geri çekilmelerine önemli yer verilirken (toplam haritaların % 7'si), imparatorluğun diğer bölgelerinden (Kuzey Afrika, Mısır, Yakındoğu) çekilişle ilgili benzer bir sunuma rastlanmamaktadır. Bu haritaların sayısı kabarık olmakla kalmamakta, göreceli ayrıntı zenginlikleri de dikkat çekmektedir. Başlıkları imparatorluğun Avrupa'da kök saldığı olgusunun altını çizmek-

---

1 Bkz. R. Mantran, *age*, s. 40, 58 ve 82, ayr. G. Castellan, *age*, s. 86. S. Akşin'in yapıtında, *Türkiye Tarihi*, Türklerin tarihine ilişkin toplam 15 haritadan üçü bu türdedir.

tedir: "Avrupa'da Osmanlı İmparatorluğu",[2] "Osmanlı Avrupa",[3] "Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki toprakları",[4] "Batı'da Osmanlı İmparatorluğu'nun durumu".[5]

Anlatımda Balkan Yarımadası çöküşün başladığı yer, yitirilmesiyle elde kalan son kaleye, Anadolu'ya, Türkiye Cumhuriyeti'ne çekilme sonucunu getiren bölge olarak gözükmektedir. Önceleri Türkiye hiçbir zaman ayrı bir siyasi birim olarak ortaya çıkmamıştır, çünkü ya çok daha geniş toprak toplulukları içinde yer almış ya da birçok beyliğe parçalanmıştır. Anadolu'ya geri çekilme 20. yüzyılda gerçekleşince, ötekilik sorunları duyulmadık bir şiddetle gündeme gelir; çünkü bir önceki yüzyılda doğan milliyetçilikler de bu ateşi körüklemektedir. Kitlesel Ermeni katliamları, toplu nüfus değişimleri bu sürecin en dramatik sonuçlarıdır.

Ülkeyi anlatırken biri coğrafi (Anadolu), diğeri siyasi (Türkiye) iki ismin kullanılması sorunları açıkça ortaya koymaktadır. 1993'e dek tarihsel söylem içinde "Anadolu" sözcüğüne "Türkiye"den daha çok yer verilmekte, "Türkiye" 1923'ten beri cumhuriyeti ifade etmek için kullanılmaktadır.[6] Bu, toprakla üstünde yaşayan halk arasında, en azından sözcükler düzeyinde, ayrım yapıldığını ortaya koyan bir özelliktir. Bu özelliğin altında dokuz yüzyıl önce bu toprağın Türk toprağı olmaması ve bir yüzyıldan az bir zaman önce de aynı zamanda Rumlara ve Ermenilere de ait olması gerçeği yatmaktadır.

* * *

Bir de bugün ve kitlesel olarak Anadolu'nun içinde ötekilik hakkının istendiği örneklere değinmek gerekiyor. Birincisi, İran türü Şiilikle ilgisi olmayan ve en az on milyon kişiyi kapsayan Türkiye'ye özgü Şii inancı Aleviliğe ilişkindir. Onları Müslüman olarak bile görmeyen Sünniler tarafından reddedilen -kimi zaman katliama bile uğrayan- Aleviler,[7] hem sayıları hem de tüm alanlardaki, özellikle de sol partiler içindeki etkileriyle, Türk toplumunun temel bileşenlerinden biridir. Aleviler sınırdaki bir öte-

---

2 TTTC, *Lise III*, 1933, no: 10; Akşit, *Lise III*, 1971, s. 209 ve 220; Miroğlu-Halaçoğlu, *Lise III*, 1990, s. 101 ve 150; Yıldız ve diğ., *Lise III*, 1991, s. 174.

3 Uğurlu-Balcı, *Lise III*, 1992, s. 220; Yıldız ve diğ., *Lise III*, 1991, s. 99.

4 Yıldız ve diğ., *Lise III*, 1991, s. 161; Su-Mumcu, *Atatürkçülük*, 1989, s. 25.

5 Akşit, *Ortaokul II*, 1985, s. 123.

6 Bununla birlikte, bu eğilim 1994'te tersine dönmüştür; Kopraman ve diğ.'nin lise kitabında tüm Anadolu haritaları, Antikçağa ait olanlar bile, "Türkiye" başlığını taşımaktadır.

7 Yine de bu ret, 1995 sonunda, en azından sözler düzeyinde ve seçim nedeniyle, hafiflemiş gibidir; ör. bkz. *Zaman*, 5 Aralık 1995.

kilik örneğidir: Etnik açıdan genellikle Türk (içlerinde Kürtler de vardır), Sünni çoğunluk tarafından itilmelerine karşın Müslümandırlar; ama seçim hesapları nedeniyle yüzlerine giderek daha çok gülünmektedir.[8]

Diğer örnek, etnik ve dilsel farklılık talepleri giderek yüksek sesle dile getirilen Kürtlerdir. Ancak bu ötekilik, onların devletin en üst düzeylerine yükselmesini de engellememektedir. Okul kitaplarında "Kürt" sözcüğüne rastlamadık, ama giriş metinleri örtülü olarak Kürt sorununun ve ülkenin birliği için oluşturduğu tehlikeden söz etmektedir.

Türkiye'deki bu iki ötekilik durumu, Alevi cephesinde çok şiddetli olaylarla, Kürt tarafında ise on yıldan uzun bir zamandır süren, on binlerce kurban verilmesine yol açan ve Türk ekonomisini yıkan bir savaşla kendilerini göstermektedir. Ancak, okul kitaplarında bu konulara ya çok az ya da hiç yer verilmemesi nedeniyle, onların üzerinde durmayacağız. Aslında bu yer vermeme olgusu kendi başına birçok şey söylemekte, Türk kimliği konusunda ne denli katı bir anlayış olduğunu ortaya koymaktadır. Oysa, bu açıdan Türkiye'dekilere tamamen zıt olan İran ders kitaplarında, ülkedeki farklı etnik gruplar dikkate alınmaktadır.[9]

I- BALKANLAR: ÖYKÜ İÇİNDE AYRI BİR YER

Şimdi ders metinlerinde Balkan etkeninin tuttuğu yeri incelemeyi öneriyoruz. En eskilere, 14. ve 15. yüzyıllardaki fetihlere ilişkin bölümlerde bile Avrupa'daki Türk varlığını haklı çıkarma çabası içinde gerilimli bir söylemin söz konusu olduğunu göreceğiz.

A- Rumeli'ye Geliş

Ders kitapları Osmanlıların Balkanlar'a girişini, sonra geri çekilişini kıtasal perspektifi olmayan, Osmanlıların Türkçülüğü ya da İslam'ı yayma "işlevi"ne gönderme yapmayan, *bölgesel* terimlerle anlatmaktadır. Fethedilen yer bir kıta değil, çoğunlukla "Balkanlar" yerine "Rumeli" diye anılan bir bölgedir. Bu örnekte, yazarlar, sadece bizim imgelemimizde varolan çok keskin coğrafi kategoriler kullanma tuzağına düşmemektedirler: İnsan Boğazları geçerken kıta değiştirdiğinin bilincine varmaz; zaten "Boğazları geçme" adı verilen tema, daha çok, olayı Hıristiyanlığın artık alıştığı ve yakınlaştığı Araplar tarafından taşınmayan bir İslam'ın korkutucu işgali olarak algılayan, Batı'nın imajıdır.

---

8 Her 18 Ağustos'ta Ankara'nın doğusundaki Hacıbektaş'ta yapılan büyük Hacıbektaş Şenliği'ne, 1990'da Kültür Bakanı N. K. Zeybek ve 1994'te ilk kez bir cumhurbaşkanı, S. Demirel katılmıştır.

9 Bkz. N. Yavarı-D'Hellencourt, "İran okul kitaplarında 'Türk' imajı", *CEMOTI*, 14, 1992, s. 53-62.

Batıya doğru yürüyüş, bir fetihten çok aşamalı gelişen bir sızma hareketi olarak sunulmaktadır. Her ders kitabında, Osmanlı tarihinin başında bulunan kısa bölüm Türklerin Avrupa'ya girişlerinin meşruluğunu kanıtlamak ve bu açıdan kanıt yerine kullanılan iki kuvvetli nokta üzerinde durmak zorundadır; birincisi, Fetih konusunda da belirttiğimiz, yerel halkların korunmasıdır: Dinsel anlamda, Ortodoks Slavların Türklerden çok Katoliklerden korktukları söylenmektedir. Toplumsal anlamda, Türkler Balkan ülkelerini serflikten ve vergilerden kurtaranlar olarak sunulmaktadır. Bu ilk düşüncelerle birlikte Türklere düşen rol belirginleşmektedir: Genç okuyucunun hazırlandığı tema, Türklerin Ortodoks dininin koruyucuları ve toplumsal adaletin güvencesi olduklarıdır. Kısacası, yazarlar Balkanlar'da Osmanlı varlığının istendiğini, en azından iyi karşılandığını kabul ettirmeye çalışmaktadırlar.[10] Bu söyleme Osmanlı hoşgörüsü, iyi niyeti, adaleti gibi bilinen temalar eşlik etmektedir:

> "Bütün Rumeli halkı, adaletli ve müsamahakâr olan Osmanlı yönetimini kabule hazırdı."
>
> "Bunun için Osmanlı idaresi, Hıristiyanların can ve mal güvenliği ile dinlerinde serbestlik tanıdı ve özellikle köylüleri eski derebeylerin yüklerinden kurtardı. İstimalet siyasetinin diğer önemli bir tarafı, Osmanlıların Ortodoks kilisesini ve manastırları korumaları, vergilerden affetmeleri ve dini vakıfları yerinde bırakmalarıdır."[11]

Türklerin 20 yıldan fazla süren ilerleyişleri üzerine dersler aynı akışı izlemiştir: Bizans İmparatoru Kantakuzinus'un Sırp tehdidine karşı Osmanlılardan istediği yardım sağlanmış, bunu Bizans prensesiyle yapılan evlilikle damgalanan bir ittifak ve yavaş yavaş ilerleyen fetihler izlemiştir. Tüm yazarlar, Anadolu nüfusunun göç ettirilmesi yoluyla sağlanan Türkleştirmeden söz etmektedirler; bu da önemli bir noktadır, çünkü böylelikle Osmanlılar Balkanlar'a Türk-İslam damgasını vurmuşlardır.[12] Bu tema ve ifade 1992'den itibaren, Bosna krizi konusunda milliyetçi basın tarafından sık sık ve üstüne basarak kullanılmıştır.

Öykünün ikinci kuvvetli noktası, fetihlerin dinsel açıdan doğrulanmasıdır. Ama bu gerekçe örtülü kalmakta, karşı taraftaki koalisyonlar için sistematik olarak "Haçlı" sözcüğünün kullanılmasıyla ifade edilmektedir. Osmanlı ilerlemesine karşı Batılı koalisyonlar tarafından sürdürülen çeşitli

---

10 Aynı tema İ. H. Danişmend'in *La valeur humaine et civilisatrice de la conquête de Constantinople* adlı broşüründe de işlenmektedir, Istanbul, 1953, s. 53-55.

11 Oktay, *Lise II*, 1989, s. 229 ve Yıldız ve diğ., *Lise II*, 1989, s. 156.

12 Turhal, *Lise II*, 1989, s. 173.

karşı-saldırılar gerçekten de sık sık dinsel Haçlı giysilerine büründürülmüştür; hedefi kutsal yerlerin kurtarılmasından çok Yunanistan'daki Latin devletlerinin, Venedik çıkarlarının ve Bizans'ın korunması olan Amedee de Savoie'nın 1364'teki seferi buna örnektir. V. Urbain 1389'da Haçlı Seferi çağrısını yineledi, ama Avrupa tarihyazımı bu seferlerin ideolojik kılıfları üzerinde çok az durmakta ve olaylara dinsel bir açıdan bakmamaktadır.

Oysa, koalisyonların biçimsel olarak Haçlı kılığına girmeleri Türk resmi söyleminin çok işine gelmekte, bunları 11.-12. yüzyılların Haçlı Seferlerinin bir devamı gibi sunmasını sağlamakta ve günümüzdeki milliyetçi söylemi beslemeyi de sürdürmektedir. Haçlı Seferi sadece Ortaçağ tarihinin bir bölümü değil, aynı zamanda siyasi bir temadır. Bu nedenle Geç Ortaçağ'ın ve Rönesans'ın Avrupa koalisyonlarına sistematik olarak "Haçlı" etiketi yapıştırmak önemsiz bir işlem değildir. Haçlı saplantısını gençlere aktarmayı sağlamakta ve onların tarih içindeki Haçlıları algılaması, sözcüğün siyasi içerikli kullanımıyla saptırılmaktadır.

Balkanların fethine ilişkin öykünün özgünlüğünü kavramak için, ölümü ifade eden sözcükleri incelemek yararlı olacaktır. Savaş anlatımlarının çoğunda karşı tarafın ölülerine hiç değinilmez; bu nedenle düşmanın öldüğünün gösterildiği çatışma öyküleri özel bir anlam yüklüdür. Bu tür anlatımlara klasik Haçlı Seferlerinde, sonra da Balkanlar'ın fethinde rastlanmaktadır: Sırpsındığı Savaşı (1364), iki Kosova Savaşı (1389 ve 1448), Niğbolu (1396) ve Varna Savaşları (1444). Tüm bu savaşlar, okul söylemine göre, Türkler ile Haçlıları karşı karşıya getirmekte ve sadece bu savaşların anlatımına düşmanın yok ediliş görüntüleri yansıtılmaktadır: Yok etmek, imha etmek, savaş alanında kalmak. Zaman zaman, örneğin aşağıdaki alıntıda Sırpsındığı'nda, yenilenlerin yazgısı üzerine belirlemelere de rastlanmaktadır:

> "(Haçlıların kuvvetlerinden) pek çoğu Meriç Nehrinden karşıya geçerken boğuldu."
> "Haçlılar tamamen bozuldular ve yok edildiler."[13]

Birinci Kosova savaşında:

> "Haçlılara büyük kayıplar verdirildi."
> "Haçlı kuvvetlerinin çoğu imha edildi."
> "Birçok Haçlı prensi ve soylusu savaşta ölmüş..."[14]

---

13 Sırasıyla Yıldız ve diğ., *Lise II*, 1989, s. 152; ve Delioman, *Lise II*, 1992, s. 17.

14 Sırasıyla, Şahin-Kaya, *Osmanlı Tarihi I*, 1993, s. 29; Köymen ve diğ., *Lise II*, 1990, s. 183; Merçil, *Lise II*, 1990, s. 195.

Niğbolu Savaşında:

"(Haçlılar) pek çok ölü ve esir bırakarak kaçtılar."
"Haçlı ordusunun büyük bölümü yok oldu."
"Haçlı ordusundan ancak bin kişi kaçabildi (70 binden)."
"Binlerce şövalye ya savaş meydanında ya da kaçarken Tuna Nehrinde boğulup öldü."[15]

Görüldüğü gibi, bu üç savaştaki düşman bozgununun anlatımında büyük bir birlik vardır. Öykünün devamında bu yöntem hafifler, Varna, İkinci Kosova Savaşı ve Preveze Savaşında daha az kullanılır. Böylelikle, düşmanın ezilmesi üzerinde bu ısrarlı duruşla (savaşın adı bile buradan gelmektedir; Sırpsındığı: "Sırpların bozgunu") Ortaçağ sonunun geç "Haçlı Seferleri" arasında, birbirini tamamlayan kesin bir ilişki kurmak mümkün olmaktadır. Osmanlı ilerlemesi ezici gözükmekte ve "Haçlı" nitelemesi, karşı taraftaki ölülerin hem İslam'ın hem de imparatorluğun düşmanları olduklarının unutulmamasını sağlamaktadır. Böylece çok örtülü olarak, ama güzel bir düzenlilik içinde, Balkan Yarımadası hem bir Osmanlı fethi, hem de Osmanlıların fethettikleri tek Hıristiyan toprağı olduğundan, bir cihad alanı olarak sunulmaktadır. Haritalarda da kısmen ifade edilen Balkan nostaljisinin açıklamalarından biri böylece karşımıza çıkmış oluyor; Türkler tarafından Avrupa'ya vurulan "İslam damgası"na çok önem veren milliyetçi söylemle kurulan yeni bir köprü söz konusudur.[16]

Tüm Balkan tarihi anlatımına iki önemli anahtar-sözcük eşlik etmektedir. Birincisi *kışkırtmak* fiilidir; buradaki öznesi ajanlar, casuslar aracılığıyla işlerini yürüten Papa ya da Bizanslılardır.[17] İkincisi *(Balkanlar'ın dışına) atmak* fiilidir;[18] sadece Balkanlar'a ve daha sonra Anadolu'ya ilişkin olarak ifade edilen bir tehdide gönderme yapmaktadır. Bu ifade Osmanlıların 19. yüzyılda yitirdikleri Arap eyaletleri, ya da Orta Asya veya İran-Afgan bölgesi konusunda kullanılmamakta, Balkanlar'ın ortak bellekteki özel niteliğini ve Yunan bağımsızlığından Birinci Dünya Savaşına kadar geçen dönemde yaşanan şokun ağırlığını doğrulamaktadır. Bugün milliyetçi basında "yeni haçlılar", Türk kalıtının son temsilcileri olan "Bosnalı Müslüman kardeşler"i Balkanlar'ın dışına atmak istemekle suçlanmaktadırlar.

---

15 Şahin-Kaya, *Osmanlı Tarihi I*, 1993, s. 31; Turhal, *Lise II*, 1989, s. 182; Deliorman, *Lise II*, 1992, s. 20; Yıldız ve diğ., *Lise II*, 1989, s. 162.

16 Örneğin milliyetçi *Kurultay* dergisi zaman zaman, metinle ilişkisiz bir biçimde, Macaristan ya da Bulgaristan'dan cami fotoğraflarını "Türklerin Avrupa'daki İzleri" altbaşlığıyla yayımlıyordu (*Kurultay*, I, 2, 1989, s. 9).

17 Oktay, *Lise II*, 1989, s. 230; Uğurlu-Balcı, *Lise II*, 1989, s. 173.

18 Köymen ve diğ., *Lise II*, 1990, s. 180; Yıldız ve diğ., *Lise II*, 1989, s. 156.

Osmanlı İmparatorluğu içine katıldıkları andan itibaren Arap kimliğinin yok sayıldığını saptamıştık. Balkan halkları konusunda da benzer bir yaklaşımla karşılaşıyoruz. Belirli bir olay, Ankara Savaşı (1402), Sırpların Türk tarih bilinci içindeki yerini değerlendirmemize olanak tanımaktadır. Bu savaşın iki Türk gücünü, Bayezit'in Osmanlı ordusuyla Timur'un ordusunu karşı karşıya getirdiğini hatırlatalım. Türk ya da yabancı, tüm genel tarih kitapları Osmanlı sultanının Sırp birliklerinin yiğitliğine değinmektedir; Sırplar imparatorluğa henüz kısa bir süre önce katıldıklarından, bu savaş onların bağlılıklarını kanıtlamaları açısından belirleyiciydi. Oysa Türk ders kitaplarında bu birlikler -kendilerinden söz edildiğinde- yeniçeriler ya da Rumeli askerleri olarak geçmektedirler: Sırpların kimliği Osmanlı cemaati içinde erimiştir.

Bu kimlik kaynaşması, haritaları incelerken gördüğümüz ve Osmanlı İmparatorluğu üzerine derslerin yapısında da karşımıza çıkan toprak ikiliği ile bir arada var olmaktadır. Anlatımda, Balkanlar'daki ve Anadolu'daki olaylar arasında bir denge kurulması gözetilmiştir. Bir sayfadan diğerine atlanırken, sürekli doğudan batıya, Kosova'dan Ankara'ya geçilmektedir. Bu tarz, iki yarımada üzerinde dengelenmiş bu "ilk Osmanlı İmparatorluğu"nun oluşturduğu uyumun ifadesinden başka bir şey değildir; hükümdarlar, ordular, idareciler, halklar ve kitabın okuyucusu, durmaksızın Ege Denizi'nin bir yakasından öbürüne geçmektedirler. "İslam damgası"nın vurulmasından sonra Türk imgeleminde Balkanlar'a verilen önemin ikinci açıklaması da belki budur: Balkanlar, coğrafi açıdan, imparatorluğun yarısıdır; siyasi açıdan, yumuşak,[19] adil ve hoşgörülü bir siyaset sayesinde halklara mutluluk getiren ve tarihsel açıdan da en eski fetih söz konusudur. Burada, Sırplara ve Yunanlılara yöneltilen suçlamalarda kullanılacak gerekçelerin başlangıç noktasıyla karşı karşıyayız.

B- Balkanların Aşama Aşama Elden Çıkması: Kodlanmış Bir Süreç

Fetihe ilişkin bölümlerde olduğu gibi, 19. yüzyıldaki Sırp ve Yunan bağımsızlıklarına ilişkin derslerin metni de hiç değişmeyen bir retoriğe göre düzenlenmiştir. Metinlerde hiçbir abartı yoktur; Balkan halklarına karşı kin, nefret ya da düşmanlık içermezler.[20] Yazarların olaylar hakkındaki yar-

19 Yıldız ve diğ., *Lise II*, 1989, s. 156.

20 Örneğin, iki büyük Sırp isyancısı olan Kara Georges ve Milos Obrenoviç'in geçimlerini domuz yetiştirme ve domuz ticareti yoluyla sağladıkları, sadece iki ders kitabında belirtilir. Bu örneklere ender rastlanmakla birlikte, oldukça uzun tutulduklarını da belirtmek gerek. Her şeye karşın ilk okunduklarında, bir uzlaşma isteği içerdikleri izlenimi vermektedir (Akşit, *Lise III*, 1971, s. 206 ve Oktay, *Lise III*, 1983, s. 236).

gısını, bizzat sözel düzenleme ortaya koymaktadır. Fetih üzerine olan dersler nasıl genellikle Osmanlıların Balkan halklarının yaşamlarını iyileştirmeleri teması ile kapanıyorsa, 19. yüzyıldaki bağımsızlıklara ilişkin dersler de, günümüzün yaklaşık tüm ders kitaplarında, aynı düşünceyle açılır.

İmparatorluk Sırplarının mutluluğu her yerde aynı unsurlarla dile getirilir: Fiilen topraklarının sahibiydiler, törelerine bağlı yaşıyorlardı ve tüm imparatorluk Hıristiyanları gibi kendi dillerini konuşma ve kendi dinlerinde ibadet etme özgürlüklerinden yararlanıyorlardı. Osmanlı Devleti'ne bağlıydılar ve barış içinde yaşıyorlardı. Kısacası, imparatorluk içinde yaşamaktan memnundular.[21] Rumlara gelince, onlar da adil Osmanlı Devleti'nin sağladığı tüm özgürlüklerden yararlanıyorlardı. Ama, ayrıca siyasi ve ekonomik ayrıcalıklara da sahiptiler, çünkü Osmanlılar İstanbul Fener cemaatine önemli görevler (saray tercümanlığı, Eflak ve Boğdan Beylikleri) vermişlerdi ve ticaret etkinlikleri sayesinde imparatorluk ve diaspora Rumları çok zengindiler.

Ders kitapları çok benzer, genellikle de aynı terimlerle ayaklanma öncesi durumu böyle anlatmaktadırlar. Bu gözlemlerin hedefi şu soruyu gündeme getirmektir: Peki o zaman neden ayaklandılar? Yanıt, söylemin ikinci aşamasını oluşturmaktadır. Türkleri seven bu halkların onlara ihanet etmeleri (bu sözcük hiç kullanılmamıştır) için, yönlendirilmiş olmaları gerekmektedir.

Ayaklanmanın derindeki nedenleri çoğunlukla Fransız Devriminde aranmakta, bu devrimin sonuçlarının genellikle olumsuz ve kısmen Osmanlı Devleti'nin dağılmasında pay sahibi oldukları düşünülmektedir. Devrim, özgürlük ve bağımsızlık düşüncelerinin, milliyetçiliğin gelişmesine, güçlenmesine, yayılmasına yol açmıştır. Bu son düşünce Devrim'in diğer ilkeleri arasında, genellikle önde gelen bir yer tutmaktadır. Aynı düşüncelerin Türk aydınlarını da etkilediğine, böylece bir sürü çalkantıya neden oldukğuna ise çok az yerde değinilir.[22] Böylece bu kavramların yayılması yolunu, zaman zaman propaganda aracını da kullanarak, Fransa açmıştır.[23] Bazı ders kitapları, Campo-Formio Antlaşmasından (1797) sonra birkaç yıl boyunca, Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu'yla sınırı olduğunu,[24] bunun da yeni fikirlerin yayılmasını kolaylaştırdığını hatırlatır.

---

21 Bkz. Miroğlu-Halaçoğlu, *Lise III*, 1990, s. 152; Yıldız, *Lise III*, 1991, s. 164; Akşit, *Ortaokul II*, 1985, s. 113; Köymen, *Lise III*, 1990, s. 138; Oktay, *Lise III*, 1987, s 236.

22 Köymen, *Lise III*, 1990, s. 128.

23 TTTC, *age*, orijinal metinde altı çizilidir.

24 Oktay, *Lise III*, 1987, s. 236.

Ama diğer ders kitapları, Osmanlı İmparatorluğu'nun uyruklarına, kendi törelerine göre yaşama, dinine bağlı kalma, dilini konuşma konularında tam bir özgürlük verdiğinin altını çizmektedir;[25] bu mantık içinde, milliyetçilik, eşitlik, özgürlük düşüncelerine gerek yoktur.

O halde isyan tohumlarının atılışında yine yabancı parmağının bulunması gerekmektedir. Avusturya ve Rusya, Sırbistan'a, bazı yeniçerilerin haksızlıklarını istismar eden kışkırtıcı ajanlar göndermektedir. Sırbistan'ın bağımsızlığından önceki bölümde, ayaklanmayı yine Rus parmağı başlatmaktadır. Okul söylemi Yunan isyanı konusunda da aynı şemayı uygulamakta, ancak diaspora tarafından finanse edilen ve Batı'nın sempatisini, Hellen dostluğunu, eski Grek geçmişinin yeniden keşfedilmesi gibi Fransız düşüncelerini yayan okulların varlığı bazı ayrıntılarda değişiklik yaratmaktadır:

> "Yunanlılar, kendilerini, Eskiçağ Grek uygarlığını kuranların torunları olarak tanıtıyorlardı."[26]

Böylece isyanlar öğrencilerin gözünde anlaşılır olmaktadır. Söylemin tonu ise dikkat çekici ölçüde tarafsızdır. Sadece bir ilkokul kitabında kalıplaşmış düşünceleri yayma eğilimi görülmektedir:

> "Yunanlılar, kundaktaki çocukları da acımaksızın öldürebildiklerini daha o zaman göstermişlerdi."[27]

Bu örnek lise ders kitaplarıyla uyumsuzdur, ama ilkokullara yönelik olduğundan, daha fazla yayılmış olmaktadır. Bunun dışında genellikle rahat ve mesafeli bir ton görülmekte ve öfke uyandırmaya çalışılmamaktadır. Asıl söz konusu olan, Balkan halklarına iyi davranıldığını ve Osmanlı iktidarı ile Hıristiyan toplumlar arasında karşılıklı bir güven bulunduğunu göstermektir. Balkanların fethi bir yandan Türklerin cihad değerlerini sahiplenmelerine ve Müslüman bilinçlerini tatmin etmelerine yaramıştı; diğer yandan, övündükleri hoşgörünün ve adaletin iktidarlarını Hıristiyan dünyanın gözünde meşrulaştırdığı varsayılıyordu. Yazarlar, Türklerin her iki tarafı da, hem İslam'ı hem Hıristiyanlığı tatmin ettikleri düşüncesini aşılamaktadırlar. Ama bu öyküden çıkartılacak, açıkça dile getirilmemiş sonuç, Balkan halklarının nankörlüğüdür.

Bu derslerde kullanılan bazı anahtar-sözcükler, fetihler döneminde kullanılanlarla aynıdır; bu süreklilik, söylemdeki istikrarın, farklı dizileri ve

---

25 Sanır ve diğ., *İlkokul V*, 1988, s. 64.

26 Sanır ve diğ., *İlkokul V*, 1988, s. 54.

27 Sanır ve diğ., *İlkokul V*, s. 65.

farklı yayın dönemlerini aşkın uyumun göstergesidir. Bu sözcüklerin ("kışkırtma", "propaganda") kullanımı, siyasete bir dış müdahale varsayımını gündeme getirmektedir. Diğer bir sözcük grubu ise "bir fırsattan yararlanmak"tır; oportünizm ve kalleşlik düşüncesini taşımaktadır; imparatorluğun düşmanları, hep Osmanlıların başka bir işle uğraştıkları anda fırsattan yararlanırlar. Bu düşmanların içinde, 1830'da Cezayir'i işgal etmek için Rus-Osmanlı Savaşından yararlanan Fransızlar;[28] ayaklanmak için Tepedelenli Ali Paşa isyanından yararlanan Yunanlılar;[29] Trablus Savaşından[30] ve 1909'da Sultan Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden yararlanan Balkan halkları sayılabilir.[31] Başka işaretlerle de görülebileceği gibi, Balkanlar'ın yitirilmesi konusunda Türkiye Cumhuriyeti'nin söylemi Osmanlı politikasının sonuçlarıyla arasına mesafe koyar.

Tarihsel söylem içindeki önemli unsurlar, Balkan halklarına bakışla Araplara bakış arasındaki zıtlığı ortaya koymaktadır; çünkü onların isyanı anlatılmadan önce, imparatorluk içindeki durumları sergilenmektedir: Ne kadar az yer verilmiş olursa olsun, kendi Hıristiyan yaşamları içinde sunulmakta ve ümmet dışında özerk bir varlığın sahibi olarak gösterilmektedirler. Çok önemli -terimin teatral anlamında- bir rolleri vardır, çünkü onların Hıristiyan ötekiliği cihad kavramını ve bununla aynı anda zimmilere karşı Türk hoşgörüsü fikrini gündeme getirme olanağı sağlamaktadır; oysa Arap ötekiliğinin betimlenmesi, onlar da Müslüman olduklarından, böyle bir fırsat yaratamazdı. Diğer Avrupalı halkların Balkan halklarını desteklemeleri en azından dinsel dayanışma gerekçesiyle açıklanabilir, ama 1916'daki İngiliz-Arap ittifakı için böyle bir şeyden de söz edilemez; bu farklılık, Yunanlıları ve Sırpları, Araplar üzerine uzun süre çöken ihanet suçlamasından korumaktadır.

Balkan Yarımadası'nın Türk imgelemindeki özel statüsü, eski Yugoslavya'nın 1992'den beri yaşadığı kriz sırasında milliyetçilik tarafından şekillendirilen söylemden anlaşılabilir. Kriz, Osmanlı mirasının milliyetçi kamuoyu tarafından yeniden keşfini hızlandırmış ve bu kamuoyu, Osmanlıların 19. yüzyıldaki geri çekilişini eski imparatorluk alanı içinde bugün yaşanan kargaşalığın baş nedeni olarak göstermiştir. O sırada efendi millet olan ve "Viyana kapılarına dayanan" "atalarımız" tarafından Balkanlar'a vurulan "İslam damgası" imajları, Türkdil Asya'nın coşku uyandıran yeniden keşfini izleyen bir düş kırıklığı döneminde Türk halkına ve giderek

---

28 Yıldız ve diğ., *Lise III*, 1991, s. 188.

29 *age*, s. 166.

30 Miroğlu-Halaçoğlu, *Lise III*, 1990, s. 172.

31 Uğurlu-Balcı, *Lise III*, 1992, s. 233; Köymen ve diğ., *Lise III*, 1990, s. 155.

şiddetlenen yabancı düşmanlığına hedef olan Batı Avrupa Türklerine hatırlatılmaktadır.

"Viyana kapıları", "Avrupa'daki silinmez izlerimiz" gibi formüller, milliyetçi basın okuyucusunun aklında bir harita biçimlendirmesine yardımcı olmaktadır. İstanbul'dan Viyana'ya giderken bu yolu defalarca kateden Avrupa'da yaşayan Türk'ün o haritayı canlandırması ise daha da kolay olmaktadır. Gazeteciler ve konuşmacılar, bir uzam bilincine ve Türklerin gerçekten ikinci sınıf konumunda bulundukları Avrupa'da canlandırılması belki de daha kolay olan, imparatorluğu yitirme üzüntüsüne güvenebileceklerini bilmektedirler.

Dünyanın bu bölümünde bir Müslüman devletin oluşmasına izin vermeme şeklinde tanımlanan Avrupa politikasının sık sık kınanması, "Balkanlar'ın dışına atmak" şablonunun yeniden ortaya çıkmasına olanak vermektedir. Köşe yazılarında ve yorumlarda sürekli yeni Haçlılar eleştirilmektedir;[32] dinci muhalefet akımından konuşmacılarda daha sık rastlanılan bu imaj, her yere, özellikle de Kafkasya'ya ve Kürt ülkesine yeni Haçlılarını göndermekle suçlanan Batı'ya karşı daha genel bir söylemde buluşulmasını da sağlamaktadır.[33]

II- ANADOLU GERİ MEVZİİNİN KUTSALLAŞTIRILMASI

İşte yolculuğun sonuna geldik. Göçün sonunda, bir dizi ciddi bozgunun ardından, Anadolu'ya geri çekilmek kaçınılmaz oldu ve bu toprak parçası üstündeki Türk denetimi ancak Mustafa Kemal'in 1922'deki zaferiyle güvence altına alınabildi.

Balkan krizinin anlatımında, bu olaylar ileride ulusal topraklar olacak yerin dışında geçtiği için, özel bir sorun çıkmamakla birlikte, Anadolu'daki Rum-Ermeni geçmişinin gerçekliği, ortak kimliğin, "biz"in tanımını tartışılır kılmaktadır. Anadolu'da 1922'den önce yaşayan halklar söz konusu olduğunda, bu kavram artık açıkça gündeme getirilememektedir. Bunun sonucunda, "biz" kabulleri hissedilir ölçüde değişebilen ve Anadolu tarihinin kimi bölümlerini sahiplenmekle tamamen reddetmek arasında duraksayan karmaşık bir tarihsel söylem ortaya çıkmaktadır. Bu koşullar içindeki başlıca güçlük, anlatımda atlanan konularla birçok Türk yurttaşının doğrudan çevresi arasındaki çelişkiden kaynaklanmaktadır. Çünkü bugünkü Türkiye topraklarında, hiçbir zaman tarih dersi almamış

---

32 Bu şablon bazen gazeteler tarafından manşet olarak da kullanılmaktadır: "Haçlıların uşağı Butros-Gali" (*Türkiye*, 5 Ağustos 1992).

33 Özellikle bkz. İsmet Miroğlu'nun (kendisi bir tarih dersi kitabı da yazmıştır) "Bosna-Hersek'i kana boğan haçlı zihniyetidir!" başlıklı makalesi (*Türkiye*, 19 Ocak 1993).

birinin karşısında da, en dindışı düşüncenin bile Türk kültürüne bağlayamayacağı (çünkü içlerinden çoğu kilisedir) anıtlar yükselmektedir.

Başka bir kültüre ait olan bu anıtlar karşısında, nüfusun en azından bir bölümü resmi tarihsel söylemin (ya da onun suskunluklarının) yetersizliğini hissetmektedir. Eğitimi sınırlı kişilerde bu konudaki rahatsızlığı sık sık gözlemledik. Örneğin bir çiftçi, bir sohbet sırasında, Amasya tepelerindeki anıtsal Hellenistik mezarlara bakarken tam bir şaşkınlık içindeydi: "Bunları biz mi yaptık? Bu insanlar bizim atalarımız mıydı?" Bir uzun yol şoförü Antalya bölgesindeki antik kalıntılarla ilgili şu itirafta bulundu: "Kim yapmış bunları? Romalılar mı? Amerikalılar mı? Her ne hal ise, biz bunlardan bir şey anlamıyoruz..."

A- Yabancı Anıtlar, Türkleştirilmiş Yer Adları

Bu örnekler, Türk kültürünün uzun süre Anadolu toprağında serpilmiş, bazıları yakın bir döneme kadar burada yaşamını sürdürmüş kendisinden çok farklı başka kültürler üzerine geldiğini açıkça ortaya koyan bir söylem olmaksızın yatışamayacak bir rahatsızlığın göstergeleridir. Ama, klasik Antikçağ dersleri (Yunan ve Roma) 20 yıldır sürekli azalmakta, bugün ortaokul ders kitaplarında bu konular hiç yer almamaktadır. Bizans İmparatorluğu tarihi bir sayfadan aza indirgenmiş, bazı ders kitaplarından ise tamamen çıkarılmıştır.[34] Eski uygarlıkların anıtsal varlığına, bazı yörelerde daha yakın tarihli Hıristiyan izler de eklenmektedir. Rum, Ermeni, Gürcü kiliseleri aşağı yukarı her yerde yükselmekte ve kuzeydoğu sınırının hemen yanı başındaki Kağızman sakinleri, 1950'lerde camiye dönüştürülmüş eski bir Ermeni kilisesinde dua ettiklerini gayet iyi bilmektedirler.

Ayrıca Anadolu'nun bazı yerlerindeki nüfusun çoğunluğu da yakın bir geçmişin göçmenleridir: Çeşme Yarımadası'nda Kosova'lı Yugoslavlar, tüm Ege bölgesinde ve Fethiye'de Selanik Türkleri ve Çingeneleri ve yakın bir tarihte tüm Batı'ya yerleşen Kürtler. Onların bu toprakla ilişkisi, oralardaki eski yerel ailelerinki gibi olamaz. Selanik ya da Dobruca Türklerinin torunları kökenlerine ilişkin anılarını korumuşlardır ve örneğin İzmir'de, birkaç sorudan sonra ailelerinin "buralı" olmadığını kendiliğinden söyleyivermektedirler.[35]

Türklerin arasında da, birçok yüzyıllık köklü ailelerden gelseler de anıtsal çevrenin kendilerine ait olmadığını bilenler vardır; daha yakın tarihlerde gelen gruplar açık ya da belli belirsiz biçimde Rum nüfusun yeri-

---

34 Bkz. Kara, *Ortaokul I*, 1993.

35 Bu "muhacirler" hakkında, bkz. X. De Planhol, *Les fondements géographiques de l'histoire de l'islam*, Paris, 1968, s. 257-270.

ni aldıklarını hissetmekte ve kimi zaman da kendi geldikleri yere özlem duymaktadırlar. Rum varlığının kalıntıları (yıkılmış köyler, kiliseler) arasında ve zaman zaman Rum tarımı tarafından ve onun için biçimlendirilmiş bir manzara içinde yaşamaktadırlar.

Böylesi bir durumda toprağa dayalı bir kimlik söylemi geliştirmek zordur. Bunun yapılabilmesinin koşulu, tarih anlatımının Anadolu'nun tüm geçmişini dikkate almasıdır. Göreceğimiz gibi bu gerçekleşmemekte ve devletin yurttaşlarıyla üstünde yaşadıkları toprak arasında koruması gereken duygusal bağ sorununu çözümlemek için iki yol kullanılmaktadır; birincisi, yer isimlerinin Türkleştirilmesidir, ikincisi ise kutsallık ve kurban verme kavramlarını gündeme getirmektir.

* * *

Yüzyıl başında Anadolu halklarını etkileyen korkunç şoklar, Yunanlılar ve Ermeniler arasında şiddetli Türk karşıtı duyguları beslemeye devam ederken, 1918 bozgununun ve 1919'daki Yunan işgalinin anıları da Türk tarafında tehlike beklentisinin keskinliğini ve gerçek ya da varsayılmış tehditlere karşı büyük bir duyarlılığı ayakta tutmaktadır.[36] Örneğin coğrafyacı Hayati Doğanay Türkiye'nin varlığını tehdit eden her türden tehlikeyi birçok kez yinelemekte[37] ve yaptığı uyarıların kanıtlarını Yunan ders kitaplarında bulmaktadır:

> "Bu ülkenin (Yunanistan'ın) bizzat devlet yöneticileri tarafından desteklenen ve uzun yıllardan beri okul ders kitaplarına geçen Megalo İdea hayali, 'Türkiye'nin Batı Anadolu ve Marmara bölgesi topraklarını ele geçirerek, İstanbul'u kuracakları Büyük Yunanistan'ın (?!) başkenti yapma' esası üzerine temel edilmiştir. (...) Toprak bütünlüğümüze yönelik istilacı fikirleri orta dereceli okul kitaplarında ders konuları olarak işleyen ve yöneticileri ülkemizi düşman hedef olarak gösteren bu ülke ile, yakın bir gelecekte bir dostluk ortamı kurmak pek mümkün görünmemektedir."[38]

Tehlikeler konusundaki uyarıların yanı sıra, Anadolu toprağının yurtdışında tamamen Türk toprağı olarak algılanması için büyük bir uyanıklık içinde bulunulması da istenmektedir. Aynı yazar yabancı atlaslarda "Kürdistan", "Ararat", "Andrinople", "Constantinople", "Smyrne" "Pontik

---

36 Bu duyarlılık, yakın tarihli bazı okul kitaplarında "Tehditler" başlıklı bir metin biçiminde kendini göstermiştir; bkz. Kara, *Ortaokul I*, 1993, s. 120 ve *Ortaokul II*, 1993, s. 193.

37 "Türkiye'nin Coğrafi Konumu ve Dış Tehditler", *TDA*, no: 58, Şubat 1989, s. 9-71.

38 "Türkiye'nin Komşuları ve Yabancı Atlaslarda Türkiye", *TDA*, 54, 1988, s. 9-18. Ne yazık ki Yunan ders kitapları konusunda yazar hiçbir kesin kaynak göstermemektedir.

Dağları" gibi yer isimleri kullanılmasını eleştirmekte ve tüm antik isimleri hedef göstermektedir. Böyle bir kaygının faydası, Anadolu'ya yönelik belli bir Batılı anlayışa, öncelikle Batı'nın geçmişi olarak sahiplendikleri klasik Antikçağ'la ilgilenen bir yaklaşıma dikkatimizi çekmek olarak özetlenebilir.[39] Ama Hayati Doğanay, Türkçe bilmeyen biri için Ağrı Dağı ya da Doğu Karadeniz Dağları gibi yer isimlerinin söylenmesinde ya da bellekte tutulmasında yaşanacak güçlükleri fazla küçümsemekte, ayrıca, "Smyrne" gibi kullanıla kullanıla yerleşmiş sözcüklerden yararlanma hakkını bile reddetmektedir.

Bütün dillerde karşılaşılan eski yer isimleri kullanımından bu üniversite adamının duyduğu rahatsızlık, Türklerin yaşadıkları yerleri isimlendirmek isteğini yansıtmaktadır. İsimlendirme eylemi gereksiz bir çaba değildir: İnsan bir şeyin adını koyarken onu sahiplenmiş olur; bir kimsenin ya da bir geminin vaftiz edilmesi, bir sokak ismi plakasının üstündeki örtünün açılması, yeni keşfedilen bir toprağın "vaftizi" gibi törenlerin anlamı budur. Yeni siyasi rejimlerin ya da yeni kurulan devletlerin alışılageldik kullanıma karşı, kendi seçtikleri adlandırmayı dayatmada gösterdikleri saplantı da bunun kanıtıdır. Ama, bu alandaki Türk titizliği Anadolu geçmişini dikkate almayı reddetmekle ilintilidir.[40]

B- Kanla Kutsanan Anadolu: Çanakkale Savaşı

Sadece Rum ya da Ermeni değil, Kürt yer isimlerine de uygulanan sistematik Türkleştirme, tek başına, yurttaş ile toprağı arasında sarsılmaz bir bağ oluşturulmasına yetmeyebilirdi. Resmi söylem vatanı kutsallaştırmak için, her yerde olduğu gibi, dökülmüş kanın, kurban verilmiş askerlerin hatırlatılmasına dayanmaktadır. Türkiye'de beyaza boyanmış taşlarla tepe yamaçlarına yazılan sloganlar manzarayı maddeten damgalamaktadır; sloganların hepsi, ağaçlandırmaya yönelik olanlar bile, toprağa bağlılık üzerinedir. Sloganla toprak arasında, sanki toprak söz tarafından korunuyor ve söz topraktan çıkıyor gibi fiziki bir bağ vardır; sonuçta, topraktan bir erdem fışkırmaktadır.

---

39 *Encyclopaedia Universalis* Atlasındaki, sanki Aziz Paul'ün yolculuklarını izlemek için yapılmışa benzeyen çağdaş Türkiye haritasında bu yaklaşımı çok açık bir biçimde görmek mümkündür, 1986 baskısı, harita no: 126-127.

40 Hayati Doğanay, yabancı haritaları tarayacak ve yabancı yapıtların Türkiye'de basılmalarından önce bu tür eski yer isimlerini çıkarttıracak bir kurum oluşturulmasını öneriyordu. Yazarın sözü dinlenmiş olmalı ki, yayıncıların başı 1993'te "Kilikya Ermeni Krallığı" gibi adlandırmalar nedeniyle belaya girdi. Türkiye'de iş yapan tüm havayollarına, turizm acentalarına belgelerinden Ermenistan'la ilişkili tüm isimlerin çıkartılması bildirildi.

Harita ve bayrakla simgelenen toprağa bağlılık ordu ve okul tarafından öğretilmektedir. Yakın tarihli okuma kitaplarına kısaca bir göz atmak bile bunu göstermeye yeter. Bir bayrak, bir harita, bir asker ya da bu unsurların bir bileşimini gösteren resimlerin toplam sayısı 1990'da 30'a, 1993'te 41'e çıkmıştı. Yeni bir harita-bayrak modelinin belirmesi daha da ilginçtir; 1990'da Devlet Yayınları'ndan çıkan okuma kitabında haritayı, dalgalanan bir bayrağı ve bir askeri bir araya getiren bir resim bulunuyordu. 1993'te kırmızıya boyanmış ve üstüne ayyıldız vurulmuş Türkiye haritası doğrudan bayrağa dönüştürülmüş, bu işlem toprağın ve vatanın sunumlarının iç içe geçmesi sürecini tamamlamıştır.[41] Harita-bayrak 1993'ten sonra hızla yayılmıştır, afişlerde ve basında da giderek daha çok gözükmektedir.

Toprağın kutsal değeri tarih dersi kitaplarının da önemli temalarından biridir. Bazı giriş bölümlerinin daha baştan kan ile toprak arasındaki kutsal ilişkiye değindiklerini hatırlatalım:

> "(Türkler) Müslümanları büyük tehlikelerden kurtardılar. Haçlı Seferleri sırasında canlarını vererek, kanlarını dökerek hem yurtları Anadolu'yu savundular, hem de İslamiyeti korudular."
>
> "Milyonlarca Türk'ün bu uğurda akıttığı kan, sembol olarak bayrağımızın rengine aksetmiştir."[42]

Kutsallık kavramı ölüme ilişkin sözcüklerin içinde de yakalanabilir. Ders kitaplarında anlatılan tüm diğer savaşlara oranla Çanakkale Savaşının (1915) öyküsünde bulunan ilginç özellik, Türk ölülerin sayısının hiç azaltılmaya çalışılmadan belirtilmiş olmasıdır. Bu sayı, gelecekte cumhuriyetin kurulacağı Anadolu'nun bağımsızlığının bedelidir. Başkomutan geleceğin Atatürk'ü Mustafa Kemal olduğundan, bu şehitler Osmanlı İmparatorluğu için değil, ufukta görünen cumhuriyet için feda olmuşlardır.[43] Birkaç yıldır ders kitaplarında her iki taraftan "on binlerce ölü"nün[44] ve sonra da "yüz binlerce yaralı ve şehit"in belirtilmesi bir alışkanlık halinde yerleşmiştir.[45] Şehit sözcüğü belirmekte, ama her zaman doğrudan anlatımın

---

41 *İlkokul Türkçe Ders Kitabı I*, 1990, s.15; *Okumaya Başlıyorum*, 1993, s. 6-7 ve 43. Bu son sayfada Kıbrıs Adasının kırmızıya boyanmış kuzeyi de görülmektedir.

42 Uğurlu-Balcı, *Lise II*, 1989, s. 78; Merçil ve diğ., *Lise I*, 1990, s. 18.

43 Deliorman'da, *Lise II*, 1993, s. 209, I.Dünya Savaşı bölümü *Milli Mücadeleye Doğru* başlığını taşıyan bir paragrafla kapanmaktadır. Sümer ve diğ., *Lise II*, 1993, s. 228'de şu cümleye rastlanmaktadır: "Bu açıdan Çanakkale Zaferi bağımsızlık savaşımızın moral temelini oluşturdu."

44 Sanır ve diğ., *İlkokul V*, 1988, s. 85.

45 Köymen ve diğ., *Lise III*, 1990, s. 164. Yine de ortaokullar için *Atatürkçülük* kitabı (Devlet Kitapları, 1993) ve Kopraman'ın lise tarih kitabı (1994) bu biçimleri kullanmamaktadır.

içinde yer almamaktadır: Türk kurbanların sayısını vermeyen ders kitaplarından biri, resim olarak onların anısına yapılmış bir anıtın fotoğrafını koymuştur. Dramın büyüklüğünü yansıtan bu anıtın görüntüsü, tarihsel olay hakkında sadece bilgilenmekle yetinmeyip kendi içine dönmeye ve bu olayı anmaya bir çağrıdır: Tarihsel anlatım vatansever bir söyleme dönüşme eğilimi göstermektedir.[46]

Tarihsel anlatım, Çanakkale ile birlikte, ölümün önemli olmadığı mutlak zafer tapmcını terk edip, Ermeni söylemine yakın bir fedakârlık söylemini kabullenen bir sürece girmektedir.[47] 1992'den sonra öykü dramatikleşir, savaşın korkunçluğu savaşa karşı çıkmak amacıyla değil, fedakârlığın, bağımsızlığın bedelinin değerini artırmak için gösterilir. Yakın tarihli bir ilkokul kitabında Atatürk'ün şu meşhur açıklamasına yer verilmektedir:

> "Size ben taarruz emretmiyorum, ölmeyi emrediyorum."[48]

Tarihsel düşüncelerden çok vatansever düşüncelerle karışan bu dramatikleştirme kısa bir süredir daha da yoğunlaşmış gibidir; artık on yıl öncesinin özlü anlatımı yerine şu tür düşüncelerle karşılaşılmaktadır:

> "Çanakkale, birçok aydın gencimizin kanları ile sulandı, fakat tarihe bir sembol olarak geçti."
>
> "Çanakkale savaşlarında, 250 binden çok askerimiz şehit oldu. Gelibolu yarımadası toprakları bu şehitlerin kanıyla yoğruldu."[49]

Burada kullanılan "yoğrulmak" fiili, iki kutsal elemanı toprağı ve rengi bayrağı çağrıştıran kanı birleştirmektedir. Bu fikir bileşimi bazı ders kitaplarında açıkça belirtilmiştir. Daha genç okuyuculara yönelik kitaplarda genellikle daha açık (daha basit de diyebiliriz) ifadeler kullanıldığından, Çanakkale Savaşının anlamını şekillendiren tüm vatansever kavramları özetlemek için, bir okuma kitabından aldığımız *Şehitlerin Kanı* başlıklı bir metne başvurabiliriz:

---

46 "Çanakkale Şehitleri Anıtı", Uğurlu-Balcı, *Lise III*, 1992, resim no: 89, s. 241. Anıtın fotoğrafı Tekışık, *İlkokul V*, 1993, s. 165'te de yer almaktadır.

47 Ermenilerin yaşadıkları felaketler konusunda V. N. Dadrian'ın yorumu Çanakkale üzerine benimsenen Türk söylemine de uygulanabilir: "Çelişkili bir biçimde bir imaj için ödenen yüksek bedel bu imajı daha da değerlendirmektedir. Ödenen bedel ne kadar yüksekse, Ermeniler kendi dinsel kimliklerine o kadar büyük bir inatla bağlanmaktadırlar." ("Nationalism in Soviet Armenia. A Case Study of Ethnocentrism", in G. Simmonds (yay.yön.), *Nationalism in the USSR and Eastern Europe In the Era of Brezhnev and Kosygin*, Detroit, 1977, s. 202-258).

48 MEB, *İlkokul V*, 1992, s. 159.

49 Sırasıyla, Deliorman, *Lise II*, 1993, s. 206; Tekışık, *İlkokul V*, 1993, s. 165.

"Çanakkale Savaşı, bütün şiddetiyle devam ediyordu. Bir Mehmetçik, kahramanlığı ile herkesi şaşırtmıştı. Akşam, komutan onu çağırdı. Yanında yabancı bir gazeteci de vardı. Gazeteci Mehmetçiğe:

- Seni tebrik ederim. Düşmanla gözünü kırpmadan savaşıyordun. Yalnız, arada bir neden sekiyordun? diye sordu.

Mehmetçik hemen cevap verdi:

- Şehit kardeşlerimin kanlarına basmamak için.

Yabancı gazeteci çok duygulanmıştı. Ona saatini hediye etmek istedi."[50]

1878'de aynı toprağın üstüne çöken ve Doğu eyaletlerinin yitirilmesine yol açan ağır Rus tehdidi aynı dramatikleştirmeye yol açmamıştır. Çanakkale'de süreç daha açıktır, çünkü toprak Kemalist cumhuriyet olmak üzeredir. Çanakkale artık Kemalist destan içine girmiştir ve zaten bu sözcük -*destan*- yazarlardan biri tarafından kullanılmaktadır.[51] Kutsallaştırma eğilimi, 1980 darbesinden sonra Kemalist tapıncın güçlendirilmesiyle koşutluk göstermekte ve bu gelişim 1993'te de henüz sürmektedir.[52]

Diğer savaşların anlatımıyla kısa da olsa bir karşılaştırma yapmak yararlı olacaktır. İlk Müslümanlarla Mekkelileri karşı karşıya getiren Bedir Savaşıyla Çanakkale Savaşının Türk söylemi içindeki ortak yönü, şehitler üretmeleridir. Bu iki ayrı savaş, tarihsel anlatımı iki tarihdizinsel uçtan çerçevelemektedir. Ama, Çanakkale Savaşının anlatımında hiçbir dinsel boyut yoktur. İlk olayın anlatımında şehit sözcüğünün kullanımı İslam'la özdeşleşmeyi aktarmakta, ikincisinde ise laik cumhuriyetin yakın bir gelecekteki kuruluşunu kutsamaya yardımcı olmaktadır. Hem dini hem de milliyetçi bir boyut verilen Malazgirt Savaşının ise, tam tersine, şehidi yoktur: Bu kutlamada üzüntü gerekli değildir, bunun nedeni belki de sadece 1453 Fetih'indeki gibi, vatan savunmasının değil bir fetihin söz konusu olmasıdır.

Son olarak, Anadolu toprağının kutsal niteliğini, "anayurt" Orta Asya, Orhun bölgesi toprağının statüsüyle karşılaştırmak gerekir. Türkler "anayurt"tan 10. yüzyılda proto-Moğol Hitaylar tarafından atılmışlardı; o dönemden beri bölge bir daha hiçbir zaman Türkleşmedi ve meşhur yazıtlar bin yıldır bu bölgelerin eskiden Türk olduklarının tek tanıklarıdır. Ama, okul söyleminde Moğollara karşı hiçbir düşmanlığa rastlanmamaktadır.

---

50 *İlkokul Türkçe Ders Kitabı I*, 1990, s. 73.

51 Tekışık, *age*, s. 165.

52 Yine de bu eğilimin aksine davranmak da mümkündür ve bazı yazarlar artık şaşırtıcı gelen kısa anlatım tarzını korumaktadırlar; yakın tarihli bir ortaokul kitabında büyük savaş birkaç satırda geçiştirilmiştir. Az görülen ve belki de bir tepkinin başlangıcı olan bu örnekte, bu bölümde hiçbir Atatürk resmine yer verilmemiştir; bkz. Yıldız ve diğ., *Ortaokul II*, 1993, s. 106.

Burada kutsallık düş alanına aittir; Orta Asya, Orhun bölgesi Türk imgeleminde, ama yalnızca eğitimli Türklerin ve aşırı milliyetçilerin imgeleminde bir yüzyıldır yaşamaktadır; altını bir kez daha çizelim: Bu Orta Asya "anavatanı" Anadolu Türkiye'sinin metaforundan başka bir şey değildir. Bu bölgelerin bugün içinde bulundukları gerçek durum ders kitabı yazarlarını fazla ilgilendirmiyor gibidir.

Orta Asya denen Türkistan için de daha düşük bir düzeyde de olsa aynı şey geçerlidir. Türk kültürü orada Rus ve İran kültürlerine hedef olmuştur ve olmaya devam etmektedir. Korkunç bir sömürgecilik siyaseti izleyen Ruslara karşı düşmanlık siyasi söylemde yer almakta, ama Cengiz Han İmparatorluğu'nun sona ermesinden sonra Türkistan'ın kaderiyle ilgilenmeyen okul söyleminde buna pek rastlanmamaktadır. Demek ki kutsallık ayrılmaz biçimde Anadolu'ya bağlıdır ve sadece onun için kullanılmaktadır.

III- ANADOLU'NUN GEÇMİŞİ NASIL ULUSAL BİR GEÇMİŞ HALİNE GETİRİLEBİLİR?

Anadolu'nun Yunan geçmişinin kabulü, romantik çağdan beri Avrupa'da çok yaygın olan Hellen dostluğu nedeniyle, iyice hassas bir konu haline gelmiştir. Bu nedenle Yunan düşmanlığı Batı düşmanlığı ile birleşmekte ve Anadolu üstüne Türk söylemi, diğer görevlerinin yanı sıra, Avrupa tarihyazımı tarafından aşırı ölçüde abartıldığı düşünülen Yunanlıların tarihsel rolünü azaltma işlevini de üstlenmektedir. Klasik Yunan ve Anadolu Antikçağı'na ilişkin tarihsel söylem, okul söylemi ya da diğer söylemler, meşhur "Yunan mucizesi" formülünün reddi temelinde tasarlanmıştır. Renan'ın bu deyimi, "İnsanlığın Evrimi" dizisini yöneten Henri Berr tarafından önce 1923'te, Jarde'nin *La formation du peuple grec* adlı yapıtına yazdığı önsözde, sonra kendi yapıtı olan *En marge de l'histoire universelle*'de kullanılmıştır.[53]

İlk kitap Türkiye açısından çok yaşamsal bir zamanda, Yunan ordusuna karşı kazanılan zaferden kısa bir süre sonra ve Yunanlılar tarafından "büyük felaket" olarak adlandırılan nüfus değişimleri sırasında yayımlanmıştır. Henri Berr burada "Yunan mucizesi" fikrinin tarihçesini çizmekte ve "imtiyazlı halk", "harika çocuklar", "Tanrıların oğulları" (Caro-Delvaille), "ilerleme ilkesinin yaratıcıları" (H.S.Maine), "toprakların en kutlusundan" (Th.Gomperz) "insanlığı son çerçevesine yükselten" (Lechat) "benzersiz entelektüel örgütlenmeleri" (Ingres) üzerine birbirinden övü-

---

53 A. Jardé, *La formation du peuple grec*, Paris, 1923, s. v-xii; H. Berr, *En marge de l'histoire universelle*, Paris, 1934, s. 155-159.

cü çeşitli bakış açılarını derlemektedir. Henri Berr sözlerine "Yunanistan'a bu bölümün altı cildini ayırarak sadece hakkını verdiğimizi düşünüyoruz" diye son verir. "İnsanlığın Evrimi", Türk tarihçileri de dahil herkes için, dönemin kaynak dizisi olduğundan bu tür sözler çok rahatsızlık yaratmıştır. Parlak bir uygarlık kurmuş bir Anadolu halkı olan ve Yunanlıların öncelleri ve ustaları olarak sunulabilecek Hititlere yönelik incelemelerin desteklenmesinin nedenlerinden biri de budur.

Belli bir bakış açısına göre, Anadolu'ya yerleşen Türkler yerli halkla evlendiklerine göre Anadolu'nun bugünkü nüfusunun burada Türklerden önce bulunan insanların da torunları oldukları kabul edilebilir;[54] Turgut Özal'ın *La Turquie en Europe* adlı kitabında bu tez savunulmaktadır. Bu kitaba ileride yeniden döneceğiz. Bu düşünce, Anadolu sakinlerini bu toprak üzerinde Türk uygarlığından önce kurulmuş her şeyin mirasçısı olarak görmeyi sağlamaktadır ve hakkında birkaç söz söylememiz gereken "Anadoluculuk" akımına yol açmıştır.

A- Anadoluculuk

Şimdiye dek çok az tarihçi Anadoluculuk ile ilgilenmiştir. En ilginç incelemelerden birini, Anadolucu akımı (bu isim 1918'de ortaya atılacaktır) Pantürkçülük ile karşılaştıran Frank Tachau yapmıştır.[55] 1924-1925'te bir grup İstanbullu üniversite öğrencisi tarafından yayımlanan *Anadolu* dergisi, Gökalpçi milliyet tanımını şöyle reddediyordu:

> "Türk, bir ulusun adı değildir. İçinden birçok millet çıkmış bir ırkın adıdır: Anadolulular, Azeriler, Kuzey Türkleri, Türkistanlılar vb. Bunların hepsi tartışmasız Türktür; ama, bir ulus oluşturmamaktadırlar. Eğer kültürleri ve vatanları aynı olsaydı bu gerçekleşirdi. Ama, vatanları farklıdır ve kültürleri bile aynı değildir."[56]

Anadolu'ya göre, yeni cumhuriyete "Türkiye" değil "Anadolu" adı verilmeliydi, çünkü Türkiye ismi, diğer ulusal grupları dışlayarak ülkenin niteliğini değiştirmektedir. Frank Tachau'ya göre derginin ne bir etkisi oldu,

---

54 Bu arada kimi Türk üniversite adamları, günümüz Türklerinin yerel ataları bulunmadığını, çünkü atalarının Anadolulu kadınlarla evlendiğini ileri sürmekte, böylelikle kalıtımın ancak erkeklerden geleceği görüşünü benimsemektedirler (A. B. Ercilasun, "Hititler ve Türk Milleti", *TK*, XXII, 256, 1984, s. 492-496).

55 F. Tachau, "The Search For National Identity Among the Turks", *Die Welt des Islams*, VIII, 1-2 (1962), s. 165-176. Ayr. bkz. F. Üstel, "Türk Milliyetçiliğinde Anadolu Metaforu", *TVT*, 109, 1993, s. 51-55.

56 Mehmet Halil'in görüşleri, "Milliyetperverliğin Manası", *Anadolu Mecmuası*, no: 9, 10, 11, Aralık 1924 ve Ocak 1925, aln. yap. F. Tachau, yuk. mak.

ne de kabul gördü; 1924-1925'teki karışıklıklar nedeniyle de yayın hayatından kısa sürede çekildi. Bununla birlikte yollarına devam eden Anadolucu düşünceler, yapıtları sürekli yeniden baskı yapan ve 20. yüzyıl Türk edebiyat klasikleri içinde yer alan Halikarnas Balıkçısı'nda yeniden ortaya çıkar. Bu yazar Anadolu'nun eski tarihine tutkuyla bağlıydı; bu konuyu işleyen metinleri, Batılı tarihçilerin Hellen dostluğuna karşı ağır bir hınçla yazılmış polemik denemeler derlemesi olan *Anadolu'nun Sesi*'nde[57] bir araya getirilmiştir. Görüşleri, klasik kıtalar bölümlenmesini reddederek Anadolu'yu -ve bugünkü Türkleri- Asya sahasının dışında bırakmayı hedefleyen, coğrafi alanların yeniden tanımlanmasına dayanmaktadır:

> "Akdeniz, etnik ve başka bakımlardan dünyanın altıncı kıtası sayılabilir. Coğrafyacılar keyfi olarak, büyük kara parçalarını, şurası Avrupa, burası Asya diye kıtalara ayırmışlardır. Böylece üç kıta Akdeniz'i kıyılamış oluyor. Akdeniz'deki kıyılar Avrupa, Asya ve Afrika değildir, Akdeniz'dir. Afrika büyük kum sahrasının güneyinde başlar. Yunanistan, Fransa, İspanya, Avrupa değildir, topu da Akdeniz'dir. (...) Akdeniz, sulan gibi, akıcı ve masmavi bir insanoğlu tarihidir. Bundan dolayı 'Ordular, ilk hedefiniz Akdeniz'dir!' sözleri (...) askerce bir emirden çok öte, derin bir anlam taşır. Çünkü Anadolu Asya değildir, Akdeniz'dir."[58]

Formülasyon tartışılabilir, ama düşünce yerinde ve hedef açıktır: Asya'ya sırtını dönüp klasik Antikçağ ile barışmak. Ama, yazar "tarih tezleri"ni de reddetmemektedir, bunu aynı metin içinde Sümerlerin Orta Asya Türkleri olduklarını veri olarak kabul etmesinden anlıyoruz. Ancak o, Kafkasya ya da Orta Asya ile ilişkisi olmayan bir "Türkiyeli" tipinin doğduğuna inanmaktadır; gerçekten de günümüzdeki Türk ulusu Anadolu'da Taş Devri'nden beri birbirini izleyen ve Selçuklularla Oğuzların da kanlarının karıştığı tüm halkların bir bileşkesidir.:

> "Gelelim Turancılara: Bunlar Anadolu'nun binlerce yıllık kültür ve görenek verilerini, günümüz Anadolu'sunun etkin birliğini -göz göre göre- bir yana teperek Turan ve muran efsanelerini ulusal kültür diye benimseyekorlar. İşte bu şimdiye dek hiçbir zaman, hiçbir yerde, hiçbir ulusça usda da, düşte de görülmemiş bir garabettir. Araplarla Yahudiler Sami (semitik) oldukları halde, kültür kökenlerini Firavni Mısır'da ya da Asurilerde aramazlar. Got'lar, Sakson'lar, Ang'lar, Alemanni'ler ve Vandal'ların kimi Kuzey Avrupa yoluyla, topu da Asya'dan gelmedir. Frank'lar, Lombard'lar, Gol'lar da öyle. Seltler ya

---

57 Halikarnas Balıkçısı, *Anadolu'nun Sesi*, İstanbul, Bilgi Yayınevi; alıntılarımız 3.baskıdandır, 1984. Bu yazar hak. bkz. S. Akşin, *Türkiye Tarihi*, İstanbul, Cem Yayınları, 1995, c. 5, s. 231-234.

58 Halikarnas Balıkçısı, *age*, s. 17-18.

da Keltler, İsa'dan ikibin yıl önce Asya'dan gelerek Anadolu üzerinden Batı'ya göç ettiler. Bugün Almanlar, Fransızlar, İngilizler 'kültürümüz' deyince, hangi uluslarla karışmışlarsa, hangi koşulların etkisinde kalmışlarsa bu etkilerin toplamına 'kültürümüz' demişlerdir... Bu toplumların hiçbiri bugünkü kültürlerini eskiden gelmiş oldukları yerdeki eski varlıklarında aramazlar.

"(...) Göçler, Türkistan ve Ural-Altay yönlerinden kopar. (...) Uygarlık öyle bir üründür ki, onun tohumunu salt bu soy ya da şu soy ekmiş olamaz. İnsansal olan uygarlık, hiçbir zaman salt bir soyun tekeli olmamıştır."[59]

Halikarnas Balıkçısı'nın düşünceleriyle Sabahattin Eyuboğlu'nun bazı metinleri arasında belli yakınlıklar vardır.[60] Bu metinlerin en tanınmışlarından biri olan "Bizim Anadolu" ilk kez 1956'da yayımlanmıştır ve Türk kültürü içindeki Asya etkisini küçültmek isteyen solcu ya da liberal tarihçiler tarafından sık sık alıntılanmak gibi bir özelliği vardır. *Europe* dergisinde Fransızca olarak da yayımlanan bu önemli metinden birkaç alıntı yapmaya değer.[61]

Bu memleket niçin bizim? Dörtyüz atlıyla Orta Asya'dan gelip fethettiğimiz için mi? Böyle diyenler gerçekten benimsemiyor, ana yurt saymıyorlar bu memleketi. Gurbette biliyorlar kendilerini yaşadıkları yerde. Hititler, Frikyalılar, Yunanlılar, Farslar, Romalılar, Bizanslılar, Moğollar da fethetmişler Ana-

dolu'yu. Ne olmuş sonunda? Anadolu onların değil, onlar Anadolu'nun malı olmuş.

"Bu memleket bizim olduğu için bizim, fethettiğimiz için değil. Aramızda dışarıdan gelmeler çoğunluk olsa bile -ki değil elbette- kaynaşmış, halleşmiş hepsi. Fetheden de biziz artık, fethedilen de. Eriten biziz, eriyen de. Biz bu toprakları yoğurmuşuz, bu topraklar da bizi. Onun için en eskiden en yeniye ne varsa yurdumuzda öz malımızdır bizim. Halkımızın tarihi Anadolu'nun tarihidir. Paganmışız bir zaman, sonra hıristiyan olmuşuz, sonra müslüman. Tapınakları kuran da bu halkmış, kiliseleri de, camileri de. Bembeyaz tiyatroları dolduran da bizmişiz, karanlık kervansarayları da. Kah bozkıra çalmışız, kah mavi denize. Sayısız devletler, medeniyetler bizim sırtımızda yükselmiş, bizim sırtımıza çökmüş. Yetmiş iki dil konuşmuşuz Türkçede karar kılmazdan önce. (...)

"Doğuyla batı sarmaş dolaş olmuş bizim içimizde. Ya o ya bu değil, hem o hem buyuz biz.

"(...)

---

59 Aln. yap. D. Avcıoğlu, *Türklerin Tarihi*, I, s. 33-34; alıntılar *Anadolu'nun Sesi*'nden alınmıştır.

60 Önce Milli Eğitim Müfettişi, sonra 1940'larda, "hümanist" dönemde, Talim ve Terbiye Kurulu üyesi oldu. Eyuboğlu hakkında bkz. S. Akşin, *age*, c. 5, s. 234-237.

61 S. Eyuboğlu, "Bizim Anadolu", ilk yazılış tarihi 1956, *Mavi ve Kara*, İstanbul, 1973; "Notre Anatolie", çev. Vedat Günyol, *Europe*, 655-656, 1983, s. 19-22.

"Biz bir başka türlü Türk, bir başka türlü müslümanız. Mayamızda en ağır basan bu medeniyetler beşiği Anadolu'dur.

"Gelelim şimdi Yunan bahsine. Eski Yunan dünyasını her milletle birlikte bir okul saymamız, insanlığın malı olduğu için benimsememiz bir yana, Anadolulu olarak bizim bu kültürdeki payımız en az Yunanistanınki kadar büyüktür. Ne var ki biz bu payı yüzyıllarca hor görmüş, kendi malımızı dışarıda değerlendirdikten sonra tekrar bize gelmesini beklemişiz. Önce İskender, ki adı bile bir Anadolu adıymış, ve doğuşunda Artemiz Anadolu'dan kalkmış Makedonya'ya gitmiş, sonra Romalılar, ki atalarına kendileri Anadolululular demişler, sonra Araplar, ki Yunanı ikinci üçüncü ellerden almışlar, sonra Avrupalılar, ki çoklarının kralları aslında Troyalı olmakla övünür, gel zaman git zaman bizden aldıklarını bize satmışlar. Bozdağ'da, Kazdağı'nda, Beş Parmak Dağlarında en güzel efsaneleri biz pişirmişiz, eller kotarmış. Anadolu uşağı Homeros'u bir biz kalmışız benimsemedik. O Homeros ki gönlünün bütün sıcaklığını Anadolu'ya vermiş, Troya'yı yıkanlara karşı için için duyduğu öfkeyi bütün baskılara rağmen belirtmiş, en candan övdüğü Akhilleus değil Hektor olmuş.

"Selçuk ve Osmanlı atalarımız, en uyanık zamanlarında, Rum diyarı dedikleri Anadolu'daki Antik değerlerle uzlaşma, kaynaşma yollarını aramışlar. Ne var ki bu uyanık günler kısa sürmüş, softalar her yerde ve her zaman açılma gayretlerimizin hakkından gelmiş ve İslamlık öncesi kültür değerlerimizin yüze çıkmasını önlemişler. Yoksa Eski Yunan sevgisi bizde çoktan, mesela Mevlana ya da Fatih zamanında başlayabilirdi. Bunlarla beraber Anadolu'da ilk Hıristiyanların yıktıkları Antik eserler yanında bizim yıktıklarımız hiç kalır. Bodrum Kalesini yapan Saint-Jean Chevalier'leri bu kaleyi yapmak için nice nice pagan anıtlarını yerle bir ettiklerini övüne övüne anlatırlar. Bizans'ın yıkıp kilise yaptığı Antik eserler saymakla bitmez. Bizse kiliseleri bile cami yaparak korumuşuz. Fatih Bizans mozayikleri için: "Bunlar benim mücevherlerimdir, dokunmayın' demiş softalara. Zaten bizim yıkıcı tarafımızı ne dinimizde aramalı, ne devletimizde, ne de halkımızda: Ne yıkılmışsa softalar yıkmıştır bu memlekette. Cahilliğimizin eline baltayı veren, keyif için, para için yıkanları da destekleyen onlar olmuş. Yalnız yapılmış eserleri yıkmakla kalsalar iyi, yeniden yapma gücünü de körletiyorlar.

"(...)

"Ziya Gökalp'in tarihsel zaruretlerle uzak ve meçhul ülkelerde aradığı vatan, anavatan, bizim için adaları ve Rumeli'si ile Anadolu'dur. Başka yerlerde kardeşlerimiz, uzak yakın akrabalarımız olabilir. Ama, Türkiye'nin asıl kökleri Türkiye'dedir. Atatürk'ün dil ve tarih nazariyetlerini de yanlış anlamamalı: Bunlar onun bu topraklardaki bütün değerleri benimseme gayretinden doğuyordu. Yunan Türk'tür demekle biz bu memleketin Yunan'dan önce de sahibiydik, asıl Yunan da zaten Anadolu'dan kopmadır, demek istiyordu. Son yıllarda topraklarımızdan birer birer başkaldıran Eti tanrılarının gülümseyerek söylemek istedikleri de budur."

Bu güzel metnin etkisi, iki özelliği olan "biz" adılının kullanılmasından kaynaklanmaktadır: Hiçbir özel anlamı olmayan bu adıl, açıklamayı yapanın çok çeşitli ve bizzat açıklama eylemi sırasında bile değişebilen kaynaklarla bütünleşmesini sağlamaktadır.[62] Bu çeşitlilik, "biz" şimdiye yönelikse, anlama önünde bir engel oluşturmaz. Ama, geçmişin halkları ile açıklamayı yapanı bütünleştirdiğinde "biz" karışıklık yaratabilir; ya da burada 20. yüzyılın Türk yurttaşı olan açıklama sahibi ile diğer gönderme yapılanlar, Hititler, Lidyalılar, Frigyalılar, Yunanlılar, Romalılar vb. arasında bir bağdaşma olabileceği mi söylenmektedir? Hepsini bir tek "biz" içinde toplamayı sağlayan ortak yönleri nedir? Yeteri kadar inandırıcı olmayan kalıtım görüşüne pek yer vermeyen Sabahattin Eyuboğlu, onun yerine toprağı ileri sürer; ama, artık bu toprakla sadece bir yer anlatılmamaktadır; toprak, üzerinde ağırladığı halkların tarihi içinde, onlarda ortak bir nitelik şekillendirerek, oyunculardan biri konumuna yükselmiştir. Bu düşüncede açıkça ifade edilmese de yerin erdemi anlayışı *(vertu chthonienne)* vardır; bu anlayışa göre insan üstünde yaşadığı toprakla özdeşleşir, toprak ona her zaman kendi iyiliklerini yaymayı sürdürür.

Toprak düşüncesi Eyuboğlu'na, "biz" Anadolu'da Yunanlılardan önce vardık, onlara her şeyi "biz" öğrettik deme olanağı vermektedir. Yöntem, ne kadar şiirsel olursa olsun, tarih ve mantık dışıdır, çünkü yazar "Biz"in içeriğini istediği gibi değiştirmektedir: "biz"in içine Ermenileri katmamakta ve varlığıyla bu toplu kimliğin uzlaşmacı ve ince imajını bozan herkesi dışlamaktadır; "fanatikler", "onlar" adlı içine atılmışlardır. Yöntem, yazarın ülkede hoşgörüsüzlük yaratabilecek her şeyle bağlarını koparmasını sağlamakta, ama bu arada bazı sorunları görmezden gelebilmek için, Anadolu nüfusu gerçeğini tüm bileşenleriyle birlikte ele almayı reddetmektedir.

İlk bakışta Anadolucu bakış Anadolu'nun çok yönlü kültürel mirasını sahiplenmektedir ve ötekilik konusunda resmi kültür kadar katı olmayan bir tavra yol açması gerekir. Bu nedenle, Halikarnas Balıkçısı'nın ve Sabahattin Eyuboğlu'nun düşüncelerine, özellikle Kürt ya da Kürt dostu veya Alevi akımı içindeki tarihçiler ve yazarlar tarafından değer verilmektedir. Çok kültürlü bir mirasın kabul edilmesi, bir Kürt ya da Alevi mirasının varlığıyla da uyuşabilir. Alıntıladığımız metinde Eyuboğlu bu konuya girmemekte, Burhan Kocadağ gibi başka yazarlar, onların görüşlerini kendi gereksinimlerine uyarlamaktadırlar. Kocadağ, yukarıdaki metnin birinci pa-

---

62 Örneğin bkz. Annie Geffroy'nın analizi, "Les nous de Robespierre ou le territoire impossible" (Robespierre'in "biz"leri ya da girilmesi olanaksız alan), *Mots*, no: 10, 1985, s. 63-90. Bu sayının tamamı, siyasette *"biz"e* ayrılmıştı.

ragrafini alıntıladıktan sonra, Anadolu'ya ilk yerleşen halklar listesine Kürtlerin ataları olduklarını söylediği Gutileri, Medleri, Araratileri eklemekte, ancak Eyuboğlu'nun listesinde yer alan Yunanlıları unutmaktadır.[63]

Alevi akımı içinde, Eyuboğlu'nun ya da Halikarnas Balıkçısı'nın görüşlerini ele alan bazı metinler, Türklüğün özel bir biçiminin, hümanizme ve hoşgörüye dönük her şeyi alan bir dinsel senkretizm olma iddiasındaki Aleviliğin kaynağı olarak uzun Anadolu uygarlıkları zincirine değinmektedir; örneğin Cemal Şener *Alevilik Olayı* adlı yapıtında bunu ileri sürmektedir:

> "Anadolu, hangi ulustan, hangi ırktan, hangi inançtan olursa olsun, bütün insanlara, bütün ermişlere, bütün dervişlere, bütün uluslara kapılarını açmış, onlara derin sevgi, saygı göstermiş insanların yurdudur.
>
> "Anadolu, bilinen en eski çağlardan bugüne uzanan bir uygarlıklar zinciridir. Bir kültür mozaiğidir.
>
> "(...) Anadolu'nun tarihi, Anadolu insanının tarihidir. Anadolu insanı ile Anadolu tarihi bir bütündür. Biri anlaşılmadan, öteki anlaşılamaz, açıklanamaz.
>
> "Bu bütünlük, bilinen en eski geçmişten günümüze kadar sürüp gitmektedir.
>
> "Anadolu insanı, başkalarından aldığına kendi özelliklerini de katmış, yoğurmuş, yeni bir öz ve biçim vermiştir.
>
> "Çok tanrılı, tek tanrılı bütün dinler Anadolu'da buluşmuş, karışmış, kaynaşmış yeni bir inanç, yeni bir düşünce olarak tarih sahnesine çıkmıştır."[64]

Toprağın erdemi düşüncesi, etnik tarihe karşı geliştirilmiştir. Ama, çok duygusal bir vurtseverlik biçimini beslemektedir ve o da milliyetçiliğe hizmet edebilir. Bir etnik grubun yüceltilmesinin yerini alan bir toprağın eski sakinlerinin yüceltilmesi süreci, Anadolu'yu, Kemalist söylemde Orta Asya için yapıldığı gibi, uygarlığın kökeni olarak gösterme sonucuna varmakta, "Anadolulukların" Yunanlılardan üstünlüklerini kanıtlamaya ve Batının Hellen dostluğuna tepkiye yol açabilmektedir. Anadolucu söylem - Halikarnas Balıkçısı'nın yapıtında bu çok açıktır- genellikle bu hedefe yönelmektedir. Kısacası "Anadolucuların" görüşü şunu ileri sürmektedir: "Biz -çeşitli kimlikler altında- ezelden beri buradayız; saptırılarak Grek kültürü denen kültürü biz ürettik, bu kültür aslında Anadolu'ya aittir; tüm dünyanın Grek kültürü karşısında duyduğu hayranlık aslında bize yönelmelidir".

---

63 B. Kocadağ, *Doğuda Aşiretler, Kürtler, Aleviler*, İstanbul, 1992, s. 188-189.

64 C. Şener, *Alevilik Olayı. Toplumsal Bir Başkaldırının Kısa Tarihçesi*, İstanbul, 1990, s. 109-110.

B- Anadoluculuğun Bir Başka Biçimi: Turgut Özal'ın *Türkiye Avrupa'da* Kitabı

Avrupa'daki Hellen dostluğuna karşı duyulan hınç, önce liberal sol çevrelerden çıkan Anadolucu söylemin sağcı bir liberal olan Turgut Özal tarafından, 1988'de başbakanlığı sırasında kendi imzasıyla yayımlanan *La Turquie en Europe*[65] kitabında yeniden kullanılmasını kısmen açıklamaktadır. Bu kitabın Turgut Özal'ın kendisi tarafından yazılıp yazılmadığı bizim için pek önemli değildir;[66] önemli olan, kitabın onun imzasını taşıması ve hükümetin başında bulunduğu bir sırada önce Fransızca olarak basılmasıdır. O halde bir propaganda yazısı olarak da düşünülebilecek, dışa yönelik resmi bir söylem söz konusudur.

Hedef kitle farklı olunca, verilen imaj da farklılaşmaktadır: Turgut Özal'ın önerdiği imaj, iç kullanıma yönelik olarak ders kitaplarında ya da Türkçe resmi yayınlarda yayılan imaja ancak kısmen uymaktadır. Haziran 1987'de, Avrupa umudu, Avrupa Parlamentosu'nun Ermeni soykırımını tanıyan ve Türkiye'nin AET'ye üyelik başvurusunu reddeden kararıyla yıkılmıştı.[67] Böyle bir redde karşı güçlü bir savunma yapmak gerekiyordu; Turgut Özal ve çalışma arkadaşları bu savunmaya "Anadolucu" bir biçim verdiler. Türk tarihinin Asyalı, etnik sunumu, Türk halkını Attila'nın, Cengiz Han'ın, Alparslan'ın mirasçısı yapan biçim Avrupa'da geçerli değildi: Batılı düşüncede Hunların tarihinden ve büyük akınlardan daha olumsuz ne olabilirdi?[68] Özal'ın kitabı Türklerin Anadolu'da kökleşmiş bir halk olduğunu ve Avrupa uygarlığını niteleyen şeyin Yunanistan'da değil Anadolu'da doğduğunu göstermeye çalışıyordu. İyon kalıtının klasik Yunan kültüründeki, herkes tarafından kabul edilen önemi, bu görüşlerdeki temel kanıt durumundadır ve kitapta, Eyuboğlu'ndaki gibi, dönemi ne olursa olsun Anadolu'da varolmuş her şeyi anlatan "biz" adlı kullanılmaktadır:

> "Bu toprak üstünde bin yıldır yaşayan Türkler, tarihöncesinden beri burada birbirini izleyen tüm uygarlıkların kültürünün mirasçısıdırlar. Anadolu kültürünün mirasıyla, Orta Asya'dan getirdikleri kültürün ve İslam dininin sentezini yapmışlardır. Sentez yetenekleri ve dinleri birleştirme eğilimleri onları bu .

---

65 T. Özal, *La Turquie en Europe*, Paris, 1988.

66 Bkz. S. Vryonis, *The Turkish State and History. Clio Meets the Grey Wolf*, Selanik, 1991.

67 18 Haziran 1987 tarihli, i2 ve i4 sıra sayılı kararlar.

68 Soğuk Savaş'ın en sert günlerinde, Attila ve Hunlar genellikle SSCB ve komünizmi anlatan metaforlar olarak kullanılıyorlardı; örn. bkz. *Le retour d'Attila*, Jacques Fo restier (Paris, 1948) ya da *Tempête d'Asie ou comment "ils" bolchévisent la France*, Michel Prosto((Paris, 1947).

işe itmiştir. Günümüz Türk kültür dokusu içinde bu mirasların izleri kolaylıkla görülebilir. Siz de (Avrupalılar) kendi uygarlığımızın çıkış yeri olarak, ilk kez çiçeklendiği Mezopotamya'yı, Anadolu'yu, Ege havzasını ve Roma'yı kabul ediyorsunuz. Bizim de bu uygarlıkları en az sizin kadar sahiplenmeye hakkımız vardır, çünkü bizim toprağımızın uygarlıklarıdır. Tarihimize dışarıdan değil içeriden bakılırsa, bu topraklarda Anadolu uygarlıklarının çıkışından beri yaşadığımız söylenebilir.

"Neolitik devrimi biz yaptık. Sümerliler de zaten Turani bir halktı. Anadolu uygarlıklarını yaratanlar yerli halklardı (...). Hititler, Luviler gibi Hint-Avrupalılar, sonra İyonlar ve Frigyalılar, daha önce uygarlaşmış olan yerli halklar tarafından özümsenmişlerdi.

"Hititler, Anadolu'nun ilk siyasi birliği olan bir imparatorluk kurmayı başardılar. Bizans ve Osmanlı İmparatorlukları ile aynı jeopolitik konuma sahip olan bu imparatorluk, onlarla aynı kaderi paylaştı.

"Truva'da, Anadolu'nun her köşesinden gelmiş ve aynı dili konuşmayan insanlarla birleşerek, biz savaştık. Dışarıdan gelen saldırgana karşı bize Anadolu tanrıları yardım etti. Haçlılara, sonra 1915'te Çanakkale Boğazı'na çıkan müttefiklere karşı savaşan da bizdik.

"Homeros -hemşerimiz-, M.Ö. IX. yüzyılda, sonraları 'Yunan mucizesi' adı verilecek şeyi Anadolu'da başlatır; fizyologlar tarafından izlenen bu mucize, Ege Denizi'ni aşıp Atina'ya varmıştır. Bilim ve evren bilgisi Ege'nin bu yakasında; *ethos*, felsefe ve tiyatro diğer yakasında gelişmiştir. Her iki yakada, siyasi özgürlüklerin doğduğu siteler kurulmuştur.

"Yunan mucizesinin Anadolu'da ve Girit'te ortaya çıkması -kültürel uzantı- doğaldı. Çünkü uygarlık doğuda doğmuştu. 1820'deki Mora ayaklanmasından sonra, Avrupalı tarihçiler Yunanistan'a kendi uygarlıklarının kaynağı olarak baktılar ve bu mucizenin yola çıkış noktasını önemsemediler. Onu önemsemediler, çünkü bu yola çıkış noktası bizim vatanımız, Anadolu'ydu.

"Bu mucizeden sonra, bir yandan Persler, diğer yandan Makedonyalılar Anadolu'yu işgal ettiler. Yıkıntıdan başka bir şey getirmediler. Anadolu bilimi Rönesans dönemine kadar uyukladı. Tüm bu kültürel mirasa bugün bile Anadolu folklorunda, mitlerinde, masallarında, danslarında, giysilerinde, evlerinde, halılarında, mutfağında, müziğinde ve kullanılan sözcüklerde rastlanmaktadır. Bu anlamda, Batı Avrupa'da hiç kimse bizim kadar Egeli olduğunu iddia edemez. Bunu farkedebilmek için, son tahlilde ırkçı gözüken bir tarih anlayışını terketmek yeterlidir.

"Daha sonra, Roma İmparatorluğu geldi. En önemli eyaleti Anadolu'ydu. (...) Anadolu, Akdeniz havuzuna ait olmanın bilincine vardı. O dönemde doğan Hıristiyanlık, ismini Antakya'da (Antiokya) aldı. Tarsuslu Paul -hemşerimiz- onu tüm Anadolu'ya yaydı; İlk yedi kilise Anadolu'da kuruldu. Havari Jean Efes'te yaşadı ve onun Evanjil'i Heraklitos'tan devralınmış logos'la başlamaktadır (...)"[69]

---

69 T. Özal, *age*, s. 242.

Özal'ın kitabının bütün mantığı bu yaklaşımda yatmaktadır: Eski Hititler, İyonlar, ilk Anadolu Hıristiyanları, Türklerin atalarıdır, çünkü Türkler onların torunlarıyla karışmışlardır; ve bu durumu kanıtlamak için, yapıtta, dil ile etnik kökenin sistematik biçimde karıştırıldığı 1930'ların Kemalist geleneğini hatırlatan dilbilimsel kanıtlara başvurulmaktadır.[70] Ama, bu kez Avrupa'ya kendi uygarlıklarının ilkelerini kazıyan Altay halkları değil, bu atalardır. Bu yaklaşım, güvey girilen bu ailenin değerini kanıtlama gerekliliğini beraberinde getirmektedir.

Eğer yürütülen bu mantık seçici olmasa kendi içinde tutarlı sayılabilirdi; Turgut Özal da, kitabının bazı bölümlerini açıkça yürüttüğü Halikarnas Balıkçısı ve Sabahattin Eyuboğlu gibi, Anadolu kültürlerinin tamamını hesaba katmayı unutmaktadır, çünkü ikibin yıllık Ermeni kültüründen hiçbir yerde söz edilmemiştir. Aslında miras kavramı bile tersine çevrilmiştir, çünkü kitapta, Eyuboğlu'nun yaptığı gibi, Türk kültürünün kendinden önce gelenlerden çıktığı söylenmemekte; tam tersine, yabancı kültürlerin, "biz" sözcüğüyle tamamı kapsanan bir "Anadolu" kültüründen çıktıkları ileri sürülmektedir. "Biz" sözcüğü Homeros ve Aziz Paul'ün "hemşeri" olarak nitelenmesine olanak tanımakta,[71] aralarında yüz ya da bin yıllar bulunan kişilikleri aynı özne çatısı altında buluşturarak, seçici toplu bir kimlik yaratmaktadır. Söylem sahibinin, "biz"in bileşenlerini her an tanımlama ve yeniden tanımlama özgürlüğü vardır. Homeros'un, Aziz Paul'ün ve günümüz Türkiye'si yaşayanlarının tek bir "biz" içinde toparlanabileceğini kabul etmek için, yine toprağın erdemine inanmak gerekmektedir.

Ermeni kimlik söyleminde, toprak sadece Ermeni halkına değil, ondan önceki Urartulara[72] da yararlı olan bir erdem *(virtus)* aktarmaktadır. Turgut Özal'ın kitabında kullanılan yöntem de buna benzemektedir: Tersine bir gidişle, aradaki ilişkiyi toprağın kurduğu önceki halklarla özdeşleştirme söz konusudur. Bu süreç ileriye değil, hep geriye dönüktür, çünkü fetih ya da işgal yoluyla gündeme girecek ardıl halklara uygulanmaz;[73] aynı

---

70 T. Özal, *age*, s. 24.

71 T. Özal, *age*, s. 45 ve 243.

72 Van gölü bölgesindeki bu yerli halk Asurlulara uzun süre direnmiştir. Urartular Ermenilerin, Asurlular Türklerin metaforudur. Urartu mirasının Türkler ve Kürtler tarafından da sahiplenildiğini belirtelim; "Quelques réflexions sur les représentations arméniennes de l'histoire" adlı makalemize bakınız; *Hérodote*, no: 74-75, 1994, s. 255-281.

73 Ermeni söyleminde topraktan gelen erdemden yararlanamayan Bizanslılar ve Türkler bu duruma örnektir.

zamanda da seçicidir, çünkü erdem, ayırım yapılmaksızın tüm öncellere değil, sadece devamcısı olma iddiası taşıyanlara bağlanır: Türk söyleminde, Yunanlılar ve Ermeniler bu erdemden yoksundur.

Böyle bir süreçle, önceden belirlenmiş öncel halklara bir kez topraktan gelen erdem hakkı verildikten sonra, söylemde miras ya da kalıtım kavramı öne çıkar: Bövlece yaşayanlar ölülerin erdeminden yararlanırlar. Üzerinde yaşadıkları toprak aracılığıyla bir halkın erdemlerinin diğerine aktarılması hareketi söz konusudur: Bu hareket, milliyetçi söylemde sık rastlanan bir mantık hatası olan, iddiayı kanıt kabul etme biçiminde yapılır. Tarihte nedensel zincirleniş sonsuza dek tartışılabilir, ama olayların tarihdizinsel sıralaması bozulamaz. Eski halklara ya da kişilere, sonradan onların mirasçısı olmakla övünülebilecek erdemler ya da nitelikler vermek, tarih diziniyle alay etmek demektir. Bu süreç bu nedenle tarihsellik dışıdır.

Turgut Özal'ın kitabında, Kemalist geleneğe gözle görülür bir dönüş yapılarak, özellikle Hititler yüceltilmektedir. Bununla birlikte, kullanılan yöntemin "tarih tezleri"ne oranla önemli bir avantajı vardır: Artık Hititlerin Türk olduklarını ileri sürmeye gerek kalmamıştır, çünkü tüm etnik yaklaşımlar terk edilmiştir; artık 1930'ların "Türk" nitelemesinin yerini alan "Anadolulu" tanımlaması, eleştirilere karşı dokunulmazlık kazanırken, örtülü biçimde aynı rolü oynamayı da sürdürmektedir.[74] Yine aynı nedenle ve Anadolu'dan geldikleri varsayıldığına göre, Etrüskler söylemi yeniden kullanılmakta ve İtalya'nın uygarlaşmasını sağlayan yüksek kültür düzeyleriyle övünmekte bir sakınca görülmemektedir. Resmi tarihyazımının bu yeni biçimi, kendini bilimsel göstermeye çalışan (çünkü antropoloji ve arkeolojiye dayanıyor ya da dayandığını iddia ediyordu) bir söylemin yerine, basit bir düşünceye: toprağa dayandığı için, akılcı gelmese de daha sonuç alıcı olan bir söylem geçirmiştir.

Nasıl bugünkü Türkiye Cumhuriyeti'ne bölünmez bir bütün deniyorsa, Yunanlıların kültürlerinin tamamını Anadolu'ya borçlu olduklarını kanıtlamak için, söz konusu coğrafi uzam da bölünmez bir bütün olarak sunulmuştur. İyon kültürüne ilişkin bir olayın Anadolulu olarak nitelenmesi de bu karmakarışıklığın sonucudur, çünkü İyon kültürü Anadolu'nun sadece en batı bölgesini kapsamış, tersine Anadolu kültürleri (Hitit, Urartu vb.) Ege kıyılarına kadar yayılmamışlardır.[75] Artık eski Orta Asya sakinlerine bağlanan tüm erdemler eski Anadolululara aktarılmış olmaktadır:

---

74 T. Özal, *age*, özellikle s. 42.

75 Bkz. S. Vryonis, *age*, s. 21-22. Yine de 1994'ün bir ders kitabında Hitit uygarlığının Ege Denizi'ne kadar yayıldığını gösteren bir harita yer almaktadır; haritanın başlığı da "M. Ö. 2000 ile 1200 arasında Türkiye"dir (Kapraman, *Lise I*, 1994, s. 25).

Hoşgörü, eşitlik, erken devlet kavramı vb. Anadolu'daki -Etrüsklerdeki- kadın-erkek eşitliği üzerine gözlemler bu saptamayı özellikle doğrulamaktadır. Temel varsayım bu eşitliğin günümüz Türkiye'sinde varolduğudur ve aynen okul söylemi geleneğindeki gibi, amaç bu eşitliğin köklerinin çok eskilere dayandığını göstermektir:

> "...kadına karşı bu geleneksel saygı Atatürk'ün kadın haklarıyla ilgili reformlar yapmasını ve bu reformların toplumda hiçbir direnişle karşılaşmadan kabul edilmesini sağladı."
>
> "Osmanlılarda bunun sonucu, yiğit I.Osman'ı destekleyen görünmez güç, Devlet Ana efsanesidir."
>
> "...Bergama Atina'ya karşı ilk kez (...) zafer kazandığında, Anadolu'da kadına karşı duyulan geleneksel saygının getirdiği bir buluş olarak, kızlar liseye gitmekteydiler."[76]

Turgut Özal'a göre -Anadolucu akımda genellikle görüldüğü gibi- tüm alanlarda Anadolu'dakiler Yunanistan'dakilerden daha akıllı, daha ince, daha insancıldırlar: Sardeis, Lesbos (Midilli-ç.n.), Paros, Kolophon, Milet, Samos (Sisam-ç.n.) vb. bilginlerinin listesi bütün bir sayfa sürerken, "Yunanistan'da ise sadece (...) Hesiodos ve Solon çıkmıştır. (...)"[77] Kısacası,

> "Anadolu kökenli yüksek uygarlıkların mirasını hazır bulmaları Hellenler açısından eşsiz bir tarihsel şans olmuştur. (...) Hellenlerin bu uygarlıklara karşı borçlu oldukları kabul edilmelidir."[78]

Bu söylemin etkili olabilmesi için, eski Yunanlılarla modern Yunanlılar arasındaki kopukluğu (ki bu doğrudur) hatırlatmak gereklidir, yoksa modern Yunanlılar da atalarının "Anadolulu" erdemlerinin mirasçıları olur. Turgut Özal'ın kitabıyla aynı sıralarda çıkmış bir ders kitabında bu mantığa rastlanmaktadır:

> "Yunanistan'ın bugünkü halkı, yani Yunan milleti ile Eskiçağ'ın Greklerini birbirine karıştırmamak gerekir. Grekler, İsa'dan önce 2000 yıllarında, Balkan Yarımadası'na girmişler; zamanla güney bölümlere doğru yayılmışlar, bugünkü Yunanistan'ın doğu kesimlerine yerleşmişlerdir. Daha önce Anadolu'dan

---

76 Özal, *age*, s. 55, 29 ve 61. Bu kitapta, tıpkı ders kitaplarında olduğu gibi, Kemalist girdilere rastlanmaktadır (s. 55'teki örnekten başka, bkz. s. 37).

77 Bu görüşler, yakın tarihli birçok ders kitabındaki görüşlerle aşağı yukarı aynıdır; örn. Mumcu, *Lise I*, 1991, s. 66-69.

78 Özal, *age*, s. 38, 41. Yazarın son cümlede *biz* sözcüğünü kullanmaktan vazgeçtiğine ve Türkler ile eski Anadolulular arasına yeniden bir ayırım soktuğuna *(onlar)* dikkat edin. Biz kullanılsaydı, bu cümle fazla gülünçleşecekti. Grek sözcüğünden çok Hellen sözcüğünün kullanılması da dikkat çekicidir.

buraya göç etmiş bulunan kavimlerden, Ege Uygarlığı ile ilgili çok şey öğrenmişler ve onlarla melezleşmişlerdir. Makedonyalılar, Romalılar, İslavlar ve Arnavutlarla da karışmışlardır. Böylece Greklerle bugünkü Yunan milleti arasında, dillerinden ve bazı geleneklerinden başka hiçbir ilgi kalmamıştır."[79]

Bu ayırım, Batılıların Yunan mirasından Yunanlılardan daha iyi yararlandıkları görüşünü desteklemektedir; Yunanlıların devamcısı olan Bizanslılar Avrupa kültüründen gelmemektedirler. Turgut Özal'ın kitabında Bizans mirası, çöküş halindeki bir kültürden geldiği için reddedilmekte, küçük görülmekte ya da önemi azaltılmaktadır.[80] Ama, bazı sayfalarda da bu mirasa sahip çıkılmakta, çünkü Osmanlı Tarihi anlatılırken Bizans etkisi yine bir Avrupalılık ölçütüne dönüşmektedir.[81]

* * *

Çeşitli Anadoluculuk biçimlerinin ortak noktası, toprağa dayalı Fransız milliyet anlayışını kabul etmeleridir. Türklerin tarihi, bugünkü vatanlarının tarihi perspektifinde ele alınmış ve bu nedenle bu yaklaşım azınlık gruplarından Kürt ve Alevi tarihçilerinin de ilgisini çekmiştir. Ama, ikibin yıllık Ermeni geçmişi hep gölgede bırakıldığına göre, toprağın geçmişi ancak kısmen dikkate alınıyor demektir. Anadoluculuk yandaşları yaklaşımlarını, tarihsel anlatıya uymayan bir sözel yöntem üzerine kurmuşlardır. Toplu bir kimlik oluşturulmuş, bugünkü Türkler Homeros ya da Aziz Paul ile aynı topluluğun insanları sayılabilirmiş gibi, mantıksız bir bağ üzerinde bir "biz" biçimlendirilmiştir. Aynı hata, Arapların, İranlıların, Türklerin ve Özbeklerin ayrı ayrı İbni Sina'nın kendi hemşerileri olduğunu ileri sürmelerine de yol açmıştır.

Bunun dışında, "Anadolulular" mantığı, kimliğin çerçevesini oluşturan coğrafi bölgelerin birbirleriyle örtüşmediğinide hesaba katmamaktadır: Aziz Paul ya da Homeros (eğer yaşadıysa), bir Anadolu toplumunun üyesi olduklarının bilincinde miydiler? Büyük olasılıkla hayır, çünkü ne Antikçağ'da, ne de daha sonraları (1923'e kadar), belki Anadolu Selçuklu Sultanlığı dışında, bu çerçevede hiçbir sosyo-politik topluluk kurulmadı. Yine de Halikarnas Balıkçısı'nın, Sabahattin Eyuboğlu'nun ve Turgut Özal'ın görüşlerinde, "öteki"ne yönelik bir açılımın, Türk olmayan geçmişin dikkate alınması yönünde bir isteğin izleri bulunmaktadır. Bu nedenle görünümleri daha az milliyetçidir. Sonuç olarak, bu görüşlerin dışarıdaki sunum gücü Kemalist etnik söylemden daha büyüktür.

---

79 Sanır ve diğ., *İlkokul V*, 1988, s. 151.

80 T. Özal, *age*, s. 72, 76, 80, 87, 89, 135.

81 *age*, s. 109-124 ve 237.

Okul yazınının dışına bu çıkış, Türk tarihyazımının, önce iktidarın dışında gelişen sonra da iktidarın temsilcilerinden biri tarafından ele alınan bir eğilimini sunmak açısından gerekliydi. Şimdi ders kitaplarına dönecek ve belirli bir alanda, toprak ilkesinin kullanımıyla ortaya çıkan açık "Anadolucu" etkiyi saptayabileceğiz.

IV- HİTİTLER, İYONLAR, YUNANLILAR VE BİZANSLILAR

1990-1992'ye doğru, tarih dersi kitaplarındaki Anadolu geçmişine yönelik anlatım "Anadolucu" esinli metinlerdeki mantığı izlemektedir. Toprağın kutsallaştırılması, çok seçici bir biçimde, üzerinde yaşamış en eski insanlara kadar çıkarılmaktadır. Hitit, İyon, Yunan ve Bizans örnekleri aracılığıyla, geçmişin mirasının nasıl ve hangi ölçüler içinde sahiplenildiğini ya da reddedildiğini inceleyeceğiz.

A- Yunanlıların Öncelleri

Hititler, eski Anadolulların en güzel örneğidir. 1931 ders kitaplarından alınmış birkaç örnekle, Kemalist tarihçilerin tarihsel bilgilerdeki boşluklardan onları Türk yapmak ve böylece Anadolu'da bin yıllara dayanan bir Türk varlığı oluşturmak için nasıl yararlandıklarını görmüştük Aynı yaklaşımla Frigyalıların, Lidyalıların ve Yunanlıların da, erken gelen uygarlıklarını açıklamaya yeten, Türk kökenlerinden söz edilmişti. Söylem içinde kesin bulgulara dönüştürülen bu hipotezler, zaman akışına en az dayanabilmiş olanlardır. Bunlardaki gerilemenin "Anadolucu" tarihçilerin etkisiyle gerçekleşmesi pek mümkün değildir; meşhur yazar Yaşar Kemal'in şu sözleri bu anlamda eski Anadolulların yüceltiminin kendiliğinden benimsendiğini göstermektedir:

> "Urartular, Hurriler, Medler, Frigyalılar: Büyük-küçük, bilinen-bilinmeyen, sayısını şaşırdığım onca uygarlık! Hititler zamanında, Mısır'la savaş etmek durumunda kaldıklarına göre, demek Anadolu'nun Mısır'la sınırı vardı. Anadolu, istense de istenmese de, bir köprüdür; uygarlıklar hep bovdan boya onun üstünden geçmiştir. (...) Böyle uygarlıkların üstünden geçtiğini görmüş bir köprünün altındaki binlerce yıllık tortulanma inkâr edilebilir mi? Hititler, susamı bizim bugün kullandığımız terimle anlatıyorlardı. Zeytin sözcüğü için de aynı şey geçerli; bu sözcüğü aynen bir Hitit sözlüğünde buldum. (...) Ve sonra Anadolu Türkleri, Anadolu'ya 1071'den çok önce gelmişlerdir! (...)."[82]

Türk-İslam sentezi yandaşlarının Hititlerin yüceltilmesinden vazgeçilmesindeki rolleri herhalde çok daha büyüktür. Onların bakış açısından, Türkleri Malazgirt zaferinden sonra, bir zafer havası içinde Anadolu'ya

---

82 Y. Kemal, *Entretiens avec Alain Bosquet*, Paris, 1992, s. 113.

gelen İslam'ın taşıyıcıları olarak göstermek söz konusudur. Sentez yandaşlarının, 1931'deki Kemalistler gibi, Anadolu'daki Türk varlığının eskiliğini kanıtlamalarına gerek yoktur; dokuz yüzyıllık bir varlık onlara yetmektedir; çünkü eleştirilere karşı iki gerekçeleri vardır: Birincisi, İslam taşıyıcılığı işlevi, eskilik kanıtına gerek duymayan, mutlak bir dinsel haklılık maddesidir; ikinci gerekçe de, beş yüzyıldan daha az bir süre önce Avrupalılar tarafından kurulduğu halde kimsenin meşruluğunu tartışmadığı Amerika Birleşik Devletleri örneğidir. Türk Dil Kurumu ve *Türk Kültürü*'nün başındaki Ahmet Ercilasun Hitit tarihine ilişkin Kemalist yorumu açıkça çürütmüştür: Türkler 1071'den önce gelmemişlerdir ve eğer yerli halkla karıştıkları bile kabul edilse, bu karışım içinde Hitit mirasının payı önemsenmeyecek ölçüde küçüktür.[83]

Hititler hakkındaki bu daha gerçekçi görüş, ders kitaplarında, özellikle de Kafesoğlu'nun kitabının yayımlandığı 1976'dan bu yana, kuvvetle hissedilmekte, Hititler artık istisnasız tüm kitaplarda Hint-Avrupalılar olarak sunulmakta, tarihsel bilgilerdeki boşluklar oldukları gibi aktarılmaktadır: Hititlerin nereden geldikleri bilinmemektedir.[84] Yine de, en azından 1993'e kadar, Hititler, Frigyalılar, Lidyalılar üzerine olan derslerde, Hititlerle Türkler arasında akrabalık kurmak için kullanılmış bilinen unsurların izi olan birkaç tavır/tercih biçimi varlığını sürdürmüştü: Yöneticilerin iktidarının sınırlı olduğuna, yasaların çok "insani" ya da çok "ileri" niteliğine ilişkin imalara; daha sık olarak da, 1931 kitaplarında olduğu gibi kadın-erkek eşitliğinin var olduğu fikrini kabul ettirmeyi amaçlayan, aile örgütlenmesi üzerine saptamalara rastlanmaktadır.[85] En azından iki örnekte, ilginç bir örtülü biçim altında, Türklerle neredeyse tam bir özdeşleşme gözlenebiliyordu; biri iki toplum arasında bir ülkü benzerliği olduğunu ileri sürerek, diğeri ise Turgut Özal'ın yaptığı gibi, aynı toprağa aidiyet fikriyle yapılmıştı:

> "I.Hattusil, Hitit Devleti'nin hayatı boyunca sadık kaldığı iki önemli politikanın temellerini atmıştı: Bunlardan biri Anadolu'da Hitit Devleti'nin birlik ve beraberliğini sağlamak, diğeri Kuzey Suriye'yi Hitit hakimiyeti altında tutmak idi."
>
> "Ancak İlkçağın ilk birkaç büyük medeniyetinden birini kuran, yurdumu-

---

83 A. B. Ercilasun, "Hititler ve Türk Milleti", *TK*, XXII, 256, 1984, s. 492-496; ayr. bkz. A. Arvası, *Türk-İslam Ülküsü*, 1992, c. 1, s. 301.

84 Sümer-Turhal, *Lise I*, 1986, s. 65; Akşit, *Ortaokul I*, 1987, s.13. Frigyalıların kökenlerinin de belirsiz olduğu açıklanmıştır, Sümer ve diğ., *Lise I*, 1992, s. 59.

85 Kafesoğlu-Deliorman, *Lise I*, 1976, s. 32 ve 34; Sümer-Turhal, *Lise I*, 1986, s. 67 ve 70; Şahin, *Lise I*, 1992, s. 44; Mumcu, *Lise I*, 1991, s. 50.

zun dünya tarihinde son derece şerefli bir yer almasını sağlayan, Anadolu'yu ilk kez bir büyük güç durumuna getiren Hititlerin her alanda olduğu gibi, bilimde de çağdaşları olan milletler kadar ileri bulunduğu kuşkusuzdur."[86]

İlk örnekte, birlik ve beraberlik ifadesi hemen göze çarpmaktadır; bu sözler, bugünün Türkiye'sinde, toplumsal ya da etnik çatışmaların durmasına bir çağrı olarak her koşulda kullanılan güncel siyasi söylemin zorunlu ifadelerinden biridir. Bazı ders kitaplarının giriş bölümlerinde, Türk milletini bölenlere karşı uyarı niteliğinde, bu sözlere rastlamıştık. Burada, Erken Antikçağ'ın bir toplumsal rejimini betimlerken bu ifadenin kullanılması, olayın Anadolu sahnesinde geçmesinden kaynaklanmaktadır. Hititler ders kitaplarının okuyucularıyla aynı toprak üzerinde yaşadıklarından, güncel ülkülerin izdüşümleri Antikçağ'a taşınmış, böylece bugünkü Türkler için bir örnek oluşturulmaya çalışılmıştır.

İkinci örnekte, toprağa yapılan gönderme açıktır. Okuyucular ile Hititler arasındaki tek ortak unsur olan toprak (çünkü Hititlerin Türk olarak sunulmalarından vazgeçilmiştir), iki toplumu, Anadolu'yu Türklerin ebedi ülkesi yapan aynı iyelik biçimi ("bizim ülkemiz") içinde kucaklama olanağı vermektedir. Kullanılan yöntem, yine bin yılları aşkın bir toplu kimlik yaratılmasıdır; bu kimlik de seçicidir, çünkü ne Yunanlıların ne de

Bizanslıların bu iyeliğe hakkı vardır. Tarih tezlerindeki en gülünç iddialar terk edilmiş, onların yerine örtülü ve büyük olasılıkla daha etkili ve ince bir retorik geçirilmiştir. Hititler, Türk olmalarına gerek kalmadan, Anadolu'nun, dolayısıyla Türkiye'nin başarısına katkıda bulunmaktadırlar.[87]

1931'de Hititlerin yüceltilmesinin işlevi, Anadolu'ya yerleşme konusunda Türklerin Yunanlılara oranla öncelliğini kanıtlamak ve Kemalist modernizmin köklerini hem Orta Asya geçmişine hem de yerel geçmişe doğru uzatabilmekti. Daha yakın zamanlarda, Anadolu toprağının hep ileri ve adil toplumlar doğurduğunu göstermek söz konusuydu ve öncelik fikrinden vazgeçen bu görüş, Yunan uygarlığının değerini azaltmayı hedefliyordu. Yine de 1993'ten beri ikili bir evrime tanık oluyoruz. Bir yandan, Anadolu'nun eski tarihi ortaokul programlarından çıkarıldı ve bu

---

86 Sırasıyla, Köymen ve diğ., *Lise I*, 1989, s. 63 ve Mumcu, *age*, s. 54. Hattusil M. Ö. 13. yüzyılın ilk çeyreğinde hüküm sürmüştür.

87 Böylece Türk tarih anlatımı basit şovenizme ya da gösterişçiliğe özgü bir söylem türüyle buluşmaktadır; bu konudaki en çıplak örnek İngiliz basını tarafından verilmiş, 500 bin yıllık bir insan kemiği bulunması üzerine İngiliz basını "ilk Avrupalı"nın İngiltere'de yaşamış olmasıyla gururlanmıştır. *Times* bu konuda şöyle diyordu: "...her İngiliz, bu kadar dikkat çekici bir yaratıktan geldiğini bilerek, kendini biraz daha büyümüş hissedebilir." (*Le Monde*, 19 Mayıs ve 3 Haziran 1994).

durum, anlatının etnik niteliğini güçlendiriyor. Anadolu toprağı, 11. yüzyılda Türkler tarafından fethedildiğinde gündeme giriyor; ilk Anadolu haritası da yine bu tarihsel anla birlikte yerini alıyor.[88] Diğer yandan, bazı ilkokul ve lise kitaplarında (1994), Anadolu tarihi anlatılmakla birlikte, Hitit kültürü artık yüceltilmiyor. Söylem yansızdır, her türlü şovenizmden arınmıştır. Bu farklılaşan evrimler, bir kez daha söylemin karmaşık niteliğini gösteriyor. Geçici bir olayın mı, yoksa yeni bir yönelişin mi söz konusu olduğuna karar vermek için henüz çok erken olduğunu düşünüyoruz.

B- Anlatımda Eski Yunan'ın Yeri

Klasik Yunan kültürünün tarihi yerini iki uç arasında aramaktadır. "Hümanist" tarih yaklaşımının ürünü, birinci ciltleri esas olarak klasik Antikçağ'a ayrılan Akşit ve Oktay'ın lise kitaplarında yansımıştır.[89] Diğer uçta, Antikçağ tarihine hiç yer vermeyen, 1993'ten beri geçerli ortaokul programları bulunmaktadır. Bu iki uç-örnek arasında kalan alanda, eski Yunan'a verilen yer oldukça azdır. 1931'de Batılı tarih yaklaşımının etkisi hâlâ güçlü olmalıydı, çünkü Ege Havzası tarihi en az Türk tarihi kadar iyi işlenmiştir. "Hümanist" dönemden sonra, öncelikle Anadolu toprağını ilgilendirmesine karşın, Ege geçmişi giderek geçiştirilmeye başlamıştır: 1990-1992'de bu konuya, Türklerin eski geçmişine ya da İslam tarihine ayrılanın onda biri ya da beşte biri kadar bir yer veriliyordu. Bununla birlikte, daha önce bir kez daha belirttiğimiz gibi, böyle niceliksel veriler, belli bir anlam taşısa da, metinlerin içeriği kadar önemli değildir. Örneğin Kafesoğlu ve Deliorman'ın kitabında (1976) ve Uğurlu ile Balcı'nın kitabında (1990) Ege uygarlıklarına aşağı yukarı benzer bir yer verilmektedir (14 ve 19 sayfa). Ama, derslerin özü çok farklıdır; birinci kitapta, yazarların çok milliyetçi görüşlerine karşın, tercihli biçimlerden yoksun, tarafsız bir söylem sunulmakta, ikincisindeyse, Ege uygarlığına yönelik inceleme içine Yunan kültürünün değerini azaltmaya yönelik iddialar serpiştirilmektedir. Önemli olan sayfa sayısı değil, söylemdir.

Ege havzasına ilişkin birçok farklı söylem ayırt edilebilir. 1931'de, "tarih reformu" uyarınca, ders kitapları tüm diğer halklar gibi Yunanlıları da Türklerin torunları yapmaya çalışır. İleri sürülen kanıtlar dönemin düşüncesine uygundur ve Yunanca sözcük dağarı içinde Orhun kökenli sözcükler bulmak isteyen hayal ürünü bir dilbilim çabası ana ekseni oluşturmaktadır. İşte bu konuda çok karakteristik bir örnek; XIII. bölümün başında-

88 Kara, *Ortaokul I*, 1993; Akşit, *Ortaokul I*, 1994.

89 Akşit-Oktay, *Lise I*, tarihsiz.

ki uzun bir notta, yazarlar, Türk varlığının Yunan yerleşiminden önce geldiğine kanıt olarak, Jarde'nin kitabından yapılan Fransızca bir alıntı sunarlar:

> "Yer isimlerinin incelenmesinden çıkan birkaç veri -Yunanistan'da bu isimlerin çoğu Yunanca ile açıklanamamaktadır- kesin sonuçlara varmaya olanak tanımamaktadır."[90]

Üçüncü bir seçeneğin olanaksızlığı mantığını kullanan yazarlar, Yunanlılar ve Türklerden başka halklar da bulunduğunu bilmezden gelmektedirler; bunun sonucunda, Yunan olmayan her şey Türk olmak zorundadır. Açıklamalarına karşı çıkılamaz bir nitelik kazandırdığı varsayılan prestijli yerlerden, "İnsanlığın Evrimi" dizisinden, Fransa'dan, Paris'ten seslenen bir oryantalistin otoritesi de inandırıcılığı pekiştirmektedir. Ancak yapılan alıntı kesilmiştir. Orijinal metinde, Jarde sözlerini şöyle sürdürüyordu:

> "Egelilerin konuştuğu dilin Yunancanın oluşumu üstünde büyük etki yaptığını söylemek yanlış olmaz; ama, özel durumları kesinleştirme olanağı bulunmadığından, bu genel açıklamayla yetinmek zorundayız."[91]

Türk yazarlar, "Egeliler" ile Türkleri özdeşleştirerek bu cümlenin ilk bölümünü de kullanabilirlerdi, ama ikinci bölümde getirilen önlem tüm cümlenin alıntılanmasını olanaksızlaştırıyordu; onlar da bu bölümü hiç alıntılamamayı tercih ettiler. Artık Yunan tarihine ilişkin bölüm klasik biçiminde akabilirdi; başlangıçta bu uygarlığın Türk kökenli olduğu ortaya konduğuna göre, güzelliklerini betimlemekte hiçbir sakınca kalmamıştı.

"Hümanizm" etkisindeki bir sonraki dönem, klasik Antikçağ'a çok daha fazla yer vermekte, ama Yunanlıların Türk kökenli oluşlarından artık söz edilmemektedir. Yunan geçmişini Hititler ya da diğer halklarla karşılaştırmak için hiçbir yöntem kullanılmamıştır. Anlatım Yunan mucizesi fikrini çürütme yönünde değil, tam ters yöndedir:

> "Yunanlılar, uygarlığın her alanında büyük ilerlemeler gösterdiler. Her şeyden önce geniş bir düşünme hürriyetine sahip bulunan Yunanlılar, başta tanrıları olmak üzere her konu hakkında fikir yürütmek imkânına maliktiler. Bu sayede pozitif ve deneysel bilimler ortaya çıktı. İlk modern tarih burada yazıldı. Edebiyatın her alanında önemli gelişmeler oldu; piyesler meydana getirildi. Tanrılar için yapılan tapınaklar ve heykeller, dünya sanatının ölmez eserleridir."[92]

---

90 A. Jarde, *age*, s. 81-82. Aln. yap., TTTC, *Lise I*, 1931, s. 184-185.

91 *age*

92 Akşit-Oktay, Lise I, tarihsiz, s. 122.

Bölümlerin devamı tamamen olaylara ve betimlemelere ayrılmıştır. Ama, ayrıntı bolluğu içindeki derslerin uzunluğuna karşın, sanki bu tarihin, Yunan uygarlığının geliştiği topraklarda şimdi yaşayan gençlerle ilişkili olmadığı düşünülmüştür:[93] Anlatım, herhangi bir ülkenin gençliğine yönelmiş gibidir. Belirli bir bölgenin değil, insanlığın geçmişi söz konusudur. Başka bir deyişle, bu bölümler "Anadolucu" düşüncenin etkisinde değildir, çünkü yazarlar eski Yunanlılarla bugünkü Türkleri ortak bir kimlik, bir "biz" içinde bir araya getirmeye çalışmamışlardır. Ancak Yunan mirasının önemsizleştirilmesi çok örtülü biçimde, Hitit, Frigya, Lidya ve özellikle de 6.yüzyılda Anadolu'nun Ege kıyılarında gelişen İyon kültürlerini işleyen dersler aracılığıyla gerçekleştirilmektedir:

> "İonlar, uygarlıkta her bakımdan ileri gitmişler ve geniş ölçüde Yunan uygarlığına etki yapmışlardır."
>
> "Yunan bilginlerinden birçoğu Anadolu şehirlerinde doğmuştur."[94]

Bu cümlelerdeki anlam örtülü kalmakta, ama Eyuboğlu, sonra da Özal tarafından kullanılan ve daha yakın tarihli ders kitaplarında geliştirilecek bir mantığın başlangıcını oluşturmaktadır. Kafesoğlu ve Deliorman'ın öncekilerden çok farklı bir düşünceyle yazılmış ders kitabı da (1976) Türklerin Asyalı tarihine büyük ağırlık vererek yeni bir söylemi, Türk-İslam sentezi söylemini başlatmasına karşın, sanki hâlâ "hümanizm"in etkisindeymiş gibi, Ege uygarlığını çok tarafsız bir biçimde sunmaktadır.[95] 1976'daki söylemin özünü 1992'de yeniden ele alan Altan Deliorman'ın ders kitabı da aynı tarafsızlığı sürdürmektedir; M. A. Köymen'in 1989'da yayımlanan kitabında da aynı yaklaşım benimsenmiştir.

1986 ile 1993 arasında yayınlanan ders kitaplarının çoğunda, şovenizm İyonya'dan yararlanacaktır. İyon siteleri, Yunanistan'ın Avrupa kısmından gelen kolonileştirme akımı sonucunda kurulmuş ve her konuda, klasik Yunan kültüründen yola çıkmıştır. Türkler, çelişkili bir biçimde, Yunanistan'dan alınmış bu kültürü, onun üstünlüğünü toprağın erdemlerine bağlayarak sahipleneceklerdir (Halikarnas Balıkçısı'nın ve Sabahattin Eyuboğlu'nun yaptığı gibi); İyon ekolünün (6.yüzyıl) klasik Atina kültüründen (5. yüzyıl) daha önce gelmesinden yararlanarak, birincinin ikinci üzerindeki güçlü etkisini kendi hanelerine yazıp, Atina'nın ününü Anado-

---

93 Örneğin, Ksenophon'un *Anabasis*'ine değinilirken, bu öykünün kısmen Anadolu'da, birçok okuyucunun tanıyabileceği yerlerde geçtiğinden hiç söz edilmemektedir (s. 165).

94 Akşit-Oktay, *Lise I*, tarihsiz, s. 82-83.

95 Kafesoğlu-Deliorman, *Lise I*, 1976, s. 41.

lu'ya aktarmaya çalışmaktadırlar. Tüm bu mantık yürütme sürecinde, "Türk" sözcüğü hiç kullanılmamaktadır; 1939'ların etnik-dilbilimsel karışımı yerini Anadolucuların düşüncesine bırakmıştır: Anadolu'da doğmuş her ilerleme, her güzellik yüceltilen toprakta içkin dehadan kaynaklanmaktadır; İyonya'ya ekilen Yunan düşünceleri çok verimli Anadolu toprağı olmasa, filizlenemezdi ve onlar filizlenemeseydi Atina kültürü var olamazdı.

Bu değer transferi, İyonya'nın coğrafi algılanmasındaki ilginç bir evrimi izlemektedir. Atatürk döneminde ve Kafesoğlu ile Deliorman'ın kitabına kadar (1976), İyonya ayrı bir birim değildir; bu bölge ve kültürü, Yunanistan ya da Ege uygarlığına ilişkin derslerin çerçevesi içinde anlatılmaktadır. Ama, yukarıda değindiğimiz mantığı coğrafi bir temele oturtmak için, ders kitapları 1986'dan itibaren İyonya'yı artık Ege dünyasının değil, tartışmasız Anadolu'nun bir parçası olarak görür. Bu nedenle bu kültürün incelenmesi, diğer Ege uygarlıklarının (Girit, Miken, Klasik Yunan) yanına değil, Anadolu uygarlığı[96] çerçevesindeki değişmez dizinin (Troya, Alacahöyük, Hititler, Frigyalılar, Lidyalılar, Urartular, *Iyonlar*) sonuna yapay bir biçimde yerleştirilir. Bu bakış, bugünkü Türk toprakları üzerinde yer alan her şeyi aynı birim içinde toparlayan Turgut Özal'ın kitabındaki anlayışa uygundur; oysa bugün Ege kıyılarıyla Van Gölü bölgesi arasında pek benzerlik yoktur ve herhalde Antikçağ'da bu farklılık daha da belirgindi. Bu coğrafi karışıklık,[97] Anadolu'yu Fransa gibi sadece Akdeniz'den ibaret gören ve bu ülkeleri bölen iklim ve kültür bölgelerini hiç dikkate almayan Halikarnas Balıkçısı'nın görüşlerine de uymakta, tek tip Anadolu hakkındaki bazı betimlemelere de denk düşmektedir:

> "Gelenek ve göreneklerimiz aynıdır. Evlerimizin dış görünüşü, iç eşyası ve düzeni, camilerimiz, yaşayışımız, duygularımız, türkülerimiz, sazlarımız, oyunlarımız birbirinin aynıdır ve başka milletlerinkinden ayrıdır (...)"[98]

Egeli çerçevesinden koparılmış ve Anadolu kültürü olarak algılanan bir Iyonya düşüncesi, 1994'e dek ders kitaplarında geçerliliğini korur. Sık sık tam Anadolulu olan ve Yunanlıların gerçekleştirdikleri ilerlemelerin en alttaki nedenselliğini sağladıkları varsayılan Hititlerle bağ kurulur:

> "Egeli düşünürler hemen her alanda, eski Önasya medeniyetlerinin ürün-

---

96 1986-1993 döneminin incelediğimiz on ders kitabından sekizinde, bölüm başlığı tekil olarak kullanılan Anadolu medeniyeti'dir. Bu bölüm 1994'te *Eski çağlarda Türkiye ve çevresi* adını alır.

97 S. Vryonis tarafından eleştirilmektedir, *age*, s. 21-22.

98 Sanır ve diğ., *İlkokul IV*, 1989, s. 227.

lerini değerlendirmişler, bunu yaparken de akla ve gözleme dayanmışlardır; böylece gene ilk önce Batı Anadolu'da bilim gelişmeye başladı."

"Dünyada meşhur olan eski Yunan medeniyeti, İyonya'da doğdu ve gelişti. (...) İyonlar eskiden beri süregelen yüksek Anadolu medeniyeti ile tanıştılar. Özellikle Hitit medeniyeti, onlar üzerinde en büyük etkiyi yaptı. (...) İyonlar, alfabeyi de Fenikeliler'den aldılar. Bu alfabe onlardan Yunanistan'a geçerek, orada da kullanılmaya başlandı."

"Yunan siteleri İyonların yolundan gitmişler."[99]

1986-1993 döneminin yapıtlarında "Ege uygarlığı" adı verilen derslere bakıldığında, yüzyıl başındaki "Yunan mucizesi" deyiminin yarattığı rahatsızlık hâlâ hissedilmektedir. Belki de İyon etkisiyle getirilen açıklamanın ne kadar yüzeysel olduğunu farkeden resmi tarihyazımı, kısa bir süredir Yunan kültürünü, çok çeşitli biçimlerde etkilendiği, çok geniş Antikçağ uygarlıkları toplamı içine yerleştirme yolunu seçmiştir. Hiçbir hata riski taşımayan bu tür genellemeler, bir dizi polemik olumsuzlama yoluyla Yunan kültürünü oldukça önemsizleştirmektedir:

"Hiçbir kültür ve medeniyet kendinden öncekilerin izlerini ve etkilerini almadan, taşımadan meydana gelmemiştir. Buna imkân olmadığını da araştırmalar açık bir şekilde ortaya koymuştur. Ege medeniyeti de böyle olmuştur. Mezopotamya, Mısır ve Anadolu medeniyetleriyle çok erken zamanlarda tanışan Ege bölgesi, bu büyük medeniyetlerin etkisi altında kalarak meydana gelmiş, gelişmiş ve ilerlemiştir. (...) Özellikle Anadolu bu etkilemede köprü görevini görmüştür." 281

"Bu insanlar özellikle kendilerinden ileri düzeydeki Mısır, Mezopotamya ve Anadolu'nun doğusunda oluşmuş medeniyetlerden etkilenerek, bunları kendi kültür unsurlarıyla birleştirip, yüksek uygarlıklar ortaya koymuşlardır."

"Ancak bunda en önemli rolü Batı Anadolu'daki İyonya oynamıştır. (...) Bu bölge her sahada Yunanistan'a öncülük ve hocalık etmiştir."

"Yunanlılar yazıyı da o sıralarda Finikelilerden almışlardı. Görülüyor ki ünlü Ege medeniyeti doğunun ve özellikle Anadolu'nun etkisiyle doğup gelişmiştir."[100]

Ancak, "Yunan mucizesi"ne yapılan açık göndermeler azalmıştır:

"Mezopotamya, Mısır ve Anadolu medeniyetleri hakkında bilgilerimizin çok az olduğu devirlerde "Yunan mucizesi" sözü kullanılırdı. Fakat şimdi artık mucize diye bir şeyin söz konusu olmadığı, eski Yunan medeniyetinin, yu-

---

99 Sanır ve diğ., *İlkokul IV*, 1989, s. 227; Mumcu, *Lise I*, 1991, s. 71; Sümer-Turhal, *Lise I*, 1986, s. 79 (ayr. bkz. s. 88); Mumcu, *Lise I*, 1991, s. 67.

100 Uğurlu-Balcı, Lise I, 1990, s. 104; Merçil, Lise I, 1990, s. 91 ve 96; Mumcu, Lise I, 1991, s. 71.

karıda sözü edilen başlıca üç ana medeniyetin temelleri üzerinde yükseldiği anlaşılmıştır."[101]

Böylece, bugünkü Türk kıyılarının da içinde yer aldığı bir Ege uzamını kabul eden, klasik Antikçağ'a yönelik Grek-Avrupa bakışının yerine, Türk tarihçiler birkaç yıl boyunca İyonva'yı da içine alan ve onu daha doğulu uygarlıklara, özellikle de Hititlere yaklaştırmaya çalışan bir Anadolu kavramı temelindeki kendi bakışlarını geçirmişlerdir. Bu algılama, harita çizim düzeyinde, yarımada Yunanistan'ını, adaları ve İyonya kıyısını içeren Ege uzamı sunumlarının azalmasında ifadesini bulmaktadır: Toplam harita külliyatı içinde, incelediğimiz tüm döneme (1931-1993) dağılmış olarak, bu tür sadece sekiz harita vardır. Ancak İyonva'ya metinsel söylemde verilen önem harita söyleminde henüz ifadesini bulmamıştır: Bu belirli bölgenin tek haritasına Izmir'de basılmış ve yerel tarihe daha çok yer veren bir ilkokul "Sosyal Bilgiler" kitabında rastladık.[102]

Doğrudan Yunan tarihi ise giderek kısalan bir özet içinde verilmekte; bu özet yakın tarihli bazı ders kitaplarında bir kişilikler, yerler, kavramlar dizini haline dönüşmektedir. Öğrencinin bu dizinden yola çıkarak Yunan çağını hayal edebilmesi oldukça güçtür. Yunanistan, özellikle 1974 Kıbrıs savaşından beri, baş düşmandır; bunu en iyi gösteren örnek, 1988 tarihli bir coğrafya ders kitabının, coğrafyadan çok tarih anlatan bir bölümüdür. Propaganda yazınının başyapıtlarından biri sayılabilecek bu parça öyle aşırıdır ki, iki ülke arasındaki gerginliğin hiç de yatışmamasına karşın, daha yakın tarihli kitaplardan çıkarılmıştır.[103] Bu örneği tam metin halinde sunuyoruz:

"Yunanistan'ın bugünkü halkı, yani Yunan milleti ile Eskiçağ'ın Greklerini birbirine karıştırmamak gerekir. Grekler, İsa'dan önce 2000 yıllarında, Balkan Yarımadası'na girmişler, zamanla güney bölümlere doğru yayılmışlar, bugünkü Yunanistan'ın doğu kesimlerine yerleşmişlerdir. Daha önce Anadolu'dan buraya göç etmiş bulunan kavimlerden, Ege uygarlığı ile ilgili çok şey öğrenmişler ve onlarla melezleşmişlerdir. Makedonyalılar, Romalılar, İslavlar ve Arnavutlarla da karışmışlardır. Böylece Greklerle bugünkü Yunan milleti arasında, dillerinden ve bazı geleneklerinden başka hiçbir ilgi kalmamıştır.

"Yunanistan, ikibin yıldan çok, yabancı egemenliği altında yaşadıktan sonra, Avrupa devletlerinin yardımıyla, bağımsızlığa kavuşabilmiştir. Fakat ondan sonra da halk arasında tam bir anlaşma kurulamamış, ayaklanmalar birbirini izlemiştir.

"Yunan Devleti kurulduktan (1830) sonra da, İngiltere başta olmak üzere, birçok Avrupa devleti tarafından korunmuş, fırsat düştükçe Osmanlı İmpa-

---

101 Sümer-Turhal, *age*, s. 87.

102 Cahit Çete, *Birleştirilmiş Sınıflar İçin Sosyal Bilgiler*, 1. yıl, İzmir, Bük, 1985, s. 98.

103 MEB, *İlkokul V*, 1992, s. 106-108; Karabıyık, *İlkokul V*, 1993, s. 81-83.

ratorluğu'ndan koparılan topraklarla genişletilmiştir. Batı Trakya, Ege Adaları'ndan pek çoğu, Girit Adası Osmanlı topraklarından ayrılarak Yunanistan'a bağlanmış yerlerdendir.

"Yunanistan, Bulgaristan ve Sırbistan'la birleşerek, Osmanlı İmparatorluğu'na saldırmış (1912-1913), bunun için imparatorluğun en zayıf zamanını seçmiştir. Bu savaş sırasında, saldırganlar çok zulüm yapmışlar, Türkleri insafsızca öldürmüşlerdir. Birinci Dünya Savaşından sonra Yunan orduları, yine büyük devletlerin desteğiyle Anadolu'ya girmiştir.

"Almanlar, İkinci Dünya Savaşı'nda, bütün Yunanistan'ı ele geçirmişlerdir. Bu yenilgisinin karşılığı olarak, İtalyanlardan alınan Oniki ada, Yunanistan'a bağışlanmıştır. Şimdi aramızda çözülemeyen Kıbrıs, Ege Denizi ve Batı Trakya Türkleri ile ilgili sorunlar vardır.

"Atatürk ve Türk hükümetleri, Yunanistan'a karşı dostça davranmıştır. Fakat son Yunan kralı, günün birinde İstanbul'u alacaklarını söyleyebilmiştir. Uzatılan dost elinin değerlerini anlayıncaya kadar, bu komşumuz karşısında, çok dikkatli ve uyanık olmak zorundayız. Türk çocuğu bu gerçeği çok iyi bilmelidir.

"Yunanistan'da ekim ve dikime elverişli yerler oldukça azdır; madenler de yetecek kadar değildir. Ege ve İyon Denizlerinin kıyılarında ve adalarda, Akdeniz ülkelerinin türlü ürünleri elde edilir (zeytin, zeytinyağı, üzüm, tütün, çekirdeksiz üzüm, incir, pamuk vb.). Tesalya Ovası en geniş tahıl alanıdır. Atina ve Selanik çevrelerinde bazı fabrikalar kurulmuştur. Yunanistan, yabancı ülkelerle alışverişte Türkiye ile yarış halindedir. Kimi ürünleri kendisine yetmez. Bunları gemicilikten ve turizmden sağladığı gelirle tamamlar. Bununla birlikte, artan nüfusunu besleyemediği ve herkese işyeri bulamadığı için, birçok kimse, geçici işçi olarak veya bir daha geri dönmemek üzere yabancı ülkelere göç eder. Avrupa'da pek çok Yunan işçi var.

"Yunanistan'ın başkenti Atina, en önemli limanları Pire ve Selanik'tir."[104]

Tanımladığımız evrim süreci, eski Anadolu uygarlıklarını "Eski Çağlarda Türkiye ve Çevresi" başlıklı tek bir bölümde toparlayan 1993 programlarıyla sona erer. Bu çelişkili adlandırma altında, farklı kültürler (Neolitik çağdan Roma İmparatorluğuna kadar) tek tek değil, karışık görünümlü alt-başlıklar halinde iç içe incelenir. Bölümlerin düzenlenmesindeki bu beceriksizlikleri ve kuşkusuz bilinçli olarak yapılmış ağır hatayı ("Türkiye" sözcüğünün kullanılması) bir kenara bırakacak olursak, bu yeni yaklaşımın avantajı, Akşit ve Oktay'ın ders kitabındaki anlayışın aksine, vurguyu okuyucuların yaşadığı toprağa yapmasıdır.[105] Daha önemli bir

---

104 Sanır ve diğ., *İlkokul V*, 1988, s. 151-153.

105 Kopraman, *Lise I*, 1994, s. 23-32; Devlet Yayınları'nın 1995 tarihli ilkokul kitabında ise "Anadolu uygarlıkları" terimi korunmuştur (Şenüver ve diğ., *İlkokul 4*, 1995, s. 138).

şey de, daha önce tanımladığımız tavır/tercih biçimlerinin, Yunan kültürünün önemini azaltmayı ya da Hititleri ve İyonları yüceltmeyi hedefleyen tüm yöntemlerin kaybolup yerlerini tarafsız bir söylemin almasıdır. Sonunda, şovenizm tarih yararına gerilemiş gibidir.

C- Bizans

Bizans İmparatorluğu, Doğu Akdeniz'de iktidarını en uzun müddet sürdürmüş siyasi kurumdur ve Anadolu, Romalı olduktan sonra, 500 yıl da Bizanslı kalmıştır. Türkler "ikinci vatan"larına geldiklerinde, Ermeni-Bizans altyapısı üzerine yerleşmişlerdir. II.Mehmet'in, Konstantinopolis'i ele geçirirken, hedefi Roma İmparatorluğu düşüncesini kendi adına gerçekleştirmekti. Bu fikre Atatürk döneminden itibaren ders kitaplarında değinilmiştir:

> "Mehmet II. Roma İmparatoru.
> "(...)
> "Bu zamandan itibaren *Türk imparatorlar*, Şarki Romayı idare edecekler demekti. Hatta bir kısım Rum vatanperverleri, çok zayıflayıp, pek aşağı derecelere düşen Şarki Roma Imparatorluğunun, taze ve kuvvetli Türk hakimiyeti altında, eski şan ve şerefini tekrar kazanacağına ümit besliyorlardı."[106]

Böylelikle Türkler, günümüz Türkiyesi için tarihsel ağırlığı Hitit mirasından daha önemli olan Bizans mirasını birçok nedenle en azından kısmen alırlar ve sahiplenirler. Ders kitapları sultanların imparatorluk bilincini hatırlatır, çünkü genellikle Osmanlı tarihi 1453'ten önce ve sonra "Osmanlı Devleti" olmak üzere ikiye bölünmüştür.[107] Ama, imparatorluk düşüncesinin ağırlığı hissedilse de, sözcüğün tam anlamıyla Bizans kalıtı denen şeye pek önem verilmemiştir. Bunun sonucunda, ders kitaplarındaki haritalar toplamı içinde Bizans İmparatorluğu en kısa sunulan konulardan biridir.[108] Sadece birkaç haritada çizilmiştir; oysa bu önemli komşu toplam haritaların en az dörtte birinin çizim alanı içinde en azından kısmen yer almakta, ama konu dışı bırakılmakta ve genellikle ismi yazılmamaktadır.

Unutulan Komşu

Bizans'ın bin yılı ders kitaplarının basım tarihlerine göre değişen biçim-

---

106 TTTC, *Lise III*, 1933, s. 39-40; a.b.ç. İlk bölümün başlığı *"Osmanlı Devletinin kuruluşu"* (s. 1-31), ikincisininki *"Osmanlı İmparatorluğu"*dur (s. 32-70).

107 1992'den sonra ders metinlerinden "imparatorluk" sözcüğü çıkarılıp yerine "devlet" kullanılsa da.

108 Bkz. *Herodote*'taki makalemiz, no: 74-75, 1994, s. 196-240.

lerde sunulmaktadır. Kemalist dönemde anlatım oldukça kısadır (bir sayfadan az) ve ancak "hümanist" esinli ders kitaplarıyla birlikte, Bizans hakkında daha geniş derslere rastlanabilecektir: Bölümler uzundur; gelişim olaylara dayanarak, hanedan hanedan anlatılmakta, ayrıntılı bir siyasi tarihe, sonra da Bizans uygarlığına ve sanatlarına yer verilmektedir.[109] Kafesoğlu ve Deliorman (1976) yapıtlarındaki Türkçü düşünceye karşın, bu konuda "hümanist" etkinin izlerini taşırlar, ama Bizans'a ayırdıkları bölüm yine de kısalmıştır (üç sayfa). Bu kitapta Bizans tarihi, Akşit ve Oktay'daki aynı hanedan eklemlenmeleriyle sunulmakta ve Bizans İmparatorluğu'nun art arda gelen evrelerini gösteren tek harita bu ders kitabında yer almaktadır. Buna karşılık, 1986 ile 1993 arasında, bin yıllık bu tarih ve özellikle de onun gelecekteki Türk toprağının Bizans egemenliği altında yaşadığı beş yüzyılı, en fazla iki sayfada, kimi zaman 15 satırda geçiştirilmiştir.[110]

Ama, Türk programları içinde Bizans tarihine yer verme olanağı tanıyan birçok fırsat çıkmaktadır. Erken Ortaçağ'da Oğuzlarla İmparatorluk arasında kurulan ilişkilerden beri, Türklerin tarihi birçok kez Bizanslıların tarihiyle kesişmiştir. En önemli çatışma 9. yüzyılda, Abbasi Halifeliği Türk paralı askerlerini sınır eyaleti olan Avasım'a (bugünkü Türkiye'nin güneydoğusu) yerleştirdiğinde başlar ve İmparatorluk 1453'te yok oluncaya kadar sürer. Bu dönemin en belirleyici anı da Malazgirt Savaşıdır (1071). Ama, Ortaçağ'daki Türk fetihlerine ilişkin derslerde bu önemli komşudan çok az söz edilmekte, yazarlar düşmanın adını vermekle ve çatışmalardan önceki ve sonraki askeri durumunu kısaca belirtmekle yetinmektedirler. Bu alanda da, Bizanslıları yerlerine geçilecek komşular gibi değil, başka bir belirsiz yerdeki bir uygarlık olarak sunmak için elden gelen yapılmaktadır.

Aslında Bizans İmparatorluğu Türklerle karşılaşmasında değil, Araplarla çatışması sırasında anlatılmaktadır. En azından 1931'den beri, İslam'ın doğuşu üzerine olan bölümden önce, 7. yüzyıldaki Bizans ve Sasani İmparatorlukları kısaca tanıtılmaktadır. Bizans'tan ikinci kez söz etme fırsatı, Batı Ortaçağı üzerine olan derste ortaya çıkmakta ve özellikle daha yakın tarihli ders kitaplarında yer alan bu bölümde Bizans uygarlığı sunulmaktadır.[111] Demek ki, ders kitapları bu kültürü olabilecek en uzak

109 Doğu Roma İmparatorluğu başlığı altında: Akşit'te 16 sayfa, *Lise II*, tarihsiz, s. 14-30; Oktay'da 20 sayfa, *Lise II*, 1989 baskısı, s. 16-37.

110 Yine de devlet zaman zaman, milliyetçiler tarafından, Selçuklu incelemeleri yerine sistematik olarak Bizans tarihi incelemelerini desteklemekle suçlanmaktadır; bkz. Prof. Sinanoğlu ile yapılan söyleşi, *Zaman*, 10 Aralık 1995.

111 1994'te durum değişmiştir (Kopraman, *Lise II*, 1994, s. 40-50).

ussal coğrafyaya itmektedir, çünkü Bizans olgusunun anlatım içinde ortaya çıkış yerleri Türk tarihinden çok, İslam ve Avrupa tarihlerine bağlı kalmaktadır.

İmparatorluk alanının nasıl sunulduğunu incelemek de önem taşımaktadır, çünkü bugünkü Türkiye bu alanın merkezi, o zamanki başkent de bugün Türk dünyasının en büyük kentidir. Bizans uzamının anlatımı genellikle başlıca eyaletler listesini içermektedir; uzam çoğunlukla sınırlarıyla ya da "Kafkasya'dan Kuzey Afrika'ya" gibi formüllerle anlatıldığından Anadolu'dan her zaman söz edilmediğinin altını çizelim. Bu formülden yola çıkılarak Osmanlı topraklarıyla bir karşılaştırma yapılmaması şaşırtıcıdır;[112] 10. yüzyıl Bizans uzamı ile birinci Osmanlı İmparatorluğu uzamı (Balkan-Anadolu uzamı) arasındaki güçlü benzerliğe de hiç değinilmemiştir. Aslında yazarlar öğrencinin Türk toprakları ile Bizanslı geçmişi arasında bir ilişki kurmasına çalışmamaktadırlar. İstanbul'un dışında, imparatorluğun bugün Türkleşmiş diğer büyük kentlerinden söz edildiğine de pek rastlanmaz (örneğin Antakya).[113] Hayati Doğanay'ın yer isimlerine yönelik kaygılarını paylaşan yazarlar, İmparatorluğun başkentini sadece Türkçe ismiyle, İstanbul diye anarlar, ama bu yer isminin (İstanbul) Yunanca kökenbilimsel açıklamasını yapmazlar. Konstantinopolis ismi ders kitapları külliyatı içinde sadece bir kez, onda da kentin resmi isminin Roma olduğu belirtilerek, kullanılmaktadır.[114]

Bizans Tarihi

Bizans İmparatorluğu'nun harita ya da metin olarak sunumundaki fakirlik, bu bölümlerin günümüzdeki Türk topraklarının geçmişiyle ilişkisiz kalmasına yol açmaktadır. Bu izlenim, Türklerin tarihinin ters versiyonu olarak kavranan Bizans tarihinin anlatımı ile garip bir çelişki oluşturmaktadır; işte bu durumun, Türk-Müslüman saldırılarının öyküsüne indirgenmiş en açık örneği:

> Orta Asya'dan başlayan kavimler göçü, Roma İmparatorluğu'nun idaresini o kadar zorlaştırmıştır ki, sonunda bu büyük devlet dayanamayarak, 395 yılında parçalanıp ikiye ayrıldı. Batı Roma Devleti'nin başkenti eskiden olduğu gibi Roma, Doğu Roma Devleti'nin ise Bizans (İstanbul) oldu. Başkentin adı zamanla bütünüyle devletinin adı haline geldi ve Doğu Roma Devleti'ne Bizans İmparatorluğu dendi. Bu imparatorluk, kuzeyden Karadeniz, güneyden

112 Örneğin Köymen ve diğ., *Lise I*, 1989, s. 172; Şahin, *Lise I*, 1992, s. 117.

113 Uğurlu-Balcı'da belirtilmektedir, *Lise II*, 1989, s. 57; Merçil ve diğ., *Lise II*, 1990, s. 188.

114 Yıldız ve diğ., *Lise I*, 1991, s. 185.

Suriye ve Mısır, doğudan İran (Sasani İmparatorluğu) batıdan Tuna Nehri ile sınırlı bulunuyordu. Bizans'ın ilk hükümdarı Arkadyus (Arcadius) (395-408) idi.

"Bizans en güçlü devrini, Justinyen Hanedanının hakim olduğu 518-610 arasında yaşadı. Bu hanedan zamanında Bizans, en geniş sınırlarına ulaştı. Bundan sonraki Heraklius idi. Hz.Peygamber, çağdaşı olan Heraklius'u bir mektupla İslam'a davet etmişti.

"İmparatorluk daha sonraki yüzyıllarda, doğudan Sasani (İran), batıdan Slav ve Türklerin saldırılarına uğradı. 621 yılında da İmparatorluğun başşehri ilk İslam kuşatmasına sahne oldu. Peçenekler ise 1091 yılında Bizans'ı batıdan sarmışlar, Livunyum Savaşında Bizans ordusunu büyük bir mağlubiyete uğratmışlar ve vergiye bağlamışlardı. Ancak Bizanslılar, diğer bir Türk boyu olan Kıpçaklarla anlaşarak onları Peçenekler üzerine saldırtıp, içine düştükleri bu çok vahim durumdan 'Türk'ü Türk'e kırdırarak' kurtulmayı başarmışlardı.

"İslamiyetin getirdiği canlılık ile Arap orduları Suriye, Filistin ve Mısır gibi Bizans topraklarını kısa zamanda ele geçirdiler.

"Büyük Selçuklu sultanı Alp Arslan, 1071 yılında Malazgirt Meydan Savaşı'yla, Anadolu kapılarını açarak, Türk ordularının 4-5 sene gibi çok kısa bir zamanda, Marmara sahillerine ulaşmasını sağladı. Bu fetih hareketi devam ederek 1453 yılında Osmanlı Padişahı Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u alması ile noktalandı. İlk defa Büyük Selçuklu Türklerinden büyük bir mağlubiyet görmüş olan Bizans'ın kaderi, gene Türkler tarafından belirlenmiş ve bu devlet, Osmanlılar tarafından tarihten silinmiştir."[115]

Yazarın da açıkça belirttiği gibi, bu görüşlere göre, başlangıcından (Roma "Devleti"nin yaşadığı sıkıntılar) Osmanlı saldırısıyla gelen sonuna kadar, tamamen Türklerin varlığıyla belirlenen bir tarih söz konusudur. Aslında anlatılan, Türk-Müslüman tarihinin belli başlı olaylarının yeniden gözden geçirilmesinden başka bir şey değildir: Orta Asya'dan göçler, Peçenek ve Kıpçak saldırıları, Müslüman-Arap, Selçuklu ve Osmanlı saldırıları bu bin yılın ana eksenini oluşturmakta, bu olaylardan her biri etnik tarihe gönderme yapmakta ve ilgiyi toprağın tarihinden uzaklaştırmaktadır: Bizans tarihi Anadolu tarihinin bir parçası olarak değil, tamamen bir dış tarih olarak görülmektedir. Türklerin öne çıkarılıp (Peçenekler ve Kıpçaklar, Selçuklular), Arapların değerinin azaltılması (yenmelerinin tek nedeni Müslüman olmalarıdır) ve Bizans, hatta Roma söz konusu olduğunda "imparatorluk" sözcüğünün pek kullanılmak istenmemesi dikkat çekicidir.

Burada tam metnini verdiğimiz Bizans üzerine derste, açıkça, "Türk-

---

115 Köymen ve diğ., *Lise I*, 1989, s. 173-174. Bkz. Şahin, *Lise I*, 1992, s. 117-118, aynı tür öykünün daha yoğunlaştırılmış bir şekli.

ler"in tarih sahnesine müdahaleleri olmasa Doğu Roma İmparatorluğu'nun varolmayacağı ima edilmektedir; bu bir tür anlamsız başıbozukluğa son veren yine Türkler olduğundan, ders, bazı kitapların giriş bölümlerinde açıklanan fikirlerin kanıtlanma çabası gibidir: Asla tarihin ikincil aktörlerinden olmayan Türk halkı dünyanın yazgısını belirlemiştir.

Sunduğumuz örnek diğerleri içinde en anlamlı olanıdır, ama bu eğilim diğer kitaplarda da gözlenmektedir; ders 15 satırla özetlense, Justinyen dönemine ya da Ortodoksluğa yönelik bazı saptamalar içerse bile, en azından yarısı Arap ve Türk saldırılarına ilişkindir ve sanki yazar anlatacağı konuyu şaşırmış gibi bir izlenim uyanmaktadır.[116]

Ders kitabı dizileri aracılığıyla, Bizans'ın Doğu'ya mı Batı'ya mı ait olduğu üzerinde sürekli bir duraksama yaşandığı algılanmaktadır. Böyle bir soru, bunun altında Türklerin devraldıkları miras fikri olmasa, yanlış ve gereksiz olurdu. Eğer Bizans Batı kültürünün bir parçasıysa, milliyetçi söylem, Turgut Özal'ın kitabında yaptığı gibi, Türkleri onların mirasçıları olarak göstererek kazançlı çıkmaktadır; eğer Bizans Doğu ise, bu düşünce, Bizans kültürünün özgün hiçbir yanı bulunmadığını ve Arap, İran ya da Türk katkılarından yararlandığını kanıtlamaya yarayabilir. Bu duraksama, 1986 ile 1993 arasında Bizans incelemesini iki başlığa bölen derslerin yapısında ifadesini bulmaktadır: Siyasi tarih İslam tarihine giriş bölümünde ve kültürel tarih Avrupa Ortaçağı bölümünde sunulmaktadır.

Bu dengeleme, Bizans İmparatorluğu'nu kâh Roma'nın, kâh Hellen kültürünün mirasçısı olarak tanıtan metinlerde de hissedilmektedir. Zaman zaman yazar Bizans'ı Batı'dan koparmaya özen göstermekte ve kültürel düzeyde, Doğu etkisi çeşitli alanlarda öne çıkarılmaktadır:

> "Bizans her şeyden önce doğulu ve Hellenistik kültüre sahip bir devletti. Doğulu olduğu için hiçbir zaman Katoliklerle anlaşamadı. Aynı şekilde, Hellenistik kültürü Roma kültürüne üstün tuttu."
>
> "(Bizans medeniyeti) tıp alanında Türk ve İslam dünyasının eserlerinden büyük ölçüde yararlanmıştır."
>
> "Asya'dan gelen ustalar Doğu tekniklerini uyguladılar. Plan ve biçim yönünden de Doğu etkisi kendisini gösterdi."[117]

Her ne olursa olsun, Bizans tüm alanlarda Ortaçağ Avrupa kültüründen açıkça üstün olarak sunulmakta, o zaman da insan, Turgut Özal'ın kitabında yapıldığı gibi, Konstantinopolis'in saygınlığının ve anıtlarının muhte-

116 Özellikle bkz. Uğurlu-Balcı, *Lise I*, 1990, s. 194.

117 Turhal, *Lise II*, 1989, s. 63-64; Mumcu ve diğ., *Lise II*, 1990, s. 44; Kafesoğlu-Deliorman, *Lise II*, 1976, s. 218; ayr. Şahin, *Lise I*, 1992, s. 192; Deliorman, *Lise I*, 1992, s. 127.

şemliğinin Türk prestijine yönelik olarak kullanılmamasına şaşırmaktadır. Konstantinopolis, Bizans ve onların geçmiş görkemi, Hititler ya da İyonlar'a yapıldığı tarzda, bugünkü Türklerle ortak bir kimlik içinde buluşturulmamaktadır. Bu bölümlerdeki resimli anlatımın temeli olan Ayasofya ve diğer kiliseler, buralardaki ikonlar, sukemerleri ve sarnıçlar, İstanbul'u güzel bir kent yapmaktadır; ama, hiçbir şey Osmanlı görkemini geçemez. Ayasofya'nın bugünkü statüsüne gelince, bu konuya tüm ders kitaplarında değinilmemiştir; bir tek yazar müzeye dönüştürülme tarihini (1935) belirtmektedir;[118] anıtın tarihinin bu bölümü aslında bir "Kemalist girdi" için ideal fırsatı oluşturmaktadır, ama ne Atatürk'ten ne laiklik ilkesinden söz edildiğine rastlarız: Ayasofya'nın statüsü, 1935'te olduğu gibi 1993'te de yakıcı bir sorundur. Özetle, Bizans mirası resmi tarih tarafından açıkça reddedilmektedir.[119] Bu olay -Anadolu'daki Ermeni geçmişinin daha da açık bir biçimde reddedilmesiyle boyutları genişlemektedir- Anadolu geçmişinin dikkate alınışının sınırlarını belirlemektedir: Bu geçmişe seçici yaklaşılmakta ve sadece, Yunanlılardan önce geldiklerinden, onlar tarafından bozulmalarına olanak kalmayan erken Antikçağ halkları dikkate alınmaktadır.

V- ERMENİLER

İncelememizi, en trajik soruna eğilerek tamamlama yolunu seçtik. Tarih dersi kitaplarının Ermenistan'ı, Ermeniler'i, 1894-1915 olaylarını işleme -ya da işlememe- biçimi, sorunun ne denli yakıcı olduğunu ortaya koymaktadır. Ermeni ötekiliği okul söyleminde, Kürt ve Alevi ötekiliklerine yapıldığı gibi, suskunlukla geçiştirilebilirdi. Ancak her şey o denli basit değildir; Ermeniler anlatım içinde, tarihin çeşitli dönemlerinde ve ders kitaplarının basım tarihlerine göre değişen biçimlerde ortaya çıkmaktadırlar, çünkü Ermeni "belleğindeki uyanış"la birlikte 1931'den bu yana algılamalarda bir evrim yaşanmıştır.

Olay, bellek ve tarihyazımı arasında karmaşık ilişkiler yaşanan bir örnek söz konusudur. Diğer nedenlerin yanı sıra, BM İnsan Hakları Alt Komisyonu'nun raporuna karşı Türkiye'nin aldığı tavrın da (1974-1978)

---

118 Oktay, *Lise II*, 1989, s. 34. "Hümanist" esinli bu ders kitabı Ayasofya'ya bütün bir paragraf ayıran, cami olarak kullanılırken mozayiklerin nasıl örtüldüğünü bile açıklayan tek kitaptır.

119 Türkler de, Osmanlı döneminin sadece bir "işgal" olarak sunulduğu ve "Bizans sonrası dönem" ya da "Modern çağ öncesi dönem" gibi ifadelerle anlatıldığı, turistik levha metinleri konusunda Yunanlılara benzer suçlamalar yöneltmektedirler; bkz. Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, *The Problem of Protection of the Ottoman Turkish Architectural Heritage in Greece*, İstanbul, 1992, s. 14-15. Ayr. bkz. C. Koulouri, *age*, s. 447

kışkırttığı "bellek uyanışı", kamuoyunun 1915 olayları konusunda daha iyi bilgilenmesine yol açmıştır.[120] ASALA tarafından 1974'ten beri yapılan suikastlara karşın, Ermeniler Avrupa'da ve ABD'de, Türkiye'nin imajının kötüleşmesiyle daha da önem kazanan, bir sempati sağlamışlardır; aynı zamanda, hedefin sadece Türkiye'nin soykırımı kabullenmesini sağlamak değil, bu ülkenin AET'ye girişinin engellenmesi olduğu da açığa çıkıyordu. Avrupa Parlamentosu'nun Haziran 1987'de aldığı kararların formülasyonu bunu göstermektedir:

> "(Avrupa Parlamentosu) 1915-1917'de Osmanlı İmparatorluğu topraklarında yaşayan Ermeniler'e karşı gerçekleşen trajik olayların, Birleşmiş Milletler Örgütü Sözleşmesindeki anlamıyla, bir soykırım oluşturduğu kanısındadır."
>
> "Parlamento (...), bugünkü Türk Hükümetinin geçmişte 'Jön Türkler' Hükümeti tarafından Ermeni halkına karşı işlenen soykırımı kabullenmeyi reddetmesinin, Yunanistan'la olan ayrılık noktalarında uluslararası hukuk ölçülerini uygulamaya direnmesinin, Türk işgal birliklerinin Kıbrıs'ta tutulmasının ve Kürt olgusunun reddedilmesinin, gerçek bir parlamenter demokrasinin yokluğu ve bu ülkede bireysel ve toplu, özellikle de dinsel özgürlüklere saygı gösterilmemesi ile birleşerek, Türkiye'nin Topluluğa olası katılımının incelenmesi önünde aşılmaz engeller oluşturduğunu düşünmektedir."[121]

Türk resmi söylemi, büyük ölçüde Ermeniler'in ve onları destekleyenlerin saldırılarına bir yanıt niteliğindedir; esas olarak "bellek uyanışı"ndan[122] önce oluşmuşsa da, belli başlı unsurlarının okul yazını içinde yayılması bu uyanışın doğrudan sonuçlarındandır.

Türk ve Ermeni kimlik söylemlerinin her ikisi de çok geniş bir önkabul üzerine kurulmuştur; Türklere göre Ermenistan hiçbir zaman devlet olarak varolmamıştır; Ermenilere göre, böyle bir devletin varlığı yüzyıllar boyunca sürmüştür. Bu temel varsayımlar öyle katıdır ki, birinciler açısından, ilk aşamada, okul söylemi içinde Ermenistan'ın var olmayışını kanıtlamak bile gereksizdi: Bu konudan söz edilmiyor ve kanıtlama işlemi Esat Uras'ınki gibi daha kapsamlı tarihsel yapıtlara bırakılıyordu.[123] İkinciler açısından ise, önkabul Ermeni devlet tarihinin sürekliliği yönünde görüş-

---

120 İnsan hakları alt-komisyonu raporunun, Ermeni-Türk tartışmasına yol açan, 30.paragrafının nasıl ortaya çıktığı B. Kasbarian-Bricout'nun kitabında anlatılmaktadır, *Les Arméniens au XXème siècle*, Paris, 1984, s. 56-57.

121 Avrupa Parlamentosu. 18 Haziran 1987 oturumunun tutanakları, i2 ve i4 sayılı kararlar, aln. yap. *G. De Maleville*, age, s. 134 ve 135.

122 E. Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, İstanbul, 1953; 1975'te Türkçe ve 1988'de İngilizce olarak (*The Armenians in History and the Armenian Question*) yeniden basıldı, İstanbul, Documentary Publications; İ. C. Özkaya, Ermeni halkı ve Türk halkını köleleştirme girişimleri, Ankara, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 1971.

123 E. Uras, *age*

ler geliştirme sonucuna varıyordu. Bu görüşlerin her ikisi de tanınmış Batılı tarihçiler tarafından desteklenmişti.[124] Bununla birlikte her iki tarafta farklılaşan tavırlar da vardır; Türk tarihçiler sorunu ve o dönemdeki Türk sorumluluklarını yeniden incelemeyi denemekte[125] ve Gérard Chaliand gibi Ermeni davasının savunucuları ise, genel olarak kabul edilen kimlik söylemine karşı belli mesafeler koymaktadırlar:

> "Ermeniler de her grup gibi, kendilerinin değerini artırmaya ya da geçmişin bazı önyargılarını sorgulamaktan uzak durarak kendilerini rahatlatmaya yönelik bir dizi kolay klişeyi dolaşımda tutmaktadırlar."[126]

Türk okul kitaplarında, Ermeni olgusu hakkında harita düzleminde varolan boşluk, daha doğrusu yokluk,[127] derslerde Ermeni topraklarından hiç söz edilmemesiyle buluşmaktadır. Derslerde *Ermeniler*'den beklenmedik bir sıklıkta söz edilmekte, ama *Ermenistan* sözü neredeyse hiç ağıza alınmamaktadır.[128] Bugün Kilikya Ermeni Krallığı'nın hatırlatılması bile sansür edilmiştir ve yabancı yapıtlarda bu gibi konulara rastlanması, hızlı ve şiddetli tepkilere neden olmaktadır. Bu tür yetersizlikler, Ermeniler'in harita sunumlarıyla ciddi biçimde çelişmektedir. Bu sunumlar tüm güçleriyle Ermeni gerçeğinin belirli bir alanda, kuzeyde Pontus Dağları ve Kura Nehri, batıda Yukarı Fırat, güneyde Dicle Havzası ve Toros Dağları, doğuda da Aras Vadisi ve Hazar Denizi ile sınırlanan topraklarda kök saldığını iddia etmektedirler. Bu, 7. yüzyılda Anonia de Chirak tarafından tanımlanan Büyük Ermenistan'dır.[129] Belirli ve sınırları çizili bir uzama yer veren İran haritalarının[130] sunumuna yaklaşan Ermeni haritaları, dikkati çok geniş ve çeşitli topraklara dağıtan Türk haritalarının tam zıddıdır.

---

124 Örneğin Ermeni tarafında J. de Morgan, *Histoire du peuple arménien depuis les temps les plus reculés jusqu'à nos jours*, 1919; R. Grousset, *Histoire de l'Arménie*, 1973; Türk tarafında, G. de Maleville'in kitabına *(La tragédie arménienne de 1915, 1988)* önsöz yazan J. P. Roux.

125 T. Akçam, *Türk Ulusal Kimliği ve Ermeni Sorunu*, İstanbul, 1992; Tahsin Celal, "Regards turcs sur la question arménienne", *Les Temps Modernes*, 504-506, 1988, s. 70-77.

126 G. Chaliand, "Mémoire et modernité", *Les Temps Modernes*, 1988, 504-506, s. 442.

127 Antikçağa ya da Arap fetihlerine ilişkin haritalarda ender olarak rastlanan yer isimleri de *(Armenia, Ermenistan, Ermeniye)*, bir devleti ya da bir krallığı değil, hep bir imparatorluğun (özellikle Roma) Ermeni eyaletini göstermektedir.

128 Tüm külliyat içinde (haritalar dışında) bu sözcüğü bir tek yerde bulabildik: "(Alparslan) Ermenistan'ın en büyük ve en güçlü kenti olan Ani Kalesini kuşattı." (Akşit, *Lise II*, tarihsiz, s. 140).

129 bkz. B. Martin-Hisara, "Domination arabe et libertés arméniennes (VIIème-IXème siècles)", G. Dedeyan (yay.yön.), *Histoire des Arméniens*, Toulouse, 1982, s. 189. Harita sunumları için, örneğin bkz. *Historical Atlas of Armenia*, New York, 1987.

130 Bkz. S. H. Nasr ve diğ., *Historical Atlas of Iran*, Tahran, 1971.

A- "Bellek Uyanışı"ndan Önce: Ortaçağ Ermenistan'ının Sınırlı Şekilde Dikkate Alınması

Ermeniler okul kitapları içinde sadece Türklerle çatıştıkları noktalarda yer almaktadırlar. Bu nedenle bir halk olarak Ermeniler'in, uzak bir geçmiş içine kök salmış bir tarihleri yoktur ve Anadolu Antikçağı içinde onlara Urartular ya da Hititler gibi değinilmez; daha sonra artık uzlaşılmaz düşmanlar haline geldiklerinden, onların mirası, Hititler'inkinin tersine, Türkler tarafından sahiplenilemez.

Ermeniler ile Türkler arasındaki çatışma iki yüzyıla yayılmaktadır: İlk çatışma, Ermeni Bagrati Krallığı'nın (ya da Doğu Anadolu'daki Büyük Ermenistan) başkenti olan Ani'nin Selçuklular tarafından alınmasıdır (1064); ikinci çatışma yine Selçuklular ile Adana'nın kuzeyindeki ve kuzeydoğusundaki ovada, Kilikya'da kurulu (12.-14. yüzyıllar) Küçük Ermenistan Krallığı'nı karşı karşıya getirir; Ortaçağ Ermenistan'ı, ayrı bir başlık olarak incelenmemekle birlikte, 1980 öncesi ders kitaplarında geçmektedir, ama sonra yok olur. Daha sonra, Osmanlı İmparatorluğu döneminde, Ermeniler'in de, Araplar gibi, tarihleri kalmaz, ortadan silinirler çünkü daha geniş bir toplum içinde erimişlerdir; Zimmi statüsünde tutulmakla birlikte, kimlikleri Osmanlı'dır. 1894-1915'in Ermeni sorununa ise, Ortaçağ döneminin aksine, 1985'ten önce değinilmezken, daha sonra bu konu "İçindekiler" bölümlerinde açıkça yer almaya başlar.

Bagrati Krallığı'nın Çöküşü ve Vazgeçilmez Düşman Yunan

Ermeni Bagrati Krallığı'nın (Büyük Ermenistan), Selçuklular tarafından alınmadan (1064) kısa bir süre önce Bizans tarafından kendi topraklarına katılması (1045), Türk bakış açısından oldukça rahatlatıcı bir olaydır.[131] Türk resmi söylemi, 1064'te hiçbir Türk-Ermeni çatışması yaşanamayacağını kanıtlamak için Ani'nin Bizanslılar tarafından alınışını bol bol kullanır; çünkü o tarihte Yunanlılar Ermeniler'i çoktan sürmüşlerdir. Ermeni tarihçi Asoghik'ten yapılan bir alıntıya dayanan bazı Türk metinleri, Selçuklular'ın Ermeniler tarafından kurtarıcı olarak karşılandıklarını ileri sürmektedir.[132] Bagrati Krallığı'nın 1064'te yok olması, ders kitabı yazarlarının, tarihsel gerçekle biçimsel açıdan çelişmeden, Ani kalesi etrafında bir Türk-Bizans çatışmasından söz etmelerine olanak sağlamaktadır.

---

131 R. Grousset, *Histoire de l'Arménie*, Paris, 1973, s. 574, aynı nedenle Yunanlılara karşı büyük bir hınç ifade etmektedir.

132 Ankara Dış Politika Enstitüsü, *Le problème arménien: neuf questions, neuf réponses*, Ankara, 1982. İleride yeniden bu metne döneceğiz. Bu kurtarıcı Türkler teması-nın, Osmanlı fetihleri sırasında tüm Balkan halklarına ilişkin olarak da kullanıldığı bilinmektedir.

Yine de 1980 öncesi ders kitaplarının söylemi bu kolaycı tutumu pek benimsememiştir. Ermenistan'ın ve hatta bir Ermenistan Krallığı'nın varlığı kabul edilmektedir. 1931'de, yazarlar, Türkler'in Avasım eyaletine yerleştiklerini ve 1041-1042'de Oğuzlar ile Ermeniler arasında çatışmalar yaşandığını söyledikten sonra,[133] Ermenistan'ın Bizans tarafından alındığını geçiştirmekte ve Ani'nin Türkler tarafından alınışı (1064) öyküsünde, kentin hangi güce ait olduğu belirtilmemektedir. Hiçbir kesin saptama yapılmadığından anlatım açık kalmakta, ama bu anlatımdan Ermeniler'in pek örgütlü bir halk olmadıkları sonucu çıkmaktadır. 1946'da, milliyetçi H.N.Orkun tarafından hazırlanmış tarih okuma kitabında Ermeni olgusu biraz daha biçimlenir ve Alparslan tarafından alınan "küçük bir Ermeni Krallığı"nın varlığından söz edilir.[134] 1976'da ise, Kafesoğlu ve Deliorman, Doğu Anadolu'nun fethini benzeri görülmedik bir kesinlikle anlatırlar:

> "Ermeni ve Gürcüleri baskı altında tutmak ve Türk akınlarını durdurmak için harekete geçen Bizans ordusu ile Selçuklu kuvvetleri Gence önünde karşılaştılar (1064)."
>
> "(Alparslan'ın) harekâtının ilk safhasında Erran'daki küçük Ermeni krallığı itaate alındı. Sürmari bölgesi, Meryem-Nişib kalesi ve civarları, Sepid-şehr ele geçirildi. Sonra Bagrat hanedanının başkenti olup Bizans'a bağlı bulunan ve Rumlar tarafından savunulan, surları ile meşhur Ani'ye yürüyen Alparslan, şiddetli hücumlarla bu şehri de zaptetti (1064). Kars'ı teslim aldı. Selçuklu sultanının, doğuda en güçlü Hıristiyan kalesi olan Ani'yi fethi İslam dünyasında büyük memnunluk yarattı."[135]

Görünürdeki kesinliğine karşın, bu anlatım hakkında bazı gözlemler yapmak yerinde olacaktır. Ne Ermeniler'in, ne de bir krallığın varlığı atlanmıştır; ancak bu krallığın yeri olarak, aşağı yukarı bugünkü Ermenistan ve Azerbaycan'a denk düşen Abbasi Halifeliğinin Erran (Arran) eyaleti gösterilmekte ve böylece krallık bugünkü Türkiye'nin dışına itilmektedir. İlk cümlede, Ermeniler ile Bizanslılar arasındaki ilişkilerin kötülüğünden söz edilmekte ve baskının Selçuklulardan değil, Bizanslılardan geldiği belirtilmektedir. Ani'nin statüsü ise açıklığa kavuşturulmamıştır, çünkü Bagrat hanedanı konusunda hiçbir açıklama yoktur. Ermeniler anlatım içinde, isimlendirilmeden yer almaktadırlar: Yazarlar Ani'nin Bizans kenti olmadığını, ama Bizans'a bağlı bulunduğunu belirtmekte ve cümlenin akışın-

133 TTTC, *Lise II*, 1931, s. 258-260.

134 H. N. Orkun, *Ortaokul İçin Tarih Okuma Kitabı II*, 1946, s. 94.

135 Kafesoğlu-Deliorman, *Lise II*, 1976, s. 64 ve 66.

dan "Yunanlılar"ın burada kendi evlerinde olmadıkları sonucu çıkmaktadır. Yazarlar, Ani'nin yerli halkının kimliği sorununu, genel Hıristiyan kimliği içine katarak geçiştirmekte ve iki din arasındaki çatışma şemasıyla öyküyü tamamlamaktadırlar.

Yukarıda belirttiğimiz bu değinmeler, zorunlu niteliklerine karşın, Doğu Anadolu'da bir Ermeni geçmişinin varlığının belli oranlarda kabul edildiğini göstermektedir. Yine 1980 öncesi ders kitaplarında, aynı olay Ermeni tarihinin sonraki döneminin anlatımında da saptanmaktadır.

Haçlı Seferleri Çağı ve Küçük Ermenistan

Büyük Ermenistan Bagrati Krallığının yok olmasından sonra, Ermeni siyasi tarihinin alanı, bir göç hareketiyle yeni bir krallığın, Küçük Ermenistan'ın geliştiği Kilikya'ya kayar. 10. yüzyıldan beri, Abbasi Halifeleri Tarsus-Erzincan hattı boyunca Bizans'a karşı uzanan askeri uçların savunmasında Türk paralı askerlerini kullanıyorlardı. Bu, Türk söyleminde sık sık belirtilen ve Kilikya'da 1071'den önce de Oğuz, Peçenek ve Kıpçak Türklerinin yerleşmiş olduğunu açıklama olanağı veren önemli bir olgudur.[136] Böylece tarihsel söylem, bu anahtar-bölgede Türk yerleşiminin Ermeni yerleşiminden daha eski olduğunu kolaylıkla ileri sürebilmektedir, çünkü Küçük Ermenistan, Bagrati Krallığı yıkıldıktan sonra kurulmuştur (1080).

Türk-Ermeni çatışması yer değiştirir ve müdahalelerin yönü tersine döner, çünkü Kilikya Krallığı dönemi Ermenilerin Haçlılar'ın yanında saldırıya geçtikleri bir aşamadır. Feodal Avrupa dünyasıyla karşılaşma, Kilikya Krallığı'nın Haçlı Seferleri için bir üs konumunda olması ve sağladığı azımsanamayacak askeri destekle Batı Hıristiyanlığının hizmetine giren Ermenilik için belirleyici olmuştur. Ermeni ya da Ermeni yandaşı tarihsel söylem batı-doğu yönündedir ve okuyucunun aklı Filistin'e dönüktür. Türk söylemi ise ters yönde, doğudan batıya doğrudur ve tam ters olayı, Selçuklu sultanlarının Kilikya Ermenilerine ve Latinlere karşı kazandıkları zaferi anlatır.

Demek ki, 1980 öncesi ders kitaplarında, Haçlı Seferleri anlatılırken Ermeniler yeniden ortaya çıkarlar. Bu yine dikkat çekici bir olgudur, çünkü Türk yazarlar tek düşman olarak Haçlıları gösterip, bir İslam karşı-saldırısı söylemini kolaylıkla oluşturabilirlerdi. Bunu yapmamalarının nedeni, Ermenistan'a ilişkin söylemin henüz Ermeniler'in Türk Devleti'ne meydan okumalarıyla gerginleşmemiş olmasıdır. Ermeniler'den, hatta Kafesoğlu'nun kitabında birçok kez karşımıza çıkan "Ermeni Kralı"ndan söz

136 TTTC, *Lise II*, 1931, s. 258.

edilmesi (yazarın "Ermenistan Krallığı"ndan hiç söz etmemeye özen gösterdiğini de belirtelim), henüz bir tabuya dokunmamaktadır. Anadolu'nun bazı bölgelerini "işgal eden" bu krallarla sultanların birçok kez savaşmak zorunda kalmaları, güçlü bir varlıkla karşı karşıya olunduğu izlenimini uyandırmaktadır.[137] Yine aynı yazar, Sis (bugünkü Kozan-ç.n.) bölgesine yerleşmiş ve Selçuklu sultanı Keyhüsrev'in 1209'da "topraklarından bir bölümünü" aldığı Ermeni kralı II.Leon'dan, Sultan Keykavus tarafından 1218'de yenilen bir "Ermenistan Kralı"ndan söz etmekte, ama bu kralın ya da topraklarının nerede bulunduğunu belirtmemektedir; ve daha ileride sultanın hakimiyeti altına giren bir Ermeni kralının, Hetum'un 1225'te "barışa zorlandı"ğını öğreniyoruz; ancak askeri gücü yok edilmemiştir çünkü sultana asker ve vergi vermeye zorlanmıştır. Ermeniler 1257'de de Moğollar ve Haçlılar ile birlikte Mısır'a saldıran bir ittifakın üyesi olarak karşımıza çıkmaktadırlar.[138]

1976'daki bu ders kitabı örneği, tarihsel anlatım ile suskunluk arasında bir orta nokta bulmanın güçlüğünü göstermektedir; sonuçta yazarlar çok şey söylemekte, ama bir tek tabuyu dikkate almaktadırlar: Kilikya Ermeni Krallığı deyimini kullanmamak. "Ermenistan kralları"ndan söz eden kısa cümlelerin arkasında, en azından belli bir dönem Haçlılar ile ittifak yapan, "Maraş yöresindeki" bir krallığın varlığı kolayca anlaşılmaktadır. Yazarların itiraf ettiklerine göre askeri eylemlere girişebilen, sultana en azından 12. yüzyıl ortasından 13. yüzyıl ortasına kadar vergi ve asker verebilecek kadar zengin olan bu krallık karşısındakileri epey uğraştırmış olmalıdır.

Daha yakın tarihli kitaplarda, Ermeniler'e yönelik dağınık göndermelere rastlanmaktadır; Erdoğan Merçil'in ders kitabında Ermeniler'in satırların arasından sızan varlığı saptanmaktadır: Çok yoğun bir paragrafta, bu kez ne kralları ne de krallıkları olan, ama 1216'dan 1225'e kadar sultana direnmeyi başaran "Ermeniler" ile yaşanan önemli güçlüklerden söz edilmektedir. Zaman zaman Kilikya ve bir "Kilikya kralı"ndan bahsedilmekte, ama bunların Ermeni niteliğine değinilmemektedir. Daha çok, nereden geldikleri, nerede ve nasıl bir örgütlenme biçimi altında yaşadıkları bilinmeyen, ama Selçuklulara "her fırsatta saldıran" ve savaşılması gereken "Ermeniler" konu edilmektedir.[139] 12. ve 13. yüzyıllar Anadolu tari-

---

137 Sultan Mes'ud (...) Ermeni işgali altında olan Maraş ve civarını tabiyeti altına aldı (Kafesoğlu-Deliorman, *Lise II*, 1976, s. 91).

138 Kafesoğlu-Deliorman, *age*, s. 95, 96, 98 ve 119.

139 Merçil, *Lise II*, 1990, s. 115-116; Uğurlu-Balcı, *Lise II*, 1989, s. 94; Köymen ve diğ., *Lise II*, 1990, s. 103 ve 105.

hi içindeki Ermeni varlığı, kısa ama düşündürücü bu birkaç değinmeye indirgenmiştir. Genellikle "Anadolu Selçuklu Devleti" başlığını taşıyan bu bölümlerin tarih programının akışı içinde, Anadolu dışında bulunan ilk Türk-İslam devletleri tarihinin aksine, "Türkiye Tarihi"nin başında yer aldığını da önemli bir not olarak belirtelim. Alışılmış savaşlar değil, bir ulusun kuruluşu söz konusudur ve Ortaçağ'daki bu kuruluşla, Cumhuriyet Türkiyesi'nin yine Yunanlılara ve Ermenilere karşı çatışma içinde kurulması arasında inkâr edilemez bir benzerlik vardır.

Ancak, gelecekteki Türkiye'nin kuruluşu öyküsünde -az da olsa- rolünü oynayan bu Ermeni unsuru, anlatımdan giderek silinmektedir. 1990'dan sonra, ders kitapları en az üç halkı gündeme sokan bu karmaşık anlatıyı sunmaktan yavaş yavaş vazgeçer ve Ortaçağ Ermeniliği giderek suskunluğa gömülür.[140]

B- Suskunluk ve Red Arasında: Ermeni Sorunu Söylemi

Bir ötekiliğin anlatım içinde ortaya çıkma süreci bize artık yabancı değil: Bir halktan Türk topluluğu içine katılırken ve sonra da bu topluluktan ayrılmasıyla sonuçlanan çatışma sırasında söz edilmektedir. Araplar ve Balkan halkları örneklerinde, ayrılarak, bölünerek ve ayrı devletler kurarak çıkışlar söz konusudur. Ermeni örneği daha da dramatiktir, çünkü sürgün ve katliamla sona ermiştir. Ders kitapları uzun süre, Ortaçağ Ermeni tarihine az da olsa yer verirken, yüzyıl başındaki olayları tamamen yok sayıyorlardı. Ama, yaklaşık 1985'ten itibaren, Ermeni gerçeğinin ders kitaplarındaki yeri ansızın tersine döndü ve Ortaçağ tarihindeki Ermeni bileşen yavaş yavaş yok olurken, Ermeni sorununa açıkça değinilmeye başlandı. Şimdi bu çarpıcı değişikliği inceleyeceğiz.

Polemikçi Bir Tarihyazımı

Okul söylemi her zaman daha önceden varolan bir tarihyazımına dayanır. Bu yazım Ermeni sorunu konusunda oldukça zengindir ve bir bölümünün İngilizce ve Fransızca yayımlanmış olması da anlamlıdır. Özellikle Esat Uras'ın kapsamlı yapıtına yetkili makamlar ayrı bir özen göstermiş ve 1953'te, sonra 1975'te Türkçe basılan bu kitap, 1988'de birçok eklemeyle İngilizce olarak yeniden yayımlanmıştır. Eklemeler büyük olasılıkla son on yılın Ermeni suikastları dalgasına ve 1984'te Paris'te topla-

140 1992'de bir istisna olmuş ve Ermeni Krallığı kavramı bir kitapta yeniden belirmiştir: "Alparslan Ermeni krallığını egemenliği altına aldı. Bizans'a bağlı Ani ve Kars şehirlerini ele geçirdi. Bu başarılar Hıristiyan dünyasında paniğe yol açtı." (Şahin, *Lise I*, 1992, s. 165; ayr. bkz. s. 203).

nan "Daimi Halklar Mahkemesi"nin kararına yanıt niteliğindedir.[141] 1982'de Ermenilerin suçlamalarına karşılık vermek amacıyla üretilen bir metin olan *Le problème arménien: Neuf questions, neuf réponses*'ta (: Ermeni sorunu. Dokuz soru, dokuz yanıt, resmi doktrin sergilenmektedir.[142] Aynı yıl, tarihçi Mim Kemal Öke, Esat Uras'ınkiyle aynı kapsamda bir kitap yayımlıyordu.[143] Aşağıda bu kitaptan anlamlı bir alıntı yapıyoruz:

"Dilbilim uzmanlarına göre, Ermeni dili altında kaldığı etkilerle bir diller karışımı haline gelmiştir: Süryanice, İbranice, Farsça, Medçe, Gürcüce, Mingrelya dili, Nairice, İskitçe, Yunanca, Arapça, Türkçe, Moğolca, Latince ve Rusça. Siyasi tarih açısından, Ermeniler M.Ö. 521'den 344'e kadar Pers İmparatorluğu, M.Ö.334'ten 215'e kadar Makedon İmparatorluğu bünyesinde ve M.Ö.334'ten 190'a kadar da Selefkiler'in egemenliğinde yaşadılar. M.Ö.190'dan M.S.220'ye kadar Ermenistan Roma ve Part İmparatorlukları arasında birçok kez el değiştirdi. 220'den sonra Ermenistan V. yüzyıl başına kadar Sasaniler, VII. yüzyıla kadar Bizanslılar ve X. yüzyıla kadar Araplar tarafından yönetildi, sonra tekrar Bizans İmparatorluğuna katıldı. (...) Uras tarafından incelenen Ermeni kaynakları, Ermenistan denen yerin *(what is supposed to be Armenia)* yüzyıllar boyunca çeşitli devletlerin egemenliği altında kaldığını ve büyük devletler için bir savaş alanı olmaktan öteye gitmediğini göstermektedirler. Bu bölge her zaman işgalcilerin yolları üzerinde yer almış, (...) ve fetihler ya da göçler sırasında sadece bir konaklama yeri olmuştur. Bu koşullarda, bu bölgede sürekli bir idare ve özellikle de ulusal, birleşik, güçlü bir Ermeni varlığının bulunabildiği düşünülemez."[144]

Yazarın mantığı, uzman görüşü yerine geçen belirsiz kaynakların

---

141 Bkz."Chronology of Armenians Terrorist Attacks, 1973-1985", E. Uras, *age*, s. 183-216. "Daimi Halklar Mahkemesi" 1979'da Bertrand Russel Mahkemesi'nin yerine kuruldu; Azınlık Hakları Grubu tarafından Ermeniler'in uğradıkları soykırım üzerine bir oturum yapması istenince, 13-16 Nisan 1984 tarihlerinde Paris'te toplandı. Tutanaklar, Pierre Vidal-Naquet'nin önsözüyle, *Le crime de silence. Le génocide des Arméniens* başlıklı bir kitap olarak yayımlandı, Paris, 1984.

142 Ankara Dış Politika Enstitüsü, *Le problème arménien: neuf questions, neuf réponses*, Ankara, 1982; bu kitap Daimi Halklar Mahkemesi tarafından çıkarılan *Le crime de silence. Le génocide des Arméniens* içinde de yayımlandı, Paris, 1984, s. 203-252.

143 M. K. Öke, *The Armenian Question. 1914-1923*, Oxford, 1988. Bu yazar, milliyetçi *Türkiye* gazetesinin sürekli köşe yazarlarındandır.

144 M. K. Öke, *age*, 1988, s. 78. Yazar E.Uras'ın yapıtından, *The Armenians in History...*, 1988, s. 86-89 ve 110, bölümleri alıntılamıştır. Bu bakış açısı *Neuf questions...*'da da benzer biçimde sergilenmiştir, s. 207. Aynı açıdan bkz. G. De Moleville, *La tragédie arménienne de 1915*, Paris, 1988, s. 25-31.

("Uzmanlara göre...") ve tarafsızlık kanıtı olarak sunulan rakip kaynakların ("Uras tarafından incelenen Ermeni kaynaklar...") ardında kendini gizlemek gibi sıkça rastlanan ideolojik söyleme özgü yöntemleri ve çok çarpıcı bir tercihli biçimi kullanmaktadır: Çarpıcılık, yukarıdaki alıntının sonuç yargısı bölümünde, yazarın öznelliğinin birden ortaya çıkmasından gelmektedir; kendisinin düşünememesini, öznesiz bir fiil kullanarak ("düşünülemez") evrensel yargı ölçütü haline yükseltmektedir.[145]

İngilizce ya da Fransızca yapılan bu yayınların hedefi, sorun hakkındaki ifade tekelini Ermeniler'e bırakmamaktı. ASALA eylemleri döneminde ve sonrasında (1975-1983), Türk makamları kendi görüş açılarını doğrudan çürütmeler biçiminde ya da resmi söyleme tarihsel yapıtlar görüntüsü vererek tanıtmaya önem veriyorlardı. Türkçede Ermeni sorununa ilişkin birçok kitap bulunmaktadır; yukarıda belirttiğimiz iki yazarın dışında, İsmet Parmaksızoğlu,[146] Kamuran Gürün[147] ve Kafesoğlu'nun çalışma arkadaşı, ders kitabı yazarı Altan Deliorman[148] gibi tanınmış isimlere rastlıyoruz. Bu tarihyazımı, genel olarak, bir çürütme söylemi biçimindedir. 1984 "kararı"nın ardından bir bölümü Fransızcaya çevrilmiştir.[149] Bu yazım, Ermeni diasporası soykırımın Türk Devleti tarafından tanınması konusundaki istemini ifade ettiği sürece, yaşayacağa benzemektedir.

"Ermeni Sorunu"nun Ders Kitapları İçinde Ortaya Çıkışı

1985'ten sonra, Ermeni söylemi sesini duyurma olanağı bulunca, Türk okul söylemi tamamen değişti. Türk hükümeti dışarıdaki görüntü-

---

145 Yazar, Ermeni nüfusun hiçbir yerde çoğunluk olmadığını ileri süren istatistiki görüşlere dayanmaktadır. Bkz. *Neuf questions...*, s. 230-231. Tartışmada belirleyici öneme sahip nüfus sorununa ilişkin Ermeni bakış açısı, R. H. Kevorkian, P. B. Paboudjian'ın kitabında sergilenmiştir, *Les Arméniens dans l'Empire ottoman à la veille du génocide*, 1992, s. 53-61. Bazı Ermeni yanlısı yazarlar Ermeniler'in doğu vilayetlerinde azınlıkta olduğunu yadsımamakta; tam tersine, bu vilayetlere Kürt ve Çerkes göçerlerin yerleştirilmesini kınamak amacıyla bu azınlık konumuna değinmektedirler; bkz. G. Chaliand, "Le temps des assassins", A. Chiragian'ın öykü kitabına *La dette de sang*, Brüksel, 1984, s. 23, yazdığı sunuş metni.

146 İ. Parmaksızoğlu, *Ermeni Komitelerinin İhtilâl Hareketleri ve Besledikleri Emeller*, Ankara, 1981.

147 K. Gürün, *Ermeni Dosyası*, Ankara, 1983.

148 A. Deliorman, *Türklere Karşı Ermeni Komitecileri*, İstanbul, 3.baskı, 1980. Ders kitabı yazarlarının kaynak gösterdikleri diğer kitaplar: Ş. Orel, S. Yuca, *Ermenilerce Talat Paşa'ya Atfedilen Telgrafların İç Yüzü*, Ankara, 1983; A. H. Saral, *Ermeni Meselesi*.

149 K. Gürün, *Le dossier arménien*, Paris, Triangle, 1984; Ş. Orel, S. Yuca, *Les télégrammes de Talat Pacha*, Paris, Triangle, 1986.

sünden kaygılandı[150] ve soykırım kurbanlarına mallarının iade edilmesinin isteneceğinden de korktu. Bu nedenle Anadolu'daki eski Ermeni varlığını unutturmanın gerekli olduğunu düşündü;[151] ders kitapları, istisnalar dışında, bu geçmişe artık değinmemektedir. Ama, Türk halkının ülkesine yöneltilen suçlamaları öğrenmemesine artık olanak kalmadığı için, Esat Uras'ın yapıtı temelinde 1982'ye doğru üretilen resmi söylem, 1985'ten başlayarak tüm okul kitaplarına, "Ermeni sorunu" başlıklı özel ve açık bir bölüm olarak girdi. Bu bölüm, Osmanlı İmparatorluğu sonundaki diğer "sorunlar" arasına yerleştirilmişti.

Bu küçük bölüm bir şeytan kovma çabasıdır. Devlet halkına karşı, tüm dünyada Türk çıkarlarına yönelen saldırılara ilişkin inandırıcı bir açıklama getirmek, suçlamaları yanıtlamayı, hatta boşa çıkarmayı sağlayacak uygun ve gerekli retorik silahları üretmek zorundaydı. Soruna verilen yer azımsanamaz: 1985'te ince ortaokul kitabında bir sayfadan fazla ve 1991 sonrasındaki bazı dizilerde üç sayfadan fazla bir bölüm bu konuya ayrılmıştır. "Sorun"a ilişkin açıklamalar kimi zaman önceki resmi söylemden esinlenmiş bir geriye dönüşle başlamaktadır:

> "Ermeniler, tarihte hiçbir zaman müstakil bir devlet kuramamışlardır. Bunlar, Roma, İran, Bizans, Arap, Selçuklu ve Osmanlı devletlerinin hakimiyeti altında yaşamışlardır. Selçuklular, Bizans ordularını yenerek Doğu Anadolu'ya hakim oldukları zaman, yer yer dağınık şekilde olan Ermeniler de Türk hakimiyeti altına girdiler. Aslında Bizans'ın sürekli baskısından bıkan Ermeniler, Selçukluları bir kurtarıcı gibi karşıladılar. Gerek Selçuklular, gerek Osmanlılar zamanında, Ermenilerin dinlerine, dillerine, örf ve âdetlerine hiç karışılmamıştır. Bu hoşgörünün hakim olduğu devlet yönetiminde Ermeniler uzun bir süre Türklerle içiçe ve mutlu olarak yaşamışlardır."[152]

Yazarların çoğu tarihte böyle gerilere gitmemekte ve Ermeni devletlerinin varlığını inkâr etme zahmetine girmemektedirler. Bununla birlikte hep, Balkan isyanlarına ilişkin anlatımda da görüldüğü gibi, Türk himayesi altında yaşayan Ermeniler'in mutluluğunu öne çıkaran, özellikle Konstantinopolis alındıktan hemen sonra gösterilen hoşgörüyü hatırlatan bir yapıyı benimsemektedirler. Tüm ders kitaplarında, Ermenilerin içinde bu-

---

150 Buna *Midnight Express* (Geceyarısı Ekspresi) filminin yaptığı çok olumsuz etkiyi de eklemek gerekir.

151 Bkz. D. Kouymjian, "Destruction des monuments historiques arméniens comme poursuite de la politique turque de génocide", Daimi Halklar Mahkemesi, *Le crime de silence*, Paris, 1984, s. 295-312, fotoğraflar.

152 Akşit, *Ortaokul II*, 1985, s. 134-135.

lundukları rahatın, sürdükleri zengin yaşamın ve diğer yandan da onlara *Tebaa-ı sadıka* diyen Türklerin verdikleri değerin altı çizilmektedir:

> "(Ermeniler) az nüfusa sahiptiler. Bu sebeple, tamamiyle Türk kültürü içine girmişlerdi: hemen hemen hepsi Türkçeden başka dil bilmiyorlardı; Türk geleneklerini, folklorunu, müziğini benimsemişlerdi."
>
> "Ermeniler, Osmanlı Devleti'nin bünyesinde yüzyıllardan beri barış ve refah içinde yaşıyorlardı. Müslüman olmayan topluluklar arasında Türk kültürünü en çok benimseyenler de onlardı."[153]

Deyimin her iki anlamında da tarihsiz bir halk, siyasi ve ekonomik durumlarından, Müslüman olmayan tüm diğer halklar gibi yararlandıkları hoşgörüden mutlu olan Ermenilerin imparatorluk içinde erimesi söz konusudur. Imparatorluk içindeki Rumlara ve Sırplara yönelik söylem neredeyse sözcük sözcük aynen burada da kullanılmaktadır.[154]

Açıklamanın ikinci aşamasını da öngörmek mümkündür; mutlu bir halkın ayaklanması anlaşılmaz bir şey olacağından, sıkıntıların kaynağı dışarıda aranmalıdır: Büyük güçlerin oyununda basit bir piyon olan Ermeni toplumu, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki durum hakkında ancak üstünkörü bir fikri olan genç göçmenler tarafından ilkeleri yayılan, Fransız Devrimi kaynaklı düşüncelerle kullanılmıştır. Ders kitaplarında verilen bu açıklama şeması ana hatlarıyla gerçeğe uygundur.

Olayların devamı iyi bilinen şekillerde sergilenmektedir. Türk tezleri, bir Ermeni başkaldırısı, hatta Türkleri katletmeye yönelik bir Ermeni saldırısı olduğunu ileri sürmekte, ders kitapları Sason'da, Adana'da (1909), sonra 1915'teki Rus ilerleyişi sırasında on binlerce Türk'ün öldürüldüğünü belirtmektedir. Bu konuda az olan resimli anlatım da, Ermeni saldırısı ve Türklerin katledilmesi fikrini işlemektedir; örneğin Ermeniler tarafından yakılan Kars Pazarını,[155] "Doğu Anadolu'da katliamlar yapan bir Ermeni çetesinin üyelerini" gösteren fotoğraflar bulunmaktadır.[156] 1915 dramı ise, Türklerin Ermeni tehdidine karşı aldıkları savunma önlemleri toplamı olarak sunulmaktadır. Ders kitaplarına göre, önlemlerin sert oldukları doğrudur, ama savaş zamanında bu durum doğal karşılanmalıdır.

---

153 Sümer ve diğ., *Lise II*, 1993, s. 212 ve Deliorman, *Lise II*, 1993, s. 194.

154 Gérard Chaliand gibi yazarlar da bu durumu kabul etmektedirler: "Günümüz Ermeniler'inde -bunlara seçkinler de dahildir- yaygın olarak bulunan bir fikrin aksine, 19. yüzyıl ortasına, hiç değilse başına kadar, Osmanlı İmparatorluğu (...) göreli hoşgörülü bir imparatorluk olarak kalır." (G. Chaliand, yuk. mak., s. 443).

155 Miroğlu-Halaçoğlu, *Lise III*, 1990, s. 166.

156 Yıldız ve diğ., *Lise III*, 1991, s. 181.

Türk ya da Türk yandaşı söyleme göre, Ermeniler'i "boşaltmak"[157] gerekmiş ve onlar da yolculuk sırasında açlıktan, iklimden, haydutların saldırılarından vb., kendilerine eşlik eden Türkler gibi, sıkıntı çekmişlerdir.

Bununla birlikte yazarlar arasında kimi farklılıklara rastlanmakta, bazıları soykırım sözcüğünü, bu kavramı çürütmek için kullanmaktadırlar:

> "Mecburi göç, devletin güvenliği için uygulanmıştır. Hiçbir zaman Ermeni halka karşı bir soykırım, tehdit veya baskı aracı olarak kullanılmamıştır."[158]
>
> "Bu göç sırasında, iklim şartlarının bozukluğu, salgın hastalık, eşkıya çetelerinin soygun için yaptıkları baskın gibi sebepler yüzünden, Ermenilerden ölenler oldu. Ermenilerin 'soykırım' diye iddia ettikleri olaylar işte budur.
>
> "O sıralarda, yine aynı sebeplerle hayatını kaybeden Türkler, Ermenilerden çok daha fazlaydı. Tehcir kanunu ile devlet, savunmasız sivil Türklerin ve savaş halindeki ordusunun güvenliğini sağlamıştır. Nitekim cephe gerisinde olmayan diğer Ermeniler yerlerinde kalmışlardır."[159]

Bazı yapıtlarda ise, tam tersine, olabilecek en özet anlatımlar seçilmiştir. Örneğin:

> "Osmanlı Devleti sınır bölgelerindeki Ermenileri sınırdan uzak vilayetlere gönderdi, çünkü devlete karşı komplo kuruyorlar ve oluşturdukları çetelerle saldırılar düzenliyorlardı."[160]

Gerçekleşmemiş seçeneklerden yola çıkan mantık yürütmelere de rastlanmaktadır; aşağıdaki örnekte özne tanımı, sanki dışarıdan insanlar gibi ifade edilen "Türkler" ile, metnin sonunda okuyucuyu yazarla bütünleştiren, onu geçmişe iten ve "kendini koruma" gereğini kabul etmeye zorlayan bir "biz" arasında gidip gelmektedir:

---

157 Türk söyleminde kullanılan sözcük, herhangi bir yer değiştirme için de kullanılabilecek, göç'tür; ya da olaylar sırasında kullanılan ve modern Türkçeye göç ettirme olarak çevrilebilecek, tehcir sözcüğü bulunmaktadır. Bu sözcüğün Fransızcadaki "déportation" gibi dramatik bir çağrışımı yoktur. Bazen mecburi sıfatıyla birlikte kullanılmaktadır. Mecburi göç ya da tehcir'i "déportation"la karşılamak yerine, Fransa'da 1939-1940'ta düşman hatları arasında kalan Alsace ve Moselle köyleri için kullanılan "évacuation"u tercih ettik. Türk söyleminde bulunan sözcük, bu önlemin dramatik yönünün ortadan kaldırılması isteğine daha çok uymaktadır. Çevirilerde, "évacuation" sözcüğünü kullanmamız bizim tavrımız değildir. 1915'te olanlarla Fransız "évacuation"u arasındaki karşılaştırma, Türkleri savunan Georges de Maleville tarafından yapılmıştır.

158 Akşit, *Ortaokul II*, 1985, s. 135.

159 Sümer ve diğ., *Lise II*, 1993, s. 214. Bu son cümlede yazar fazla ileri gidiyor, çünkü sadece İstanbul ve İzmir Ermenileri kurtulmuştur.

160 Yıldız ve diğ., *Lise III*, 1991, s. 182. Ermeniler de kendilerine saldıran Türkleri çete sözcüğüyle ifade etmektedirler.

"Eğer Türkler, Ermenileri öldürmek isteselerdi, bunu güçlü devirlerinde yaparlardı. Mesela, Kanuni Avrupa'ya yürüdüğü zaman, karşısına çıkacak kuvvet bulunmuyordu. Batılıların kışkırtmaları sonunda Ermeniler Türkleri öldürmeye başlayınca, biz de kendimizi korumak zorunda kaldık."[161]

"Biz" sözcüğünün kullanılması açıklamanın niteliğini değiştirivermekte, artık neredeyse 80 yıl ileriden bakılan tarihsel bir olay değil, şimdiki zamanda yaşanan ve okuyucunun da içine katıldığı bir olaya ilişkin bir yapı ortaya çıkmaktadır. Aynı yazarların, Sevr Antlaşmasıyla öngörülen Ermeni Devleti kurulması tasarısı hakkında "topraklarımızın bir bölümü üstünde" derken kullandıkları iyelik eki de aynı anlamı taşımaktadır.[162] Özdeşleşme süreci, olayın kahramanlarının Hıristiyan ve Müslüman kamplara ayrılması yoluyla da gerçekleştirilmektedir. Bu durum, özellikle aşağıdaki örnekte çok belirgindir:

"İstiklal Savaşı sırasında Kars yöresinde Ermeniler'in girişikleri kanlı olaylar, Türk ordusunun müdahalesine yol açmış ve Müslüman halk, Ermeni çetelerin katliamından kurtarılmıştır."[163]

Bu Müslüman halk formülasyonu az kullanılan bir deyimdir ve Ermenileri de kendi Hıristiyan dinlerine göndermektedir; sondan bir önceki örnekte Ermenilerin Batı ile özdeşleştirilmeleri, olayın iki din arasında, Batı ile, kendine asla Doğu demese de, "İslam'ın bayraktarı" olarak tanımlayarak bunu örtülü biçimde kabul eden Türkiye arasında bir çatışma olarak algılandığını göstermektedir. Kullanılan mantık, 1982'den beri üretilen devlet söyleminden uzak değildir. Rusların ve İngilizlerin bu işte çeşitli entrikalar çevirdiklerine kuşku yoktur ve Ermenilerin haraç topladıkları, salgınların, kıtlığın ya da haydutların da birçok cana kıydıkları kesindir. Ama Ermeniler hakkında, anlatımın başka yerlerinde de karşımıza çıkan, klasik gizleme yöntemleri kullanıldığı görülmektedir. 1985'ten beri olan tek gerçek yenilik, bu mantığın artık okul kitaplarında yerini almasıdır; Yeteri kadar geliştirilmiş ve başlıklarla, alt-başlıklarla gözden kaçamayacak denli öne çıkarılmıştır. Demek ki Türk Devleti'nin niyeti, 20 yıldır okul dışı medyada hazırlanan ve test edilen görüşleri herkesin hizmetine sunmaktır ve sonuçta devletin dayatmaya çalıştığı fikir, Ermeni sorununun hayali bir sorun olduğudur:

---

161 Sümer ve diğ., *Lise II*, 1993, s. 215.

162 Sümer ve diğ., *Lise II*, 1993, s. 214.

163 Yıldız ve diğ., *Lise III*, 1991, s. 182. Bkz. G. Chailand: "1918'de, Rus birlikleri tarafından terk edilen Kafkasya cephesinde intikama susamış Ermeni birliklerinin onlarca Azeri Türk köyünü yok ettikleri doğrudur." (yuk. mak., s. 446).

"Böylece XIX. yüzyılın ortalarından XX. yüzyılın başlarına kadar, bazı Avrupa devletlerinin kışkırtmalarıyla bir **Ermeni sorunu**'nun varlığına kanan ve aldanan Ermeniler, vatanlarına ve devletlerine ihanet ederek, bütün Ermenileri şüphe ve suçlama altında bırakarak hareketlere girmişler, bu yüzden de temiz ve iyi niyetli Ermeni vatandaşlarını büyük acılara ve ıstıraplara sürüklemişlerdir. Gerçekte bu bozguncularla, kötü niyetli kişi ve devletlere kapılmayan, kendilerini **Türk** vatandaşı sayan Ermenilerin sayısı az değildir. Bunlar arasında **Türk** kültürüne, sanat ve edebiyatına, özellikle tiyatro ve müzik alanında, büyük hizmetleri olan ve önemli çalışmaları bulunanlar da vardır."[164]

* * *

Türk tarih söylemi içindeki Ermeni olgusu, 1915 kitle katliamlarının ve soykırım tartışmasının getirdiği tüm tarihsel, tarihyazımsal ve siyasal sorunlara gönderme yapmaktadır. Salt kurumsal tarihyazımı açısından, Ermeniler üzerine olan söylemdeki evrim, okul söyleminin, "üretilmekte olan tarihe" sürekli uyumunun güzel bir örneğidir.[165] Ama, bu bölümlerin özgünlüğü, okul tarih söyleminin geri kalanıyla karşılaştırma yapınca ortaya çıkmaktadır. Örneklerin çoğunda, ideolojinin, şimdiki zamanın geçmiş içine yaptığı dalışlarla kendini belli ettiğini saptadık: Bunun en açık yöntemi de Mustafa Kemal'e yapılan göndermelerin sokulmasıdır. Burada "Ermeni sorunu"nun sergilenmesinin tek nedeni, tartışmanın çok büyük ve görünür olmasından ötürü, Türk Devleti'nin kendi vatandaşlarına bir açıklama yapmak zorunda kalmasıdır. Tercihli biçimlerden va da güncele göndermelerden yoksun olmalarına karşın, "Ermeni sorunu" bölümleri Türk okul söylemi çerçevesi içinde zaten şimdiki zamanın geçmişin öyküsü içine sızmasıdır.

Ancak tercihli biçim de vardır; hatta tüm "boşaltma" öyküsünün bu biçimlerin izini taşıdığı söylenebilir. "Soykırım" sözcüğüne eşlik eden polemik inkâr[166] bunun çok açık bir örneğini sunmaktadır; ama, özellikle öykünün kurgusu dikkat çekicidir: Anlatımda olay bir önlem olarak sunulmakta, Türklerin yaptıkları vahşetten hiç söz edilmeyip sadece Ermenilerin yaptıkları hatırlatılmakta ve Türk tarafındaki kurban sayısının daha çok olduğu kanıtlanmaya çalışılmaktadır. O halde, bu örnekteki tercihli biçimler, Ermenilerin sonunu önemsizleştirmeye çalışan öykü unsurlarının tümüdür.

Söylemin geri kalanıyla -daha temel- bir diğer farklılık, bu örnekte Os-

---

164 Uğurlu-Balcı, *Lise III*, 1992, s. 229. Kalın yazılı yerler, asıl metinde de öyle yazılmıştır.

165 Bkz. Marc Ferro, *L'histoire sous surveillance*, 1985, s. 36-37.

166 Sümer ve diğ., *Lise II*, 1993, s. 214.

manlı geçmişinin hiç ret edilmemesidir. Tam tersine, özellikle iyelik ekleri kullanılarak, okuyucular geçmiş içine gönderilmekte ve Osmanlı Devleti'yle özdeşleştirilmektedirler. Olaylar dönemin yöneticilerinin açısından incelenmekte, en küçük bir sorgulama yapılmamaktadır; oysa başka yerlerde, Osmanlı devleti örneğin Balkanlar'ı koruyamadığı için eleştirilmiştir. Ermeni sorunu hakkında, günümüz Türkiye'si 1915 siyasetini sahiplenmeye çağrılmaktadır. Bu da Jön Türkler ile Kemalizm arasında gerçek bir kopuş olmadığını doğrulamaktadır ve Türk-Ermeni ilişkilerine bakış, hem solda hem de sağda üzerinde uzlaşılan bir konudur.[167] Burada, Araplara ilişkin sayfalarda olduğu gibi, tarihyazımı altı çizili bir Osmanlı kimliği sergilemekte, Türk olmayan etnik gruplar, etraflarını saran yoğun suskunluk perdesiyle Osmanlı toplumu içine katılmış olmaktadırlar. Bu gruplar, ancak çatışma söz konusu olduğunda, ortaya çıkmaktadırlar. Suskunluk reddedici değil bütünleştiricidir ve imparatorluk halklarının hepsi Osmanlı kimliği içinde eridiklerinden kendi ayrı tarihleri olmadığını ifade etmektedir.

Bu çalışma, bir tarafa hizmet etmeye değil, Ermenistan hakkındaki söylemin okul söylemi içine nasıl katıldığını göstermeye, ortaya çıkışını ve yok oluşunu açıklamaya, kökenini, mantığını ve biçimlerini incelemeye yöneliktir. İlginç olan söylemin kendisi değil (dış ülkelerde iyi bilinen tek resmi Türk söylemi budur), bu söylemin Ermeni belleğinin hem ahlaksal hem de tarihyazımsal saldırısına yanıt niteliği taşımasıdır. Ders kitaplarında bu amaca yönelik bölümlerin ortaya çıkışı, ASALA saldırılarının ve Strasbourg'taki Avrupa Konseyi tarafından 1987'de soykırımın tanınmasının doğrudan ve belki de beklenmedik bir sonucudur. Ermeni atılımı kuşkusuz Batı bilincini uyandırmakta etkili olmuştur, ama söylemi katılaşan Türk devlet sistemi üzerindeki etkisi olumsuzdur. Bu söylem önce *Neuf questions, neuf réponses* gibi propaganda broşürlerine temel oluşturmuş, sonra da G. de Maleville gibi yabancı yazarlar tarafından benimsenmiştir. Ders kitapları sayesinde bu söylem şimdi çok büyük bir kitleye ulaşmaktadır. Türkiye'nin yurtdışındaki imajı konusunda tüm tabakaları çok hassas olan bir toplumun büyük çoğunluğunun bu söylemi kabulleneceğine kesin gözüyle bakılabilir.

Türk tezlerinin topluma yayılmasının en çarpıcı işaretlerinden biri, Anadolu tarihindeki Ermeni bileşeni artık hiç algılamayan liberal aydınların söylemidir. Halikarnas Balıkçısı ya da daha yukarıda alıntıladığımız metinde Anadolu kültürlerinin kalıtını alma konusunda büyük kaygı gös-

167 Bkz. T. Celal, "Regards turcs sur la question arménienne", *Les Temps Modernes*, XLIII, 504-506, 1988, s. 70-77.

teren, ama Ermeni geçmişini tamamen örten Sabahattin Eyuboğlu gibi "Anadolucu" yazarların örneklerini görmüştük. Aynı eksikliği, Alain Bosquet ile söyleşilerinde doğduğu bölgeden, aslında bir Ortaçağ Ermeni krallığının çerçevesi olan ve bu varlığın tanıklıkları hâlâ üzerinde serpiştirilmiş bulunan Kilikya (Çukurova)'dan söz ederken, Yaşar Kemal'de de görüyoruz:

> "Bölge Antikçağ'ın önemli yerlerinden biridir: Saint Paul'ün doğduğu ve Kilikya Ovası'nın Akdeniz'e kavuştuğu Tarsus buradadır. Zamanının en büyük hekimi olan meşhur Dioscoride, Kilikya'nın bir kenti olan Anazarba'da doğmuştur. Anazarba'dan geriye harabe halinde bir şato kalmıştır (...). Tüm bu çakıllık bölge Roma yeraltı mezarlıklarıyla delik deşiktir. (...) Nereyi kazarsanız kazın, yerin bir metre altından bir Bizans mozaiği çıkar. Tüm bunlar, yine kayalara oyulu Hitit rölyefleriyle yan yanadır."[168]

Oysa, Anazarbus (Anazarba) ve onun kalesi olan Anavarza, I.Toros tarafından 1100'de bir Ermeni krallığının başkenti yapılmış, Bizans ve Selçuklu saldırılarına karşın 1375'e kadar Ermeni kenti olarak kalmıştı. Yaşar Kemal'in söz ettiği şatonun içinde hâlâ Ermeni krallarının gömüldükleri kilisenin kalıntıları bulunmaktadır. Bakış açılarındaki kökten karşıtlığın bilincine varmak için Claude Mutafian ya da R.Kevorkian'ın yapıtlarıyla[169] karşılaştırmak gereken bu örnek, her iki tarafta, Türkler'de ve Ermeniler'de, aydınların bile sadece tarih değil Anadolu manzarası hakkında da zıt görüşleri olduğunu, aynı şeyleri görmediklerini ortaya koymaktadır.

Bu Ermeni sorunu yumağının iplerini daha iyi çözmek için, Michel Foucault'nun kullandığı anlamda, bir arkeolog çalışması gerekmektedir. Bu arkeolog ne Türk ne de Ermeni olmalı, ama iki toplumun da dillerini çok iyi bilmelidir.

---

168 Y. Kemal, *Entretiens avec Alain Bosquet*, Paris, 1992, s. 8.

169 C. Mutafian, *Le royaume arménien de Cilicie. XIIème-XIVème siècle*, Paris, 1993; R. Kevorkian, P. Pabudjian, *Les Arméniens dans l'Empire ottoman à la veille du génocide*, Paris, 1992, s. 292.

SONUÇ

Bizi Moğol bozkırlarından Balkanlar'a, oradan da Anadolu'nun kalbine getiren bu geniş turun sonunda, gerçekleştirilen çalışmanın sonuçları ve bu sonuçların açtığı perspektifler üzerinde kendimizi sorgulamalıyız. Öncelikle, okul söyleminde bulunan ideolojilerin niteliğini ve birbirlerine göre olan yerlerini belirlemekle işe başlamak istiyoruz.

Söylemin altındaki ideolojiler

Söylem üretim kurumlarının incelenmesi, ders kitaplarının içeriğinin, kullanılan dilin ve tarih haritalarının tahlili çeşitli ideolojik tabakaları ortaya çıkarmamızı sağladı. En görünür unsur, okul sisteminin bir vatanperverlik okulu oluşudur; Türk dilini bilmeyen bir gözlemci yakın tarihli okuma öğrenme kitaplarını karıştırarak bu konuda bir fikir sahibi olabilir; bu kitaplar ulusal göndermelerle doludur: Bayrak, asker resimleri, amblem işlevi gören haritalar. Okul uzamı bile bu görüntülerle ulusal tapınca ilk giriş yeri gibi düzenlenmiştir ve zaten gerçekte de böyledir.

Okuyucunun aidiyetinden gurur duyması için sürekli yinelenen çağrıya, zaman zaman, Türk halkının üstünlüğünü, ahlaki ve siyasi niteliklerini öne çıkaran ifadelerin ortaya koyduğu şoven bir yurtseverlik de eklenmektedir. Anadolu toprağına bağlılık, bu uğurda yapılan fedakârlıkların övülmesiyle, sık sık düşman tehdidinin hatırlatılmasıyla, birlik ve bütünlüğe çağrıyla ifade edilmektedir. Söylem hâlâ yüzyıl başındaki Türk karşıtlığına yanıt vermeyi sürdürmekte ve 1931'den beri durmaksızın "Türk, övün!" diye yinelemektedir; tarih eğitiminin hedefi, hem geçmişi tanıtmak hem de o geçmişle duygusal bir bağ kurulmasını sağlamaktır.

1923'ten beri gündeme gelen ulusun oluşturulması çabaları, Atatürk'ün kişiliğine ve son on yılın ders kitaplarını dolduran simgeler ve alıntılar düzeneğinin gönderme yaptığı Kemalist ideolojiye bağlanmaktadır. Kemalizm bir milliyetçilik olduğundan, değerlerinin bazıları sağ tarafından da benimsenmiş, ama diğer yandan, laiklik ya da kadın haklarının geliştirilmesi gibi sol tarafından sahiplenilen değerlerin de taşıyıcısı ol-

muştur. Bu nedenle laik çevreler Kemalizm'e çok bağlıdır ve onun sürdürülmesinin laikliğin güvencesi olduğunu düşünmektedirler. Ayrıca, bir blok halinde algılanan ya da sunulan Kemalist ideoloji, cumhuriyet kavramına da yakından bağlıdır ve bunlardan birinin eleştirilmesi birçok kişi tarafından diğerini de yıkma çabası olarak algılanmaktadır. Bu nedenle, Atatürk'ün kişiliği ve getirdiği ilkelerle çok yakından ilgili olan 1931-1932 yıllarından devralınmış tarihyazımının açıkça sorgulanması, pek kolay yapılacak bir iş değildir.

Ancak, ders kitaplarında Kemalizm'in güçlü bir şekilde varoluşu bir çelişkiyi de bünyesinde taşımaktadır. 1985-1986'dan beri, Atatürk'ün zamanındakinden bile çok daha belirgin olan ifade ediliş biçimi, laiklikteki önemli gerilemeyi resmileştirmiş bir rejim altında yaşanan kişilik tapmıcından başka bir şey değildir ve Kemalizm aslında bu düzeye indirgenemez. Bu çelişkili durum, biri diğerini dışlamayan, birçok biçimde açıklanabilir. Bir iktidar değişikliği (1980) ile onun ideolojisinin ders kitaplarında ifade edilmesi arasında genellikle birkaç yıl geçtiği için, ertelenmiş bir etkiden söz edilebileceği gibi, bir örtme çabası da söz konusu olabilir: Kemalizm Türkiye'de hâlâ dokunulmazlığını resmen koruduğundan, iktidar okul kitaplarına ve başka yerlere görünür simgeler yerleştirerek[1] kamuoyunun bazı kesimlerine, cumhuriyetin kuruluş ilkelerine bağlılığı konusunda güvence vermek istiyor da olabilir. Devlet aygıtında, orduda ve kültürel iktidarda temsil edilen ve Türk-İslam sentezi gibi ideolojilerin ilerlediğini görerek, öğretimde cumhuriyet Türkivesi'nin değerlerini korumaya çalışan Kemalist çevrelerin bir tepkisi de söz konusu olabilir.

Karşımıza çıkan ikinci ideoloji, doğuşunu açıkladığımız ve kökleri yine yüzyıl başında dile getirilmiş iddialara dayanan Türk-İslam sentezidir. Okul kitaplarının söyleminde artık bu ideoloji ağır bassa da, "Türk-İslam sentezi" ifadesi açıkça yer almadığına göre, bu örtülü bir biçimde olmaktadır. Muhalif akımların sahiplendikleri Kemalizm'den farklı olarak, Türk-İslam sentezi sağcı, tutucu ve milliyetçi bir akımdır. Ancak bu akımı belirli bir siyasi partiyle açıkça birleştirmek mümkün değildir. Türk-İslam sentezi de, Kemalizm gibi, Türk kültürünün gözden düşürülmesi girişimlerine tepki olarak çıkan bir tarihyazımı okulu da yaratmış ve Kemalizm'in önemli unsurlarını devralmıştır. Türk-İslam sentezi ve Kemalizm aynı ırmağın, Türk milliyetçiliğinin iki farklı koludur. Ama "sentez" ayrıca, Atatürk'ün ölümünden sonra tarihsel söylemin Batılılaştırılması girişimi şeklinde kendini gösteren "Hümanizm"e de bir tepkidir. Başlıca yeniliği,

1 Örneğin önemli kutlamalarda, yabancı şahsiyetlerin resmi ziyaretlerinde, Ankara'daki Anıtkabir'de tören yapılmaması düşünülemez.

Kemalizm tarafından önerilen etnik tarih bakışını, Türk kimliğini aynı zamanda dinle de yeniden tanımlamak isteyen aydınların bu taleplerine yanıt verecek şekilde uyarlamasıdır.

Türk-İslam sentezinin katkıları iki türde olmuştur: Tarih tezlerinin en göze batan aşırılıklarını, bunları varsayımlara dönüştürerek sınırlamak ve Türk tarihini Türkler ile İslam'ın buluşması ekseni üzerine oturtmak. Aynı zamanda söylemini güçlü bir şekilde tarihe dayandırmaktadır. İslam, 9. ve 12. yüzyıllar arasında Türk ulusuna gerçek kimliğini veren bir öğe olarak görülmektedir; ters yönden gidilecek olursa da, Türk ulusu İslam'ı kurtarmış ve rahat ettirmiştir. Bu açıdan, bu iki unsur, ayrılmaz biçimde birbirlerine bağlıdır. Bu yaklaşımın sonucunda ortaya çıkan söylem, Anadolu ile Altay arasında kalan geniş bölgenin Ortaçağ tarihiyle, Türklerin İslam'ın yayılışında oynadıkları rolle ve Türk olmayan Müslüman halkların (Araplar, İranlılar, Afganlar, Hintliler) başına geçip onları yönetmeleriyle yakından ilgilenmektedir. İslam'a böylesine bir önem vermek, Kemalist tarihyazımının Müslümanlık dini hakkındaki söylemi "laikleştirmek" yolundaki en alçakgönüllü girişimlerinin bile terk edilmesine yol açmıştır. Bir dizi anlambilimsel ve cümle yapısıyla ilişkili göstergenin incelenmesi yoluyla, yazarların dinsel dogma ile aralarına mesafe koymaktan günümüzde nasıl vazgeçtiklerini gördük.

Sentez yandaşlarının tarihsel söylemi, tüm öykünün alt gerilimini oluşturan varsayımlara dayanmaktadır; eski Türklerin dini ile İslamiyet arasındaki benzerlikler gibi İbrahim Kafesoğlu tarafından söyleme sokulan kimi yenilikler, Türklerin bu yola önceden yazgılı oldukları sonucunu çıkarmak için, tartışmasız gerçekler olarak kullanılmaktadır. Tarihyazımına yapılmış Kemalist katkıların kullanımı konusunda ise, Atatürk döneminde geliştirilen ve Orta Asya'dan gelen her şeyin Türk olduğunu iddia eden coğrafi varsayımı, Asyalı ve etnik tarih bakışını kendi görüşleriyle tamamen bütünleştirmişler, aynı zamanda Türklerin tarihi hakkında çok düz çizgili (lineer) bir yaklaşımı benimsemişler, Asya Hunları'ndan Cumhuriyet'e dek hiç bozulmayan bir süreklilik bulunduğunu kabul etmişlerdir. Türklerin üstün bir özden geldiği yolundaki Kemalist varsayımı kendi ideolojileri yararına saptırarak, ilk Müslüman-Türk devletlerinin İslamiyet'e yeni kavramlar, özellikle de devlet örgütlenmesi kavramını kazandırmalarını bu şekilde açıklamışlardır. Yine aynı şekilde, Türklerin ebedi hoşgörüsü, adalet duyguları, Türk toplumlarında varolduğu öne sürülen kadın-erkek eşitliği üzerine Kemalist iddiaları, Türk-İslam sentezi yararına benimsemişlerdir. Bu iddialar, daha fanatik olduğu varsayılan Arap İslam'ına karşı Türk rengini taşıyan bir İslam'ı nitelendirmek için kullanıl-

mıştır. Demek ki birçok açıdan ve en azından tarihsel söylemde bir "Kemalist-İslamik sentez" söz konusudur; bu anlayış kopuşsuz bir süreçle ve 1931-1932 tarih tezlerinin inkârına gerek kalmadan yavaş yavaş ders kitaplarına yerleşmiştir.

Özetle, okul tarih söyleminin artık laik olmadığı söylenebilir. Ama bu, dinsel bir söylem de değildir; Türk ulusunun tarihinin anlatımında, İslam'ın dogması değil tarihi kullanılmıştır. İslam'a aidiyet Türklüğe anlamını vermekte, ama bir kimlik yitimine de yol açmamaktadır. Bu temel fikir, okul ve kısmen de camiler aracılığıyla hem Türkiye'de, hem de göç nedeniyle daha da anlam kazandığı Avrupa'da yayılmaktadır.

Kullanılan Dolaylı Mantık Yöntemleri

Tarihe çok etnik bir bakışı dayatabilmek için kullanılan yöntemleri, okul söyleminin çözümlemesi ortaya çıkardı. Ders kitaplarındaki biçimiyle tarihsel anlatım, tamamen ideolojik değildir; Birçok bölüm tarafsız, olaylara dayalı, betimlemeli bir tonda ve tavır/tercih biçimleri kullanılmaksızın yazılmıştır; ama, yaşamsal önemde görülen olayların anlatımında Kemalist tarihçiler, sonra da "sentezci" tarihçiler, ideolojiyi belli eden yöntemler kullanmışlardır. Söylem sık sık "Ak-Kara" mantığına başvurmakta, kesinlikle doğrulanmış sayılan ve akademik söylemde bile asla sorgulanmayan varsayımlara, düşüncelere dayanmaktadır. Söylem gerektiğinde zamandışına kaymakta ve olayların karmaşıklığını hiç umursamayan bir nedensellik yaklaşımına başvurmaktadır; Bir "biz"le, ya da bugünün okuyucusunu geçmişin kişilikleriyle aynı potada toplayan diğer iyelik biçimleriyle, deyim yerindeyse tarihdışı bir yönlendirmeyle, yüzyılları aşkın bir toplu kimlik oluşturmaktadır; daha az göze batsa da sık sık kullanılan bir diğer yöntem de, geçmişten söz etmek için uygun olmayan kavramlara başvurulmasıdır.

İmparatorluk ya da devlet kavramı, parlamentarizm, hoşgörü, kadın-erkek eşitliği kavramları Hitit toplumunu, Güney Sibirya'daki İlkçağ toplumlarını ya da Afgan dağlarındaki 11. yüzyıl toplumlarını betimlemekte kullanılabilir mi? 5. yüzyıldan önceki dönemlerde temkinli bir şekilde kullanılması gereken "Türk" kavramı bile, çok eski ve henüz dili bilinmeyen toplumları tanımlarken gündeme gelmekte ve Türk kökenli bir egemenin Arap, İran, Hint, Moğol ya da Çin nüfusları üzerinde iktidar olduğu siyasi formasyonlar sık sık "Türk Devleti" olarak nitelenmektedir.

Bu yöntemlerden her biri, resmi tarihçilerin alışkanlık sularının derinliklerine demirlemiş gibidir, çünkü söylemin geliştirilmesi 1931 modellerinin taklidine çok şey borçludur. Mantık yürütme biçimleri üç yazar kuşağı boyunca aktarılmıştır ve bazı dolaylı mantık yöntemlerinin artık nere-

devse bilinçsiz bir kendiliğindenlik içinde kullanıldıkları bile söylenebilir. Birkaç onyıl içinde, Türkiye'de geniş ölçüde kabul edilen ve artık neredeyse mekanik bir biçimde nedensellik zincirlerini sergilemeye yarayan bir çıkarsamalar dizgesi oluşmuştur.

Toprakların Sunumu

Dünyaya yönelik Türk bakışının coğrafi temelleri, toplu kimliğin topoğrafyası hakkında da sorular sorulabilir. Söz edilen alan olağanüstü geniştir ve bu olay, Ermeniler ve İranlılar gibi, bazı komşu halkların sunumlarıyla çelişmektedir. Artık bu karşılaştırmalı bakışı derinleştirmek ve Türk külliyatını komşularınınkiyle, özellikle de Yunanlılar ve Araplarınkiyle karşılaştırmak gerekli olacaktır.

Toprakların sunumu açısından, bize Türk tarihyazımına özgü gibi görünen bir olayın altını çizmekte yarar var: Tarihsel anlatımın etnik yaklaşımı, hayal gücü yoluyla, güncel Türkiye'nin coğrafi çerçevesinin aşılıp oldukça uzakta, okuyucuların bilmedikleri topraklarda izdüşüm aranması sonucunu vermektedir. Bu izdüşüm öyle güçlüdür ki, Türkiye (Anadolu) tarihinin Türkiye'den değil bu uzak bölgelerden görüldüğü bir öykü kurulmasına yol açmaktadır. Yazarlar -gerçekte- bir yerden, bugünkü Türkiye'den seslenip, bu yeri dünyanın hiç bilmedikleri bir köşesinden görüldüğü biçimde -hayalde- betimlemektedirler. Bu yaklaşım, Türklerin gelişinden önce Anadolu toprağında birbirini izlemiş uygarlıkların algılanmasını tabii ki kolaylaştırmamaktadır.

Yazarların kendilerine dayattıkları ve genç okuyuculardan da beklenen başdöndürücü çift kişiliğe bölünme çalışmasının buluşsal erdemlerinden kuşku duyabiliriz. Ama, doğudan batıya binlerce kilometre taşınmak için hayal gücü isteyen bu tarihsel anlatımın, hataları yanında belli yararları da vardır: Karmaşıktır, ama bir yandan da tam bir macera öyküsüdür; düşünceyi geliştirmez, ama hayal gücünü güçlendirir; bu eski Türk halklarının çok yüceltilmiş olması da bu çabaları kolaylaştırır. Türk atlılarının akınlarının kaynayan dinamizmi, zaferden zafere koşan öykü hiçbir çocuğu ilgisiz bırakamaz. Kahraman-martiri (Vercingetorix, Roland, Jeanne d'Arc) öne çıkaran Fransız okul tarihyazımından farklı olarak, Türk söyleminde kaybeden yoktur. Arap İslam'ının geçmişi aynı türde, yıldırım gibidir. Kuşkusuz her Fransız çocuğu tarihindeki martirlere (büyük olasılıkla bunların ilk ve ideal örneği İsa'dır) güçlü bir sevgi duyar, ama Türk öğrenci için Attila, Alparslan, Cengiz Han ve Atatürk gibi, 20. yüzyılda oluşturulmuş imajlarının gerisinde dinsel bir ideal örnek olarak Muhammed bulunan, muzaffer kahramanlarla özdeşleşmek belki de daha kolaydır. Buna karşılık, 16. yüzyıldaki doruk noktasından sonra, Osmanlı tari-

hinin çekiciliği azalır ve esas işlevi kendinden sonra gelecek Cumhuriyet'e değer kazandırmak olur.

Son olarak, topraklar açısından Türk tarih söyleminin en büyük özgünlüğü, üç ayrı coğrafi uzamın geçmişini anlatması, böylelikle her Türk yurttaşına üç ayrı geçmiş vermesidir. Bunlardan ilki olan etnik geçmiş, Orta Asya'da başlar, sonra batıya doğru gelerek 11. yüzyılda Anadolu'ya ulaşır; bu, ailenin geçmişidir. En az o kadar destansı olan dinsel geçmiş ikinci sırada yer alır ve Araplar ile İslamiyet'in tarihini anlatır, Arabistan'dan Atlas Okyanusu'na ve İspanya'ya, oradan da Horasan bozkırlarına kadar gider; muzaffer Arap atlılarıyla mı yoksa onlara direnen Türklerle mi özdeşleşmesi gerektiğini kestiremeyen okuyucunun bir kez daha çift kişiliğe bölünme çabasına girmek zorunda kaldığı bir tarihsel an yaşanır; bu, seçilmiş ailenin geçmişidir. Üçüncüsü ise bugünkü Türkiye toprağının geçmişidir; en büyük sorun burada çıkmakta, çünkü kısmen Yunan ya da Ermeni rakiplerin geçmişi de söz konusu olmaktadır; bu, gelin ailesinin geçmişidir. İlk iki geçmişin öyküsü düz bir çizgi halinde anlatılır, ama Anadolu toprağının öyküsünde bir rahatsızlığı, bir dikkate alma güçlüğünü ortaya koyan bükülme izleri vardır: Anadolu geçmişini, günümüzdeki rakiplere hiçbir şey borçlu olmadan anlatmanın en rahat yolu Hitit tarihidir.

Türklerin karşılaştığı üçlü geçmiş, öyküyle ve kahramanlarla özdeşleşmek için gerekli olan çift kişiliğe bölünme sürecini daha da karmaşıklaştırmaktadır. Türk-İslam sentezi ideolojisi, geçmişlerden ikisini, etnik ve dinsel olanları uzlaştırmak için uygun bir çözüm önermektedir. "Anadolucular" tarafından da, bunları Türkiye toprağının geçmişiyle uzlaştırmak için çaba gösterilmiş, ama onlar sentezciler kadar başarı sağlayamamışlardır.

Balkanlar'ın sunumunun ise özel bir yeri vardır. Köklerin uzandığı yerlerden uzak olan Avrupa'nın bu parçası, hem bir sonuç, hem de Türk macerasının daha yakın tarihli bir doruk noktasıdır. Bu nedenle Balkanlar, siyasi söylemde daha doğrudan kullanılabilen bir sunuma konu olmaktadır.

Okul Söyleminde Sunumların Ağırlığı

İncelenen ders kitapları, bir halka, onun geçmişine, üzerinde yaşadığı topraklara yönelik karmaşık bir bakışı çözümleme olanağı verdi. Burada tam anlamıyla bir toplu sunum değil, 1931'den günümüze Türk Devleti'nin halkın kafasına yerleştirmek istediği ya da isteyebileceği bir sunum söz konusudur. Her Türk'ün kendi toprağı ve ulusu hakkındaki görüşü, Türklerin tarihiyle ilişkili topraklar hakkında kafasında varolan sunum sadece kendisine aittir, eğitim ve kültür düzeyine, kendi kişisel tarihine ve

ailesinin tarihine göre çok değişken olabilir. Gerçek toplu belleğin ve Türklük topraklarının toplu algılanışının incelenmesi, çok geniş soruşturmaları gerektiren bir iştir.

Yine de yukarıda anlatılan görüşlerin oldukça geniş ölçüde paylaşılması, akla yakın bir olasılıktır, çünkü okul eğitimindeki söylem çeşitli kurumlar tarafından yayılmaktadır: Aynı yönde, daha düşük düzeylerde söylemler de doğuran (çocuk kitaplarına kadar) akademik söylem; çeşitli biçimlerde (tarih tefrikaları ve köşeleri, röportajlar) basının bir bölümü, Türkiye'de ve Batı Avrupa'da çeşitli kültür düzeylerindeki kitlelere seslenen milliyetçi dernekler. Son olarak okul sistemi genelleşmiştir; giderek artan bir süre boyunca nüfusun giderek artan bir bölümünü içine almaktadır; ayrıca ders kitabı yazarından, yayıncısından ve seslendiği kitlenin eğitim düzeyinden bağımsız olarak, toplamında uyumlu bir söylem söz konusudur. Bu nedenle, yukarıdaki inceleme Türk dünyasının Türkiye'de nasıl görüldüğü konusunda en azından gerçeğe yaklaşan bir fikir sahibi olunmasını sağlamaktadır.

Araştırmamızın sonuçlarını kesinleştirmek için, yine gazetelerin söylemine dönmek gerekecektir; örneğin *Sabah* gazetesi okuyucularına çizgi roman şeklinde tarihsel tefrikalar sunmaktadır. Bunları tahlil etmeye değer, çünkü bu tür yayınların toplu imgelem üzerinde güçlü bir etkisi olabilir. Ayrıca televizyondaki tarihsel yayınlar da taranabilir ve okul söylemi başka kaynaklarla, örneğin müze kataloglarıyla (yerel müzeler de dahil olmak üzere) ilişki içinde incelenebilir. Son olarak da, siyasi şahsiyetlerin - yerel ya da ulusal çapta- söylev ve demeçlerindeki tarihe yönelik göndermeleri incelemek zorunludur.

Bizim yaptığımız çözümleme sadece bir ilk aşamadır. Her yıl çıkan yeni ders kitapları eskilerle karşılaştırılarak, bazı yakın tarihli eğilimlerin derinliği ve sürekliliği saptanabilir. Bizim vardığımız sonuçları, Arap olmayan diğer ulusların (Asya'daki Türkdil ülkeler, Arnavutluk, İran, Afganistan, Pakistan, Endonezya, Malezya vb.) okul söylemleriyle, özellikle de onların ulusal-etnik tarihi İslami geçmişle uzlaştırma biçimleri hakkında yapılmış ya da yapılacak araştırmalarla karşılaştırmak ilginç olabilir.

Sonuçta, metin ve harita düzlemlerindeki okul söylemi en azından 19. yüzyıl başından beri Türk entelektüel yaşamını belirleyen o sonu gelmez duraksamayı yansıtmaktadır: Ülkenin Batılılaşması mümkün mü ve istenecek bir şey mi ve yanıt evetse, hangi biçimde ve hangi sınırlar içinde? Okul söylemi, birbirini izleyen tarih okullarının tabakalar halinde birikmesinden oluşmuştur: Yüzyıl başının Türkçülüğü, Atatürk'ün tarih tezleri, "hümanist" ve "Anadolucu" tepki, Türk-İslam sentezi. Türk Devleti,

bir yüzyıl sonra, halkının bakışını Asvalı geçmişe doğru kalıcı olarak çevirmeyi başarmış gibidir. Kemalizm dışarıda bir Batılılaşma gibi algılandığından bu durum şaşırtıcı gelebilir; ama, Kemalizm'in iç söyleminin cumhuriyet kazanımlarını eski Asya Türkleri'nin geçmişi içinde kökleştirmeye yönelik olduğunu unutmayalım. Bu da ilerlemenin Doğu'dan geldiğini ve geleceğin hep doğuda olduğunu açıklamanın bir biçimi değil midir? Sonuçta, "hümanist" parantez bir kenara bırakılacak olursa, bu tarihyazımı eğilimleri dünyanın Batılılaştırılmasına karşı, Batı'nın Türk dünyasını sömürgeleştirdiği ya da parçaladığı tarihsel anda gün yüzüne çıkmış bir tepki olarak yorumlanabilir.

KAYNAKLAR

I- BAŞVURULAN BAŞLICA DERGİLER

Anayurttan Atayurda Türk Dünyası, 3 aylık dergi, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1992'den bu yana.

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, TTK, Ankara, 1941-1943.

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Journal of Atatürk Research Center, yılda 3 sayı, Ankara, 1984'ten bu yana.

Atatürk İlkeleri ve İnkilap Tarihi Enstitüsü Yıllığı, Ankara, 1986'dan bu yana.

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Bülteni, yılda 3 sayı, Ankara, 1985'ten bu yana.

Atsız Mecmua, aylık, İstanbul, 1931-1932.

Belleten, TTK, 3 aylık, Ankara, 1937'den bu yana.

Bilgi. Aylık mesleki fikir dergisi. Türkiye Muallimler Birliği Organı, aylık, İstanbul, 1947'den bu yana.

Bozkurt. Fikir ve Gençlik Dergisi, aylık, İstanbul, 1940-1941.

Cultura Turcica, TKAE, Ankara, 1964'ten bu yana.

Cumhuriyet, günlük gazete, İstanbul.

Çınaraltı. Haftalık İlim ve Sanat Mecmuası, İstanbul, 1941-1942.

Eğitim, 3 aylık, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı, 1991'den bu yana.

Erdem, AKDTYK, 3 avlık, Ankara, 1985'ten bu yana.

Gençliğin Sesi, aylık, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı, 1990'dan bu yana.

Gök-Börü. Türkçü Dergi, 2 aylık, İstanbul, 1942-1943.

Milli Kültür, 2 aylık, Ankara, Turizm ve Kültür Bakanlığı, 1980'den bu yana.

Orkun. Aylık fikir, ülkü ve sanat dergisi, Ankara, 1962.

Ötüken. Aylık türkçü dergi, İstanbul, 1964-1971.

Prométhée. Organe de défense nationale des peuples du Caucase, de l'Ukraine et du Turkestan, aylık, Paris, 1926-1938.

La Revue de Prométhée, consacrée aux problèmes nationalitaires de l'est européen, de l'Asie centrale et septentrionale, 2 aylık, Paris, 1938-1940.

Tarih Enstitüsü Dergisi, yıllık, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1970-1980.

Tarih ve Toplum, aylık, İstanbul, 1979'dan bu yana.
TDK Yıllık, TDK, Ankara, 1943-1944.
Türk Dili. Dil ve Edebiyat Dergisi, aylık, Türk Dil Kurumu, AKDTYK, Ankara.
Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, aylık, TDAV, İstanbul, 1980'den bu yana.
Türk Dünyası Tarih Dergisi, aylık, TDAV, İstanbul, 1986'dan bu yana.
Türk'e Çağrı. Türkçü siyaset ve kültür dergisi, İstanbul, 1981.
Türk Kültürü, aylık, Ankara, TKAE, 1961'den bu yana.
Türk Kültürü Araştırmaları, aylık, Ankara, TKAE, 1964'ten bu yana.
Türkiyat Mecmuası, Türkiyat Enstitüsü, Ankara, 1925-1979.
Türkiye, günlük gazete, İstanbul ve Frankfurt.
Türklük. Milliyetçi Kültür Mecmuası, İstanbul, 1939-1940.
Yeni Düşünce, önce aylık sonra haftalık, İstanbul, 1981-1992.

II- TÜRKİYE'DE KULLANILAN DERS KİTAPLARI; YARDIMCI DERS KİTAPLARI

Akşit Niyazi, Oktay Emin, *Tarih*, Lise I. sınıf, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1981.
Akşit Niyazi, *Ortaokullar için Milli Tarih Ana Ders Kitabı, I*, Devlet Kitapları, MEBas, İstanbul, 3. baskı, 1987.
Akşit Niyazi, *Ortaokullar için Milli Tarih Ana Ders Kitabı II*, Devlet Kitapları, TTK Basımevi, Ankara, 1985.
Akşit Niyazi, *Tarih, Lise II-III*, İstanbul, Remzi Kitabevi, tarihsiz.
Deliorman Altan, *Tarih, Lise 1-2*, İstanbul, Bayrak, 1992-1993.
Demirtaş M., *Ergenekon Destanı*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991, 2 c.
Edip Süleyman, *İlkmektep Çocuklarına Tarih Dersleri. Beşinci sınıf*, İstanbul, Letafet Matbaası, 1929.
Emin Ali, *Türk Çocuklarına Tarih Dersleri, Sınıf: 5*, Türk Kitapçılığı Limitet Şirketi, 1932-1933.
Emin Ali, *Umumi Tarih, İkinci Kitap, Ortazaman*, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul, 1930.
Ganjuk Güler, *Tarih Ders Kitabı 2*, İstanbul, Özer Yayınları, 1993.
İzbırak Reşat, *Liseler için Coğrafya II-III*, İstanbul, MEBas, 1985-1987.
Kafesoğlu İbrahim, Deliorman Altan, *Tarih, Lise I-II*, Ankara, Devlet Kitapları, MEBas, 1976.
Kalaycı Şenol, *Ilkokullarda Atatürkçülük. Sınıf 4-5*, İstanbul, Servet, 1988.
Kantık Bilgen, Akpul Nalan, Akpul Ahsen, *Renkli Atatürk Alfabesi*, İstanbul, Serhat Yayınları, tarihsiz.
Kara Kemal, *Milli Tarih Ders Kitabı, Orta Okul I-II*, İstanbul, Serhat, 1993.
Karabıyık Erol Ünal, *Sosyal Bilgiler Ders Kitabı. İlkokul 5*, Ankara, Öner Yayınları, 1993.
Kopraman Kâzım Yaşar (ed.), *Tarih Ders Kitabı*, Ankara, Devlet Kitapları, 1994, 2 c.
Köymen Mehmet Altay ve diğ., *Tarih. Lise I-II-III*, İstanbul, Ülke, 1990.
Merçil Erdoğan, Tarhan Taner, Günal Zerrin, *Lise için Tarih I*, İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi, 1990.

Merçil Erdoğan, Merçil Büte, *Lise için Tarih II*, İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi, 1990.
Miroğlu İsmet, Halaçoğlu Yusuf, *Lise için Tarih III*, İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi, 1990.
Mumcu Ahmet, *Liseler için Tarih 1*, İstanbul, İnkilap Kitabevi, 1991.
Mumcu Ahmet, Güneş İhsan, Bilim Cahit, *Liseler için Tarih 2*, İstanbul, İnkilap Kitabevi, 1990.
Oktay Emin, *Atlaslı Tarih, İlkokul : 5*, İstanbul, Güven Yayınevi, tarihsiz.
Oktay Emin, *Tarih, Lise II sınıf*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1955.
Oktay Emin, *Tarih, Lise II-III*, İstanbul, Atlas Kitabevi, 1989.
Oktay Osman, *Bilge Kağan*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991, 2 c.
Oktay Osman, *Göç Destanı*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991.
Oktay Osman, *Manas Destanı* , Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991, 2 c.
Orkun Hüseyin Namık, *Ortaokul için Tarih Okuma Kitabı*, Ankara, 1946, c. 2.
Reşat Ekrem, Ahmet Halit, *Halk ve Çocuklar için En Eski Zamanlardan Bugüne Kadar Türk Tarihi Bilgisi*, İstanbul, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, 1930.
Sanır Ferruh, Asal Tarık, Akşit Niyazi, *İlkokul Sosyal Bilgiler 4*, MEBas, 7. baskı, İstanbul, 1980.
Sanır Ferruh, Asal Tarık, Akşit Niyazi, *İlkokul Sosyal Bilgiler 4*, MEBas, 16. baskı, İstanbul, 1989.
Sanır Ferruh, Asal Tarık, Akşit Niyazi, *İlkokul Sosyal Bilgiler 5*, Devlet Kitapları, MEBas, 15. baskı, İstanbul, 1988.
Su Mükerrem K., Mumcu Ahmet, *Lise ve Dengi Okullar için Türkiye Cumhuriyeti İnkilap Tarihi ve Atatürkçülük*, İstanbul, MEBas, 9. baskı, 1989.
Sümer Faruk, Tekin Gürkan, Turhal Yüksel, *Liseler için Tarih 1-2*, İstanbul, Ders Kitapları Anonim Şirketi, 1992.
Sümer Faruk, Turhal Yüksel, *Tarih, Lise I*, Ders Kitapları Ahonim Şirketi, İstanbul, 1986.
Şahin Cemalettin, *Orta Okullar için Milli Coğrafya I*, İstanbul, Ders Kitapları Anonim Şirketi, 1993.
Şahin Tahir Erdoğan, Kaya Ali, *Osmanlı Tarihi (Kültür ve Medeniyet)*, Ankara, Koza, 1993.
Şahin Tahir Erdoğan, Kaya Ali, *Osmanlı Tarihi (Siyasi)*, Ankara, Koza, 1993.
Şahin Tahir Erdoğan, *Tarih 1*, Ankara, Koza, 1992.
Tekışık Hüseyin Hüsnü, *İlkokul Sosyal Bilgiler Ders Kitabı 5*, Ankara, Tekışık Yayıncılık, 1993.
Turan Refik, Ergezer Nevin, *Genel Türk Tarihi 1-2*, Ankara, Koza, 1992.
Turhal Yüksel, *Tarih, Lise II*, Ders Kitapları Anonim Şirketi, İstanbul, 1989.
Türk Tarih Kurumu, *İlkokul Kitapları. Tarih V. sınıf*, İstanbul, Devlet Basımevi, 1938.
Türk Tarih Tetkik Cemiyeti, *Ortamektep için Tarih I*, İstanbul, Devlet Matbaası, 1934.

Türk Tarih Tetkik Cemiyeti, *Tarih IV. Türkiye Cumhuriyeti*, İstanbul, Devlet Matbaası, 1934.
Türk Tarih Tetkik Cemiyeti, *Ortaokul için Tarih III*, İstanbul, Maarif Matbaası, 1939.
Türk Tarih Tetkik Cemiyeti, *Tarih I. Tarihtenevelki Zamanlar ve Eski Zamanlar*, İstanbul, Devlet Matbaası, 1931.
Türk Tarih Tetkik Cemiyeti, *Tarih II, Ortazamanlar*, İstanbul, Devlet Matbaası, 1931.
Türk Tarih Tetkik Cemiyeti, *Tarih III, Yeni ve Yakın Zamanlar*, İstanbul, Devlet Matbaası, 1933.
Uğurlu Nurer, Balcı Esergül, *Tarih. Lise I-II-III*, İstanbul, Serhat, Örgün, 1989-1992.
Uluçay Çağatay, *Tarih Ansiklopedisi. İlk ve Orta Dereceli Okullar için*, İstanbul, Doğan Kardeş Matbaacılık, 1967.
Unat Faik Reşit, Su Kâmil, *İlk Okul Kitapları. Tarih IV-V. sınıf*, İstanbul, MEBas, [1945].
Yıldız Hakkı Dursun, Alptekin Coşkun, Şahin İlhan, Bostan İdris, *Orta Okullar için Milli Tarih Ders Kitabı 2*, İstanbul, Deniz Yayınevi, 1993.
Yıldız Hakkı Dursun, Alptekin Coşkun, Şahin İlhan, Bostan İdris, *Tarih. Lise 1-2-3*, İstanbul, Servet Yayın-Dağıtım, [1989-1991].
[Anonim], *İlk Okul Türkçe Ders Kitabı*, Ankara, TTK Basımevi, 1990.
[Anonim], *İlkokul Ders Kitabı. Okumaya Başlıyorum*, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993.
[Anonim], *İlkokullar için Sosyal Bilgiler 4-5*, İstanbul, MEBas, 1992.

III- DİĞER KAYNAKLAR

I. Türk Tarih Kongresi. Maarif Vekaleti ve Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti Tarafından Tertip Edilmiştir. Konferanslar, Müzakere Zabıtları, Ankara, TTTC.
II. Türk Tarih Kongresi (Istanbul, 20-25 Eylül 1937). Kongrenin çalışmaları, Kongreye sunulan tebliğler, İstanbul, Kenan Matbaası, 1943.
III. Türk Dil Kurultayı. Tezler, Müzakere Zabıtları, İstanbul, Türk Dil Kurumu, Devlet Basımevi, 1937.
VI. Türk Tarih Kongresi. Ankara, 20-26 Ekim 1961. Kongreye Sunulan Bildiriler, Ankara, TTK Basımevi, 1967.
Afet Inan. *L'Anatolie, le pays de la "race" turque. Recherches sur les caractères anthropologiques des populations de la Turquie (enquête sur 64 000 individus). Préface d'Eugène Pittard*, Cenevre, Georg & Cie, 1941.
Afet İnan. "Atatürk ve Tarih Tezi", *Belleten*, c. III, 1939, ss. 243-246.
Arsal, Sadri Maksudi. "Dostum Yusuf Akçura", *TK*, XV, 174, 1977, ss. 346-354.
Atabinen, Rechid Saffet. *Révisions historiques*, İstanbul, Editions du T.A.C.T., 1958.
Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Albümü, Ankara, TTK Basımevi, 1989.

Atatürk'ün Özel Kütüphanesi'nin Katalogu, Ankara, Başbakanlık Basımevi, 1973.
Ayda, Adile. *Etrüskler Türk mü idi?*, TKAE, Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1974.
Ayda, Adile. *Sadri Maksudi Arsal*, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1991.
Aydın, Mehmet. "Orhun Abidelerinin Mesajları", *TK*, XXVIII, 329, 1990, ss. 513-522.
Aydınlar Ocağı Derneği, Ana Tüzüğü, İstanbul, Aydınlar Ocağı Yayınları, 1989.
Berr, Henri. *En marge de l'histoire universelle*, Paris, La Renaissance du Livre, 1934.
Cahun, Léon. "Fransada Arî dillere takaddüm etmiş olan lehçenin turanı menşei", *Türk Tarihinin Ana Hatları. Methal Kısmı*, İstanbul, Devlet Matbaası, 1931, ss. 76-87.
Cahun, Léon. "Habitat et migrations préhistoriques des races dites touraniennes", *Congrès International des Orientalistes. Compte-Rendu de la première session*, Paris, 1873, c. 1, Paris, Maisonneuve et Compagnie, 1874, ss. 431-441.
Cahun, Léon. *Introduction à l'histoire de l'Asie. Turcs et Mongols des origines à 1405*, Paris, A. Colin, 1896.
Cahun, Léon. *La Bannière bleue. Aventures d'un musulman, d'un chrétien et d'un païen à l'époque des Croisades et de la conquête mongole*, Paris, Hachette, 1877.
Castagné, Joseph. "Le congrès de turcologie de Bakou en mars 1926", *Revue du Monde Musulman*, LXIII, 1926, ss. 15-126.
Cavaignac, Eugène. *Le problème hittite*, Paris, Librairie Ernest Leroux, 1936.
Çay, Abdulhâluk M. *Güneydoğu Anadolu'nun Dil ve Folklor Özellikleri*, İstanbul, Aydınlar Ocağı, 1990.
Çay, Abdulhâluk M. *Türk Ergenekon Bayramı Nevruz*, Ankara, TKAE Yayınevi, 1985.
Cicioğlu, Hasan. *Türkiye Cumhuriyetinde İlk ve Orta Öğretim (Tarihi Gelişimi)*, Ankara, Ankara Üniversite Basımevi, 1983.
Cumhurbaşkanları, Başbakanlar ve Milli Eğitim Bakanlarının Milli Eğitimle İlgili Söylev ve Demeçleri, Ankara, MEBas, 1946, c. 1 ve 2; 1947.
Danişmend, İsmail Hami. *La valeur humaine et civilisatrice de la conquête de Constantinople*, İstanbul, Imprimerie d'İstanbul, 1953.
Danişmend, İsmail Hami. *Ali Suavi'nin Türkçülüğü*, İstanbul, 1942.
Deliorman, Altan. "Kitap Yayınları ve Meselelerimiz", *Yeni Bir Yüzyıla Girerken Türk-İslam Sentezi Görüşünde Meselelerimiz*, İstanbul, Aydınlar Ocağı, 1988, c. I, ss. 63-68.
Deliorman, Altan. *Türklere Karşı Ermeni Komitecileri*, İstanbul, 3. baskı, 1980.
Diyarbekirli, Nejat. "Orhun'dan geliyorum", *TK*, XVII, 198-199, 1979, ss. 1-64.
Diyarbekirli, Nejat. "Türklerde Abide Mefhumu ve Türk Tarihinin Akışını Canlandıran Burdur Abideleri", *TK*, XXI, 235, 1982, ss. 803-822.

Doğanay, Hayati. "Türkiye'nin Coğrafi Konumu ve Dış Tehditler", *TDA*, 58, 1989, ss. 9-71.
Doğanay, Hayati. "Türkiye'nin komşuları ve yabancı atlaslarda Türkiye", *TDA*, 54, 1988, ss. 9-18.
Doğru, Mecit. "Türkiye'de kızılderili dilinde yeradları ve prototürk-kızılderili ilişkisi ", *TDA*, 19, 1982, ss. 5-22.
Donuk, Abdülkadir. "Kültürümüzde Türk-İslam Sentezinin Yeri", *Milli Kültür Politikasındaki Yanlışlar*, İstanbul, Aydınlar Ocağı Yayını, 1990, ss. 25-42.
Donuk, Abdülkadir. "Pr. Dr. İbrahim Kafesoğlu'nun hayatı ve eserleri ", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, 13, 1983-1987, ss. 1-30.
El Cahiz. *Hilafet Ordusunun Menkıbeleri ve Türklerin Fazileti*, çev. Ramazan Şeşen, Ankara, TKAE, Ankara Üniversitesi Basımevi, tarihsiz.
Ercilasun, Ahmet Bican. "Hititler ve Türk Milleti", *TK*, XXII, 256, 1984, ss. 492-496.
Ercilasun, Ahmet Bican. "Orhun Abidelerinin Araştırılması ve Muhtevası", *Türk Dili*, 399, 1985, s. 151.
Ercilasun, Ahmet Bican. "Türkçülük ve Gençlik", *TK*, XXVIII, 325, 1990, ss. 257-264.
Ergin Muharrem, "Orhun Abideleri" , *Türk Ansiklopedisi*, XXV, 1977, s. 487 ve dev.
Ergün, Mustafa. *Atatürk Devri Türk Eğitimi*, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1982.
Evice, Semavi. "Atatürk'ün büyük bir tarih yazdırma teşebbüsü : Türk Tarihinin Ana Hatları", *Belleten*, XXXII, 128, 1968, ss. 509-526.
Eyuboğlu, Sabahattin. *Mavi ve Kara. Denemeler, 1940-1967*, İstanbul, Can Yayınları, 1973.
Gençosmanoğlu, Niyazi Yıldırım. *Malazgirt Destanı*, İstanbul, Ötüken Yayınevi, [1971].
Giraud, René. *L'inscription de Baïn Tsoko. Edition critique*, Paris, A. Maisonneuve, 1961.
Gökalp, Ziya. *Türkçülüğün esasları*, İstanbul, Toker Yayınları, 1989.
Gökalp, Ziya. *Türk töresi*, İstanbul, İnkilap ve Aka, 1977.
Gökalp, Ziya. *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, İstanbul, İnkilâp ve Aka, 1976.
Gökman, Muzaffer. "Faik Reşit Unat (1899-1964)", *Belleten*, XXVIII, 111, ss. 506-523.
Güngör, Erol. "Yabancı kültürler karşısında milli kültür", *TK*, XVI, 190, 1978, ss. 557-590.
Gürün, Kamuran. *Ermeni Dosyası*, Ankara, 1983.
Gürün, Kamuran. *Türkler ve Türk Devletleri tarihi*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1981 ve 1984.
Halikarnas Balıkçısı. *Anadolu'nun Sesi*, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1971.
İğdemir, Uluğ ve diğ. "Atatürk", *İslam Ansiklopedisi*, Ankara, 1946, c. 1, ss. 786-788.

İğdemir, Uluğ. *Cumhuriyetin 50. yılında Türk Tarih Kurumu*, Ankara, TTK Basımevi, 1973.
İğdemir, Uluğ; Karal, Enver Ziya; Omurtak, Salih; Sökmen, Enver; Sungu, İhsan; Unat, Faik Reşit; Yücel, Hasan Ali. *Atatürk*, Ankara, UNESCO Türk Komisyonu, 1963.
İğdemir, Uluğ. *Yılların içinden. makaleler, anılar, incelemeler*, Ankara, TTK Basımevi, 1976.
İlgürel, Sevim. "Türkiyat Enstitüsü", *TK*, XIII, 158, 1975.
İlgürel, Sevim. "Türkiyat Mecmuası Bibliyografyası", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, 7-8, 1976-1977, ss. 233-262.
İlhan, Suat. "Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Çalışmalarının Hedefleri ve Yüksek Kurul, Başkan, Yürütme ve Asli Üye Seçimlerinin Listeleri", *TK*, XXII, 250, 1984, ss. 81-97.
İslamiyet ve Millet Gerçeği, İstanbul, Aydınlar Ocağı Yayını, 1990.
Jarde, Auguste François Victor. *La formation du peuple grec*, Paris, La Renaissance du Livre, 1923.
Kafesoğlu, İbrahim. "Milli kültür siyaset ilişkisi", *TDA*, 24, 1984, ss. 1-17.
Kafesoğlu, İbrahim. "Milli tarih şuuru", *TK*, XVI, 189, 1978, ss. 513-516.
Kafesoğlu, İbrahim. "Ordu-Millet", *TK*, XIV, 167, 1976, ss. 648-650.
Kafesoğlu, İbrahim. "Türk milleti zaferler ayını yaşıyor", *Yeni Düşünce*, no: 47, 27 Eylül 1982.
Kafesoğlu, İbrahim. "Tarih Işığında Türk Milliyetçiliği", *TK*, I, 2, 1962, ss. 1-5.
Kafesoğlu, İbrahim. *Türk Milli Kültürü*, Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1976. (TKAE no: 46) (2. baskı, 1983).
Kafesoğlu, İbrahim. *Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri*, Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1966. (TKAE no: 17).
Kafesoğlu, İbrahim. *Türk-İslam Sentezi*, İstanbul, 1985.
Kaplan, Mehmet. "Cahiz'i Okurken", *TK*, VI, 63, 1968, ss. 146-150.
Kaplan, Mehmet. "Orhun Abidelerinde Mekan-İnsan Münasebetleri", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 1, 1985, s. 2.
Kaya, Polat. "Search for a Probable Linguistic and Cultural Kinship between the Turkish People of Asia and the Native Peoples of Americas", *Belleten*, L, 13, ss. 650-678.
Kitapçı, Zekeriya. "Malazgirt Meydan Muharebesi'nden Başkomutanlık Meydan Muharebesine", *Milli Kültür*, 65, 1989.
Kitapçı, Zekeriya. "Tarih objektifinde Hz. Peygamberin hadisleri ve Türkler", *Belleten*, XLVIII, 191-192, 1984, ss. 417-453.
Kitapçı, Zekeriya. *Hz. Peygamber'in hadislerinde Türk varlığı : Selçuklular, Moğollar, Osmanlılar*, Aksaray, İstanbul, TDAV, 1989.
Kitapçı, Zekeriya. *Orta Doğu'da Türk askeri varlığının ilk zuhuru*, İstanbul, TDAV, 1987.
Kitapçı, Zekeriya. *Türkistan'da İslamiyet ve Türkler*, Konya, Nur Basımevi, 1988.
Kitapçı, Zekeriya. *Türklerin İslam Medeniyetindeki Yeri*, Ankara, 1972.

Kocadağ, Burhan. *Doğuda Aşiretler, Kürtler, Aleviler*, İstanbul, Ant Yayınları, 1992.

Kop [Sevengil], Kadri Kemal. *Anadolu'nun Doğu ve Güneydoğu*, Ankara, TKAE, Ayyıldız Matbaası, 1982.

Kop [Sevengil], Kadri Kemal. *Araştırma ve düşüncelerim. Doğu ve Güneydoğu Anadolu türkcesini etkileyen faktörler*, Ankara, TKAE, Ayyıldız Matbaası, 1982.

Kösoğlu, Nevzat. *Türk dünyası Tarihi ve Türk medeniyeti üzerine düşünceler*, İstanbul, Ötüken Yayınları, [1990].

Köymen, Mehmet Altay. "Malazgirt Meydan Muharebesinin Diğer Meydan Muharebeleri Arasındaki Yeri ve Önemi", *Belleten*, LIII, 206, 1989, ss. 375-380.

Les Grecs à toutes les époques. Dossier à consulter pour la question d'Orient. Les Grecs à toutes les époques depuis les temps les plus reculés jusqu'à l'affaire de Marathon en 1870, par un ancien diplomate en Orient, 3. baskı, Paris, Dentu, 1870. [Bu yapıtın 1985'e doğru Türkiye'de bir tıpkı-basımı yapılmış, ama yayıncı belirtilmemiştir]

Malazgirt Armağanı, Ankara, TTK Basımevi, 1972.

De Maleville, Georges. *La tragédie arménienne de 1915*, Jean-Paul Roux'nun önsözüyle, Paris, Lanore, 1988.

Morgan, Jacques de. *Essai sur les nationalités*, Marsilya, Publications de l'Académie de Marseille, 1982 [1. baskı, 1917].

Mustafa Celaleddin. *Les Turcs anciens et modernes*, Paris, A. Lacroix, Verbokhoven et Cie, 1870.

Ögel, Bahaeddin. *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul, Pamuk Offset, 3. baskı, 1988.

Öke, Mim Kemal. *The Armenian Question, 1914-1923*, Oxford, Rustem & Br., 1988.

Orel, Ş.; Yuca, S. *Les télégrammes de Talaat Pacha*, Paris, Triangle, 1986.

Orkun, Hüseyin Namık. *Eski Türk Yazıtları. Kül Tegin, Bilge Han, Tonyukuk*, Ankara, TTK Basımevi, 1986.

Ozal, Turgut. *La Turquie en Europe*, Francis Lamand'ın önsözüyle, Paris, Plon, 1988.

Öztuna, Yılmaz. "Osmanlı İmparatorluğu", *Türk Ansiklopedisi*, XXVI, 1977, ss. 89-156.

Öztuna, Yılmaz. "Türk Ordusu 605 Yıl Önce Kurulmadı", *TK*, VI, 70, 1968, ss. 690-691.

Öztuna, Yılmaz. *Başlangıcından zamanımıza kadar Türkiye tarihi*, Hayat Kitapları, 1963-1967, 12 c.

Öztuna, Yılmaz. *Resimlerle Türkiye Tarihi*, İstanbul, Hayat Yayınları, 1970, 288 p.

Öztuna, Yılmaz. *Türkiye tarihi*, İstanbul, Ötüken Yayınları, 1985, 14 c.

Parmaksızoğlu, İsmet. "Anadolu, Türklerin Yurdu", *Milli Kültür*, Eylül 1981, ss. 2-3.

Parmaksızoğlu, İsmet; Çağlayan, Yaşar. *Genel Tarih I. Eski Çağlar ve Türk Tarihinin Ilk Dönemleri*, Ankara, 1976.
Parmaksızoğlu, İsmet. *Ermeni Komitelerinin Ihtilâl Hareketleri ve Besledikleri Emeller*, Ankara, 1981.
Pittard, Eugène. *Les races et l'histoire. Introduction ethnologique à l'histoire*, Paris, Renaissance du Livre, 1924.
Safa, Zabihollah. "Un aperçu de l'histoire de l'Iran", *Historical Atlas of Iran*, Tehran University, 1971.
Saray, Mehmet. "Pr. Dr. İbrahim Kafesoğlu, hayatı ve eserleri", *TKA*, XXIII, 1-2, 1985, ss. 1-28.
Sarıçay, Şakir. "Zaferler Ayı Ağustos... ve İki Kesit", *Gençliğin Sesi*, II, 16, 1991, ss. 26-27.
Sevinç, Necdet. "Eski Türklerde Kadın ve Aile Hukuku", *TDA*, 8, 1980, ss. 17-74.
Sezer, Yusuf; Annaç, Ahmet Hamdi. "Orta Öğretim - Mesleki Öğretimin meseleleri", *Yeni Bir Yüzyıla Girerken Türk-Islam Sentezi Görüşünde Meselelerimiz*, İstanbul, Aydınlar Ocağı, 1988, c. 1, ss. 233-249.
Sümer, Faruk. "Anadolu'ya Yalnız Göçebe Türkler mi Geldi?", *Belleten*, XXIV, 96, 1960, ss. 567-594.
Sümer, Faruk. *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara, Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü Yayınları, 1976.
Sümer, Faruk; Sevim, Ali. *Islam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı (Metinler ve Çevirileri)*, Ankara, TTK Basımevi, 1971.
Süslü, Azmi. *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinin 50 yıllık tarihi*, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1986.
Şener, Cemal. *Alevilik Olayı. Toplumsal bir Başkaldırının Kısa Tarihçesi*, İstanbul, Ant Yayınları, 9. baskı, 1990.
Tabari (Ebu Cafer Muhammed bin Cerir bin Yezid Tabari), *Chronique traduite sur la version persane d'Abou-Ali Mo'hammed Bel'Ami, d'après les manuscrits de Paris, de Gotha, de Londres et de Canterbury par M. Hermann Zotenberg*, Paris, Imprimerie Impériale, 1867-1874, 4 c.
Tabari (Ebu Cafer Muhammed bin Cerir bin Yezid Tabari). *Mohammed, sceau des prophètes, Une biographie traditionnelle, extraite de la Chronique de Tabari*, Hermann Zotenberg'in çevirisi ve Jacques Berque'in önsözüyle, Paris, Sindbad, 1980.
Tekin, Talât. *Orhon Yazıtları*, Ankara, TTK Basımevi, 1988.
Tevetoğlu, Fethi. "Türkçü dergiler I-IX", *TK*, XXV-XXVI, 296-308, 1987-1988.
Thomsen, Wilhelm. *Inscriptions de l'Orkhon déchiffrées*, Helsingfors, Imprimerie de la Société de Littérature Finnoise, 1896.
Timurtaş, Faruk. "Milliyetçilik ve Türk Milliyetçilerinin Vasıfları", *TK*, XVI, 188, Haziran 1978.
Togan, Ahmet Zeki Velidi. *Tarihde Usul*, İstanbul, İbrahim Horoz Basımevi, 1950.

Togan, Ahmet Zeki Velidi. *Umumi Türk Tarihi'ne Giriş. Cild 1: En eski devirlerden 16. asra kadar*, İstanbul, Enderun Kitabevi, 3. baskı, 1981.
Tuna, Osman Nedim. *Sümer ve Türk Dillerinin Tarihi İlgisi ile Türk Dili'nin Yaşı Meselesi*, Ankara, AKDTYK, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1990.
Turan, Osman. *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Ankara, Ankara Üniversite Basımevi, 2. baskı, 1969.
Turan, Osman. *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi. Türk Dünya Nizamının Milli İslami ve İnsani Esasları*, İstanbul, İstanbul Matbaası, 1969, 2 c.
Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, *The Problem of Protection of the Ottoman Turkish Architectural Heritage in Greece*, İstanbul, TKHV (Turkish Cultural Trust), 1992.
Türk Tarihinin Ana Hatları. Methal Kısmı, İstanbul, Devlet Matbaası, 1931.
Türk Tarihinin Ana Hatları. Türk Ocağı Türk Tarih Heyeti azalarından Afet Hf. ile Mehmet Tevfik, Samih Rifat, Akcura Yusuf, Dr Reşit Galip, Hasan Cemil, Sadri Maksudi, Şemsettin Vasıf ve Yusuf Ziya Beyler tarafından iktitaf, terciime ve telif yollarile yapılmış bir teşebbüstür, İstanbul, Devlet Matbaası, 1930.
Türkkan, Reha Oğuz. "On the Turkish Presence in the Americas before Colombus", *Cultura Turcica*, VIII-IX-X, 1973, ss. 157-173.
Üçok, Coşkun. "Onaltı Türk Devleti", *TvT*, 38, 1987, ss. 96-99.
Ünal, Tahsin. "Eski Türklerde Şehir ve Şehircilik", *TK*, XIV, 135, 1974, ss. 171-178.

Uras, Esat. *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, İstanbul, 1976 [1. baskı, 1953].
Uras, Esat. *The Armenians in History and the Armenian Question*, İstanbul, Documentary Publications, 1988.
Wells, Herbert George. *Cihan Tarihinin Umumi Hatları*, İstanbul, Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekaleti, 1927, 5 c.
Yalçın, Süleyman. "Türkiye'de Fikir Hareketleri ve Kültür Hayatımızda Aydınlar Ocağı", *Milli Kültür Politikasındaki Yanlışlar*, İstanbul, Aydınlar Ocağı Yayını, 1990, ss. 9-23.
Yeni Bir Yüzyıla Girerken Türk-İslam Sentezi Görüşünde Meselelerimiz, İstanbul, Aydınlar Ocağı, 1988, 3 c.
Yıldız, Hakkı Dursun. *İslamiyet ve Türkler*, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1976.
Yücel, Hasan Ali. *Atatürk'ün Maarife ait Direktifleri*, İstanbul, 1939.
Yücel, Hasan Ali. *Türkiye'de Orta Öğretim*, İstanbul, Devlet Basımevi, 1938.
Yuvalı, Abdülkadir. "Cumhuriyet Döneminde Tarih Öğretimi", *TK*, XXV, 291, 1987, ss. 389-397.

IV- İNCELEMELER

Akçam, Taner. *Türk Ulusal Kimliği ve Ermeni Sorunu*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1992.
Akşin, Sina (ed.). *Türkiye Tarihi*, İstanbul, Cem Yayınları, 1989-1995, 5 c.
Amalvi, Christian. *De l'art et la maniere d'accomoder les heros de l'histoire de*

France, de Vercingétorix à la Révolution. Essai de mythologie nationale, Paris, A. Michel, 1988.
Andrews, Peter Alford (ed.). *Ethnic Groups in the Republic of Turkey*, Wiesbaden, Dr. Ludwig Reichert Verlag, 1989.
Angelopoulos, Constantin. *Un nouveau théâtre grec: pédagogies et mémoires dans la Grèce contemporaine (1950-1989), les manuels d'histoire de l'enseignement secondaire*, doktora tezi, Montpellier-III, 1990.
Ansart, Pierre. "Manuels d'histoire et inculcation du rapport affectif au passé", Moniot Henri (ed.), *Enseigner l'histoire. Des manuels à la mémoire*, Bern-Frankfurt/Main-Nancy-New York, Peter Lang, 1984, ss. 57-76.
Antakyalı, François. "La droite nationaliste dans les milieux turcs immigrés", *CEMOTI*, 13, 1992, ss. 45-68.
Arai, Masami. *Turkish Nationalism in the Young Turk Era*, Leiden, New-York, F.J. Brill, 1990.
Aron, Raymond. *Introduction à la philosophie de l'histoire. Essai sur les limites de l'objectivité historique*, Paris, Gallimard, 1948.
Artunkal, Tuğrul. "La figure du Grec dans les manuels scolaires turcs", Vaner Semih (ed.), *Le différend greco-turc*, Paris, L'Harmattan, 1988, ss. 217-226.
Aubin, Françoise. "Renouveau gengiskhanide dans la Mongolie post-communiste", *CEMOTI*, 16, 1993, ss. 137-204.
Audo, Antoine. *Zeki Al-Arsuzi, un Arabe face à la modernité*, Beyrut, Dar El Machreq, 1988.
Avcıoğlu, Doğan. *Türkler'in Tarihi*, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1979, 5 c.
Başgöz, İlhan; Wilson, Howard. *Türkiye Cumhuriyetinde Eğitim ve Atatürk*, Ankara, Dost Yayınları, 1968.
Barthold, Vassilij Vladimirovitch. *Histoire des Turcs d'Asie centrale, adaptation française de Mme M. Donskis*, Paris, Maisonneuve, 1945.
Barthold, Vassilij Vladimirovitch. *Turkestan down to Mongol Invasion*, Londa, Luzac & CO. 1928.
Benusiglio, Yvette. "Dossier sur un quotidien politique: *Türkiye*", *CEMOTI*, 9, 1990, ss. 49-62.
Beşikçi, İsmail. *"Türk Tarih Tezi", "Güneş-Dil Teorisi" ve Kürt sorunu*, Ankara, Çağlar Matbaası, 1977. [Yurt Kitap-Yayın tarafından yeniden yayınlandı, Ankara, 1991].
Bingöl, Vasfi. *Atatürk'ün Milli Eğitimimizle İlgili Düşünce ve Buyrukları*, Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1970.
Bora, Tanıl; Can, Kemal. *Devlet Ocak Dergâh. 12 Eylül'den 1990'lara Ülkücü Hareketi*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1991.
Cahen, Claude. "La campagne de Mantzikert d'après les sources musulmanes", *Byzantion*, IX, 2, 1934, ss. 613-642.
Cahen, Claude. *La Turquie pré-ottomane*, İstanbul, Institut Français d'Etudes Anatoliennes, 1988 (Varia turcica, VII).
Carbonell, Charles-Olivier. *L'historiographie*, Paris, PUF, 1981.
Carré, Olivier. "Zakî al Arz-zî ou l'utopie de la frontière linguistique", Baduel Pi-

erre Robert (ed.), *Le monde musulman à l'épreuve de la frontière*, Aix-en-Provence, Edisud, 1988, ss. 223-237 (*Revue du Monde Musulman et de la Méditerranée*, 48-49, 1988/2-3).
Castellan, Georges. *Histoire des Balkans, (XIVe - XXe siècle)*, Paris, Fayard, 1991.
Celal Tahsin, "Regards turcs sur la question arménienne", *Les Temps Modernes*, XLIII, 504-506, 1988, ss. 70-77.
Certeau, Michel de. *L'écriture de l'histoire*, Paris, Gallimard, 1975.
Chaliand, Gérard (ed.). *Le crime de silence. Le génocide des Arméniens [Actes du Tribunal permanent des peuples, Paris, 13-16 avril 1984]*, Paris, Flammarion, 1984.
Citron, Suzanne. *Enseigner l'histoire aujourd'hui. La mémoire perdue et retrouvée*, Paris, Editions Ouvrières, 1984.
Citron, Suzanne. *Le mythe national. L'histoire de France en question*, Paris, Les Editions Ouvrières / Etudes et Documentation Internationales, yeni baskı, 1989.
Claval, Paul. "Le rôle des récits fondateurs dans les sciences sociales", *Géographie et Cultures*, 8, 1993, ss. 115-132.
Comas, Juan. "Pittard et l'enseignement de l'anthropologie", *Mélanges E. Pittard*, Brives-la-Gaillarde, 1957, ss. 217-259.
Copeaux, Etienne. "L'image des Arabes de de l'islam dans les manuels d'histoire turcs depuis 1931", *CEMOTI*, 12, 1991, ss. 195-212.
Copeaux, Etienne. "Le mouvement prométhéen", *CEMOTI*, 16, 1993, ss. 9-45.
Copeaux, Etienne. "Les 'Turcs de l'extérieur' dans *Türkiye* : un aspect du discours nationaliste turc", *La Turquie et l'aire turque dans la nouvelle configuration régionale et internationale*, *CEMOTI*, 14, 1992, ss. 31-52.
Copeaux, Etienne. "Manuels scolaires et géographie historique: le cas turc", *Hérodote*, no: 74-75, 1994, ss. 196-240.
Copeaux, Etienne. "Quelques réflexions sur les représentations arméniennes de l'histoire", *Hérodote*, no: 74-75, 1994, ss. 255-281.
Dadrian, V.N. "Nationalism in Soviet Armenia. A Case Study of Ethnocentrism", Simmonds, G. (ed.), *Nationalism in the USSR and Eastern Europe In the Era of Brezhnev and Kosygin*, Detroit, The University of Detroit Press, 1977, ss. 202-258.
Darendelioğlu, İlhan. *Türkiye'de Milliyetçilik Hareketleri*, İstanbul, Toker Yayınları, 1968 ve 1977.
Dirks, Sabine. *Islam et jeunesse en Turquie aujourd'hui*, Paris, H. Champion 1977.
Djaït, Hichem. *La grande discorde. Religion et politique dans l'Islam des origines*, Paris, Gallimard, 1989.
Dogan, Nuri. *Ders Kitapları ve Sosyalleşme*, İstanbul, Bağlam, 1994.
Ducellier, Alain ve dig. *Le Moyen-Age en Orient. Byzance et l'islam. Des Barbares aux Ottomans*, Paris, Hachette, 1990.
Duru, Kazım. *Kemalist Rejimde Öğretim ve Eğitim*, Ankara, 1961.
Encyclopédie de l'Islam. Dictionnaire géographique, ethnographique et biographique

des peuples musulmans, publié avec le concours des principaux orientalistes, Leyde, E.J. Brill, ve Paris, A. Picard, 1913-1934, 4 c.

Encyclopédie de l'islam. Nouvelle édition établie avec le concours des principaux orientalistes, Levde, E.J. Brill, ve Paris, Maisonneuve, 1960-1986.

Ergin, Osman. *Türk Maarif Tarihi*, İstanbul, Eser Matbaası, 1977, 3 c. [1. baskı, 1943-1944].

Ersanlı-Behar, Büşra. *İktidar ve Tarih. Türkiye'de "Resmi Tarih" Tezinin Oluşumu (1929-1937)*, İstanbul, Afa Yayınları, 1992.

Fargues, Philippe. *Aspects idéologiques de l'enseignement de l'histoire en Egypte, sosyoloji tezi*, Paris-V, 1974, daktilo edilmiş metin.

Faris, Nabih Amir. "The Arabs and Their History", *Middle East Journal*, VIII, 2, 1954, ss. 155-163.

Faye, Jean-Pierre. *Dictionnaire politique portatif en cinq mots. Démagogie, terreur, tolérance, répression, violence. Essai de philosophie politique*, Paris, Gallimard, 1982.

Faye, Jean-Pierre. *Théorie du récit. Introduction aux "Langages totalitaires"*, Paris, Herrmann, 1972.

Ferro, Marc. *Comment on raconte l'Histoire aux enfants à travers le monde entier*, Paris, Payot, 1981.

Ferro, Marc. *L'histoire sous surveillance. Science et conscience de l'histoire*, Paris, Calmann-L'vy, 1985.

Finley, Moses I. *Mythe, mémoire, histoire. Les usages du passé*, Paris, Flammarion, 1981.

Foucault, Michel. *L'archéologie du savoir*, Paris, Gallimard, 1969.

Freyssinet-Dominjon, Jacqueline. *Les manuels d'histoire de l'école libre (1882-1959). De la loi Ferry à la loi Debré*, Paris, A. Colin, 1969.

Georgeon, François. "La montée du nationalisme turc dans l'Etat ottoman (1908-1914). Bilan et perspectives", in Panzac, Daniel (ed.), *Turquie, la croisée des chemins*, Aix-en-Provence, Edisud, 1989, ss. 30-44.

Georgeon, François. "La politique de l'enseignement en Turquie", *Temps Modernes*, Temmuz-Ağustos 1984, ss. 378-395.

Georgeon, François. "Les Foyers Turcs *à* l'époque kémaliste (1923-1931)", *Turcica*, XIV, 1982, ss. 168-215.

Georgeon, François. "Nationalisme et populisme en Turquie, l'expérience des Foyers Turcs (1912-1931)", Gökalp A. (ed.), *De l'empire à la république, regards sur la Turquie*, Cahiers du GETC, 1, 1984-1985, ss. 19-29.

Georgeon, François. *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri. Yusuf Akçura (1878-1935)*, Ankara, Yurt Yayınları, 1986; 2. baskı, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.

Giraud, René. *L'Empire des Turcs Célestes. Les règnes d'Elterich, Qapghan et Bilgä (680-734). Contribution à l'histoire des Turcs d'Asie centrale*, Paris, Librairie d'Amérique et d'Orient Adrien-Maisonneuve, 1960.

Groc, Gérard. "L'évolution de la presse écrite turque au cours de la décennie 1980", *CEMOTI*, 11, 1991, ss. 89-118.

Grousset, René. *L'empire des steppes, Attila, Gengis-Khan, Tamerlan*, Paris, Payot, 1989.

Grünebaum, G.E. von. "Self-Image and Approach to History", in Lewis B., Holt P.M. (ed.), *Historians of the Middle-East*, Londra, Oxford University Press, 1962, ss. 457-483.

Güler, Ali. *Milli Eğitim Şuraları Üzerine Tahlili ve Mukayeseli Bir Araştırma*, yayınlanmamış doktora tezi, Elazığ, 1983.

Güvenç, Bozkurt; Şaylan, Gencay; Tekeli, İlhan; Turan, Şerafettin. *Türk-İslam Sentezi*, İstanbul, Sarmal Yayınevi, 1991.

Heyd, Uriel. *Foundations of Turkish Nationalism, the Life and Teaching of Ziya Gökalp*, Londra, Luzac and Co. and the Harvill Press, 1950.

Hobsbawn, Eric; Ranger, T. (ed.). *The Invention of Tradition*, Cambridge, Cambridge University Press, Past and Present Publications, 1984.

Hourani, Albert. "How Should We Write the History of the Middle East?", *International Journal of Middle East Studies*, 23 (1991), ss. 125-136.

İnalcık, Halil. "Biases in Studying Ottoman History", *Studies on Turkish-Arab Relations*, İstanbul, 2, ss. 7-10.

Islam Ansiklopedisi. Islam Alemi Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Biyografya Lügati, İstanbul, Maarif Matbaası, 1940-1987, 13 c.

Jacob, Xavier. *L'enseignement religieux dans la Turquie moderne*, Ber'ın, K. Schwartz, 1982 (Islamkundische Untersuchungen, 67).

Kabapınar, Yücel. "Lise Tarih Kitapları", *TvT*, XVIII, 106, Ekim 1992, ss. 36-40; 107, 1992, ss. 28-31; 108, 1992, ss. 39-44.

Kabapınar, Yücel. *Müfredat Programı ve Ders Kitapları Acısından Ortaöğretim'de (Lise) Tarih Öğretimi*, tez, 9 Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi, Buca, 1990.

Kemal, Yachar. *Entretiens avec Alain Bosquet*, Paris, Gallimard, 1992.

Kévorkian Raymond H.; Paboudjian, Paul B. *Les Arméniens dans l'Empire ottoman à la veille du génocide*, Paris, Les Editions d'Art et d'Histoire, 1992.

Koulouri, Christine. *Dimensions idéologiques de l'historicité en Grèce (1834-1914). Les manuels scolaires d'histoire et de géographie*, tez, Université de Paris I, 1990.

Kushner, David. *The Rise of Turkish Nationalism, 1876-1908*, Londra, Frank Cass, 1977.

Landau, Jacob. *Panturkism in Turkey. A Study in Irredentism*, Londra, C. Hurst, 1981.

Landau, Jacob. *Radical Politics in Modern Turkey*, Leiden, Brill, 1974.

Landau, Jacob. *Tekinalp, Turkish Patriot, 1883-1961*, Leiden, Nederlands Instituut voor het Nabije Oostens, 1984.

Landau, Jacob. *The Politics of Pan-Islam. Ideology and Organization*, Oxford, Clarendon Press, 1990.

Laroui, Abdallah. *L'idéologie arabe contemporaine*, Paris, Maspéro, 1970 (Maxime Rodinson'un önsözüyle).

Lazarus-Yafeh, Hava. "An Inquiry into Arab Textbooks", *AAS*, VIII, 1, 1972, ss. 1-19.

Leiser, Gary (ed. ve çev.). *A History of the Seljuks. Ibrahim Kafesoğlu's Interpretation and the Resulting Controversy*, Carbondale, Edwardville, South Illinois University Press, 1988.

Le nous politique, *Mots* dergisi özel sayısı, Paris, Presses de la FNSP, no: 10, 1985.

Lewis, Bernard. *History: Remembered, Recovered, Invented*, Princeton (N.J.), Princeton University Press, 1976.

Lewis, Bernard. *Islam et Laicité. Naissance de la Turquie Moderne*, Paris, Fayard, 1988.

Lewis, Bernard. *Le langage politique de l'Islam*, Paris, Gallimard, 1988.

Maingueneau, Dominique. *L'analyse du discours, introduction aux lectures de l'archive*, Paris, Hachette, 1991.

Maingueneau, Dominique. *Les livres d'école de la République, 1870-1914 (discours et idéologie)*, Paris, Le Sycomore, 1979.

Mantran, Robert (ed.). *Histoire de l'Empire ottoman*, Paris, Fayard, 1989.

Millas, Herkül. "İnsan Hakları ve Okul Kitapları", *TvT*, 113, 1993, ss. 262-264.

Miquel, André. *La géographie humaine du monde musulman jusqu'au milieu du 11e siècle. Géographie arabe et représentation du monde: la terre et l'étranger*, Paris, La Haye, Mouton, 1975.

Moniot, Henri (ed.). *Enseigner l'histoire. Des manuels à la mémoire*, Bern-Frankfurt/Main-Nancy-New York, Peter Lang, 1984.

Mutafian, Claude. *Le royaume arménien de Cilicie. XIIe-XIVe siècle*, Paris, Editions du CNRS, 1993.

Nawar, A.S. "The Need for Cooperation in Research on the History of Arab Provinces During the Ottoman Era", *Studies on Turkish-Arab Relations*, İstanbul, 2, 1987, ss. 11-15.

Ozil, Şeyda; Tapan, Nilüfer (ed.). *Türkiye'nin Ders Kitapları. Orta Öğretim Ders Kitaplarına Eleştirel bir Yaklasım*, İstanbul, Cem Yayınevi, 1991 (Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği Yayınları: 5).

Özbaran, Salih (ed.). *Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları. 1994 Buca Sempozyumu, 29 Eylül- 1 Ekim 1994*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.

Özbaran, Salih. "Liselerde İzlenen Tarih Kitapları", Ozil Şeyda, Tapan Nilüfer (ed.), *Türkiye'nin Ders Kitapları. Orta Öğretim Ders Kitaplarına Eleştirel bir Yaklaşım*, İstanbul, Cem Yayınevi, 1991, ss. 137-155.

Özbaran, Salih. "Tarih İçin Coğrafya", *TvT*, XVII, 1992, ss. 153-155.

Özbaran, Salih. "Üniversite Düzeyinde Tarih Öğretimi", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, 12, 1982.

Özbaran, Salih. *Tarih ve Öğretimi*, İstanbul, Cem Yayınevi, 1992.

Pasdermadjian, H. *Histoire de l'Arménie*, Paris, Samuélian, 1986 (1. baskı, 1949).

Poliakov, Léon. *Le mythe aryen. Essai sur les sources du racisme et des nationalismes*, Paris, Calmann-Lévy, 1971.

Prevelakis, Georges. "La 'laographie' grecque, ethnogéographie ou idéologie?", *Géographie et Cultures*, 2, 1992, ss. 75-84.
Reboul, Olivier. *Langage et idéologie*, Paris, Presses Universitaires de France, 1980.
Roux, Jean-Paul. *Histoire des Turcs. Deux mille ans du Pacifique à la Méditerranée*, Paris, Fayard, 1984.
Roux, Jean-Paul. *La religion des Turcs et des Mongols*, Paris, Payot, 1984.
Saïd, Edward. *L'orientalisme. L'Orient créé par l'Occident*, Paris, Seuil, 1980.
Sakaoğlu, Necdet. *Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1992.
Silbermann, Gad. "National Identitv in Nasserist Ideology", *AAS*, VIII, 1, 1972, ss. 49-85.
Svanberg, Ingvar. *Kazak Refugees in Turkey: A Study of Cultural Persistence and Social Change*, Upsala, Academiae Ubsaliensis, Stockholm, Almqvist and Wiksell International, 1989.
Şeşen, Ramazan. *İslam coğrafyacılarına göre Türkler ve Türk ülkeleri*, Ankara, TKAE, Ankara Üniversite Basımevi, 1985.
Tachau, Frank. "The Search for National Identitv Among the Turks", *Die Welt des Islams*, n.s., VIII, 3, 1963, ss. 165-176.
Tan, Hasan. "Orta Öğretimde Ders Geçme, Ders Seçme ve Kredi Sistemi Üzerine", *Eğitim*, I, 2, 1992, ss. 118-127.
Tanilli, Server. *Nasıl Bir Eğitim İstiyoruz?*, İstanbul, Amaç, 1989 (1. baskı, 1988).
Tekin, Talât. "Etrüskler 'Etrüsk' İdiler", *TvT*, VII, 1987, ss. 54-56.
Tekin, Talât. "Yine Etrüsk Sorunu", *TvT*, XI, 1989, ss. 7-11.
Tribunal Permanent des Peuples. *Le crime de silence. Le génocide des Arméniens*, Paris, Flammarion, 1984.
Tuncer, Hüseyin. *Türk Yurdu (1911-1931) üzerine bir inceleme*, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1990.
Tuncer, Hüseyin. *Türk Yurdu Bibliyografyası*, İzmir, Akademi Kitabevi, 1993.
Türk Ansiklopedisi, Ankara, Millî Eğitim Basımevi, 33c., 1970-1989.
Üstel, Füsun. "Türk Milliyetçiliğinde Anadolu Metaforu", *TvT*, 109, 1993, ss. 51-55.
Üstel, Füsun. *İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği : Türk Ocakları (1912-1931)*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1997.
Vaner, Semih (ed.). *Le différend gréco-turc*, Paris, L'Harmattan, 1988.
Veyne, Paul. *Comment on écrit l'histoire, suivi de : Foucault révolutionne l'histoire*, Paris, Le Seuil, 1978.
Vryonis, Speros. *The Turkish State and History. Clio Meets the Grey Wolf*, Selanik, Institute for Balkan Studies, 1991.
Waardenburg, Jacques ve Gisel, Pierre (ed.). *L'islam: une religion. Suivi de: Quels types d'approches requiert le phénomène religieux?*, Cenevre, Labor et Fides, 1989.

Watt, W. Montgomery. *Mahomet à La Mecque*, Paris, Payot, 1977.
Watt, W. Montgomery. *Mahomet à Médine*, Paris, Payot, 1978.
Williamson, Bill. *Education and Social Change in Egypt and Turkey. A Study in Historical Sociology*, Londra, MacMillan Press, 1987.
Winter, M. "The Modernization of Education in Kemalist Turkey", Landau J. (ed.), *Atatürk and the Modernization of Turkey*, Leyde, Boulder, 1984, ss. 189-194.
Yavari-d'Hellencourt, Nouchine. "Ethnies et ethnicité dans les manuels scolaires iraniens", *Le fait ethnique en Iran et en Afghanistan*, Paris, Editions du CNRS, 1988, ss. 247-265.
Yavari-d'Hellencourt, Nouchine. "La représentation du 'Turc' dans les manuels scolaires iraniens", *CEMOTI*, 14, 1992, ss. 53-62.
Yerasimos, Stéphane. *La fondation de Constantinople et de Sainte-Sophie dans les traditions turques*, Istanbul, IFEA, Paris, Librairie d'Amérique et d'Orient, 1990.